

НАША СПАДЩИНА

КНИГА 1

(Серія Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II)

Гейза Гардоні

ЗІРКИ ЕГЕРА

НАША СПАДЩИНА
КНИГА 1

(Серія Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці ІІ)

Гейза Гардоні
ЗІРКИ ЕГЕРА

ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ – ТОВ «РІК-У»
Берегове–Ужгород
2021

Серію «Наша спадщина» було започатковано Закарпатським угорським інститутом ім. Ференца Ракоці II у 2020 році з метою підтримки культури закарпатських угорців та її популяризації серед українців. До серії ввійдуть як такі пов'язані з історією, науковим та культурним життям Закарпаття книги, які вже раніше видавалися, так і ті, що раніше не публікувалися й існували лише в рукописах. Книги видаватимуться угорською й українською мовами. Історично-пригодницький роман угорського письменника Гейзи Гардоні «Зірки Егера», що став першим у заснованій серії, є перевиданням книги, що побачила світ 1987 року в Києві в українському перекладі професора Івана Мегели та Івана Петровція. Дія роману відбувається в XVI столітті. Гейза Гардоні розповідає про героїчну оборону Егерської фортеці, яку захищала жменька хоробрих лицарів від 120-тисячного турецького війська.

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Закарпатського угорського інституту ім. Ф. Ракоці II (протокол №9 від 22.12.2020 р.)

Підготовлено Видавничим відділом Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II

Редакційна колегія серії:

Головні редактори: *Льдіко Орос*, кандидат педагогічних наук, доцент (президент ЗУІ ім. Ф.Ракоці II) та *Степан Черничко*, доктор філологічних наук, професор (ректор ЗУІ ім. Ф.Ракоці II)

Заступник головного редактора: *Дюло Фодор*, кандидат географічних наук, доцент (професор з наукової роботи та міжнародних зв'язків ЗУІ ім. Ф.Ракоці II)

Відповідальний редактор: *Олександр Добош* (начальник Видавничого відділу ЗУІ ім. Ф.Ракоці II)

Члени редакційної колегії: *Борнобай Кейс*, доктор філософії в галузі етнографічних та культурно-антропологічних наук (кафедра історії та суспільних дисциплін), *Єва Гуттерер* (кафедра педагогіки та психології), *Чаба Кудлотяк* (кафедра математики та інформатики), *Ержебет Когут*, доктор філософії в галузі біології (кафедра біології та хімії), *Шандор Генці*, доктор філософії в галузі природничих наук (кафедра географії та туризму), *Єва Кіш*, доктор історичних наук, старший науковий співробітник (кафедра обліку і аудиту), *Василь Чордаш* (кафедра філології), *Степан Коложварі*, доктор філософії в галузі природничих наук (Науково-дослідний центр ім. Іштвана Фодора), *Рейка Матей* (Науково-дослідний центр ім. Антала Годинки) та *Єлизавета Молнар Д*, доктор філософії в галузі гуманітарних наук (Науково-дослідний центр ім. Тіводора Легоцькі)

Автор:

Гейза Гардоні

Переклад:

Іван Мегела, доктор філологічних наук, професор (Кафедра зарубіжної літератури, Інститут філології, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка)

Іван Петровцій, письменник, перекладач

Технічне редагування та верстка: *Мелінда Орбан*

Коректура: *Олександр Кордонець*

Дизайн обкладинки: *Ласло Веждел*. На обкладинці зображено картину Бейли Візкелеті «Штурм Егерського замку в 1552 році»

УДК: *Бібліотечно-інформаційний центр “Опацої Черє Янош” при ЗУІ ім. Ф. Ракоці II*

Відповідальні за випуск: *Льдіко Орос*, *Степан Черничко* та *Олександр Добош*

Книга видана не з комерційною метою чи для отримання або збільшення вигоди, а винятково для збереження, розвитку та популяризації угорської культури.

Підготовку і публікацію першої книги серії «Наша спадщина» здійснено за підтримки Держсекретаріату з питань культури Міністерства людських ресурсів Угорщини.

Видавництво: Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II (адреса: пл. Кошута 6, м. Берегове, 90202. Електронна пошта: foiskola@kmf.uz.ua) та ТОВ «РІК-У» (адреса: вул. Гагаріна 36, м. Ужгород, 88000. Електронна пошта: print@rik.com.ua)

Поліграфічні послуги: ТОВ «РІК-У»

ISBN 978-617-7868-70-4 (Серія)

ISBN 978-617-7868-71-1

© Перекладачі, 2021

© Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II, 2021

ПЕРЕДМОВА

З часу заснування Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II став не тільки вищим навчальним закладом для закарпатських угорців, а й науковим та культурним центром. З метою збереження й розвитку культури місцевої угорської громади, а також для популяризації угорської культури серед українців ЗУІ висунув ідею про заснування серії, до якої мають увійти друковані видання, пов'язані з історією, науковим та культурним життям Закарпаття. Так було створено книжкову серію під назвою «Наша спадщина», в рамках якої перевидаватимуться книги, що вже побачили світ раніше, а також публікуватимуться видання, що до цього існували лише у формі рукописів. Книги виходитимуть як угорською, так і українською мовами.

Першою книгою серії став історично-пригодницький роман в українському перекладі «Зірки Егера» Гейзи Гардоні. Переклад з угорського оригіналу здійснили доктор філологічних наук, професор Інституту філології Київського національного університету ім. Тараса Шевченка Іван Мегела та прозаїк, поет, перекладач Іван Петровцій. Вперше книга із післямовою про життєвий шлях автора роману та історію написання самого твору, а також примітками побачила світ у Києві 1987 року під назвою – Геза Гардоні «Зірки Егера».

Готуючи перевидання цього історично-пригодницького роману, ми не змінювали змісту перекладу Івана Мегели та Івана Петровція, а всього лише осучаснили правопис тексту та виправили типографічні помилки першого видання. Натомість його структуру ми дещо змінили. Післямову Івана Мегели, в якій розкрито життєвий шлях Гейзи Гардоні, історію написання роману та реальні факти, що лягли в його основу, ми розмістили на початку книги одразу після цієї передмови. Крім цього, щоби зробити читання твору зручнішим, примітки перекладачів, які наводилися в кінці першого видання, ми оформили як підсторінкові покликання.

Висловлюємо щирю подяку професорові Івану Мегелі, який надав нам переклад роману і люб'язно погодився на його повторне видання.

Так само висловлюємо вдячність Державному секретаріату з питань культури Міністерства людських ресурсів Угорщини, який підтримав запуск книжкової серії «Наша спадщина» та профінансував підготовку й видання цього роману.

Дякуємо і співробітникам кафедри філології Закарпатського угорського інституту ім. Ф.Ракоці II, які допомогли налагодити контакт із перекладачем роману, а також надали рекомендації щодо назви серії.

Висловлюємо сподівання, що перша книга серії «Наша спадщина» надасть українському населенню Закарпаття чудову можливість ближче і повніше пізнати минуле й культуру угорської спільноти краю.

Редакційна колегія серії

ГЕЙЗА ГАРДОНІ І ЙОГО РОМАН

По-різному складаються долі художніх творів. Не багатьом книгам судилося витримати суворий іспит часу, зберегти свою життєвість і хвилювати читачів через багато років. У літературі братнього угорського народу однією з таких книг є роман Гейзи Гардоні «Зірки Егера».

Події, описані в романі, віддалені від того періоду, в якому жив і працював Гейза Гардоні, більш ніж на чотири століття. Однак і сьогоднішні читачі захоплюються подвигом героїв минулого, які самовіддано боронили рідну землю і зуміли відстояти незалежність країни в боротьбі з турецькими завойовниками. Довершена художня форма, чудова мова, глибокий психологізм у характеристиці персонажів сприяли тому, що «Зірки Егера» стали улюбленим твором багатьох поколінь і на батьківщині автора, і за її межами.

Незважаючи на широку популярність роману, критика тривалий час всіяко применшувала його значення, замовчувала демократичний характер твору, його антифеодальне, антиклерикальне спрямування, соціальні мотиви. Особливо гостро нападала вона на письменника за те, що в «Зірках Егера» він підняв вихідців з низів народу, безіменних захисників Егерської фортеці на таку висоту, на яку раніше зводилися лише герої панівних класів.

Народився Гейза Гардоні 1863 року в місті Агарді, в родині коваля Шандора Ціглера. У батьківському домі шанували пам'ять про героїчні часи революції 1848 року, діти виховувались у душі нетерпимого ставлення до несправедливості. Легенди, розповіді батька про історичний, подвиг угорського народу в боротьбі за соціальний прогрес і національне визволення глибоко запали в серце й душу спостережливого і чутливого хлопчика, вплинули на формування його характеру та ідейних поглядів.

Після закінчення вчительської гімназії в Егері Гардоні кілька років працював учителем у сільських школах. Згодом він пробує себе як журналіст, працюючи в Сегеді, Арадї, Будапешті. Вже будиши відомим письменником, повертається у рідні краї, оселившись са-

мотньо в будинку на горі неподалік від славнозвісної Егерської фортеці, так колоритно змальованої у «Зірках Егера». Тут він прожив до кінця свого життя.

Помер Гардоні 1922 року. Його поховали біля замку. На могилі поставили дубовий хрест, на якому виписали слова самого письменника: «Тут тільки його тіло». Слава ж про Гардоні розлетілася далеко за межі Угорщини.

У чому ж причина успіху роману «Зірки Егера»? Чим викликане звернення письменника до історичного минулого? Твір було написано в період, коли в Угорщині широко відзначалося тисячоліття державності. Щоб відвернути увагу від складних проблем економічного й політичного характеру, породжених зрадою угорської буржуазії та дворянства ідей національно-визвольної війни 1848 року, офіційна пропаганда стимулювала появу творів на історичну тематику. Та Гардоні писав свій роман не з метою вихваляння історичних героїв, перетворення їх у недосяжні абстрактні ідеали. Ідейна спрямованість його роману – це насамперед звернення до проблем свого часу. Його герої – не схематичні постаті, а повнокровні людські образи.

На сторінках твору оживають події середини XVI ст. драматичного періоду в історії Угорщини, коли з півночі їй загрожували німецькі феодали, а 1552 року з півдня в країну посунули незліченні турецькі орди. Становище, в якому опинилася Угорщина, пояснюється трагічними історичними подіями: поразкою селянського повстання під керівництвом Дердя Дожі і розгромом угорських військ під Могачем, що призвело до втрати національної незалежності.

Ситуація ускладнювалася ще й тим, що правителі Угорщини постійно ворогували між собою, країну роздирали міжусобні війни. Скориставшись слабкістю централізованої влади Угорщини, застосовуючи підступну дипломатію і спираючись на військову силу, турки змогли оволодіти Будайським палацом. Далі вони мали намір окупувати всю країну і поневолити угорський народ.

В угорців не було централізованого війська, і через те основними bastіонами на шляху турецьких орд виступали замки-фортеці. Після захоплення Буди і фортець у Темешварі та Сольноку турецькі війська об'єдналися і посунули на Егерський замок, що

стояв на межі Західної і Східної Угорщини. Турки розуміли стратегічне значення цього замку й тому кинули на його штурм усе своє сотисячне військо.

Героїчна оборона Егерського замку – єдина світла сторінка цієї трагічної доби. Патріотично настроєне дворянство, кріпаки, ремісники зуміли об'єднатися і продемонстрували безприкладний героїзм, мужність, любов до рідної країни, відбивши натиск жорстокого ворога.

Угорський король і його прислужники виявили повну байдужість до долі захисників замку. Король так і не виконав своєї обіцянки і не надіслав допомогу. Пустословом виявився також егерський архієпископ. В цей драматичний момент не виявили рішучості і послідовності й угорські феодали.

Зовсім інакше повелись у цій ситуації народні маси. Вони самовіддано піднялися на захист Егера, не занепали духом перед грізним ворогом. У ці драматичні дні, коли вирішувалася доля країни, народ зумів сказати своє слово, довівши, що саме він – єдина сила, яка здатна відстояти незалежність батьківщини. Ця ідея посідає провідне місце в романі Гейзи Гардоні.

Угорське життя XVI ст. зображено в романі на основі достовірних документальних матеріалів. Коли роман уже було закінчено, письменник зробив такий гіркий запис у своєму щоденнику: «Подобається це комусь чи ні, але я навряд чи ще колись візьмуся за написання такого роману. Це розвага для багатих людей. Та й хто сьогодні шукає правди в романі?»

Невідомо, чи пережив би цей твір час, якби письменник тільки суворо дотримувався зображення реальних фактів у зв'язку з обороною Егера. Сухі факти навряд чи змогли б оживити епоху й справити емоційний вплив на читача. Гардоні як художник-романіст прагнув насамперед переконливо показати внутрішню логіку того, як усе-таки вдалося згуртувати роз'єднані сили, досягти монолітності в країні, що страждала від міжусобиць, чвар, і взагалі, як змогли дві тисячі захисників замку витримати навалу сотисячного турецького війська.

Було б наївно уявляти собі захисників фортеці якимись над-героями, людьми, позбавленими почуття страху. Проте сотисячне турецьке військо не викликало серед них паніки. Дві тисячі

відважних егерців стримують ворожий натиск. Наштовхнувшись на стійкий опір, знекровлений ворог змушений зняти облогу і відступити. Замок було врятовано героїчними зусиллями селян-кріпаків, ремісників міст, трудового люду.

Найголовніше завдання для Гардоні полягало в тому, щоб показати героїчний подвиг народу як шлях до відродження країни.

Патріотизм, ненависть до ворога, готовність віддати життя заради інтересів батьківщини, що так захоплюють нас у Гергеї Борнеміссі, притаманні й іншим захисникам замку. Образ Гергея невід'ємний від колективного образу героїчного народу.

З великою любов'ю і теплотою малює Гардоні образи тих, хто прийшов захищати замок. В обороні Егерського замку відзначилися не тільки солдати й офіцери – професійні воїни. Гардоні малює десятки епізодичних постатей, виділяючи в кожному випадку якісь примітні індивідуальні риси. Колективний образ захисників замку – це, за задумом Гардоні, своєрідна модель усього народу. Тому тут представлені різні соціальні верстви, різні національності. Довкола Гергея Борнемісси згуртовані люди різних доль, часом з травмованою душею, і це надає зображуваному більшій реалістичності, правдивості, розкриває широку шкалу добра і зла.

Час і простір у другій книзі роману дуже спресовані. Без зайвих описів та виступів письменник переносить нас у гущу подій. І вже перший постріл гармати настроює на драматичний лад. Звичайно, у захисників фортеці можливості обмежені. Але переважаючій силі ворога вони протиставляють хоробрість, стійкість і кмітливість. «Розумом фортеці» називає Добо Гергея Борнеміссу. В боях за Егер, коли турецькі полчища, незважаючи велики втрати, сунули на штурм замку, повною мірою виявилися такі кращі риси характеру Гергея, як сміливість, винахідливість, незламний оптимізм. У найкритичніші моменти, коли ворог міг от-от увірватися на територію замку, його зустрічав один сюрприз за одним. То на турків котилося велетенське колесо, що стріляло на всі боки, поливаючи вогнем широкий прохід, знищуючи на своєму шляху живу силу, то несподівано займався вогнем поміст, з якого ворог сподівався перелізти через мури фортеці, то на його голови летіли вогненні гранати...

Натиск ворога на фортецю був такий запеклий, що в декого із захисників не витримали нерви. Серед егерців раптом виявився зрадник. То був командир загону найманців, яких прислало місто Кошіце, лейтенант Гегедюш. Виявивши слабодухість, дбаючи тільки про свою шкуру, він увійшов у контакт з турками і мав намір впустити їх у замок через підземний хід.

Кульмінацією твору є останній день облоги. Ворог робить відчайдушну спробу зламати героїчний опір захисників замку. Тепер у бою нарівні з чоловіками змушені брати участь і жінки, всі, хто перебував тоді на території замку. Егерські жінки продемонстрували справжні чудеса героїзму, уславившись своїм подвигом на віки. Їхня допомога відіграла вирішальну роль, переломила хід бою. Турки змушені були і цього разу відступити, повністю відмовившись від наміру оволодіти фортецею.

Не можна не відчувати щирого захоплення письменника героїзмом своїх персонажів, його палкої любові до рідного народу. Гардоні переслідував конкретну мету, прагнучи передати наступним поколінням уроки минулого. Важкою ціною дісталася перемога. Триста оборонців віддали життя за Егерську фортецю. Загинув старий Цецеї, важко поранений Іштван Добо – без сумніву, один з кращих образів роману. На його плечі лягла вся турбота організації оборони і найбільша відповідальність за долі людей. Його мужність, відданість інтересам батьківщини служать прикладом для наслідування. Під час облоги Егерської фортеці найповніше виявляються його прекрасні якості здібного, сміливого командира. Бити ворога сміливо і нещадно, вірно служити інтересам батьківщини до останнього подиху – ось принципи, якими керується Добо. Цього він вимагає і від своїх підлеглих.

Читаючи роман «Зірки Егера», мимоволі відчуваєш себе учасником зображуваних подій, настільки колоритними є описи місця подій, навколишньої природи. Справжню насолоду дає соковита, глибоко народна мова твору. Автор демонструє ґрунтовне знання тогочасної зброї, вбрання, предметів побуту. Та насамперед роман приваблює своєю цікавою фабулою, безліччю пригод, динамічністю сюжету. При цьому, що особливо цінно, Гардоні так здатен задовольнити спрагу пригод, властиву молодому читачеві, що залишає багато чого й на долю вищих запитів. Їх задовольняють

насамперед герої письменника, їхня поведінка і вчинки. Здебільшого це люди яскраві, незвичайні, для яких притаманні такі риси, як любов до вітчизни, життєва активність, вірність і благородство, сила духу і мужність, уміння поставити служіння високим цілям вище власних інтересів. Якщо до цього додати, що Гардоні писав просто і дохідливо, яскравою і багатою мовою, то стане зрозуміла популярність його роману і в самій Угорщині, і за її межами.

Іван Мегела

Гейза Гардоні

ЗІРКИ ЕГЕРА

ЧАСТИНА ПЕРША

ДЕ УГОРСЬКІ ВИТЯЗИ РОДЯТЬСЯ?

1

У річці купаються двоє діток: хлопчик і дівчинка. Може, й не личить їм купатися разом, але вони цього не розуміють ще. Хлопчикові було всього сім років, а дівчинці – п'ять.

Лісом ішли – на річечку набрали. Сонце пекло немилосердно. Вода вабила своєю прохолодою.

Спершу діти засунули у воду тільки ступні, потім зайшли по коліна. У Гергея намокли штанці, він скинув їх, затим зняв і сорочку. І ось вони вже обоє хлюпочуться голі-голісінькі у воді.

Нехай собі хлюпочуться: ніхто їх тут не побачить! Дорога на Пейч звідти далеко, а лісу й краю не видно. Якби хтось їх тут побачив, от було б тоді їм! Хлопчику ще нічого – він не панського роду, а от дівчинка – дочка вельможного Петера Цецеї, панночка! Не спитавшись, утекла з дому.

По ній зразу видно, що то панська дитина – пухкенька, вгодована, наче голубка, шкіра біленька, мов сметана. Стрибає у воді, і дві русяві кіски метляються над тоненькою шиєю.

— Герге! – каже вона пустотливо. – Попливемо.

Худенький смаглявий Гергей підставив спину дівчинці, та обняла його за шию, і хлопчик рушає до берега, а дівчинка б'є ногами по воді.

Підпливши до берега, Гергей вхопив руками осоку за зелений чуб і боязко роззирнувся довкола.

— Ой, а де ж Сірій?

Хлопчик хутко вискочив із води, пробіг берегом, заглянув між дерева.

— Постій тут, Віцушко, – гукнув він дівчинці, – зачекай, я миттю повернуся! – І так, як був, голісінький помчав.

За кілька хвилин він вже знову був тут, їдучи верхи на старій сірій конячці. У коня на шиї замість вуздечки благенька мотузка. Вона була прив'язана до ніг, але вже встигла розв'язатися.

Хлопчик мовчки шмагав коня гілкою дерену. Обличчя його було налякане, зблідле.

Дійшовши до того місця, де вони купалися, хлопчик обхопив коня за шию і сповз на землю.

— Ховаймося! – проказав він, тремтячи. – Ховаймося. Я бачив турка! — Він рвучкими рухами прив'язав коня до дерева. Похапав з землі одержу під пахву. І ось двоє голих дітей уже біжать до куща глodu. Заховалися, зарилися під кущем у пожухле листя.

У ті часи нерідко траплялося зустріти турка на дорозі. Ти, любий мій читачу, якщо гадаєш, що оті двоє діток купалися в потічку цього літа, певне, розчаруєшся. Де вже ті двоє дітей, де вони є сьогодні? І де вже є всі оті люди, які постануть перед тобою у цій книзі, діятимуть і розмовлятимуть? Усі вони давно перетворилися на прах...

Отож, відклади, любий мій читачу, свій календар і перенесися подумки в 1553 рік. Уяви собі, що ти живеш тепер у травні того року і що в Угорщині панують і король Янош, і турки, і Фердинанд I.¹

Оте малесеньке сільце, звідки родом двоє діток, заховалося десь глибоко в долині Мечек. Всього-на-всього тридцять мазанок й одна кам'яниця. Замість шибок у всіх хатах полотно, промочене олією. Навіть у панському будинку. Але що стосується всього іншого, ті хатки схожі на нинішні оселі під стріхою.

Маленьке сільце з усіх боків оточене густими деревами, отож його мешканці були впевнені, що турки сюди ніколи не завітають. Бо і як їм сюди добратися? Дорога тут крута, слідів возів не видно, дзвіниці немає. Люди живуть і вмирають в цьому закутні, мов мурахи в лісі.

Батько Гергея колись був ковалем у Пейчі, але його вже немає на світі. Мати, залишившись вдовою, переїхала в Керестешфальво разом зі своїм батьком – старим сивим селянином, який брав участь

¹ З 1526 р. до кінця XVII ст. не стихала боротьба між турками й Австрією за право володіти Угорщиною. Після поразки під Могачем (1526 р.) частина угорського дворянства проголосила Яноша Запої королем Угорщини. За час володарювання Запої частина Угорщини була захоплена австрійським ерцгерцогом Фердинандом I, друга частина – турецьким султаном. У боротьбі з Австрією Запої спирався на турків.

у повстанні під керівництвом Дердя Дожі.² Тому він і дістав прихисток у старости села – Цецеї.

Старий інколи вибирався через ліс у Пейч просити милостиню. Дещо, правда, перепадало їм і з панського столу.

От і того дня старий повернувся з міста.

— Виведи на пашу Сірого, – попросив дід онука, – бідолаха голодний з самого ранку.

Герге рушив з конем у ліс. Коли він проходив повз панську кам'яницю, з-за паркану визирнула мала Єва і благально попросила:

— Герге, Герге, можна мені з тобою?

Гергей не наважився відмовити панночці. Він зліз із коня і повів Єву туди, куди вона так хотіла: на моріжок, де пурхали метелики. А метелики летіли в ліс, і діти бігли за ними. Так вони дісталися до лісового потічка, а звідти вже й за кущ глоду.

Обоє причаїлися: тремтіли від страху, що їх помітить турок. І недаремно бояться. Уже через кілька хвилин затріщав хмиз і з-за дерев визирнула гніда кінська голова і стало видно білий турецький ковпак із страусовим пір'ям.

Турок роззирнувся і кинув оком на сірого коня. Свого гнідого він вів за уздечку.

Тепер добре було видно кістляве засмагле обличчя турка. На плечах у нього брунатний плащ, на голові гостроверхий ковпак. Одне око перев'язане білою хустиною, другим розглядав прив'язаного до дерева сірого коня. Кінь йому не сподобався, це видно було з того, як кривилося в гримасі обличчя турка. Але він усе-таки відв'язав його.

Йому більше придався б хлопчик, якого він бачив на коні, на константинопольському ринку за нього втричі дадуть. Але хлопчик зник, наче у воду впав.

² Дожа Дердь (1475–1514) – вождь селянського повстання в Угорщині 1514 року. У війнах з Туреччиною виявив себе талановитим полководцем. У квітні 1514 р. був призначений головнокомандуючим народного ополчення, яке було створено для участі в хрестовому поході проти турків і складалося переважно з селян. Згодом селяни підняли антифеодалне повстання. Після трьох місяців успішних дій селянська армія була розбита 15 червня 1514 року під Тмешваром сильним дворянським військом, повстання було придушене, а сам Дожа страчений після страшних тортур.

Турок оглянув кілька стовбурів дерев, подивився між гілками. Потім гукнув по-угорськи:

— Гей, де ти є, хлопче? Виходь, друже! Я дам тобі інжиру. Не бійся мене, виходь!

Хлопчик не відгукувався.

— Виходь! Не бійся, я не чіпатиму тебе! Не хочеш вийти? Тоді я заберу твого коня!

І він справді взяв уздечки в руку й повів коней за собою, поступово зникаючи за деревами.

А двоє дітей мовчки слухали турка. Обіцянка інжиру не вивела їх із стану заціпеніння, не розвіяла їхній страх. Надто часто їм доводилося чути вдома страшні казки про турків. Принада тут не допоможе! Та коли турок заявив, що він забирає коня, Гергей заворушився. Він глянув на дівчинку, наче чекав від неї поради. Його обличчя спотворилось, ніби терен вп'явся йому в босу ногу.

Турок забере Сірого! А що скажуть удома, коли він повернеться без коня?

Мала Єва не відповідала на його тривожні думки. Вона сиділа біля нього навпочіпки з побілілим від страху обличчям. Її широко розкриті сині очі були повні сліз.

А тим часом Сірий віддалявся. Гергей чув його ступу. Сухий хмиз шарудів під копитами. Усе-таки турок веде його із собою, усе-таки він забирає.

— Сірко... – схлипнув Гергей, і губи його затремтіли, тамуючи плач.

Він підвів голову.

Сірко ступав поволі. Хмиз потріскував під його копитами.

І ось Гергей забув про страх, схопився на ноги і помчав щодуху через галявину до свого коня.

— Дядьку! – крикнув він, тремтячи всім тілом. – Дядьку турок!

Турок зупинився, його губи розпливлися в усмішці.

Ой, який бридкий чоловік! Вишкірився, наче вкусити хоче.

— Дядьку, віддай Сірого, – пробелькотів Гергей крізь сльози. – Сірий наш кінь...

І хлопчик зупинився кроків за двадцять від чужинця.

— Підійди-но ближче, коли він ваш, – відповів турок, – і візьми його. – Він випустив уздечку з руки.

Хлопчик тепер бачив тільки свого коня, і коли той повільно рушив з місця, Гергей скочив йому назустріч і схопив уздечку.

У цю мить схопили і його самого. Довгі чіпкі пальці турка стиснули немов у лещатах тоненьку ручку, і хлопчик злетів на гнідого, просто в сідло.

Гергей зарепетував.

— Цить! – гаркнув на нього турок, вихопивши кинджал.

Але Гергей не перестав кричати.

— Віцушко! Віцушко!

Турок обернувся подивитись, кого гукає хлопчик. Рука його стиснула кинджал.

Коли він побачив другу дитячу голівку, що висунулася з трави, то одразу засунув кинджал у піхви й усміхнувся.

— Ану, підійди-но сюди, – промовив турок, – я тебе не чіпати-му. – І, потягнувши коней, рушив до дівчинки.

Гергей спробував злізти з коня, але турок гучно лягнув його долонею по спині. Гергей заревів, проте лишився на місці, а турок, кинувши коней, побіг за дівчинкою.

Бідолашна Віцушка й хотіла б утекти, та ніжки в неї маленькі, трава висока. Дівчина спіткнулася і впала. Невдовзі вже вона верещала і пручалась у руках турка.

— Цить! – гримнув турок. – Цить, бо з'їм! Гам-гам!

Дівчинка затихла. Тільки серденько її тріпотіло, як у горобчика, що потрапив у сильце.

Та тільки-но вони підійшли до коней, вона знову закричала:

— Таточку! Татку!

У розпачі їй здавалося, що її крик почують бозна-де.

Гергей теж тер кулачками очі й плакав:

— Я піду додому, я хочу додому!

— Мовчи, поганий байстрюче! – загорлав на нього турок. – А то я тебе розірву!

І він погрозово затряс кулаком.

Діти затихли. Дівчинка була майже непритомна від страху. Гергей тихенько схлипував, сидячи в гнідого на спині.

Ось вони рушили.

Вибралися з лісу. Гергей бачив, як шляхом, що вів через Мечек, тягнуться турецькі обози. Акинджі³ верхи на конях, піші асаби⁴,

³ Акинджі – кінне військо в турецькій армії.

⁴ Асаби – піше військо в турецькій армії, озброєне списами.

найманці в різношерстій одежі. Сидячи на прудких низеньких конях, вершники скакали до Пейча.

Люди, що йшли попереду, супроводжували близько десятка фір і возів, на яких було безладно навалено покривала, скрині, ліжка, барильця, стільці, невичинені шкіри, мішки з зерном. Побіля підвід чвалали сумні невірники, руки у них зв'язані за спиною, ноги закуті в кайдани.

Наш яничар⁵ мав три підводи і семеро бранців. Крім нього, йшло ще п'ятеро яничарів у синіх шароварах, червоних сап'янцях, білих ковпаках і троє асабів у смушкових шапках, з довгими списами в руках. На шапці нашого кульгавого яничара гойдалося запилене страусове перо, що звисало геть аж на спину.

Поки яничар був у лісі, всі його три підводи стояли на узбіччі, пропускаючи решту.

Яничари зустріли реготом малюків і коня.

Що вони там лопотіли по-турецькому, Гергей, звісно, не розумів. Мабуть, про нього і Віцушку. Подивляться на них і сміються. А як поглянуть на коня – розмахують руками, наче мух відганяють.

Турок кинув дітей на фіру, просто на клумаки з майном. Там сиділа товстошока дівчина-невірниця, ноги в неї були скуті ланцюгом. Їй і доручили доглядати дітей. Затим один з яничарів розв'язав брудний мішок і став діставати з нього дитячу одежу. Тут знайшлося все необхідне. І сукенка, і маленький кожушок, і чумарка з металевими гудзиками, і шапка, і капелюшок, і маленькі чобітки. Турок вибрав дві сорочечки і маленький кожушок, кинув усе це на фіру.

— Одягни їх! – наказав одноокий дівчині.

Дівчині на вигляд було років сімнадцять. Одягаючи малюків, вона голубила їх, обцілювала.

— Як тебе звати, моє янголятко?

— Віцушка.

— А тебе, моє серденько?

— Гергей.

— Не плачте, мої любі. Я вас не покину.

— Я хочу додому, – заплакав Гергей.

⁵ Яничари – турецька регулярна піхота. Корпус яничарів комплектувався в значній мірі з християнських хлопчиків, захоплених у полон, куплених або взятих шляхом «дитячого чи кровного податку» з християнського населення Османської імперії. Яничари складали привілейовану частину турецького війська. Були відомі своєю жорстокістю і грабіжництвом.

— І я теж... – схлипувала Віцушка.

Дівчина міцно обняла малюків і притисла до себе:

— Добрий Боженько приведе нас згодом додому, тільки не треба плакати.

2

Сільські собаки, сердито гавкаючи, наскакували на довговолосого прочанина з білою бородою. Вони б і сутану його роздерли, якби він не відбивався від них довгим ціпком з хрестом нагорі.

Прочанин йшов спочатку серединою дороги, але, побачивши, що кудлатих великих псів більшає, відступив до плоту, чекаючи, поки хтось вийде з хати і врятує його від цієї собачої облоги.

Але погляди людей, що повиходили, зачувши гавкіт собак, були звернуті в інший бік: селом мчали п'ятеро угорських витязів. Попереду скакав русявий богатир у багряному плащі. На шапці в нього журавлине перо, поперек сідла лежала рушниця. З-під легкого вишневого камзола зблискувала кольчуга. Слідом за ним скакало ще четверо витязів. В'їхавши в село, подорожні роззиралися, наче кожна хата в тут для них була дивиною.

Біля воріт будинку Цецеї на камені дрімав селянин, тримаючи в руці списа. Цокіт кінських копит розбудив його. Вартовий поспіхом відчиняє ворота, і вершники через місток в'їжджають на подвір'я.

Цецеї сидів у затінку комори, згорбившись, наче старий орел. Неподалік кілька кріпаків стригли вівцю. У їхніх руках були ножиці, а за поясом – шаблі. Таким було тоді життя в Угорщині.

Цецеї помітив витязів. Звівся на ноги і попрямував їм назустріч. Дивна хода була цього старого пана: одна нога його не згиналася в коліні, а друга – в щиколотці. Та і як вони могли згинатися, коли обидві дерев'яні! У нього не було й правої руки: рукав полотняного камзола звисав від ліктя, наче ганчірка.

Витязь із журавлиним пером на шапці зіскочив з коня і кинув уздечку одному зі своїх солдатів. Сам хутко підійшов до Цецеї.

— Іштван Добо, – відрекомендувався він, зняв шапку і клацнув підборами.

Добо – високий кремезний чоловік, у кожному русі якого відчувалася сила. Його сірі очі були гострі, чіпкі.

Цецеї заклав руки за спину.

- Ти в кого на службі?
 — Тепер у Балінта Терека, – відповів той.
 — Отже, ти прихильник Фердинанда. Ласкаво просимо, синку.
 – Цецеї подав витязю руку. Одним поглядом окинув жеребця, шаблю. – Яким це вітром занесло тебе до нас?
 — Ми їдемо з Палоти.
 — Із замку Море?⁶
 — Тепер це вже не замок Море.
 — А чий же?
 — Нічий. Та це вже й не замок тепер, а купа каміння.
 — Ви його зруйнували?
 — Зрівняли з землею.
 — Слава богу!.. Ну, заходь у холодок, брате, ось сюди, на терасу...
 Матінко, у нас гості.

Низенька опасиста господиня вже порядкувала на терасі: накривала разом із служницею стіл у затінку. Інша служниця тим часом відчиняла дверцята льоху.

— Перш ніж сідати, батьку, – мовив Добо, – я мушу запитати, чи немає тут отого Море? Бо саме його я й шукаю.

— Не бачив я цього негідника. Та краще його ніколи й не бачити, хіба що на шибениці.

Добо похитав головою:

— Виходить, ми збилися зі сліду. А вода у вас знайдеться?

— Зачекай, зараз вина принесуть.

— Я п'ю тільки воду, коли хочу пити.

Добо взяв великий пузатий дзбан, підніс його до губ, а втамувавши спрагу, голосно зітхнув і сказав:

— Ви дозволите відпочити у вас до вечора?

— Я вас не відпущу і за кілька днів. Де це чувано!

— Дякую, але ж тепер не Масниця. Увечері нам треба рушати далі. Одначе кольчугу я скинув би. Хоч вона вся із дірок, у ній страшенно парко в цю спекуту.

Поки Добо знімав свої обладунки, у дворі з'явився прочанин.

— Ти що, від ченця прийшов? – сказав Цецеї, звівши на нього очі.

⁶ Море Ласло – угорський дворянин. Відомий своєю жорстокістю під час придушення селянського повстання Дожі. Брав участь у битві під Могачем. Згодом перейшов на бік Габсбургів, зажив собі слави розбійника і грабіжника.

— Авжеж, – відповів здивований прочанин. – А звідки ви знаєте?

— Борода в тебе біла від пилюки, видно, що здала йдеш.

— Це правда, – відповів прибулець.

— А передати звістку з далекого краю мені може тільки ігумен Шайоландського братства, він мені родич.

— Та він уже давно не ігумен, а духівник короля.

— І це я знаю, побив би його грім разом з його господарем! Як тебе звати?

— Імре Варшані.

— Скільки тобі років?

— Тридцять.

— Ну, подивимось, яку звістку ти нам приніс?

Прочанин сів на землю і заходився відпорювати підкладку своєї сутани.

— Ох, і спека ж у ваших краях! – пробубонів він весело. – І турків тут, як мух...

— Це все завдяки твоєму ченцеві й королю. Куди ж до біса ти запхав листа?

Варшані нарешті витягнув листа з маленькою червоною печаткою і подав його Цецеї.

— Нагодуйте, напоїть цього чоловіка, приготуйте для нього ліжко, щоб він міг переночувати, – звелів Цецеї дружині. І розгорнув листа. – Це він, – мовив він сам до себе, розглядаючи листа з усіх боків. – Його письмо. Чіткі, наче друковані літери, але дуже дрібні. Я сам його не прочитаю. Пошліть-но за попом.

Прочанин вмовстився зручніше в тіні горіхового дерева.

— А вісточку він шле, напевне, приємну, – сказав він, – тому що не підганяв мене. Коли він передає листи з великою печаткою, тоді завжди доводиться поспішати. А це така собі мала печатка, видно, не державна справа.

Пояснивши різницю між листами в такий мудрий спосіб, він із задоволенням хильнув вина з глечика, що стояв перед ним.

Господиня теж узяла листа в руки. Роздивилася з усіх боків, глянула на зламану печатку, потім звернулася до прочанина:

— А дядько Дєрдь⁷ здоровий?

Прочанин саме наминав сир. Проковтнув великий шматок.

⁷ Монах Дєрдь (1482–1551) – угорський державний діяч, кардинал.

— Він ніколи не хворіє.

Прийшов священник, плечистий, сивобородий старий з головою, як у лева.

Прочанин підвівся і хотів поцілувати йому руку, але священник позадкував.

— Ти папіст чи нової віри?⁸

Старий погладив свою сиву бороду, що звисала аж на груди.

— Я папіст, – відповів прочанин.

Тоді піп простягнув свою руку.

Чоловіки зайшли до кімнати. Священник став до вікна й почав читати по- угорськи листа, написаного по-латині.

— «Любий мій зятю...»

У священника був глухий голос, деякі букви він ковтав, і про існування їх тільки можна було здогадуватись. Але ті, хто звук до нього, розуміли, що він читає.

Піп продовжував:

— «...і любя моя Юлішко, пошли вам Бог здоров'я і безтурботного життя. Дійшло до мене, що у ваших краях щодень розбійничаять то Море, то турки і що на місцях zostалися самі тільки кріпаки. Усі, хто міг, повтікали у Верхню Угорщину або до німців. І ви, мої любі, якщо ще живі і мій лист застане вас у Керестеші, теж подбайте про свій порятунок. Я мав розмову з його величністю, що він відшкодуватиме ваші збитки...»

— Не читай далі! – спалахнув Цецеї. – Собакам – собачі подачки!

— Заспокойся, любий, – вгамовувала дружина. – Дердь мудра людина. Він і без того знає, що від Запої ми не прийемо нічого. Краще вислухаємо, що там далі в листі.

Піп насупив свої кошлаті брови і продовжував читати:

— «...Щоправда, король не має змоги повернути вам Шашд, але біля Надьварода є село...»

— Годі, Балінте, не треба! – закипаючи від гніву, махнув рукою Цецеї.

⁸ Боротьба угорців за визволення з-під гніту Габсбургів перепліталася з релігійною боротьбою проти католицизму. Протестантизм, який поширився в Угорщині, перейняли й угорські магнати, що прагнули заволодіти землями католицької церкви і широкими масами населення, які бачили в реформації засіб опору католицькій реакції Габсбургів.

— Далі він вже про інше пише, – сказав священник. – Ось послухай: «Але якщо в тебе все ще велика ненависть до нього...»

— Так, так! – вигукнув Цецеї, грюкнувши кулаком по столу. – Ні тут, ні на тому світі не хочу його бачити. Якщо ми й зустрінемося там, то тільки зі зброєю в руках!

Піп читав:

— «...Тут, у Буді, мій будинок стоїть порожній. Самі незабаром переїдемо в Надьварод. У моєму будинку лише внизу мешкає зброяр. А нагорі три кімнати стоять порожні...»

— Мені вони не потрібні! – підвівся Цецеї. – Ти, чернець, купив цей будинок на гроші Запої! Хай він завалиться, якщо моя нога переступить його поріг.

Священник знизав плечима.

— А може, той будинок перейшов йому в спадок?..

Проте Цецеї вже не хотів слухати. Він вийшов з кімнати на терасу, сердито шкандибаючи на своїх дерев'яних ногах.

Прочанин підобідував на краю тераси, у затінку горіхового дерева. Цецеї зупинився перед ним і гнівно заявив:

— Передай ченцеві моє шанування. А листа його ніби й читати не читав.

— То що, відповіді не буде?

— Ні.

І старий покульгав далі, прямуючи до комори. Ходив сюди й туди під палючим сонцем, розмахував ціпком у різні боки й сердито бурчав:

— Ні, брате, моя голова ще не дерев'яна!

Селяни заповзятливіше заходилися стригти овечок, собаки відбігли подалі, і здавалося, навіть будинок на пагорбі сповз зі страху з горба.

Господиня разом із священником стояла на терасі. Священник знизував плечима.

— Якщо це навіть і не спадщина, то все одно будинок куплено на зароблені гроші. Він має право подарувати його будь-кому. От і дарує Петерові. Тоді це буде будинок Цецеї, і в ньому й сам король не укажчик.

З кімнати вийшов Добо. Господиня познайомила його з священником.

Вернувся й Цецеї й одразу кинувся на попа:

— Чи ти, попе, з глузду з'їхав! Ти, чого доброго, ще й сам станеш на службу до Яноша!

— А ти на старість угорцем перестанеш вважатися! – гаркнув йому у відповідь священник.

— А ти ще в кати наймешся! – загорлав на нього Цецеї.

— А ти до німців! – розлютився піп.

— Кат!

— Німець!

— Шкуродер!

— Зрадник батьківщини!

Сиві діди аж посиніли від люті, гримаючи один на одного. Добо вже готовий був розводити їх.

— Та не лайтеся, господь з вами! – промовив він схвильовано.
– Краще вже посваріться з турками.

— Тобі цього не зрозуміти, брате, – махнув рукою Цецеї, сідаючи на стілець. – Цьому попові Запої велів відрізати язика, а мені – праву руку. Чи ж не дурень піп, коли обрубком свого язика захищає Запої?

— Якби він був тільки моїм особистим ворогом, – відповів священник стишеним голосом, – я б йому давно все пробачив. Але я все-таки й тепер кажу: нехай краще він наказує угорцям, аніж якийсь німець.

— Ні, хай уже краще німець, ніж турок! – знову закричав Цецеї.

Добо змушений був перебити дідів, щоб вони не зчепилися знову.

— Мало приємного і в тому, і в іншому, це правда. Треба вичекати доти, доки не з'ясується, чи виставить німець своє військо проти турків. І пересвідчитись, чи не надумав Янош продати країну туркам?

— Він її, брате, вже давно продав! – сказав Цецеї.

— Не вірю, – відповів Добо. – Він ніколи особливо не загравав з турками, його найбільше цікавила корона.

На столі з'явився таріль зі смаженими курчатами. Старі полагіднішали. Усі сіли за стіл.

— Ех, колись і я був таким молодим, як ти, брате!.. – Цецеї похитав головою. – Скільки тобі років?

— Тридцять один, – відповів Добо. – То не сьогодні-завтра й мене вже ніхто не назве молодим.

— Поки чоловік не одружений, він завжди молодий. А тобі вже пора.

— Усе ніколи, – відмахнувся Добо. – Я, батьку, з юнацьких літ постійно в боях.

— Так і треба. Угорці живуть так відтоді, як світ світом. Ти, може, гадасш, що я на балах загубив обидві ноги? Я, брате, починав воювати

разом з Каніжі.⁹ Мене і король Матяш¹⁰ називав по імені. А закінчив я разом з Дожею, а він, можеш мені повірити, був справжнім героєм.

Цецеї підняв наповнений по вінця кубок.

— Хай благословить господь угорців й особливо тебе, брате. Хай пошле тобі перемогу над ворогом і гарну дівчину за дружину. Ти вмієш грати в шахи?

— Ні, – відповів Добо, усміхнувшись такому повороту в думках Цецеї. Одним духом він вихилив кубок міцного червоного вина, подумав: «Тепер мені зрозуміло, чому старі так розійшлися».

— Тоді з тебе вийде гарний полководець, – сказав Цецеї. – Якби ми воювали азійським способом – рать на рать, не вийшов би. Але ми б'ємося по-угорськи – людина на людину. А цього шахівниця не навчить.

— Виходить, ти все-таки вмієш грати?

— Ні, я просто знаю, як грають.

— От коли навчишся – інакше судитимеш. За годину шахової гри, брате, можна взнати всі прийоми справжнього бою.

— Може, ви з панотцем Балінтом граєте вдома?

— Ми? Ніколи! Ми й без шахів сваримось достатньо. А разом же виростили, жили поруч, воювали...

— ...Разом і помремо, – закінчив священник, киваючи головою.

Старі приязно презирнулися і почаркувались.

— І все ж, – витер вуса Цецеї, – погодься, що той Фердинанд порядна людина, раз він зумів витурити Море з його замку.

— Це справа не тільки рук Фердинанда, – зауважив Добо, – а обох королів. Вони виставили об'єднане військо. Сваволу Море вже годі було терпіти, під кінець він навіть могили став грабувати.

— Але все-таки Фердинанд послав численне військо.

— Ні, це Яношеве військо було більше. Фердинанд тільки звелів Балінту Тереку допомогти Яношу і прислав ще п'ятдесят рудокопів.

— Щоб розбити мури?

— Так... З нами й турки були...

⁹ Каніжі Пал (пом. 1494) – національний герой Угорщини, який славився в битві з турками.

¹⁰ Корвін Матяш – угорський король з 1458 по 1490 р. Спираючись на дрібних та середніх феодалів і міста, проводив політику централізації країни; вів успішну боротьбу проти турків і Габсбургів, які загрожували незалежності Угорщини.

— Звичайно, під прапором Яноша?

— Та хай їм чорт, таким помічникам! Більше грабують, ніж допомагають.

— Оті свині, акинджі?

— Авжеж.

— І легко ви впоралися з тим замком?

— Я б цього не сказав. Мури там товсті, міцні. Стінобитних гармат не захопили з собою ні ми, ні військо Яноша. А чого варті в таких випадках фальконети?

— Я бував там, – встряв у розмову священник. – Це тобі не будиночок з парканом, а замок-скеля. Виходить, вони не здалися?

— Ні, довелося приставити до скелі п'ятдесят рудокопів. Ну й робота їм випала! Кирки викрещували іскри з каменю, а залізні балки ледве довбали його. Та врешті проти стількох рук і камінь не встояв.

— Висадили в повітря?

— Спочатку ми попередили Моро, що міну закладено. Тоді він відповів, що просить почекати до ранку. Ми чекали. І що вчинив цей хитрий лис? Він зібрав усіх мешканців замку й звелів стійко триматися. Мовляв, тим часом він непомітно вислизне з замку й приведе допомогу. «Гаразд, – кажуть йому. – Але яка запорука, що ти повернешся?» – «Тут залишаються мої сини, – відповів негідник, – і все моє золото, срібло, все добро. Чого вам ще треба?» Він спустився з муру вниз по канату і втік. Ми, звичайно, нічого не помітили в темряві. Коли настав ранок – бачимо: білого прапора і послів ні слуху ні духу, браму не відчинено. Тоді ми й підірвали міни. Хіба сюди не було чутно? Гуркнуло так, що аж гори затряслися. Мури розвалилися. Ми вдерлися в замок! Наші витязі так розлютились, що повбивали всіх захисників Море...

— І його синів теж?

— Ні. Ми знайшли їх у кам'яному підземеллі. Гарні чорняві хлопчики. Тепер вони у короля Яноша.

— І ви зараз розшукуєте Море?

— Я завернув сюди з чотирма молодцями – думав, нападємо на слід. По дорозі ми зустріли егеря, у його погребі Море ночував. Егер і сказав, що Море мав намір їхати в Пейч.

— Магдо, – звернулася дружина Цецеї до служниці, що прибирала подвір'я, – а де ж наша Віцушка?

— Не знаю, – відповіла дівчина. – По обіді вона гралася в саду.

— Біжи пошукай її!

— Це моя донечка, – усміхнувся Цецеї. – Господь на старість послав мені втіху. От побачиш – справжня маленька Фея Ілона!¹¹

— А сина у вас нема?

— Нема, – спохмурнів Цецеї. – Якби я мав сина, тоді й рука виросла б у мене знову, як у рака клішня.

Дівчинки ніде не було. За балачкою і читанням листа всі забули про маленьку Віцу. Служницям теж було не до дитини – витязі хвацько підкручували вуса, й дівчата ходили, метляючи спідницями. Їм було весело, неначе витязі приїхали до Цецеї на оглядини.

Уже все обнишпорили довкола дому. Облазили всі кущі, усі куточки в селі, де малюки звикли гратися. А де ж це тітка Като? Це вона доглядала за дівчинкою. Можливо, старенька заснула, а дитя тим часом пішло з села? Ніхто не бачив дівчинку. Після обіду вона розмовляла з якимось хлопчиком біля садової хвіртки. Хто ж то приходив? Мабуть, Герге. Він вів на пашу дідусевого коня. Але де ж той Герге? Певне, подався з конем у ліс. О дитяча легкодумність! Скільки разів його попереджали, щоб не заходив далеко з конем.

Обнишпорили весь ліс довкола села. Уже й витязі Добо взялися до розшуків. Заглядали за кожне дерево, за кожний кущик, оглянули всі канавки й вибалки. І матінка Герге теж шукала, голосячи. Стару тітку Като знайшли в лісі. Вона й сама вже давно шукала дітей, вже й голос загубила, гукаючи їх, зовсім захрипла.

Нарешті, коли вже почало смеркати, якась служниця закричала щодуху:

— Знайшлися!

— Ну, слава богу! Де ж вони?

— Он їхній одяг!

На жаль, це був тільки одяг: біленька сорочечка, червоні черевички, жовта тафтова спідничка, сорочка Герге, його штанці й капелюшок. З цього видно було, що діти купалися. На березі річки, на м'якому пісочку, виднілися сліди. Одні більші, з розчепіреними пальцями, сліди ноги Герге. Менший слід – ніжка Віцущки.

Мабуть, у річці втопилися діти.

¹¹ Фея Ілона – героїня угорської народної казки.

3

— Мене звати Маргіт. Можете казати мені тітко Маргіт, – пояснила дівчина, що сиділа біля дітей на фірі. – Я розповідатиму вам казки. Я знаю багато казок. Звідки ви, мої рідненькі?

— Із села, – відповів із сльозами на очах Гергей.

— Із села, – повторила за ним дівчинка.

— А з якого села?

— Там, у лісі.

— А як називається це село?

— Називається? Не знаю.

У круглоvidoї Маргіт були товсті губи, наче відкриті для поцілунку, обличчя, обсипане ластовинням, на шиї голубе скляне намисто. Турки забрали її з собою з хутора в Шомодському степу.

Дівчина похитала головою і заходилася майструвати з різних ганчірок ляльку.

— Це буде лялька для Віцушки. Жовта хустинка, червона сукенка. Ми одягатимемо її, вкладатимемо спати, гойдатимемо і бавитимемося з нею.

Фіра з невільниками повільно рухалася вперед.

Поряд брели широкоплечий селянський парубок і молодий рябий циган. Циган був у синіх залатаних штанях і в синьому доломані. Із спідньої кишені доломана стирчала дерев'яна дудка. З другого боку підводи чвалали священник у чорній сутані і кудлатий селянин з великою головою. Селянинові було років сорок. Священник – молодший. Це був високий чоловік з відкритим широким обличчям, без бороди й без вусів і навіть без брів. Обличчя червоне, немов буряк, тільки очі чорніють. Турки кілька днів тому поливали його окропом, вимагаючи, щоб він віддав їм скарби своєї церкви.

А які то могли бути скарби в тій церковці!

Нещасні бідолахи попали в рабство. На ногах у них ланцюги, руки в кого спереду, у кого за спиною закуті кайданами. Парубок зв'язаний одним ланцюгом з циганом, священник – з селянином. Парубок босий. Щиколотки під кайданами обмотані ганчір'ям, яке вже геть закривавлене.

— Стійте, – благав він, озираючись час від часу назад. – Дайте хоч кайдани поправити.

Але яничари не звертали на нього жодної уваги. Вони щось балакали по-турецьки і лиш зрідка кидали на нього сердиті погляди.

Гергей не зводив очей з парубка. Які в нього великі руки! От хто не боїться нікого! І якби його руки не були зв'язані за спину, то летіли б турки від нього в різні боки.

Парубок і справді не боявся.

Він підвів голову і grimнув на згорбленого турка, що трюхикав поруч на коні:

— Щоб ви згоріли, бусурмани! Вовче поріддя!

— Гашпаре, Гашпаре, – заспокоювала його Маргіт з підводи, – терпіть свою долю, як тільки можете. Гляньте, он уже й сонечко сідає на спочинок: о такій порі вони стають на привал.

Маргіт витерла сльози на очах, але тут малюки зайшлися плачем:

— Я хочу додому! – закричав Гергей.

— До тата! – плакала мала Єва.

Турки й справді зупинилися перепочити. Позлізали з коней, підставали глечики, помили руки, ноги й обличчя. Затим рівненько в рядок поставали на коліна обличчям на схід. Поцілувавши землю, почали молитися.

Дівчина зіслзла з воза, відірвала клопоть від своєї сорочки і перев'язала ним парубкові ноги. Затим обережно насунула кайдани на пов'язку.

— Благослови тебе Бог! – зітхнув парубок.

— На ніч, якщо вдасться, ми ще прикладемо тобі подорожник, Гашпаре.

Її обличчя скривилося, здавалось, вона от-от заплаче. Так і плакала вона щогодини; поплаче і знову співає дітям пісень: бо ж досить було їй заплакати, як і вони теж заходилися в плачі.

— Ох, і їсти ж хочеться! – сказав циган, сідаючи побіля них прямо на закурену дорогу. – Оце б ум'яв зараз три буханці хліба та й сала кусень.

Возій – теж бранець із закованими ногами – усміхнувся.

— Я теж голодний, – мовив він, кидаючи зневажливий погляд на турків. – А їм зварю на вечерю такого паприкашу¹², що весь нам дістанеться.

— А ти хіба кухар?

— Тільки ввечері. Удень оті бусурмани самі собі грабують на обід.

¹² Паприкаш (угор.) – угорська м'ясна страва з червоним перцем, який в Угорщині називається паприкою.

— Ти давно у них служиш?

— Три дні.

— А дати дьору не пробував?

— Е ні, від них не втечеш! Поглянь-но, які чоботи на мені. – Він підняв ногу – пролунав брязкіт важких, товстих ланцюгів.

— А що як сьогодні не доведеться варити? – з тривогою сказав циган.

— Не хвилюйся. Вчора я їм так смачно наварив, що вони тільки облизувались, як собаки.

— От якби й мені так облизуватись! Я вже й забув, коли востаннє наївся досхочу.

— Вони й вина награбували собі на обід. Он везуть у задку фіри.

— Турки ж не п'ють!

— Вони, коли бачать вино, зразу забувають про свої турецькі закони.

— Ну, тоді й у мене буде свято! – тішився циган. – Я їм затягну такої, що вони всі затанцюють.

Одноокий яничар, скінчивши молитву, рушати далі не наказував. З вершини гори виднілося місто в долині, огорнуте вечірніми сутінками. Гніздо угорців. Осине гніздо.

Турки почали радитися між собою. Нарешті одноокий яничар крикнув возієві:

— За мною! До лісу!

І фіри заїхали в ліс, подалі від шляху.

Тим часом сонце сховалося за кронами дерев. Ліс потонув у сутінках. На чистому небі з'явилася перша зірка.

Знайшовши галявину, турки порозпрягали коней. Яничар розв'язав руки священникові й звелів йому:

— Розпали багаття!

— Я краще знаю, як це робиться! – скинувся циган. – Ваша милість, пане-повелителю турку, цілую ваші руки-ноги, дозвольте, хай краще я розведу вогнище, це моє ремесло.

— Цить! – grimнув на нього турок.

Жінкам теж порозв'язували руки, щоб допомагали біля вогнища.

Разом із священником жінки зносили під найближчі дерева хмиз, сухе листя. За допомогою кресала й трута добули вогонь, і невдовзі вогнище запалало.

Звільнили і возія, дозволили злізти з воза.

— Звари нам таку вечерю, як увчора, – наказав йому одноокий турок.

— Буде зроблено, – відповів возій.

Він налив води у великий казан, що висів над вогнищем, і коли священник з циганом оббілювали барана, вмілими руками покришив м'ясо в казан. Зверху поклав ріпчатої цибулі, насипав перцю. Він, напевне, покришив би й картоплі, але в ті часи картопля вважалася рідкістю. Лише пани куштували її зрідка, як делікатес, але назви точної у неї ще не було – називали її то американськими, то земляними яблуками.

Чоловік двадцять турків порозлягалися довкола вогнища. Вози поставили колом у вигляді огорожі. Коням сплутали ноги і пустили пастися, а бранців зігнали в один гурт. Їх було шістнадцять – дев'ятеро чоловіків, п'ятеро жінок і двоє малюків. Бідолашні люди, зморені втомою, повалилися на траву. Дехто з бранців одразу поринув у сон.

Маленька Єва заснула на купі клунків. Її голівка лежала на колінах Маргіт, а права ручка притискала до грудей блаженську лялечку. Єва спала і бачила сон. Поруч долілиць лежав Гергей. Підклавши долоні під голову, він теж засинав, зиркаючи час від часу на турків. Одноокий яничар лишив дітей разом з дівчиною на возі, час від часу позираючи на них.

Вогнище палало високим полум'ям. Турки різали барана, курей і гусей. Бранці старанно працювали, готуючи вечерю, і невдовзі у казанцях і чавунах уже кипів паприкаш, а на рожнах рум'янилися баранячі ніжки.

Лісове повітря сповнилося апетитним запахом.

4

Не минуло й години, як кучер Андраш заробив такого ляпаса, що його капелюх відлетів аж на два сажени.

— Щоб тобі згоріти у сьомому колі пекла! – горлав на нього одноокий яничар. – Скільки ти перцю насипав?

На превелику втіху цигана, паприкаш дістався невірникам. А самі турки поділили між собою смажені на рожні баранячі ніжки. Їжу вони запивали угорським вином з барилець і ріжків.

Наївшись, циган встав. Витер руками губи, а руки об штани і заторохтів:

— Ваша милість, пане добродію Помрижабо, цілую ваші руки-ноги, дозвольте зіграти що-небудь для втіхи поважаних гостей.

Одноокий яничар Юмурджак, якого циган назвав Помрижабою, обернувся і, схидно примружившись, спитав:

— Угорців хочеш поскликати сюди своїм кукуріканням?

Циган спокійно поплентався назад до казана, покрутивши в руках дерев'яну ложку, буркнув:

— Щоб тебе повісили в найсолодшу твою годину!

А турки тим часом жадібно їли і водночас мінялися награваним майном. Якийсь похмурий акинджі з обвислими вусами зняв з підводи невеличку залізну скриньку. Зірвав віко. Із скриньки посипалися золоті монети, обручки й сережки.

Тут же біля вогнища почали ділитися.

Очі в Гергея злипалися від втоми, але він не міг відірвати погляду від Юмурджака. Страшним і дивним здавалося йому це обличчя, цей гирявий череп. Бо як тільки турок знімав свого ковпака, його поголена голова зливалася з поголеним обличчям. До того ж він так химерно сміявся, навіть ясна було видно.

Яничар витягнув з-під доломана туго набитий грішми замшевий пояс і пішов туди, де паслися коні.

Герге все ще не зводив погляду з нього. Він бачив, як турок витягнув із стінки сідла дерев'яний шпеник і через маленький отвір став просовувати туди гроші.

— А ти чому не їси? – запитав священник у Гашпара.

Парубок сидів осторонь від гурту і зажурено дивився в темряву.

— Не хочеться, – відповів він похмуро.

Через якусь мить він мовив до священника:

— Панотче, як поїсте, вислухайте мене – хочу вам щось сказати.

Священник відклав убік дерев'яну ложку і підсунувся ближче до Гашпара.

— Чого тобі, синку?

— Висповідайте мене, панотче.

— Навіщо?

— Щоб я з чистою душею міг явитися на той світ.

— Тобі ще довго цього чекати, Гашпаре.

— Не так уже й довго, як ви гадаєте. – Він кинув погляд на турків і провадив далі: – Коли бранці закінчать вечеряти, сюди має підійти той турок, що полонив мене. Він прийде, щоб знову надіти нам на руки кайдани. Ось тоді я його і вб'ю!

— Не роби цього, синку.

— Я все одно його вб'ю. Коли він підійде – вихоплю в нього кинджал і заколю, як собаку! Встромлю ножа просто в черево! Ви тільки висповідайте мене.

— Синку, – пильно подивився на нього священник, – я не можу тебе висповідати: я лютеранин.

— Нової віри?

— Вона тільки називається новою, а насправді це стара віра, та сама, яку нам заповідав назаретянин Ісус. Ми не сповідуємо – ми тільки самі сповідуємося Богу. Ми віримо, що Господь бачить глибоко наші душі. Але навіщо тобі помирати? Глянь – ми ще на угорській землі, і Пейч близько. Не раз траплялося, що угорським бранцям щастило вирватися з полону.

— А якщо нас ніхто не визволить?

— Божа милість буде над нами. Хіба мало й таких людей, котрі досягли щастя і на турецькій землі. Ідуть туди як бранці, заковані ланцюгами, а там стають панами. А тоді й додому повертаються. Ходім, синку, тобі треба поїсти.

Парубок похмуро дивився на турків.

Священник похитав головою.

— Нащо ж ти тоді мене кликав, коли не хочеш слухатися?

Після цих слів парубок підвівся і почвалав до гурту невільників.

Бранцями були здебільшого молоді й дужі люди. Серед жінок сиділа худорлява циганка. Нігті на руках і ногах у неї за циганським звичаєм були пофарбовані в червонуватий колір.

Циганка часом піднімала голову, відкидаючи волосся, що спадало їй на очі, і щось казала своєю мовою рябому цигану Шаркезі.

— Вона що, твоя дружина? – спитав у нього возій.

— Ні, – відповів циган, – ще не була моєю жінкою.

— Тоді про що ви балакаєте по-циганськи?

— Вона просить пропустити її до вогнища, щоб погадати нам про наше майбутнє.

— Наше майбутнє в руках Божих, – відказав на це священник.

– Не треба влаштовувати комедії, прикриваючись його іменем.

Серед бранців сиділо двоє літніх чоловіків. Один з них мав обличчя в рубцях, був мовчазний і схожий на пана. Принаймні з його вигляду важко було з'ясувати, якого він походження: чи то пан, чи циган, бо він весь час мовчав і не відповідав на жодне запитання. Від нього йшов запах рушничного пороху. Другий – той селянин,

якого вели на одному ланцюгу зі священником. Селянин дивився на все широко розкритими очима, наче дивуючись усьому. Голова його звісилась на груди, немов була важча, ніж в інших людей.

Бранці їли паприкаш з баранини і тихо перемовлялися. Звичайно, говорили про те, як би вирватися від турків.

— Та ніяк, – коротко відрубав селянин і витер губи рукавом сорочки. – Я знаю. Я вже раз помучився в рабстві. Десять років пробув у турецькій неволі.

— І що, відпустили додому?

— Якби ж то. Але й без викупу. Якось нас привезли в Белград. Звідти я втік, переплив Дунай.

— А як воно в рабстві? – запитав шістнадцятирічний хлопчина з водянистими очима.

— Що казати, братику, – зітхнув селянин, – не багато курчат я там з’їв.

— А ви служили у багатія? – запитав чийсь голос з-під фіри.

— У самого султана!

— У султана? А що ж ви робили у султана?

— Я був головним прибиральником.

— Яким це прибиральником? Що ж ви прибирали?

— Стайню.

— А як вони там поводяться з жінками? – запитала чорноволося молодичка.

Чоловік знизав плечима.

— Тих, що молодші, заміж беруть, тоді вони вже туркенями стають. Але більше лишаються служницями.

— А вони б’ють жінок?

— Кого як. Буває по-всякому.

Піп підвівся.

— Виходить, дорога вам туди знайома?

— Краще б її ніколи не знати! – відповів чоловік.

Священник поставив ногу на маточину колеса воза і при світлі полум’я від вогнища уважно розглядав широке, гладеньке кільце кайданів, що охоплювало щиколотку. На ньому були помітні якісь дрібненькі подряпини. То були записи когось із бранців: його страждання за час довгого шляху, всього слів двадцять.

Священник прочитав:

— «Від Нандорфегервара до Хізарлика один день. Потім Баратина...»

- Ні, – зауважив селянин, – до Баратини ще п’ять привалів.
 — Виходить, оці п’ять хрестиків означають п’ять привалів.
 Отже, п’ять стоянок. «Тоді йде Алопніца...»
 Селянин кивнув.
 — «Потім Ніш...»
 — То вже Сербія, – зітхнув селянин, обнявши свої коліна. –
 Там росте цей... як його? Рись, чи що...
 — Рись? – здивувалася одна з жінок.
 Селянин не відповів.
 Священник далі розглядав позначки на кайданах.
 — «Тоді йде Курі-Кемце...»
 — Там багато скорпіонів.
 — «Шаркеві...»
 — Там стоять три млини. Щоб їм вода в греблі висохла!
 — «Царіброд...»
 — Ось де мене відлупцювали!
 — За що? – запитало зразу кілька голосів.
 — За те, що я розбив кайдани на ногах.
 — «Драгоман...» – читав священник.
 — Це вже в Болгарії, – пояснив селянин. – Звідти ми приїдемо в
 Софію. Там тьма-тьмуща веж. Велике місто!
 Піп провів пальцем по кайданах.
 — «Капідервен...»
 — Снігу там... Гори навіть улітку засніжені.
 — «Позарки», чи що?
 — Так, так, Позарки, хай вони крізь землю проваляться! Комарі
 нас там мало не з’їли.
 — «Філіппе...»
 — Це теж місто. Щоб воно згоріло!
 — «Каладан...»
 — Там продали мого друга. Щоб їх пранці побили!
 — «Узонкова...»
 — Гарне місце. Багато фруктових дерев.
 — «Харманли...»
 — Там один багатий турок купив Антала Давидку.
 — «Мустафа-Паша-Кепрю...»
 — Там великий кам’яний міст. Щоб він завалився!
 — «Чорлу...»
 — Звідти вже видно море!

Бранці зітхнули. Дехто обхопив обличчя руками, дехто із сльозами на очах втупився в далечінь.

5

Чоловік з пошрамованим обличчям, пропахлий рушничним порохом, заговорив:

— Краяни, – почав він тихим сухим голосом, – якби ви змогли мені допомогти якось визволитись, я б тоді вас усіх врятував.

Бранці здивовано глянули на нього. Чоловік скося зиркнув на турків і вів далі ще тихіше:

— Я знатного роду. У мене два замки, багато грошей і військо.

— Як тебе звати, брате? – запитав піп.

— Моє ім'я Раб, – неохоче відповів чоловік з пошрамованим обличчям.

Він підвівся, ступив, шкандибаючи, кілька кроків у напрямку до турків. Затим сів і почав уважно розглядати освітлені вогнем обличчя.

— Теж мені, знатного роду! – махнув рукою один з бранців. – Мабуть, якийсь циган, а може, й кат.

Гергей аж здригнувся, коли почув слово «кат», і з жахом втупився в незнайомця. Дитячим розумом він збагнув так, що цей чоловік – циганський кат.

— Ех, якби у вас була розрив-трава! – зітхнув Гашпар, поправляючи кайдани на ногах. Він примостився біля колеса.

Невільники сиділи тихо й зажурено. Гашпар вів далі:

— Від розрив-трави кайдани самі спадають.

Яничари раптом пожвавішали і з'юрмилися біля одного з барилець. Вони виявили в ньому солодке вино. Барилець підкотили до вогнища і, прицмокуючи, заходилися пити...

У небі вже загорілися зорі, зійшов місяць.

В обсіпаних рососою лісових зарослях гули хрущі.

Бранці полягали на траві, поснули, і в сновидіннях шукаючи шлях до визволення. Заснув і священник, поклавши руку під голову, – видно, звик спати на подушці. Циган спав горілиць, склавши руки на грудях і широко розкинувши ноги. Усі вони поринули в глибокий сон. Тільки Гашпар зітхнув ще раз жалібно і сонним голосом сказав:

— Не бачити мені більше прекрасного Егера!

Гергей теж задрімав, поклавши долоньки під засмаглу щоку.

Хлопчик зовсім був заснув, коли раптом почув ім'я Цецеї.

Це ім'я промовив хрипким голосом «циганський кат», а турок повторив його, запитавши:

— А про які скарби Дожі ти згадував?

— Золоті чаші, кубки, діамантові й алмазні браслети, намисто, брошки. Всілякі коштовності, словом, панські скарби. Якщо їх іще не переплавили. Але ж і ми можемо злитки тоді знайти.

— Це тут, у лісі?

— Авжеж. Тому він і поселився в такій глушині.

— А зброя у нього є?

— У нього чудові срібні шаблі із срібним карбуванням. Правда, я бачив тільки штук п'ять і нагрудники. Один – дуже вже гарний, легенький – належав королю Лайошу¹³. У Цецеї все горище завалено, у кімнаті шість залізних скринь. Там, певно, зберігаються коштовніші речі.

— Цецеї... Ніколи не чув цього імені.

— Бо він каліка, не бере участі в боях. Цецеї був скарбником у Дожі.

Турок похитав головою.

— Нас мало, – промовив він замислено, – треба перечекати тут до завтрашнього вечора і зібрати сильний загін.

— Навіщо для цього стільки людей? Коли нас буде багато, то й ділити доведеться на всіх. Цецеї вже стара людина. І рука, й нога у нього дерев'яні.

— Коли ти бачився з ним востаннє?

— Десь із рік тому.

— Рік – часу багато. Краще зібрати більше людей. Якщо ти правду сказав, я тебе відпущу і дам грошей, а коли збрехав – висіти тобі на воротах дому Цецеї.

Турок вернувся до вогнища і, очевидно, переказав почуте яничарам.

У Гергея від втоми голова ніби свинцем налилася. Сон остаточно здолав його. Але снилися хлопчикові самі жахи. Під кінець йому приснилося, що турки з оголеними шаблями скачуть селом, хапають його матір і пробивають кинджалом її груди.

¹³ Лайош – король Угорщини (1516–1526). Загинув у битві під Могачем.

Хлопчик застогнав і прокинувся.

Довкола непроглядна темінь і тьохкають соловейки. Сотні тисяч соловейків! Наче вони позліталися до цього лісу з цілого світу, щоб навіяти невільникам солодкі сни, Гергей глянув у небо. Хмари розірвані. Де-не-де мерехтять поодинокі зорі і світиться блідий серп місяця.

Вогонь тим часом погас. Лиш посередині ще жевріло кілька головешок. Яничари лежали на траві довкола вогнища.

Юмурджак теж тут примостився. Під головою – тайстра, поряд валявся кубок чи кухоль, у темряві важко було розібрати.

«Треба тікати додому!» – промайнуло в голові Гергея.

«Не можна», – була друга думка.

Він роздивився довкола. Усі сплять. Ні, таки треба тікати, бо інакше він ніколи не побачить рідного села.

Маленька Єва спала поруч. Він потрусив її за плечі і тихенько шепнув на вухо:

— Віцушко!

Дівчинка прокинулася.

— Ходімо додому, – прошепотів Гергей.

У Віцушки на мить скривилися губки, але вона зразу сіла. Здивовано витріщила очі на Гергея, наче кошеня, яке бачить когось чужого. Потім її погляд зупинився на ляльці, що лежала у неї на колінах. Дівчинка підняла ляльку і подивилася на неї так само здивовано.

— Ходімо, – сказав Гергей.

Він сповз із воза і зняв дівчинку. Один асаб сидів просто біля воза. Спис – на колінах, голова схилилась. Він так міцно спав, що якби і весь табір розійшовся, хіба що за винятком колеса, до якого він примостився, то й тоді нічого б не помітив.

Гергей взяв за руку Віцушку і повів за собою.

— Сірко... – прошепотів він. Сірка теж треба привести додому.

Але Сірко був прив'язаний до турецького коника. Пута Гергей ще якось розплутав, а от розв'язати вуздечку йому ніяк не вдавалося.

— А, чорт! Не могу! – бурчав він, силкуючись розв'язати гудзь.

Мало не плачучи з досади, він почухав потилицю. Пробував ще і ще раз, допомагав уже й зубами. Але впоратися з гудзем не міг. Нарешті схопив Сірого і повів.

Турки виставили вартового і біля коней. Але і той заснув. Він спав сидячи, прихилившись спиною до кривого дерева, і голосно хрюпів. Гергей мало не наскочив на нього.

Трава глушила ступу коней. Вони рухались наче тіні. Ніхто не прокинувся: ні полонені, що лежали всередині огорожі з возів, ні турки за огорожею.

Зупинивши Сірого біля пенька, Гергей виліз на коня.

— Сідай і ти, – тихенько сказав він до дівчинки.

Але маленька Єва ніяк не могла видряпатися на пеньок. Довелося Гергею самому злізти і допомогти дівчинці.

Так вони і вмостились на Сірому. Гергей попереду, за ним – маленька Єва. Дівчинка ще й досі тримала в руках свою ляльку в червоній сукенці. Їм і на думку не спало, що дівчинка могла б сісти в сідло на другого коня. Але ж то був не їхній кінь.

Хлопчик сіпнув уздечку, і Сірий рушив, прямуючи з лісу: за собою він тягнув і турецького коника.

Незабаром вони вийшли на дорогу, освітлену блідим сяйвом місяця. Дерев, наче чорні велетні, стояли обабіч шляху. Гергея це не лякало, бо то були угорські дерева.

6

У селі тієї ночі ніхто не спав. Пошуки дітей тривали до темряви. Вирішили продовжити на другий день, коли розвидниться. Змучені витязі повернулися на спочинок.

Священик Балінт лишився втішати подружжя, що не тямалося від розпуки.

Дружина Цецеї, як божевільна, голосила, непритомніла.

Старий тільки хитав головою на втішання попа і розпачливо вигукував:

— Бога немає!

— Є! – кричав йому у відповідь панотець.

— Немає! – наполягав Цецеї.

— Є!

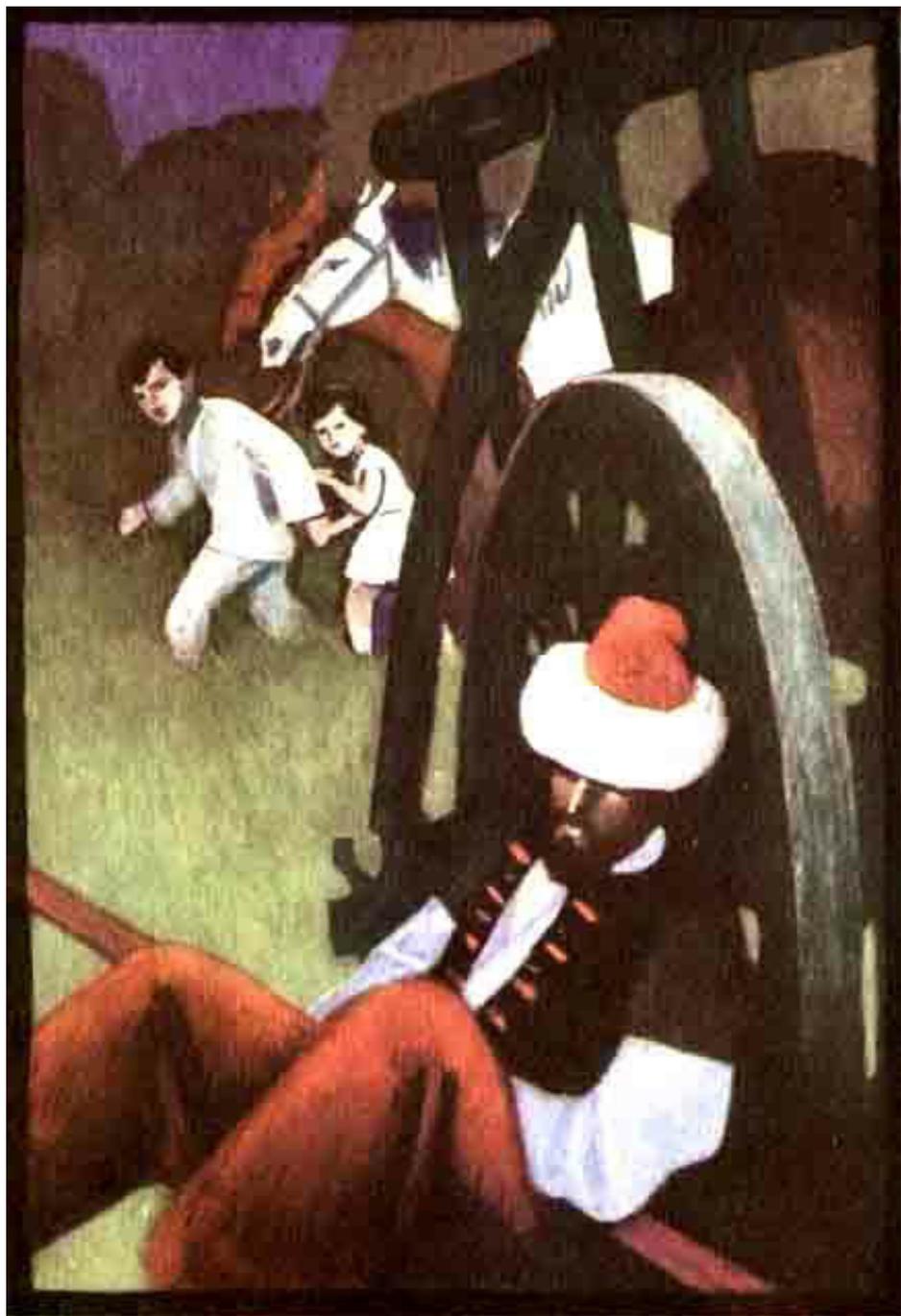
— Немає!

— Бог дав – Бог узяв! А те, що взяв, може і повернути.

Старий каліка плакав, як мале дитя.

Уже світало, коли піп попрощався з ними.

Не встиг він вийти за двері, як назустріч йому підвівся прочанин, що лежав на ряднині, розстеленій на терасі.

— Панотче, – тихо мовив він.

— Чого тобі, голубе?

— Діти не втопилися.

— А що ж з ними трапилося?

— Їх турки забрали.

Священник аж до стіни сахнувся.

— Звідки тобі про це відомо?

— Я бачив на одній купині слід ноги турка.

— Турка?

— Еге ж. Сліди від чобіт без підборів. Угорці таких не носять.

— А може, то сліди селянських личаків?

— На личаках немає острогів. Це був слід турка. І ще я там помітив слід турецької підкови. Ви ж, певне, знаєте, яка підкова у турецьких коней?

— А чому ти зразу не сказав?

— Я вирішив поки що нічого не казати. Хто знає, куди їх могли повести турки! Збіглося б усе село. А яка з того користь? Турків багато, і всі добре озброєні.

Піп то зводив очі догори, то опускав їх додолу. Раптом він різко подався до дверей, хотів було узятися за клямку, але зупинився і вернувся до прочанина.

— Що ж нам тепер робити?

— Робіть те, що і я, – знизав плечима прочанин. – Мовчіть.

— Це жакливо! Жакливо!

— Зараз турків повно на всіх шляхах. Куди вони повернули? На схід, на захід? Це привело б тільки до сутички, і наші люди загинули б.

— Краще б і діти загинули! – з болем сказав старий.

— Бог їх знає, як далеко вони вже могли від'їхати, коли ми пустилися на розшуки.

Піп довго стояв на терасі зажурений. На сході вже зайнялася рожева зоря. Починало світати.

Раптом у селі залунали голосні вигуки:

— Люди! Людоньки! Знайшлися!

Піп прислухався. Що воно таке?

Через кілька хвилин загрюкали у ворота.

— Впустіть! Відчиніть! Діти повернулися!

Піп забіг до хати.

— Бог є, Петер! Вставай, Бог є на світі!

Двоє малюків чекали, поки відчинять ворота. Вони сиділи верхи на сірому коні, сонні й виснажені.

7

Усе село зібралось у дворі. Дехто з жінок ледве встиг накинути на себе спідницю, чоловіки повискакували на крики без шапок.

Гергея і Віцушку передавали з рук у руки, голубили, обцілювали.

— З сьогоднішнього дня Гергей – мій син, – урочисто заявив Цецеї, поклавши руку хлопчикові на голову.

Мати хлопчика, босоніж, в одній спідниці, впала до ніг Цецеї. Добо зачудованими очима розглядав селянського хлопчика, який зумів з-під носа турків вивести коней і самому вирватися на волю.

— Батьку, – сказав він, вийшовши вперед, – віддай мені хлопчика. Я повезу його з собою, у Верхню Угорщину, і виховаю з нього витязя. – І він підняв на руки Гергея. – Ти хочеш стати витязем?

— Хочу, – відповів хлопчик, очі його заблищали.

— Кінь у тебе вже є, шаблю ми відвоюємо у турків.

— А хіба то мій кінь?

Витязі Добо ганяли по подвір'ю турецького коника і розхвалювали його.

— Звичайно, твій! Ти його собі відвоював.

— Тоді й гроші наші, – похвалився хлопчик.

— Які гроші?

— А ті, що в сідлі.

Зняли з коня гарне, обтягнуте оксамитом сідло. Потрусили його — дзвенить. Знайшли збоку дерев'яну затичку, витягли її, і з сідла посипався золотий дощ.

— Ого, хай йому грець! – вигукнув здивовано Цецеї. – Тепер вже не я маю право просити тебе стати моїм сином, а сам просити-мусь, щоб ти погодився взяти мене за свого батька. Ану, матусю, збирайте! – звелів він матері хлопчика.

У матері Гергея аж в очах зарябіло від монет, які висипалися на землю.

— Це моє? – затиноючись, дивилась вона то на Цецеї, то на Добо, то на священника.

— Твоє! – відказав піп. – Господь послав твоєму синові.

Жінка хотіла схопитися за фартушок, але його на ній не було. Хтось із чоловіків дав їй свою шапку, і селянка тремтячими руками заходилася збирати золото.

Син подивився на матір і раптом сказав:

— Добре заховайте оте добро, матусю, бо завтра вони сюди прийдуть.

— Хто прийде?

— Турки.

— Турки?

Хлопчик кивнув головою.

— Я чув, як турок сказав катові.

— Катові?

— Еге ж, циганському катові.

— Сказав, що вони прийдуть сюди?

— Так, і заберуть скарби нашого пана. – І він показав на Цецеї.

— Мої скарби? – отетеріло промовив Цецеї.

Хлопчик закліпав очима.

— Вони згадували й про залізні скрині, яких у вас шість.

— Це серйозна справа! – промовив Добо. – Ходімте до хати. –

Він узяв хлопчика за руку й повів за собою.

Гергея розпитували, старалися взнати все, що змогло втриматись у дитячій голівці.

— Кажеш, у нього шрам на обличчі. І сам смуглявий? А який шрам?

— Червоний рубець від самого рота аж до вуха.

Добо підхопився із стільця.

— Це Море!

— А хто б міг іще бути! Хоче негідник втекти, через те наводить на мене турків.

— А хіба він знає сюди дорогу?

— Він був тут колись, років шість тому. Тоді у мене все перерили. Забрали п'ятдесят чотири форинти¹⁴, золотий хрестик моєї дружини та ще дві мої корови.

Добо сердито заходив по кімнаті.

— Батьку, скільки у тебе боездатних людей?

— Усього набереться чоловік сорок.

¹⁴ Форинт – угорська грошова одиниця.

— Мало. А яке тут найближче місто? Пейч? Але ж там порядкує Янош Серечеш, він підтримує короля Яноша і наш ворог.

— Треба тікати, тікати звідси! – сказав Цецеї. – Тікати, куди очі дивляться.

— Усе село однаково не втече! Та й як ми можемо кинути напризволяще людей? Ех, будь що буде! Коли йдеться про те, що треба воювати з турками, то угорець залишається угорцем, на чиєму боці він би не виступав!

Він вийшов у двір і крикнув:

— По конях, хлопці! – І вже сидячи в сідлі, доказав: – Я їду до Серечеша. А ви беріться за справу. Полийте добряче усі дахи на хатах. Зберіть усіх мешканців села, у кого є яка худобина, хай приводить сюди у ваш двір. До воріт наносіть каміння, бочки, зробіть загороду. Жінки хай беруть коси, кирки, залізні вила. Через дві години я повернуся.

Добо глянув на ранкове небо і поскакав разом зі своїми витязями.

8

Садиба Цецеї була обнесена кам'яним муром. Але мур той невисокий, у людський зріст, та й місцями вже пообвалювався.

Ще до обіду все село зібралось у дворі старости. Між клунками і купами домашнього майна сновигали кози і свині, гелготіли гуси і бігали кури. Хтось із чоловіків гострив шаблі, ножі, коси. Піп прив'язав собі до пояса широчезну заржавілу шаблю і, стоячи посеред подвір'я, вихопив її з піхов, помахав нею і, задоволений, засунув назад у піхви. Кілька жінок варило в кінці подвір'я їжу в казанах.

На горіщі у Цецеї валялося шість погризених мишами луків із стрілами. Він роздавав цю зброю старим дідам, з якими колись воював разом у війську Дожі.

Опівдні повернувся й Добо. Він привів із собою тільки тридцять найманців, але і їх селяни зустріли радісними вигуками.

Добо обійшов подвір'я. Наказав поставити приступки, помости і навалити каміння. Затим скликав до себе всіх озброєних мешканців села – п'ятдесят одного чоловіка і розставив на різних ділянках муру. А сам з десятком стрільців зайняв позицію біля воріт на помостах, зіставлених з бочок.

Тоді послав двох сурмачів на край села, доручивши їм сповістити про наближення ворога.

До вечора не довелося чекати.

Близько третьої години долинув сигнал зі східної околиці села.

— Чи всі на місцях? – запитав Цецеї.

Не виявилось тільки матері Герге. Бідолашна жінка не могла дати собі ради з великою кількістю золота і тепер десь ховала його у найпотаємніші схованки. Вона не наважилася залишити своє добро у Цецеї – боялася, що турки заберуть.

— Зачиняйте ворота! – наказав Цецеї, надягаючи на голову шолом.

— Притягніть ще мішки, каміння і колоди. Залиште тільки невеликий отвір, щоб вершник міг проскочити.

Уже повернулися сурмачі.

— Ідуть! – загукав один ще здалеку.

— Їх там багато? – запитав Добо.

— З-за дерев усіх не видно, ми бачили тільки передніх.

— Тоді вертайся назад, – гаркнув Добо, – і роздивися, скільки їх. Втекти встигнеш, коли гнатимуться за тобою.

Найманець із Пейча почервонів і, повернувши коня, помчав назад.

— Отакі-то ви солдати! – обернувся до найманців, яких привіз.

— Та ні, – відповів один з них присоромлено. – Цей хлопець тільки сьогодні пристав до нас. Він колись був кравцем, ще й пороху не нюхав.

Через кілька хвилин кравець прискакав знову. Слідом за ним гналося чоловік п'ятнадцять акинджі у червоних шапках. Тепер вони і справді його переслідували.

— Відчинити ворота, – наказав Добо і дав знак своїм стрільцям: – Вогонь!

Десятеро стрільців прицілилися. Затріщали постріли. Один турок звалився з коня і впав у канаву. Решта сахнулися, повернули коней і помчали галопом.

Кравець проскочив у відчинені ворота.

— То скільки ж їх? – запитав Добо, усміхаючись.

— Тисяча, – відповів кравець, відсапуючись, а може, й більше.

— Тоді нічого страшного, – відповів Добо, – якщо їх не більше сотні, то ми сьогодні ще й станцюємо.

— Я сказав, що їх тисяча, ваша милість.

— Я тебе добре зрозумів, – відповів Добо. – Якщо побачив тисячу, то насправді їх тільки сотня, а може, й стільки немає.

З кінця села здійнялися клуби диму. Акинджі вже почали підпалювати хати.

— Ви добре полили стріхи? – перепитав Добо.

— Це сіно й солома, – відмахнувся Цецеї і вдарив кінчиком шаблі по воротах.

На дорогу вискочив закутий у панцир одноокий яничар. За поясом стирчав кинджал і пістолі. Поряд з ним скакав угорець, що його Герге назвав циганським катом. За ними — загін акинджі, а обабіч вулиці кілька піших асабів із смолоскипами в руках.

— Це Ласло Море! – крикнув Добо, тупнувши ногою. – Ти, зраднику батьківщини! Гемонське поріддя!

Яничар вражено зиркнув на чоловіка, що скакав на коні поряд з ним.

— Не вір йому, – вигукнув Море, збліднувши, – він хоче тебе обдурити!

Яничар зупинив коня, чекаючи тих, що їхали позаду.

— Я впізнав тебе, Юмурджаку! – гукнув Добо. – Ось вона яка, турецька честь! Грабувати тих, з ким ще вчора воював разом? Розбійник! Такий же поганець, як і твій поплічник!

Яничар глянув на Добо, але нічого не відповів.

— Ну, підходь сюди ближче, блазню! – кричав Добо. – Золота тут нема, є тільки свинець, залізо, його ми тобі всиплемо, скільки захочеш!

Він прицілився. Пролунав постріл.

Юмурджак похитнувся на коні і впав у пилюку.

Майже одночасно затріщали решта рушниць. Турки теж відповіли на «привітання» пострілами з пістолей.

Море нібито хотів підхопити яничара, що падав з коня, але тільки вихопив у нього кинджал з піхов. У наступну мить він лягнув коня по крупу лезом кинджала. Кінь звівся на диби і помчав. Море з усіх сил підганяв його.

— Тримайте його, золото тікає! – крикнув Добо туркам.

Ті спершу отетеріли, а затим поскакали слідом за Море, посиляючи йому навздогін розлючені прокльони. Добо встиг їх порохувати:

— ...десять... двадцять... сорок... п'ятдесят...

Перечекав ще хвилину, тоді зіскочив з помосту.

— По конях, хлопці! Їх там не набереться й шістдесяти!

Солдати скочили на коней, а Добо вже у воротах гукнув Цецеї:

— Отого турка в кольчuzі, якщо він ще живий, зачиніть у себе!

А тих, хто підпалював хати, хай селяни прикінчать!

Цецеї, священник і ще два кріпаки поспішили на дорогу. Юмурджак уже сидів на землі, хоча не прийшов іще до тям. Куля Добо вдавила йому панцир якраз над самим серцем.

— Перев'яжіть його, – звелів Цецеї, – і відведіть у двір.

Турок не опирався, дав себе перев'язати.

— Ти вмієш грати в шахи? – гаркнув на нього Цецеї.

Яничар ствердно кивнув головою, але промовив:

— Ні.

Коли йому перев'язували руку, з канави підняв закривавлену голову ще один турок.

— Перев'яжуй цього, – сказав один із хлопців, – а я порішу іншого.

— Постривай! – сказав Цецеї.

Він закульгав до закривавленого яничара і, приклавши йому шаблю до грудей, запитав:

— А ти вмієш грати у шахи?

— Я помираю, – застогнав турок, втрачаючи сили.

— Шах?

— Шах, гарде, мат? – спитав, стогнучи, турок.

— Ото, ото, Мохамед би тебе скарав. Несіть його у двір, це мій бранець!

9

Добо зі своїми вояками повернувся тільки ввечері. Вони захопили безліч камзолів, кольчуг, всілякої зброї і навіть бранця – Ласло Море.

— А цього вовка посадіть у міцний льох! – звелів Добо, зіскочивши з коня.

Цецеї мало не стрибав з радості:

— Як це вам пощастило спіймати його?

— Самі акинджі зловили його для нас. У них вистачило глузду не дати йому доброго скакуна. Отож вони легко наздогнали і тільки почали зв'язувати, підоспіли ми і поквиталися з акинджі.

— Всіх порубали?

— Всіх, кого вдалося.

— Заріжте мою найкращу теличку! – гукнув весело Цецеї слугі. – І на рожен її. Але спочатку принесіть гарного вина! Викочуйте з погребя крайню діжку!

— Не поспішайте, – сказав Добо, проводжаючи поглядом Море, якого вели в льох. – А де ж Гергей?

— Навіщо він тобі? Он грається разом з моєю дочкою на терасі. Кажуть, що вбили його матір.

— Вбили?

— Еге ж. Якийсь негідник напав на неї і заколов.

— А золото?

— Бідолаха лежить у кутку кімнати долілиць. Певне, там і закопала своє золото.

Добо щось гнівно буркнув. Тоді звернувся до хлопчика:

— Герге! Герге Борнемісса! Підійди-но до мене, маленький витязю. Сідай хутенько на свого коня, синку.

— Куди ви ще поїдете?

— За тими бранцями, брате, про яких розповідав цей хлопчик.

— Таж хильніть хоч трохи! Швидше вина! – гукнув Цецеї слугам. — Твій турок ще живий! Він у льосі.

— Юмурджак?

— Біс його знає, як його звати! Той, що ти його підстрелив.

— Ага. Він ще не помер?

— Ні, тільки знепритомнів. Ще одного турка ми теж підібрали.

Боюся, що не виживе.

— Боїтеся? Повісити треба негідника!

— Ого! Це ж мій бранець.

— Тоді робіть з ним, що хочете. А Юмурджака приведіть і дайте йому коня.

Поки витязі пили вино, привели Юмурджака.

— Ну, Юмурджаку, – сказав Добо, – треба було тобі оце все?

— Сьогодні мені, а завтра тобі, – похмуро відповів турок.

Та, побачивши свого коня і хлопчика Гергея, що сидів верхи на ньому, він аж рота розкрив від здивування.

Добо покликав до себе хлопчика, і вони виїхали за ворота. Турка витязі оточили з усіх боків.

— А чи знаєш ти, Герге, куди ми зараз прямуємо? – запитав Добо.

— Не знаю, – відповів хлопчик.

— Тепер ми їдемо роздобути тобі шаблю.

— У турків?

— Авжеж.

— Для мене?

— Для тебе. А ти не боїшся?

— Ні.

— Найголовніше, синку, не боятися! Усе інше прийде потім. – Далі вони їхали мовчки.

Кінські копита зняли білу куряву по дорозі через Мечек, а коли вершники вип'ялися на кам'янистий схил гори, копита лунко зацокотіли.

У Гергея, наче дзвін, відлунювали слова Добо: «Найголовніше – не боятися!»

10

Бранців знайшли у лісі. Їх сторожили шестеро асабів.

Коли угорські витязі виринули з-за дерев, невідьники, радісно вигукуючи, стали розбивати й зривати з себе кайдани.

Асаби кинулися врозтіч.

Витязі не стали за ними гнатися. Мали інший клопіт. Насамперед треба було познімати кайдани з бранців.

Добо подав руку священникові.

— Я – Іштван Добо, – назвав він себе.

— Мене звать Габор Шомоді, – відповів піп. – Хай благословить тебе Господь, Добо.

Бранці плакали від радості. Жінки цілували визволителю руки, ноги, одяг.

— Ви дякуйте не мені, – заявив Добо. – Вас врятував он той хлопчик. – І він вказав на Гергея.

Гергея за ціле його життя стільки не цілували, як за один цей день. Але в майбутньому не знатиме він ласки: довго доведеться чекати на неї.

Здобиччю угорців стали п'ятнадцять навантажених підвід і багато всілякої зброї.

Перш ніж ділити все це, Добро запитав бранців, хто найпершим попав у неволю.

Вперед вийшов молодий хлопець і зняв шапку:

— Мабуть, я.

— Як тебе звати?

— Гашпар Кочиш, ваш покірний слуга.

— Звідкіля ти родом?

— З Егера, пане.

— А де тебе схопили?

— Під Фейєрваром, мій пане.

— А ти знаєш, чиє то майно на підводах?

— Оті розбійники грабували всюди, де тільки могли.

Добо звернувся до турка:

— Розповідай, Юмурджаку.

— Ми брали всюди, де нам аллах дозволяв. Усе майно невірних належить нам. Що знаходили, те й забирали.

— Що ж, розкладіть тепер усе. Я поділю майно між вами.

На одній підводі виявилось багато зброї. Її теж награвували в різних місцях, здебільшого в замку Море. Була тут і легенька невеличка шабелька у вишневих оксамитових піхвах. Добо взяв її в руки.

— Підійди-но до мене, Герге Борнемісса. Візьми цю шаблю, вона твоя. Будь вірним витязем своєї батьківщини і чесним слугою Бога. Хай удача і благословення не покидають тебе.

Він прив'язав шабельку хлопчикові до пояса і поцілував маленького витязя в чоло.

Хлопчик схвильовано прийняв цю нагороду. Він навіть зблід трохи. Можливо, в його душу війнував на мить вітер майбутніх часів; він відчував, що тепер бути йому нерозлучним із шаблею.

Добо залишив бранцям усе, що не могло знадобитись його солдатам. Кожен дістав підводу, коня, зброю. Ні до чого були витязям худоребрі селянські шкапи, запряжені у вози.

Циган радісно стрибав довкола коня і воза, які дісталися йому. Затим побіг туди, де лежала зброя. Він вважав скарбом ту поржавілу, поганеньку зброю, якою солдати знехтували. Підперезавшись хустиною, наче турок, циган поначіпляв на себе безліч всіляких кинджалів та ножів і став схожий на колючого їжака.

Поряд валявся блаженський турецький щит, сплетений з морського очерету. Циган і його прив'язав собі до руки. До босих ніг прикріпив дві великі іржаві остроги, а на голову надів шолом. Затим підхопив із землі довгого списа і, ступаючи обережно, наче по сирих яйцях, урочистою ходою підійшов до Юмурджака:

— Ну, Помрижабо, – звернувся він до турка, розмахуючи списом перед його носом. – Як тобі ведеться, бібас¹⁵ турку?

¹⁵ Бібас – дурний (циг.).

Усі навколо за боки вхопилися від сміху, але Добо крикнув циганові:

— Гей ти, не дуже там хвалися! Ти з яких країв?

Циган раптом запобігливо вклонився.

— Цілую ручки-ноги, я звідусіль, де тільки чутно музику.

— А рушниці лагодити вмієш?

— Аякже, ваша милість, пане витязю. Найпоганішу рушницю так направлю, що стане як новенька.

— Тоді ось що: заглянь цими днями в Сігетвар, до маєтку Балінта Терека. Там тобі робота знайдеться.

Худорлява циганка просила Добо, щоб він дозволив їй погадати. Добо подав їй свою руку.

Циганка підняла голову і, звернувши до неба очі, заговорила тремтливими губами:

— Бачу червоних і чорних птахів... Летять вони один за одним... Десять... п'ятнадцять... сімнадцять... вісімнадцять...

— То мої літа, – усміхнувся Добо.

— З вісімнадцятим птахом летить діва-ангел. Спустиється до тебе. Лишиться з тобою. Кладе тобі хустину на чоло. Звати її Шара.

— Виходить, мою майбутню дружину зватимуть Шара. Ну, гарний я буду старий парубок, поки знайду собі оту Шару!

— Дев'ятнадцятий птах червоний. Він принесе з собою темну грозову хмару. На землі бачу три високі стовпи.

— Буда? Темешвар? Фейєрвар? – запитує Добо замислено.

— Четвертий стовп теж охоплений полум'ям, але ти підтримаєш його, хоча по руках твоїх і по голові зливою ллється вогонь.

— Це на добро.

— Затим бачу знову червоних і чорних птахів, що летять одні за одним. Та ось настає темрява... Я вже не бачу більше нічого... Чую брязкіт ланцюгів... Твоє зітхання...

Циганка затремтіла і відпустила руку Добо.

— Значить, я помру у в'язниці? – промовив Добо і аж здригнувся від цієї думки.

— То все дурниці! – мовив піп. – Безглузді вигадки!

Циганка тим часом взяла руку Гергея. Знову втупила очі в небо.

— З тобою все життя літатиме голубка... Біла голубка з рожевими крилами. Але тебе огортає вогонь, ти весь у вогні. І з рук твоїх виходять вогненні кола... А голубка потім застається сама і шукає тебе все життя...

Циганка замовкла на хвилину. Обличчя її перекосилося від жаху. Вона відпустила руку хлопчика і, підіймаючи руки, пробурмотіла:

— У небо злітають дві зірки: одна з темниці, друга з берега моря... Вони сягатимуть вічно...

І від страху затулила очі долонями.

— Дурниці! – махнув рукою Добо. – Облийте водою цю жінку!

— А що нам робити з цим грабіжником, убивцею, розбійником? – крикнув циган, показуючи рукою на турка.

— Повісьте його! – відповів Добо.

І, посадивши Гергея в сідло, скочив на коня.

11

— Ну, собако турку, – гаркнув Гашпар Кочиш, – тепер тобі кінець!

— Смерть йому! – закричали й колишні бранці.

— Здохнеш! – завив циган, нестямно водячи очима.

— Це ти мені калічив ноги залізом! – кричав гнівно Гашпар.

— Це ти вбив мого батька! – завищала якась жінка.

— Це ти забрав нашу корову, розорив дім!

І довкола турка вже замиготіли розлючені обличчя і стиснуті кулаки.

— Приску йому під ноги! – закричали в один голос. – Живим спалимо проклятого!

Жінки кинулися ламати сухе гілля і розводити вогнище під деревом.

— Людоньки – не витримав священник. – Поки ви тут домовлятиметесь, у який спосіб його повісити, може підоспіти бродячий загін турків, і ми всі знову опинимось в неволі.

Люди зупинились.

Священник сперся на турецького списа з кістяним руків'ямі, вів далі:

— Ви знаєте, як він катував мене. То в кого з вас більше право поквитатися з цим поганцем?

Ніхто не відповів. Майже всі вони бачили, як попа прив'язали до лавки й обливали окропом, випитуючи, де він заховав церковні скарби.

— Їдьте собі, люди добрі, з витязями, – не вмовкав священник. – Поки можна буде, лишайтесь під їхнім захистом, а потім розійдіться в різні боки. Хай вас Бог благословить й допоможе добратися всім додому! – І він простягнув руку для благословення.

Люди кинули розпалювати вогнище, посідали один за одним на вози, що дісталися їм разом із запряженими кіньми з награбованого турками майна.

— Ну, з Богом!

Циган теж вискочив на свого воза, озирнувся на циганку і сказав:

— За мною, Бешке!

Гашпар прив'язав свого воза до підводи Маргіт. Вони сіли поруч.

— А ви його добре помучте! – гукнув Гашпар священникові.

— Не шкодуйте вогню! – підхопила якась із жінок.

І валка возів рушила.

Священник лишився з турком сам.

12

Герге здавалось, ніби йому сниться сон. Він їхав поруч з Добо на своєму жвавому турецькому конику і роздумував над тим, як це трапилося, що він раптом зажив собі такої слави.

Хлопчик поглядав то на коня, то на гарну шабельку. Він гладив коня по спині, шабельку то витягав з піхов, то знову засовував її назад. Якщо вони раптом натраплять на турків і Добо накаже йому: «Рубай, Герге!» – він сміливо кинеться у бій, хай там буде й ціла рать.

Уже починало сутеніти. Небо затяглося хмарками, і коли сонце позолотило їх, здавалося, ніби весь небозвід викарбуваний із золотої луски.

Коли вони спускалися в неглибоку долину, кінь Добо раптом різко зупинився. Підвів голову, зафоркав і став неспокійно бити копитами землю.

Добо оглянувся, похитав головою:

— Турка чує. Зупинимося.

Перш ніж рушити далі, він послав уперед двох солдатів. Стали чекати їхнього повернення. Через кілька хвилин обидва прискакали назад.

— У долині битим шляхом іде турецький загін, – доповів один з розвідників.

— Йдуть похідним строем, – додав другий.

— А далеко вони? – запитав Добо.

— Далеко. Доберуться сюди не раніше, ніж через дві години.

— Скільки їх?

— За дві сотні.

— Битим шляхом ідуть?

— Еге ж.

— Теж з невільниками?

— З невільниками і багато возів.

— Мабуть, тиловий загін Касона. Дарма, будемо нападати.

Битий шлях, звиваючись, піднімався широким полотном на Мечек. Добо вибрав для свого загону таке місце, де виступ скелі заховав поворот дороги. Тут можна було несподівано напасти на турків.

— А не мало нас? – запитав білявий боєць з обличчям у ластовинні. Одразу було видно, що він ще не нюхав пороху.

— Не мало, Дюрко, – усміхнувшись, відповів Добо. – Коли ми вдаримо, ніколи їм буде лічити, скільки нас. До того ж і стемніє. Якщо ми й не порубаємо їх усіх, то порозганяємо. А в селах з ними легко впораються поодинці.

Оддалік з-за повороту виглянула довга валка визволених Добо бранців.

Добо послав їм назустріч солдата; велів передати, щоб негайно повернули назад до Пейча; звідти вже тримати на схід чи на захід, але ні в якому разі не на північ і не на південь.

Вони бачили, як солдат під'їхав до них, як зупинилася валка і як один за одним усі вози повернули назад.

Добо глянув на Гергея.

— Хай йому чорт, – буркнув він роздратовано, – куди ж мені тепер дівати хлопчика?

13

Піп залишився наодинці з Юмурджаком.

Турок стояв під дубом і, опустивши очі, дивився на траву. Священник зупинився за десять кроків від нього, спершись на списа. Якийсь час іще було чути, як риплять вози, затим настала тиша.

Турок підвів голову.

— Перш ніж вбити мене, – промовив він, весь блідий від страху, – вислухай, що я тобі скажу. Мій пояс набитий золотом. За таку здобич ти хоч поховай мене як годиться.

Піп не відповів, байдужим поглядом дивлячись на турка.

— Коли повісиш мене, – вів далі Юмурджак, – викопай мені могилу під цим деревом і поховай так, щоб я сидів. Обличчям поверни до Мекки¹⁶. Зроби це за мої гроші.

Більше він не промовив жодного слова. Чекав, коли піп накинє йому зашморг на шию.

— Юмурджаку, – заговорив священник, – я чув учора, як ти казав, що твоя мати була угорка...

— Так, – відповів турок, і погляд його пожвавішав.

— Виходить, ти наполовину угорець?

— Так.

— Турки тебе вивезли, коли ти ще був малим хлопчиком?

— Ти вгадав, пане.

— Звідки тебе вивезли?

— Я вже забув.

— Скільки тобі було тоді років?

— Я був ще зовсім малим.

— А батька ти пам'ятаєш?

— Ні.

— І не пам'ятаєш, як тебе звали?

— Не пам'ятаю.

— І ти не можеш згадати жодного імені з часів свого дитинства?

— Ні.

— Дивно, що ти не забув угорську мову.

— В яничарському училищі навчалоя чимало угорських хлопців.

— А ти не знав хлопчика на ім'я Імре? Імре Шомоді? Родом із села Лак.

— Мені здається, що я вже десь чув це ім'я.

— Кругловидий, чорноокий, опецькуватий хлопчик. Було йому тоді всього років п'ять. З лівого боку на грудях у нього родимка, наче трилисник, – така, як у мене.

Піп розкрив сорочку на грудях: нижче лівого плеча виднілися три родимки, злиті у вигляді трилисника.

— Я знаю цього хлопця, – промовив турок. – Я часто бачив цю родимку, коли ми вмивалися. Тільки тепер його вже звуть інакше – чи то Ахметом, чи Кубатом.

¹⁶ Мекка – місто в Аравії, яке вважається у мусульман священним.

— А хіба ви не разом ходили в походи?

— Коли разом, а коли й ні. Він тепер воює в Персії.

Піп пильно подивився на турка.

— Брешеш!

Турок опустив очі додолу.

— Стерво! – презирливо кинув священник. – Ти таки вартий того, щоб я тебе вбив!

Турок упав на коліна.

— Змилуйся наді мною, пожалій мене! Забери у мене все, що я маю, зроби мене своїм рабом! І собака так вірно не служитиме тобі, як я!

— Питання тільки в тому, чи ти людина, чи звір? Якщо я відпущу тебе, то хто поручиться, що ти знову не вбиватимеш, не грабуватимеш мій бідний народ?

— Хай аллах відшмагає мене всіма батогами, якщо я ще колись візьму шаблю в руки!

Піп похитав головою.

Турок продовжував благати:

— Клянуся тобі найстрашнішою клятвою, яку тільки може дати турок!

Піп склав руки на грудях і глянув своєму бранцеві в очі:

— Юмурджаку, ти й тепер, стоячи на порозі смерті, торгуєшся зі мною, хоча й вважаєш мене йолопом. Чи, може, ти думаєш, що я не знаю, як ставиться Коран¹⁷ до клятви, даної гяурові?¹⁸

Лоб турка зросився потом.

— Тоді кажи, пане, свої умови. Що хочеш, накажи, виконаю.

Піп замислився, обхопивши руками плечі. Нарешті мовив:

— У кожного турка є амулет, який захищає його в боях і приносить щастя.

Турок опустив голову.

— Мені не потрібні твої гроші. Дай мені свій амулет.

— Візьми, – прохрипів турок. – Він висить у мене на шиї.

Яничар підвів голову. Священник знайшов амулет, зашитий у синю шовкову торбинку, зірвав її із золотого ланцюжка і поклав собі у кишеню. Потім став позаду турка за спину і розірвав мотузку, що міцними вузлами зв'язувала руки й ноги бранця.

¹⁷ Коран – священна книга мусульман.

¹⁸ Гяур – у тих, хто сповідує іслам, зневажливе прізвисько всіх немусульман.

Турок скинув мотузку з рук і раптово обернувся, його очі блиснули жовтогарячим тигрячим поглядом на священника Габора.

Але той уже встиг наставити на нього списа й усміхнувся.

— Ну-ну, Юмурджак! Обережно, не вколи собі носа!

Юмурджак, палаючи від люті, позадкував. Відійшовши кроків на двадцять, він крикнув глузливо:

— Так знай же, дурний гяуре, хто був у твоїх руках! Я син преславного Ях'я-паші Оглу Мохамеда! За мене тобі б дали мішок золота!

Піп не відповів. Він презирливо зміряв очима турка і кинув списа на підводу.

14

Сонце вже сідало за край неба, коли панотець Габор сів на свого воза і виїхав на битий шлях.

Віддалік іще виднілися останні вози невільників, які спускалися вниз до Пейча. Але отець Габор подумав, що туди поїхали лише деякі з його товаришів, а решта рушила на північ.

Дорогу додому він знав добре. Та й нема тут іншого битого шляху, крім того, що веде з Пейча через Капошвар у Секешфехервар, а звідти на Буду. Але тим шляхом він їхатиме тільки до Лака, до замку Пала Бакича. Тоді вузьким путівцем поверне на захід і подасться на Балатон. Там під березовим ліском і розкинулося його село. Як зрадіють і здивуються парафіяни, коли побачать його живим!

Він зліз з підводи і підв'язав колеса. Весело поплескав коней по мордах і став спускатися схилом.

Але головну дорогу перекрив загін Добо.

— Ти чого повернув назад? – запитав панотця Габора один із солдатів, упізнавши в ньому щойно визволеного бранця.

Священник не зрозумів питання.

— Турки йдуть! – пояснив йому солдат. – Ми їх підстерігаємо. Отож розвертай свою фіру і гайда до Пейча, слідом за іншими.

— Стій, панотче! – мовив Добо і під'їхав до священника. – Як зветься твоє село?

— Кішгіда, – відповів священник.

— Біля Балатону?

— Так.

— То ось про що я тебе попрошу: візьми з собою цього хлопчика і, як тільки випаде нагода, переправ Балінту Тереку в Сігетвар.

— Гарзд, – відповів священник.

— Я боюсь, щоб з ним не трапилось якогось лиха, – пояснив Добо. – Ми вирішили розігнати великий турецький загін. Хлопчика можуть поранити.

Священник розвернув свою підводу.

— Сядеш до мене? – запитав Гергея піп. – Чи верхи поїдеш?

— Верхи, – відповів хлопчик сумовито.

Він хоч і знав, що тут готується кривава битва, однак біля Добо почував себе в цілковитій безпеці. Можуть бути й вбиті. Ну то й що ж, адже турки не люди, а дикі звірі, що плюндрують, грабують країну. Дитячим серцем він уже ненавидів ворогів.

Добо нахилився з коня і поцілував хлопчика.

— Хай благословить тебе Господь, мій маленький витязю. Тобі хочеться побути з нами в бою. Але в тебе ще й чобіток немає. Отож їдь з панотцем, а через кілька днів ми зустрінемося.

Панотець Габор розв'язав колеса воза і стьобнув коней.

Герге сумно потрюхикав за возом.

15

Коли проминули Пейчську фортецю, уже зовсім смерклося. Вони не стали тут зупинятися. Священникові хотілося під ранок бути вдома.

Великий Мечек їм довелося об'їхати манівцямц.

Десь опівночі виглянув місяць, і наші подорожні поїхали швидше глинистим путівцем.

Гергей скакав уже попереду і, коли вони під'їхали до блаженного мосту, попередив про те священника.

Невдовзі перед ними забілів якийсь будиночок, схожий на корчму.

— Заглянь-но туди, синку, – попросив піп, – знай, корчма це чи щось інше. Ми тут і коней погодуємо.

Гергей заїхав у подвір'я і трохи згодом вернувся.

— Хата порожня, – доповів він, – навіть двері незачинені.

— Дарма, коней хоч можна погодувати.

Назустріч їм вибіг білий кудлатий песик. Крім нього, не видно було ні душі.

Священник зіскочив з воза і обійшов весь дім.

— Чи є хтось вдома? – гукав він у двері й вікна.

У хаті було темно. Ніхто не відповідав. На порозі лежала розбита скриня. Видно, тут порядкували турки.

Панотець похитав головою.

— Насамперед оглянемо колодязь, бо в мене ще й досі шкіра горить.

Він спустив відро у криницю і дістав води. Потім заходився щось шукати на возі.

Чого там тільки не було! І ковдри, і подушки, і зерно, і скриня, і різьблений стілець, і барильце вина, і туго набиті мішки. Один мішок виявився напханий чимось м'яким. Священник розв'язав його. У ньому було саме те, що він шукав – білизна.

Він намочив хустку у воді, роздягнувся до пояса, обклав себе примочками.

Гергей теж зліз з коня, підвів його до кадуба й напоїв.

Священник намацав в одному мішку хліб.

— Синку мій, ти хочеш їсти?

— Хочу, – відповів хлопчик і сором'язливо усміхнувся.

Панотець Габор витягнув шаблю з піхов, та перш ніж накраяти хліба, підвів обличчя до неба.

— Хай благословиться ім'я твоє, Господи! – вигукнув він з палкою вдячністю. – Ти визволив нас з кайданів неволі і дав нам хліб насущний...

Небо було чисте і зоряне. Вгорі блищав місяць, наче розпечена куля, й освітлював їхню скромну вечерю.

Вони посідали на зруб криниці й заходилися вечеряти. Священник кинув кусень собаці, і Герге відламав окраєць хліба та дав коневі.

Раптом десь здалеку почувся тихий цокіт копит. Подорожні прислухались і перестали жувати.

— Вершник! – зауважив священник.

— Один їде, – додав Герге.

І обидва знову всілися до вечері.

Цокіт копит поступово перейшов у гучний тупіт. Незабаром з'явився і сам вершник.

Він осадив коня біля корчми і заїхав у двір. Видно було, що це угорець. Шапки на голові нема, зате чуприна є – отже, угорець. Приїжджий зупинився, огледівся.

— Мюбарек олсун!¹⁹ – крикнув він хрипким голосом.

Він подумав, що панотець Габор турок, побачивши в нього на голові білу мокру хустину.

— Я угорець, – відповів священник і встав.

Він упізнав Море.

Герге теж упізнав його і здригнувся.

— Хто тут? – запитав Море, злізаючи із змиленого коня. – Де господар?

— Нема тут нікого, окрім мене і хлопчика, – відповів священник. – Дім без господаря.

— Мені потрібен кінь. Свіжий кінь!

Священник знизав плечима.

— Ви його тут навряд чи знайдете.

— Я поспішаю, грошей у мене немає. Але ми християни: дай свого коня.

І Море окинув поглядом обох коней. Ще один кінь, Гергея, скубав траву неподалік. Це був низькорослий коник, на вигляд не дуже сильний. Море, не чекаючи відповіді, випряг корінного з підводи.

— Ого! – не витримав піп. – Ти хоч поясни, чому такий поспіх?

Море не відповів. Він скочив на коня і поскакав.

— Ну, – пробурмотів священник, – цей швидко сторгувався!

Відійшовши від криниці, він раптом відчув, як щось випало у нього з кишені. Підняв предмет і здивовано оглянув його. Потім, помацавши, згадав, що це талісман турка.

У маленькій торбинці з синього шовку було щось тверде. Панотець Габор розпоров торбинку шаблею, і звідти випав перстень.

Камінь у персні був незвично великий, чотирикутний і темний – або гранат, або осидіан, при світлі місяця важко було розібрати. Чітко виділявся тільки блідо-жовтий місяць, а навколо нього – п'ять маленьких алмазних зірочок.

На підкладці торбинки виблискували вигаптувані сріблом турецькі літери.

Священник розумів турецьку мову, але читати не вмів. Глянув на Гергея. Хлопчик уже солодко спав на мішку з білизною.

¹⁹ Будьте благословенні! (турецьке привітання).

16

Як весело, грайливо всміхалося з неба сонце! Хоча вигляд довкола Балатону був безрадніший: обвуглені стріхи, трупи загиблих, втоптани посіви.

О, якби сонце було обличчям Господнім, замість проміння на землю падали б сльози!

Священник знав, що його село теж сплюндроване, і все-таки, коли вони виїхали на горб і крізь листя дерев проглянула почорніла від кіптяви дзвіниця із зірваною стріхою, очі його затуманились від сліз.

Усе село наче мертво. Жодної вцілілої стріхи, жодних цілих воріт. На подвір'ях уламки меблів, розбиті бочки, розсипане борошно, мертві тіла людей, трупи коней, корів, собак.

Жодної живої душі, лише кілька полохливих собак, яким вдалося врятуватися від небезпеки і повернутися, коли вона вже минула, та кілька курок, що вирвалися з рук мародерів.

Священник зліз із підводи і зняв шапку.

— Зніми, синку, і ти шапку, – сказав він Герге. – Це село покійників, а не живих людей.

Узявши коней за вуздечки, вони подибали далі.

Упоперек дороги лежав сивий селянин з довгим волоссям. Його обличчя було звернене до неба, залякла рука все ще стискала залізні вила.

Священник похитав головою.

— Бідний дядько Андраш!

Він узяв покійника за руку і відтягнув з дороги, щоб можна було проїхати.

Далі вони побачили сільського парубка з переламаним хребтом, що звисив голову через тин на вулицю. Здавалось, він уважно дивився на землю, де запеклася кров, яка витекла з його голови.

На подвір'ї, засипаному пухом з розпоротих перин, рилася в землі свиня. Свиней турки не чіпали.

Біля воріт валялося голе немовля. На його грудях чорніла рана.

Нарешті вони доїхали до хати, в якій мешкав піп Габор.

Хата без даху. Чорні обвуглені крокви стриміли серед товстого шару попелу, нагадуючи літеру «А». Стіна над вікном, що виходило на вулицю, почорніла від полум'я.

Цю хату спалили ще тоді, коли священника обливали окропом, намагаючись добитись від нього, де заховано церковні скарби.

А лавка все ще стояла посеред подвір'я. І тут же уламки горіхової скрині, книги, розсипане зерно, розтоптані кімнатні квіти, ніжки від стільців, череп'я посуду. А біля столу з відламанною ніжкою, розкинувши руки, горілиць лежала стара жінка у чорній одежі. Довкола неї чорніла калюжа крові.

Це мати священника Габора.

— От ми і вдома... – промовив піп, повернувшись до Гергея мокре від сліз обличчя. – От ми і вдома...

17

Два дні ховали покійників, не знаючи спочину. Піп зняв з підводи полудрабки і відвозив на кладовище по три-чотири трупи зразу. Герге йшов попереду воза. На поясі у нього висіла шабелька, яку йому подарував Добо, у руках він ніс хрест. Піп вів коней і то співав псалми, то читав молитви.

На кладовищі він вкривав покійників рядном, щоб не клювали ворони, поки вони возили все нових і нових загиблих.

На третій день десь по полудні в селі з'явилася селянка з дитиною. Вона встигла заховатися в очереті на березі Балатону. Ввечері додому повернулися ще троє чоловіків.

Вони викопали для загиблих могили, піп Габор допомагав їм. І тільки тоді, коли всіх покійників поховали, піп заходився ладнати своє житло.

У його хаті було три кімнати, але в усіх трьох стеля позавалювалася.

Насамперед піп забив дошками ті кімнати, які виходили вікнами на вулицю, щоб можна було заховатися від дощу. Затим полагодив шафу і разом з Гергеєм позносив у неї книжки, що валялися на подвір'ї.

Після тривалої і скорботної праці Гергею подобалося зносити і розставляти книжки. Деякі він перегортав, дивився, чи немає в них малюнків. П'ять книжок були з малюнками. В одній – різні жуки, в іншій – багато квітів. Бібліотека священника нараховувала понад тридцять томів в оправах з телячої шкіри.

Жінка тим часом прибрала на кухні, зварила зеленого горошку без м'яса і ячну юшку, приправлену борошном.

Після обіду священник повів Гергея у садок, де стояла маленька альтанка, схожа на капличку. Турки й тут проламали двері, але, мабуть, не знайшли нічого цікавого для себе – в альтанці були тільки столик, чи, краще сказати, дошки на козлах, та якісь високі бутлі.

Бутлі призначалися для хімічних дослідів. Священник не повірив своїм очам, побачивши, що вони цілі.

Через садову хвіртку зайшла жінка. Вона принесла у фартусі мертво дитинча. Її обличчя геть розпухло від сліз.

— Яношку мій! – заголосила вона.

— Ми поховаємо його, – сказав священник.

Гергей взяв хреста і рушив попереду.

— Я сховала його, – розповідала жінка, плачучи, – заховала з переляку в яму для пшениці. А тоді й сама втекла. Хотіла повернутися туди вночі, але не змогла, бо скрізь були бусурмани. Вони обнищпорили весь очерет. Бог його знає, кого вони забрали, кого вбили. Коли я нарешті вернулася, то застала свого Яношика вже мертвим.

О Боже, Боже! Чому ти забрав у мене сина?

— Не питай у Бога, – сказав піп, копаючи могилку. – Бог знає, що робить, а ти не знаєш.

— Але навіщо йому було народжуватися на світ, коли він мусив отак померти?

— Ми не знаємо, чому з'являємося на світ, не знаємо, чому вмираємо. Не згадуй більше імені Божого.

Мати зняла з себе фартух, загорнула в нього дитину і поклала в могилу.

— Заждіть! – попросила вона, задихаючись від плачу. – Почекайте трохи... – Вона нарвала квітів, трави, уквітчала ними дитину, плакала й голосила:

— Ой, чому я маю віддавати тебе землі? Не обнімеш ти мене більше своїми маленькими рученятами! Не казатимеш ти мені більше: матусю рідна... Ой, зів'яли червоні ружі на твоєму личку! Ой, не гладитиму я більше твоє русяве волоссячко!.. – І вона обернулася до священника: – Які гарні були в нього оченята! Які в нього були гарні чорні очі! Як він ласкаво дивився ними... Ой, моє серденько, не глянеш ти більше на мене своїми оченятами!

Священник тим часом закидав могилку, вивершив її і вирівняв лопатою. Потім відчахнув гілку бузини, схожу на хрест, і встромив її у горбик землі в узголів'ї.

— О Господи, навіщо ти забрав його в мене? – голосила жінка.

Вона впала на свіжий горбик.

— Бог забрав, Бог і догляне! – втішав її піп. Він перекинув через плече мотику й заговорив лагідно: – Хтось раніше відходить з

життя і там чекає на тих, у кого ще zostалися справи на землі. Часом дитина відходить раніше, часом батьки. Але творець визначає так, щоб кожного в надзоряному світі хтось та чекав. Ходімо!

Але мати лишилась біля могилки.

18

Наступного дня вони осіддали коней і рушили на південь, до Сігетвара.

Стояв теплий безхмарний день. У зруйнованих, сплюндрованих селах повсюди ховали мертвих і крили соломою хати. У деяких селах їм зустрічалися самі лише старі люди. Турки погнали з собою весь народ.

Коли вони доїхали до сігетварських комишів, священник підняв голову і сказав:

— Сам господар вдома.

— Звідки ви знаєте? – спитав здивовано хлопчик.

— А ти хіба не бачиш прапора?

— Де? На вежі?

— Еге ж.

— Червоний з синім?

— Так. Це його кольори. Отже, він удома.

Вони вискочили на перший дерев'яний місток, який вів у так зване старе місто. Біля церкви з двома вежами сиділи три перекупки і продавали черешні. Церковні двері оббивали залізом. Вони проминули ще один міст – широкий і довгий, глибоко внизу під ними блищала вода.

— Зараз буде внутрішній двір фортеці, – сказав священник. – Пора вже. – І він старанно витер носовичком спітніле обличчя.

Брама фортеці була відчинена. На просторому подвір'ї вони побачили латника, який мчав крізь хмару куряви, і ще одного латника, що нісся йому назустріч.

— Он Балінт Терек, – пояснив піп. – Той, у кого шолом прикрашений ведмежою головою.

Вершники мчали один одному назустріч, тримаючи списи напереваги. Коли вони зійшлися, їхні коні стали дибки. Але списи тільки ковзнули по латах.

— Подати булави! – крикнув той лицар, шолом якого прикрашала ведмежа голова.

Почувши наказ, з дверей замку вибіг зброєносець у синьо-червоній одежі і подав однакові булави з мідними шишаками і два залізних щити.

Латники знову роз'їхалися. Потім кинулися один на одного.

Першим ударив вершник з гладеньким шоломом на голові.

Ведмежоголовий підставив для захисту щит над головою, і той забряжчав, наче розбитий дзвін. Але рука з булавою змахнула з-під щита і так вгатила супротивника по голові, що шолом аж увігнувся.

Суперник зупинив коня і кинув зброю на землю.

Ведмежоголовий зняв шолом і засміявся. Це був смуглявий чоловік з відкритим обличчям. Його довгі, пишні, чорні вуса прилипли до щік, притиснуті шоломом, кінчик одного вуса сягав брів, другий звисав аж до шиї.

— Це є сам пан Балінт, – шанобливо повторив священник. – Якщо він гляне на нас, ти, Гергею, зніми шапку.

Але Балінт Терек не дивився у їхній бік.

Він дивився на свого суперника, з голови якого знімали шолом.

Коли ціною великих зусиль шолом вдалося стягнути, вершник виплюнув на всипане гравієм подвір'я три вибиті зуби, затим вилаявся по-турецькому.

З-за воріт вийшло чоловік вісім турків-невільників. Вони допомогли переможеному зняти з себе обладунки.

З'ясувалося, що й сам латник теж був невільником, як і решта.

— Ну, хто з вас ще має бажання помірятися силою? – гукнув Балінт, розганяючи свого коня. – Хто зуміє мене побороти, буде вільний.

— Я спробую, – заявив жилавий турок з ріденькою бородою. – Може, сьогодні мені більше поталанить.

Турок одягнув важкі металеві обладунки. Йому допомогли натягнути на голову шолом, ноги взули в залізні чоботи. Затим, підсобляючи жердинами, підсадили його на коня і дали в руки палаш.

— Ти йолоп, Ахмеде! – весело крикнув Балінт Терек. – Палаш не годиться для такого турніру.

— А я вже так звик, – відповів бранець. – Якщо ти, пане, боїшся битися палашем, то на іншу зброю я не пристану.

Пан Балінт знову надів на голову шолом. Кілька разів об'їхав подвір'я, розмахуючи легкою шаблею.

— Вперед! – гукнув він, розганяючи коня.

Турок пригнувся в сідлі і, міцно взявши обома руками палаш, поскакав назустріч своєму суперникові. Коли їхні коні зійшлися,

турок підвівся у сідлі, готуючись завдати нищівного удару. Але ж пан Балінт добре розумівся на мистецтві турніру. Він прийняв страшний удар турка, захистившись щитом, затим спритно схопив турка за руку і рвучко стягнув з коня.

Турок звалився на пісок, здійнявши клуби куряви.

— На сьогодні вистачить! – засміявся Балінт Терек, піднімаючи забрало. – Завтра, якщо я нікуди не поїду, позмагаємося ще.

— Це нечесно! – загорлав турок, важко підводячись на ноги.

— Чому це нечесно? – запитав Балінт.

— Стягати суперника за руку з коня лицареві не дозволяється!

— Але ж ти не справжній лицар, чортів бусурманине. Чи це я маю в тебе вчитися лицарських правил! Ви ж звичайнісінькі грабіжники.

Турок мовчав, надувши щоки.

— Невже ви вважаєте, що це і є лицарський турнір, коли я отак виходжу боротися з вами? К лихий матері вас усіх, песиголовців!

— Пане! – вигукнув сивобородий невільник. – Сьогодні я ще раз хотів би позмагатися з тобою.

Люди в дворі розреготалися.

— Еге! Ти, мабуть, думаєш, що я вже стомився. Ну, нехай буде тобі втіха.

І Балінт Терек знову насунув шолом, якого встиг покласти собі на коліна.

— Це вже вкотре ти б'єшся зі мною, Папуго?

— Сімнадцятий раз, – плаксиво відповів турок, ніс якого був справді схожий на дзьоб папуги.

Балінт Терек зняв шолом і кинув його на землю.

— Ну, – сказав він, – даю тобі попуск! Починаймо!

Різниця у силі між ними була очевидною: Балінт – богатир, у розквіті років, могутній і спритний; турок – хирлявий, згорблений чоловік років п'ятдесяти.

Вони зійшлися на списах. Пан Балінт уже першим ударом вибив свого суперника з сідла. Турок полетів сторчма, перекинувся в повітрі й гепнувся в пилюку.

Слуги, зброєносці й невільники, що спостерігали за двобоєм, засміялися.

Пан Балінт відкинув щит, залізну рукавицю і зліз з коня. Зброєносці допомогли йому зняти з себе обладунки.

Папуга ледве підвівся.

— Пане! – повернув він закривавлене обличчя до Балінта Терека і заплакав: – Відпусти мене додому! Удома на мене вже другий рік марно чекають дружина і син-сирота!

— Треба було й тобі залишитися вдома, поганцю! – відповів йому гнівно Балінт Терек.

Він завжди сердився, коли невірники просилися на волю.

— Пане, – плакав турок, заламуючи руки. – Змилуйся наді мною! У мене гарний чорноокий син! Я не бачив його вже два роки! – І він поповз на колінах до Балінта Терека.

Той витер хустиною спітніле обличчя.

— Треба, щоб усі ви сиділи у мене на ланцюгах, разом з вашим султаном. Вбивці, грабіжники, поганці!

І він пройшов мимо.

Турок схопив жменю пилюки і, кинувши її вслід Балінту Тереку, крикнув:

— Хай тебе скарає Аллах, немилосердний гяуре! Щоб тобі в кайданах посивіти! Щоб ти здох, залишивши вдовою дружину і сиротою сина! Перш ніж твоя душа попаде в пекло, хай Аллах змусить тебе втричі гірше плакати, ніж оце плачу я!

Він вигукував прокльони, сльози лилися з його очей і текли по зраненому обличчю, змішуючись із кров'ю.

Від люті в нього навіть піна виступила на губах. Слуги відтягли його до колоди і облили водою з відра.

Балінт Терек зник до подібних сцен. Вони його дратували. Але ні благаннями, ні прокльонами не можна було примусити його відпустити на волю раба.

Зрештою, кожен бранець завжди і скрізь благає про волю; хіба що один робить це мовчки, а інший вголос. Балінт Терек з дитинства чув такі благання. У його часи раби вважалися майном господаря. Декому вдавалося відкупитися, декого вимінювали на угорців, що перебували в турецькій неволі. І мови не могло бути про те, щоб просто так відпускати на волю.

Балінт Терек повернувся спиною, щоб йому почистили кафтан щіткою. Затим підійшов до священника, підкручуючи вуса, з розчервонілим від роздратування обличчям.

— Ласкаво просимо, дорогий гостю! – сказав він, подаючи руку. – Я чув, що тебе ошпарили окропом. Не біда, наросте нова шкіра.

— Ваша милість! – відповів піп, тримаючи шапку в руках. – Моя шкіра – то найменша біда. Гірше те, що турки вирізали моїх парафіян. І мою бідолашну матір убили.

— Щоб їх собаки загризли! – кипів від люті Балінт Терек. – Один проклинає мене за те, що я не відпускаю його додому, другий повчає, як личить поводитися лицареві.

Терек перевів погляд на хлопчика.

— То він і є? – запитав він здивовано.

— Злізай хутко! – наказав священник Гергею. – Зніми шапку.

Босоногий хлопчик з шабелькою на поясі ліг животом на спину коня і, зсунувшись на землю, зупинився перед Балінтом.

— Це ти сам роздобув коня? – запитав його Балінт Терек.

— Сам, – гордо відповів хлопчик.

Балінт Терек взяв його за руку і повів знайомитися зі своєю дружиною. Піп Габор ледве встигав за ними.

Дружина Терек – невисока білолиця русява жінка – сиділа в садочку внутрішнього подвір'я біля жорна, яке правило за стіл. Вона зав'язувала горщики і глечики з варенням. Їй допомагав парафіяльний священник у сутані. Поблизу гралися двоє хлопчиків. Одному з них було п'ять років, другому – три.

— Като, серденько, глянь-но! – гукнув їй Балінт Терек. – Ось він який, зброносець нашого Добо!

Герге поцілував руку хазяйці. Маленька жінка з ясними голубими очима всміхнулася і поцілувала хлопчика в щоку.

— Цей малюк? – здивовано запитав священник. – Так він же ще молокосос!

— Так, але він ссе не молоко, а турецьку кров, – відповів господар замку.

— Хочеш їсти, маленький мій солдатику? – запитала жінка.

— Хочу, – відповів Герге. – Але спочатку я хотів би побачитися з паном Добо.

— Ні, синку, це неможливо, – відповів Балінт, спохмурнівши. – Твій пан лежить поранений... – І він обернувся до священника Габора: – Ти ще нічого не знаєш? Він кинувся з п'ятдесятьма витязями на дві сотні турків. Один турок так глибоко штрикнув йому списом в ногу, що аж пришпилів до луки сідла.

— Ото лихо.

— А ти, панотче, – сказав Балінт Терек, сідаючи на лавку, – що ти робитимеш тепер без парафії?

— Якось проживу, – сумно відповів піп.

Балінт Терек замислено підкручував вуса.

— Ти знаєш турецьку мову?

— Знаю.

І по-німецьки вмієш?

— Я два роки працював регентом на німецьких землях.

— То ось що я тобі скажу. Збирай свої манатки та переїжджай сюди, до Сігетвара. Власне, не в Сігетвар, а в Шомодьвар, бо ми переберемося туди через кілька днів. У моєї дружини є священник-папіст, чому б і мені не мати свого нововірця? А через рік-два підростуть і діти, і я віддам їх тобі на виховання.

Він глянув на своїх синів, що разом з Гергеєм гралися, бігаючи довкола яблуні. Хлопчики весело сміялися, обличчя їхні розпашіли.

— Я заберу цього хлопчика в Добо, – сказав Балінт Терек. – Можливо, що він стане ще одним вихователем.

* * *

Король Янош помер. Його син ще не досягнув повноліття. Угорці залишилися без вождя. У країні відбувалося те, що й зображено на гербах, де розгнівані грифи рвуть у різні боки корону.

Серед угорців запанувало збентеження. Ніхто не знав, чого слід боятися більше: панування турків-бусурманів чи німців-християн.

Німецький імператор Фердинанд наслав на Буду свого генерала – підстаркуватого тюхтія Роттендорфа. Турецький султан сам став на чолі війська, щоб підняти над угорським королівським замком прапор з півмісяцем.

Йшов 1541 рік.

ЧАСТИНА ДРУГА

ВАЖКО БУДІ, ПРОПАЛА БУДА

1

У серпневу ніч по мечекському битому шляху, залитому місячним сьайвом, їхали риссю двоє вершників. Один з них – худий чоловік з поголеним обличчям, у чорному плащі, напевне, священник. Другий – молодий панич років шістнадцяти з довгим волоссям.

За ними на коні трюхикав слуга. Два туго набиті мішки правили йому за сідло. За спиною у слуги висіла велика шкіряна торба, чи, як ми тепер називаємо, тайстра. З неї стирчали руків'я якихось інструментів. Одне з них часом поблискувало: це була довга рушниця.

На узбіччі росла дика груша. Там вершники звернули в ліс.

— Це та сама? – запитав священник.

— Так, – відповів хлопець. – Коли я був ще малим, тут жила собі сова. Відтоді дупло стало більше, принаймні одній людині там є де сховатися.

Ставши на сідло, він схопився руками за гілку груші й одним стрибком видряпався на дерево.

Поштрикав шаблею стовбур.

— І вдвох помістимося! – гукнув він весело.

— Ну, тоді до роботи. – Священник скинув з себе плаща.

Це був панотець Габор. А юнак – Гергей Борнемісса.

Відтоді, як ми з ними розлучилися, минуло вісім років.

Священник не дуже змінився. Хіба що спалені брови відросли та, мабуть, трохи схуд.

Зате хлопчика не впізнати. За ці роки він дуже подорослішав. Але це стосувалося тільки статури. Риси обличчя ще чітко не сформувалися, воно не було ні вродливим, ні негарним. Такими бувають звичайно п'ятнадцятирічні підлітки. Довге хвилясте волосся, за тодішньою модою, спадало на плечі.

Слуга дістав з торби дві лопати. Одну взяв піп, другу – Гергей. Вони заходилися копати яму просто посеред дороги.

Слуга поклав біля ями два мішки і вернувся до коней.

Зняв з них вуздечки, спутав їм ноги – хай попасуться в лісі на густій траві.

Затим і сам узявся до роботи. Виклав з великої торбини хліб, плесканку, зброю. А туди накладав кам'янисту землю, що її викопували з ями священник і Гергей. Він висипав землю в канаву, а до ями приніс велике, важке каміння.

Не минуло й години, як яма вже сягала копачам по пояс.

— Досить, Яноше, – сказав священник. – Тепер давай сюди мішки.

Слуга приніс обидва мішки.

— Не клади рушницю в росу! – зауважив священник. Затим сказав: – Візьми-но он ту лопату. Копай канаву від ями до дикої груші. Тут, на дорозі, вибирай на глибину в лікоть. А в траві можна й мілкіше. Дерен знімай обережно, щоб його можна було покласти назад. Щоб не видно слідів нашої роботи.

Поки слуга копав канаву, піп і панич опустили в яму обидва мішки. У лантухах був зашитий у шкіру порох.

Їх затоптали землею, завалили великим камінням, потім добре утрамбували.

Слуга тим часом прокопав канаву до самого дерева, замаскував її. А підпалювальний шнур протягнув канавою ще далі. Його заклали проолієним полотном і плескатим камінням, щоб захистити від вологи, якщо почнеться дощ.

— Ну, – сказав весело слуга, – тепер я уже знаю, що тут готується.

— А що, Яноше?

— Тут хтось злетить у повітря.

— А як ти гадаєш, хто?

— Хто? Неважко здогадатися: завтра цією дорогою їхатиме турецький султан.

— Не завтра, а вже сьогодні, – відповів священник, поглядаючи на небо, яке почало світліти. Він витер спітніле чоло.

Коли сонце освітило дорогу, робота була закінчена, не залишилося й сліду від ями.

— А тепер, Яноше, сідай на коня і жени, сину мій, на гору Мечек, до того місця, звідки видно всю дорогу.

— Слухаюсь, ваша превелебносте.

— Ми з Гергеєм ляжемо відпочити тут під деревом, кроків за двадцять-тридцять. А ти пильнуй. Як тільки помітиш першого воршника, скачи назад і розбуди нас.

Потому священник і хлопець знайшли собі місце, де густіша трава, постелили плащі й невдовзі поринули в сон.

2

Було пополудні, коли галопом примчав слуга.

— Їдуть! – крикнув він ще здаля. – Їх там суне тьма-тьмуща!
Наче хвилі накочуються!

Священник звернувся до юнака:

— Ну, тоді ми ще маємо час пообідати у твого прийомного батька.

— У пана Цецеї?

— Еге ж. – Піп усміхнувся.

Герге здивовано глянув на священника.

— Ми приїхали на день раніше. Не розумієш? Це ж тільки квартирмейстери. Вони їдуть попереду і розбивають намети, щоб до приходу війська в Могач йому була готова вечеря і все необхідне для нічлігу.

— Тоді їдемо до пана Цецеї! – весело сказав Гергей.

Біля потічка вони злізли з коней, вимилися до пояса водою. Гергей нарвав букетик польових квітів.

— Це ти для кого, Герге?

— Для моєї дружини, – усміхнувся Гергей.

— Для дружини?

— Це ми так називаємо маленьку Єву Цецеї. Адже вона буде моєю дружиною. Ми разом виростили, потім її батько взяв мене до себе на виховання. Скільки разів я б не навідувався до них, завжди мусив цілувати дівчинку.

— Сподіваюся, ти робив це залюбки.

— Ще б пак. У неї таке гарне личко, наче біла гвоздика.

— Але цього ще не досить, щоб вважати її своєю дружиною.

— Панотець Балінт сказав мені, що Цецеї збираються видати за мене дівчину заміж. У його заповіті сказано: дівчина має стати моєю дружиною, а я старостою села.

— Виходить, старий священник видав тобі таємницю?

— Ні, він тільки попередив мене, щоб я був гідним свого щастя.

— А ти вважаєш, що будеш щасливим з тією дівчиною?

Юнак усміхнувся.

— Ви, вчителю, тільки гляньте на неї, то більше не питатимете, чи буду я з нею щасливий.

Кінь Гергея загарцював і вирвався вперед.

Вони в'їхали в лісові нетрі. Довелося злізти з коней. Гергей ступав попереду. Він знав, що за хащами заховалося його село.

Коли вони з'їхали у видолинок, назустріч їм з хат повибігали жінки.

— Герге! Авжеж, наш Гергей! – голосно вигукували вони.

Гергей махав їм рукою, кланяючись наліво і направо:

— Доброго дня, тітко Юці! Доброго дня, тітко Панні!

— А панів нема вдома! – крикнула одна з жінок.

Гергей похнюпився, осадив коня.

— Що ви сказали, тітонько?

— Немає їх. Поїхали.

— А куди ж?

— У Буду.

Гергей обімлів.

— Усі поїхали?

Наївна юнацька мрія! Він сподівався, що почує у відповідь: «Ні, панночка залишилася вдома».

— Авжеж, усі. З ними поїхав і наш священник.

— А коли?

— Після святого Георгія.

— Але ж хтось залишився?

— Один турок.

Гергей розчаровано звернувся до священника:

— Вони переїхали в Буду. Монах Дердь уже давно подарував їм свій дім. Але я не розумію, чому про це мене не повідомили? Адже на Масницю я гостював у них.

— Що ж, виходить, залишилися ми без обіду.

— Турок тут.

— Який турок?

— Цецейський турок Туліпан. Тут усе залишено на нього. От ми і біля кладовища. Давай зайдемо хоч на хвильку. Там спочиває моя мати.

Кладовище заховалося в заростях бузку. Довкола самі дерев'яні хрести, та й то нетесані. Імені немає на жодному.

Священник зліз з коня, став на коліна й почав голосно молитися:

— Владико живих і мертвих, змилосердься над нами з небес, упокій душу доброї матусі, що тут спочиває, подаруй щасливе життя бідолашному сироті, який стоїть ось тут на колінах. Амінь!

Він пригорнув Гергея до себе і поцілував його.

Панський дім стояв майже навпроти кладовища. Ворота були відчинені, й кругловида рум'яна молодичка, привітно усміхаючись, поглядала на прибульців.

— Доброго вам дня, тітко Туліпан, – привітався Гергей. – А де ваш чоловік?

Бо відчиняти ворота належало Туліпану.

— Він п'яний, – відповіла жінка.

— Справді п'яний?

— Авжеж. Щодня викрадає в мене, негідник, ключ від льоху, хоча я постійно міняю схованку.

— А ви не ховайте. Пив би досхочу – стільки б не пив.

— Еге, не пив би. Жлуктить вино, а працювати не хоче, проклятущий!

І справді, в холодочку під тутовим деревом сидів смуглявий чоловік. Біля нього стояв зелений полив'яний глек з вином. Він ще не захмелів настільки, щоб від нього не можна було забрати глечика. Поруч нього сидів його синок, шестирічний босоногий хлопчик з такими ж чорними очима, як у батька.

Цецеї помилював цього турка за його вміння грати в шахи. Згодом з'ясувалося, що грати з ним у шахи нема сенсу, його можна використати з більшою користю для праці в домашньому господарстві. Особливо гарний був з турка куховар. Його батько працював кухарем у якогось паші. Жінки полюбили його за те, що він навчив їх готувати плов, береки й варити шербет. А Цецеї полюбив турка за те, що він зробив йому дерев'яний протез руки: на цьому протезі були й пальці. Коли Цецеї натягав рукавички, ніхто б і не сказав, що в нього дерев'яна рука. Старий навіть пробував стріляти нею з лука. Отоді-то й призначив він турка своїм найближчим помічником.

Якась молодиця зосталася без чоловіка, він загинув у бою, турок уподобав її собі, і вони побралися. Звичайно, він мусив спочатку перейти в християнську віру. І став Туліпан таким добрим угорцем, наче народився на угорській землі.

Коли Туліпан угледів юного панича й священника, він підвівся із землі й за турецьким звичаєм схрестив руки на грудях. Хотів ще й вклонитися. Але зробити цього не наважився, бо побоявся впасти долілиць, тому лише поштиво кивнув головою.

— Ех, Туліпане! – сказав Гергей докірливо. – Ти все п'єш і п'єш?

— Пити треба, – серйозно відповів Туліпан. – Я був турком до двадцяти п’яти років і не брав у рот вина, тепер мушу надолужувати.

— Але якщо ти п’яний, хто ж нам зварить обід?

— Моя жінка, – відповів Туліпан, тицяючи вказівним пальцем у бік дружини. – Вона зварить і локшину з сиром. Ще й яку смачну!

— Але ми хочемо плову!

— І плов вона зготує. Вона вміє.

— А де господар?

— У Буді. Він написав нам звідти. Наші господарі переїхали туди. Їм дістався у спадок будинок. Панночка сидить у тому домі, як ружа в садочку.

Юнак повернувся до священника:

— Що ж з ними буде, якщо турки захоплять Будаїську фортецю?

— Е-е! – скинувся священник. – Скоріше пропаде вся країна, ніж Будаїська фортеця попаде в руки ворогові. – І додав: – Країну охороняє народ, а Будаїську фортецю – сам Бог!

Туліпан відчинив двері будинку. З кімнати війнуло пряним запахом лаванди. Турок розчухнув і вікна.

Піп зайшов до кімнати. Його погляд зупинився на портретах, що висіли на стінах.

— Може, це і є Цецеї? – показав він на портрет воїна у шоломі.

— Так, – відповів Гергей. – Тільки тепер у нього вже не таке чорне волосся.

— А ця косоока жінка?

— Його дружина.

— Мабуть, похмура жінка.

— Ні. Навпаки, дуже весела. Я її матусею зву.

Юнак почував себе тут як удома, подав стільця священнику й, весь сяючи, показував йому старі меблі:

— Гляньте сюди, вчителю: отут завжди сиділа Віцушка, коли щось шила. Ногу вона клала на оцього стільчика. Вона мала звичку виглядати у вікно, спостерігаючи захід сонця. Оцю картину вона сама намалювала. Плакуча верба й могила, а метеликів я домалював. А на цьому стільці вона сиділа так: ліктем обіпреться об стіл, поверне голівку убік і лукаво усміхається, та так грайливо, як ніхто інший на цілім світі!

— Гаразд, гаразд, – відповів піп стомлено. – Накажи їм, щоб довго не барилися з обідом.

3

Лягли вони пізно ввечері.

Священник сказав, що йому треба написати кілька листів і тому він просить дозволу лягти в іншій кімнаті.

Гергей теж узявся писати листи. Він написав своїй кішечці про те, як здивувався, коли застав порожньою їхню кам'яницю. Юнак питав у листі, чому вони не дали знати йому про свій переїзд. Якщо вони писали йому про це, то лист, очевидно, десь загубився в дорозі.

У ті часи пошти в Угорщині ще не було. Листувалися лише знатні люди. Хто хотів відправити листа з Буди, скажімо, в Ереглак, мав сам подбати про кур'єра.

Потім утома зморила Гергея. Він приліг на лавці, вкритій вовчою шкурою, і заснув.

Він міг би так проспати до пізнього ранку, якби на світанні його не розбудила своїм муканням корова, що йшла на пашу попід вікном.

Гергей уже відвик від цього – ні в Шомодьварі, ні в Сігетварі, ні в інших маєтках Балінта Терека корови не мукали попід вікнами. Гергея разом з хазяйськими дітьми будили завжди слуги, а священник уже чекав на них з книжкою в садку.

Юнак сів на постелі й протер очі. Згадав, що сьогодні в нього інший урок: треба відправити в рай турецького султана. Хлопець встав і постукав у двері сусідньої кімнати:

— Вчителю! Вже світає! Час рушати!

Ніякої відповіді. В кімнаті темно.

Юнак відчинив одну віконницю, потім вікно, затягнуте проолієним полотном.

Ліжко священника було порожнє.

На столі біліло кілька листів.

Гергея це страшенно здивувало.

— Що за чудасія? – промимрив він. – Ліжко незаймане, у ньому ніхто не спав...

Він вибіг з кімнати. На подвір'ї побачив тітку Туліпан; босоніж, в одній сорочці, вона виганяла свиней.

— Тітко Туліпан! Куди дівся мій учитель?

— Він пішов ще опівночі, місяць ще світив.

— І Янош теж пішов з ним?

— Ні, Янош тут. Піп пішов сам, пішки.

Гергей повернувся до кімнати геть збентежений. Здогадуючись про задум священника, він кинувся до столу.

Один лист лежав незапечатаний. Звертання виписане великими чіткими буквами:

«Гергею, любий мій сину!»

Це йому. Юнак узяв листа і підійшов з ним ближче до вікна. Здавалося, що чорнило ще не встигло висохнути на папері.

Гергей читав:

«Твій почин, так, заслуга твоя в тому, що коронований дикий звір полетить сьогодні у пекло. Але в твоєму задумі є певна небезпека. Тому дозволь мені, синку, довести його самому до кінця.

Ти коханий, твоє життя ще попереду. Твоя винахідливість, твої знання і твоя хоробрість можуть принести батьківщині велику користь. Біля листа ти знайдеш торбинку, а в ній турецьку каблучку. Це єдиний мій скарб. Я залишаю його найближчій моїй людині. Каблучка твоя, мій синку.

Крім неї, ти успадкуєш і мою бібліотеку. Можеш перечитати книги, коли над батьківщиною проясніє небо. А нині угорцям потрібна шабля, а не книги!

Мою зброю передай Балінту Тереку. Яношеві віддаси моє зібрання камінців, а Фері – мій гербарій. Нехай виберуть собі на пам'ять по одній книзі, передай їм також, що я хотів би бачити їх такими ж хоробрими витязями й патріотами своєї країни, як їхній батько, щоб ніколи не стали на бік бусурманів, ви повинні разом боротися за національне відродження. Зрештою, я їм також напишу. У цих трьох листах уся моя душа.

Коли я йшов, ти ще спав. Цілую тебе.

Священник Габор.»

Гергей незрушно дивився на лист.

Смерть?.. П'ятнадцятирічний юнак ще не розуміє значення цього слова. Зараз йому уявляється лише одне: у нього на очах посеред диму й вогню розлетиться на шматки тіло турецького султана.

Гергей засунув у кишеню торбинку з каблучкою, листа й вийшов. Швидко попрямував через подвір'я до Туліпана.

— Туліпан! – звернувся він до турка, що лежав під навісом. – У тебе знайдеться щось із турецької одежі?

— Ні, – відповів Туліпан, – жінка пошила з неї собі й дитині камізельки.

— І чалми вже немає?

— З неї жінка нашила сорочечок. Чалма була з тонкого полотна. Школяр сердито ходив туди й сюди попід навісом.

— Що ж мені робити? Порадьте! Сьогодні головною дорогою проходитиме турецьке військо разом із султаном. Я хочу побачити султана.

— Султана?

— Еге ж.

— Це можна.

У Гергея аж очі заблищали.

— Справді? А як?

Біля самої дороги стоїть скеля. І не одна, а дві – одна навпроти одної. Залізьте на вершину, голову закрийте гіллям і побачите всю рать.

— Тоді негайно одягайтеся, Туліпане, поїдете зі мною. А дружина нехай покладе нам у торбу харчів. Можете взяти з собою й плесканку.

Почувши слово «плесканка», Туліпан одразу пожвавішав. Похапцем накинув на себе одежину і гукнув до дружини, що годувала курей.

— Юлішко, голубонько, ходи-но сюди, хутко, моя люба зіронько!

Жінка кинула останню жменю зерна куркам і повернулася.

— Чого вам?

— Плесканку, моя перлинко! – мовив Туліпан, посміхаючись.

— Грім і блискавку у вашу пельку! Досі починали пиячити з обіду, а тепер уже з самого ранку?

— Ну-ну, ягнятко моє маленьке, стамбульська цукерочко, це не для мене, а для панича.

— Панич не п'є вина.

— Я справді не п'ю, – усміхнувся Гергей, – але нам треба зараз вирушати, нас не буде до вечора, отож я не хочу, щоб Туліпана мучила спрага.

— Ви зараз їдете? Куди ж ви зібралися, паничу?

— Хочемо, тітко Юлі, глянути, що воно за таке турецьке військо. Сьогодні турки переходять через Мечек.

Жінка злякано здригнулася.

— Турецьке військо? Дорогенький мій паничу, благаю вас, не їдьте ви туди!

— Це вже вирішена справа. Я мушу його побачити.

— Ой, мій дорогенький паничу, в небезпечну дорогу ви зібралися! Ви собі уявляєте, яка то небезпека?

— Моє слово тверде, – проказав Гергей нетерпляче, – нам пора їхати!

— Мені що, їдьте собі куди хочете. Я вам не наказую. Але Туліпан нехай зостанеться. Я його не пущу.

— Туліпан мусить їхати зі мною, – коротко мовив Гергей.

— Ваш слуга й сам може підвезти харчі, на те він і слуга.

Янош теж був такої думки. Він уже зібрався, тайстра за плечима, залишилося тільки напоїти коней.

Туліпан, відчувши стурбованість дружини, виструнчився:

— Я, серденько, все-таки поїду. Щоб я осліп, якщо я не поїду! Вина ти й так даєш вряди-годи, ще й просити доводиться. Недобра ти жінка!

Тітка Туліпан заридала:

— Дам, чоловіче, вина скільки забажаєш, тільки не кидай мене саму тут...

— Гаразд, але не забувай, що пообіцяла. Панич – свідок. Я тільки проведу панича туди, а ввечері повернуся додому.

Тітка Туліпан трошки заспокоїлась. Наготувала харчі. Але не могла втримати сльози, коли вийшла провжджати свого господаря за ворота.

Янош їхав разом з ними аж до лісу. Там вони злізли з коней. Слуга повів коней назад у село, а Туліпан з Гергеєм подалися далі пішки.

Скеля, на яку вони видерлися, стоїть і понині біля шляху. З її вершини видно всю дорогу, аж до тієї дикої груші, де заховався панотець Габор. Турок наламавав з дерев оберемок галузок з густим листям і замаскував ними скелю. Їм було видно все, а от знизу ніхто не міг навіть запідозрити, що на скелі заховалися люди.

Сходило сонце. На ліс упала роса. Далеко на дорозі в клубах куряви з'явилися перші вершники.

4

На дорозі замайорів прапор кольору червоного перцю. За ним іще два прапори, потім п'ять і ще багато прапорів і штандартів. Під прапорами і слідом за ними верхи на арабських скакунах скакали воїни у високих тюрбанах. Коні низенькі, дехто з вершників мало не волочив ноги по землі.

— Гуреби, – пояснив Туліпан, – вони завжди їдуть попереду. Це несправжні турки.

— А хто ж?

— Араби, перси, єгиптяни – всякий набрід.

— Воно й помітно. Навіть одежа на них неоднакова.

В одного воїна на голові виблискував шолом з великим мідним гребенем. Ніс у гуреба був відрізаний. Видно, цей вояка вже встиг побувати в Угорщині!

Другий полк, що рухався за гуребами, йшов під білим стягом із зеленими смугами. Засмагли солдати були у синіх шароварах. Судячи з облич, учора ввечері вони добре наїлись і напились.

— Це улуфеджі, – сказав Туліпан, – найманці. Військова охорона. Вони супроводжують і воїнську казну. Бачите череватого дядька з розбитим лобом, на грудях у нього мідні гудзики?..

— Бачу.

— Його звуть Турна. По-угорськи – «журавель». Але хай би його вже краще прозвали свинею.

— Чому?

— Я бачив якось, як він їжака з'їв, – сказав Туліпан і плюнув.

Слідом за улуфеджі проскакав ще один полк, під жовтим стягом. Зброя у цих вершників блищала дужче, ніж у решти. Один ага²⁰ гордо гарцював на коні, захищеному срібною кольчугою.

— Це – силяхтари, – сказав Туліпан. – Теж найманці. Мерзота, вішальники! Я два роки прослужив між ними!

За ними рухалися сипахи, озброєні луками й сагайдаками; збоку на поясі в них висіли широкі криві шабляки. Слідом за ними проскакали татари в гостроверхих ковпаках. Вгодовані обличчя, шкіряні доломани, дерев'яні сідла.

— Тисяча... дві тисячі... п'ять тисяч... десять тисяч, – лічив Гергей.

— Годі вам рахувати, – махнув рукою Туліпан. – Їх там тисяч з двадцять набереться.

— До чого ж незугарний, вилицюватий народ.

Турки їх теж ненавидять. Вони їдять кінські голови.

— Кінські голови?

— Голів, можливо, для всіх і не вистачить, але одну точно кладуть посеред столу.

— Варену чи смажену?

— Якби ж то варену чи смажену, це ще так-сяк, а то сиру. Ці собаки не шкодують навіть немовлят. Вирізають у людей жовчні міхури.

²⁰ Ага (тур.) – начальник.

— Не розказуйте таких жахів!

— Але ж це суця правда. Вони, бачте, вважають, що коли коню намастити ясна людською жовчю, то це у нього зніме всяку втому, додасть нових сил.

Гергей з огидою заховав обличчя за галузками.

— Бачити їх не можу! – сказав він. – Хіба це люди?

Але Туліпан продовжував дивитися.

— Їде нішанджі-бей! – мовив він трохи згодом. – Це він про- ставляє вензель падишаха на грамотах з печаткою.

Гергей глянув униз і побачив пихатого турка з довгими вусами і щучим писком.

Затим проїхав дефтердар – сивий, згорблений араб, турецький скарбник. За ним, оточений воїнами, скакав вершник у довгому жовтому кунтуші, у високому гостроверхому білому ковпаку. Це був казі-аскер – головний військовий суддя. Чазнегіри – головні кухарі – і загін охоронників їхали за ними. Одяг на них виблискував золотом.

Уже долинала й музика турецьких оркестрів. Під звуки сурм і брязкіт чинч проскакали придворні мисливці. Гриви їхніх коней були пофарбовані в червоний колір, у кожного мисливця на руці сидів сокіл.

За мисливцями конюхи гнали султанський табун. Коней вели солаки та яничари. Слідом за конюхами з'явилися вершники, що тримали в руках штандарти з кінськими хвостами. Це проїжджали триста капиджі, всі в однакових білих шапках, гаптованих золотом. На батьківщині капиджі охороняли палац султана.

Крізь завісу куряви забіліли довгі лави яничарів. Їхні білі ковпаки з довгими китицями, що звисали їм на спину, незабаром змішались з червоними ковпаками і синім суконним одягом офіцерів.

— А султан де? – запитав Гергей.

— Мабуть, далеко, – відповів Туліпан. – Адже яничарів десять тисяч. За ними йдуть чауші²¹ й різна придворна знать.

— Тоді давай відійдемо назад, – запропонував Гергей, – і поїмо...

Скеля закривала їх з півдня, а з півночі їм було видно, як по схилу в долину спускається незліченне військо.

— Ми ще й поспати встигнемо, – сказав Туліпан і розв'язав тайстру. Звідти, брязнувши, випав ланцюг.

— А це що таке? – здивувався Гергей.

²¹ Чауш – страж, дозорець (тур.).

— Мої добрі друзі, – засміявся Туліпан. – Без них я й кроку не ступаю з села.

І, побачивши здивування на обличчі Гергея, пояснив:

— Це мої кайдани. Як виходжу з села, одразу надіваю їх на одну ногу. Тоді турки не страшні мені. Бо замість того, щоб хапати, вони ще й визволять мене. А вночі я втечу. Тепер саме час їх почепити. Ключ від кайданів покладіть собі в кишеню. Якщо попадем у якусь пригоду, скажемо, що ми челядники Балінта Терека. Я бранець, а ви – школяр. Пан Балінт підтримує турків, ото ж з нами обійдуться не дуже суворо. А вночі я вас визволю, і ми разом втечемо додому.

— У вас, бачу, мудра голова.

— Ще б пак! – відповів Туліпан. – Я, коли тверезий, дружину свою можу перехитрити. – Він дістав з тайстри свіжий коровай, шинку, сало, кілька стручків зеленого перцю.

Гергей наминав шинку, Туліпан взяв шмат сала, посипав сіллю, густо поперчив.

— От якби турки це побачили! – мовив він, киваючи головою в бік війська.

— То й що було б?

— Вино турки люблять, – сказав Туліпан, – а от сало вони так само ненавидять, як угорці щурів.

Гергей розсміявся.

— Та коли б вони знали, – вів далі Туліпан, – яка то смачна їжа, перчене сало!

— Виходить, угорцем бути краще, ніж турком.

— Ще й як. Це тільки дурням не ясно!

Він розгладив свої пишні чорні вуса і хильнув вина з плесканки.

Гергей засунув руку в кишеню і дістав звідти торбинку.

— Ви впізнаєте цю каблучку, Туліпане?

— Ні, – відповів той, – але я бачу, що за неї й коня можна придбати. А оті дрібні камінці – діаманти?

— Так.

— Я чув, що коли довго дивитися на діаманти, то від цього гострішає зір.

— А он той напис ви б змогли прочитати?

— Авжеж. Я ж був яничаром, вчився в яничарській школі.

І він почав читати:

— «Гла массалах ла хакк вел куввет іл а біллах ел алі ел азім».

По-угорськи це означає: «Хай збудеться воля Аллаха, бо немає

більшої правди і сили на світі, крім Всевишнього і всемогутнього Аллаха». – Він схвально кивнув головою: – Так воно і є. Якби не воля господня, то чи міг би я стати угорцем.

Обидва замовкли і замислились. Першим заговорив Туліпан:

— От побачите султана і зрозумієте, який то славний чоловік! Його люди одягнені багато, але сам він лише тоді одягається пишно, коли або відбувається якесь свято, або коли приймає гостей. За султаном сунутиме цілий ліс штандартів та бунчуків на золотих древках. А слідом за ними сто сурмачів з ріжками. У кожного ріжок причеплений до плеча золотим ланцюжком. За сурмачами їхатиме двісті литавристів і ще двісті барабанщиків, сотня чинчистів і дударів...

— У султана мають бути міцні барабанні перетинки, раз він витримує цілий день отой гуркіт.

— Так, гримкотіння стоїть жахливе. Воно припиняється лише тоді, коли військо стає на привал. Але такий шум потрібний туркам, особливо під час битви. Без музики турки перестають воювати.

— А хто далі йде за музикантами?

— Так, різні покидьки: танцівники на канаті, фокусники, знахари, торговці, що вишукують воєнну здобич і продають усілякі дрібнички. Ви побачите і загін водоносів. Колону замикають принаймні п'ятсот верблюдів з бурдюками на спині. Але вода в бурдюках теплувата.

— І все?

— Ні! Позаду всіх тягнеться ще цілий караван – сотня возів з обідраними циганами, а за ними плентаються собаки. Але ці будуть тут лише завтра або післязавтра.

— А далі?

Туліпан знизав плечима.

— Далі летять коршуни.

— Ягнятники?

— Орли, ворони, круки. За військовою раттю по небу суне чорна рать усякого птаства. Вона часом більша, ніж саме військо.

Полуденне сонце припікало. Гергей зняв камзол. Вони знову сперлися ліктями на виступ скелі і, просунувши голови між галузям, розглядали яничарів, що проходили внизу.

Туліпан багатьох знав по іменах.

— З отим чорномазим ми разом ходили до школи. У нього на грудях рана; від неї лишилася така заглибина, що дитячий кулак влізе. А той, що потом обливається, бачите, і зараз зняв на хвилику тюрбан. У

персидську війну він убив не менше сотні людей. На ньому ви не знайдете жодної подряпини, якщо, звичайно, відтоді він ніде не заробив. А он той, миршавий, славиться своїм мистецтвом влучно кидати кинджали. Він і з двадцяти п'яти метрів влучить ворогові у груди. Його звуть Тюпкен. До речі, таких, як він, у турецькому війську чимало. У яничарській школі є зарослий травою вал. Там і вправляються в киданні кинджалів. Декотрі кидають кинджал по дві тисячі разів на день.

— А хто он той сарацин?

— Гляньте, виходить, він ще живий, старий Кешкін? От плавець так плавець! Бере шаблю в зуби і перепливає найширшу річку.

— Ну, це вміють робити всі угорці.

— Можливо. Але ж він не втомлюється. А гроші дістане і з дна морського. Одного разу султан розважався на березі Дунаю – кидав у воду золоті монети. Знайшлося чимало бажаючих дістати їх з води, але найбільше монет зумів підняти Кешкін... Людоньки, та це ж старий Кален! Он той велетень з носом, як ріжок. Бачите, який у нього випирає широкий палаш на боку! Його вага двадцять п'ять фунтів! Під час белградської битви він так вгатив якогось угорця по голові, що вона відлетіла разом з кінською. Хоч і угорець, і кінь були в панцирах.

— Ну а угорець тоді зіскочив з коня і підняв свою голову?

— Сам я цього не бачив, але люди розповідали, – винувато сказав Туліпан.

Раптом він відсахнувся.

— Чи не сон це? Юмурджак!

І справді, верхи на низенькому коні по дорозі їхав одноокий яничар. Обличчя його було зосередженим, одяг пишніший, ніж в інших воїнів.

На високому білому ковпаку маяло довге страусове перо.

— Йй-богу, він! – Гергей теж був вражений.

— Розповідали ж, нібито панотець Габор повісив його!

— Я теж таке чув.

— А сам піп нічого не казав про нього?

— Ні.

— Ну, тоді я нічого не розумію! – мовив приголомшено Туліпан.

Вони здивовано презирнулися, ніби чекаючи якогось пояснення. Обидва не знали, що сказати.

Хвилини через п'ять школяр заговорив:

— Скажіть мені щиро, Туліпане, вам не хочеться повернутися до них?

— Ні, не хочеться, – відповів рішуче Туліпан. – Якби я і не був одружений і не мав дітей, то й тоді такого бажання у мене не було б. Ні за які скарби Стамбула. Мій меншенький дуже гарний хлопчик. А старший такий розумний, що перехитрує й головного муфтія. Недавно він запитав мене, чому у коня немає рогів...

— А дідько його знає! – відповів Гергей сміючись.

Більше їм не хотілося розмовляти. Юнак ставав дедалі серйознішим, дивлячись, як безконечними рядами спускалися з гори в долину яничари.

Повітря змішалось з клубами куряви. З усіх боків долинали бряжчання зброї, гамір, іржання коней, гуркіт оркестрів, які один за одним зникали за поворотом, спускаючись в ущелину.

Гергей раптом підвів голову:

— Туліпане, адже ця орда недаремно сюди їде!

— Турки ніколи просто так не рушають у похід.

— Вони збираються захопити Буду!

— Можливо, – відповів Туліпан байдуже.

Школяр, збліднувши, глипнув на нього.

— А що буде, якщо султан помре в дорозі?

— Він не помре.

— Але якщо все-таки...

Туліпан знизав плечима:

— З ним завжди їдуть його сини.

— Виходить, він, як той семиголовий дракон.

— Що ви сказали?

— Як ви гадаєте, скільки часу їм треба, щоб дістатися до Буду?

— Важко сказати.

— А все-таки, як ви гадаєте?

— Якщо почнеться дощ, вони відпочиватимуть два-три дні, а може, й цілий тиждень.

— А якщо дощу не буде?

— Вони можуть зробити тривалий привал, потомившись від спеки.

Школяр схвильовано пробурмотів:

— Тоді я їх випереджу.

— Що ви зволили сказати?

— Якщо вони йдуть на Буду, я мушу або забрати звідти родину Цецеї, або бути з ними поруч у небезпечну годину.

Його слова заглушив грім оркестру. Довга колона яничарів закінчилася, за нею під жовтим стягом рухався ще один загін свят-

ково вбраних воїнів у тюрбанах із страусовим пір'ям. З-поміж них особливо виділявся могутній сивоволосий велетень з червоним від спеки обличчям; перед ним несли два червоні бунчуки, і древка цих хвостатих стягів виблискували золотом.

— Це султан! – вирвалось у схвильованого юнака.

— Та ні, – заспокоїв його Туліпан. – Це тільки яничар-ага²². А оті пишно вбрані довкола нього – яя-баші.

— Що то ще в біса за яя-баші?

— Яничарські офіцери.

За ними вишикувалася нова шеренга воїнів, виблискуючи алебардами. Поміж ними на сірих скакунах їхали двоє молодих вершників. Обличчя їхні були незворушні.

— Султанові сини, – пояснив Туліпан. – Мохамед і Селім. – І тут-таки додав: – Щоб їх джини занесли!²³

Султанові сини обидва були молоді й смугляві, але зовні зовсім не схожі. Одначе з усього було видно, що вони одної крові.

— Гляньте, он їде Оглу Мохамед!

— Знаменитий паша?

— Так.

Слідом за султановими синами трухикав сивобородий паша з величавим обличчям. На голові в нього білів високий тюрбан. Перед ним несли сім бунчуків.

— Батько Юмурджака, – сказав Туліпан.

— Не може бути!

— Правда. Щойно проїхав ще один його син, Арслан-бей.

— А що то за ім'я – Юмурджак?

— Це прізвисько.

Турок зірвав травинку і став знічев'я її жувати.

Під'їхали ратники у височенних тюрбанах із золотими і срібними булавами в руках. Юнака аж затрясло від хвилювання. Він відчув, що от-от має з'явитися султан.

— Всемогутній боже, покровителю угорців, – благально промовив він, – не кидай нас у що хвилину!

²² Яничар-ага – командуючий яничарським військом.

²³ Джини – духи, демони в арабських і персидських казках.

Перед ним усе змішалось: золота й срібна зброя, вишиті бісером мерехтливі кунтуші. Гергей навіть очі затулив руками, щоб потім краще бачити. Туліпан штурхнув його в бік.

— Гляньте, гляньте! – Голос його затремтів. – Он він їде...

— Котрий?

— Он той, перед ким кружляє дервіш.²⁴

По дорозі їхав самотній вершник у простенькому кунтуші. Перед ним швидко кружляв дервіш. На голові у нього стирчав ковпак з верблюжої шерсті заввишки півтора ліктя. Одну долоню він наставив до неба, а другу опустив до землі. Його сорочка роздималася дзвоном.

Ще шість дервішів у білих сорочках ішли з обох боків, чекаючи своєї черги, щоб підмінити дервіша, який кружляв.

— Ці семеро дервішів кружляють перед султаном всю дорогу – від Константинополя аж до Буди, – сказав голосно Туліпан юнакові на вухо, бо гуркіт ріжків, барабанів, брязкіт литавр заважали їм розмовляти.

Султан сидів на чистокровному вороному арабському скакуні. За ним їхали два напівголих сарацини, захищаючи його величезними опахалами з павиноного пір'я від палючого сонця. В ущелині було парко, і султан дихав тим же пилом й так само впрів від спеки, як і найобшарпаніші його воїни.

Коли султан під'їхав ближче до скелі, можна було розгледіти, що під кунтушем у нього яскраво-червоний атласний доломан, такого ж кольору шаровари, а на голові зелений тюрбан. Обличчя видовжене, худе, щоки впалі. Під довгим тонким носом з горбинкою – сиві вуса. Кучерява сива борідка коротко підстрижена. Очі булькаті.

Гергей збирався уважніше приглянутися до нього, як у цю мить гримнуло: тр-рах! Земля аж затряслася від вибуху. Скеля здригнулась.

Коні схарапудилися. Музика стихла. З неба градом посипалося каміння, розтерзані людські тіла, зброя і краплини крові.

Серед війська, що спустилося в долину, здійнялася колотнеча, почувлися крики.

— Нам кінець! – крикнув Гергей і, плеснувши руками, окинув долину сповненим жаху поглядом.

Там аж до хмар здіймався темний стовп диму. Повітря зразу просякло важким запахом рушничного пороху.

— Що сталося? – запитав злякано Туліпан.

²⁴ Дервіш – мусульманський чернець.

Гергей похнюпив голову.

— Біда! Замість султана підірвали яничар-агу!

Після оглушливого вибуху на кілька хвилин запала мертва тиша. А тоді враз залунали тисячоголосі крики, лайки, прокльони, все змішалось в шаленому урагані звуків. Люди ринули туди, звідки здіймався вогненний стовп.

Уся земля була всяяна тілами вбитих і поранених.

Переполох зчинився і в дальніх шеренгах. Ніхто точно не знав, чи то був постріл угорської гармати, чи вибухнула на дорозі підвода з порохом.

Але яничари збагнули, що це підірвалася міна, закладена на дорозі, і що замах було вчинено на них.

Вони розсіялися по лісу, наче розлючений осиний рій. Шукали ворога.

Але в лісі не знайшли нікого, окрім священника, школяра й Туліпана.

Священник уже ледве дихав. На губах у нього виступила кривава піна. Вибух повалив дерево, і вибухова хвиля викинула старого з дупла.

Султан наказав привести до себе всіх трьох.

Він зліз з коня. Солдати покляли на землю великий мідний барабан, що мав правити за стілець. Один з офіцерів постелив на нього замість килима свій кафтан з синього шовку.

Проте султан не захотів сідати.

— Хто ви такі? – запитав він Туліпана, пильно дивлячись на нього.

По обличчю і по кайданах на нозі він зрозумів, що це турок.

— Я раб, – відповів Туліпан, стоячи на колінах. – Бачиш сам, отче правовірних: ось кайдани на моїх ногах. А то я вже був би яничаром. Мене звуть Туліпан.

— А оце щеня?

Гергей, спантеличений усім, що сталося, стояв мовчки. Він уперше бачив перед собою карі очі, розмальоване обличчя і горбатий ніс владики мільйонів, який лише завдяки щасливій випадковості не злетів у турецький рай.

— Це прийомний син Балінта Терека, – відповів Туліпан запобігливо.

— Отого енінгського²⁵ пса?

²⁵ Енінг – колись родове помістя родини Тереків.

— Його, ваша величність.

— А оце хто? – показав султан на священника.

Старого підтримували під руки двоє яничарів. Голова його безсило звисала. Кров скапувала з рота просто на груди. Важко було сказати, чи він непритомний, чи вже помер.

Туліпан глянув на священника.

Один з офіцерів схопив панотця Габора ззаду за волосся і підняв йому голову, щоб Туліпану було видніше.

— Цей проклятий мені незнайомий, – відповів Туліпан.

— А школяр теж не знає його?

Гергей похитав головою.

Султан глипнув на юнака, затим знову звернувся до Туліпана:

— Що це був за вибух?

— Ваша величносте, – відповів Туліпан, – ми ось з цим школярем збирали в лісі гриби. А як почули музику, поспішили сюди. Я, негідний порох твоїх ніг, тільки й чекав того моменту, коли ти проїжджатимеш, щоб крикнути: «Рятуйте мене!»

— Отже, про вибух ти нічого не знаєш?

— Хай мені не зазнати блаженства в раю правовірних, коли я брешу!

— Зніміть з нього кайдани, – наказав султан. – І надіньте їх щеняті на ноги. – Потім він глянув на священника: – А цього пса нехай візьмуть під свій нагляд лікарі. Я хотів би, щоб він признався у всьому скоєному!

Султан знову сів на коня. Сини приєдналися до нього, і в супроводі варті й башів вони поскакали до місця вибуху.

Поки на Гергея надівали кайдани, він бачив, як священника покладали долілиць на землю і поливали йому обличчя й груди водою з бурдюка. Так змивали з нього кров.

Тим часом Гергея закували в кайдани і відвели до гурту бранців. Юнак був блідий, як смерть, і весь тремтів.

За чверть години Туліпан опинився біля нього. Він уже був у синій яничарській одежі, на голові стирчав білий ковпак, ноги були взуті в червоні сап'янці. Розмахуючи кулаками, він люто кричав на Гергея:

— Ось коли ти попався мені в руки, собачий сину!

Туліпан відштовхнув від Гергея яничара, який супроводжував його, і сказав:

— Це мій раб, досі я був його рабом, а тепер буде навпаки... Аллах справедливий і всемогутній!

Яничар кивнув головою і підпустив Туліпана до Гергея.

Юнак пополотнів і вступився в Туліпана. Невже Туліпан справді міг так переродитися?

5

Гергей попав у юрбу виснажених, запилюжених дітей-невільників. Вони йшли у супроводі кількох яничарів, позаду гуркотіли вози з гарматами. Одна з гармат була величезна: її ледве тягло п'ятеро пар волів. За возами йшов загін гармашів у червоних коротких кунтушах.

Сонце палило немилосердно, спека мучила і невольників, і військо. Біла пилюка на шляху розпеклася: якийсь восьмирічний хлопчик кожні десять кроків жалібно просив:

— Дайте напитися! Хочу води!

Гергей сумовито сказав Туліпану:

— Дайте йому води.

— Немає, – відповів по-угорськи Туліпан. – Плесканка лишилася на скелі.

— Чуєш, брате, нема води, – мовив Гергей, обернувшись до хлопчика. — Якби мали, дали б. Терпи до вечора.

Гергей то однією, то другою рукою підтримував кайдани на ногах, але робити це ставало дедалі важче. Коли стало смеркати, юнакові здавалося, що він тягне за собою якийсь непомірний тягар.

Маленькі бранці тим часом уже сиділи – хто на гарматах, хто верхи на верблюдах. Їх висадили туди, бо діти вже падали з ніг від втоми.

— Ще далеко до привалу? – запитав Гергей солдата, що йшов праворуч від нього.

— Ні, – відповів той, дуже здивувавшись, що Гергей заговорив турецькою мовою.

Це був кремезний молодий турок-велетень з круглим обличчям. З подертої шкіряної камізельки висувалися голі руки. Ото руки! У когось і стегон таких немає. За поясом стриміли два довгі кинджали. Руків'я одного з них було з оленього рогу, другого – з жовтої кістки бичачої ноги. Але основною зброєю турка був довгий спис із заржавілим вістряем. Його він тягнув на плечі. Цей турок був із тих вояків, які воювали лише заради здобичі. Наказувати йому міг будь-хто, але підкорявся він тільки доти, доки не набив торби

добром. Торба в нього була чималенька, правда, не заповнена ще до кінця. Вона теліпалася за спиною.

— Ти турок? – запитав він у Гергея.

— Ні, – гордо відповів юнак. – Я не належу до тих, хто вирушає в походи, щоб грабувати.

Велетень або не зрозумів образливого натяку, або взагалі не виявляв чутливості до подібних речей. Він ішов розміреними, великими кроками.

Школяр, розглядаючи велетня, зупинив свій погляд на сап'янцях, у які той був узутий. Постоли були відкриті і подерті. Коли він ступав у білу пилюку на шляху, вона кумедно вистрілювала через дірку ззаду на постолах.

— Ти вмієш читати? – запитав турок перегодя.

— Умію, – відповів Гергей.

— І писати вмієш?

— І писати теж умію.

— А ти не хотів би стати турком?

— Ні.

Турок похитав головою.

— Шкода.

— Чому?

— Сулейман-паша теж був угорцем. Він умів читати й писати.

Тепер він паша.

— І воює проти своєї батьківщини?

— Він бореться за праведну віру.

— Якщо для нього праведна віра та, що її проповідує ваш пророк, то хай би йшов воювати в інші краї.

— Він воює там, де звелів Аллах.

Розмова припинилася.

6

Споночіло. На небі з'явилися зірки. Там, де дорога повернула на пагорб, темне поле, обсіпане зі сходу червоними зірками, теж здавалося частиною неба. Особливо яскраво світилися п'ять великих червоних зірок.

— От ми й прибули, – мовив велетень.

Хоча після цього вони ще з чверть години йшли вигорілими пасовиськами, нивами, стернею.

Кожен загін без особливих зусиль знайшов своє місце, а кожен солдат – свій намет. Червоні зірки виявилися табірними багаттями, на яких у казанах парувала баранина, поширюючи запах цибулі. А п'ять великих червоних зірок – чотирма восковими смолоскипами, які палали перед гостроверхим шатром султана; п'ята зірка була великою золотою кулею з півмісяцем, яка виблискувала в сяйві смолоскипів на вершечку шатра.

У кінці лану, засіяного соняшниками, топчу-баша двічі засурмив у ріжок. Всі зупинилися.

Намети тут розбили напівколом. Бранців загнали всередину півкола.

Велетень пішов нарвати соняхів. Гергей сів на траву.

Біля нього снували і галасували вояки, ревіли верблюди. Дехто з турків розв'язував свої торбини, інші товклися біля багаття. У таборі панував гармидер і товчія.

Гергей шукав очима Туліпана, але побачив його лише на якусь мить, коли той розмовляв з яничаром. Туліпан щось доводив, знизуючи плечима, тоді пройшов разом з яничаром до намету бурякового кольору. Йому, очевидно, виділили місце в одному з яничарських шатрів. Але що коли Туліпану довелося піти тільки тому, що він захотів сторожити невірників? Отже, тоді вони обидва стануть рабами. А що ж буде далі?

Від цієї думки в Гергея аж мурашки пробігли по спині.

Відбулася зміна варті. Незнайомі люди зовсім не звертали уваги на Гергея.

У таборі з'явилися вже й верблюди, нав'ючені бурдюками з водою. — Суджу! Суджу!²⁶ – залунали звідусіль крики.

Вояки кинулися пити дунайську воду з череп'яних мисок, рогів, з шапок та олов'яних кухлів.

Гергеєві теж хотілося пити. Він прим'яв свою повстяну шапку і підставив її під бурдюк турка-водоноса.

Вода була теплуватою, каламутною, але він пив її жадібно. Потім згадав про хлопчика, який плакав усю дорогу і просив пити. Роззирнувся довкола. У темряві бовваніла гармата. Він розрізнув і

²⁶ Суджу – водоніс (тур.).

биків, що паслися побіля неї. Біля гармат сиділи або напівлежали гармаші. Хлопчика він не знайшов.

Тоді Гергей допив решту води і знову надів шапку на голову.

— Вдома ми п'ємо кращу воду, кращу за цю, еге ж, – мовив він, звертаючись до вартового, довгов'язого виголеного асаба.

— Замовкни, сучий син! – визвірився турок і замахнувся на юнака списом.

Закутому в кайдани юнакові стало зовсім не по собі, і він майже зрадів, коли угледів Юмурджак. Тримаючи в руці оголену шаблю, той розводив вартових.

— Юмурджак! – гукнув до нього Гергей, наче вітався з кимось із своїх давніх знайомих. Йому хотілося позбутися болісного почуття самотності.

Турок озирнувся, звідки його гукають? З гурту бранців? Він здивовано глянув на Гергея.

— Хто ти такий?

Юнак підвівся.

— Я – раб, – відповів він скрушно. – Я тільки хотів спитати... Як це сталося, що ви живі?

— А чому б мені не жити? – відповів, смикнувши плечем, турок. — Чого б я не мав жити?

— Я чув, ніби вас повісили.

— Мене?

— Так, вас. Дев'ять років тому один священник у лісі на горі Мечек.

Турок, зачувши слово «священник», широко розкрив очі.

— А де тепер цей священник? Що тобі відомо про нього? Де він живе? – І Юмурджак схопив юнака за плечі.

— А ви щось погане хочете йому зробити? – пробелькотів юнак.

— Та ні, – відповів турок уже лагідніше. – Навпаки, я хотів би подякувати йому за те, що він змилювався наді мною. – І він поклав юнакові руку на плече. – То де ж цей священник?

— А ви хіба йому не віддячили за те? – запитав Гергей.

— Все сталося так раптово, – розвів руками Юмурджак. – Я думав, він жартує.

— То він замість повісити, відпустив вас?

— Так, по-християнськи. Я тоді ще цього не розумів. Згодом я довідався, що християнська віра велить прощати.

— А ви тепер зробили б йому добро?

— Зробив би. Я не люблю залишатися в боргу. І гроші звик повертати, і за добро платити добром.

— Що ж, тоді я вам скажу, що священник зараз тут, – мовив юнак.

— Тут? У таборі?

— Еге ж. Він бранець султана. Його звинувачують у тому, що він підклав міну на мечекській дорозі.

Юмурджак відсахнувся. Очі в нього знерухоміли, як у змії, що готова накинутися на жертву.

— А ти звідки знаєш цього священника?

— Ми живемо з ним по сусідству, – юнак відповів обережно.

— А піп не показував тобі каблучку?

— Може, й показував.

— Турецьку каблучку. На ній півмісяць і зірки.

Юнак замотав головою.

— Можливо, він комусь щось таке й показував, але мені – ні, – сказав він і засунув руку в кишеню.

Юмурджак пошкрябав шию. Довге страусове перо на його ковпаку загойдалося. Турок крутнувся на п'яті і пішов собі.

Вартові по черзі віталися з ним. Далі вже тільки з коливання їхніх списів видно було, де він проходив.

Гергей знову залишився сам. Він сів на траву. Бранцям принесли супу в казані, дали незграбні дерев'яні ложки. Турок, що приніс їжу, стояв поруч, чекаючи, поки невірники поїдять. Коли хтось із них звертався пошепки до сусіда, давав обом добрячого штурхана.

Гергей теж скуштував юшки. То була пісенька бовтанка без жодної жиринки, без солі, звичайна їжа невірників у турецькому таборі. І вранці, і ввечері одне й те ж.

Юнак відклав убік свою ложку і, відвернувшись від казана, ліг на траву. Інші теж закінчували вечеряти. Невдовзі всі міцно спали. Окрім Гергея. У юнака сльози набігали на очі і текли по обличчю.

Місяць уже піднявся на півтора списа від крайнеба й осявав золоті кулі на наметах, кінські хвости бунчуків, вістря списів і гармати.

Повз них кілька разів пройшов довготелесий дозорець, кидаючи на Гергея поглядом.

Хлопця це лякало, і він полегшено зітхнув, коли знову угледів широкоплечого турка-велетня, що наближався до нього.

Турок оббирав ротом насіння з соняха, як це роблять звичайно свині. Він не був у караулі, тож міг блукати, де йому заманеться.

— Шатровики геть усе пооббивали, – поскаржився він довготелесому дозорцеві. – Я ледве знайшов один сонях.

— А може, то невірники поховали від нас, – відповів той похмуро. – Бо такий вже народ! Як тільки почує, що турки йдуть, усе прибирають, навіть те, що ще й не дозріло.

Велетень виїв усе насіння, надкусив навіть серцевину соняха, але виплюнув її.

— Тобі не дали поїсти? – запитав його Гергей.

— Поки що ні, – відповів турок. – Спершу годують яничарів. Я ж уперше в такому поході.

— А раніше ти ким був?

— Табунником. Я стеріг табун слонів у Тегерані.

— Як тебе звати?

— Хасан.

Поряд з ними на траві сидів ще один яничар. Він тримав у руці шматок вареного м'яса і їв, зрізаючи його з кістки. Яничар заговорив:

— Ми його просто Хайваном звемо, бо він бидло.

— Чого ж це він бидло? – зацікавився Гергей.

— А тому, – відповів яничар, пожбуривши кістку, – що він коли і спить, то бачить себе яничар-пашею.

7

Гергей витягнувся на траві, підклавши руки під голову. Його долала втома, але спати він не міг. У голові крутилася одна думка: як врятуватися.

Він побачив, що Хайван знову вернувся і, плямкаючи, вмовився біля нього. Видно, йому перепала бараняча ніжка з чийогось казана.

— Невірний, – мовив Хайван, штовхаючи юнака коліном, – якщо ти голодний, я принесу й для тебе.

— Дякую, – відповів юнак, – я не голодний.

— Відтоді як тебе схопили, ти ж іще нічого в рот не брав.

— Кажу тобі, що я не голодний.

Велетню, очевидно, незвично було чути, що хтось відмовляється від їжі. Він похитав головою:

— А я завжди голодний. – І продовжував плямкати.

Гергей опустил голову на руки і задивився на місяць, його світло заливало своїм сяйвом голову одного з вартових, що стояв кроків

за тридцять. Силует цього турка нагадував тінь єпископа у високій шапці. Спис у його руках здався підставкою місяця.

— Не спи, – тихо сказав Хайван. – Я хочу тобі дещо сказати.

— Встигнемо побалакати завтра.

— Ні. Я хотів би сьогодні все вирішити.

— Тоді кажи хутчіш.

— Трошки почекаємо, поки місяць засяє ясніше.

На тому місці, де розташувалися бранці, хтось заворушився.

Від групи озброєних вартових відділилося п'ять темних тіней.

Це були нові невільники. П'ятеро чоловіків і одна жінка.

— Пустіть мене до султана! – гучно крикнув по-угорськи хтось із чоловіків. – Я не німець! Німці – собаки! А мене ви не смієте чіпати! Угорці не вороги туркам. Як ви смієте зі мною так поводитися?

Але турки не розуміли, що він говорить, і коли бранець зупинявся, вартові підштовхували його в спину.

Неподалік від Гергея була маленька галявина. Туди привели новоприбулих.

Побачивши, що ніхто його не слухає, угорець став бурчати вже тихіше.

— Бог би скарав тих свиней-бусурманів! І ще сміють заявляти, що вони друзі угорців. Дідькові лисому вони друзі, а не угорцям! Дурень той, хто їм одразу повірить, дурень і той, хто їх сюди запросив! А щоб вони провалилися разом зі своїм султаном, грабіжники!

Жінку одразу ж відвели туди, де стояли воли й бики, що тягли гармату. Четверо чоловіків, що залишилися, мовчки сиділи на траві.

Це були німецькі солдати. На грудях одного з них блищав металевий панцир. На голові ніякого убору, довге волосся розкуйовджене.

Гергей звернувся до угорця:

— Звідки ці? З-під Буди тікали?

— Мабуть, – відповів угорець. – Я зустрівся з ними вже тут, у винограднику...

Гергей лише тепер роздивився, що угорець, який розмовляв гучним голосом, був худорлявим невисоким чоловіком з круглою бородою.

— А ви самі з Буди?

— Звісно, що звідти. Краще б я там і сидів.

— А ви знаєте Петера Цецеї?

— Старого з дерев'яною ногою? Добре знаю! У нього й рука одна дерев'яна.

— А що зараз робить старий?

— Що робить? Воює.

— Воює?

— Ще й як! Звелів прив'язати себе до коня і разом з паном Балінтом кинувся на німців.

— З однією рукою?

— З однією. Я бачив його одного разу, коли він повернувся з бою. Пан Балінт повів його до королеви.

— Балінт Терек?

— Авжеж. Оце чоловік! Видно, він виростав на драконячому молоці. Щодня вертається з битви забризканий ворожою кров'ю по самі вуха.

— А дочку його ви теж знаєте? – з тривогою запитав Гергей.

— Чому б не знати. Тижнів два тому я пошив для неї черевички. З жовтого кармазину, низенькі, з золотими оторочками. Тепер паночки такі носять, звісно, ті, що багаті.

— Правда, гарна дівчинка?

Чоботар знизав плечима.

— Нічого, гарненька. – Він замовк на хвилину і підкрутив вуса. – Бог би скарав тих поганців! – промовив він раптом, змінивши тон. – Ментик мій вони вже не повернуть!

— Ви коли виїхали з Буди? – допитувався юнак.

— Я втік звідти три дні тому. Але краще б мені не тікати. Гіршого вже й так нічого б не трапилося. Оті турки, то справжні собаки. У Нандорфегерварі вони клялися, що нікому не заподіють лиха, але ж у фортеці вони всіх порубали, чи не так?

— Невже ви думаєте, що й Буда потрапить у їхні руки?

— Напевне.

— Що таке? Що ви кажете?

— Щоночі в храмі Богородиці запалюються вогні і чути «Іл-лаллах»: турки галасують, славлячи свого Аллаха.

— Цього не може бути!

— Йй-богу, правда! А хіба не так було у Нандорфегерварі? Там теж щоночі чувся спів з храму, а через тиждень турки оволоділи фортецею.

Чоботар не встиг докінчити свою розповідь, як Хайван схопив його за комір, підняв, наче кошеня, і жбурнув з такою силою, що той відлетів кроків за десять від юнака.

Чоботар, голосно застогнавши, впав на траву. Хайван підсів до Гергея.

— Ти казав, що вмієш читати і писати. Так от я хочу тобі щось показати.

Він витер свої брудні руки об шаровари, зняв з плеча тайстру, пошиту з вичиненої бичачої шкіри. Ще раз витер пальці і дістав з тайстри скручений у рурку пергамент.

— Поглянь, – сказав він, – це я знайшов під сутаною в одного дєрвіша. Дєрвіш помер від якоїсь рани в попереку. Його чи то списом закололи, чи застрелили. Та то мені байдуже. При ньому були й гроші: тридцять шість золотих. Вони теж тут у мене. Якщо скажеш, що тут написано, дам тобі один золотий. А не скажеш – так віддухопелю, що здохнеш.

Місяць розливав своє яскраве сяйво. Довкола всі вже міцно спали. Юнак розгорнув згорток. Це були аркуші пергаменту завбільшки в долоню; на них виднілися якісь квадрати й п'ятикутні та шестикутні позначки.

— Погано видно, – сказав юнак, – дуже дрібно написано.

Турок встав і приніс від багаття товсту гілку, що палахкотіла, наче смолоскип.

Юнак уважно й похмуро розглядав написи й малюнки. Вогонь обпікав йому обличчя, але він не звертав на це уваги.

Тоді раптом підвів голову:

— Ви показували ще комусь ці записи?

— Показувати то я показував, але ж ніхто не міг розібрати, що там написано.

Гілка погасла. Турок кинув її на землю.

— Мені не треба твоїх грошей! – сказав Гергей. – Я не боюся і твого кулака. Я бранець султана, і якщо ти мене вдариш, то змушений будеш звітувати перед самим султаном. Але якщо ти хочеш розібратися, що написано на пергаменті, то я теж хотів би попросити тебе про дещо.

— Про що саме?

— Ці записи для тебе важать багато, бо вони дісталися тобі від святого дєрвіша. Щастя твоє, що ти показав їх мені, бо інакше перший-ліпший турок міг забрати їх у тебе. Але я тобі поясню, що там написано, лише за тієї умови, якщо ти підеш до того священника, який сьогодні влаштував вибух. А втім, може, то і не його рук справа.

— Це він зробив, напевне він!

— А, немає значення. Ти подивися, чи він ще дихає, чи вже вмер.

Турок узявся за підборіддя і замислено глянув на Гергея.

— А я тим часом, поки ти сходиш туди, перегляну твої пергаменти, – вмовляв його Гергей. – Тепер уже й вогонь не потрібен. Місяць яскраво світить.

І він знову схилився над пергаментами. Виявляється, що то були креслення угорських фортець. Деякі позначки вже встигли стертися. На одному з малюнків впадала у вічі позначка у вигляді літер Х та О. Внизу пояснення по-латині: Х – найслабше місце фортеці, О – зручне місце для підкопу. Подекуди від підкопу О йшла стрілка, а в інших місцях її не було.

Юнак зажурено похитав головою. В його руки потрапили креслення якогось турецького шпигуна. Плани понад тридцяти угорських фортець. Що ж тепер робити?

Викрасти креслення? Це неможливо. Спалити їх? Турок задушить.

Від хвилювання Гергей зблід. Згорток тремтів у його руках. Він засунув руку в кишеню і витягнув звідти шматочок олова. Спочатку повитирав на всіх кресленнях літери Х та О, а потім поставив їх в інших місцях.

Це все, що він міг зробити.

Поки турок не з'явився, Гергей довго тримав у руках останні креслення. Це була схема Егерської фортеці у вигляді жаби з перебитими лапками. Рисунок привернув його увагу, бо на ньому виднілися чотири підземні ходи, а між ними – зали й квадратне водосховище. Яка дивна споруда! Ті, що її проектували, наче заздалегідь розраховували, що колись, можливо, доведеться продовжувати боротьбу в підземеллі. Якщо й там не вдасться здолати ворога, вони відступлять з фортеці підземними ходами, а переслідувачі загинуть у водосховищі. Юнак підняв очі, подивився, чи не йде турок.

Ось залунали його кроки. Від гармат рухалась його довга тінь.

Гергей хутко зібгав останнє креслення, скрутивши в кульку, а тоді засунув його в кишеню камізельки. Пальцями прорвав дірку в кишені й опустив кульку за підкладку. Тоді знову схилився над розкладеними кресленнями.

— Піп іще живий, – мовив турок, присідаючи навпочіпки, – але, кажуть, до ранку не дотягне.

— А ти його бачив?

— Бачив. Довкола його шатра зібралися всі наші лікарі. А піп лежить на ліжку, обкладений подушками, і хрипить, як той кінь перед смертю.

Гергей затулив очі руками.

— Ти що, його спільник?

— А коли й спільник? Щастя твоє в моїх руках.

Турок закліпав очима, але враз зробився лагіднішим.

— Ці записи приносять щастя?

— Не самі записи, а їхня таємниця. Але тільки туркові!

— Та кажи вже! – прошепотів велетень. – Я виконав твоє бажання.

— Спочатку ти мусиш мене визволити.

— Ти ба, чого захотів!

— Ця таємниця дасть тобі більше.

— Я звернуся до когось іншого.

— Турки заберуть у тебе ці малюнки. Думаєш, допоможе хтось із християн? Але коли ще доля знову зведе з християнином, до того ж з таким, що знав би водночас і латинь, і турецьку мову! І якому б ти міг прислужитися чимось таким, за що він погодився б відкрити тобі секрет твого щастя.

Турок схопив юнака за горло.

— Задушу, якщо не скажеш!

— Тоді я крикну, що в твоїх руках священна реліквія.

Але більше він вже не міг зронити й слова – турок наче об-
ценьками здавив йому горло.

Юнак почав задихатися.

Але турок зовсім не збирався його задушити. Яка б з цього йому була користь? Так він і щастя своє загубить. А Хайван не для того пішов у військо, щоб накласти своєю головою. Він мріяв стати начальником, як і кожний воїн.

Велетень відпустив хлопця і промовив похмуро:

— Ну що ж, убити тебе я зможу й тоді, коли ти мене обдуриш.
Але як мені звільнити тебе?

Гергей ще не відсапався і не міг говорити.

— Насамперед, – мовив він нарешті, – перепиляй мені кайдани.

Велетень презирливо посміхнувся, потім роззирнувся довкола і великою могутньою червоною рукою потягнувся до кайданів. Двічі натиснув – ланцюг з тихим дзвоном упав на траву.

— Ну, а далі що? – спитав турок. Очі його горіли.

— Добудь мені ковпак і плащ сипахи.

— Це вже важче.

— Зніми з когось, хто зараз спить.

Турок пошкрібав шию.

— Але й це ще не все, – вів далі школяр. – Ти мусиш добути мені коня і яку-небудь зброю. Будь-що, мені байдуже.

— Якщо нічого не знайду, віддам тобі свого кинджала.

— Гаразд.

Турок огледівся. Довкола всі міцно спали, тільки вартові безмовно походжали туди й сюди. Довготелесий яничар стояв від них за двадцять кроків. Він встромив свого списа у землю і сперся на нього.

— Стривай-но, – мовив велетень.

Він підвівся і подибав у напрямку на схід. Ще мить, і він уже зник між наметами.

8

Гергей ліг на траву, вдаючи, що спить. Але спати йому не хотілося, хоч утома й долала його. Раз у раз він поглядав на небо, спостерігав, чи зайде місяць за довгу сіру хмару, що мала вигляд плота і, здавалося, застигла посеред неба. (Якщо вони зійдуться – землю огорне сприятлива темрява). Скоса він поглядав на довготелесого, непривітного яничара, що стояв, витягнувши шию, мов орел-стерв'ятник. Він, очевидно, спав навстоячки – стомлені солдати сплять і стоячи.

Ніч була лагідна, повітря аж трепетало від тисячоголосого хропіння. Здавалося, земля сама муркоче, наче кішка. Лише зрідка тишу порушувало валування собак, уривки розмов вартових і тихе постукування копит коней, що паслися неподалік.

Поволі і Гергей став засинати. Від утоми й тривоги він теж задрімав (приречені завжди міцно сплять у ніч перед стратою). Але юнак відганяв від себе сон, що огортав весь табір. Але врешті і в нього склепилися повіки.

Уві сні він побачив себе в старому замку Шомодської фортеці, у класній кімнаті, разом з синами Балінта Терека.

Усі троє сидять за довгим нефарбованим дубовим столом. Навпроти них сидить піп Габор, схилившись над товстою книгою, оправленою телячою шкірою. Зліва – вікно з округлими свинцевими рамами. Сонце заглядає в кімнату крізь шибки і щедро осяває своїм промінням край столу. На стіні висять дві великі карти світу. На одній з них зображено Угорщину, на другій – три частини світу. Тоді вчені ще не позначали землю, відкриту Колумбом, ще тільки рознеслася чутка, що португальці

відкрили невідому досі частину світу. Але чи то правда, чи ні – ніхто не знав. Про Австралію ще й гадки не було.

На карті Угорщини фортеці зображались у вигляді наметів, а ліси – у вигляді розкиданих дерев. То були гарні карти. У них легко розбирався і той, хто не вмів читати. А в ті часи навіть серед панів з родовими гербами було чимало таких, хто не вмів ні читати, ні писати. Та й навіщо? Якщо треба щось написати, то для цього є писарі, а якщо прийде лист, то хай і прочитають панам. Панотець підвів голову і промовив:

— Із сьогоднішнього дня ми покінчили з синтаксисом, географією, історією, ботанікою, вивчатимемо тільки турецьку й німецьку мови, а з хімії обмежимося тільки тим, що необхідно знати для виготовлення пороху.

Йончі Терек вмочив гусяче перо в каламар.

— Учителю, навіщо марнувати час на турецьку мову? Адже ми зможемо спілкуватися з будь-яким невільником-турком. А з німцями мій тато порвав стосунки.

Десятирічний Фері, відкинувши помахом голови каштанове волосся, що спадало йому на плечі, додав:

— Навіщо нам ота хімія? У мого тата стільки того рушничного пороху, що його вистачить на все життя!

— Постривай, паничу, – відповів піп, усміхнувшись, – ти ж іще й читати не вмієш як слід. Ще тільки вчора ти замість Ціцерон прочитав Кікерон.

На порозі кімнати раптом з'явилася ставна постать Балінта Терека. На ньому був синій оксамитовий доломан, відказаний йому в передсмертну годину королем Яношем, за поясом – легенька крива шабля, яку він носив тільки з нагоди свята або якихось інших урочистих подій.

— До нас прибули гості, – звернувся він до священника. – Перевдягніться, хлопці, й вийдіть у двір.

Він погладив малого Фері по голівці й вийшов з кімнати.

На подвір'ї стояв великий віденський кований ридван. Біля нього порався німець зі своїм слугою. Вони діставали з ридвана блискучі обладунки, передавали їх невільникам-туркам, а ті розвішували їх на кілках.

Біля ридвана, оточивши пана Балінта, стояло четверо вельмож. До них підвели хлопчиків. Один з вельмож, невисокий, смуглявий юнак з кирпатим носом і палаючими очима, підняв Ференца Терека над головою і поцілував його.

— Ти пам'ятаєш, хто я такий?

— Дядько Міклош, – відповів хлопчик.

— А як моє прізвище?

Ферко замислено дивився на м'яку чорну борідку дядька Міклоша.

Замість Ферка відповів Янош.

— Зіріні.

— Не Зіріні, – поправив його тато, – а Зріні.²⁷

Усе це було давним-давно і тільки у сні сниться іноді. Але в сні повторюється так само, як було наяву.

І далі Гергей бачить усе, що відбувалося того дня.

Коли шість металевих нагрудників розвісили на кілках, вельможі подіставали свої рушниці і вистрілили в лати. Один нагрудник куля пробила. Його повернули назад віденському зброяреві. Решту, що тільки вгнулися від пострілів, угорські пани купили й розділили між собою.

Тим часом спочіло. Настав час вечеряти. З одного боку стола на чільному місці сіла дружина Терека, а з другого – пан Балінт. За вечерею гості розпитували хлопчиків, що ті вже встигли вивчити. Особливо багато запитань було з Біблії і катехізису. Балінт Терек лагідно усміхався, слухаючи благочестиві запитання, потім хитнув головою:

— Невже ви гадаєте, що мої сини вивчають один катехізис? Ану, розкажи, Йончі, як треба виливати гармату?

— А якої ваги, таточку?

— На тисячу фунтів, хай йому чорт!

— Для відливки гармати в тисячу фунтів, – підвівшись, почав хлопчик, – потрібно дев'ятсот фунтів міді й сто фунтів свинцю, але при потребі гармату можна вилити і з дзвонів, тоді свинцю треба половину. Коли матеріал готовий, викопується глибока яма, завбільшки в контур гармати, яку ми збираємось вилити. Насамперед виготовляємо стрижень з в'язкої і чистої глини. Глину попередньо змішуємо з клоччям і в цю суміш встромляємо залізну палицю.

— Навіщо там залізна палиця? – запитав пан Балінт.

— Щоб довкола цього стрижня трималася глина, бо інакше вона відпаде або стрижень покривиться.

Дивлячись на батька розумними оченятами, Йончі вів далі:

— Глину треба замішати круто, додаючи клоччя по потребі. Іноді глину доводиться місити два дні. Коли все готове, глиняний

²⁷ Міклош Зріні (1508–1556) – полководець, національний герой Угорщини, який славився захистом Сігетвара від турків у 1556 році.

стрижень кладемо на дно ями по центру, щоб він стояв рівно. Далі в такий же спосіб з очищеної і розмішаної глини виготовляють стінки форми для дула, старанно розрівнявши глину довкола стрижня.

Між стрижнем і стінками форми слід залишити отвір завбільшки у п'ять пальців. Але якщо міді вистачає, то стіни гармати можуть бути й товщі. Коли все готово, форму зовні обкладають камінням і залізними підпорками. Під два казани підкладають дрова, а на дрова мідь. Потім...

— Ти про щось забув...

— Про свинець, – підказав Фері.

— Я саме хотів про нього сказати! – відрубав хлопчик. – І свинець ми накладаємо шматочками. А тоді день і ніч палимо дрова, поки мідь не почне плавитися...

— Усе правильно, – сказав Балінт Терек. – Єдине, хлопці, про що ви забули, то це про отвір для запалювання.

Потім розмова за столом перейшла на інші теми, присутні заговорили про військові справи, про турків, про німців. Раптом згадали й про Гергея.

— З нього вийде гарна людина, – сказав Балінт Терек і погладив Гергея по голові. – Розум у нього, як блискавка. Тільки руки ще не зовсім зміцніли.

— Дарма, – зауважив Зріні, – головна – не та сила, що в руках, головна сила серця – мужність. Один гончак зацькує сто зайців!

Вечера наближалась до кінця. На столі вже zostалися тільки срібні кубки.

— Ну, а тепер пора прощатися з гостями і йти під крильце до матусі, – наказав Балінт Терек дітям.

— А хіба дядько Шебек не співатиме? – запитав малий Фері.

Зачувши ці слова, за столом ворухнувся бородатий чоловік з лагідним обличчям. Він зиркнув на пана Балінта.

— Любий Тіноді²⁸, – сказав Зріні, ласкаво подивившись на нього, – заспівай нам чого-небудь гарного.

Шебештен Тіноді підвівся, зняв з гвіздка лютню, що висіла в кутку кімнати, і провів пальцями по струнах.

— Що вам заспівати? – запитав він господаря.

²⁸ Шебештен Тіноді Лантош (1510–1556) – угорський поет, який оспівав героїчну боротьбу угорців з турецькими завойовниками. В юнацькі роки перебував на службі в Балінта Терек.

— Давай найновішу, ту, що ти склав минулого тижня.

— Могачську?

— Так, якщо у моїх гостей немає якогось іншого побажання.

Усі затихли. Слуги познімали нагар з воскових свічок, що горіли на столі, й собі примостилися в куточку біля дверей. Тіноді ще раз провів пальцями по струнах. Відпив ковток із срібного кубка, що стояв біля нього, і почав співати низьким приємним голосом:

Про біди Угорщини я заспіваю.

Земля під Могачем кров'ю палає,

Тисячі наклали головою – народу цвіт! –

І наш король загинув, а мав так мало літ!

Ці невибагливі вірші і, як зауважив колись панотець Габор, хоч іноді й грубуваті, в його виконанні перетворювалися на прекрасну поезію, зворушували серце. В його вустах ті слова набували зовсім іншого змісту. Якщо він казав слово «жалоба», у слухача аж темніло перед очима. Промовить «битва» – в уяві присутніх поставала кривава січа. Скаже «Бог» – і кожен бачить божественне сяйво.

Гості сиділи, закривши очі руками. І в очах Балінта Терека заблищали сльози. Він воював під Могачем, перебуваючи в загоні, що охороняв короля. Вціліло чотири тисячі свідків цієї битви. Уся Угорщина поринула в безнадію від безсилля. Країну наче вкрив жалобний саван!

Нарешті Тіноді дійшов до завершальної строфи, і його спів ставав схожим більше на зітхання, ніж на пісню:

Там, біля Могача, занедбані поля,

Не знає більшого кладовища земля,

Народ весь наче саваном покритий.

Тепер і Бог його не зможе відродити.

— Відродить! – вигукнув Зріні, ляснувши по шаблі. Він підняв угору праву руку: – Свято клянемося, панове, всі наші помисли присвятити відродженню країни. Доти ми не зможемо спокійно спати, доки хоч клаптик нашої землі належатиме туркам.

— А німці? – запитав гірко Балінт Терек. – Щоб знову марно загинуло двадцять чотири тисячі угорців, щоб знову нами командували німці? Хай вони наказують не нам, а собакам! Хай краще сто разів поштивий поганець, аніж брехливий, підступний німець!

— Твій тесть теж німець, – спалахнувши, крикнув йому Зріні.
– Німець усе-таки християнин.

— Правда в тому, – мовив, заспокоюючи їх, літній пан, – що угорцям не слід встрявати ні в які сутички протягом бодай п’ятдесяти років. Перш ніж воювати, нам треба зібрати сили.

— Красно дякую! – відповів Зріні, грюкнувши кулаком по столу. – Я не хочу вилежуватися п’ятдесят років.

Він піднявся з-за столу, і шабля його брязнула...

Цей брязкіт розбудив Гергея, він розплющив очі і здивовано побачив, що сидить не за столом у пана Балінта Терека, а лежить під зоряним небом і перед ним стоїть не Зріні, а широкоплечий кремезний турок.

То був Хайван. Це він штурхнув юнака в ногу, щоб той прокинувся.

— Ось тобі одяг! – сказав він і кинув юнакові плащ та тюрбан. – А коня ми роздобудемо десь по дорозі.

Юнак накинув на себе плащ сипахи, на голову надів високий тюрбан. І плащ, і тюрбан виявилися трохи завеликі, але юнак зрадів їм більше, ніж коли б йому дісталось вбрання герцога.

Турок-велетень нагнувся, натиснув кілька разів рукою і зняв кайдани з другої ноги. Затим рушив попереду, взявши напрямок на північ.

Плащ сягав Гергею до кісточок, довелося його підв’язати. Юнак дріботів поруч з велетнем.

У шатрах і перед шатрами всі спали. Біля шатра з мідними кулями нагорі й кінськими хвостами вони зустріли вартових, але й ті вже дрімали.

В одному місці вони вийшли на стадо верблюдів. Шатрів там було вже менше. Люди спали скрізь, лежачи просто на траві.

Хайван зупинився біля намету з синіми полотняними латками.

— Гей, старий! – гукнув він. – Вставай!

З намету визирнув лисий старий чоловік з довгою сивою бородою. Він вийшов у довгій до колін сорочці, босоніж.

— Ну, що там ще сталося? – запитав він. – Це ти, Хайване?

— Я, – відповів турок – Тиждень тому ми сторгувалися з тобою за отого сірого коня.

І він показав на великого незграбного коня, що пасся разом з верблюдами.

— Віддаси, як домовлялися?

— І ти тому розбудив мене серед ночі? Давай двадцять курушів²⁹, скільки я й просив, і забирай свого коня.

Турок дістав з пояса дукати. Спочатку відрахував по одному на долоні, а тоді вже виклав купцеві всю суму разом.

²⁹ Куруш – турецька монета, піастр (тур.).

— Мені й остроги потрібні, – мовив Гергей, поки старий відв'язував коня.

— Дай на додачу ще й пару острогів, – наказав Хайван.

— Це вже завтра.

— Ні, зараз давай.

Старий турок зайшов у намет, довго шукав щось там у темряві. Тоді вийшов, тримаючи в руках пару заіржавілих острогів.

9

Саме в цей час Юмурджак блукав табором серед наметів, у яких розмістили хворих.

— У якому наметі лежить отой невільник, що хотів відправити сьогодні в рай нашого всемілостивого падишаха? – запитав він вартового.

Дозорець показав йому на білий чотирикутний намет.

Біля намету довкола багаття сиділо навпочіпки п'ятеро стариків у білих чалмах і чорних кафтанах. Це були придворні лікарі султана. У всіх п'ятох були серйозні й засмучені обличчя.

Юмурджак зупинився біля вартового, який охороняв намет.

— Чи можу я поговорити з бранцем?

— Спитай у лікарів, – поштиво відповів дозорець.

Юмурджак вклонився лікарям. Ті кивнули у відповідь.

— Ефенді³⁰, якщо ви дозволите мені поговорити з отим хворим, ви зробите добру справу для падишаха.

Хтось із лікарів пересмикнув плечима. Це могло означати і «не можна», і «зайди в намет». Юмурджак віддав перевагу другому тлумаченню.

Запона намету була відкинута. В середині горів великий світильник. Священник лежав на постелі горілиць, очі його були приплюснені.

— Гяуре, – мовив турок, підходячи ближче до нього, – ти не впізнаєш мене?

Панотець Габор не відповів.

— Я – Юмурджак, якого тобі колись доручили повісити. Ти подарував мені волю, взявши від мене взамін мій амулет.

Священник мовчав. У нього навіть вії не здригнулися.

³⁰ Ефенді – пане (тур.).

— Тепер ти раб, – вів далі турок, – і тебе напевно чекає смерть. Священник й ці слова полишив без відповіді.

— Я прийшов по свого амулета, – провадив турок вкрадливо. – Тобі він нічого не дасть, а в мене вся сила в ньому. Відтоді як я з ним розлучився, мене всюди переслідують нещастя. На березі Босфору я мав будинок – прекрасний невеличкий палац. Я придбав його, щоб на старість оселитися в ньому. Будинок той згорів. А скарби, що в ньому зберігалися, пограбували. В одному з боїв мені покалічили руку. Глянь на мою ліву руку: видно, я вже так і навіки зостануся калікою.

І він показав довгий червоний рубець.

Священник лежав непорушно.

— Гяуре, – говорив далі турок, мало не плачучи, – ти добра людина. Віддай мені мій амулет!

Піп не відповідав. У тиші чути було, як шкварчав світильник.

— Я зроблю все, що ти захочеш. Я навіть спробую порятувати тебе. Мій батько могутній паша. Мій старший брат – Арслан-бей. Поки людина живе, в ній жевріє надія. Скажи тільки, де мій талісман.

Священник мовчав.

— Де талісман? – Турок схопив священника за плечі. – Де талісман? – кричав він, скрегочучи зубами.

Голова панотця Габора впала на груди. Юмурджак підняв його одним ривком і посадив.

Підборіддя мертвого відвисло. Осклілі очі втупилися в турка.

10

Коли вони поминули останнього турка-вартового, Хайван зупинився.

— Ну от, – сказав він, – я зробив усе, що ти хотів. А тепер розкажуй, що то за приховане щастя, яке я ношу з собою.

— Це каббала³¹ – таємниче відповів Гергей.

— Каббала? – повторив турок буркотливо і насупив брови, намагаючись проникнути в зміст слова, суть якого оповита для нього туманом.

³¹ Каббала – таємниче, магічне (давньоєвр.).

— Якщо ти уважніше придивишся, – сказав школяр, прихилившись плечем до сідла, – побачиш на аркушах зображення зірок. Святий дервіш написав довкола кожної з них молитву. Але ти обіцяв дати мені й кинджал.

Турок простягнув юнакові обидва свої кинджали.

— Вибирай!

Гергей узяв той, що був менший, і засунув собі за пояс.

— Оці зображення, – провадив він далі, – треба носити в себе на тілі. Розріж кожен аркушик на сім частин і заший у підкладку своєї одежі. Один клаптик поклади і під тюрбан. Там, де заховано священний пергамент, куля тебе не зачепить.

У турка заблищали очі.

— Це правда?

— Правда. Ти, мабуть, чув про таких героїв, що їх не бере куля.

— Звісна річ.

— Отож, не віддавай оті аркушики нікому ні за які скарби, ні за які обіцянки. І навіть показувати не смій, бо їх у тебе заберуть.

— Ого! Не такий я вже й дурень!

— Але й це ще не все. В одному аркушику сказано про те, щоб не піднімати руку на дітей, жінок, поки не станеш великим паном. Хай усі твої помисли будуть приковані до ратних подвигів.

— Я так і чинитиму.

— Бо ти станеш великим паном: бейлер-беєм³² Угорщини.

Турок аж рота роззявив від здивування.

— Бейлер-беєм?..

— Звісно, не з завтрашнього ранку, а згодом, коли ти уславишся своєю хоробрістю. Далі там сказано й про те, що у всіх вчинках, у своїй поведінці мусиш завжди керуватися словами Корану: молитись ревно і за добро платити людям добром.

Здоровило-телепень благоговійно вирячився на школяра.

— Я часто мріяв стати вельможею. Мені це навіть снилося. Отже, на сім частин?

— Так, на сім частин. Не біда, якщо вони вийдуть неоднакові за розміром. Усе залежатиме від того, яку частину тіла ти більше бережеш.

Турок, дуже задоволений, дивився вдалину.

³² Бейлер-бей – бей над беями, намісник султана (тур.).

— Ну, – промовив він, підводячи голову, – коли я розбагатію, я візьму тебе до себе писарем.

Гергей прикусив губу, щоб не пирснути зі сміху.

— Що ж, сідай тоді на коня, мій друже, – ласкаво мовив Хайван.

Він притримав коня, поки юнак вибирався на сідло.

Гергей понишпорив у кишені:

— Хайване, ось тобі каблучка. Знай, угорець нічого задарма не приймає.

Хайван узяв каблучку і втупився в неї.

Гергей вів далі:

— Ти дав мені волю й коня, а я подарую тобі за це каблучку. Ну, хай допомагає тобі аллах! – І він пришпорив коня.

Але Хайван схопив вуздечку.

— Стривай! Це ж турецька каблучка, правда?

— Так.

— А звідки вона в тебе?

— А тобі що? Якщо дуже хочеш знати, то вона належала одному яничарові.

Хайван якийсь час тупо дивився кудись у простір, потім простягнув каблучку:

— Не треба. Ти й так добре віддячив мені за волю і за коня, – і засунув каблучку юнакові в кишеню.

Гергей рушив на південь, щоб на випадок погоні їхати не тією дорогою, що веде в Буду.

Місяць уже хилився до крайнеба. На сході займалася ранкова зоря. Широкий шлях в одному місці перетинав вузький путівець. Гергей побачив на ньому вершника, який щодуху мчав йому назустріч.

Якщо вони рухатимуться з однаковою швидкістю, то якраз на перехресті зустрінуться.

Гергей спочатку стишив коня, та коли й зустрічний вершник уповільнив ходу, знову пустився галопом. Він прискакав до перехрестя першим, випередивши незнайомого вершника кроків на сто.

Він не зводив очей з незнайомця. Уже розвиднілося, і Гергей з великим здивуванням помітив, що йому назустріч їде яничар у високому тюрбані.

Гергей осадив коня, зупинився.

Незнайомий вершник теж зупинився.

— Хай йому біс! – буркнув юнак. – Ще не вистачало потрапити туркові в руки! – Зі страху в нього аж подих перехопило.

А в серці дзвоном відлунювали слова Іштвана Добо: «Головне – не боятися!»

Він уже давно не бачився з Добо. Відтоді як Балінт Терек відвернувся від Фердинанда і перейшов на бік короля Яноша, Добо не навідувався ні до Шомодьвара, ні до Озори. Однак Гергей згадував про нього з вдячністю, й слова Добо: «Головне, синку, не боятися!» – запали йому в душу.

Низенький турецький коник знову рушив. Гергей підсьобнув і свого коня. Хай буде, що буде, зустрінемося! А може, турок і не його переслідує? Гукне: «Доброго ранку!» – і поскаче далі.

Та дорога, якою наближався турок, якраз звертала на північ. Зустріч неминуча.

А що як турок схопиться за шаблю?

Гергей ще ніколи не брав участі в бою. При дворі Балінта Терека його вчили фехтувати, і він щодня вів двобої з турками-невільниками. Але ж то була тільки гра. Їх захищали залізні обладунки, і навіть топірцями навряд чи вони могли б покалічити один одного.

От якби мати при собі хоча б списа чи шаблю, як у яничарів! А то цей блаженський кончар!..

«Найголовніше – нічого не боятися!» – знову зазвучало в нього в душі.

І він поскакав уперед.

Але турок не зрушив з місця. І далі стояв як укопаний.

Гергей, розпалившись, сміливо помчав путівцем і мало не закричав від радості, коли побачив, що турок повернув коня і кинувся навтьоки.

Отим турком виявився не хто інший, як Туліпан.

— Туліпане! – гукнув юнак.

Зачувши крик, турок ще сильніше зачав шмагати коня, щодуху скачучи вузькою дорогою. Маленький коник біг добре, але на дорозі були калюжі й земля глиниста. Турок вирішив перестрибнути через рівчак, щоб вирватися в поле. Кінь підсковзнувся, і турок, звалившись, прокотився по землі.

Коли школяр під'їхав ближче, турок уже стояв на ногах, тримаючи в руках списа.

— Туліпане! – гукнув до нього юнак, заходячись сміхом. – Не дурійте!

— О, хай йому біс! – сказав Туліпан, зніяковівши. – Так це ви, паничу?

— Ну й хоробрий з вас вояка! – пожартував Гергей і зіскочив з коня.

— А я думав, що то за мною женуться, – розвів руками Туліпан. – Як це вам пощастило втекти?

— Треба головою думати. Я почекав трошки, сподіваючись на вашу допомогу.

— Ніяк не міг я, – виправдовувався Туліпан. – Невільників зігнали на середину табору і всюди понаставляли стільки вартових, що я сам ледве втік.

Турок поплескав свого коня, щоб той стояв спокійно, і, почувшись, додав:

— Трясця б вхопила цю шкапу! Як я доберуся на ній додому? Та ще на мені ця одіж... Уб'ють по дорозі.

— Лишіться в самій сорочці, а шаровари нехай, не помітять.

— А хіба панич не поїде зі мною?

— Ні.

— А куди ж ви?

— Я поїду в Буду.

— Тоді знову попадете туркам у лабети.

— Я встигну туди раніше, ніж вони. Якщо ж трапиться якесь лихо, там мій господар, а він чоловік могутній. І королем міг би стати, якби захотів.

Туліпан знову виліз на свого коня. Гергей подав руку Туліпану і сказав:

— Вітайте від мого імені домочадців своїх.

— Дякую, – відповів Туліпан. – І від мене кланяйтесь панові. Не кажіть йому, що застали мене п'яним. Я ж не панське вино п'ю, а те, що слугам дають.

— Гаразд, гаразд Туліпане! З Богом!

Туліпан ще раз оглянувся.

— А де ж піп?

У юнака на очі навернулися сльози.

— Він, бідолаха, хворий. Я навіть не зміг з ним перемовитись словом. – Гергей іще щось хотів сказати, але не зміг, бо цьому або сльози завадили, або він передумав. Смикнув за вуздечку і рушив на схід.

День Гергей перебув у лісі. Тільки ввечері наважився їхати манівцями на Буду.

Сонце вже сходило, коли він виїхав на луку, що лежала під горою Геллерт. Там він зняв з голови тюрбан, а плащ прив'язав до сідла.

Трава довкола виблискувала росою. Гергей зліз з коня. Роздягнувся до пояса, набрав роси в долоні й змив із себе дводенну пилюку. Вмивання освіжило його.

Кінь теж тим часом встиг попастися. Зігрівшись вранішнім промінням сонця, Гергей поскакав далі широкого дорогою.

Уздовж шляху видно було сліди недавньої будайської битви: поламани списи, розбиті пищалі, погнуті обладунки, трупи коней, шаблі, жалюгідні чорні німецькі шоломи, що скидалися на казанки.

Земля була встелена мертвими тілами.

Біля тернового куща лежало п'ятеро вбитих німців. Двоє, впали долілиць, один скоцюрбився, ще в двох розтросчені голови. Трьох, видно, знайшла куля, а двоє, тяжкопоранені, відповзли сюди і тут сконали.

Над полем стояв важкий сморід.

Коли Гергей наблизився, з трупів злетіли круки і закружляли над ними. Потім сіли трохи далі й продовжували учту.

Звук сурми відірвав Гергея від цього скорботного видовища. З Буди повільно спускався під гору загін вершників у червоному одязі. Попереду них ішов довгий рій піших солдатів у синьому вбранні.

У передовому загоні їхав вершник у білій сутані з каптуром.

«Це і є той славний чернець Дердь», – подумав Гергей. І серце його закалатало. Так багато чув він з дитячих літ про ченця, що ця людина здалася йому вищою за самого короля.

Поруч із ченцем скакав вершник у червоному оксамитовому ментуку, оздобленому дорогоцінним камінням, яке здалеку виблискувало на сонці.

Гергей впізнав у ньому Балінта Терека.

Тікати?

Але його втеча може викликати підозру. Балінт Терек пошле за ним погоню, і він, Гергей, стане перед очима свого улюбленого господаря як злочинець.

Розповісти йому, що вони накоїли разом з панотцем Габором?

Але ж тоді Балінт прожене його геть. Адже це він викликав турків проти німців. І тепер йому доведеться вислухати від свого вихованця, що той накоїв, забажавши знищити турецького султана.

У Гергея горіла голова. Він не любив брехати. Особливо ганебно було б обманювати свого вихователя.

Отож, почервонівши, він стояв на узбіччі, винувато схиливши голову. Потім зліз із коня, взяв його за вуздечку.

Хай буде, що буде!

Голодний кінь, зачувши свободу, заходився скубти травку.

Благослови, Боже, коня і його голодне черево! Стій собі й смикай залюбки коня за вуздечку, вдаючи, що треба повертати туди й сюди норовистого огира! Яке щастя, що можна стати спиною до панів, що захопилися розмовою!

Ось уже зовсім близько чути цокіт підків і звуки бесіди. А старий кінь то забіжить уперед, то крутиться довкола господаря, приковуючи його увагу.

Виявляється, часом і вітер може прислужитись. Він прилетів зі сходу й підняв над дорогою завісу з жовтої пилюки. Крізь неї видно було тільки одне: якийсь хлопчина морочиться на моріжку із норовистим сірим конем. Певне, німці залишили коня без догляду, нехай собі забирає, не шкода!

Гергей з полегкістю зітхнув, коли пани проїхали повз нього і ніхто не крикнув: «Гергею, синку мій!»

Він знову виліз на коня. Спочатку ліг животом на спину, затим перекинув ноги і, обернувшись, став дивитись на колони воїнів.

Лише по тому він звернув увагу на те, що піші солдати в синьому одязі скуті ланцюгами. Одежа на них подерта, волосся брудне, обличчя бліді, виснажені. Серед них не видно жодної старої людини, зате багато поранених. Обличчя одного високого бранця, одягненого в якесь жалюгідне лахміття, розпухло і все в синіх і червоних саднах, лише одне око світилося.

Чи це часом не Балінт Терек вгатив йому по перенісцю?

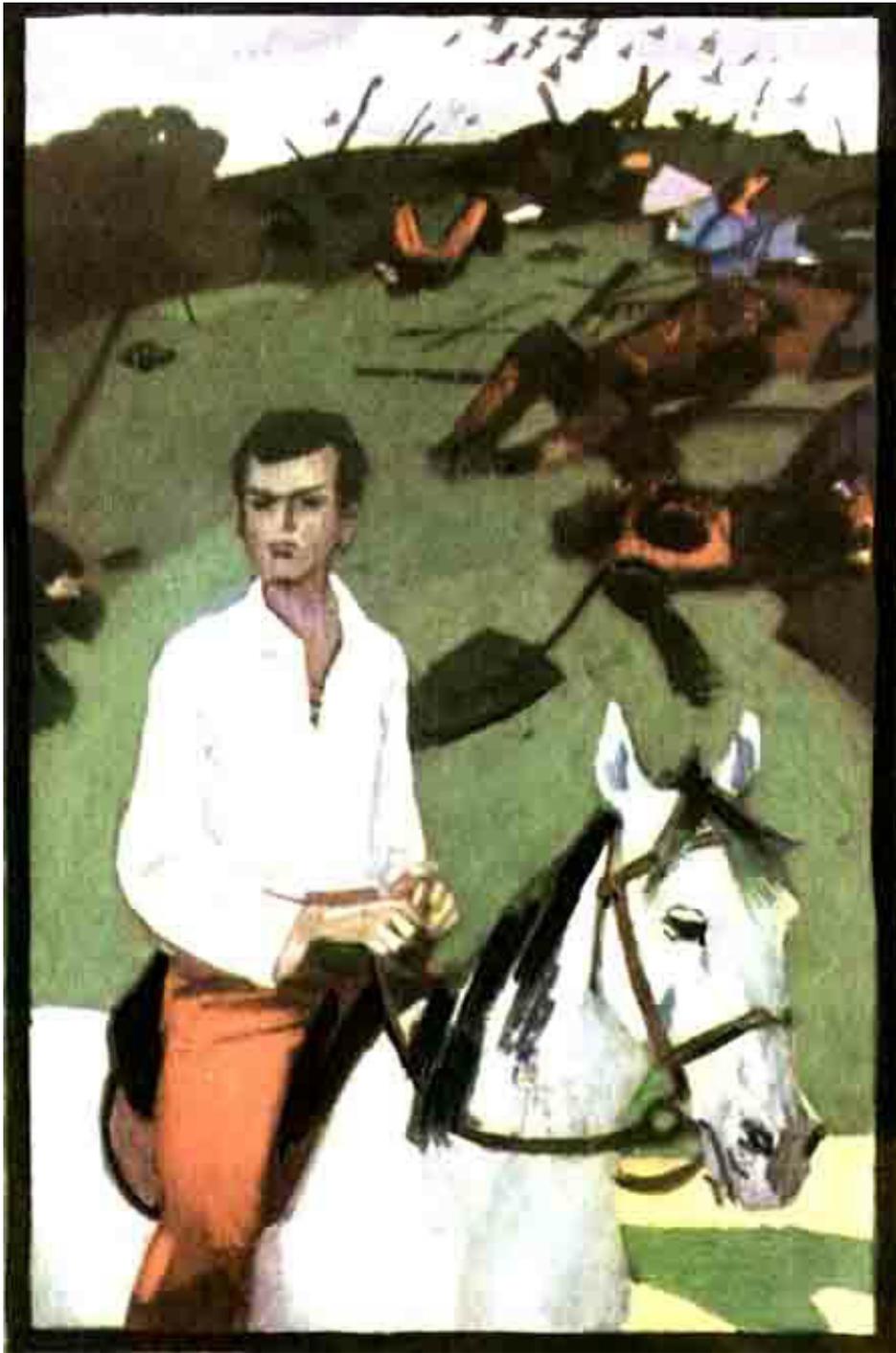
11

Гергей уперше в житті бачив Буду.

Безліч веж, високі мури, у бік Пешта спускається тінистий королівський парк. Гергей наче опинився в казці.

То оце тут і жив король Матяш? Тут жив король Лайош? І тут живе, милуючись цим, його маленька Єва?

Біля брами стояв стражник з алебардою, але він навіть не глянув на Гергея.

НАША СПАДЩИНА. КНИГА 1

Юнак їхав прямо, нікого не розпитуючи. Він поглянув на королівське подвір'я, на великий круглий басейн з мармуру. Потім зупинився на майдані Святого Дердя. Його увагу привернули великі гармати на колесах. Гармати були закіптюжені, незграбні. По обліплених грязюкою колесах було видно, що їх недавно відбили у німців, може, навіть тільки вчора.

— Доброго дня, пане витязю, – звернувся він до стражника, який вартував біля гармат. – У німців узяли гармати, еге ж?

— Так, – гордо відповів чорнявий солдат.

Гергей знову глянув на грізну зброю. Три гармати були такі великі, що їх і двадцятьма волами не зрушити з місця. Жерла гармат пахли порохом.

— Пане витязю, – мовив знову Гергей, – ви не знаєте старого Цецеї з дерев'яною рукою?

— Чому ні, знаю!

— А де він живе?

— Он там, унизу, – відповів солдат, киваючи головою на північ. — На вулиці Святого Яноша.

— Я не знаю тутешніх вулиць.

— Тоді ти, братику, їдь прямо, а там далі вже розпитаєш. Він мешкає в зеленому будиночку. Над дверима висить лук. Там живе зброяр, луки робить.

— Сагітариш?

— Авжеж.

Гергей ще раз глянув на гармати і рушив далі на своєму сірому коні.

Після тривалих розпитувань він знайшов нарешті вулицю Святого Яноша і двоповерховий зелений будиночок, що мав з фасаду п'ять вікон. Три на другому поверсі і два внизу. Парадний вхід був не більший за звичайні кімнатні двері, і над ними висів червоний бляшаний лук.

Цецеї мешкав на другому поверсі. Гергей застав старого пана в домашньому кунтуші, у пантофлях. Старий бив мух хлопавкою з довгою ручкою. Мухи густо обліпили бокові стіни шафи.

— На тобі, собако! – приказував старий і ляскав, наче стріляв з рушниці.

Зачувши кроки, він промовив:

— На світі звіра, сміливішого за муху, не знайдеш! Я б'ю, луплю їх, а вони замість того, щоб рятуватися, сідають мені на бороду. Маєш, собако! – І він змахнув хлопавкою.

— Татуню, рідний! – усміхаючись, привітався Гергей. – Доброго вам ранку!

Старий тільки повернувся на голос.

— Ти ба! Та це ж Гергей, синку! – Цецеї здивовано кліпав очима.

– Це ти, моє серденько?

Гергеєві і самому здавалося незбагненим, що він опинився тут, однак він усе чекав, що його кинуться обнімати, цілувати, як це завжди бувало вдома, в Керестеші.

З сусідньої кімнати вийшла господиня. Вона теж отетеріла, побачивши юнака.

— Звідки ти взявся? – запитала вона. – Яким вітром тебе сюди занесло, синку?

«Колись вона зустрічала мене тепліше», – майнула в Гергея думка, та, власне, й не думка, а так лише, миттєве відчуття.

— Я приїхав по вас, – відповів Гергей. – Вам треба повернутися в Керестеш.

— Ого! – вирвалося у старого так, наче він хотів цим сказати: «Безглуздішого бути не може!»

— Я бачив турецьке військо, – вів далі Гергей. – Турки готуються захопити Буду.

Господиня теж дивилася на Гергея жалісливо, наче на дурника, що верзе казна-що.

— Ти не зголоднів, моє серденько? – спитала вона, кладучи свою руку йому на плече. – Мабуть, ти не виспався?

Гергей кивнув і замотав головою, кинувши погляд на відчинені двері, потім вступився у шахівницю, що лежала на столі.

— Ти Віцушку чекаєш, еге ж? – мовила жінка, поглядаючи на господаря. – Її, синку, немає вдома. Вона сюди й не приходить. Живе в королеви, тільки зрідка навідується додому. Та й тоді приїздить у кареті з придворним фореїтором. Он воно як!

Зачувши сичання з кухні, вона сплеснула руками:

— Ісус-Маріє! У мене молоко збігло!

Гергей чекав, що Цецеї продовжить мову про Віцушку, але старий сидів, кліпав очима і мовчав.

— А де ж вельмишановний панотець? – запитав Гергей.

— Ховає! – відповів Цецеї байдужим голосом. – Зібрав кілька ченців, і вони все ховають.

— Німців?

— Авжеж, німців! Відтоді як триває війна, він щодня на кладовищі. Знайшов клопіт – німців ховати. Було б кого!

— А не стріляли в нього?

— Вони в білих сутанах. По них не стріляють.

— А я бачив чимало непохованих.

— Вірю тобі, братику. Багацько ми їх порубали.

Звертання «братику» неприємно вразило Гергея. Але він уже не міг втриматися, щоб не повернути розмову про Віцушку.

— Зараз вона теж біля королеви?

— Так, – відповів старий і, підвівшись, зашкандибав по кімнаті. Набравши поважного і суворого вигляду, він розповів, що недавно чернець Дердь відвів Віцушку в палац і там у саду познайомив її з королевою. Королевич, іще зовсім маля, усміхнувся Віцушці й простягнув до неї рученята. Віца не розгубилася, підхопила його, як це звикла робити вдома, коли брала селянських діток, погойдала ним без усякої запопадливості. Потім ще й сказала: «Пустунчику!» Відтоді королева лишила її біля себе і навіть додому не пускає на ніч.

Гергей спочатку слухав старого тільки з цікавістю, потім очі його загорілись. Лиш одне його дивувало: чому старий Цецеї такий набундючений і так холодно позирає на нього? Гергей знову спохмурнів.

— Ну, що з тобою? – гаркнув старий. – Чого ти витріщився на мене?

— Я втомився і хочу спати, – відповів Гергей, ледве стримуючись, щоб не заплакати.

Він зрозумів, що ніколи не бути маленькій Єві його дружиною.

12

Але що ж насправді трапилося в Буді?

Німці хотіли зайняти її. Королева сама цьому б не перечила, але ж угорським вельможам цей намір аж ніяк не сподобався. Щоб це в палаці Матяша порядкували німці!

Угорці покликали на допомогу турків, а до приходу їхніх військ самі успішно оборонялися. Коли прибули перші загони турецької армії, ряди німців на той час уже дуже порідшали.

І коли з'явився султан зі своєю незліченною раттю, армія Роггендорфа вже була розгромлена.

Чернець (так називали славного Дердя Мартінуцці) привітав султана чотирма сотнями полонених німців.

Разом з ченцем поїхали Балінт Терек і сивоволосий Петер Петрович.

Султан розташувався зі своїм військом у Черепеші, неподалік Буди. Угорських вельмож він зустрів люб'язно у своєму шовковому шатрі з вежкою і ганком. Усіх трьох він знав особисто. Йому було відомо й те, що розум угорців – чернець Дердь. З Балінтом Тереком він познайомився ще в ті часи, коли збирався підняти над Віднем турецький стяг з півмісяцем. Тоді Балінт Терек ущент розбив військо Касона-паші; відтоді турки згадували угорського витязя, як «вогненного диявола».

Товмач уже повідомив султана, що старий Петрович – близький родич малолітнього королевича і що це саме він збив з коня у 1514 році Дердя Дожу і захопив його в полон.

Вельмож провели до шатра. Усі троє поштиво вклонилися. Коли султан вийшов назустріч і подав їм руку, чернець теж ступив крок уперед і поцілував падишахові руку. Старий Петрович зробив те ж саме.

Тільки Балінт Терек замість того, щоб цілувати руку, вклонився ще раз, збліднувши в обличчі, а тоді все-таки гордо глянув на султана.

Це вже було зухвальство! У ченця все похололо всередині. Якби він міг знати, що так вийде, то не вмовляв би пана Балінта їхати разом.

Султан і оком не змигнув. Він підняв руку, простягнуту для поцілунку, й поклав її на плече Балінту Тереку, обняв його.

Усе вийшло так по-родинному й по-угорському, наче інакше й бути не могло.

У шатрі трохи поодаль стояли й молоді султанові сини. Вони люб'язно поручкалися з угорськими вельможами. Їх, видно, заздалегідь навчили, як поводитись у таких випадках. Затим вони знову відійшли за спину батька і вп'ялися поглядами в Балінта Терека.

Мали на що дивитися! Яке горде обличчя, який величавий красень-угорець! Одягнений у червону атласну одежу, Балінт Терек затьмарював собою всіх вельмож.

І султан теж у свою чергу зиркав старечими булькатими очима на Балінта Терека частіше, ніж на ченця, що, раз у раз кланяючись, хитро й пишномовно пояснював латиною, що німецьку загрозу вдалося відвернути і угорці тепер щасливі, бо відчувають себе під крилом у такого могутнього покровителя.

Товмачем був Сулейман, худорлявий старий пан з хворобливим обличчям; він іще юнаком потрапив до турків з угорської землі і тому вільно володів обома мовами. Сулейман перекладав слово в слово з того, про що говорив чернець.

Султан кивав головою. Коли чернець Дердь закінчив свою промову, низько вклонившись, султан усміхнувся у відповідь:

— Ти добре сказав. Я тому й прийшов, що король Янош був моїм другом. Мені не байдужа доля його народу. У вашу країну знову мають повернутися мир і спокій. Угорський народ може бути спокійний: мій меч надійно і на всі віки захищатиме його.

Чернець вклонився із щасливим виразом на обличчі. Старий Петрович витер сльози з очей. Один тільки Балінт Терек дивився поперед себе, нахмуривши чоло.

— Що ж, давайте глянемо, з яким ворогом ви воювали! – сказав султан.

Він сів на коня і в супроводі угорських вельмож неквапливо проїхав уздовж бранців. Бідолашні німці стояли на піщаному березі Дунаю, вишикувавшись у два довгих ряди. Декотрі з них ставали на коліна перед такими високими панами.

Праворуч від султана їхав чернець, ліворуч Сулейман-паша. Часом султан озирався назад і звертався то до Петровича, то до Балінта Терека, то до своїх синів.

Бранці впали ниць перед султаном. Деякі з них піднімали над головою скуті ланцюгами руки.

— Нікчемний люд! Найманці! – зауважив турецькою мовою султан. – Але трапляються і міцні вояки.

— Були там і сильніші, – відповів по-угорськи Балінт Терек, коли султан звернувся до нього. – Кілька сотень. Але тепер їх тут нема. – І у відповідь на запитальний погляд султана спокійно додав: – Я порубав їх.

Вернулися до шатра. Султан не став заходити всередину, отож для нього винесли розкладне похідне крісло. Але посланцям і сиnam султана стільців не запропонували.

— Що нам робити з полоненими, ваша величність? – запитав Ахмат-паша.

— Відрубайте їм голови, – відповів султан таким байдужим тоном, наче наказував, щоб йому почистили кафтан.

Султан сів перед шатром у крісло, на гаптовану золотими нитками подушку. Позаду стали двоє слуг з віялами з павичевого пір'я – стали не заради помпезності, а щоб відганяти мух. Наближався до кінця вересень, і разом з військом кочували хмари мух.

Обіч султана стояли його двоє синів. Перед ним, познімавши шапки, угорські вельможі.

Султан якийсь час дивився поперед себе, затим звернувся до Балінта Терека:

— Мої воїни схопили якогось попа з твоїх володінь. Може, ти його знаєш?

Балінт Терек і сам розумів, про що каже султан, але вислухав і товмача. Тоді відповів угорською мовою:

— Я не знаю в обличчя усіх своїх священників. У мене їх кілька сотень, до того ж різної віри. Але цілком можливо, що саме цього я знаю.

— Принесіть його сюди, – наказав султан і, звівши догори брови, кинув байдужий погляд поперед себе.

З берега Дунаю долинув гамір – там рубали голови бранцям. Крики і благання змішалися з галасом у таборі.

Двоє турків хутко принесли тіло, загорнуте в простираadlo. Поклали його на землю перед султаном, відкрили обличчя.

— Знаєш його? – запитав султан, зиркаючи скоса на Балінта Терека.

— Звичайно! – відповів вражений Балінт Терек. – Адже це мій піп. – І він обвів поглядом присутніх, ніби чекаючи від них пояснень.

— З ним трапилося якесь лихо, – сказав султан, – він був хворий уже й тоді, коли його привели до мене. Поховайте його з почестями, – розпорядився він, звертаючись до слуг, – за звичаями християнської церкви.

Слуги почали розносити на срібних тацях срібні чаші з напоями з апельсинового соку й трояндової води. Шербет був пахучий і холодний.

Люб'язно усміхаючись, султан запропонував перший кубок Балінтові Тереку.

13

Дружина Цецеї постелила Гергею в маленькій кімнаті, що виходила вікнами у двір. Юнака потішило не так саме ліжко, як те, що він міг тепер лишитися наодинці зі своїми сумними думками.

Те, що королеві сподобалася його маленька Єва, його зовсім не здивувало. Він вважав, що на світі немає милішого створіння, ніж Єва. Його глибоко образило те, що Цецеї так загордилися! Віцущка тепер живе в королівському палаці, де бувають тільки герцоги та інша знать. Як тепер підступитися до неї такому простому хлопцеві, в якого нема ні домівки, ні герба, ні навіть собаки!

Гергей ліг на лавку, застелену ведмежою шкурою, підклавши руки під мокре від сліз обличчя.

Смуток має одну добру властивість: від нього людину хилить на сон. А солодкі сни приносять втіху, розвіюють сумні думки.

Гергей проспав на ведмежій шкурі мало не до полудня. Прокинувся бадьорим, у гарному настрої, з усмішкою на устах.

Він здивовано розглядав стіни в кімнаті, ікону кульгавого святого Імре, що висіла на стіні, потім раптом спохмурнів. Гергей звівся на коліна й затулив обличчя руками. У голові все переплуталося, у суцільний потік злилися події останніх двох днів. Великий турецький табір, полон, смерть священника, втеча, Будайський замок, переїзд його «маленької дружини» і зміна, що відбулася з його прийомними батьками. Все змішалось, завирувало в його голові. Тоді він раптом згадав про свого коня – чи дають йому тепер їсти, пити? Хіба він може дочвалати на оцій сірій шкапині в Шомодьвар? Що відповість, коли запитуватимуть, де панотець Габор? Хто тепер буде їх учити? Певне, Шебештьєн Тіноді – лютник з паралізованою рукою.

Гергей встав, труснув головою, наче хотів звільнитися від пут лиховісного сну. Пішов до кімнати Цецеї.

— Матусю, – мовив він до господині, – я приїхав сюди з єдиною метою: попередити про турецьку загрозу. А тепер уже мушу вертатися назад.

Дружина Цецеї сиділа біля вікна і обшивала золотими нитками комір з тонкого полотна. У ті часи жінки носили комірці, гаптовані золотими нитками. Вона вишивала комірці для своєї доньки.

— Куди ж так квапишся? – здивувалась господиня. – Ми ж іще як слід і не встигли порозмовляти. Чоловіка немає вдома. Може, він хоче побалакати з тобою. А в пана Балінта ти вже був?

— Ні, – відповів юнак, – я піду до нього. Я втік з дому, навіть нікому не сказавши, куди їду.

— Із старим нашим священником ти теж не маєш бажання побалакати?

— А де він мешкає?

— У цьому ж будинку, поряд з нами. Де б іще він міг мешкати!

— Вони все ще сваряться між собою?

— Ще більше. Тепер наш піп прихильник Фердинанда, а мій господар підтримує короля Яноша.

— Велике прохання до вас, ваша милість, передайте йому моє вітання.

Гергей свідомо не назвав її матусею.

Дружина Цецеї перевернула своє гаптування, помовчала хвильку й відповіла:

— Ну що ж, тоді я не стану тебе затримувати, синку. Але ти хоч би пообідав у нас. Я залишила для тебе поїсти, та не хотіла будити.

Гергей опустил голову. Він, певне, зважував, чи варто приймати запрошення. Нарешті вирішив, що його відмова може образити господарів, і тому погодився.

Жінка накрила стіл жовтою шкіряною скатертиною, поклала на тарілку холодну печеню, поставила вино.

Тим часом додому повернувся панотець Балінт. Звичайно, він повертається пізно ввечері, нині прийшов раніше, бо дуже зморився від спеки й роботи.

Слідом за ним прикульгав і Цецеї.

Гергей поцілував священникові руку. Потім, коли той запросив його до столу, заходився їсти, відповідаючи одночасно на розпитування.

— Як ти змужнів! – не приховував свого здивування піп. – Зовсім подорослішав. А здається, ти тільки вчора пішов від нас! – Він роззирнувся довкола. – А де Віца?

— У замку, – відповів Цецеї.

Така відповідь, видно, не задовольнила священника, тому Цецеї додав, виправдовуючись:

— Вона дуже сподобалася королеві, і та не відпускає її від себе ні на хвильку.

— І давно?

— Уже кілька днів.

— А чи це не для того, щоб доглядати за дитиною? – пирхнув невдоволено священник.

— Так, Евіца не відходить від маленького королевича, – відповів Цецеї. – Але ти тільки не подумай, що її взяли туди за няньку. Там няньок вистачає і без неї.

— Твоя донька доглядає сина Запої? – вигукнув священник.

Цецеї знервовано закульгав по кімнаті.

— А що в цьому дивного? – пробурчав він, обертаючись. – А хіба не ти казав, що хай уже краще пес та угорець, ніж німець та ангел.

— Але щоб твоя донька бавила сина Запої! – вигукнув голосно піп, почервонівши від обурення. – Невже в тебе розкис мозок на старості літ! Чи ти забув, що батько цієї дитини був катом? Забув, як разом зі мною пожирав Дердя Дожу?

І піп так хряпнув стільцем об підлогу, що той аж розлетівся на друзки.

У Гергея шматок застряг у горлі. Він швидко збіг сходами вниз і вивів свого коня на подвір'я. Поскакав, навіть ні з ким не попрощавшись.

14

Біля королівського палацу юнак зліз із коня і повів його за вуздечку. На стіні палацу він помітив великого сонячного годинника завбільшки в колесо підводи. Сонце якраз піднялося над хмарами, і позолочений стовпчик показував бліду тінь від римської цифри IV.

Гергей уважно розглядав вікна. Подивився спершу на вікно нижнього, потім верхнього поверху, затим і на віконця вежі.

Через браму виходили й заходили вояки. Ось у ворота, ледве тягнучи ноги, зайшов сивобородий згорблений дідусь-угорець. За ним ішли два дяки. То був, певне, якийсь великий пан, бо всі вітали-ся до нього, але він нікому не відповідав на привітання. Дяки несли якісь папери, скручені в трубку. За бортами їхніх полотняних ковпаків стирчали гусячі пера. За поясом гойдалися мідні каламарі. День був сонячний, і тіні дяків велично пересувались по стінах палацу. Гергей помітив і стрункого русявого вояка, йому зразу впало у вічі, що той у червоних чоботях, а тонкі ноги його обтягнуті червоними штанами. З цього він зрозумів, що це вояк із сігетварської варти. І тут-таки впізнав у ньому Балінта Надя.

Гергей повернув свого коня і спішно подався до площі Святого Дердя. Йому не хотілося, щоб хтось із людей Балінта Терека побачив його тут.

Не встиг він відійти кілька кроків, як знову зустрів знайомого. Це був жвавий низенький чолов'яга з круглою борідкою – Імре Мартонфальваї. У Балінта Терека він був за дяка, ключника, управителя – словом, близькою й довіреною людиною.

Гергей сховався за свого коня, але ж дяк Імре помітив хлопця.

— Оце так зустріч! – вигукнув він. – Братику Гергею!

Юнак почервонів аж по вуха, підняв голову.

— Як ти сюди потрапив? Приїхав до свого пана? А що то за буйвол з кінською мордою, звідки він у тебе? То не з нашої породи коней!

Гергей волів крізь землю провалитися разом з тою поштивою конякою, що її назвали буйволом.

Але він швидко опанував себе.

— Я приїхав до нашого пана, – відповів він, зічнено кліпаючи очима. – Де він?

— Не знаю, чи він уже повернувся в Буду. Він відводив німецьких бранців до султана. Та й хоробра ж людина наш господар! Бачив би ти, як він косив німців! Тиждень тому, як він повернувся з битви, вся права рука була в крові. Королева саме сиділа біля вікна. Гарцюючи на коні під вікном, він показав їй праву руку і шаблю... А як у нас вдома? Худоба не здихає?

— Ні, – відповів Гергей.

— Невільники вже почистили стару криницю?

— Почистили.

— А зерно не крадуть?

— Ні.

— Паничі здорові?

— Здорові.

— А наша пані?

— Теж здорова.

— У Реметеудварі ти не гостював?

— Ні.

— Отаву вже почали косити, не знаєш?

— Не знаю.

— Ну, де ж ти зупинишся? – спитав дяк, обмахуючись шапкою.
– Знайшов собі притулок?

— Ні.

— Тоді поїдемо до мене. Ти якусь важливу звістку привіз панові чи листа?

— Ні. Просто так приїхав.

— Тоді зачекай мене тут. Я зайду в палац. Або ходімо на кінський двір, звідти до мене додому, а там перевдягнешся. Чи, може, в тебе й одягу немає? Нічого, знайдемо. Тоді й з паном зможеш поговорити.

Мартонфальваї відвів юнака на подвір'я і залишив його у затінку.

Гергей глянув услід цьому жвавому балакучому чоловікові. Побачив, як той досить хутко піднімається вгору по широких сходах з червоного мармуру. Потім раптом замислився – чи не краще буде втекти від гніву пана Балінта?

Еге, хіба від нього втечеш! Своїм владним поглядом Балінт Терек навіть здалеку притягує до себе людину. Доведеться сказати правду, признатися, що... Ой, у цьому йому аж ніяк не хотілося зізнаватися!..

У голові роїлися різні думки. Він пошкрябав за вухом, потім знову став видивлятися на вікна.

Роззираючись довкола, побачив через огорожу подвір'я зелені дерева у парку. А що як прошмигнути туди? Хоч здалеку побачити свою маленьку Єву, тільки здалеку, бо такого простого смертного, як він, до королеви і близько не пустять.

Так, але де зараз королева і її придворні панночки? Напевне, десь гуляють по доріжках парку, там, де більше затінку, або сидять біля якого-небудь віконця. Єву він упізнав би зразу. Впізнав би її ніжне біле личко, котячі очі, що лагідно всміхаються. Він помахав би до неї шапкою, і нехай тоді хоч тиждень гадає, хто це був: Гергей чи тільки хлопець, схожий на нього, а може, тільки привид Гергея.

У стіні стирчали вбиті в ряд великі важкі залізні кільця, до яких приїжджі прив'язували своїх коней.

Гергей теж прив'язав свого Сірого, замислено пройшовся поміж вояками. Йому вдалося непомітно прослизнути у той закапелок, де з-за огорожі виглядали зелені шапки дерев.

Гергей думав, що там мусить бути і вхід у парк. От недотепа! Та хіба б хтось став будувати вхід у великий парк у такому вузькому закапелку! Там і сліду воріт не було. З одного боку провулок впирався у високу огорожу, з другого – в якусь споруду. Колись тут мешкали вчені й митці короля Матяша, згодом, у часи Уласло³³, – польські ксьондзи й слуги, а згодом – двірцева жіноча прислуга.

Однак Гергей усього цього не знав. Він розглядав огорожу з позолоченими чавунними прутами. Місцями з-за огорожі витикалися гілки дерев.

Гергей крадькома кілька разів зазирнув у парк. Але, крім доріжок, посланих гравієм, та кількох садових будиночків, укритих зеленою черепицею, нічого цікавого він там не побачив. То тут, то там на огорожі сиділи чавунні ворони, але від більшості лишилися тільки їхні лапки. Крізь густе листя Гергею вдалося розгледіти кілька рожевих плям. Жіночі сукні! Серце в юнака закалатало, як водяний млин.

Скрадаючись уздовж огорожі, він зазирнув у парк. Нарешті під старою липою помітив гурт жінок. Вони сиділи довкола дитячої коліски. Всі були у блідо-рожевих сукнях. Лише одна, з видовженим об-

³³ Уласло (Владислав) (1456–1516) – угорський король, син польського короля Казіміра IV. Володарював з 1490 по 1516 рік.

личчям і тендітними руками, була в чорному. Обличчя її було блідим і зажуреним. Усмішка осявала її обличчя тільки тоді, коли вона нахилилася над колискою, але й тоді сумний вираз не зникав з обличчя.

Гергей не міг зазирнути в колиску – її затуляла своєю спиною опасиста жінка. Нянька обмахувала дитину гілочкою липи.

Гергей просувався вздовж огорожі, шукаючи місце, звідки найкраще видно парк, ось він уже бачить, як довкола колиски сидять чотири жінки, а п'ята стоїть біля великої мармурової вази, виліпленої у формі чаші, і весь час то нагинається, то випростується.

Гергей нарешті дійшов до неї. І справді, це була його маленька Єва. Але як вона подорослішала! Дівчина збирала на землі дикі каштани й клала їх у кошик.

— Віцушко! Віцушко! – гукнув юнак неголосно крізь огорожу.

Дівчина стояла від нього кроків за двадцять. Вона наспівувала якусь пісеньку й тому не чула Гергея.

— Віцушко! Кицюню!

Дівчина підвела голову. Сторожко кинула здивований погляд на огорожу.

— Кицюню! – повторив Гергей, мало не пирскаючи зо сміху. – Кицюню, Віцушко, ходи-но до мене!

Гілки тамаринда закривали Гергея, але дівчина впізнала його голос.

І вона поскакала, мов кізонька. Зупинялася і знову пускалася вистрибом. Її великі, широко розплющені очі були сповнені подиву.

— Я тут, Віцушко! – повторив Гергей.

Підбігши до нього, дівчина сплеснула руками.

— Герге! Як ти сюди потрапив?

Уся аж сяючи від радості, вона просунула своє личко крізь огорожу, щоб Гергей поцілував її. І Гергей почув якийсь приємний запах – так пахне розквітла жимолость.

Затим обоє взялися за прутья огорожі, і їхні руки зустрілися. Залізні прутья були холодними, а руки теплі. Обличчя в обох пашіли.

Не відриваючи захопленого погляду від обличчя, рук, одержі дівчини, юнак коротко розповів, як він потрапив сюди.

Як вона виросла, розквітла! Тільки очі лишилися такими ж, як раніше: відкритими, цнотливими, немов у кішки.

Можливо, комусь іншому Єва й не здалася б красунею. Адже вона ще в такому віці, коли руки й ноги здаються великими, риси обличчя ще не визначились, стан худий і плоский, волосся коротке.

Але для Гергея все в ній чарувало. Йому подобалися її великі руки, білі й наче аж пухнасті; не зводив він свого захопленого погляду і з її ніжок, взутих у гарненькі черевички.

— Я привіз тобі каблучку, – мовив Гергей і дістав з кишені великий турецький перстень. – Її заповідав мені мій добрий учитель. А я подарую цю каблучку Віцушці.

Дівчина взяла перстень у руки, із захватом розглядаючи топазовий півмісяць і діамантові зірочки. Потім наділа каблучку на свій палець і усміхнулася.

— Яка велика! Але ж і гарна!

Каблучка теліпалася на її пальці, і Віцушка засунула в неї ще один палець.

— Коли я виросту, буде якраз, – пожартувала дівчина. – А доти хай вона зберігається в тебе. – І додала з дитячою безпосередністю: — Я надіну її тоді, коли ми одружимося.

Обличчя Гергея спохмурніло, очі зволожилися.

— Не будеш ти моєю дружиною, Віцушко.

— Чому це не буду? – ображено запитала дівчина.

— Ти ж тепер знаєшся тільки з королями і герцогами. Тебе не віддадуть за такого простого хлопця, як я.

— Скажеш таке! – пирхнула дівчина. – Ти думаєш, що я пнуся за вельможами. Королева теж якось сказала, щоб я любила малого королевича, і за це вона підшукає мені гарного жениха. А я відповіла їй, що вже маю нареченого.

І навіть назвала твоє ім'я і сказала, що Балінт Терек – твій прийомний батько.

— Так і сказала? А вона що?

— Так сміялася, що мало не впала зі стільця.

— Вона теж тут, у саду?

— Тут. Он вона, у білій сукні.

— Ота?

— Еге ж. Правда, гарна?

— Гарна. Але я думав, вона ще краща.

— Ще краща? То що, по-твоєму, вона не дуже вродлива?

— У неї на голові й корони немає.

— Якщо хочеш, можеш з нею побалакати. Вона дуже мила жінка, тільки угорської мови не розуміє.

— А яку ж вона розуміє?

— Вона розмовляє польською, німецькою, французькою, латиною, тільки угорської не знає. Твоє ім'я вимовляє теж по-своєму: Керке...

— А про що мені з нею балакати? – відмахнувся Гергей. – По-німецькому я знаю лише кілька слів. Ти краще скажи мені, Віцущко, як нам з тобою побачитись, коли ще раз трапиться приїхати в Буду?

— Як побачитись? Я просто скажу королеві, щоб тебе впустили.

— І вона звелить пускати?

— Авжеж. Вона мене любить і все мені дозволяє. Навіть свої парфуми мені дає. Понюхай лишень рукави моєї сукні. Правда, гарний запах? Усі королеви так напахчені!.. А ще показала мені свій молитовник. Там такі гарні малюнки! Є і діва Марія в синій шовковій сукні посеред троянд. Ти б тільки побачив!

З-під липи долинуло пронизливе вищання, наче хтось наступив кошеняті на хвіст. Єва здригнулася.

— Ой! Маленький король прокинувся! Зачекай мене тут, Герге!

— Віцусю, я не можу чекати. Прийду завтра.

— Гаразд! Приходь сюди щодня в цю пору, – відповіла дівчина і побігла до малого королевича.

15

Ніщо на світі не відбувається так, як ми собі наперед загадуємо.

Коли Балінт Терек вернувся додому, кілька годин до нього не можна було підступитися.

Він зачинився у своїй кімнаті й ходив по ній туди й сюди. Його важкі, розмірені кроки відлунювали на нижньому поверсі.

— Пан сердитий, – пояснив стурбовано Мартонфальваї. – Чи не на мене?

— А що як він ще й мене побачить, – здригнувся Гергей і почув голову.

Мартонфальваї тричі піднімався по сходах, перш ніж зважився зайти до кімнати господаря.

Балінт Терек стояв біля вікна, яке виходило на Дунай. На ньому була та сама одежа, в якій він їздив до султана. Він навіть не відв'язав свою святкову шаблю в оксамитових піхвах.

— Що там таке? – запитав він, повернувшись. – Чого тобі, Імре? Я ні про що не хочу зараз говорити.

Мартонфальваї запопадливо вклонився і вийшов з кімнати. Він зупинився на веранді й збентежено почухався за вухом. Сказати чи ні? Скаже – буде біда. Коли пан Балінт сердиться, він як грозова хмара: досить найменшої іскри, і загуркоче грім. А не скажеш – теж біди не минути. Хто б до них не приїхав з дому, він усіх радо приймає.

Будинок Балінта Терека стояв біля самих Фейєрварських воріт. З одного боку його вікна виходили на Пешт, з другого – на гору Геллерт. Визирнувши у вікно, Мартонфальваї побачив, що у двір заходить Вербеці, і це додало йому рішучості.

Він швидко рушив назад і знову відчинив двері кімнати.

— Ваша милість, прийшов пан Вербеці.

— Для нього я вдома.

— І Гергей теж тут! – випалив дяк одним духом. – Юний Борнемісса.

— Гергей тут? Сам?

— Сам.

— Як він сюди потрапив? Скажи, нехай заходить.

Гергей підійшов до дверей одночасно з сивобородим, згорбленим старим Вербеці.

Побачивши, що Мартонфальваї низько вклонився гостеві, Гергей зробив те саме. Напередодні він уже зустрічався з цим старим паном біля королівського палацу. Це за ним дячки з гусячими перами на шапках несли сувої грамот. Ех, і славетна ж людина! У свої юнацькі роки він спілкувався з королем Матяшем!

— Ласкаво просимо, брате, – залунав з кімнати густий чоловічий бас Балінта Терека.

І тут він помітив Гергея.

— Дозволь, брате, спершу перемовитися з моїм прийомним сином... Гергею, заходь!

Юнак ні живий ні мертвий зупинився як укопаний перед двома вельможами. Балінт Терек дивився на нього, насупивши брови:

— Удома щось трапилось?

— Ні, – відповів Гергей.

— Від нас ти поїхав із священником!!!

— Так, – відповів Гергей і зблід.

— А як це ви попали в неволю? Чого помер панотець Габор? Мої сини теж були з вами?

— Ні.

— То як ви попали до турків?

У розмову втрутився старий Вербеці.

— Ну, ну, брате Балінте, – мовив він добродушно своїм низьким голосом, – не кричи так на бідну дитину. Бачиш, він зі страху слова не вимовить.

Вербеці сів у чорне шкіряне крісло, що стояло посеред кімнати.

Зачувши слово «зі страху», хлопець отямився, ніби йому хлюпнули в обличчя водою.

— А так... – відповів він раптом хоробро, – ми хотіли висадити в повітря турецького султана.

— *Per amorem!*³⁴ – жахнувся Вербеці.

Балінт Терек і сам отетерів.

А хлопець, набравшись духу, розповів геть усе: як вони привезли з собою порох, як замінували путівець і як панотець Габор сплутав султана з яничарським агою.

Вербеці сплеснув руками.

— Яка легковажність! Яку дурницю ви придумали, сину мій!

— Дурниця не в тому, що вони придумали, – відповів Балінт Терек, грюкнувши шаблею об підлогу, – а в тому, що мій священник не впізнав султана.

Вельможі презирнулися.

— Султан – наш друг! – сказав Вербеці.

— Султан – наш губитель! – відповів на це Балінт Терек.

— Він людина, яка благородно мислить!

— Він коронований негідник!

— Я його знаю краще, ніж ти! Я бував у нього в Константинополі!

— Слова бусурманина – не священне писання! Та якби й було святим писанням, то все одно не нашим. У їхньому священному писанні сказано, що християн треба винищити!

— Ти помиляєшся.

— Дай-но Бог, але я відчуваю щось лихе в цьому відвіданні і покvapлюсь додому. – Терек обернувся до Гергея: – Сину мій, ви могли врятувати Угорщину!

Слова ці він промовив з болем у голосі.

³⁴ Боже мій! (лат.).

Наступного ранку Мартонфальваї розбудив Гергея і поклав йому на стіл червоно-синю шовкову пажеську одежу.

— Пан звелів тобі одягнутись і о десятій годині бути на подвір'ї. Підеш разом з ним до королівського палацу.

І він заходився чепурити Гергея, наче дбайлива мати. Допоміг умитися, одягнутися, розчесав волосся на проділ. Почистив замшею золоті галуни і хотів уже взути йому на ноги черевики вишневого кольору, які тоді носили воїни.

— Цього я вже не дозволю, – мовив Гергей і засміявся. – Не такий я безпорадний, щоб мене взували.

— А ти не боїшся?

— Чого б це я мав боятися? Що я йду до королеви? Моя ж пані благородніша від неї, хоч і не носить на голові корони.

— Це ти правильно сказав, – зауважив дяк, із задоволенням оглядаючи юнака. – Та, знаєш, усе-таки вона королева.

Коли Гергей разом з Балінтом Терекком підходив до королівського палацу, назустріч їм уже поспішав служник.

— Ласкавий пане, – мовив він захекано, – її величність королева послала мене по вас, просила прийти негайно. Прибув якийсь турок. Привіз із собою достобіса коштовностей, прикрас!

Балінт Терек обернувся до витязя, що їх супроводжував:

— І недаремно привіз, от побачите!

Воїни лишилися на подвір'ї. Балінт Терек і Гергей піднялися широкими мармуровими сходами.

Вартовий узяв на караул алебардою і показав праворуч:

— Її величність звеліла пройти у тронний зал.

— Тоді можеш іти зо мною, – сказав Балінт Терек Гергею. – Тримайся від мене метрів за чотири-п'ять. Стій струнко! Ні з ким не розмовляй! Не кашляй, не плюй, не позіхай, тримайся гідно, як личить пажу!

Стеля в палатах висока, стіни пофарбовані, прикрашені різьбленням, виблискують золоті герби з коронами. Двері широкі, великі, стеля розписана срібними зірками. Червоні пухнасті килими поглинають звуки кроків...

Від усієї цієї розкоші у Гергея у голові запаморочилося. Йому здав, лося, що в кожному кутку стоїть якийсь коронований привид і нашіптує йому: «Ви ступаєте слідами королівських ніг! Цим повітрям дихали королі!»

У тронному залі вже зібралися п'ятеро вельмож, одягнених по-святковому. За ними стояли пажі й молоді офіцери. Біля трону – кілька охоронців з алебардами. На троні ще нікого не було.

Стеля цієї зали була склепінчаста, обтягнута шовком кольору цикорію. На ній намальовано небозвід з тим самим розташуванням зірок, яке було на той час, коли угорці обрали своїм королем Матяша.

За тронном на стіні висів величезний багряний килим з вигаптуваним золотом державним гербом. У середині державного герба було зображено родовий герб Запої – щит, який підтримують ангели, і на ньому два білих однорогих коні і два вовки; над щитом – білий польський орел (правда, орел цей стосувався герба королеви).

Двірцевий лейтенант підійшов до Балінта Терека і сказав:

— Її величність просять вас до себе.

Гергей лишився у гурті пажів і дяків.

Він звернувся до двох юнаків, що стояли поряд з ним і перемовлялися між собою:

— Мене звать Гергей Борнемісса, я паж Балінта Терека.

Русявий юнак з веселим обличчям подав йому руку.

— Іштван Золтаї, з війська пана Ватяні.

Другий – кремезний хлопець з короткою шиєю – стояв, схрестивши руки, дивився поверх голови Гергея.

Гергей обурено подивився на нього (цей панич з бичачою шиєю ще, чого доброго, зневажає його!).

— Гергей Борнемісса, – повторив він, випнувши груди.

Юнак з бичачою шиєю недбало глянув на нього і буркнув:

— Яке мені діло, хто ти є, хлопче? У пажа одне ім'я: «Мовчи!»

Гергей почервонів. Його очі гнівно блиснули на пихатого парубка.

— Я не твій паж! А той, кому я служу, мене називає не «Мовчи!», а «Не терпи образи».

Юнак з бичачою шиєю зміряв Гергея поглядом.

— Що ж, вийдемо на подвір'я, я скажу тобі там, як мене звать.

– І він підняв руку, даючи зрозуміти, що він має на увазі.

Золтаї став між ними.

— Ну, ну, Мекчеї, не станеш же ти битися з цим хлопчиком!

— Коли мене ображають, я не хлопчик! – відрубав Гергей. – Мені ще в сім років Іштван Добо почепив шаблю і назвав витязем.

Почувши ім'я Добо, Золтаї обернувся і поклав Гергею руку на плече.

— Стривай, – сказав він здивовано. – Може, ти і є той хлопчик, який зумів вивести свого коня з-під носа в яничара?

— Я, – відповів Гергей гордо.

— Десь біля Пейча?

— В Мечеку.

— Ну, друже, тоді дай сюди ще раз твою руку! – Золтаї міцно потис руку Гергею, затим обняв його.

Мекчеї стояв спиною до них.

— Хто цей грубіян? – запитав Гергей, киваючи на Мекчеї.

— Він непоганий хлопець, – відповів Золтаї, – тільки трошки задерикуватий.

— Я цього просто так не залишу! – сказав Гергей і лягнув Мекчеї по плечу.

— Послухай-но, пане...

Мекчеї обернувся.

— Опівночі на площі Святого Дердя ми можемо познайомитися ближче! – Гергей ударив по руків'ю шаблі.

— Я прийду туди, – коротко відказав Мекчеї.

Золтаї похитав головою.

У залі наче вітерець повіяв. Люди заворушилися. Двоє охоронців з алебардами, або, як їх тоді називали, двірцеві, зайшли у двері, за ними рушило кілька придворних вельмож: гофмейстер, камергер і піп у чорній сутані – очевидно, священник придворної церкви, слідом чотири юні пажі. І нарешті з'явилася королева, за нею йшли чернець, Балінт Терек, Вербеці, Орбан Ватяні і старий Петрович.

Гергей, розпашівши, дивився на двері. Він сподівався, що до залу ще хтось зайде. Напевне, думав, коли в чоловіків-вельмож є пажі, то королеву мають супроводжувати пажі-дівчата. Але жодної дівчинки-пажа він не побачив.

Королева була в жалобному вбранні з вуаллю. На голові в неї виблискувала тоненька діамантова корона.

Вона сіла на трон, позаду неї стали два її охоронці, а поруч – вельможі. Королева окинула всіх поглядом і щось пошепки запитала в ченця, затим зручніше вместилися на троні.

Чернець подав знак тим, що стояли біля дверей.

До зали зайшов посланець турецького султана – ставний чоловік у білій шовковій одежі, прикрашеній золотою бахромою. Переступивши поріг, він низько вклонився. Затим швидкими кроками

підійшов до килима, розстеленого перед троном, і впав ниць, простягнувши вперед обидві руки.

Разом з посланцем увійшло десятеро смуглявих черкеських хлопчиків в одязі лимонного кольору – щось на зразок пажів. Вони теж підбігли швиденько, як і їхній ага. Хлопчики несли скрині, накриті фіалковим оксамитом. Поставили їх ліворуч і праворуч від посланця, а самі впали ниць позаду скринь.

— Ласкаво просимо, Алі-ага! – мовила королева латиною. Її голос ледве лунав – чи від того, що в неї слабкі легені, чи тому, що її жіноча душа трепетала, як осиковий листок.

Посол підвівся, і тільки тоді всі побачили, який це вродливий араб. Років йому було близько сорока.

— Всемилостива королево! – мовив він латиною хрипкуватим голосом. – Я приніс твоєму трону вітання від могутнього падишаха. Він просив прийняти його так само прихильно, як коли б це він сам його зараз передавав.

За його наказом пажі підняли віка скринь, і ага став діставати з них блискучі золоті ланцюжки, браслети, шовкові й оксамитові тканини, чудову шаблю й булаву, оздоблену дорогоцінним камінням.

Усе це він поклав на килим до ніг королеви.

На блідому обличчі королеви заграє ніжний рум'янець.

Ага відкрив ще одну маленьку кришталеву скриньку в мереживній срібній оправі й простягнув її королеві. У скриньці блищали каблучки – найкращі зразки скарбів казкового Сходу. Королева зі щирим захопленням розглядала чудесні витвори.

— Ваша величність, шаблю й булаву мій господар шле його величності королевичу, – вів далі Алі-ага. – На подвір'ї стоять три чистокровні арабські скакуни. Два з них – це подарунок від синів султана. Вони теж приїхали і шлють братній поцілунок його королевській величності маленькому Яношу Жигмонду. Може, премилостива королева має бажання глянути на цих скакунів? Я прив'язав коней у такому місці, щоб їх можна було побачити з вікна.

Королева підвелась і разом з вельможами величаво підійшла до вікна, що виходило на подвір'я. Коли вона проходила повз Гергея, він відчув тонкий аромат жимолості; так само була напахчена і Віцушка.

Охоронець відсунув важку порт'єру, що закривала вікно, й до зали увірвалося сонячне проміння. Королева глянула вниз, приклавши дашком долоню до очей.

Там стояли три прекрасні невисокі скакуни в дорогій східній збруї, оздобленій золотом. Довкола них юрмився двірцевий люд, порозкривавши роти від зачудування.

Королева перемовилася кількома словами із ченцем.

Чернець повернувся до посла:

— Її величність зворушена і з вдячністю приймає подарунки милостивого султана, а також подарунки принців. Передай своєму повелителю, милостивому султанові, щоб він визначив час, коли зможе прийняти наших посланців, які передадуть всемогутньому падишахові вдячність від їх величності королеви й королевича.

Королева кивнула головою і вже зібралася йти у свої покої. Однак ага ще не все сказав:

— Усі ці подарунки, – мовив він з тонкою усмішкою, – всемогутній падишах посилає тільки як символ того, що він вважає королевича Яноша Жигмонда своїм сином, а всемилостиву королеву – своєю донькою. Найбільшою радістю для нього було б глянути на його величність маленького короля і вшанувати батьківським поцілунком сина свого друга-небіжчика.

Королева зблідла.

— Із цієї причини, – вів далі посол, – всемогутній падишах просить всемилостиву королеву посадити малолітнього короля разом з нянькою в карету і відпустити до нього в супроводі належного почту.

І він наголосив «належного почту». Тоді цього ніхто не зрозумів. Усе стало зрозумілим тільки наступного дня.

Королева пополотніла і відкинулася на спинку трона, щоб не зомліти.

По залі пройшов гомін жаху.

Гергей похолов.

— Що він сказав? – пошепки запитав Мекчеї.

— Я не розібрав, – відповів Золтаї і звернувся до Гергея: – А ти зрозумів? Ти, мабуть, краще знаєш латину?

— Я зрозумів, – відповів Гергей, – я поясню тобі.

Та перше ніж він устиг вимовити хоч слово, знову залунав голос турецького посла:

— Нема підстав чогось боятися. Всемогутній падишах страшний тільки для своїх ворогів, а для добрих друзів він добрий друг. Між іншим, всемилостива королево, він і сам би приїхав засвідчити свою повагу й добротинність, але закони нашої віри забороняють це.

Він перервав свою промову, чекаючи відповіді ченця або королеви. Проте ніхто не зронив ні слова.

— Далі, – провадив турок, – мій повелитель, всемогутній султан, висловлює бажання, щоб його величність Яноша Жигмонда супроводжували всі вельможі, які славилися, захищаючи Буду. Він хотів би познайомитися з угорськими героями, бо всіх їх вважає і своїми героями.

Коли й ці слова лишилися без відповіді, він вклонився і сказав:

— Я виконав доручення всемогутнього падишаха й тепер чекаю милостивої відповіді.

— Відповідь ми дамо о третій годині по обіді, – відповів замість королеви чернець Дердь. – Його величність падишах буде задоволений нашою відповіддю.

Королева встала, кивнула Балінту Тереку і, коли той підійшов до трона, сперлася на його руку. Видно було, що вона ледве тримається на ногах.

16

Алі-ага обійшов за час обіду всіх вельмож. Він встиг побувати у ченця Дердя, Балінта Терека, Петера Петровича, який був не лише родичем малолітньому королеві, але і його опікуном. Затим турецький посланець навідався до пана Вербеці, Орбана, Ватяні і до Яноша Подманицькі.

Усім подарував дорогі кафтани, супроводжуючи подарунки солодкими промовами.

Найрозкішніший кафтан дістався Балінту Тереку. Він сягав аж до кісточок і був пошитий з важкого жовтого шовку. Решта кафтанів мали однаковий фіалковий колір і шовкову підкладку жовтогарячого кольору. Тільки один Балінтів кафтан мав колір соняшника і білу шовкову підкладку. Золотий пояс, зітканий із золотих ниток, був настільки тонко зроблений, що на його виготовлення пішло, мабуть, ціле людське життя. Від коміра до пояса виблискували золоті, прикрашені діамантами гудзики.

Коли всі домочадці позбігалися, щоб глянути на дивовижний подарунок, Балінт Терек з усмішкою похитав головою:

— На ковдру згодиться! – І обличчя його споважніло. – Збирайтеся в дорогу! По обіді їдемо додому!

О третій годині він знову приїхав у королівський палац. Вельможі вже чекали на нього в залі бібліотеки.

— Королева не погоджується, – повідомив чернець Дердь. –
Благаю тебе, поговори з нею.

Балінт Терек знизав плечима.

— Я прийшов попрощатися.

Вельможі отетеріли.

— Що тобі прийшло в голову!

— Я відчуваю грозу і хочу вернутися додому.

— Ти ставиш на карту долю країни! – дорікнув йому Вербеці.

— Хіба її доля залежить від мене?

— Не можна гнівити султана.

— Що ж, заради його веселощів я маю підставляти йому свою
голову?

— Ти зовсім з'їхав з глузду! – Вербеці сердито знизав плечима. – Хіба не тобі він подарував найкращого кафтана? Чи не тебе він обнімав найласкавіше?

Балінт Терек обіперся об підставку великого голубого глобуса і, замислено киваючи головою, промовив:

— Хитрий птахолов солодко насвистує тій пташці, яку найбільше вподобав.

Придворний розчинив двері, подаючи знак, що королева вже чекає панів.

У покоях королеви поточилась довга й болюча суперечка. Королева боялася відпускати свого синочка. Вельможі наполягали скоритися, бо якщо вона відмовиться виконати прохання султана, то поставить під загрозу долю всієї країни.

— А що ти скажеш з цього приводу? – звернулась королева до Балінта Терека, який похмуро мовчав, прихилившись до стіни.

— Я, ваша величність, прийшов тільки попрощатися, – відповів він королеві, ступивши крок уперед.

— Попрощатися? – запитала королева, широко розкривши очі.

— Я мушу виїхати додому ще сьогодні. Там у мене термінові справи, через те я мушу поспішати. До того ж я зле себе почуваю...

Королева, нервуючи, заламувала руки.

— Зачекай. Сядь, якщо тобі зле. Порадь, що маємо робити?

Балінт Терек знизав плечима:

— Я не довіряю туркам. Вони всіх християн вважають собаками. Не можна віддавати в їхні руки королевича. Скажіть, що дитина хвора.

Вербеці буркнув невдоволено:

— А посланець відповість: «Я почекаю». І довгі тижні сидітиме на нашій шії. Доведеться тоді годувати його воїнів, коней...

Чернець сердито тупнув ногою:

— Подумай про долю країни! Султан стоїть тут з великою вартою. Ми самі попросили його допомоги. Він приятелював з покійним королем, і треба виконати султанове прохання. Якщо він побачить, що ми не довіряємо йому, хто поручиться, що це не розгніває його? Тоді він назве його величність не сином, а рабом своїм...

Королева притиснула руки до скронь і відкинулася на спинку крісла:

— О, горе мені, нещасній жінці!.. Кажуть, що я королева, але і в каліки-жебрака, що повзає по землі, більше сили, ніж у мене... Дереву не боляче, коли обламують квітучі гілки, а материнське серце стікає кров'ю, потерпаючи за своїх дітей. Такими вже нас створив Господь...

17

Поки вельможі в залі вирішували, що їм робити, Гергей чекав у передпокої біля високої кахляної печі. Раптом йому здалося, що по обличчю пробіг павук. Юнак лягнув себе по щоці й спіймав павичеве перо.

Піч стояла між двома палатами, вузький прохід біля неї вів у іншу палату.

— Гергей!.. – долинуло тихо.

Гергей здригнувся від щастя і озирнувся.

Він побачив обличчя Єви, її лукаві очі, що дивились на нього з сусідньої палати.

— Вийди в коридор, – прошепотіла дівчина.

Гергей тихенько рушив на голос. Дівчина вже чекала його, заховавшись у віконній ніші. Нетерпляче схопила його за руку.

— Ходімо вниз, у парк!

Вони проминули вже чотири чи п'ять палат. У всіх залах на підлозі лежали товсті м'які килими, вікна були запнуті шторами. На стінах висіли портрети королів, ікони. На одній картині було зображено батальну сцену битви кавалеристів. Меблі й стіни блищали від позолоти. Одна палата була червоного кольору, друга – фіалкового, третя – синього, кольору лаванди. Всі покої різнилися кольорами. А меблів скрізь стояло небагато.

Нарешті через якісь двері вони вийшли в сад. Гергей зітхнув з полегкістю.

— Тут нам ніхто не заважатиме, – сказала Віца.

Вона була в білій сукні з якоїсь легенької тонкої тканини з круглим вирізом довкола шиї. Волосся, заплетене в одну косу, спадало їй на плечі. На ногах – жовті сап'янові черевички. Дівчина стояла біля куща на затіненій доріжці, посипаній жовтим піском, усміхалася, бачачи, що Гергей милується нею.

— Я сьогодні гарна? – запитала вона з дитячою безпосередністю.

— Гарна, – відповів Гергей. – Ти завжди гарна. Ти наче біла голубка.

— Цю сукню мені подарувала королева. – Вона взяла юнака під руку. – Ходімо сядемо під липою. Я маю багато що розповісти тобі. І в тебе, напевне, теж є що мені сказати. Я одразу впізнала тебе по голосу, коли ти гукнув мене крізь огорожу в парку, але не могла ніяк повірити, що це можеш бути ти. Я часто думала про тебе. Ти мені і вночі снівся. Того дня я призналася королеві, що ти тут, у місті. Королева відповіла, що як тільки турки підуть від нас, вона неодмінно з тобою познайомиться.

Вони сіли під липою на мармурову лаву, прикрашену з обох боків мармуровими лемами. Звідти було видно Дунай, а на другому березі Дунаю – Пешт. Маленьке, невиразне містечко отой Пешт. Воно оточене високими кам'яними стінами, за якими стоять маленькі будиночки. За міськими стінами починалися жовті піщані поля. Але Гергея зараз не захоплював ні вигляд Дунаю, ні Пешт, він не зводив очей зі своєї Віцушки. Не міг намилюватися цнотливою звабою її обличчя, схожого на білу мальву, рівненькими білими зубками, круглим підборіддям, гнучкою шиєю і веселими грайливими оченятами.

— Ну, а тепер ти щось розповідай, – попросила дівчина. – Як ти там живеш у Тереків? Тобі ще довго вчитися? А ти знаєш про те, що мене зараз учать малювати... Ну, що ти так дивишся на мене? Ще й слова не промовив!

— Дивлюся, яка ти вже доросла й гарна!

— Я чую це і від королеви. Вона каже, що тепер я стаю дорослою панною. Руки й ноги в мене вже не ростимуть. Бо у дівчаток руки й ноги ростуть тільки до тринадцяти років. І ти теж став красенем, Гергею.

Вона зашарілася і затулила обличчя руками.

— Ой, що це я за дурниці верзу! Не дивися на мене так. Мені соромно.

Юнак теж збентежився. Він почервонів аж по самісінькі вуха.

Кілька хвилин вони мовчали. На сухій гілці липи защебетала якась пташка. Може, вони її слухали? Де там! Зараз їх хвилювала краща пісня – та, яка звучала в їхніх серцях.

— Дай мені руку, – сказав Гергей.

Дівчина охоче простягнула руку.

Юнак взяв її, і Віца з нетерпінням чекала, що він скаже. А Гергей мовчав і не зводив з неї закоханого погляду. Раптом він повільно підняв руку дівчини і поцілував.

Ева знітилася ще більше.

— Який гарний сад! – мовив Гергей, аби тільки щось сказати.

І знову запала мовчанка.

З гілки впав листок і злетів до їхніх ніг. Вони глянули на нього, потім юнак сказав:

— Усе закінчено.

Він сказав це так скрушно, що дівчина перелякано глянула на нього.

Гергей підвівся.

— Ходімо, Віцо, бо матиму клопіт, якщо мій господар уже вийшов з палацу.

Вона підвелася, знову взяла Гергея під руку й притиснулася до нього всім тілом. Кілька кроків вони пройшли мовчки. Тоді дівчина запитала:

— А чому ти сказав, що все закінчено?

— Бо так воно і є, – відповів Гергей.

І вони обоє притихли. Гергей, зітхнувши, промовив:

— У мене таке відчуття, що не будеш ти моєю дружиною.

Віца здивовано глянула на нього й сказала:

— А мені здається, що буду.

Юнак зупинився, заглянув дівчині просто в очі.

— Ти мені обіцяєш?

— Обіцяю.

— Можеш поклястися?

— Клянуся.

— А якщо твої батьки захочуть підшукати тобі когось іншого? Якщо сама королева знайде тобі іншого жениха?

— Я скажу їм, що ми вже заручилися.

Вони знову пройшли через усі зали. Коли підійшли до дверей, що виходили в коридор, Віца прошепотіла:

— Поки турки у нас, ми не зможемо зустрічатися, хіба що при одній умові, якщо ти приходитимеш в палац з паном Балінтом. Тоді стань ось тут, біля печі, і я прийду до тебе.

Гергей узяв Єву за руку. Дівчина відчула, що рука його тремтить.
— Можна поцілувати тебе? – запитав Гергей.

Раніше вони цілувалися, не питаючи згоди. Тепер Гергей відчував, що Єва уже не та дівчина, яку він любив у Керестеші як свою рідну сестричку. Дівчина теж відчула якусь зміну і зашарілася.

— Поцілуй, – відповіла вона, щасливою серйозна, і підставила не щічку, як раніше, а уста.

18

О четвертій годині пополудні малолітнього короля одягли в дорогу. У дворі вже чекала позолочена карета, що мала відвезти його в Обудайську долину, де розташувався турецький султан.

Але королева до останньої хвилини не хотіла відпускати синочка. Вона обхопила голівку руками й заплакала.

— У вас немає дітей! – сказала вона. – І в тебе немає, чернець Дердю, і в тебе, Подманицькі. І в Петровича їх немає. Ви не можете зрозуміти, як матері відпустити своє дитя в лігво тигра! Хто знає, чи повернеться він звідти? Терек! Не покидай мене! Дитину я доручаю тобі! Ти й сам батько і знаєш, як батьківське серце переживає за долю своєї дитини. Бережи його, як рідного сина!

Забувши про свій сан, вона впала на коліна перед Балінтом Тереком зі словами «Не покидай мене!». Благально простягнула до нього свої руки.

Ця сцена потрясла всіх присутніх.

— Ради бога, ваша величносте! – вигукнув чернець Дердь і допоміг королеві піднятися.

— Ваша величносте, – заявив глибоко зворушений Балінт Терек, – я поїду з королевичем! Клянуся, якщо хоч волосина впаде йому з голови, моя шабля сьогодні ж умиється кров'ю султана!

Табір султана розташувався під Обудою. Його розкішне потрійне шатро стояло на місці теперішньої Царської купальні (Часарфюрдо). Одна тільки назва, що шатро, а насправді це було щось на зразок палацу, спорудженого з дерева і цупкої тканини. Усередині шатро ділилося на зали і світлички, зовні блищало від позолоти.

Близько п'ятої години пополудні угорські послы вирушили в дорогу з королівського палацу. Попереду скакав загін гусарів,

за ними рухались витязі вельмож і пажі з подарунками. Султанові везли скарби зрадника батьківщини Томаша Борнемісси, що був у змові з німцями. Позаду їхав загін двірцевої варти, різна придворна челядь і відбірні ратники вельмож. А за ними – вже самі вельможі, серед яких виділявся чернець Дердь у білій сутані з каптуром. Поряд із синім мереживним вбранням Балінта Терека біла сутана ченця здавалася величною. Вельможі оточували позолочений екіпаж королевича, запряжений шестіркою коней. У кареті сиділи дві придворні дами й нянька. На колінах у неї підстрибував одягнений у біле шовкове вбрання рожевощокій король.

Довговолосі пажі в шовкових шапочках вели з обох боків коней. За каретою їхали двірцеві охоронці у срібних шоломах, а за ними скакала довга колона офіцерів, що відзначилися в обороні Буди.

Гергей їхав на гнідому коникові слідом за Балінтом Тереком. Гнітючий настрій господаря передався і йому. Хлопець сидів на коні похмурий і зосереджений. Він повеселішав тільки тоді, коли побачив позаду себе старого Цецеї. Та й кумедно ж сидить старий верхи на коні! Одна його дерев'яна нога випростана, а друга, що згиналася в коліні, підібгана. Повід він тримав у правій руці, шабля теж почеплена з правого боку.

Гергей ще ніколи не бачив його верхи, при зброї, і розсміявся. А старий і справді був кумедний, коли вирушав у похід. Старомодна висока шапка з орлиним пером зсунута набакир, маленькі сиві вуса хвацько підкручені й навшені, як у парубка. А спереду у нього зубів уже не було і очі глибоко позападали від старості, то він скидався швидше на городнє опудало, аніж на угорського витязя в парадному одязі.

Гергей не втримався і розсміявся, але тут-таки засоромився і, щоб спокутувати свій гріх, почекав Цецеї і сказав:

— Доброго вам дня! Як же це я не помітив вашу милість?

— Я щойно приєднався до цієї процесії. – Старий глянув на нього здивовано. – А ти чого так вирядився, наче чуперадло якесь?

Це він так висловився про чудовий пажеський костюм Гергея, зшитий з червоного й синього атласу, і про шаблю в коштовних перламутрових піхвах.

— Мій господар призначив мене своїм пажем, – похвалився Гергей. – Я тепер скрізь ходжу за ним. Буваю і в королівському палаці. А тепер їду разом з ним до турецького султана.

Юнак свідомо вихвалявся, аби показати, що не такий він пішак, як хтось собі думає, що й він має доступ у те коло, в якому обертається Єва.

На площі Святого Дердя метушилася юрба. Двері й вікна в будинках були розчинені навстіж. Дахи й дерева обліпили веселі дітлахи. Усі очей не зводили з королевича. Який ще малюк, а вже король!

— Він тримає голівку достоту так, як і його небіжчик тато, — сказала якась жінка.

Біля брами фортеці вишикувалися триста солдатів Балінта Терека — всі шомодські хлопці як на підбір. Голова одного з них височіла над рештою, як колос жита серед пшеничного лану.

Коли почет короля під'їхав до них, Балінт Терек повернув коня, вихопив шаблю, підняв її і наказав зупинитися.

— Витязі, сини мої! — звернувся він глибоким, гучним голосом. — Ви пам'ятаєте, як ледве місяць тому саме біля цієї брами всі вельможі й воїни поклялися слідом за мною не здавати Будаїську фортецю ані німцям, ані туркам?

— Пам'ятаємо! — загуло рядами.

Пан Балінт вів далі:

— Німців ми розбили. Тепер їдемо в табір до турецького султана. Господь знає, і ви будьте моїми свідками, що я був проти, коли ми радилися з цього приводу... — Голос його стихився. — Я відчуваю, любі мої діти, що вже вас більше не побачу. Бог свідок, що я погодився їхати тільки з любові до батьківщини. Хай вас благословить Усевишній, дорогі мої сини!

Далі говорити він не міг: голос його урвався. Він подавав руку, і всі по черзі тисли її. В очах присутніх блищали сльози. Балінт Терек нахилився й поцілував одного із своїх витязів:

— Це мій прощальний поцілунок усім вам!

З цими словами він пристрожив коня і виїхав за ворота фортеці.

— Годі, брате Балінте! — казав старий Вербеці. — Навіщо ця слабкість?

Балінт Терек сіпнув коня за вуздечку і гнівно сказав:

— Здається, ти не раз бачив, що я не з полохливих.

— А хто не мерзне, хай і не тремтить.

— Ну, ну, брате, це ми ще побачимо, хто з нас краще відчуває погоду.

— Коли б султан не запросив нас, — втрутився в розмову чернець Дердь, — ми все одно мусили б поїхати до нього. Але тоді разом з дитиною поїхала б і королева.

— Брате Дердь, — похмуро сказав Балінт, — ти людина розумна, мудра, але й ти не Бог. Є люди, у яких серце, мов на долоні, але в султана воно замкнuto на сім замків.

Чернець похитав головою:

— Якби німці й нині сиділи на нашій шиї, ти б не так розмовляв.

Від брами фортеці до самого табору стіною стояли яничари. Вони так бурхливо вітали угорських вельмож і малолітнього королевича, що бесіду довелося припинити.

Посольство проїжджало між шатрами і рядами турецьких воїнів. Невдовзі з'явився пишний гурт беїв і пашів, що виїхали зустрічати королевича.

Якби хтось спостерігав згори цей похід, міг би подумати, що на великому квітучому лузі йдуть назустріч один одному ряди різнокольорових тюльпанів.

Люди зустрілися, зупинились, вклонились одні одним, тоді, змішавшись, рушили далі берегом Дунаю, на північ, туди, де з-поміж наметів вирізнялося зелене потрійне шатро, схоже на невеличкий палац.

19

Султан стояв перед своїм шатром. Обличчя його, як завжди, було рум'яне. Він усміхнувся і кивнув головою, коли чернець Дердь виніс з карети голубооке, пухкеньке немовля.

Господар і гості зайшли в шатро.

Гергей теж зайшов слідом за своїм господарем. Їх зустріла приємна прохолода і тонкі пахощі троянд. Табірний сморід, від якого у спекотний день можна було зомліти, сюди не проникав. Решту членів почту вартовий у шатро не пустив.

Султан був у довгополому шовковому кафтані вишневого кольору, підперезаному білою шворкою. Кафтан пошили з такого легенького шовку, що крізь нього проступали навіть обриси рук. І подумати тільки, що від поруху цих худих рук тремтіла тоді вся Європа!

У шатрі султан взяв дитину на руки і з помітним задоволенням став розглядати королевича. Хлопчик усміхнувся і скубнув його за бороду. Султан із усмішкою поцілував дитя.

Вельможі зітхнули з полегкістю. Невже перед ними той самий кривавий Сулейман! Це ж добродушний батько родини! Погляд його ясний, усмішка щира. Ось хлопчик потягнувся рукою за блискучою діамантовою зіркою на тюрбані. Султан відчепив прикрасу і дав дитині. Затим він звернувся до своїх синів. Балінт і Гергей зрозуміли, що він сказав:

— Поцілуйте і ви маленького угорського короля!

Султанові сини підійшли ближче і, усміхаючись, поцілували хлопчика. Той весело засміявся.

— Приймете його своїм братом? – запитав султан.

— Авжеж, – відповів Селім, – адже ця дитина така мила, наче народилася в Стамбулі.

Гергей розглядав шатро. Які розкішні дорогі сині шовки! На підлозі товстий квітчастий синій килим. На стінах шатра округлі віконечка без шибок. Через одне з таких віконечок видно острів Маргіт. Під стінами розкладено великі подушки для сидіння.

У шатрі не було нікого, окрім трьох угорських вельмож: ченця Дердя, Вербеці й Балінта Терека та ще няньки й Гергея, якого вартовий, судячи з розкішного вбрання, прийняв за пажа королевича. Тут же стояли султанові сини, два паші й товмач.

Султан повернув королевича няньці, не зводячи з нього захопленого погляду, поплескуючи дитину по личку й погладжуючи його русяву голівку.

— Який гарненький, який міцненький, – сказав султан, кинувши погляд на товмача.

Товмач так передав його слова латиною:

— Милостивий султан зволив сказати, що дитина чарівна, мов янголятко, і квітне, як східна троянда, що розпустила свої пелюстки на світанні.

— Я радий, що зміг його побачити, – знову заговорив султан. – Відвезіть хлопчика королеві й передайте їй, що я буду йому замість батька і що моя шабля оберігатиме маленького короля і його країну довіку.

— Його величність так тішиться, – пояснював товмач, – наче бачить свою рідну дитину. Він усиновлює хлопчика і простирає над ним могутні крила своєї влади. Перекажіть це її величності королеві, а також передайте їй наймилостивіше вітання падишаха.

Султан дістав з кишені гаманця з вишневого шовку і всунув його в руку няньці королевича.

Затим він ще раз поцілував дитину і помахав їй рукою.

Цим султан хотів показати, що його прохання виконано і гості можуть іти.

Угорські вельможі зітхнули з полегкістю. Нянька хутко вибігла з дитям із шатра. Решта теж вийшли на повітря. Там вельмож

оточили паші й люб'язно запросили повечеряти разом з султаном. Частина почту нехай відвезе королевича і повернеться сюди.

— Проведи королевича додому, – кинув Балінт Терек Гергею, що стояв за його спиною, і зник у шатрі попід руку з якимось пашею.

Маленький король знову опинився в кареті. Правою ручкою він помахав пашам і угорським вельможам. Позолочена карета рушила в зворотню дорогу між двома рядами вояків, що бурхливо вітали екіпаж.

20

Гергей скавав за каретою.

Цецеї, розмахуючи дерев'яним протезом, їхав в одному гурті із старшими, молодь трималася позаду. Гергей скавав слідом за Золтаї і Мекчеї, поруч з рудим товстим хлопцем, з яким він познайомився ще на початку дороги.

— Друже Фюр'єше, – звернувся Гергей до рудого сусіда. – Я недавно у Буді й тому ще ні з ким не знайомий.

— Чого тобі, братику? Я охоче позичу тобі скільки зможу.

Він подумав, що Гергею потрібні гроші.

— Я маю сьогодні невеличку справу. На площі Святого Дердя.

— Яка ще там справа? – запитав Фюр'єш, усміхаючись.

Він вирішив, що у Гергея якесь любовне побачення на площі.

Труснувши кучмою рудого волосся, Фюр'єш весело вигукнув:

— Ах, он воно що!..

— Справа якраз не така й весела, – мотнув головою Гергей, – але й не дуже серйозна.

— Словом, якась пригода серця.

— Зовсім ні. Скоріше справа честі.

— А чи не битися ти надумав?

— Вгадав.

— З ким?

Гергей показав на Мекчеї, що скавав попереду у зеленій атласній одежі.

Фюр'єш знову подивився на Гергея і вже серйозно спитав:

— З Мекчеї?

— Так.

— Послухай, де ж зірвіголова!

— Я теж не з лякливих.

— Він уже і німців рубав!

— А я зарубаю його!

— Ти добре володієш шаблею?

— З семи років почав.

— Ну, тоді це інша річ.

Фюр'єш помацав м'язи на руці Гергея, похитав головою:

— Усе-таки краще було б, якби ти вибачився перед ним.

— Я?..

— Він тебе переможе, – занепокоєно похитав головою Фюр'єш.

— Не будемо загадувати наперед, – задержувано відказав Гергей. Випнувши груди, він зиркнув на Мекчеї, що скакав попереду. Затим знову обернувся до Фюр'єша:

— Ти будеш моїм секундантом, друже?

Фюр'єш знизав плечима:

— Якщо тільки секундантом, я із задоволенням. Але якщо трапиться якесь лихо...

— А що може трапитися?

— Що завгодно. Тоді я не стану встрявати у цю сутичку.

Раптом попереду почувся гомін. Почулися дикі крики, коні схарпудились. У всіх ніби шиї звело: всі втупились у фортецю.

Гергей і собі глянув туди.

Над брамою Будаїського замку майоріли три стяги з кінськими хвостами. Бунчуки висіли також на церкві й вежах. А біля воріт фортеці замість угорської варти вже стояли турки з алебардами.

— Пропала Буда! – крикнув хтось замогильним голосом.

І як вітер трусить дерева, так потряс цей вигук угорців.

Це закричав Цецеї.

Усі зблідли, але ніхто не відгукнувся. Мовчанка зробилася ще нестерпнішою, коли з дзвіниці храму Богородиці долинуло протяжне завивання муедзина³⁵:

— Аллаху акбар... Ашшарду анна ле іллахі іллаллах.³⁶

Гергей і частина загону витязів повернули коней і поскакали назад, до турецького табору.

³⁵ Муедзин – мусульманський священник.

³⁶ Немає бога, крім аллаха і закону його (тур.).

— Де наші вельможі? Нас підло зрадили!

Однак біля султанового шатра дорогу їм загородили бостанджі в червоних шапках.

— Нам конче треба туди! – загорлав Мекчеї, задихаючись від люті. – Або викличте наших панів!

Бостанджі не відповідали. Вони стояли непорушно, тримаючи в руках списи.

Гергей крикнув їм турецькою мовою.

— Покличте Балінта Терека!

— Не можна! – відповіли бостанджі.

Угорці стояли ошелешені, не знаючи що робити.

— Вельможі! – крикнув на повні груди кремезний витязь. – Виходьте! Біда!

Ніякої відповіді.

Гергей поїхав в обхід. Піднявся на пагорб, де стояли сипахи, сподіваючись звідти пробитися до своїх панів, що затрималися в гостині.

Біля одного з наметів його хтось покликав угорською мовою:

— Це ти, Гергею?

Гергей впізнав Мартонфальваї.

Той сидів перед шатром сипахи і разом з двома турками наминав диню.

— Чого тобі тут треба? – гукнув йому Мартонфальваї.

— Я хочу пройти до нашого господаря.

— Туди зараз не проб'єшся! Ходи до нас, частуйся!

Мартонфальваї відрізав скибку дині й подав її Гергею.

Юнак похитав головою.

— Та йди ж! – наполягав Мартонфальваї. – Ці турки – мої добрі друзі. Потім, коли запалять смолоскипи, ми теж спустимось у вибалок і знайдемо свого пана.

— Не можна, – відповів юнак похмуро і поїхав далі.

Він спустився між рядами шатрів туди, де стояли гармаші, егері, яничари, і знову опинився біля шатра султана.

Але й з цього боку стояли бостанджі. Звідси йому теж не потрапити до Балінта Терека!

Угорські витязі не втрачали надії, що їм пощастить догукатися своїх вельмож. З султанового шатра долинала турецька музика: бренькали сталеві струни цитр, гули кобзи й вищали дудки.

— Негідники! – крикнув Мекчеї й аж заскреготав зубами.

Фюр'єш мало не заплакав від злості:

— Якби мій пан лишився у фортеці, ніколи б цього не трапилось!

Тільки-но музика стихла, всі знову закричали в один голос:

— Гей, панове! Виходьте! Турки захопили Буду!

Але ніхто не вийшов. Небо затягнулося хмарами. Пішов дощ — і лило майже півгодини. Чорні хмари мчали на південь, наче військо, що тікає від переслідування.

Нарешті опівночі вельможі почали виходити з шатра. Веселі, збивши шапки набакир, юрмилися вони біля входу. Дорогу їм освітлювали довгі ряди смолоскипів, що, звиваючись, наче дві вогненні змії, вели аж до воріт Буді. Свіже після дощу повітря змішалось з димом і чадом від смолоскипів.

Уже й Мартонфальваї підійшов до шатра. Бостанджі дозволили угорцям, які стояли зовні, зійтися з тими, хто був у шатрі.

Мартонфальваї викликав конюхів по іменах. Вельможі по черзі сідали на коней.

При світлі смолоскипів видно було, як спохмурніли й зблідли їхні розчервонілі обличчя.

З-поміж них, наче примара, виділявся своєю білою сутаною чернець Дердь.

— Не плач! – гримнув він на Фюр'єша, що скавав поруч. – Не вистачало, щоб усі бачили, як ми плачемо!

Поодинці, по двоє, по троє мчали вельможі до Буді по дорозі, освітленій смолоскипами.

Гергей усе ще не бачив Балінта Терека.

Мартонфальваї стояв поряд з ним і теж тривожно дивився на двері шатра, звідки падала смуга червоного світла.

Останній вельможа, який покинув шатро, був Подманицькі. Двоє турків підтримували його попід руки, вони ж підсадили його на коня.

Потім появилось ще кілька строкато одягнених слуг-сарацинів. І більше нікого.

Завіса на шатрі опустилася, затуливши червоне світло.

— А ви чого тут чекаєте? – запитав їх череватий турок із страусовим пір'ям на тюрбані.

— Чекаємо нашого пана Балінта Терека.

— А він хіба ще не вийшов?

— Ні.

— Мабуть, з ним ще розмовляє наш милостивий падишах.

— Ми його почекаємо, – заявив Мартонфальваї.

Турок знизав плечима і пішов.

— Я більше чекати не можу, – захвилювався Гергей. – Опівночі мені треба бути в Буді.

— Тоді ти їдь, братику, – сказав Мартонфальваї, – і, якщо знайдеш в моєму ліжку якогось турка, викинь його геть.

Він сказав це жартома, але Гергею було не до сміху. Він попрощався з Мартонфальваї і поскакав до Будаїського замку.

Місяць освітлював шлях на Буду. Турецькі вартові, озброєні списками, навіть не глянули на Гергея. Поодинці люди могли ще заходити і виходити з фортеці. Хто знає, що буде завтра! Чи не виженуть завтра всіх угорців із замку.

Всередині фортеці Гергей пустив коня чвалом. Він побачив, що біля кожного будинку стоять яничари із списками. На всіх вежах теліпалися бунчуки, увінчані півмісяцем, лише на храмі Богородиці ще вцілів позолочений хрест.

Гергей доїхав до площі Святого Дердя і, на превеликий свій подив, нікого там не побачив.

Він об'їхав басейн. Ніде жодної душі. Тільки біля гармати вартував один турок із списом у руці.

Гергей зліз із коня і прив'язав його до колеса гармати.

— Що ти тут робиш? – grimнув на нього турок.

— Чекаю, – відповів йому турецькою Гергей. – Чи ти боїшся, що я вкраду твою гармату?

— Ну, ну... – вже лагідніше відповів топчу. – Ти що, турок?

— Ні.

— Тоді забирайся додому.

— Я маю тут сьогодні битися за свою честь. Потерпи трохи, прошу тебе.

Турок наставив на нього списа.

— Геть звідси!

Гергей відв'язав свого коня, сів на нього.

Хтось біг від Фейєрварських воріт.

Гергей упізнав Фюр'єша. Його рудувата чуприна майже світилася в темряві.

Гергей під'їхав до нього.

— Мекчеї жде тебе в домі пана Балінта, – мовив Фюр'єш, відхекуючись. – Ходімо, бо яничари забороняють розмовляти на вулиці.

Гергей зліз із коня.

— Як же це сталося, що нас так підло ошукали? – запитав він.
Фюр'єш тільки знизав плечима.

— Вони все хитро й підступно зробили. Поки ми з малим королем були в таборі у султана, яничари поодинці пробрались у фортецю і прикинулись, наче цікавляться нашими будівлями. Ходили, роздивлялися. І набиралося їх дедалі більше й більше. Коли ж вони заповнили всі вулиці, засурмила сурма – яничари вихопили зброю і всіх загнали в будинки.

— Песиголовці!

— Так легко фортеці захоплювати.

— Мій пан ще раніше казав...

Вікна палацу були відчинені, в покоях горіло світло. З вікна на другому поверсі висунулося дві голови.

Біля воріт саме відбувалася зміна варти, і здоровенний яничар загородив прохід.

— Чого вам тут треба? – запитав він недбало.

— Ми тутешні, – різко відповів Гергей.

— Я щойно одержав наказ, – сказав турок, – нікого не впускати.

— Я челядник Балінта Терека.

— Тоді, хлопче, йди собі додому, в Сігетвар, – зневажливим тоном відповів турок.

— Негайно впусти! – крикнув Гергей і лягнув по руків'ю шаблі.

Турок вихопив шаблю з піхов.

— Ах ти, сучий син! Геть звідси, кажу тобі!

Гергей відпустив вуздечку і теж вихопив шаблю, сподіваючись, очевидно, на те, що він не сам.

Шабля турка зблиснула над головою Гергея.

Юнак відбив удар, і його шабля викресала іскру в темряві. Подавшись уперед, він загнав шаблю в турка.

— Аллах! – ревнув велетень.

Він заточився, тримаючись за стіну. За його спиною затріщала, посипавшись, штукатурка.

З верхнього поверху почувся крик:

— Вріж йому ще раз!

І Гергей по руків'я всадив шаблю в груди яничара.

Він розгублено витріщив очі, дивлячись, як велетень лантухом упав біля стіни й випустив з рук шаблю.

Гергей озирнувся, шукаючи Фюр'єша. Але той дав драла, тікаючи до королівського палацу.

З протилежного боку вулиці мчали на допомогу товаришеві троє яничарів у високих ковпаках, люто вигукуючи:

— Вай башина ібн елkelб!³⁷

Юнак збагнув, що не можна зараз гаяти ані хвилини. Він підбіг до воріт, відчинив їх і миттю засунув зсередини засув.

Схвильований сутичкою, він ступив кілька кроків тремтячими ногами, потім, почувши, як хтось із гуркотом спускається дерев'яними сходами, сів на лаву під ворітьми.

Це йшов Золтаї з шаблею в руках, а слідом за ним Мекчеї теж з оголеною шаблею. Вони побачили Гергея. Ліхтар, що горів над ворітьми, освітив їхні стривожені обличчя.

— Ти вже тут? – скрикнув Золтаї. – Тебе не поранено?

Гергей хитнув головою: не поранено.

— Ти заколов турка?

Гергей кивнув.

— Дай я тебе обніму, маленький мій герою! – з натхненням вигукнув Золтаї. І він міцно обняв п'ятнадцятирічного юнака, який щойно витримав перше бойове хрещення.

Знадвору загрюкали у ворота.

— Треба тікати, – сказав Мекчеї. – Позбігалися яничари! Але насамперед, друже, дай мені руку і не сердься, що я тебе тоді образив.

Гергей подав йому руку. Він перебував у такому стані, що не пам'ятав себе. Не опираючись, він покійно побрів за ними. Опам'ятався лише тоді, коли юнаки сплели з простирадел вірвовку. Мекчеї запропонував Гергею спуститися першим.

Гергей глянув у вікно. Там, унизу, в залитій місячним сяйвом глибині він побачив королівський город.

21

Наступного дня вранці Алі-ага знову приїхав до королеви і заявив:

— Милостивий падишах вважає благом узяти під захист турецьких військ Будайську фортецю, поки підросте твій син. Адже ди-

³⁷ Горе тобі, собаче поріддя! (тур.).

тина не здатна обороняти замок від німців. А милостивий падишах не може щоразу з'являтися сюди, витрачаючи на дорогу по два-три місяці. Поки підростатиме ваш син, вам вистачить, ваша величносте, тих доходів, що їх приносять срібні й золоті копальні Ерделя.

Королева вже підготувалася до найгіршого. Вона слухала посла з гордим спокійним обличчям.

Посланець султана вів далі:

— Отже, милостивий падишах бере під свою опіку Будаїську фортецю й Угорщину. За кілька днів він у письмовому вигляді дасть обіцянку захищати і тебе, і твого сина від усіх недругів. А коли хлопчик досягне повноліття, милостивий падишах поверне йому і Буду, і всю країну.

У залі вже зібралися всі вельможі, окрім Балінта Терека й Подманицькі. Обличчя ченця було блідіше, ніж завжди. Воно майже зливалося з білим каптуром його сутани.

Алі-ага говорив:

— Буда разом з придунайським і притисянським краями стане під захист милостивого падишаха, а ваша величність переїде в Ліппу і звідти керуватиме Ердеєм і затисянськими краями. Управління Будую візьмуть на себе турецький і угорський правителі. На почесну посаду угорського правителя всемилостивий султан призначив його милість пана Іштвана Вербеці, який вважатиметься верховним суддею і правителем угорського населення.

Вельможі сумно похилили голови, ніби вони стояли не біля королівського трону, а біля домовини.

Коли посланець вийшов, у залі запанувала скорботна тиша.

Королева підвела голову і глянула на вельмож.

У Вербеці сльози навернулися на очі.

По обличчю королеви теж покотилися сльози. Вона витерла їх.

— Де Подманицькі? – запитала вона стомлено.

— Поїхав, – відповів Петрович.

— Не попрощавшись?

— Він утік, ваша величносте. Перевдягнувся у селянську одягу і покинув місто на світанні.

— А Балінт усе ще не повернувся?

— Ні.

Наступного дня турки познімали дзвони на храмі Богородиці, зірвали образи, повалили пам'ятник королю Іштвану Святому. По-

золочені вітвари з тонким різьбленням і образами викинули на церковну площу, туди ж поскидали мармурові й дерев'яні статуї ангелів і старовинні церковні книги. Розбили й орган, його олов'яні труби відвезли на двох підводах у свій табір, щоб переплавити на кулі.

Срібні труби, золоті й срібні підсвічники вишуканої ручної роботи, вітварні килимки, напрестольне покривало і церковну одіж одвезли на трьох підводах скарбникові султана. Чудові фрески й мозаїку храму забілили. З дзвіниці збили хрест, а на його місці тепер красувався позолочений мідний півмісяць.

Другого вересня в супроводі пашів султан верхи в'їхав у Буду. З ним були і його два сини.

Біля Сомбатських воріт його вже чекали аги у святковій одежі і під звуки сурми провели до храму.

Султан упав ниць посеред храму і подякував Аллахові.

22

Четвертого вересня вервечка з сорока підвід, запряжених волами, виїхала з королівського замку і повернула на дунайський міст. Це королева переїздила на нове місце.

На подвір'ї замку стояли запряжені екіпажі, довкола них юрмилися вельможі. Вони теж готувалися до від'їзду. Тільки Вербеці залишався в Буді разом зі своїм улюбленим офіцером Мекчеї.

Гергей помітив у гурті вельмож Фюреша.

— Гергею, – поблажливо мовив той, – ти що, не поїдеш з нами?

Гергей окинув його зневажливим поглядом.

— Прошу без панібратства, з полохливими кроликами я не братаюсь.

Рудий хлопець ладен був спалахнути. Але, зустрівши колючий погляд Мекчеї, він знякотив і тільки знизав плечима.

Старий Цецеї, згорбившись, сидів на коні позаду гурту вельмож.

Гергей поклав руку на луку його сідла:

— Здрастуйте, батьку...

— Доброго дня, сину мій.

— Вата милість теж їде?

— Я тільки до Хатвана.

— А як же Єва?

— Її забирає з собою королева. Пообідай сьогодні в нас: розрадь мою дружину.

— Чого ви відпускаєте Єву?

— Вербеці вмовив відпустити. Не переживай – наступного року ми повернемося, і з нами буде не одна тисяча...

Більше вони не розмовляли. Поява охоронців означала, що зараз вийде королева.

Вона вийшла у жалобному вбранні. Серед придворних дам була й Єва. Її плечі огортав легенький подорожній плащ з шовковим каптуром горіхового кольору. Каптур не був піднятий. Дівчина розглядалася довкола, наче шукала когось. Гергей протиснувся поміж вельмож і опинився поряд з нею.

— Єво!

— Ти з нами не їдеш?

— Я б поїхав, – сумно відповів Гергей, – та мій господар ще й досі не повернувся.

— А потім ви поїдете слідом за нами?

— Не знаю.

Обличчя дівчини враз засмутилося.

— Якщо ви не поїдете, коли ж я побачу тебе?

На очі юнакові набігли сльози.

Королева уже сіла в простору, обшиту шкірою карету з віконечками.

Віща простягла Гергееві руку:

— Ти не забудеш мене? Правда?

Гергей хотів сказати: «Ні, Віцушко, ні, нізащо в світі не забуду», – але він не міг вимовити й слова і тільки похитав головою.

Через десять днів султан теж вирушив у дорогу. Балінта Терека він віз закутого в кайдани, як свого раба.

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

ЛЕВ-В'ЯЗЕНЬ

1

На березі річки Беретьо стояв вершник у синьому плащі і червоній шапці. Це був солдат королівського війська. Він помахав шапкою і, гукнувши через кущі верболозу: «Ого-го-го! Вода!», з'їхав з нагрітого сонцем грузького берега до води, зарослої калюжницею, яка пишно жовтіла.

Кінь зайшов по коліна в траву, під якою води було майже не видно, і витягнув шию, щоб напиться. Але пити не став. Підняв морду, і вода полилася назад через рот і ніздрі. Кінь форкнув і замотав головою.

— Що це з тобою? – пробурмотів солдат. – Ти чого не п'єш, бісова личино?

Через луг риссю під'їхало ще вісімнадцять вершників в угорському одязі різного крою. Серед них був високий, стрункий чоловік з орлиним пером на шапці. Замість плаща його плечі вкривав суконний ментик вишневого кольору.

— Пане лейтенанте, – звернувся до нього солдат, що заїхав у річку на коні, – мабуть, вода дуже брудна, кінь не хоче пити.

Вершник з орлиним пером на шапці погнав коня в річку й подивився на воду.

— У воді кров! – сказав він здивовано.

Берег заріс верболозом, що жовтів квітом. Земля голубіла фіалками. Легенький вітерець доносив солодкі весняні пахощі.

Лейтенант стьобнув коня і проїхав кілька кроків угору проти течії. В кущах він побачив незнайомого парубка в одній сорочці, який стояв по коліна у воді й змивав кров з пораненої голови. Голова у нього була велика, як у бугая. Очі чорні, погляд рішучий, вуса стирчали, наче колючки. Біля нього на траві валялися доломан, жовті чоботи, шапка і шабля в чорних шкіряних піхвах.

Ось чому в річці вода стала кривавою.

— Хто ти такий, брате? – спитав його лейтенант.

Хлопець недбало відповів:

— Іштван Мекчеї.

— А я – Іштван Добо. Що з тобою?

— Турок мене поранив, хай йому біс! – І Мекчеї приклав руку до голови.

— Турок, – мовив Добо, блиснувши очима. – Бусурманська його душа! Та він ще не встиг відійти далеко! Скільки їх? Гей, хлопці! І Добо виїхав на берег.

— Не турбуйтеся, – кинув Мекчеї. – Я вже з ним покінчив. – Он він лежить позаду.

— Де?

— Десь тут неподалік.

Добо наказав своєму ординарцеві:

— Давай сюди корпію, полотно.

— І там вище теж є, – сказав Мекчеї, знову прикладаючи долоню до чола.

— Турки?

— Ні, старий дворянин з дружиною.

Кров текла по обличчю, і Мекчеї знову нахилився до води.

Добо поскакав на своєму жеребці вгору за течією і невдовзі побачив старого і жінку. Старий сидів у самій сорочці біля води, а жінка, огрядна бабуся, змивала з неї кров.

— Бог в поміч! – крикнув Добо. – Велика рана?

Старий зиркнув на нього спідлоба й відмахнувся:

— Турецький удар...

Лише тепер Добо побачив, що в старого немає однієї руки.

— Щось дуже знайоме мені це обличчя... – пробурмотів він, злізаючи з коня, і назвав себе: – Я Іштван Добо!

Старий глянув на нього.

— Добо? Ти ба! То це ти, брате Пішто? Як же мені не знати тебе! Ти ж бував у мене, в старого Цецеї.

— Пам'ятаю, аякже. То що це тут з вами трапилося?

— Ет, – старий знову підставив голову дружині, – собаки-бусурмани напали на нас у дорозі. На моє щастя, саме приспів отой юнак. Ох, і молодчага! Кришив їх, як гарбузи. Але і я дав їм чосу, бив по них просто з воза.

— Скільки ж їх було?

— Десяток, трясця б їх ухопила! Наше щастя, що вони нас не подолали. У мене із собою десь із чотириста золотих, як не більше. – І він лягнув рукою по капшучкові, що висів на боку.

— А той хлопець живий? – запитала жінка.

— Живісінький, – відповів Добо. – Он він там, нижче за течією, умивається.

Добо глянув на вбитого турка, що лежав неподалік, заюшений кров'ю.

— Піду подивлюся, з ким же вам довелося мати справу, – сказав він і пустився по берегу в об'їзд до дороги.

У верболозі Добо знайшов ще сім трупів: двох угорців і п'ятьох турків, а на дорозі побачив перекинутий у канаву повіз, запряжений трьома кіньми. Молодий возій збирав і складав скрині, що випали на землю.

— Не трать даремно сили, брате. Зараз буде допомога, – гукнув йому Добо. – Там, брате, не один турок, – повідомив він хлопця, – їх там п'ятеро. А рубав ти так, що можна позаздрити!

— Але має бути ще один, – відповів Мекчеї. – Той, видно, у воді лежить. А моїх воїнів ви знайшли, брате Добо?

— Знайшов. Одному, бідоласі, голову розрубали навпіл.

— Нас було всього троє.

— А турків?

— Їх, собак, десятеро!

— Тож, виходить, четверо дали драла.

— Накивали п'ятами.

Добо зліз з коня і уважно оглянув рану на голові юнака.

— Рана велика, але не глибока, – сказав він і, стиснувши краї рани, сам наклав на неї корпію й міцно перев'язав полотняною пов'язкою. – А куди ж ти їхав, брате?

— У Дебрецен.

— Невже до Тереків?

— Еге ж, до них.

— Слухай, братику, там у мене є один хлопчина: Гергей Борнемісса. Він ще, мабуть, зовсім юний. Ти знаєш його?

— По нього саме я й їду. Він прислав мені листа: хоче служити в моїх військах.

— Він уже такий дорослий?

— Йому виповнилося вісімнадцять років.

— А челядь пана Балінта, мабуть, розбрелася хто куди?

— Так. Відтоді як господаря забрали в неволю, всіх наче вітром здуло.

— І Тіноді пішов?

— Теж десь блукає. А втім, зараз, можливо, і він сидить у Дебрецені.

Що ж, передай вітання і поцілунок йому і обом синам Терека.

Поки вони балакали, Добо, засукавши рукави, взяв ганчірку і вимив скривавлене обличчя Мекчеї. Один із солдатів чистив мокрою ганчіркою криваві плями на його одязі.

— Старий там? – запитав Мекчеї, показуючи рукою в той бік, де був Цецеї.

— Там. З ним нічого страшного не сталося. А ти не голодний, братику?

— Ні, тільки пити хочеться.

Добо звелів солдатів принести флягу, решту воїнів послав допомогти візникові.

Потім вони подалися до Цецеї. Старе подружжя вже сиділо на траві біля фіри. Цецеї тримав у руках індичачу ніжку й усмак наминав її.

— Просимо до нас! – весело гукнув старий. – Сподіваюся, з тобою нічого лихого не трапилося, братику?

Солдати позбирали здобич: п'ять турецьких коней, стільки ж плащів і різну зброю.

Мекчеї окинув поглядом коней, а затим зброю, що валялася на землі.

— Вибирайте, батьку, – звернувся він до Цецеї. – Це наша спільна здобич.

— Чи воно мені треба? – відповів старий вояк, усміхаючись.

— У мене своїх коней і зброї вистачає.

— Тоді ви, Добо, візьміть яку-небудь шаблю.

— Дякую, – відповів Добо. – Як же я можу взяти? Адже я не бився з турками.

— Нічого, вибирайте, яка вам подобається.

Добо захитав головою.

— Уся здобич твоя, геть до останнього гудзика. Чого раптом я братиму від тебе такий подарунок?

— А я даремно і не віддам.

— Це вже інша розмова. – Добо кинув зацікавлений погляд на шаблю чудової роботи. – Що ти просиш за неї?

— Тільки одне: коли ваша милість стане комендантом фортеці і коли вам буде дуже скрутно, щоб покликали мене на допомогу.

Добо усміхнувся.

— Ми не станемо купувати за таку непевну плату.

— Тоді я призначу іншу ціну: поїдемо зі мною в Дебрецен.

— Зараз це неможливо. Я – королівський комісар. Мені доручено збирати десятину з тих володінь, що залишилися без нагляду. Хіба що згодом, звичайно, якщо мені знову не накажуть кудись їхати...

— Тоді подаруйте взамін шаблі вашу дружбу.

— Вважай, що вона у тебе і так є. Але, щоб ти не сердився, я візьму одну шаблю, бачу, ти щиро хочеш зробити мені подарунок. – Перебираючи шаблі, Добо сказав: – Бачу, то були не прості турки. Один з них, мабуть, бей. Знати б, звідки вони тут узялися.

— Я гадаю, що з Феєрвара.

Добо підняв шаблю в оксамитових піхвах, прикрашену бронзою з руків'ям у вигляді зміїної голови. Очі в змії були алмазні.

— Ну, брате, це твоя. Такої шаблі я взяти не можу. Вона ж варта цілого маєтку.

Там лежали ще дві шаблі з турецької сталі. Обидві були простіші. Добо взяв одну й зігнув її в кільце.

— Добра сталь! – задоволено мовив він. – Віддаси мені цю шаблю – спасибі скажу.

— Залюбки! – відповів Мекчеї.

— Але якщо ти вже даруєш, зроби ще одну послугу, візьми її з собою в Дебрецен і, якщо там зустрінеш Тіноді, попроси написати на ній якийсь вислів. Який він сам захоче. У Дебрецені знайдеться майстер-золотар, він і вирізьбить на клинку ці слова.

— Із задоволенням! – відповів Мекчеї. – Я теж попрошу його написати що-небудь і на цій зміїній шаблі. – Змахнувши кривою шаблею, він прив'язав її до пояса поруч із своєю.

— У турецького офіцера не знайшлося дукатів? – запитав Добо своїх солдатів.

— Ми його ще не обшукали.

— То обшукайте.

Солдати хутко притягли убитого турка, тримаючи його просто за ноги, і тут-таки обшукали.

Кишень у червоних оксамитових шароварів не було. Але в поясі знайшовся капшук із золотом і срібними монетами.

— На витрати знадобляться! – зраділо вигукнув Мекчеї. – Витязь завжди знайде, на що витратити.

Ще в турка був золотий ланцюжок і рубінова прикраса на тюрбані. Ланцюжок бей носив на грудях. На ланцюжку висів талісман – накручений на кокосову трісочку аркушик пергаменту.

Мекчеї поклав на долоню коштовності й простягнув їх Цецеї:

— Ну, батьку, щось із цього ви неодмінно маєте взяти собі.

— Сховай, брате, – відмахнувся старий. – Нащо старому квітку до капелюха, йому й будяка вистачить!

— Ланцюжок ми візьмемо для своєї доньки, – втрутилася жінка.

– Гарна панянка. Вона живе при королівському дворі.

— Приїздіть, друзі, на весілля! – весело загорлав Цецеї, притупуючи ногою. – Хочу перед смертю душу потішити – натанцюватися.

Мекчеї опустив ланцюжок на долоню його дружини.

— А хто ж її сватає?

— Адам Фюр'єш, лейтенант королеви. Може, ви його знаєте?

Мекчеї, спохмурнівши, замотав головою.

— Славний хлопець, – хвалилася жінка Цецеї. – Сама королева видає заміж мою доньку.

— Дай Бог їй щастя, – буркнув Добо.

Турецьку одіж і зброю без прикрас Мекчеї подарував солдатам Добо.

Почали збиратися в дорогу.

Мекчеї підняв із землі свою шапку і з жалем покрутив її в руці.

Шапка була розірвана майже навпіл.

— Та ти не журись! – втішав його Цецеї. – Якби її не розпанали, зараз не налізла б тобі на перев'язану голову.

Одежа на Мекчеї ще була мокра. Та дарма, сонце і вітер висушать її до вечора.

— Бери двох солдатів, – сказав Добо, – і вони проведуть тебе. Дядечкові Цецеї я теж дам двох.

— А може, ми разом поїдемо? – сказав Мекчеї, звертаючись до подружжя Цецеї.

— Куди? – запитав Цецеї.

— У Дебрецен.

— Поїдемо.

— Тоді нам вистачить і трьох солдатів.

— Бери скільки хочеш, – люб'язно відповів Добо.

Поки подружжя збиралося, Добо й Мекчеї ще раз об'їхали те місце, де відбувся бій. Серед убитих, розкинувши руки й ноги у синіх шароварах, лежав величезний турок років тридцяти. Удар прийшовся йому якраз в око.

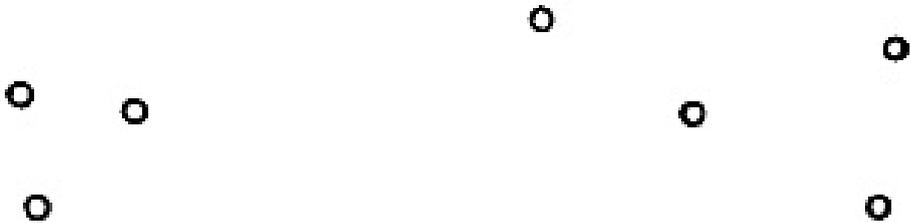
— Я нібито пригадую його, – сказав Добо. – Здається, ми з ним одного разу вже билися.

Тіла двох угорських воїнів були дуже покалічені. Добо нахилився і накрив хустиною обличчя одного з них.

Мертвим туркам солдати прокололи животи і вкинули їх у річку Беретью. А угорцям викопали могилу на березі, у м'якій землі під старою вербою. Поховали їх прямо в одежі. Накрили плащами й закопали. Замість хреста увіткнули схрещені шаблі.

2

На південній околиці Константинополя височить старий замок-фортеця. Його оточували височенні мури, а всередині, немов сім вітряків, стояло сім приземкуватих веж, розташованих приблизно у такому порядку:

З півночі замок омиває Мармурове море, а з інших боків його оточують дерев'яні будинки.

Це знаменитий Єди-кула, інакше кажучи – Семибаштовий замок. Усі сім веж ховають у собі скарби султана.

У двох середніх вежах – коштовності: золото й перли. У вежах, що виходять до моря, – пристрої для облоги, ручна зброя і срібло. У решті – старовинна зброя, древні грамоти і книги.

Тут тримають і високопоставлених в'язнів – всіх по-різному. Де-хто закутий у кайдани, сидить у темницях. Деякі живуть вільно й так, наче вони вдома; їм дозволяється гуляти до вечора в замковому саду, по городу, на балконах і вежах, митися в лазні, вони могли навіть тримати служку або навіть трьох, писати листи, приймати гостей, розважатися музикою, їсти, пити. Тільки виходити за межі замку їм заборонено.

Одного весняного дня на лавочці в саду Єди-кули сиділи двоє сивих старих чоловіків. В обох ноги закуті в легкі кайдани. Один невільник спер лікті на коліна, другий відкинувся на спинку лави і, поклавши руку на бильце, дивився на хмари.

Той, що втупився в небо, був старший, ніж його сусід. Борода сягала йому аж по груди, а біла грива на голові куйовдилася на вітрі. Обидва були в угорському одязі. Гей, багато одягу зносили вже угорські в'язні в Семибаштовому замку!

Сиділи мовчки.

Весняне сонце маревом огортало сад. Між кипарисами, туєю і лаврами цвіли тюльпани й півонії. Крислата шовковиця над їхніми головами купалася в сонячному промінні.

В'язень, що дивився на хмари, схрестив на грудях свої дужі руки і, глянувши на товариша, запитав:

— Про що задумався, брате Майлад?

— Згадалося горіхове дерево в моєму саду, – відповів той, нахилившись вперед. – У Фогораші в мене під вікном росте горіх...

Обидва замовкли. Потім знову заговорив Майлад:

— Одна його гілка відмерзла. Чи пустило дерево новий пагін? Ось про що я думаю.

— Напевне, пустило. Коли дерево замерзає, від кореня йдуть нові пагони. Виноградна лоза теж пускає пагінці від кореня. Тільки людина не випускає...

Вони знову помовчали. І знову першим озвався Майлад:

— А ти, Балінте, про що думав?

— Про те, що капи-ага³⁸ така ж погань, як і решта турків.

— Що правда, то правда.

— Він хитрий, як лис. Моя дружина надіслала йому тридцять тисяч золотих, аби він «хитрістю» своєю звільнив мене від цих ланцюгів. Відтоді вже минуло три місяці...

Невільники знову замовкли. Майлад потягнувся за кульбабкою, що жовтіла в траві. Зірвав її. Розтер у руці й розсипав пелюстки по землі.

— Уночі я думав, Балінте, про те, що досі не знаю, чому ти сидиш у в'язниці. Ти багато разів розповідав, як тебе везли по Дунаю, як брязнув одним стражником об борт, як тебе привели сюди. Але початок, справжню причину...

— Признатися, я й сам її не знаю.

— Зрештою, ти спокійно жив у своєму маєтку. Ніхто не міг сказати, що ти мрієш стати королем.

³⁸ Капи-ага – начальник варті, головний стражник (тур.).

— Я й сам часто сушив над цим голову. Самому хотілося б довідатись, чому я попав сюди.

Під барабанний дріб подвір'ям пройшов загін капиджі, і в'язні знову лишилися самі.

Балінт пересмикнув плечима:

— І все-таки я гадаю, що причина в тій нічній розмові. Султан запитав мене, чому я повідомив німців про його прихід. «Німців? – перепитав я здивовано. – Я повідомив не німців, а Перені»³⁹. – «Це один біс, – відповів султан. – Перені ж тягнув за німцями. – І султан скосив на мене примружені від гніву очі. – Якби ти їх не повідомив, ми могли б захопити німецьке військо зненацька. Взяли б у полон всіх вельмож і таким чином позбавили б Фердинанда головної сили! Тоді вже й Відень був би в моїх руках!» Коли цей мерзенний турок так гарикнув на мене, у мені вся кров закипіла. Ти ж знаєш, я завжди лишався самим собою і ніколи не звик таїти свої думки.

— І ти наважився йому заперечити?

— Я не відповів йому грубістю, я просто заявив, що повідомив німців про прибуття султана, щоб врятувати угорців, які перебували в німецькому стані.

— То була твоя велика помилка!

— Я ж тоді був ще на волі.

— А що він відповів?

— Нічого. Ходив туди й сюди – думав. Раптом повернувся до свого паші й наказав йому виділити мені гарний намет, щоб я переночував там, а вранці, мовляв, ми продовжимо бесіду.

— Ну і про що ви говорили наступного дня?

— Ні про що. Відтоді я більше не бачив султана. Мені виділили просторий намет, але з нього вже не випускали. Щоразу, як я намагався вийти, переді мною сходилися десять списів.

— А коли тебе закували в кайдани?

— Коли султан вирушив додому.

— А мені наділи на ноги кайдани зразу ж, як схопили. Я плакав від люті, мов дитина.

— А я плакати не можу, в мене немає сліз. Я не плакав, навіть коли помер мій батько.

³⁹ Перені Петер (1502–1548) – канцлер, охоронець корони, спочатку прихильник короля Яноша, а потім Фердинанда, начальник угорського війська.

— Ти й за дітьми своїми не плачеш?

Балінт Терек зблід.

— Ні. Але щоразу, як згадаю про них, ніби ножами мене ріжуть. – І, зітхнувши, він схилив голову на руки. – Я часто згадую одного раба, – вів далі Терек, похитуючи головою, – хирлявого, бридкого турка, якого я захопив у полон на березі Дунаю. Я протримав його у своїй фортеці багато років. Одного разу він прокляв мене, не криючись.

Більше вони не говорили.

Здалеку заграли сурми. В'язні прислухались, затим знову поринули кожен у свої думки.

Коли сонце позолотило хмари, комендант замку пройшов через сад і недбало кинув невірникам:

— Панове, ворота зачиняються.

Замкову браму звикло зачинили за півгодини до заходу сонця, це був знак усім в'язням повертатися на свої місця в камери.

— Капиджі-ефенді, – запитав Балінт Терек, – з якої нагоди сьогодні так виграють сурми?

— Сьогодні свято тюльпанів, – відповів комендант. – Цієї ночі в сералі⁴⁰ не сплять.

І він пішов далі.

В'язням було вже відомо, що це означає. І минулої весни було таке ж свято. Усі султанові жінки навесні розважалися в саду сераля.

У цей день між квітниками ставлять ятки і намети з різним товаром. Одаліски з султанового гарему продають усілякі дрібнички – намисто, шовкові тканини, рукавички, панчохи, черевики, вуалі й таке інше.

Султановим жінкам – а їх кількасот – ніколи не дозволяється ходити на базар, тож нехай вони хоч раз у рік насолоджуються триньканням грошей.

Сад у цей день сповнювався веселим гомоном. На деревах і кущах порозвішувано клітки з папугами, шпаками, соловейками, канарками. Їх приносять з палацу. І птахи співають, змагаючись з музикою.

А ввечері на Босфорі на одному з кораблів запалюють пахучі смолоскипи й весь гарем під музику прогулюється на цьому кораблі, прикрашеному пістрявими паперовими ліхтариками, аж до Мармурового моря.

⁴⁰ Сераль – європейська назва султанського палацу та його внутрішніх покоїв (гарему) в Османській імперії.

Біля підніжжя Кривавої вежі невільники потиснули один одному руку:

— На добраніч, Іштване!

— На добраніч, Балінте!

Бо ж тут, крім сновидінь, немає іншої втіхи. Уві сні в'язень може перенестися додому.

Однак Балінтові Тереку зовсім не хотілося спати. Він трошки подрімав пополудні, порушивши звичний розклад, отож тепер сон не йшов до нього. Він розчинив вікно. Сів до нього, задивився на зоряне небо.

Мармуровим морем повз замок Єди-кули пропливав корабель. Небо було зоряне й безмісячне. Зорі яскраво світилися, відбиваючись у дзеркальній поверхні води, – здавалось, море стало небом. Корабель, освітлений ліхтариками, плив між зірками, які мерехтіли в небі і в морі.

Високі кам'яні мури закривали його від очей в'язня, але музика долинала й до нього. Дзвеніли турецькі цимбали і дзенькала чинча. Балінт Терек слухав би їх охоче, проте думки його полетіли далеко.

Десь опівночі голосна музика стихла. Співали тільки жінки. Мінялися голоси – мінявся і супровід.

Балінт Терек слухав неухважно. Він дивився, як небо повільно затягують рвані хмари-блукачі. Крізь їхнє темне лахміття проглядали зірки.

«І небо тут зовсім інше, – подумав в'язень, – турецьке небо, турецькі хмари...»

На кораблі надовго замовкли, і Балінтові думки сплелися одна з одною.

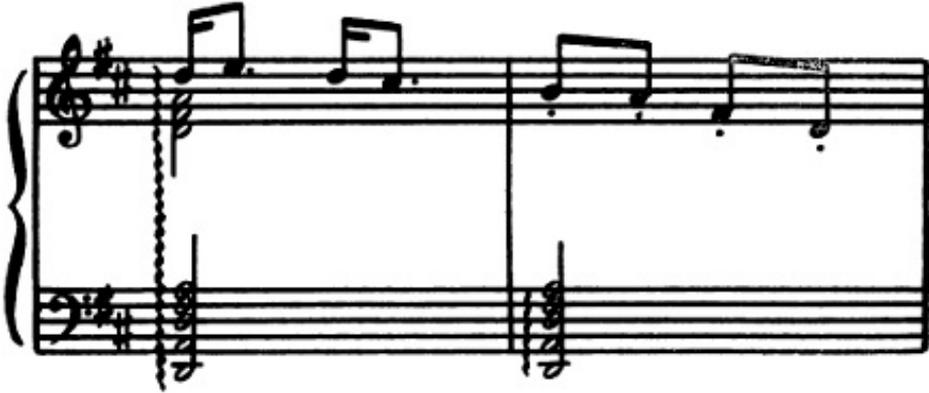
«І тиша тут інша: турецька тиша...»

Він уже був подумав про те, що краще піти лягти, але не міг подолати напівсонне заціпеніння і зрушити з місця.

Раптом у нічну тишу знову полинули звуки арфи і крізь густі кроки дерев у темряві турецької ночі понеслася мелодія угорської пісні:

Приємний солодкий щем пройняв усю істоту Балінта Терека. Арфа на хвилину замовкла. Затим знову залунали чудові акорди і злетіли в нічній темряві тихим плачем:

Балінт Терек підвів голову. Так зводить голову лев-невільник у клітці, коли на нього війне південний вітер. Тужливо дивиться він удалину крізь пруги ґратів. Струни арфи лагідно бриніли в нічній тиші, поки не розтанули, як подих. Потім знову вдарили по струнах, і високий сумний жіночий голос заспівав по-угорськи:

Хто попив води із Тиси,
Серцем лине знов туди...
Гей, мені б її напитись!..

У Балінта Терека аж подих перехопило. Піднявши голову, він пильно вдивлявся, звідки долинала пісня. Його сива чуприна розкуйовдилась, обличчя побіліло, як мармур.

Старий лев слухав, не ворухнувшись, рідну пісню. З очей у нього покотилися дві великі сльози й потекли по щоках, по бороді.

3

Опівночі у двері синів Терека постукав служник:

— Паничу Гергей!

— Чого тобі? Зайди!

Він іще не спав. Читав при свічці Горація.

Прокинулись і сини Терека.

— Мене прислав вартовий, – доповів слуга. – Якийсь пан стоїть біля воріт.

— Як його звати?

— Кечке, чи що, я не розібрав.

— Кечке? Який ще в біса Кечке?

— Він приїхав з Дера і хоче в нас зупинитися.

Почувши слово «Дер», Гергей хутко вистрибнув з ліжка.

Йончі Терек здивовано глянув на нього.

— Хто це, Гергею?

— Мекчеї! – вигукнув весело Гергей. – Негайно впустить пана витязя.

Слуга побіг.

Гергей взув черевики і накинув на плечі плащ. Хлопці теж повставали з ліжок. Йончі було шістнадцять років, а Фері виповнилося чотирнадцять. Обом кортіло глянути на гостя, якого вони знали тільки по імені.

— Накажіть подати їжі і вина! – кинув їм Гергей уже з дверей і вибіг із кімнати.

Коли він спустився вниз, Мекчеї вже був на подвір'ї. Біля нього стояли вартовий з ліхтарем у руці і комендант фортеці.

На другому поверсі теж засвітився ліхтар. Якусь мить його світло коливалося над подвір'ям, потім упало на прибульця, який саме прощався з солдатами Добо, даючи кожному по талеру.

— Слава богу, нарешті я добрався! – сказав Мекчеї, обнімаючи Гергея. – Я вже мало не заснув на коні, так зморився.

— Слухай, Пішто, що це в тебе на голові?

— Тюрбан, хай йому біс! Хіба ти не бачиш, що я тепер турком став?

— Облиш жарти, брате! Хустина вся в крові!

— То нічого, ти, братику, дай мені кімнатку, миску і води, а потім я тобі розповім, як добрався з Дера до Дебрецена.

На сходах з'явилася служниця і запитально глянула на прибульця. Гергей замотав головою – служниця зникла.

Юнак повернувся до Мекчеї і пояснив:

— Наша пані не спить. І ночами все чоловіка чекає або листа від нього.

Три дні пролежав Мекчеї у гарячці в замку Терека. Біля нього постійно чергували сини Терека і Гергей. Вони поїли витязя червоним вином і з цікавістю слухали його розповіді.

Господиня теж навідувала Мекчеї, який одразу по своєму прибутті заявив, що приїхав по Гергея і хоче забрати його в королівське військо.

Хлопці дивилися на Гергея приголомшені, а господиня не могла приховати докір і скорботу.

— І ти нас покинеш? Чи я не була тобі за рідну матір? А мої сини хіба не стали тобі братами?

Схиливши голову, Гергей відповів:

— Мені вже вісімнадцять років. Невже я буду тут байдикувати і марнувати час, коли батьківщині потрібні воїни?

На свій вік він справді виглядав змужнілим, на його по-дівочому смаглявому обличчі вже пробивалася борідка. Променисті чорні очі були серйозні й розсудливі.

— Тільки тебе там не вистачало! – похитала головою пані Терек. – Хіба ти не можеш трошки почекаати, поки підروуть і мої сини? Усі від нас відвернулися! – І вона скрушно зітхнула, витираючи сльози, що потекли з очей. – Від кого відвернувся Бог – відвернуться й люди.

Гергей став перед нею навколішки і поцілував їй руку.

— Люба матусю, якщо ви так розумієте мій учинок, я лишаюсь.

У кімнаті стояв і Тіноді. Він щойно прибув з Ершекуйвара – приїхав довідатися що-небудь про свого господаря. Але, побачивши, що на замку немає прапора, а господиня в жалобі, не спитав нічого.

Він сидів біля вікна на скрині, вкритій ведмежою шкурою, і щось писав на клинку шаблі.

Почувши слова Гергея, він припинив роботу.

— Ласкава пані, дозвольте й мені втрутитись у вашу розмову.

— Що ж, кажи, Шебек.

— Пташка завжди повертається до свого гніздечка, де б вона не літала. Гергей теж хоче випурхнути на волю. І я скажу: хай політає по білому світу. Тому що, перепрошую, воно вже видно, що панич Янош не сьогодні-завтра змужніє, тоді й для нього краще мати біля себе досвідченого воїна.

У цих словах не було нічого смішного, але присутні все ж усміхнулися. Звикли, що дяк Шебек завжди жартує, коли не співає. І якщо навіть він говорив серйозно, всім здавалося, ніби в його словах криється якийсь жарт.

Пані Терек кинула погляд на роботу Тіноді.

— Вірш уже готовий?

— Аякже, готовий. Тільки не знаю, чи сподобається він вашій милості? – Він підняв шаблю із зміїним руків'ям і прочитав:

Хто відважний, той і дужий,
Ну, а дужий б'ється мужньо,
Здобуває перемогу –
Смерть тікає від такого!

— Напишіть і на моїй шаблі те саме! – попросив Йончі Терек.

— Ні, – відповів Тіноді, хитнувши головою, – тобі я напишу інший вірш.

З ліжка озвався Мекчеї:

— Дядечку Шебек, на шаблі Добо напишіть так, щоб там стояло й ім'я короля. Ну, знаєте, як пишуть: за Бога, за вітчизну і за короля.

— Це вже застаріло! – відповів Тіноді. – Уже вийшло з моди відтоді, як угорська корона опинилася на голові з німця. Якби Добо це хотів накреслити на своїй шаблі, то взяв би її з собою і сам би звелів кому-небудь написати.

— Мені пригадалися слова, які я чув, коли був ще дитиною, – сказав Гергей, приклавши палець до лоба. – Їх варто було б написати.

— Які ж це слова?

— «Головне – ніколи не боятися».

Тіноді замотав головою.

— Думка гарна, але висловлена незграбно. Постривайте...

Підперши рукою підборіддя, він втупився поглядом кудись у простір. Усі замовкли. Нараз очі його заблищали.

— Куди ти годишся, якщо боїшся!

— Оце добре! – вигукнув Гергей.

Тіноді вмочив гусяче перо в дерев'яний каламар, що стояв на підвіконні, і написав девіз на шаблі.

Залишалось зробити напис ще на одній шаблі. На такій, як у Добо. Мекчеї подарував її Гергею.

— Що ж ми на цій напишемо? – спитав Тіноді. – Може, підійде таке: «Гергей Борнемісса не боїться навіть біса».

Усі весело розсміялися. Гергей похитав головою.

— Ні. Мені потрібні не вірші, а тільки два слова. У двох словах містяться всі вірші і думки. Напиши мені, дядечку Шебек: «За батьківщину!»

На п'ятий день у замок несподівано завітав Добо. Його зустріли радісно й привітно. Відтоді як господар замку опинився в турецькій неволі, на стіл ще ні разу не ставили золотий і срібний посуд. Замок сповнився незвичними веселощами. Одначе господиня вийшла до

столу у своїй звичній жалобній сукні, без прикрас. Вона сіла на своє місце за столом, звідки видно двері. Навпроти неї теж стояло крісло і на столі посуд, прибор. Добо спочатку був подумав, що все це приготували для священника, але згодом здогадався, що це місце Балінта Терека. Для господаря дому щодня – і вранці, і в обід, і ввечері – ставили на столі прибор.

Пані Терек з великою увагою й інтересом слухала новини, що їх привіз Добо із Відня. Він чув їх там від вельмож, з якими йому доводилося зустрічатися.

У ті часи газет не було, про події у світі можна було довідатися тільки з листів або від гостей.

Довго не називалося в бесіді тільки ім'я однієї людини – господаря маєтку. Гергей попередив Добо, щоб він не згадував про Балінта Терека, не розпитував про нього.

Та коли служниці повиносили посуд з вітальні, господиня сама запитала:

— А про мого любого господаря ви, ваша милість, нічого не чули? – І вона раптом залилася слізьми.

Добо похитав головою.

— Поки нинішній султан не помре...

Господиня опустила голову. Добо гнівно грюкнув кулаком по столу:

— Та доки ж він збирається ще жити? Такі тирани не звикли вмирати природною смертю від старості! Я думаю, що якби вдалося захопити в полон якогось пашу, ми б виміняли на нього нашого господаря.

Пані Терек похитала головою:

— Я в це не вірю, Добо. Мого чоловіка тримають у кайданах не як заручника, а як лева, бо вони його дуже бояться. Чого я їм вже за Балінта не пропонувала! – скрушно вела вона далі. – Я сказала: «Візьміть усе наше майно, все золото і срібло». Але гроші, які я посилаю, осідають у кишнях пашів. А мені вони відповідають, що нічого не можна добитись у султана.

— А якось інакше визволити його звідти не можна? – запитав Мекчеї.

Добо усміхнувся.

— З Семибаштового замку? Ти ще ніколи не чув, брате, про Семибаштовий замок?

— Чув. Але я знаю й те, що на світі немає нічого неможливого, якщо чогось дуже захотіти.

— Любий Мекчеї, – мовила господиня, – та хіба ви думаєте, що мій господар і його осиротіла родина цього не дуже хочуть? Чи я вже не зверталася до королеви, до впливових друзів, до будайського паші? Чи я не повзала на колінах до короля Фердинанда? Я навіть не наважилася про це писати моєму бідолашному чоловікові...

Слова нещасної жінки змішалися з риданнями, і всі замовкли, скорботно дивлячись на неї.

Господиня витерла сльози і звернулася до Тіноді:

— Шебеку, – сказала вона, вимушено усміхаючись, – невже ми частуватимемо друзів нашого дому тільки сльозами? Візьміть-но лютню і заспівайте нам отих пісень, що їх любив слухати мій чоловік... А ми заплющимо очі й уявлятимемо собі, що він сидить тут разом з нами.

Уже три роки в цьому замку не звучала лютня Тіноді. Хлопчики зраділи особливо, їм дуже хотілося почути спів дядька Шебека.

Дяк вийшов у сусідню кімнату і приніс звідти інструмент, схожий на гітару.

Він проспівав речитативом історію жінки на ім'я Юдіф⁴¹, виводячи мелодію на струнах лютні.

Ця пісня втішала. Всі зрозуміли, що Олоферн, про якого співалося в пісні, то сам султан. Але де ж та красуня Юдіф, що зітне йому голову?

Коли Тіноді доспівав до середини пісні, мелодія під його пальцями враз змінилася, і він затягнув глибоким, м'яким голосом іншу:

Угорщина сьогодні плаче від біди.

Тут замість радості жалоби чорний сон.

Красу сплюндровано, розкрадено скарби,

Мужів достойних вороги взяли в полон.

Присутніх за столом поймав болісний щем. У Добо теж виступили сльози на очах.

— Я можу продовжувати? – нерішуче запитав Тіноді.

Господиня кивнула головою.

Тіноді проспівав про те, як турки заманили в пастку пана Балінта, як повели його, закутого в кайдани, спочатку в Нандорфегервар, а потім у Константинополь. Під кінець пісні Тіноді вже не співав, а тільки скорботно шепотів:

⁴¹ Юдіф – згідно з біблійною легендою, врятувала свій народ, зачарувавши своєю вродою полководця Олоферна, а потім відрубавши йому голову.

А тут твоя дружина й діток двоє
 За тебе моляться, за тебе сльози ллють.
 Гірке сирітство точить їх журбою,
 Краси очам не бачить, серцю не відчуть!
 Біль і ганьба наруг – для вірних твоїх слуг.
 Не бачиш нині ти соратників своїх –
 Пропав товариш бойовий, блукає друг.
 Та лиш ти з'явишся – одразу стрінеш їх!

Тепер уже і сам лютник залився сльозами. Адже й він був тепер нещасним блукачем, який найбільше оплакував свого господаря.

Діти, ридуючи, притулилися до матері. Вона притиснула їх до себе. Тіноді кинув лютню і припав головою до столу. Так минуло кілька хвилин у сумному мовчанні, потім заговорив Добо. Голос його звучав глухо й зажурено:

— Чому я не вільна людина?! Якби це забрало й рік мого життя, я все ж дістався б до цього міста, принаймні сам глянув би, чи насправді така страшна й неприступна ота в'язниця.

Мекчеї зірвався на ноги й крикнув:

— Я людина вільна! Клянуся всемогутнім Богом, я поїду туди!

Неодмінно поїду! І якщо мені пощастить, то я визволю Балінта Терека хоча б ціною свого життя!

Підвівся і Гергей:

— Я поїду з тобою! Я всюди буду з тобою, яка б небезпека не чатувала на нас, я ладен усе перетерпіти заради свого господаря, свого батька!

— Матусю, – мовив вражений цією сценою Янош Терек, – чи можу я залишатися вдома, якщо знайшлася людина, готова поїхати визволяти мого тата?

— Це божевілля! – пролепетала мати.

— Божевілля чи ні, – не вгавав Мекчеї, – та коли я дав обіцянку, то й виконаю її.

— Я теж піду з тобою, – приєднався Тіноді. – Рука в мене слабка, але я зможу стати тобі в пригоді своїми порадами.

— На що ви сподіваєтесь? – похитала головою господиня. – Як ви зможете зробити те, чого не зробили два королі й королівський викуп?

— Ваша правда, – погодився Добо, до якого знову повернулися спокій і рівновага. – Ні грошима, ні хитрістю тут не зарадиш. Тільки султанова добра воля може розірвати кайдани рабства.

— А що як ця добра воля ніколи не прийде? – спалахнув Мекчеї.

Наступного ранку Добо покинув замок. Його не стали затримувати; всі знали, що для нього дорога кожна година. Мекчеї залишився.

Він покликав Гергея до себе в кімнату:

— Після вчорашньої розмови я вирішив так: виспимось, а тоді побачимо. Не тому, що мені так хотілося. Я скільки б не спав, рішення свого не зречуся – проберуся на турецьку землю.

— І я з тобою! – рішуче заявив Гергей.

— Зрештою, війни зараз немає. А потім, хто його знає, може, нам і справді пощастить знайти якусь дірку і проникнути туди?

— Якщо наша спроба й закінчиться невдало, соромно нам не буде.

— А Тіноді візьмемо?

— Як скажеш, так і буде.

— А Йончі?

— Мати його не відпустить.

— Що ж, тоді поїдемо вдвох. Тіноді нехай лишається вдома. У старого вже сил немає тримати шаблю, скакати верхи.

— Як хочеш.

— Ми ж ризикуємо своїм життям. Шкода було б старого. Він зараз дуже потрібна країні людина. Йому сам Бог велів мандрувати по країні і розпалювати в серцях угорців полум'я, що вже згасає. Він виливає в піснях весь біль нашого народу.

Двері раптом відчинились, і на порозі став Йончі.

У руках він тримав нагайку. На голові в нього був крилатий дебреценський повстанний капелюх, на ногах – жовті чоботи.

Мекчеї лише кинув погляд на Йончі, потім, ніби продовжуючи якусь оповідь, усміхнувся і махнув рукою.

— Ти чув, що той рудий заєць жениться! – Обернувшись до Йончі, пояснив: – Ти не знаєш його. А втім, Гергей, можливо, й розповідав про нього.

— Про кого? – байдуже запитав Йончі.

— Про Адама Фюреша.

— З ким же він одружується?

— З дочкою одного старого пана з дерев'яною рукою.

З обличчя Гергея враз відринула кров.

— З Євою Цецеї?

— Так, з нею. Ти що, знаєш її?

— Гергей із скам'янілим обличчям глянув на Мекчеї.

— Годі вам грати комедію, – розсердився Йончі і ляснув себе нагаєм по халяві. – Ви не про це щойно розмовляли. Ви гадаєте, що я мала дитина, яку легко обдурити? Я вже не малий. Я не спав цієї ночі і все думав. А є такі плоди, що дозрівають за одну ніч. За цю ніч я став дорослим.

— А матуся тебе відпустить? – запитав Мекчеї.

— Я нічого їй не сказав і не скажу. Замок Гуняді стоїть за-недбаний, там знайдеться чимало роботи, щоб дати всьому лад. Я попрошу, щоб вона довірила цю справу мені.

Мекчеї спитав:

— Виходить, ми можемо їхати?

— Хоч сьогодні. Я тому й одягнувся так.

— Постривайте, – мовив Гергей, усе ще блідий як крейда. – Це правда, Пішто, те, про що ти тільки-но згадував, чи ти навмисне вигадав?

— Ти маєш на увазі те, що я розповідав про Фюреша?

— Еге ж.

— Правда. Стара Цецеї сама хвалилася, що віддає дочку за лейтенанта королеви...

Зблідле обличчя Гергея враз взялося червоними плямами.

— Що з тобою? – стривожився Йончі. – Ти, мабуть, знайомий з тією дівчиною?

Гергей змінився в обличчі й нервово заходив по кімнаті.

— Ще б не знати, коли це моя Єва!

— І твою Єву віддають заміж?

— Так, якщо це правда. Але я не вірю. – І він крикнув гнівно, затупавши ногами: – Я вб'ю цього негідника!

Мекчеї знизав плечима.

— Уб'єш? А якщо дівчина покохала його?

— Вона його не кохас.

— Ти гадаєш, її примушують?

— Я певен цього!

— Вона дала тобі обіцянку?

— Ми заручені з нею ще з дитинства.

— У такому разі, – Мекчеї сперся на лікоть, – якщо нам і пощастить щось зробити, то не візьмемо ж ми її з собою? А що коли вони вже встигли заприятелювати?

— Як ти можеш подумати про таке? – спалахнув Гергей.

Мекчеї хитнув головою.

— Ви листуєтесь?

— Як це ми могли б листуватися? Хіба я маю слугу, якого міг би ганяти сюди-туди.

Мекчеї пересмикнув плечима.

На ганку зачулися чийсь швидкі кроки.

Йончі Терек підскочив до дверей і тихенько повернув ключа.

За мить хтось натиснув на клямку.

Йончі притиснув палець до губів.

Стукав молодший братик, а Йончі не хотів, щоб він знав про їхні наміри.

4

Королева перезимувала в Дялу, там її і застала весна.

Уже на третій день Гергей і Мекчеї були в Дялу. Йончі Терек мав виїхати пізніше, щоб матінка, бува, не здогадалася про їхню змову. Дружині Терека було відомо тільки, що Гергей і Мекчеї відбули у військо короля Фердинанда і що літо проведуть там. До дня святого Деметра Гергей мав повернутися додому.

Проте на той час юнаки вже встигли про все домовитися. Вони зійшлися на тому, що спочатку Гергей мусить вивідати, чи любить Єва Фюреша. Якщо любить, Гергею не лишається нічого іншого, як попрощатися зі своїми мріями. Якщо ж вона не любить жениха, Гергей зникне, а Мекчеї таке влаштує Фюрешеві, що жодна дівчина в Ердеї не захоче вийти за нього.

Коли ж вони владнають усі свої справи у Дялу, то завітають у замок Гуняді й звідти вже втрюх вирушать у Константинополь.

До кордону поїдуть верхи. Йончі лишить при собі гроші, призначені для ремонту замку Гуняді і, крім того, добуде ще скільки зможе. Адже гроші знадобляться для звільнення Балінта Терека. На кордоні вони перевдягнуться або в дєрвішів, або в торговців, або в жебраків і далі мандруватимуть пішки, щоб не привернути до себе уваги грабіжників і бродячих турецьких загонів. Якщо їхній план звільнення пана Балінта і не вдасться реалізувати повністю, вони мали провести у турецькій столиці два місяці, а можливо, й менше, щоб дружина Терека не переживала за свого сина.

У Дялу юнаки прибули ввечері.

З ними їхав один слуга, якого Мекчеї найняв ще в Дебрецені. Хлопця звали Матяш. Раніше він випасав отари в Хортобадському степу. Тепер же сидів верхи на низенькому турецькому коникові, що його Мекчеї залишив з отих п'яти коней, яких вдалося захопити в бою.

Під'їхавши до першої-ліпшої хати, вони звернулися до якогось хазяїна-румуна й попросились до нього переночувати.

Румун розумів угорську мову, одначе прикинувся здивованим і затряс головою. Затряслась на голові й висока чорна шапка.

— Чи не на весілля приїхали?

— Ясна річ, на весілля.

— Коли на весілля, то чому не зупинилися в палаці?

Юнаки презирнулися.

— Не можу там зупинятися, – сказав Гергей, – занедужав у дорозі.

Він і справді був блідий, наче хворий.

— У замку може зупинитися тільки мій приятель, – проводив він далі. – Я заплачу тобі за нічліг, якщо у тебе є вільна світлиця.

При слові «заплачу» з обличчя румуна зникло подивування, і він послужливо відчинив ворота перед вершниками.

— Ми ще не спізналися на весілля? – запитав у нього Мекчеї.

— Як так «спізналися», паничі! Хіба ви не знаєте, що весілля відбудеться післязавтра.

Коли юнаки залишилися в кімнаті самі, Гергей глянув на Мекчеї і похнюпив голову.

— Спізналися!

Мекчеї стояв біля вікна й розглядав кущі бузку, що починали розпускатися.

— Нам краще поїхати звідси, – сказав він пригнічено. – Однією мрією менше, одним випробуванням більше.

Гергей підхопився.

— Ні! Так легко від свого щастя я не відступлюся. Один день – чимало часу. Мені краще залишитися тут, а ти поїдь у палац і там розчинися в гурті гостей.

— А якщо мене спитають, хто я такий?

— Хіба Цецеї тебе не запрошував? Головне, щоб ти зустрівся з Євою і довідався, чи вона справді вибрала Фюреша за покликком серця? Але ж це неможливо! Цього не може бути! Ні!

— Ну що ж, гаразд, я поїду в палац разом з Маті, якщо, звичайно, нас не виженуть.

— Скажеш, що тебе запросив Цецеї. Зрештою, ти ж врятував йому життя.

— Це й справді так. Якщо він мене і не прийме, я все-таки пройду в палац і зумію перемовитися словом з його дочкою. Якщо пощастить, то ще й сьогодні, а ні – завтра поговорю. А не міг би й ти поїхати зі мною? Під виглядом слуги, чи що?

— Ні. Якщо Єва скаже, що її примусили, то краще, аби мене там не бачили.

— Тоді вже я дам духопеликів Фюрешу!

— Поки я не поговорю з Євою, нічого не роби. Потім одразу вертайся, і ми подивимося...

Румунка постелила Гергею м'яку постіль, запропонувала цілющого відвару і мокру хустку на голову. Але хворий і не збирався лягати, він не випив настойки з квітів і не обмотав голову мокрою хустиною. Він міряв кроками кімнату і розмахував у повітрі кулаками.

Мекчеї повернувся під ранок. Він застав Гергея за столом. Юнак, схиливши голову на руки, дрімав. Перед ним горів каганець.

— Ти чому не лягав спати?

— Я думав, мені не заснути.

— З дівчиною я поговорив. Ти вгадав – вона виходить за Фюреша не за покликом серця.

Гергей здригнувся, наче його з ніг до голови облили крижаною водою. Очі знову засяяли живим блиском.

— Ти сказав їй, що я тут?

— Сказав. Вона хотіла бігти до тебе, але я втримав її.

— Чому ти її втримав? – спалахнув Гергей.

— Ну, ну! Замість того щоб подякувати за послугу, він ще кидається на мене!

— Не сердься. Я весь як на голках сиджу.

— Я тому й не пустив її до тебе, що за нею кинувся б весь двір. Про неї пішов би лихий поговор, ми нажили б собі біди.

— І що ти їй сказав?

— Я зганьблю Фюреша, а вона нехай поверне йому перстень.

Гергей слухав, очі його горіли.

— А що вона на це?

— Що королева змусила її стати нареченою Фюреша! І батьки теж примушували. Словом, королева на старість забавляється в нудні зимові дні весіллями. Ясна річ, Фюреш вчепився за цю дівчину. А дівчина, щоб догодити королеві, ладна серце своє викласти на тарілку й віддати.

— Але навіщо? О горе, вона все-таки забула, забула мене.

— Де б пак забула! Це я тобі жартома кажу. Звідки мені знати, як усе було насправді!

— А що вона сказала? Сказала прямо, що не любить Фюреша?

— Сказала.

— І що хоче зі мною поговорити?

— Неодмінно. Я запевнив її, що ввечері приведу тебе.

Гергей радісно закружляв по кімнаті. Потім знову похнюпився і сів на солом'яного ослінчика.

— Яка нам користь з того, що ми виб'ємо з сідла Фюреша? Її все одно не віддадуть за мене. Хто я такий? А ніхто. У мене немає ні тата, ні матері, навіть маленької хатини. Так, Тереки справді виховували мене, як рідного сина. Але ж я ніколи не був їм сином. Хіба я посмію чогось просити в них? А надто тепер, коли їхній маєток розорено?

Мекчеї стояв біля вікна, схрестивши руки, і з жалем поглядав на Гергея.

— Я не розумію, що ти маєш на увазі, але бачу, що ти сам заплутався. Зрештою, якщо ти збираєшся одружуватися, то для цього тобі не потрібен ні батько, ні мати, а тільки якийсь притулок. Щоб ти знав, у мене в Земплени є невеличка хатина. В ній зараз ніхто не живе. Можеш оселитися в ній хоч і на десять років.

— До хати ще треба й піч, а до печі й хліб!

— А ти хіба мало вчений? Ти ж знаєш більше, ніж будь-який священник! Адже нині добрих дяків днем з вогнем шукають.

Гергей пожвавішав.

— Дякую, Пішто!

— Зараз найголовніше, щоб Єва не вийшла заміж за Фюреша. Поїдемо разом у військовий табір, і, я думаю, не мине й року, як ти матимеш таке жалування, що прогодуєш дружину.

Гергей хутко накинув плаща, надів шапку, почепив шаблю.

— Я їду, – заявив він, – їду до її батьків! Скажу їм, що то не по-божому вони роблять. Скажу, що...

Мекчеї з такою силою посадив його на плетений ослінчик, що той затріщав.

— До біса в пекло ти підеш! Тебе ж замкнуть у курнику і там протримають доти, доки не скінчиться весілля. Щоб і носа твого не видно було, чуєш?

Повз хату проскакали три вершники – це прибували гості з Коложвара.

Коли долину оповили сутінки, Гергей і Мекчеї вирушили в палац.

Ніхто навіть не спитав, хто вони такі. Палац, повний гостей, гув, як вулик. Вікна були освітлені. У дворі горіли смолоскипи, а в коридорах – воскові свічки.

Прибували все нові й нові гості. У Гергея защеміло серце: як він зможе перемовитися бодай словом з Євою, коли тут стільки людей?

— Ходімо на заднє подвір'я, – запропонував Мекчеї.

Вони опинилися позаду палацу. Там було ще ясніше: кухонні слуги в шкіряних фартухах крутили на довжелезних рожнах туші биків. На кухні поралися кухарі в білих фартухах.

— Зачекай тут, – сказав Мекчеї. – Я спробую пробратися в покої придворних. Спитаю у Єви, де б ви змогли зустрітися.

Гергей змішався з гуртом цікавих, що спостерігали, як смажать на рожні цілого бика. Переважали тут кучери, хоча між ними затесалося й кілька пажів.

Усіх привела сюди цікавість. Адже стільки розповідають у народі про королівську кухню, та самі провінційні дворяни залюбки подивилися б, як і що готують найкращі в країні кухарі.

У Дялі кухня була між палацом і садом. Там порядкував свій кухар, його накази виконувало ще одинадцять кухарів і двадцять їхніх помічників. Серед них не було жодної жінки.

На подвір'ї палахкотіло вогнище, а на рожні оберталася туша вгодованого бика, сповнюючи повітря звабливим запахом печені.

Головний кухар віддавав накази мовчки, порухом палиці показуючи, як регулювати полум'я, щоб туша смажилася рівномірно.

У цьому пеклі дзвеніли ступки, стукали ножі, гупали молотки, якими відбивали м'ясо, поряд пихкала каша, сичала печеня на великих пательнях, а над усім носилися клуби випарів, дим і запахи смачних страв.

Якийсь стрункий паж у червоній суконній шапці крикливо пояснював цікавим:

— Я стою тут з самого початку. Знаєте, тут навіть яловичину смажать не так, як десь-інде.

Гарячий подих вогню рум'янив обличчя присутніх.

Незабаром і Гергей розчервонівся. Він стояв у юрбі, неуважно слухаючи розповіді пажів.

— Вони, знаєте, ціле теля зашили у вола, – повідомив хлопець. – А в теля засунули вгодованого індика, а в індика – куріпку.

— А в куріпку? – поцікавився недолугий з вигляду паж з червоними вухами.

— А в куріпку, брате, – зневажливо відповів оповідач, – поклали гусяче яйце. І віддадуть його такому, як ти.

Усі розреготалися. Юний паж присоромлено відступив назад і розчинився в гурті.

Через півгодини кухар витягнув гачки і дістав з бика напівзасмаженого індика.

Приємний запах майорану вдарив у ніс, збуджуючи апетит навіть у тих, кому й не хотілося їсти.

Індик ще не засмажився. Знову підгребли жару під тушу і закурили рожен.

Уся ця метушня уже не цікавила Гергея. У його господаря була ще більша кухня, і в замку смажили биків частіше, ніж у палаці ердейської королеви.

Гайдук приніс із кухні свіжу хлібину. Пажі вихопили її в нього і розламали на кусні.

Балакучий стрункий паж у червоній шапці дав і Гергею кусень. Той не відмовився, бо зголоднів.

Бачачи, як наминають хліб пажі, кухар зупинив рожен, витер лезо ножа, що висів у нього за поясом на ланцюжку, і відрізав обидва вуха бика. У відповідь пролунали веселі, вдячні вигуки.

Гергей їв усмак – господарі-румуни дали йому в обід тільки чорного хліба й лемішки. Пажі роздобули десь і кубок вина. Гергей теж випив. Затим подав руку пажеві, який хоч і не був з ним особисто знайомий, усе ж почастував і його.

— Петер Борнемісса, – відрекомендувався, підкручуючи вусики.

Парубок теж назвав себе, але обидва не розчули один одного. Тим часом кубок знову повернувся до них по колу. Гергей ще не вгамував спрагу, тож добряче хильнув з кубка. Не встиг він відняти кубок від рота, як з гурту виринув Мекчеї і покликав товариша.

Вони спустилися в сад. Дерев а й кущі вже були огорнуті темрявою. Шум і гамір з подвір'я сюди ледве долітав.

Мекчеї зупинився біля куща бузини.

— Я поговорив з Євою. Очі в неї заплакані. Вона благала і батька, і матір не віддавати її заміж за Фюреша, а почекати і віддати за тебе. Але її батьки геть засліплені розкішню двору, добротою королеви і щедрістю ченця Дердя – вони втішали доньку тим, що, мовляв, самі теж побралися не з кохання, а все-таки звикли одне до одного.

Гергей слухав його, затамувавши подих.

— Тому Єва й плакала, – вів далі Мекчеї. – Вона любить тільки тебе, це ясно.

— І обвінчається з Фюрешем?

— Навряд. Вона каже, що хоче зустрітися з тобою і поговорить з королевою.

— А чому вона не сказала їй раніше?

— Її не питали. Королеви звикли чинити, як їм заманеться, знаючи, що ніхто не посміє їм перечити. До того ж і ти не давав знати про себе. Дівчина не знала навіть, чи ти живий, чи помер.

— А якщо королева не дозволить?

— Тоді вона завтра перед вівтарем скаже: «Ні!» Ото буде веремія! Королева, звичайно, розсердиться і прожене її, і Єва вернеться додому в Буду. А з часом ти одружишся з нею.

— Але тоді її не віддадуть за мене.

— Чому б не віддали? Але давай краще поговоримо не про те, що буде через чотири роки! Єва просила переказати, що прийде сюди опівночі, але якщо випаде можливість, то й раніше. Тут десь є якась теплиця. Чекатимеш її там. Вона не піде спати доти, поки не побачиться з торбою.

Теплицю знайшли швидко. Всередині горів смолоскип, і садівники збирали салат і зелену цибулю. Вони підозріло зиркали на прибульців, але не сказали ні слова, вирішивши, що це хтось із гостей.

— Гергею, – рішуче сказав Мекчеї, – я зараз піду, а ти прикинься хворим або п'яним. Примостися де-небудь у куточку і чекай свою наречену. Можливо, я теж прийду разом з нею.

І Мекчеї пішов.

Гергесві і справді здавалося, ніби він п'яний. Чи то вино вдавило йому в голову, чи надмірне збудження? В серці і в голові пекло, він відчував якусь гарячу злість і стискав кулаки.

Пройшовся теплицею поміж лимонними кущами, кактусами, фіговими деревами. Нетерплячка не давала йому спокою, він ходив туди й сюди. Не витримав і вийшов надвір. Насунув шапку на обличчя, стиснув ефес шаблі і помчав у палац.

— Де тут кімната батьків нареченої? – спитав він у людей, що стояли в коридорі.

Слуги підказали йому, як туди пройти.

На білих дверях, як і на всіх дверях у палаці, висіла чорна табличка, а на ній крейдою виведено прізвище гостя, який займав кімнату.

Старий Цецеї сидів за столом в одній сорочці. Його дружина втирала йому в сиве волосся розмаринову олію.

Гергей не поцілував руки своїм прийомним батькам, а тільки вклонився, витримавши їхні холодні погляди.

— Батьку... – почав Гергей і, відчувши, як не до речі зараз це звертання, поправився: – Ваша милість! Не сердьтеся, що я тут. Я прийшов не на весілля, мене тут ніхто не побачить. І не для того я приїхав сюди, щоб нагадати вашій милості про обіцянку, яку ви дали, коли я визволив маленьку Єву від турків...

— Чого тобі треба? – прохрипів старий Цецеї.

— Я хочу тільки шанобливо запитати, – вів далі Гергей, – чи знаєте ви, що Віца не любить цього...

— А яке тобі до цього діло! – накинувся на нього старий. – Що ти тут погрожуєш мені! Ану забирайся звідси!

Гергей склав руки на грудях.

— Невже ви хочете занепасти свою єдину доньку?

— Як ти смієш питати в нас звіту! Негіднику! Кріпосний холопе! – скипів старий, міняючись в обличчі.

Він схопив зі столу свій дерев'яний протез і вже хотів був ударити ним Гергея, але дружина втримала його і обернулася до юнака:

— Іди звідси, синку! Не руйнуй щастя нашої дитини! Ви своїм дитячим розумом гадали, що кохаєте, одне одного, але, бачиш, отой молодий чоловік уже лейтенант...

— Я теж буду лейтенантом!

— Коли ним ти будеш, а він уже лейтенант. Сама королева благословила цей шлюб. Ради Бога, прошу тебе, іди звідси!

Гергей благально, подивився на жінку.

— Фюреш – боягузливий блюдолиз! Віца любить мене. Вона зможе бути щасливою тільки зо мною! Ви розіб'єте її серце!.. Почекайте трохи, поки я зможу одружитися з нею. Клянусь, що я буду гідною людиною! – На його очах блищали сльози. Він упав перед старими на коліна.

Цецеї підхопився із стільця.

— Забирайся, поки не вигнав тебе стусанами!

Гергей підвівся, мотнув головою, наче відганяв від себе поганий сон.

— Пане Цецеї, – мовив він твердо, суворо, – з цієї хвилини ми з вашою милістю не знаємо один одного. Я пам'ятатиму тільки про те, що золоті дукати, на яких запеклася кров моєї матері, зберігаються у вас.

— Триста п'ятнадцять дукатів! – заверещав старий. – Віддай йому ці гроші, жінко. Віддай, навіть якщо в нас, окрім цього, більше нічого не залишиться!

Сказавши це, він зірвав із себе шкіряний пояс і висипав з нього золото.

Його дружина відрахувала на столі гроші – спадщину Гергея, точніше, його бойову здобич. Гергей сховав гроші в кишеню.

Постояв ще якусь мить. Можливо, він думав, чи не треба йому за щось подякувати – ну, хоч би за те, що вони зберегли його скарб. Але ж зберегли вони не для нього, а для своєї доньки!

Він мовчки вклонився і вийшов.

Блідий, як смерть, побрів юнак коридором. Назустріч ішли святково одягнені гості, і він раз у раз притискався до стін, даючи їм дорогу.

Та ось його погляд упав на двері навпроти себе, на яких стояло прізвище Мекчеї.

Він зайшов у кімнату. Там не було нікого. На столі горіла свічка. Гергей впав на ліжку й заплакав. Чому він плакав? Цього він і сам не знав. Кишені його набиті грошима. В цю хвилину він став багатою і вільною людиною. І все ж юнак відчував себе покинутим сиротою.

Скільки образ, зневаги довелося йому стерпіти!

«Клятий старий! Чи в тебе й серце дерев'яне?»

Веселі звуки рогу пролунали в палаці – гостей запрошували до вечері.

У коридорах відчинялись і зачинялись двері, мармуровими плитами зацокотіли каблуки.

Потім настала тиша, і двері в кімнату відчинилися.

— Мекчеї... – тихо озвався ніжний голос.

Гергей підхопився.

Перед ним стояла Єва у рожевій шовковій сукні. Якусь мить вона стояла приголомшено, а затим почувся тихий зойк, і молоді впали одне одному в обійми.

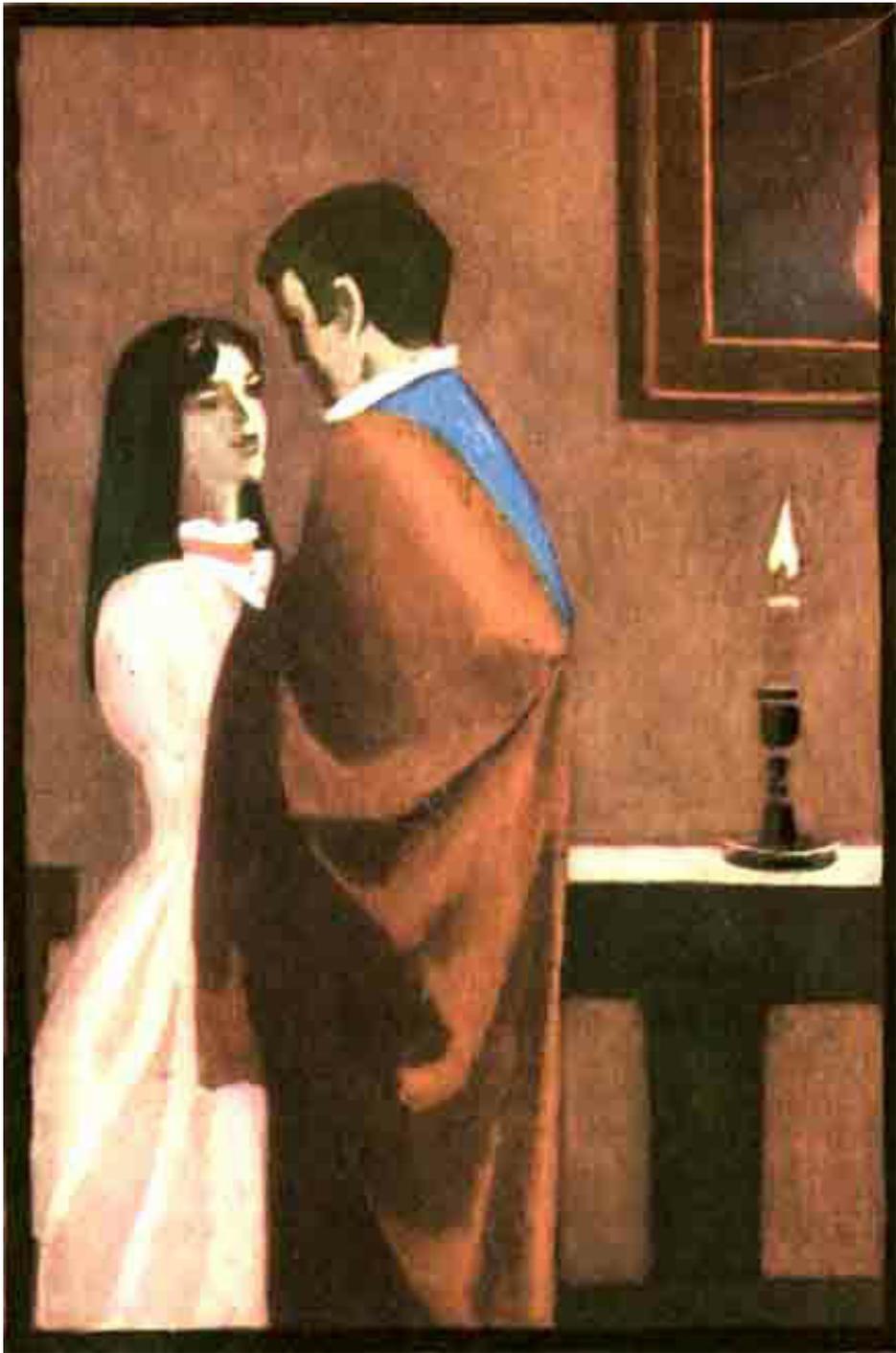
— Єво! Моя Евіцо!

— Гергею!

— Ти пойдеш зі мною, Єво?

— Хоч на край світу, Гергею!

За святковим столом зібралося близько сімдесят осіб. Здебільшого придворна знать, решта – родичі нареченого, запрошені на весілля.

Наша спадщина. Книга 1

Королева з синочком сиділа гордовито на чільному місці. Обое в зеленому оксамитовому вбранні. За їхньою спиною на стіні висіли вінки, сплетені у вигляді корони. Ліворуч від королеви сидів чернець Дердь, а поряд з королевичем – наречена і її мати, навпроти нареченої – жених. Вечеря розпочалася спокійно і тихо. Гості перемовлялися пошепки.

Після третьої страви чернець Дердь підвівся і виголосив тост на честь заручених. У своїй промові він назвав королеву щасливою зіркою молодих, наречену – білосніжною лілією, жениха – щасливим обранцем. І кожному з гостей він кинув словесну квітку – навіть вороги слухали його із задоволенням.

А вже тоді, коли на столи подали найкращі вина, зав'язалася бесіда. Звичайно, розмовляли гості неголосно – кожен зі своїм сусідом по столу.

— Чому цей вечір називають «плачем»? – запитав хтось із присутніх.

— Тому що дівчина оплакує свої дівочі літа.

— Але ж вона зовсім не плаче. У неї такий гарний настрій, наче вона тішиться, що закінчується її дівування.

— Мене дивує, як це її королева відпускає.

— А вона й не відпускає. Досі Єва була придворною панночкою, а тепер стане придворною дамою.

Коли вечеря кінчилася, до гостей вийшов співак. Він приїхав звідкілясь аж із Італії і вже встиг продемонструвати королеві своє мистецтво. Голос він мав приємний, але співав надто голосно:

— *Codo orfanella e vendo i fieri.*⁴²

Поки він співав, наречена тихо й замріяно сказала матері:

— А що якби я сьогодні вмерла?

Мати ошелешено подивилась на дочку, але, побачивши усмішку на її вустах, відповіла докірливо:

— Що це ти таке мелеш, доню!

— А все-таки...

— Та годі тобі!

— А ти б плакала за мною?

— Ми б з батьком померли слідом за тобою.

⁴² Радію я, сирітка, іду і продаю квіти (італ.).

— Якби я знову воскресла через місяць або через два і прийшла б у наш Будаїський замок?

Мати здивовано глипнула на дочку.

Ева вела далі, усміхаючись:

— Тоді ви в могилці пошкодували б, що поквапилися вмерти.

Вона підвелася. Стала за кріслом королеви. Нахилилась і шепнула щось їй на вухо. Королева усміхнулася і кивнула головою. Дівчина швидко вийшла із зали. Гості слухали співака. Його гарний баритон звучав усе чистіше. Спів усім сподобався. Гості заплескали.

— Ще, ще, – попросила королева.

Співак продовжував розважати гостей.

Тільки мати помітила, як зникла Єва. Доччині слова не йшли в неї з голови, сповнюючи серце тривогою.

Коли італієць нарешті закінчив співати, слуга біля дверей оголосив:

— Новий співак! Безіменний!

Всі обернулися до дверей і побачили тендітного юнака років п'ятнадцяти. Одягнений він був в атласну одягу вишневого кольору, кунтуш, підперезаний поясом, на якому висіла маленька шабля з позолоченим руків'ям. Юнак зайшов до зали, схиливши голову в поклони. Довге волосся закривало його обличчя. Він підійшов ближче до королеви і став перед нею на коліна. Затим підвівся, відкинув волосся з обличчя.

Гості так і ахнули від здивування: співаком виявилася сама наречена.

За нею слідом ішов королівський паж, несучи арфу. Посеред зали він подав інструмент Єві. Дівчина вправною рукою провела по струнах і заспівала.

Виявляючи шану до королеви, вона почала з польської пісні, якої та сама навчила її. Задзвенів сріблястий голосок. Слухачі затамували подих.

Потім вона співала по черзі угорські, зажурливі румунські, італійські, французькі, хорватські й сербські пісні.

Після кожної пісні гості захоплено аплодували.

— От бісеня! – не втримався сусід Мекчеї – сивовусий придворний вельможа. – Побачиш, братику, вона нам ще станцює.

— Вона завжди така весела? – спитав Мекчеї.

— Завжди. Якби не було цієї дівчини, королева вже давно померла б з нудьги.

— Пощастило ж Фюрешеві...

Він мало не прохопився: «цьому рудому».

Співрозмовник низив плечима.

— Ет, то зніжений мамин синочок... Можеш повірити, що ця дівчина замість нього піде на війну.

— Вона що, вміє тримати зброю в руках?

— Влітку вона перемагала італійських фехтувальників. А як вона стріляє, як скаче верхи! Будь-кому з чоловіків носа втре.

Наречена, яку так розхвалював старий, заспівала угорську пісню, приспів якої звучав так:

Друже мій, коня сідлай,

Ні хвилиночки не згай.

Гей же, коню, гей!

Гості знали цю пісню, але знайомий приспів цього разу прозвучав інакше:

Друже мій, коня сідлай,

Ні хвилиночки не згай –

Жде тебе Гергей!

І дівчина ковзнула поглядом по рядах гостей, зупинившись на Мекчеї.

Гості засміялися. Вони подумали, що Єва просто жартує.

Але Мекчеї здригнувся. Коли ж дівчина після другого куплету знову зиркнула на нього, він одним духом вихилив вино з чаші й непомітно вислизнув за двері. Хутко збіг сходами і гукнув у конюшню:

— Маті! Маті! Балог!

Ніхто не відповів. Довелося розшукувати Маті в гурті челядників. Слуги сиділи на подвір'ї неподалік від кухні й пили вино з дерев'яних кубків, глиняних глечиків, а то й просто з чобіт.

Мекчеї насилу розшукав у цій юрбі свого слугу. Але ж, Боже милий, що з ним сталося? Поки Маті сидів за столом, він ще якось тримався, коли ж піднявся на ноги, його геть розібрав хміль.

Під столом і попід стінами валялося з десяток п'яних. Хто лежав під столом, того не чіпали, але тих, хто падав з лавки, скидали на купу під стіну.

Маті підвівся, чи тільки спробував встати, коли завбачив свого господаря. Але недовго стояв, швидко сів назад, бо відчував, що не втримається на лавці й теж потрапить під стіну.

— Маті! – гримнув на нього Мекчеї. – Дідько б тебе захопив! Де мій кінь?

Маті спробував підвестися, але марно, він тільки сперся руками на стіл.

— Він там.

— Та де ж?

— Там, де й решта коней. – І продовжував белькотіти, ледве підводячи важкі повіки: – Місце коню серед коней.

Мекчеї схопив його за комір:

— Кажі як слід, бо душу з тебе витрясу!

А хоч би й витрусив: душа його теж була п'яна!

Мекчеї штовхнув слугу до решти гуляк і побіг у конюшню розшукувати коня.

Старший конюх теж був п'яний. Мекчеї, якби захотів, міг вивести всіх коней.

Йдучи темною конюшнею, він гукав:

— Мусто!

З одного стійла почулось іржання. Там гнідий кінь Мекчеї наминав овес, а поруч стояла сіра кобилка Маті. Якийсь іще не дуже п'яний слуга допоміг йому осідлати обох коней. Ніхто не цікавився, чому він так швидко покидає палац, не дочекавшись кінця вечері.

Гергей уже чекав на подвір'ї. Його осідланий кінь бив копитами землю біля паркану.

Стояла прохолодна й тиха ніч. Хмари, здавалося, застигли на небі. Місяць, наче половинка срібної тарілки, перепливав від однієї хмаринки до другої, осяваючи землю блідим сяйвом.

— Це ти, Гергею? Я приїхав. Правильно я зрозумів наречену?

— Правильно – весело відповів Гергей. – Уночі ми звідси втечемо.

Не минуло й півгодинки, як перед хатою ковзнула метка тінь, хутко відчинила двері і ввійшла. Це була Віца.

Вона втекла з палацу в тому ж чоловічому атласному костюмі, в якому співала в палаці.

5

Адріанопольський шлях такий же запилужений, розбитий, розритий коліями, як і дьєндешський. От якби могли перетворитися на перлини ті слъози, що падали на цей шлях! Їх було б море і назвали б їх, напевне, угорськими перлинами!

Заїжджі двори, які стояли на околицях турецьких міст, це справжні маленькі вавилони⁴³. Тут розмовляють усіма мовами світу. Чи розуміють їх господарі – то вже інше питання. Вони стають особливо нетямущими, коли якийсь звиклий до панського життя подорожній вимагає собі окрему кімнату, постіль та інші чудернацькі речі.

Заїжджі двори, чи, як їх ще називають, караван-сараї, на всьому Сході однакові. Це великі незграбні будівлі з оцинкованими дахами, подвір'я оточене кам'яною стіною заввишки в зріст людини. За кам'яним муром тягнеться ще одна кам'яна стіна, нижча й товща. Її можна було б назвати лежанкою, хоч це все-таки не лежанка, а тільки широка стіна з пласкою поверхнею. Однак і стіною її назвати теж неправильно. Це скоріше лежанка, тому що подорожні вмощуються на ній, щоб уночі на них не стрибали жаби.

Але для турка таке місце відпочинку просто необхідне. Тут він варить собі вечерю, до цієї стіни прив'язує свого коня, зрештою, спить на ній. А якщо станеться, що кінь уночі тицьнеться мордою в господаря, той дає йому стусана та водночас і заспокоюється: кінь на місці. Тоді перевернеться на другий бік і знову засинає.

Одного травневого вечора в адріанопольський караван-сарай заїхало двоє молодих турецьких вершників. Правда, їхня одіж більше нагадувала угорську: вузькі сині штани, сині атіли⁴⁴, підперезані жовтими хустинами, за поясом кончари, на плечах широкі іржавого кольору плащі з верблюдячої вовни, капюшони насунуті аж на очі. Уже з першого погляду можна було з'ясувати, що це делі⁴⁵, які тільки під час війни служать під знаменом праведної віри, а в мирний час живуть з того, що зможуть награвувати, їхня одежа тільки нам видалася б угорською. А турок вважав би її турецькою: адже обидва народи – східного походження. Проте делі всі були турками.

У караван-сараї на них не звернули уваги. Хіба що їхня підвода була варта того, щоб зупинити на ній свій погляд, бо в ній сиділи двоє гарних молодих невільників і запряжена вона була баскими кіньми.

⁴³ Вавилон – за біблійною легендою, древні люди після потопу пробували побудувати у Вавилоні вежу висотою до неба. Але розгніваний бог змішав їхні мови так, що вони перестали розуміти одне одного, і розвіяв їх по всій землі.

⁴⁴ Атіл – чоловічий верхній одяг.

⁴⁵ Делі (тур.) – у турецькій армії добровolecь, солдат нерегулярних загонів.

І кучер теж невільник і теж молодий. Невільники були або угорцями, або хорватами, але по їхніх руках і обличчях можна зробити висновок, що вони шляхетного роду... Не так важливо, де, в якому місці делі захопили в полон цих юнаків, але те, що вони на них зуміють добре заробити, це безсумнівно!

На подвір'ї караван-сарая зібралось чимало різного люду. Тут були і турки, й болгари, й серби, й албанці, греки й румуни; жінки, діти, купці й солдати – всі змішалися в гамірному шарварку. Адріанопольський шлях, немов Дунай: все вливається в нього. Тому й не дивно, що кожного ранку в караван-сараї вавилонське стовпотворіння і суміш мов.

Сонце вже хилилося на спочинок. Люди напували худобу – хто коня, хто верблюда. Всі поспішали зайняти місце на кам'яній стіні – стелили там ряднину або килимок. А в кого не було ні ряднини, ні килима, ніс оберемками сіно й соломку, щоб камінь не муляв у боки.

Коли обидва делі влаштувалися, один з них – зовсім юний, років вісімнадцяти хлопець із сміливими очима – гукнув господареві двору:

— Мейханеджі!

З-під ганку виліз приземкуватий чоловік у тюрбані й запитав лїниво:

— Що треба?

— Мейханеджі, чи є в тебе кімната? Я добре заплачу.

— Годину тому зайняли.

— Хто зайняв? Я заплачу і йому, хай звільняє.

— Йому ти навряд чи заплатиш. У кімнаті оселився славнозвісний Алтин-ага! – І він поштиво кивнув у бік кам'яного ганку, де на розісланому килимку, по-турецькому склавши ноги під себе, сидів чорний турок з обличчям ворони.

Його вбрання свідчило, що то багатий чоловік. У його тюрбані стирчали два страусових пера. Побіля нього стояв слуга з опахалом. Ще один слуга готував якийсь напій. А на подвір'ї порядкувало ще чоловік двадцять вояків у червоно-синьому вбранні. Вони поралися і варили їжу. Один з них прав біля колодязя білизну аги, другий знімав з верблюда килим для постелі. То був дорогий, м'який вовняний килим.

Егеж, у такого не відкупиш кімнати. Похнюпивши голови, обидва делі повернулися до свого возу. Кучер швидко випряг коней, напоїв їх і розв'язав невільникам руки. Потім він теж розклав багаття на кам'яній стіні й поставив казанок, щоб зварити вечерю.

Обличчя молодих невільників не виказувало смутку. Правда, турки ставилися до них шанобливо: їли з ними з одного казанка і пили з однієї посудини. Очевидно, то були не прості невільники.

Ага теж сів вечеряти. Кухар приніс на срібній таці плов з баранини і поклав перед ним на килим. Ага їв руками, бо ножом і виделкою користуватися зайве, та й непристойно. Тільки нечестиві, невірні гяури їдять за столом і послуговуються столовими приборами.

Ліворуч від делі на лежанці примостився одноокий дервіш. Він не мав на собі ніякої одежі, окрім волосяниці бурого кольору, що сягала йому аж по кісточки. Дервіш був підперезаний мотузком, з якого звисали чотки і саморобна чашка із шкаралупи кокосового горіха. Голова простоволоса; довге скуйовджене волосся зав'язане у вузол – ото і вся його шапка. В руках він тримав довгу патерицю, прикрашену мідним півмісяцем. Волосяниця стала сірою від дорожньої пилюки.

Дервіш примостився на стіні й окинув поглядом товариство, що вечеряло біля нього.

— А ви не прихильники пророка? – запитав він похмуро.

Делі сердито глянули на нього.

— Може, ще й більш ревні, ніж ти, – відповів один з них, смагливий чорноокий юнак з променистим поглядом. – Нині розвелось таких мандрівних дервішів, які більше череву догоджають, ніж пророкові.

— Я через те й запитав, що ви їсте разом із невірними.

— А вони вже правовірні, яничаре! – недбало відповів делі.

Дервіш здивовано вирячився на нього. Поставив чашку. Витер жирні пальці об свою ріденьку борідку.

— А звідки ти мене знаєш?

— Звідки знаю? – відповів, усміхнувшись, юнак. – Я знаю тебе ще з тих часів, коли ти був ратником, носив зброю падишаха.

— Ти вже давно у війську?

— П'ять років.

— Щось я тебе не пригадую.

— Тоді чому ж ти покинув доблесний стяг?

Дервіш не встиг на це відповісти, бо від ганку долинули такі дикі крики, що аж коні схарапудились.

Кричав ага. Юнаки, ошелешені, дивились на нього. Що з ним? Чи не вбивають його? Але вони побачили тільки одне: ага почервонів від потуги і щось п'є з фляжки.

— Що з ним?

Дервіш зневажливо махнув рукою.

— Хіба ти не бачиш? Вино п'є!

— Як же мені бачити! Він п'є з фляжки.

— Виходить, ти не вроджений мусульманин?

— Ні, друже, я народився в Далматії. Тільки п'ять років тому я прийняв праведну віру.

— Тоді ясно, – закивав головою дервіш. – Так от, знай, ага тому так дико кричить, щоб його душа тепер перейшла з голови в ноги на той час, поки він п'є вино. Бо душа у нас живе в голові, а коли ми помираємо, летить на той світ. А там, як тобі відомо, правовірних карають за випивку.

— А якщо душа безгрішна?

— От і він так гадає: гріх не ляже на душу, якщо він її вижене на кілька хвилин з голови. Але, я думаю, що такі хитрощі до добра не приводять. Штагфір Аллах!⁴⁶ – І дервіш зітхнув. – Ти оце запитав мене, чому я покинув священний стяг?

— Еге ж. Ти був хоробрим воїном, та й ще не такий старий, років з тридцять п'ять.

Дервіш вдячно глянув на юнака. Але потім його обличчя знову спохмурніло, і, махнувши рукою, він сказав:

— Чого варта відвага без щастя!.. Я воював хоробро доти, доки зі мною був мій амулет. Мені він дістався від старого бея, який помирав на полі бою. Цей амулет благословив якийсь герой, що воював разом з пророком. Душа витязя і зараз допомагає в битві тому, хто носить його каблучку. А потім я попав у рабство, і один священник забрав у мене амулет. Поки я носив його на грудях, мене не брали ні кулі, ні шабля. Але як тільки його не стало в мене, рани й біди посипалися на мене одна за одною. Офіцери мої зненавиділи мене. Мій батько – славнозвісний Ях'я Оглу Мохамед, паша у Буді, – прогнав мене. А мій старший брат – славний Арслан-бей – став моїм ворогом. Приятелі обіктали. Я кілька разів попадав у рабство. Щастя відвернулося від мене..

Делі глянув на ліву руку дервіша. На вказівному пальці червонів довгий рубець, ніби палець колись розрізали аж до зап'ястя, потім зашивали рану.

— У тебе і на руці шрам.

⁴⁶ Порятуй нас, Аллах! (тур.).

— Так. Я цілий рік не міг поворухнути рукою. Нарешті один святий дервіш порадив мені тричі відвідати Мекку. Я ще тільки раз побував там, а рука вже загоїлася.

— Отже ти й далі залишаєшся дервішем?

— Цього я ще не знаю. Я сподіваюся, що щастя все-таки повернеться до мене, і якщо я ще двічі пройду святим шляхом у Мекку, то знову повернуся до війська. Але горе мені, якщо не знайду свій амулет. Доти все в моєму житті буде непевним.

— І ти сподіваєшся знайти свій амулет?

— Коли мине тисяча й один день, може, й знайду.

— І ти повинен притримуватися спокути тисячу й один день?

— Так, тисячу й один день.

— І обійти всі мечеті?

— Ні, я йду тільки від Пейча до Мекки. І щодня молюся, перебираючи чотки, вимовляючи тисячу й один раз священне ім'я Аллаха.

— Дивно, така розумна людина, як ти...

— Перед Аллахом немає розумних. Усі ми черви.

Дервіш узяв у руки довгі чотки з дев'яноста дев'яти намистин і почав молитися.

Прибравши після вечері, кучер витягнув дорожні килими. Два він постелив на стіну-лежанку, третім накрив воза. Дишло підняли до стіни, і один делі примостився біля нього, поклавши собі під голову сідло замість подушки. Він пильнував, поки інші спатимуть.

Стояла місячна ясна ніч. Видно було, як приїжджі вмощують-ся на стіні, готуючись до нічного відпочинку...

Усе затихло, тільки густий запах кінського поту й цибулі розливався в повітрі і кружляв над подвір'ям кажан.

Через подвір'я пройшов слуга в куртці з червоними вилогами і зупинився перед делі, який уже збирався спати.

— Вас просить ага.

Другий делі підхопився тривожно, та, побачивши, що його приятель мовчки підкорився запрошенню аги, тільки провів його поглядом і почепив до пояса шаблю, яка лежала поряд.

Ага все ще сидів на ганку, але вже не кричав. Повернувши червоне обличчя до неба, він дивився на місяць.

Делі вклонився.

— Ти звідки їдеш, сину? – запитав ага.

— З Буди, мій пане, – відповів делі. – Паші ми тепер уже не потрібні.

— У тебе такі гарні коні, що я не можу намиливатися ними. Вони продаються?

— Ні, мій пане.

Ага скривився.

— Ти бачив моїх коней?

— Ні, не бачив, мій пане.

— То подивися завтра. Якщо котрийсь із них сподобається, може, обміняємось?

— Можливо, мій пане. Ще щось накажеш?

— Можеш іти.

Ага подивився услід делі, насупивши брови.

Усі вже послули. Ага теж зайшов до себе в кімнату і ліг біля вікна, завішаного білою фіранкою. Чути було, як у дворі хропуть люди й тупають ногами коні, хрумкаючи овес.

Але тих, хто вже спав, це не дуже турбувало. Подорожні добре натомилися і тому спали міцно, не гірше, ніж дехто на шовкових постелях. Місяць, схожий на половину золотої тарілки, повільно піднімався по небу.

Старший делі підвів голову і роззирнувся довкола. Юний невільник теж заворушився, і всі троє схилили докупи голови.

— Чого хоче ага? – запитав угорською мовою старший делі.

— Йому сподобалися наші коні. Хочє купити їх.

— А що ти йому відповів?

— Сказав, що вони не продажні.

Відхилився один килим, і з повозу висунулося біле личко наймолодшого невільника.

— Гергею...

— Тс-с! – прошепотів делі. – Чого тобі, Відушко? Все гаразд. Спи спокійно.

— А що хотів ага?

— Він тільки поцікавився нашими кіньми. Спи, любя.

Їхні обличчя зблизились, і губи злилися в тихому поцілунку.

Затим троє юнаків перекинулися ще кількома словами.

— Нам нема чого боятися, – підбадьорив їх Гергей. – На світанку рушимо далі, і прощавай, ага, з усіма своїми кіньми!

— Слухай, я завтра не хочу бути невільником, – заявив Йончі Терек. – Нехай завтра ним побуде Мекчеї. Страшенно набридли ці кайдани. Та й золото важко носити при собі. Краще заховати у возі.

— Гаразд, гаразд, – заспокоїв його Гергей, – завтра я залюбки побуду невільник. Але коли ж ми перевдягнемось? Вночі не можна, бо ще, чого доброго, ага прокинеться завчасу.

— Ну, тоді в дорозі. Дідько б ухопив цього агу!

Мекчеї мотнув головою:

— Мені він теж не до душі. Такі великі пани не люблять, коли якісь нікчемні делі не виконують їхніх забаганок.

Гергей приклав палець до губів.

— Тихше, дервіш розуміє по-угорськи.

Дервіш лежав поруч з ними, згорнувшись у клубок.

Вранці, ледве сонце визирнуло з-за обрію, ага вийшов з дверей і, голосно позіхаючи, струсив із себе сонне заціпеніння.

— Бандшале, – звернувся він до слуги, що низько кланявся панові, – де ці двоє? Поклич їх сюди.

Дервіш сидів навпочіпки біля дверей. Почувши слова аги, він встав з місця.

— Вони вже поїхали.

— Поїхали? – скипів ага. – Як це поїхали?

— Поїхали.

— Як вони посміли?

— Саме тому і я чекаю тебе, мій пане. Ці делі – підозрілі люди.

— Звідки ти знаєш?

— Я підслухав уночі їхню розмову.

— Про що ж вони говорили?

— Про все потроху. А найбільше про те, що їм краще не зустрічатися з такими людьми, як ти.

Ага витріщив очі.

— Тоді ми заберемо в них коней!.. Рабів! Воза! Все заберемо!

Розпалюючись, ага вже не просто кричав, а люто верещав.

— Вони й гроші мають з собою, – вів далі дервіш. – Один з невільників сказав, що йому важко нести на собі золото.

— Золото? Гей, сипахи! Всі по конях! Наздогнати обох делі! Давайте їх сюди живими або мертвими! А найголовніше – воза!

Через якусь мить двадцять два сипахи верхи на конях вискочили з воріт караван-сарая.

Ага подивився їм услід, потім обернувся до дервіша.

— Про що вони ще балакали?

— Я не все розібрав. Вони говорили тихо. Ясно одне: розмовляли вони по-угорськи і один з невільників – жінка.

— Жінка? Я не бачив жінки.

— Вона вбрана у чоловічий одяг.

— Гарна?

— Чарівна. Вони подалися до Стамбула.

Очі в аги заблищали.

— Частина здобичі – твоя! – кинув він і пішов у дім.

— Ага-ефенді! – крикнув йому вслід дервіш. – Я був яничаром. Чи не дозволиш ти мені сісти на коня?

— Дозволю. Я й сам поїду. Звели сідлати.

Ага почепив шаблю і за мить уже сидів верхи на коні.

Вони швидко наздогнали слуг. Ага ще здалеку махав їм рукою, підганяючи. З-під копит коней виривалися хмари білої пилюки.

Не минуло й двох годин, як сипахи радісними вигуками сповістили свого пана, що вони вже бачать повіз.

Ага підострожив коня і погнав його чвалом.

Слідом за ним, пригнувшись до шиї коня, мчав дервіш, немов якийсь пелехатий диявол. Дервіш шмагав жеребця і бив його п'ятами по боках. Його волосся розкуйовдилося і стало схоже на велике помело. Він навіть не встиг почепити шаблю, яку дав йому ага, він тримав її в руках і бив нею коня то спереду, то ззаду.

З пагорба ага побачив утікачів. Вони були ще далеко, але, без сумніву, вже відчули небезпеку.

Невільники скочили на коней і схопили зброю, що лежала на возі. Кучер зняв з підводи якісь невеличкі тюки і подав їх вершникам. Ті, притиснувши їх до сідла, поскакали далі. Затим візниця заліз під воза і раптом звідти піднялися клуби білого диму. Тоді вже й кучер сів на коня і помчав щодуху за своїми супутниками.

Ага був вражений.

— Що то за дивні невільники? – гукнув він дервішу. – Чому вони не хочуть визволитись?

— Я ж вам казав, що то собаки! – заверещав дервіш.

Полум'я вже охопило повіз. Сипахи нерішуче зупинилися.

— Гасіть! – крикнув ага. – Розбийте його! – і наказав: – Троє лишаться тут. Решта вперед за собаками.

Цієї миті знялося сліпуче полум'я і пролунав оглушливий вибух.

На землі не залишилося ні воза, ні людей, тільки розпатланий дервіш стояв, наче відьомська кицька на вершечку комина, оглушений і очманілий від вибуху.

— Що то за чортівня? – заревів ага, лежачи в пилюці, в яку він гепнувся з коня.

Дервіш хотів кинутися йому на поміч, але кінь його теж сказився, затанцював на місці, позадкував, потім став дибки і, як навіжений, помчав у степ через купини й кущі, пирскаючи білою піною і підкидаючи дервіша у повітря.

Ага насилу звівся на ноги, виплюнув пилюку з рота і злісно вилаявся. Потім він роззирнувся довкола. Дорога була схожа на поле битви: на землі валялися вбиті й поранені солдати, коні билися у передсмертних корчах. На місці воза тепер чорніла велика вирва, над дорогою висіла широка темно-коричнева хмара диму – це все, що залишилося від воза.

Кінь аги теж втік, і його горбоносий господар розгубився, не знаючи, що робити. Нарешті він, накульгуючи, почвалав до своїх вояків.

Сипахів порозкидало вибухом, і вони, як лантухи, валялися в пилюці: з вух, з рота й носа у них текла кров.

Побачивши, що ніхто не ворушиться, ага сів край рівчака і вступився скляним поглядом поперед себе, прислухаючись до калатання дзвонів. Звичайно, ніде ніхто не дзвонив – просто у нього дзвеніло у вухах.

У такому очманілому стані й знайшов його дервіш, коли вернувся через півгодини на здичавілому коні.

Він прив'язав свого коня, що вже ледве стояв на ногах і тремтів від напруження, до бука край дороги, а сам підбіг до аги.

— Що з тобою, мій пане?

Ага замотав головою:

— Нічого.

— Може, ти забився? Що в тебе болить?

— Сідниця.

— Хай буде благословенний Аллах, який врятував тебе від небезпеки.

— Хай буде благословенний! – повторив машинально ага.

Дервіш обійшов по черзі всіх коней, що валялися по дорозі й на узбіччі. Декотрих спробував підняти, та де там! Ті, що дивом уціліли, були так покалічені, що годилися хіба що для круків.

Він вернувся до аги.

— Мій пане, ти можеш підвестись? Дай я допоможу тобі.

Ага помацав литки, коліна.

— Я помщуся! Жорстоко помщуся! Але де тепер узяти коня і солдатів?

І він вперся тупим поглядом у дервіша.

— Оті паскудники, напевне, вже біля Стамбула. Там ми з ними й розквітаємося, – міркував дервіш.

Ага звівся на ноги і застогнав. Помацав сідницю.

— Підійди-но до мене. Допоможи мені сісти в сідло і відведи коня в заїжджий двір. Будь моїм слугою.

Дервіш здивовано глянув на нього.

— Слугою? – перепитав. Але затим покірно схилив голову і сказав:

— Як накажеш.

— А як тебе звуть?

— Юмурджак.

6

П'ятеро вершників-угорців помчали далеко вперед константинопольським шляхом.

Вибух схарапудив і їхніх коней, але вершників це не дуже бентежило. Вони мчали вперед, випереджаючи один одного, у шаленому галопі. Перехожі вже здалеку відходили вбік, давали їм дорогу, не розуміючи, що відбувається – рятуються вершники від погоні чи просто скачуть наввипередки.

Але як опинилася тут Єва Цецеї?

У той весільний вечір, коли вона зустрілася з Гергеєм, в ній ожило давнє почуття: вони з Гергеєм одне ціле і ніколи не повинні розлучатися. Вона завжди любила його, але на неї тиснули з усіх боків. У Гергея немає ні дому, ні землі, він повністю залежний від свого опікуна. Навіть листуватися не має змоги. І дівчина вже почала було скорятися своїй долі.

Але поява Гергея надала їй нових сил. Жінки думають серцем. А Євине серце підказувало, що Гергей – її єдиний обранець. Якщо навіть цілий світ проти їхнього шлюбу, вона все одно вважає, що створена тільки для нього.

І дівчина послухалася свого внутрішнього голосу, який виявився сильнішим, ніж слово королеви й матері.

Вони тікали з міста через дялуйські полонини, і проміння ранішнього сонця осяяло їх уже біля Араньйошу⁴⁷.

Ліс одягнувся ніжною зеленню молодого листя. Усюди цвіли фіалки, долина всипана жовтими гусячими лапками, кульбабками й жовтецями. Повітря було сповнене цілющим запахом сосен.

— Тепер я розумію, чому цей потічок називається Араньйош, – мовив Гергей. – Поглянь, Єво, береги наче всипані золотом. Але ти чомусь невесела. Не шкодуєш, що поїхала зі мною?

— Ні, – відповіла Єва. – Тільки щось мені тривожно. Дівчина, а вчинила непорядно! Нині ти радієш, що я послухалася поклику серця, але минуть роки, ми постаріємо, і ти згадаєш, що повів мене не з вівтаря, а просто з кімнати, де ми вечеряли...

Мекчеї їхав попереду з румунським селянином, який вів їх гірською стежкою.

— Ти дуже молодий, – вела далі Єва свою думку, – і жоден священник у світі не погодиться нас повінчати.

— Єво, – дорікнув дівчині Гергей. – Хіба не вважала ти мене завжди своїм братом? Хіба не те саме відчуваєш ти і зараз? Чи я тобі чужа людина? То знай: поки ми не обвінчаємось, я оберігатиму тебе краще, ніж білокрилий ангел-охоронець. Якщо хочеш, то я і пальцем не торкну тебе і личко твоє не поцілую, поки священник нас не благословить.

Єва усміхнулася.

— Візьми мене за руку – вона твоя. Поцілуй моє лице – воно твоє. – І вона простягнула йому руку, наблизила до його губів своє лице.

— Це в тобі заговорив катехізис, – з полегкістю зітхнув Гергей. – Бачиш, я теж папіст, але мій наставник учив мене пізнавати Бога не за катехізисом, а за небесними зорями.

— Хто? Панотець Габор?

— Так. Сам він був лютеранином, але ніколи нікого не навертав у лютеранство. Він казав мені: істинний Бог – не той, про якого говорять письмена й ікони, істинний Бог – не дряхлий равин з бороною з прядива, не істеричний старий єврей, що погрожує людям з хмар. Ми навіть помислити не сміємо про справжню сутність Бога. Ми спроможні збагнути тільки його милосердя і любов. Істинний Бог з нами, Єво. Він ні на кого не сердиться. Мудрість не знає гніву.

⁴⁷ Араньйош – золотий (угорськ.).

Якщо ти підведеш до неба очі і скажеш: «Отче мій небесний, я обрала собі Гергея в супутники життя!» – і коли я скажу Богові те саме про тебе, тоді, Єво, ми вже подружжя.

Єва дивилася на Гергея щасливими очима, слухала, як він говорить, тихо похитуючи головою. «Видно, на сирітському хлібі душа дозріває раніше, і хлопець швидко стає дорослим», – думала вона.

Гергей провадив далі:

— Попівські церемонії, Єво, потрібні тільки для людей. Щоб було пристойно. А нам треба засвідчити, що ми побралися за покликом душі і серця, а не випадково і на короткий час, як тварини. Ми взяли наш шлюб, моє серденько, ще коли були малими дітьми.

Мекчеї виїхав на пагорб, порослий травою. Там зупинився і оглянувся назад. Почекав, поки під'їдуть і вони.

— Не завадило б трошки відпочити, – сказав він.

— Гаразд, – відповів Гергей. – Перепочинемо. Он там, у видолінку, і вода блищить. Нехай румун коней напоїть.

Він зіскочив з коня і допоміг злізти Єві. Постелив плаща на траві, і всі посідали.

Мекчеї розв'язав торбу, дістав з неї хліб і сіль. Гергей порізав хлібину на скибки і першу простягнув Єві. Але, опустивши руку, він поклав окраєць і глянув на дівчину.

— Віцо, любо, перш ніж ми з тобою ділитимемо хліб, укладемо перед лицем Господа союз наших сердець.

Єва стала на коліна. Вона не знала, чого хоче Гергей, але, чуючи, як тремтить його голос, відчувала щось священне й урочисте в його словах і подала юнакові руку.

— Господи, батьку наш! Ми у твоєму храмі. Не в соборі з каменю, а під склепінням небесної тверді, під розкішними колонами дерев, створених тобою. З лісу до нас долинає твій подих! З високості нам сяє твоє сонце!

З небес дивляться на нас твої очі. Оця дівчина була мені наймиліша з усіх дівчат на світі з раннього дитинства. Я любив тільки її і любитиму вічно. Ми не змогли повінчатися з благословення людей, бо цьому завадила їхня воля, то дозволь, щоб вона стала моєю дружиною з твого благословення! Дівчино, перед лицем Господа оголошую тебе своєю дружиною!

Єва прошепотіла із сльозами на очах:

— А я тебе – своїм чоловіком! – і схилила голову на плече юнакові.

Гергей підняв руку:

— Клянуся, що не покину тебе ніколи, не залишу ні в якій біді, ні в якій нужді! До самої смерті моєї. І хай допоможе мені Бог!

— Амінь! – урочисто промовив Мекчеї.

Єва теж поцілувала руку.

— Клянуся у тому ж, у чому поклявся ти. Буду вірною тобі до скону. До самої смерті. І хай допоможе мені Бог!

— Амінь! – повторив Мекчеї.

І молоде подружжя обнялося. Вони поцілувалися так благоговійно, ніби відчували над собою благословенну десницю Божу.

Мекчеї підсів ближче до хлібини і похитав головою.

— На багатьох весіллях я бував, але такого вінчання ще не бачив. По-моєму, цей шлюб святіший і міцніший, ніж ви його, добродійко, взяли б у присутності дев'ятох священників у місті Дялу.

Вони усміхнулися і, сівши на траву, взялися до трапези.

Увечері вони вже були в Гунядській фортеці. Йончі чекав на них з вечерею. (Він уже кілька днів чекав їх то з обідом, то з вечерею).

За столом сидів і священник фортеці – хворобливий літній чоловік з довгими вусами, який помалу зістарився в тиші замку разом з липами.

— Я запросив сюди превелебного пана, щоб він повінчав вас, – сказав Йончі Терек.

— Ми вже повінчалися! – весело вигукнув Гергей.

— Як?

— Ми здійснили таїнство шлюбу перед лицем Господнім.

— Коли? Де?

— Сьогодні в лісі.

— У лісі?

— Так. Ми вчинили, як Адам і Єва. Чи, може, цей шлюб незаконний?

Священник дивився на них з жахом.

— Що таке? – обурився Мекчеї. – Якщо Господь хоче благословити шлюб, він може обійтись і без попа!

Священник похитав головою:

— Може. Та тільки свідоцтва про шлюб вам не дасть.

Гергей знизав плечима:

— А ми й без посвідчення знаємо, що одружені.

— Правильно, – кивнув піп. – Та от онуки ваші про це не знатимуть.

Єва почервоніла.

Гергей почухав собі за вухом. Крадькома глипнув на Єву. Тоді звернувся до священника.

— А ви, пане превелебний, не змогли б нас повінчати?

— Чому ні.

— Навіть без дозволу батьків?

— Доведеться. У Священному Писанні не сказано, що для одруження потрібен дозвіл батьків.

— Тоді повінчайте нас заради свідоцтва.

Вони перейшли в капличку і за кілька хвилин відбулося їх вінчання. Священник записав їхні імена в церковну книгу. Свідками підписалися Йончі Терек і Мекчеї.

— Метричну виписку про шлюб я вишлю батькам, – пообіцяв священник, коли вони знову сіли до столу. – Помиріться з ними.

— Ми й самі цього хочемо, – відповіла Єва. – Але для цього треба перечекати зо два місяці. – І запитала Гергея: – А де ми проведемо ці два місяці, мій любий повелителю?

— Ти, дорога моя дружинонько, побудеш тут, у замку Гуняді, а я...

— Ми можемо їй усе сказати, – втрутився Йончі Терек. – Адже ви тепер єдине ціле і між вами не повинно бути таємниць. Нехай і наш священник знає. Принаймні якщо з нами трапиться якесь лихо, він зможе повідомити про це мою матусю.

— Тоді знай, дорога дружинонько, – сказав Гергей, – що ми вирішили податися в Константинополь і зупинила мене тільки звістка про те, що тебе збираються видавати заміж. Ми втрюх дали священну клятву, що поїдемо визволяти нашого батька милостивого, пана Балінта.

— Якщо пощастить, – докинув Йончі Терек.

Молода жінка серйозно й уважно слухала свого чоловіка. Потім, схиливши голову набік, сказала:

— Не пощастило вам зо мною, дорогий мій чоловіче. (Відтоді як вони побралися, вона зверталася до Гергея то на «ти», то на «ви»). Я залюбки прочекала б ті два місяці в цьому чарівному замку, але хіба я не поклялася сьогодні двічі, що всюди й завжди я буду разом з вами?

— Невже й ти наважишся поїхати з нами?

— Я, здається, їжджу верхи не гірше будь-кого з вас!

— Але ж, ангеле мій, це не прогулянка верхи, а небезпечна дорога!

— Я і фехтувати вмію – мене навчив італійський майстер. Я стрілою можу влучити в зайця. А з рушниць поцілю і в пташку.

— Золото, а не жінка! – захоплено вигукнув Мекчеї, піднімаючи келих. – Я тобі щиро заздрю, Гергею!

— Гаразд, гаразд, – нахмурився Гергей. – Але ж такі панянки, як ти, звикли спати в мереживній постелі.

— А в дорозі я не буду жінкою, – відповіла Єва. – Сюди я теж приїхала у чоловічому одязі і з вами поїду в ньому. Як швидко ви вже пошкодували, ваша милість, що одружилися зі мною! Превелебний отче, негайно розлучіть нас, бо цей чоловік глузує з мене: хоче кинути молоду дружину першого ж дня!

Проте священник був зайнятий іншою справою: він узявся до каплуна, старанно відділяючи м'ясо від кісток.

— Церква не розриває шлюб! – сказав він.

— Але ж ти не знаєш турецької мови, – не вгавав Гергей.

— Я вивчу дорогою.

— Ми теж її вчитимемо, – сказав Йончі. – Це не так важко, як здається. Наприклад, по-турецьки «яблуко» – «ельма», по-угорськи – «алма»; по-турецьки «моє» – «бенім», по-угорськи – «енем»; «баба» (батько) – по-нашому «папа»; «пабуч» (пантофлі) – «папуч»; «дюдюк» (дудка) – «дуда»; по-турецьки «чапа» (кирка) – по-угорськи...

— Чакань! – вигукнула, сплеснувши у долоні, Єва. – Я і гадки не мала, що вмію по-турецьки!

Слуга, який подавав обід, пошепки сказав Мекчеї, що внизу якийсь чоловік дуже проситься до них. Назвав себе Матяшем.

— Матящ? Що за Матяш?

— Прізвища він не сказав.

— Він шляхетного походження чи селянин?

— Схоже, що слуга.

Мекчеї розреготався.

— Так це ж Маті, дідько б його вхопив! Впусти його, послухаємо, що він скаже.

Маті, перехрещений у Матяша, зайшов до кімнати червоний як рак і, збентежено кліпаючи очима, глянув на Мекчеї.

— Пане лейтенанте, прибув у ваше розпорядження!

— Бачу. А де ти був учора ввечері?

— Я і ввечері одразу прийшов до тям. Але ви, пане лейтенанте, так швидко покинули замок, що я не зміг вас наздогнати...

— Ти ж був п'яний, як чіп!

— Не зовсім так, перепрошую.

— А на чому ж ти приїхав? Адже я взяв твого коня.

Маті піднімав то плечі, то брови:

— Коней там було досить.

— І ти, пройдисвіте, вкрав коня?

— Та ні. Тільки-но ви, ваша милість, поїхали, я попросив, щоб мені допомогли вилізти на коня. Мене посадили інші конюхи, бо сам я цього зробити просто не міг. То хіба ж я винен, що мене посадили на чужого коня?

Усе товариство розвеселилося, і Маті дістав прощення... Гергею у цій історії найбільше сподобалося те, що Маті зумів утекти навіть п'яний.

— Ти звідки родом, Маті? – запитав він, усміхаючись.

— З Керестеша, – відповів хлопець.

— А де в дідька цей Керестеш?

І, звичайно, не міг же конюх дати таку відповідь: «Ех, бідний Гергею! Ваша милість, одного нещасливого дня довідаєтесь, де той Керестеш. Коли ви будете, ваша милість, вродливим бородатим чоловіком і вельможним паном, турок заманить вас у Керестеш, як у пастку, і закує вам руки й ноги у кайдани. І ніхто цих кайданів не зніме з вас, крім самої смерті...»

Через три дні вони вирушили в дорогу. Маті був за візника. Решта четверо мінялися ролями й по черзі ставали то невільниками, то делі. Повіз служив Єві водночас і спальнею.

7

Що воно там таке в скелястій ущелині? Чи якийсь табір, чи село? Кубло розбійників чи поселення прокажених? Похорон там чи весілля? Ні, то не село, не кубло розбійників і не поселення прокажених, а великий циганський табір.

У затінку від скель, поміж деревами, стоять обшарпані, закурені шатра. То там, то сям у небо піднімається димок. На галявині цигикає скрипка, бухкає бубон, танцюють дівчата. Стара циганка вчить дівчат танцювати.

Довкола танцівниць з'юрмилися цигани. Тут же підстрибували циганчата, й собі повторюючи рухи дівчат. Навіть малюки двох-трьох років, схожі на замурзаних янголят, кружляли і падали на тра-

ву. Замість бубонів вони били в кокосові горіхи, а замість вуалей надівали на голови павутиння.

Раптом, наче налякані горобці, малюки випурхнули з кущів і помчали до лісної прогалини.

З-за дерев вийшло п'ятеро стомлених людей, ведучи коней за вуздечки. Зграя циганчат оточила їх з пронизливим лементом і щебетом. Діти простягнули долоньки, випрошуючи бакшиш⁴⁸.

— Де старійшина? – запитав Гергей турецькою мовою. – Бакшиш дістанеться всім, але я віддам його тільки старійшині.

Та дітлахи й не збиралися бігти по старійшину, вони й далі штовхалися і галасували біля вершників.

Єва вже засунула руку в кишеню, щоб кинути їм кілька мідяків, але Гергей зупинив її порухом голови.

— Гайда! – крикнув він на дітлахів і вихопив шаблю.

Циганчата зо страху кинулися врозтіч. Злякалися й дорослі цигани. Хто заскочив у шатро, хто заховався в кущах. Лишилися самі жінки. Вони вичікувально поглядали на чужинців.

— Не бійтеся, – заспокоїв їх Гергей по-турецьки. – Ми вас не гнатимемо. Я тільки дітей шугнув, щоб не галасували. Де старійшина?

З одного шатра вийшов старий циган. На ньому був турецький кафтан, висока персидська шапка, на доломані зблискували великі срібні г дзики. На шиї висів золотий ланцюжок. У руці він тримав товстий ціпок.

— Якою мовою говориш? – запитав його Гергей по-турецьки. Старійшина підняв плечі.

— Та воно, ваша милість, якою питають, такою й відповідаю.

— Що так налякало твоїх людей?

— У нашій околиці промишляють греки-розбійники. Подейкують, їх чоловік п'ятдесят. Минулого тижня вони вбили в цьому лісі одного купця.

— Ми не розбійники, ми подорожні, що збилися з дороги. Ідемо з Албанії. Почули про цих розбійників і тому звернули з дороги. Дай нам провідника, нехай він відведе нас у Стамбул і там пробуде кілька днів.

— Бери хоч десяток, – відповів старійшина. – Адже тут недалеко.

⁴⁸ Бакшиш – милостиня (перс.).

— Нам потрібен тільки один, але такий, щоб добре знав усі ходи й виходи в столиці і міг при потребі полагодити зброю, підкувати коня.

Старійшина замислився, потім повернувся до одного із заку- рених шатрів і гукнув:

— Шаркезі!

Зачувши угорське прізвище, п'ятеро вершників аж здригнулися.

З шатра виліз замурзаний циган років сорока п'яти. На ньому були ялові штани і синя сорочка. Штани на колінах були залата- ні червоним сукном. Під пахвою він тримав угорський доломан і накинув його тільки на ходу. Коли циган підійшов до старійшини, він уже встиг застібнути доломан, збив пилюку з штанів, пригладив п'ятірнею чуприну. Обличчя в нього було рябе.

— Проведеш панів витязів у місто й послужиш їм там іще кілька днів.

Гергей простягнув старійшині кілька срібних монет.

— Роздай їх малечі! Дякую за люб'язність.

— А що мені взяти з собою? – запитав Шаркезі турецькою мовою.

— Який-небудь інструмент для лагодження рушниць і кування коней, захопи також якісь ліки від ран, якщо в тебе вони є.

— Захоплю, мій пане. – І циган побіг до шатра.

— Ви не дуже стомилися, милостиві панове? – запитав старій- шина. – Заходьте до нас, відпочиньте. Ви вже їли сьогодні?

І він рушив посеред незнайомих до свого шатра, яке стояло під крилатим буком і помітно виділялося серед решти шатрів своїм червоним кольором.

Дружина старійшини постелила на траві три невеличких піст- рявих килимки. Дочка взялася їй допомагати, навіть не скинувши вуалі, в якій недавно танцювала.

— У нас є сир, яйця, рис, масло, хліб, – запропонувала жінка. – Можемо засмажити й курчат, якщо є час почекати, витязі-красені.

— Ми почекаємо, – відповів Гергей. – Бо ми й справді зголод- ніли. А поспішати нам особливо нікуди.

Довкола них з'юрмилися циганки. Кожна пропонувала погадати. Стара циганка вже й присіла й почала підкидати квасолинки в решеті.

Гергей помацав у кишені.

— Прошу тебе, – сказав він старійшині. – У нас немає ніякого бажання гадати.

Старійшина підняв ціпок і крикнув жінкам, щоб вони забиралися геть.

П'ятеро мандрівників спокійно вмостилися на траві біля страв, які дружина старійшини поклала перед ними.

— Ви весело живете, як я бачу, – сказав Гергей старійшині, ковтнувши води з глечика. – Чи, може, у вас сьогодні свято, чи дівчата завжди так танцюють?

— Завтра п'ятниця, – відповів старійшина. – Хочуть заробити трохи біля Солодких вод.

З кожного слова цигана Гергей намагався добути якусь користь.

— Ми ще ніколи не були в Константинополі, – сказав він – їдемо туди, щоб вступити у військо султана. А що то за Солодкі води?

— Так зветься місце гуляння турків на березі затоки Золотий Ріг. По п'ятницях туди з'їжджаються всі багаті турецькі родини. У такі дні і циганчатам перепадає кілька піастрів. Наші дівчата танцюють, старі жінки гадають.

— А ви не боїтеся за своїх дівчат?

— Чого боятися? Якщо їх візьмуть в одаліски, то тим краще. Але ж туркам потрібні білі жінки, переважно угорки. Буває, що й наші дівчата іноді потрапляють у гарем при дворі. Через те вони й танцюють тепер разом, може, завтра їх пустять у сераль.

Єва звернулася до Гергея:

— Як по-турецьки «вода»?

— Су, моє серденько.

Єва зайшла у шатро й сказала дочці старійшини:

— Су, су, рибонько.

Циганка відгорнула задню запону шатра. За нею відкривався вхід у простору й прохолодну печеру. Зі стелі просочувалася вода і краплинами падала додолу. Краплі видовбали в скелі маленьке озерце.

— Можеш скупатися, якщо хочеш, – запропонувала циганка і замість мила простягнула Єві шматочок глини.

Єва подивилася на дівчину. Циганка глянула у відповідь примруженими очима. Її погляд промовляв: «Який же ти гарний, юначе».

Єва усміхнулася і погладила дівчину по ніжній гарячій щоці. Циганка схопила Євину руку, поцілувала й вибігла.

Коли подорожні заглибилися в лісову гущавину, Гергей гукнув циганові-ковалю:

— Гей, друже Шаркезі! Було в тебе коли-небудь десять золотих?

Циган здивувався, почувши угорську мову.

— Було навіть більше, та тільки уві сні, перепрошую.

— А наяву?

— Одного разу справді було два дукати. Один я беріг два роки! Хотів віддати знайомому хлопчині, а тоді купив на ці гроші коня. Кінь здох. Тепер ні коня, ні золота.

— Якщо ти нам вірно служитимеш, то за кілька днів заробиш десять золотих.

Циган засяяв.

Гергей розпитував далі:

— Чому ти переїхав до Туреччини?

— Здоров'я мав міцне, і турки вмовляли йти до них у військо.

— Та ти ж ніколи не був силачем.

— Та я кажу не про руки, цілую ваші руки-ноги, а про дудку. Я на дудці вправно грав. Дударем я був і слюсарем, цілую ваші руки-ноги, тому турки весь час хапали мене. Привезуть і змушують працювати, а я завжди тікав.

— А жінка в тебе є?

— То є, то нема. Саме зараз немає.

— Якщо захочеш, можеш повернутися разом з нами додому.

— Навіщо мені, перепрошую, додому? Свого доброго господаря я вже там не знайду. А вдома мене знову полонять турки.

— А ти в кого служив?

— Авжеж, служив. У великого пана, найзнатнішого угорця. У нього я щодня їв смажене м'ясо і біди не знав. Пан мій, було, скаже привітно: «Ану, нечупаро, полагодь оту рушницю!»

— А що то був за пан?

— Хто ж іще, як не його милість пан Балінт!

— Який Балінт? – перепитав Йончі Терек.

— Який Балінт? Та його милість Балінт Терек!

Гергей, щоб випередити Йончі, запитав:

— А що ти знаєш про нього? – І він кивнув хлопцеві, щоб той був обережний і не прохопився.

Циган знизав плечима.

— Я ж не листуюся ні з ким.

— Але, може, хто чув щось про нього?

— Я знаю тільки те, що він попав у рабство. Живе він чи помер – цього не знаю. Напевне, помер, бо інакше про нього говорили б.

— А де ти служив у нього?

— У Сігетварі.

Юнаки Perezирнулися. Ніхто з них не пригадував цього цигана. Правда, вони й самі недовго жили в Сігетварі, а слуг і різної челяді в Балінта Терека було чимало, усіх не запам'ятаєш.

Гергей уважно вдивлявся в обличчя цигана і раптом усміхнувся:

— Стривай... Тепер вже пригадую! Ти колись був невільником у Юмурджака, і Добо звільнив тебе.

Циган здивовано втупився в Гергея, потім затряс головою.

— Ні, не Добо, а семилітній хлопчик. Гергеєм його звали – я добре пам'ятаю. Хай Девла благословить того хлопчика, де б він не був. Це завдяки йому мені дістався і кінь, і віз. Це для нього я зберігав свій дукат. Але потім зрозумів, що то був не хлопчик, а ангел.

— А скажи, я не схожий на твого ангела?

Циган недовіжливо зиркнув на Гергея.

— Ніколи не зустрічав вусатих ангелів.

— А от подивись, – сказав, усміхаючись, Гергей. – Я той самий ангел і є. Пам'ятаю навіть, що ти того дня одружувався. Твою дружину звали Бежке. Зустрілися ми в лісі за Пейчем. Тоді тобі ще й зброю дали.

У цигана мало очі не вилізли на лоба від здивування.

— Ой, хай вас благословить райський Девла, ваша милість, молодий мій пане! Хай родяться у вас золотенькі діточки, здорові, як зернята проса! Який для мене щасливий день нині!

Він став навколішки, обхопив ноги Гергея і поцілував.

— Тепер я вже вірю, що ми недаремно пустилися в цю подорож, – сказав Гергей.

Він розповів цигану, з якою метою вони сюди приїхали, і спитав:

— Як нам дістатися до пана Балінта?

Циган слухав Гергея то з палаючими очима, то з похнюпленою головою. Він поцілував руку Йончі, потім сказав, замислено похитавши головою:

— Потрапити в Стамбул можна і навіть проникнути в Семибаштовий замок. Але ж нашого пана там стережуть не дерев'яними шаблями... – І, обхопивши свою голову, ніби заколисуючи її, циган заговорив: – Бідний ти наш пан! Якби знати, де ти, я гукнув би тобі у віконце, вітаючись із тобою, сказав би, що цілую твої руки-ноги.

Гергей і супутники почекали, поки вичерпається уява цигана, а тоді взялися серйозно обмірковувати, яким чином можна було б визволити свого господаря.

— Зайти в місто можна, – міркував циган, – особливо сьогодні. Сьогодні в Стамбулі персидська панахида, і в такий день тут

збирається стільки прочан, не менше ніж у нас дома на храм. Але ж у Семибаштовий замок і птах не залетить.

— Дарма, – розпалився Йончі, – нам би тільки в місто пробратися, а далі побачимо.

Золотий Ріг завширшки такий, як Дунай. Ця морська затока, витягнута у вигляді рогу, проходить посеред Константинополя і, лишаючи місто позаду, доходить аж до самого лісу.

Наші мандрівники попливли затокою у великій рибальській фелюзі. На носі човна сидів Гергей, який найбільше скидався на турка, коли судити з одягу. Посередині на лаві вмовився Мекчеї, який теж скидався на турка, решта влаштувалися на дні човна.

У промінні призахідного сонця тяглися вгору стовпи, виблискували золотом бані церков, і все це віддзеркалювалося у воді, викликаючи захоплення мандрівників.

— Наче у казці! – не втрималася Єва, що сиділа біля ніг Гергея.

— Краса незрівнянна! – погодився Гергей. – Але, серденько моє, все це, немов казковий палац: зовні він напрочуд гарний, а всередині живуть чудовиська й зачаровані створіння.

— Чарівне місто! – мовив і Мекчеї.

Тільки Йончі сидів у човні притихлий і сумний. Йому стало майже приємно, коли серед дивовижних будівель і всієї тієї розкоші він побачив чорну пляму.

— Що це за гай? – запитав він цигана. – Там стоять самі тополі. Але які вони чорні! І які високі!

— То не тополі, – відповів циган, – це кипариси. І там не гай, а кладовище. Там ховають померлих турків з Пери⁴⁹.

Йончі заплющив очі. Він подумав про те, що його тато може теж лежати під похмурим кипарисом.

Гергей глянув на нього, замотав головою.

— Місто лежить так само високо, як у нас Буда на березі Дунаю. Тільки тут дві, а то й три гори.

— От не думав, що Стамбул стоїть на горбах! – докинув Мекчеї. – Мені він уявлявся таким рівнинним, як Сегед чи Дебрецен.

— Легко їм було будувати таке гарне місто, – озвалася Йончі. – Розбійницька столиця! Натягли награбоване з усього світу. Цікаво, в який будинок потрапили речі з палацу нашої королеви?

⁴⁹ Пера – передмістя Константинополя.

— Ти хочеш сказати, моє серденько, короля Матяша, – поправив її Гергей.

Він не любив королеву Ізабеллу і хотів наголосити, що речі Будаїського замку привезли не з Польщі.

Коли вони під'їхали до моста, сонце вже сховалося за обрієм. На мосту була товчія, метушня.

— Сьогодні на панахиді буде сила народу, – сказав човняр.

— Ми теж на панахиду, – відповів Гергей.

Йончі аж здригнувся. Збліднувши, він дивився на натовп, що валив через міст у Стамбул.

Змішавшись із натовпом, вони зуміли пробратися в місто.

Стражники, що стояли на мосту, нікого не перевіряли. Людський потік виніс наших мандрівників на стамбульські вулиці.

Вони самі не знали, куди йдуть. Людський потік прямував кудись угору трьома вулицями, потім зупинився. Натовп розступився перед солдатами, що розчищали дорогу перським прочанам.

Гергей притиснув до себе Єву. Хлопці притулилися до стіни якоїсь будівлі. Тільки очима стежили один за одним.

Раптом у кінці вулиці спалахнуло сліпуче світло. З'явився кошик, із залізних прутів, завбільшки як діжка. Кошик ніс на довгій жердині могутній перс, а в кошику палали поліна завтовшки з людську руку. Поліна, певне, були політі нафтою. Один такий смолоскип освітлював усю вулицю.

Попереду велично крокувало десять смуглявих чоловіків у траурному вбранні. Їхні коротко підстрижені кучеряві борідки й круті підборіддя свідчили про те, що це перси. Позаду них ступав кінь. На спині в нього була біла попона. Зверху на попони лежало сідло, на сідлі – дві складені навхрест шаблі і двоє білих живих голубів, прив'язаних лапками до сідла. І кінь, і голуби, і шабля, і попона – все було забризкано кров'ю.

Слідом за конем вулицею йшов гурт людей у траурному вбранні і тягнув одноманітну жалібну пісню всього з двох слів: «Хусейн! Хасан!»⁵⁰, і затим короткий вигук «Ху!»⁵¹, який зливався з дивним лясканням.

⁵⁰ Хусейн і Хасан – святі, яких шанує один з напрямків мусульманства.

⁵¹ Ху – одне з імен Аллаха.

Коли процесія підійшла ближче, стало ясно, звідки долітають ці звуки. Ішли довгими вервечками перси в чорних хламидах до п'ят, з оголеними грудвями. Голови в усіх були запнуті чорними хустками, кінчики яких метлялися ззаду на шії.

Перси йшли по обидва боки вулиці й вигукували: «Хусейн! Хасан!», розмахуючи правою рукою, а коли видихали: «Ху!», били себе в груди кулаком біля серця.

Від цих ударів по грудях і чулось ляскання. Багряно-сині сліди на грудях свідчили про те, що богомольці лупцювали себе найнещаднішим чином. Персів цих було чоловік із триста. Вони раз у раз зупинялися і, вдаривши себе в груди, ступали два-три кроки вперед.

Над ними маяли різнокольорові трикутні прапори, здебільшого зелені, хоча були там і чорні, жовті й червоні.

До древка прапорів і до шапок персидських дітей були пришпилені срібні зображення руки – в пам'ять турецького мученика Аббаса, якому відрубали руку за те, що він напоїв Хусейна водою, коли вороги схопили його після кербелайської битви⁵².

І пісня зазвучала з наростаючою силою:

Смолоскипи освітили ще один темний гурт людей, що сунув вулицею, оточивши верблюда, накритого зеленою попоною. На спині у верблюда стояло маленьке шатро із зелених гілок, а з нього виглядав хлопчик. Виднілося лише його обличчя та іноді між гілок висувалася його рука, що пригорщами сипала на людей у траурному вбранні щось на зразок тирси.

Час від часу позаду чувся якийсь дивний брязкіт і гуркіт.

Невдовзі підійшла ще одна траурна процесія. Її учасники теж крокували по обидва боки вулиці і теж були зодягнені в чорні хламиди. Але цього разу хламиди розходилися на спині. В руках богомоль-

⁵² Кербелайська битва (680 р. н. е.) – битва біля міста Кербела, що відтоді вважається священним містом мусульман.

ці тримали канчуки з ланцюгів завтовшки в палець. Канчуки були такі важкі, що їх доводилося тримати обіруч. За кожним рядком жалісливої пісні перси шмагали себе отими батогами по голій спині – то через праве, то через ліве плече.

Побачивши закривавлені спini, вкриті пухирями, Єва вчепилася в Гергея:

— Я зомлію, Гергею...

— А далі буде ще страшніше, – відповів Гергей. – Мені про цю панахиду розповідав один невірний-турок. То я не вірив, що таке може бути.

— Але оту дитину вони не вб'ють?

— Не вб'ють. Голуби й дитина – це тільки символи. Опівночі мотузочки переріжуть і випустять голубів. Голуби – це душі Хусейна і Хасана. Їхній політ у небо супроводжуватиметься благоговійними криками.

— А дитина?

— Вона втілює в собі осиротілий персидський народ.

— Хто ще йтиме?

— Люди, які вдарять себе кончарами в голову.

І справді, далі йшла ще одна скривавлена процесія.

Таке можна уявити собі тільки в якомусь жадливому сні. Ішли люди в білих полотняних сорочках до п'ят. Голови в усіх поголені. У правій руці кожен тримав кончар. Лівою рукою один тримався за пояс другого, щоб не впасти від втрати крові або щоб підтримати товариша, якщо той похитнеться.

Вони теж ішли по обидва боки вулиці. Пісня, схожа на псалом, у їхніх вустах перетворилася на пронизливе завивання.

У кінці кожної строфи пісні при світлі смолоскипів зблискували кончари, і люди торкалися ними своїх виголених голів. Усі обливалася кров'ю. У декого кров текла по носі й вухах, заплямовуючи полотняні сорочки. Смолоскипи сичали, полум'я маяло на вітрі, й іскри дощем падали на скривавлені голови.

У повітрі стояв важкий запах паруючої крові.

Єва заплющила очі.

— Страшно!

— Чи я тобі не казав: лишайся вдома. Така подорож не для жінки. Заплющ очі, моя кізонько.

Єва замотала головою і розплющила очі:

— От і навмисне дивитимусь!

І хоча обличчя її зблідло, вона й далі дивилася на криваве богомілля.

Гергей був спокійніший – він з дитинства звик до вигляду крові. Це його не дуже непокоїло. Більше здивувало те, що ці люди добровільно зносять такі торттури, проливають свою кров. І з отакими недолюдями вже понад сто років б'ється угорський народ! Він перевів погляд з кривавої процесії на протилежний бік вулиці.

Дивно, що ми завжди відчуваємо, коли чийсь очі пильно дивляться на нас.

Гергей глянув туди, звідки були спрямовані на нього очі двох людей.

Один був з вигляду вірменин – той самий адріанопольський ага, солдати якого з легкої руки Гергея злетіли в повітря.

Другим був Юмурджак.

8

Сталося це минулого літа. Якось уранці Майлад повідомив Балінта Терека, що вночі у замок прибули нові в'язні.

— Угорці? – здивовано запитав його Балінт.

— Не знаю. Я тільки чув, як уранці, коли відчинили ворота, брязкотіли ланцюги на подвір'ї. Я ж розрізняю брязкіт ланцюгів кожного бранця. Навіть лежачи в постелі, завжди точно знаю, хто проходить повз мої двері.

— Я теж.

Вранці вони знову почули дзвін ланцюгів. Але йшла не одна людина, а двоє, троє, а то й четверо. Ось вони пройшли через подвір'я, брязкаючи кайданами. Невже їх повели в Таш-чукуру!

Таш-чукуру – це схожа на печеру темниця Семибаштового замку, камера смертників, влаштована під Кривавою баштою. Той, хто попадав туди, дуже швидко пізнавав таємниці потойбічного світу.

Балінт і Майлад побрели в сад, де вони звикли відпочивати, коли їм дозволяли вийти з камери. Але того дня їх не хвилювало, як розпускаються кущі, не звертали вони уваги й на хмари, що плвли в напрямку Угорщини. Вони занепокоєно чекали, коли нарешті з'являться нові бранці.

На їхніх ногах уже не було ланцюгів. Оті незліченні дукати, що їх переслала дружина Терека султанові й пашам, не відчинили їм воріт на волю, але допомогли позбутися кайданів.

До того ж обидва в'язні були вже людьми немолодими, а замок охороняло двісті п'ятдесят солдатів зі своїми родинами.

На подвір'ї з'явився опасистий бей, даючи вказівки стражникам, що здавали вартування.

— Троє з вас піде на каменедробильню, – наказав він, витираючи чоло і важко дихаючи. – Так, троє підуть на каменедробильню і працюватимуть там.

Він назвав імена трьох призначених ним солдатів, потім звернувся до двох невисоких на зріст вартових:

— А ви повертайтеся через годину – прибиратимете арсенал.

Балінт Терек з нетерпінням чекав, коли бей закінчить свої розпорядження. Ніби прогулюючись, він підійшов ближче.

— Доброго ранку, Вели-бей! Як спалося?

— Погано. Мене розбудили сьогодні дуже рано. Прибуло троє нових в'язнів з Угорщини.

— Чи це не ченця привезли сюди?

— Ні, не ченця. Якогось дуже настирного пана. Хоча він, може, й жебрак. На ньому навіть сорочки немає порядної. Кажуть, що він підстеріг будайського пашу і пограбував.

— Будайського пашу?

— Так. З ним привезли і його двох синів.

— А як його звати?

— Я записав, але не пам'ятаю. У вас у всіх такі чудернацькі імена, що й сам біс їх не розбере.

Балінт Терек вернувся в сад і сів біля Майланда.

— Напав на будайського пашу? – мовив він замислено. – Хто б це міг бути?

— Жебрак? – розмірковував і Майлад. – Якби він був жебраком, його сюди б не привезли.

— Хто б він не був, але найперше, що я зроблю, це дам йому одержу.

Вони довго міркували, перебираючи прізвиська безлічі угорських і ердейських вельмож, але дійшли висновку, що жоден з відомих їм людей не посмів би так вчинити з будайським пашею – адже паша їздить у супроводі великого почту.

Новий в'язень з'явився за обідом, він сів до їхнього столу в затінку внутрішнього подвір'я.

Майлад і Балінт пильно приглядалися до нього. Але прибулець виявився їм незнайомим. Якийсь низенький, кремезний, смуглявий чоловік з сивиною і невеликою лисиною на маківці. Одягнений він був у подерте угорське полотняне вбрання. Поруч з ним сиділи двос хлопців, одягнених трохи краще. Одному на вигляд було років двадцять, другому – двадцять п'ять. Схожі риси обличчя свідчили, що між собою вони – брати, а старому – сини. На ноги старому вже наділи легкі сталеві кайдани, які два роки проносив Балінт Терек. Від тривалого вжитку вони блищали, наче срібло.

Майлад поспішив назустріч старому. Він не знав його, але бачив, що то угорець. Балінт теж стояв біля столу, весь зворушений такою зустріччю, і уважно дивився на старого.

Майлад, не в змозі вимовити ані слова, обняв його. Балінт, затремтівши від хвилювання, крикнув:

— Хто ти?

Старий опустил голову і ледь чутно промимрив:

— Ласло Море.

Балінт відсахнувся, як від удару, відвернувся і сів на місце.

Майлад теж квапливо відійшов від нового в'язня.

Юнаки, зажурені, стояли за спиною батька.

— Отут буде ваше місце, – розпорядився Велі-бей, показуючи на вільні місця за столом, де сидів Балінт Терек.

Почувши це, Балінт Терек підвівся.

— Якщо їх годуватимуть за цим столом, я тут їсти не стану! – І, обернувшись до слуги, що стояв за його спиною, сказав: – Занеси мені тарілку в кімнату.

Майлад стояв якусь хвилю, вагаючись, а тоді й він наказав своєму слугі:

— Неси й мою тарілку, – і рушив слідом за Балінтом.

Велі-бей знизав плечима і, кинувши погляд на Море, спитав:

— Чому вони тебе так зневажають?

Море похмуро дивився вслід землякам.

— Бо вони угорці.

— А ти хіба не угорець?

— Отож-бо й воно, що угорець. Двоє угорців ще можуть ужитися, але троє вже неодмінно почубляться.

Балінт Терек два тижні не виходив із своєї кімнати. Так само вчинив і Майлад. Він слухав міркування Балінта про нову віру, що її поширювали славний знаменитий Мартін Лютер та Жан Кальвін⁵³.

— Це і є істинна християнська віра, а не та римсько-латинська, що поширилася по всьому світу, – казав Балінт Терек.

Нарешті і Майлад перейшов у нову віру. Він навіть написав листа своєму синові Габору, щоб він удома замислився над цим ученням.

Та дуже вже їм обридло сидіти в чотирьох стінах. Одного дня Балінт сказав:

— Ходімо спустимося в сад.

— Таж там отой розбійник!

— Може, його й немає в саду.

— А якщо він там?

— Якщо він там, ми просто вдаватимемо, що не помічаємо його. Ми маємо таке ж право на прогулянку, як і він.

Майлад усміхнувся.

— Право? Отже, у нас є якісь права.

— Звичайно, трясця їхній мамі! Скільки вже часу ми страждаємо в неволі, а цей Ласло тільки два тижні тому приїхав. – І вони спустилися в сад.

Під платаном сидів персидський принц – теж давно тут у неволі, як і вони, та ще якийсь азіатський князюк, що вже отупів з горя й нудьги. Вони грали в шахи. Вже роками з ранку до вечора грали вони в шахи й ніколи не перемовлялися бодай жодним словом.

Балінтові й Майладу обидва шахісти були так само добре знайомі, як Мармурові ворота, що білили між Кривавою і Золотою баштами, чи як височенний на зріст багатий курд, який змушений був тягати за собою пудові кайдани тільки за те, що колись він вилаяв султана. Знесилений від кайданів, він з ранку до вечора сидів або лежав біля загратованих дверей темниці Кривавої башти. А поглядом він із заздрістю стежив за в'язнями, що прогулювалися між кущами.

Майлад і Балінт навіть не глянули б на шахістів, якби не помітили незнайомця, який сидів біля гравців, спостерігаючи їхню гру.

⁵³ Лютер Мартін (1483–1546) і Кальвін Жан (1503–1564) – засновники протестантського віровчення.

Хто цей старий низенький турок у жовтому кафтані? І чому в нього непокрита голова?

Зачувши кроки ув'язнених угорських вельмож, незнайомиць обернувся.

Це був Море. Він підвівся і відійшов від гравців. З його обличчя вже зникла втома, що першого дня здавалася мало не смертною. Маленькі чорні оченята зиркали жваво, й навіть хода його тепер стала впевненою, майже молодю.

Він підійшов до вельмож і, схрестивши руки на грудях, сказав:
— За що ви так ненавидите мене? Чим ви кращі від мене? Тим, що багатші? Тут багатство ні до чого! Чи ви благородніші від мене? Мій рід такий же давній, як і у вас.

— Ти був грабіжником! – буркнув Балінт Терек.

— А хіба ви не були розбійниками? Хіба ви не простягали свої лапи скрізь, де тільки могли? Хіба ви не воювали між собою? Хіба ви не поверталися безліч разів то до Яноша, то до Фердинанда? Ви підспівували тому, хто вам більше платив!

— Ходімо звідси, – мовив Майлад, – не зв'язуйся з ним!

— Не піду! – відрубав Балінт Терек. – Я ще ні перед ким не відступав.

Побачивши, що від воріт іде Вели-бей, він сів на лаву, намагаючись угамувати свій гнів. Бей ішов разом з турецьким мулом і синами Море. Юнаки теж були вдягнені по-турецьки, тільки без тюрбанів. Як і їхній батько, вони ходили простоволосі.

Майлад сів поруч з Балінтом Тереком.

Море став перед ними, розставивши ноги і впершись руками в боки, й далі запально говорив:

— Я брав участь у тій битві, коли розгромили військо Дердя Дожі. Я був учасником Могачської битви, в якій двадцять чотири тисячі угорців пролили кров за батьківщину.

— Я теж там був, – урвав його Майлад, вдаривши себе в груди.

— А якщо і ти пройшов оте хрещення кров'ю, то мусив би знати, що всі, кому пощастило тоді врятуватися, тепер мають один одного за брата.

— Е, ні, нехай розбійник з великої дороги не вважає мене своїм братом! – гримнув Майлад, вкриваючись червоними плямами. – Я знаю, чому зруйнували твій палотайський замок!

— Може, і знаєш, зате не знаєш, чому зрівняли з землею замок Нану. Не знаєш, що біля ніг будайського паші лежить уся угорська нація. І тільки я, Ласло Море, не побоявся йому крикнути: «Можеш наказувати собакам, а не нам!» Я роками бився зі своїм невеличким загоном проти турків. Не Фердинанд, не угорське дворянство, а я, Ласло Море. Це я розбив торік військо, що сунуло на Белград, я, Ласло Море, якого ви охрестили розбійником і грабіжником. – Він відітхнув, потім, розмахуючи руками, вів далі: – Якби в мене було стільки добра, замків і челяді, як у Балінта Терека, чи стільки воїнів, як у того, хто носить корону тільки для прикраси, – тоді мене, Ласло Море, славили б як визволителя нації. Але тому, що в мене не було всього цього, бусурмани оточили мене в Нані й зрівняли з землею мій замок...

Підійшов Велі-бей у супроводі турецького мули.

— Не знаю, про що ви тут сперечаєтесь, але слова Селіма – суцця правда. Він живе ближче до джерела правди, ніж ви, невірні.

— Який Селім? – здивовано запитав Балінт Терек.

— Селім, якого ще кілька днів тому мовою невірних називали Ласло Море, – відповів Велі-бей.

Балінт Терек презирливо засміявся:

— Селім!.. І він ще просторікував перед нами про любов до батьківщини! Геть від мене, поганцю, собачий сину!

Він, напевне, вдарив би його, коли б до них не підскаочив Велі-бей.

— Невірна свиня! – загорлав бей на Балінта. – Я накажу негайно закувати тебе в кайдани!

Балінт Терек скинув голову, як норовистий кінь, якого вдарили по морді. Очі його горіли вогнем. Один Бог знає, що б він накоїв, якби Майлад не відтягнув його.

Бей зневажливо подивився їм услід. Але, згадавши, видно, про свої кишени, перестав брутально лаятись. Потім обернувся до Море і голосно, щоб почули й вороги, сказав:

— Милостивий султан з радістю довідався про те, що ти виявив бажання вступити у табір праведників, і прислав цього шанованого священника, аби він приніс тобі пізнання світла пророка, ім'я якого благословенне на віки Вічні.

— Ходімо до себе! – задихаючись від люті, прохрипів Балінт Терек. – Ходімо звідси, мій добрий друже Майлад!

Через кілька днів вийшли на волю сини Море. Їх обох прийняли на службу в Константинополі.

Старий Море лишився в ув'язненні.

Терек і Майлад не сказали з ним більше ні слова, проте обидва не раз чули, як Море наполягав на своєму звільненні. Одного разу Велі-бей відповів йому так:

— Я знову клопотався в палаці у твоїй справі. Вже прийшов лист з Угорщини. Мушу тобі сказати, що будайський паша гарно розписав тебе! Між іншим, він повідомив і про те, що коли замок Нана був в облозі, ти розкидав гроші перед турками, намагаючись врятувати свою шкуру. — І, похитавши головою, він засміявся: — Старий, старий, хитрий же ти лис!

Турки на той час уже захопили Секешфегервар і Естергом. Сам султан їхав на чолі свого війська, щоб зламати опір двох останніх бастіонів Задунайщини. Коли він повернувся додому, вже стояла зима.

Мешканці Семибаштового замку щотижня одержували повідомлення про похід. Чекали прибуття нових бранців. Хай їм Бог простить за такий гріх, але вони навіть раділи тому, що нові знайомі, можливо, навіть добрі друзі, поселяться у цій в'язниці. Скільки новин вони принесуть! Мабуть, і про сім'ї щось можна буде довідатись.

Якось уранці, коли Балінт і Майлад саме про це говорили, раптом відчинилися двері і на порозі став Велі-бей. Обличчя його розпашілось від швидкої ходи. Він склав руки на грудях і шанобливо вклонився панові Балінту:

— Вельможний пане, тебе викликає до себе його величність падишах. Негайно одягайся і підемо.

Балінт Терек здригнувся, його погляд скам'янів.

— Ти вільний! – пробелькотів Майлад.

Вони стали похапцем діставати одягу з шафи. Велі-бей і собі побіг перевдягнутися.

— Не забудь і про мене! – благав Майлад. – Нагадай йому про мене, Балінте. Адже ти матимеш змогу розмовляти наодинці з султаном. Попроси його, щоб він відпустив з тобою і мене.

— Я не забуду, – запевнив Балінт.

Тремтячими руками він застібнув свій голубий атласний кафтан, який був на ньому й тоді, коли його везли в Туреччину. Свою гарну зимову одягу він уже встиг зносити. Голубий атласний кафтан він навмисне не одягав – беріг його, сподіваючись, що зможе згодом повернутися в ньому додому.

Тільки шаблі біля пояса не було.

— Коли повернешся додому, тоді й начепиш, – підбадьорював його Майлад, проводжаючи друга.

Радісно дивився він, як Балінт і Велі-бей сідають разом у повіз, як закутуються у великі хутряні шуби. Повіз рушив. За ним їхали верхи двоє озброєних охоронців.

«Господи, Господи!» – молився Балінт дорогою. Йому здавалося, що минула ціла вічність, поки вони завернули у ворота палацу.

У палац пішли пішки через яничарський двір. Безліч сходів з білого мармуру. Безліч ставних охоронців і слуг. Величезні мармурові колони, м'які килими, позолота. На кожному кроці неперевершені зразки витонченого східного мистецтва. Але Балінт Терек бачив тільки спину слуги в білому кафтані, який терпляче йшов попереду них, та двері, завішені товстою шовковою завісою, і думав, що ці двері ведуть у покої султана.

Балінта Терека ввели в невеличку залу, застелену килимом, на якому лежав пуховик. Біля пуховика стояла велика мідна посудина, схожа на купіль для хрещення у будайському храмі. Тільки посудина ця стояла не на пілоні, а на мармуровому кубі, і в ній була не вода, а розжарені вуглини.

Балінт Терек уже знав, що це мангал – переносна турецька піч.

У кімнаті не виявилось нікого, крім трьох вартових-сарацинів. Вони стояли, наче статуї, стискаючи в руці великі срібні алебарди. Велі-бей з трепетом зупинився біля дверей.

Балінт глянув у вікно. Він побачив зеленуваті морські хвилі, а на другому березі затоки – Скутарі. Так само він дивився б на Пешт з вікон свого будайського палацу..

Стояв він недовго, хвилин п'ять. Нарешті сарацин відхилив завісу з дверей, і за мить з'явився султан.

Почту не було ні попереду, ні позаду султана. Разом з ним зайшов тільки худенький юнак-сарацин років п'ятнадцяти і зупинився біля охоронця.

Бей миттю впав ниць на килим. Балінт клацнув підборами і схилив голову. Коли він підвів її, султан уже стояв біля мангала і грів над ним свої худі руки. На ньому був обшитий хутром горностає кафтан горіхового кольору, такий довгий, що з-під нього виглядали тільки червоні капці. На голові – легенька біла чалма. Щоки виголені. Тоненькі сиві вуса звисали нижче підборіддя.

Якусь мить вони стояли мовчки. Потім султан зиркнув на бей:

— Ти вільний!

Бей підвівся, схилився в поклоні й позадкував до дверей. Біля порога ще раз вклонився і зник, наче тінь.

— Давненько я не бачив тебе, – спокійним голосом мовив султан. – Ти зовсім не змінився, тільки посівів.

Балінт подумав: «Та й ти, Сулеймане, не помолодшав!» Відтоді як Балінт не бачив його, султан весь висох і довкола великих баранячих очей з'явилися густі зморшки. Здавалося, що й ніс у нього видовжився. Щоки були бридко нарум'янені.

Балінт промовчав, тільки чекав, чекав із завмерлим серцем, що тепер буде.

Султан схрестив руки на грудях і сказав:

— Ти, напевне, знаєш, що Угорщини як країни більше не існує.

Балінт Терек зблід. У нього аж подих перехопило.

— Ті кілька фортець, – вів далі султан, – які ще тримаються, житимуть недовго. У цьому році здадуться і вони. (Балінт Терек глибоко зітхнув). Отож мені потрібен для Буди добрий паша. Такий, щоб він не був чужим ні угорцям, ні мені. Ти прекрасна людина. Я поверну тобі всі володіння, що ти мав.

Балінт пильно дивився на султана, губи його заворушилися. Але він так і не промовив жодного слова.

Султан проводив далі:

— Ти зрозумів, про що я кажу? Адже ти знаєш турецьку мову?

— Так, – відповів Балінт.

— Отож я хотів би зробити тебе будайським пашею.

Плечі Балінта здригнулися, проте обличчя лишилося серйозним і скорботним. Погляд його ковзнув з обличчя султана на мангал, крізь арабески якого, червоніючи, жевріли вуглини.

Султан замовк на мить. Мабуть, він чекав, що Балінт за турецьким звичаєм впаде йому до ніг, або ж за угорським звичаєм поцілує йому руку, чи принаймні щось відповість. Але Балінт мовчав, схрестивши руки на грудях, ніби забувши, що стоїть перед султаном.

Султан насупився. Він двічі пройшовся по кімнаті. Тоді знову зупинився і нетерпляче запитав:

— Може, тобі це не до душі?

Балінт отямився.

У короткі миті безмовності душа його опинилася далеко, облетіла всі чудові замки, рідні ліси, поля; він обнімав дружину, цілував дітей, мчав на своїх улюблених конях, вдихав повітря рідної землі... Голос султана ніби пробудив його зі сну.

— Милостивий повелителю, – мовив він, глибоко розчулений, – якщо я правильно зрозумів твої слова, ти хотів би призначити мене на місце Вербеці?

Султан похитав головою.

— Ні. Вербеці помер. Він помер ще в тому році, коли ти виїхав з країни. Це місце лишалось вільним. Я хотів би, щоб ти став справжнім пашею. Я виділю тобі найбільший пашалик⁵⁴ і дам найбільшу свободу.

Приголомшений Балінт дивився на султана.

— Але як же, ваша величносте? – промовив він нарешті. – Мені стати угорським пашею?

— Ні, турецьким пашею.

— Турецьким пашею?

— Так, турецьким. Я ж сказав: Угорщини більше не існує, отож немає більше й угорців.

— Це щоб я став навіки турком?

— Авжеж.

Голова Балінта Терека схилилася на груди. Він зітхнув, глянув султанові в обличчя і сумним голосом промовив:

— А якось інакше не можна?

— Ні.

Балінт Терек заплющив очі, важко дихаючи.

— Ваша величносте, – промовив він нарешті. – Я знаю, що ви не звикли слухати пряме слово, але мені на старості років кривити душею не личить... Я завжди кажу те, що думаю.

— А що ти думаєш? – крижаним тоном спитав султан. Балінт Терек зблід, але відповів спокійним, рішучим голосом:

— Те, що коли навіть уся країна у твоїх руках і всі угорці стануть турками, то й тоді я турком не стану! Ні! Ні!

9

Велі-бей з жахом слухав розповідь Балінта Терека про його таємну бесіду з султаном.

⁵⁴ Пашалик – адміністративна одиниця (генерал-губернаторство) в султанській Туреччині.

— Божевільний! – вигукнув він. – Я голову даю відрубати, що вже сьогодні вночі ночувати тобі у Кривавій вежі.

Бей цілу ніч походжав подвір'ям, чекаючи наказу султана.

Однак розпорядження не надійшли ні в ту ніч, ні в наступні дні.

Через тиждень у Семибаштовому замку з'явився старий шейх-уль-іслам⁵⁵.

— Тут у вас перебуває якийсь знатний гяур, – звернувся він до бея. – Його звати Балінт Терек.

— Так, – відповів бей, схиливши голову у поклони.

— Падишахові, хай благословить його Аллах на довгі літа, полюбилося думка зробити цього чоловіка правителем наших угорських володінь. А невірний не бажає перейти в нашу віру.

— Собака!

— Я попросив падишаха, хай благословить його Аллах на довгі літа, щоб він дозволив мені глянути на того в'язня, може, мені пощастить що-небудь зробити. Ти ж знаєш, сину мій, що я вже літня й досвідчена людина.

— Ти мудрий з наймудріших, високоповажаний шейху. Ти Соломон нашого часу!

— І я теж так гадаю, що будь-який вузол можна як-небудь розплутати. Для цього потрібні терпіння і розум. Можливо, що його розчулить та обставина, що я сам особисто приніс йому світло пророка? Спочатку він тільки слухатиме мене, а потім і сам незчується, як у його серце западуть перші зернята праведної віри.

— Він людина досить кмітлива.

— Бачиш, сину мій, якщо нам пощастить повернути цього нечестивця в праведну віру, ми принесемо цим радість падишахові.

І затим вони в один голос промовили:

— Хай благословить його Аллах на довгі літа!

О восьмій годині дня, а за нашим часом – о другій годині пополудні, коли пан Балінт куняв у своїй кімнаті, двері раптом відчинилися і на порозі став бей, пропускаючи вперед головного муфтира.

Пан Балінт підвівся на тахті, спершись на лікоть, став розгублено протирати заспані очі.

⁵⁵ Шейх-уль-іслам – вищий духовний сан у мусульман.

Він дивився на довгобороду біблейську постать, яку ще ніколи не бачив. Однак зразу зметував, що це духовна особа, судячи з чорного кафтана і білої чалми.

— Прокинься, пане Балінте, – мовив до нього бей. – Тебе чекає велика честь: до тебе прийшов сам милостивий шейх-уль-іслам, щоб просвітити тебе. Вислухай його уважно.

Бей зняв із стіни килим, що висів над ліжком, розіслав його посеред кімнати. Потім скинув з себе кафтан, збираючись його постелити на килим, але старий цього не дозволив. Він сів, схрестивши ноги. Його борода сягала пояса. Мудрими старечими очима він допитливо оглянув Балінта Терека, потім погортав маленьку, завбільшки в долоню, але досить товсту книгу, оправлену шкірою.

— Чого вам треба? – буркнув пан Балінт. – Адже я сказав султанові, що не збираюся переходити в турецьку віру.

Велі-бей нічого не відповів. Він тільки глянув на великого муфтира. Той замість відповіді приклав книгу до серця, до лоба, до губів. Потім заговорив:

— Во ім'я Аллаха милостивого і милосердного, Абдул Казем Мохамед син Абдаллаха, сина Абд Ен Моталлеба, сина Хазема, сина Абд Менафа, сина Каси, сина Калеба, сина Морри, сина Лови, сина Галеби...

Пан Балінт мовчки дивився на старого. Одягнув свій доломан. Сів на стілець і став чекати, чим усе це скінчиться.

Старий спокійно вів далі:

— ...сина Фера, сина Малека, сина Мадара, сина Кенана, сина Каниза...

Пан Балінт позіхнув.

Муфтир тим часом не вгавав:

— ...сина Модрека, сина Еліаша, сина Модара, сина Назара, сина Моада...

Він перерахував ще безліч імен, поки повернувся нарешті до Мохамеда і його народження.

Бея в кімнаті вже не було – він непомітно вислизнув і пішов займатися своїми справами. В коридорі йому зустрівся Майлад, який теж щойно встав після обіднього сну. Він ішов до пана Балінта, щоб розбудити його.

— Не заважай Тереку, – сказав бей. – У нього там духівник. Він наvertsає його на праведну віру.

— Турецьку віру?

— Так, – відповів, посміхаючись, бей. І хутко заспішив униз сходами.

Майлад, вражений, дивився йому вслід.

10

Ще не встигла пройти похоронна процесія персів, як Гергей узяв Єву за руку й рушив уперед. Він протиснувся в натовп, кивнувши по дорозі Мекчеї й цигану.

— Тікаймо! Біда!

Тепер вперед вийшов Мекчеї. Своїми широкими плечима він прокладав шлях у людському потоці. Юмурджак і ага тупцяли на тому боці вулиці: вони ніяк не могли пробратися крізь ряди священної процесії. Їх не пропускали й солдати, які стежили за порядком. Та й кончари, що ними в релігійному екстазі розмахували перси, теж могли обернутися проти них.

Шіїти й суніти⁵⁶ ворогують між собою. Шіїти вважають, що сучасні служителі Мохамеда – суніти – незаконно захопили владу. А турки вважають персів еретиками.

Нарешті наші герої вибралися з натовпу й опинилися на якійсь вузькій темній вуличці.

— Біжімо! – крикнув Гергей. – Я бачив Юмурджака й агу. Вони прийшли з солдатами.

Втікачі кинулися в пільму. Попереду біг циган, хоча й сам не знав навіть, кого й чого треба боятися. Ось він нашттовхнувся на собак, які спали, і, перевернувшись, упав. Один собака заскавучав, решта розбіглися з переляку.

Адже відомо, що в Стамбулі – рай для собак. У цьому місті або немає дворів, або за двори правлять дахи будинків, тож собакам просто немає притулку. Часом вулиці аж кишать отими рудими, схожими на лисиць собаками. Турки їх не чіпають. Більше того, коли яка-небудь сука щениться, то для неї стелять біля воріт ганчірку або якусь ряднину. Собаки чистять і прибирають вулиці Стамбула. Щоранку турки висипають сміття біля дверей свого будинку з чотирикутної бляшаної

⁵⁶ Шіїти й суніти – дві гілки ісламу, які ворогують між собою. Турки належать переважно до сунітів, перси – до шіїтів.

урни. Собаки з'їдають недоїдки, пожирають усе, крім скла і заліза. І собаки в Стамбулі зовсім не бридкі й не дикі. Досить свиснути, як вони вже починають махати хвостами. Будь-якого з них можна погладити.

Коли циган упав, зупинилось і усе товариство. Гергей розсміявся:

— Хай тобі чорт, Шаркезі. Чого ти мчиш як навіжений!

— Таж за нами женуться! – відповів циган, підводячись із землі.

— Ніхто вже не женеться. Стривай, послухаємо.

На вулиці було тихо. Тільки здалеку долинав благоговійний спів персів. Всі наставили вуха.

— Далі я вже не побіжу, – заявив Мекчеї. – Якщо на мене хтось нападе, я проштрикну його клинком.

Але переслідувачі не з'явилися.

— Вони загубили наш слід, – міркував Гергей. – Ну, друже Шаркезі, де ночуватимемо?

Циган глянув на небо.

— Зараз зійде місяць. У мене тут є один знайомий корчмар. У нього й переночуємо. Та от живе він далеченько: аж за Єди-кулою.

Йончі здригнувся.

— І ми проходимемо повз Єди-кулу?

— Так, – відповів циган. – Звідти до корчми вже палицею докинути.

— І ти кажеш, що зараз має зійти місяць?

— От-от зійде. Хіба ви не бачите, паничу, як займається край неба? Нам треба поспішати. Корчмар цей – грек. Він скуповує у нас крадене. Він і одержує нам продасть, якщо заплатимо.

— А ми не могли б зблизька глянути на Єди-кулу? – тремтячим голосом запитав Йончі.

— Вночі?

— Так, уночі.

— Можна, коли вже так кортить, – відповів циган. – Аби тільки нас не спіймали.

І він рушив попереду, обережно переступаючи через собак, що вилежувалися на землі. Коли ж засяяв місяць, він повів усіх по тому боці вулиці, де слалася тінь.

Вулиці й будинки спали. Лише зрідка тишу порушувало валування собак. Ніде жодної душі.

Місяць освітив маленькі дерев'яні хатинки. Всі побудовані на один копил, усі двоповерхові. На верхньому поверсі вікна загато-

вані, грати дерев'яні. Це вікна гарему. Іноді трапляються й кам'яні будівлі, а далі знову безконечні ряди дерев'яних халуп.

Циган зупинився біля одного з таких дерев'яних будиночків і махнув рукою, мовляв, стійте тихенько. З хати долинав плач дитини. Шибок у вікнах, звичайно, не було, і ясно чувся роздратований жіночий голос:

— Замовкни! Гуняді йде!⁵⁷

Дитя замовкло. Наші мандрівники поспішили далі.

Ще й північ не настала, коли за одним з поворотів перед ними заблищало море, освітлене місячним сяйвом і, мерехтінням зірок.

Циган знову прислухався.

— Сядемо в човен, – тихо сказав він, – якщо, звичайно, десь роздобудемо його і об'їдемо Єди-кулу. Корчма стоїть по той бік замку.

— Виходить, турки і в Стамбулі п'ють? – запитав Гергей.

— У цій корчмі п'ють і турки, – махнув рукою циган. – Там є окрема кімната, де вони потай випивають.

Шаркезі ходив піщаним берегом, поки не знайшов човна, що був прив'язаний до палі.

Раптом з-за рогу, немов кажан, вискочила жінка в коричневому вбранні й побігла берегом до цигана.

Той здивовано глянув на неї.

— Це ти, Черган?

То була дочка старійшини.

— А де ж Делі? – запитала дівчина, відсапуючись.

Циган показав рукою на Гергея і його товаришів, що стояли наготові в тіні.

Дівчина обернулась і, схопивши Єву за руку, зашепотіла:

— Вам загрожує небезпека! За вами слідом женуться двадцять сипахів і ага з воронячим обличчям.

Єва глянула на Гергея. Вона не розуміла, про що торохтить циганка.

— Тільки-но ви пішли, – вела далі дівчина, – до нас завітав ага. Його солдати обнищпорили весь наш табір. Шаблею били мого батька, примушуючи його сказати, де ви. Навіть у печері шукали вас.

⁵⁷ Гуняді Янош (1400–1456) – великий угорський феодал і полководець, який уславився перемогами над турками.

— І ви навели їх на наш слід?

— Ні! Адже й Шаркезі пішов з вами, вже заради нього й то так би не зробили.

— Щиро сказано, – усміхнувся Гергей. – Але ми вже зустрілися з ними.

— То вони женуться за вами. От-от наздоженуть! Покваптеся! Тікайте!

— Сідайте всі у човен, – наказав Шаркезі.

— Місяць освітлює море, – з тривогою додала дівчина.

— Дарма, – відповів Гергей. – Якщо вони й побачать нас, то не скоро іншого човна знайдуть.

Місяць осявав море і високі мури замку, посередині якого, наче велетні в гостроверхих капелюхах, темніли чотири вежі.

Коли друзі підбігли до човна, від вулиці почувся тупіт і брязкіт зброї.

— Ідуть! – злякано шепнула циганка.

І жаби не плигають так швидко у воду, як наші мандрівники пострибали в човен.

— Човен малий, – стурбовано мовив Гергей.

Його слова потонули в гаморі, що здійснювся на березі.

Мекчеї вирвав весло у цигана й одним ривком зірвав ремінці, на яких воно трималося.

— Сідайте!

— Відштовхни човна! – гукнув Гергей.

Але Мекчеї стояв, піднявши весло вгору, і чекав турка, який біг до них, випередивши своїх товаришів кроків на сто.

— Ну, підходь ближче, дервіше! – люто закричав Мекчеї. – Ближче!

Юмурджак сахнувся. В його руках блиснув кончар.

— Ну, підходь! – підбадьорив його Мекчеї.

І він не тільки не відштовхнув човна від берега, а й вискочив з нього і кинувся, з веслом на Юмурджака.

Дервіш повернувся назад і кинувся навтьоки.

— Назад, Мекчеї! – наказав Гергей.

Мекчеї спокійно рушив до човна й одним ривком відштовхнув його від берега.

Тим часом підоспіло ще з десятеро турків, і злісні крики полетіли вслід човну, що загойдався на хвилях.

Тягар справді виявився надмірним. Човен ледь піднімався над водою. Щоб не зачерпнути води, довелося сидіти непорушно. А турки бігали берегом туди й сюди, сподіваючись знайти човна, й кричали:

— Каїкчі! Каїкчі! Гей, каїкчі!⁵⁸

Мекчеї обернувся до цигана:

— Куди плисти?

Циган зіщулювся на кормі, цокотячи зубами від страху. Він ледве спромігся відповісти.

— Спочатку об'їдемо з-замок...

— А що там, за цим замком?

— Нічого.

— Ліс, поле?

— Городи, к-кущі.

Циганка скрикнула:

— Знайшли човна!

І справді, човен відчалив від берега. У ньому сиділо шестеро чоловік, але в них була тільки одна пара весел. Решта турків розбіглися в пошуках ще одного човна.

— Хто з нас вміє плавати? – спитав Мекчеї.

— Я, ваша милість, не вмію, – відповів циган, тремтячи всім тілом.

— Якщо перекинемось, чіпляйся за ніс човна.

— Ні, Пішто, так діло не піде, – заперечив Гергей. – Ти тільки веслуй до того берега. Треба виїхати на таке місце, щоб можна було стати ногами на дно.

— А потім що?

— У мене з собою два фунти пороху. Я змочу його і підпалю. Коли турки підійдуть ближче, зразу жбурну в них. Тоді ти вискакуй з човна, за тобою я, потім Йончі й Маті. Турки розгубляться, і ми з ними легко впорасмося поодинці. – Він простягнув цигану трут і кресало. – Викрешуй вогонь!

Мекчеї мовчки повернув до східного берега. Але до нього було ще далеко, мабуть, з годину веслування. Вони мовчки сиділи в човні. Мекчеї веслував, чергуючись з Маті. Часом він глибоко занурював весло у воду, однак дна ще годі було дістати.

Турки, голосно лаючись, пливли за ними.

⁵⁸ Каїкчі – човняр.

Гергей намочив руку і, розкачавши на спині Шаркезі порох, зробив з нього чорний млинець, завтовшки з палець.

— Ну, а тепер, Єво, додай всередину трошки сухенького.

Єва відкрутила рогову затичку на порохівниці і насипала на млинець сухого пороху.

Гергей склав млинець і зліпив щось на зразок вареника, потім загорнув його у хустину, відігнувши тільки один ріжок, щоб можна було підпалити порох.

— Дно, – раптом сказав Мекчеї, хоча вони заїхали трошки далі середини затоки.

Мекчеї попрацював на славу. Турки майже не наблизились до них – човен їхній йшов на відстані доброго кидка плоским камінцем.

— Гніт уже зайнявся?

— Горить, – відповів циган.

— Дивися, щоб вогонь не згас. А ти, Мекчеї, веслуй тихіше. Розверни човна так, щоб стати до них бортом. Тільки пильнуй, щоб вони не наїхали на нас. Якщо розженуть човна, нехай краще пропливуть мимо.

— Не бійся, поверну.

— Коли будемо від них кроків за десять, циган нехай сповзе з носа у воду. І циганка теж. Мабуть, і тобі, Єво, доведеться так зробити, але тільки в ту мить, коли кину порох. Вони не повинні знати, що тут вода сягає тільки по пояс. Хай поплавають! – Гергей зав'язав хустину міцніше, затягнувши вузлик зубами. Потім вів далі:

— Якщо вибухом їх викине з човна, ти, Мекчеї, залишайся на місці з веслом. Ми з Йончі стрибнемо у воду і вдвох будемо бити плавців. Якщо вони дуже розгубляться, тоді ти, Маті, захопи їхній човен і бий кожного, хто чіплятиметься за нього.

— А я? – запитав циган.

— Ви троє тримайте наш човен, щоб Мекчеї не випав з нього. Гергей нахилився і шепнув Єві на вухо:

— Спустиись у воду з того боку і заховайся там, щоб порох не обпік тобі обличчя. А тоді хапай друге весло і лупи ним найближчого турка. Все-таки весло довше, ніж шабля.

Турки помітили, що відстань між човнами поступово зменшується. Радісними криками вони виказали впевненість у своїй перемозі.

Коли між човнами лишилося всього якихось тридцять кроків, Мекчеї занурився у воду.

— Вода по пояс.

— Стій! – звелів Гергей і встав з лави. – Шаркезі, давай гніт. – І він крикнув туркам: – Чого вам від нас треба?

— Зараз довідаєшся! – відповіли турки з глузливим реготом.

Гергей передав гніт і порох Єві, а сам зняв з човна дошку, що правила за сидіння.

В руках у турків шаблі, в зубах – кинджали. На мить запала тиша, тільки веслярі розтинали воду з голосним хлюпотом.

Ось турки вже підпливають. Гергей кинув дошку у воду назустріч човну з турками. Дошка впала на воду, оббризкавши турка-весляра. Він перестав веслувати й озирнувся подивитись, що це впало у воду.

Човен уже сам підплив ближче.

Коли між утікачами й переслідувачами залишилося не більше п'ятнадцяти кроків, Гергей підніс гніт до пороху. Порох засичав, розгоряючись.

Гергей почекав трохи і точним рухом метнув порох просто в човен до турків.

Турки відсахнулися від вогненного змія. Ще мить, і човен перетворився на палаючий фонтан. З оглушливим тріскотом знявся трисажневий фонтан полум'я.

Човен перевернувся.

Усі шестеро турків попадали в воду.

— Вперед! – крикнув Гергей, стоячи по коліно у воді.

Але тут від спалаху вогню і в них замиготіли іскри перед очима.

Ніхто нічого не бачив. Минув якийсь час, поки Гергей помітив, як один турок вхопився руками за борт їхнього човна. Від сильного поштовху впав у воду Мекчеї.

Гергей рубонув турка й відчув, що шабля його торкнулася кістки.

— Бийте їх! – крикнув він.

Друзі його, хоч і наполовину осліплені, теж несамовито билися.

Коли до них повернувся зір, вони побачили, що Мекчеї відчайдушно бореться у воді з кремезним турком. Гергей розмахнувся і щосили вдарив турка по голові. Турок обернувся і так вгатив Гергея кулаком по плечу, що мало не збив з ніг. Але тоді вже й Мекчеї вчепився у турка, схопив за шию, занурив у воду і не відпускав доти, доки піднімалися бульбашки.

Одного травневого дня перед воротами Семибаштового замку з'явилося п'ятеро італійців: троє юнаків у жовтій оксамитовій одежі і

двоє дівчат у коротких спідницях. Один з юнаків і дівчина тримали в руках лютні, друга дівчина несла під пахвою бубон.

Охоронець, що стояв, куняючи, в затінку, піднімав повіки тільки тоді, коли біля нього чувся тупіт солдатських черевиків. Але чужинців він усе-таки помітив і перегородив їм дорогу списом.

— Хто такі?

— Ми італійські співаки. Йдемо до пана коменданта.

— Не можна.

— Але нам треба.

— Не можна!

— Чому не можна?

— Комендант наказав не впускати чужинців. У нього багато справ. Він переїжджає.

Чоловік шість солдатів стояло й сиділо навпочіпки біля стіни. Стара циганка гадала їм, підкидаючи в решеті попелясті квасолинки.

Одна з прибулих дівчат сміливо попрямувала до них і звернулася до старої циганки:

— Ладако. Варта не хоче нас впустити. Пошли когось до Велі-бея сказати, що ми принесли йому подарунок.

Циганка саме гадала на найцікавішому місці. Вона розклала квасоло на п'ять купок і заторохтіла солдатів:

— Ось тепер і показалося твоє щастя! Але я нічого не скажу, поки ти не підеш до Велі-бея і не скажеш йому, що сюди прибули італійці, принесли йому подарунок.

Солдат аж розчервонівся від цікавості. Почухавши потилицю, він підвівся й поспішно попрямував до замку.

Не минуло й десяти хвилин, як він вернувся і махнув рукою італійцям:

— Ідіть за мною.

Він провів прибульців кількома коридорами, потім через оранжерею, повз млин і через город, засаджений салатом з широким великим листям.

Солдат зірвав листок салату і став жувати. Він пригостив і дівчат.

— Покуштуйте. Добрий салат.

Циганка взяла листочок і запропонувала подрузі.

— Спасибі, Черган, я не хочу.

— Та їж! Смачно.

— Я знаю, що смачно, але ми не звикли його так їсти.

— А як? Із сіллю?

— З сіллю і до смажених курчат.

Один з італійців був дівчатам за товмача. Ті щебетали без угаву, хлопець іноді відволікався, тому одна з дівчат раз у раз смикала його за рукав:

— Гергею, що сказала Черган?

Сад з двох боків був оточений високими мурами. Фортеця була обнесена подвійною стіною, а дві середні вежі були ще додатково огорожені.

— У кожної вежі теж подвійні стіни, – пояснила Гергею циганка. – Я чула, як один солдат розповідав у корчмі, що ці башти набиті золотом і сріблом. Йому якось довелося там підмітати підлогу, і він зазирнув у замкову шпаринку.

— Тому й стережуть їх стільки солдатів, – сумно зауважив Йончі.

Юнак хвилювався більше від усіх: то червонів, то бліднув, неспокійно роззирався, до всього прислухався.

Нарешті вони підійшли до житла Вели-бей. Тут уздовж стіни стояв лише один цей будинок, оточений великими гарматами, розміщеними на відстані п'ятдесяти метрів одна від одної. Біля них лежали купи іржавих ядер.

На подвір'ї, де мешкав бей, скрізь були розкидані ковани скрині і згорнуті полотнища червоного шатра. На доріжках, посипаних гравієм, на квітниках – всюди валялася зброя, похідні меблі й килими. Вийжджаючи звідси, бей явно не турбувався про свого наступника.

Десять-п'ятнадцять солдатів пакували майно в скрині.

Бей стояв збоку, наминаючи латук, – він їв салат, як коза їсть траву, а зовсім не як гарнір до смажених курчат. Побачивши італійців, він сів на колесо гармати, дуло якої визирало з-за муру, і, продовжуючи жувати салат, весело запитав:

— Ну, чого вам треба?

Вперед вийшов Гергей. Тримаючи капелюха у руці, він заговорив по-турецьки:

— Ефенді, ми італійські співаки. Вночі ми рибалили неподалік від замку. Ми бідні люди, пане, отож доводиться вечорами рибалити. Але тієї ночі ми вловили не тільки рибу. Витягаючи невід, ми побачили, як у ньому щось заблищало. Дивимось – аж там чудова золота тарілка...

— Що за чортівня!

— Ось вона, пане. Чи бачили ви коли-небудь щось прекрасніше за це блюдечко?

Гергей засунув руку за пазуху і витягнув звідти маленьку золоту тарілку, на дні якої були майстерно викарбувані жіночі фігурки – грайливі наяди.

— Машаллах!⁵⁹ – пробелькотів бей, витріщивши очі від задоволення.

— Ми й самі такої краси ніколи не бачили, – вів далі Гергей. – От і подумали, що ж нам робити з тарілочкою. Продавати станемо – скажуть, украли, і тоді матимемо халепу! А не продамо – так навіщо золота тарілка людям, коли їм їсти нічого!

Бей покрутив тарілку, навіть зважив на руці.

— Ну, а чому ви принесли її саме мені?

— Ось про це я й хотів сказати, милостивий пане. Розмірковуючи над тим, що нам робити з тарілкою, нам спало на думку, що тут, у Семибаштовому замку, перебуває в ув'язненні наш добродійник, один з угорських вельмож. У дитинстві ми разом з молодшим братом були у нього рабами...

— І він добре з вами поведився?

— Він учив нас різних наук і любив, наче власних дітей. Отож ми подумали: попросимо в тебе дозволу заспівати йому пісню.

— І заради цього принесли мені тарілку?

— Так.

— А ви гарно співаєте? Давайте послухаю вас.

П'ятеро італійців стали в коло, двоє вдарили по струнах лютні, і всі разом почали:

Mamma, mamma,
Ora tuoio, ora tuoio!
Desio tal cosa,
Che all orto ci sta.⁶⁰

Дівочі голоси лунали, наче скрипки, а Гергея і Йончі – як флейти, у Мекчеї – наче віолончель.

Бей перестав жувати салат, вслухаючись у незнайому пісню.

— Ви ангели чи джини? – запитав він.

Співаки замість відповіді затягли нову веселу пісню. Циганка вискочила на середину і, трясучи бубном, закружляла перед беєм.

Бей підвівся.

⁵⁹ Вигук подивування.

⁶⁰ Мамо, мамо, я вмираю! Мені страшенно хочеться того, що росте в саду (італ.).

— Дивився б я на вас три дні й три ночі, але завтра вранці мушу вирушати в Угорщину. Ідьмо зі мною. Якщо хочете, можете приєднатися до мого обозу вже тут, а ні – то в дорозі. Поки будете зі мною, вас гарно одягатимуть і годуватимуть. Я вам ще й заплачу. Не матимете ніякого клопоту.

Італійці нерішуче презирнулися.

— Пане, – відповів Гергей, – нам треба один з одним порадитися. Але спочатку ти дозволь нам те, про що ми тебе просили.

— Охоче. А до кого ви хотіли пройти?

— До пана Балінта Терека.

Бей розвів руками.

— До Балінта Терека? Це складно. Він зараз у стофунтових.

— А що це таке – стофунтові?

Бей роздратовано махнув рукою.

— Він нечемно повівся з головним муфтиром...

Бей усе-таки виконав прохання італійців, доручив їх одному солдатові, наказавши йому вивести на подвір'я пана Балінта, хоче він цього чи ні.

Відчинилися ворота внутрішнього двору фортеці. Двір цей був трохи більший Ержебетської площі у Пешті. Гравці в шахи так само сиділи під платанами, тут-таки й Море спостерігав їхню гру.

П'ятеро італійців зупинилися у воротях, чекаючи, коли з'явиться пан Балінт. Його вивели із залізної клітки. Двоє солдатів несли його кайдани, щоб він міг пересувати ногами. Посеред подвір'я виставили неотесаний стілець і посадили на нього пана Балінта. Сам він не міг навіть зрушити з місця – кайдани були завтовшки в руку.

Так він і сидів, не знаючи, навіщо його посадили тут. Він був у літній полотняній одежі, без шапки, густа грива сивого волосся відросла до плечей. Півцентнерові кайдани відтягували його руки, що безсило звисали вздовж стільця. Старечі руки вже не могли підняти такий тягар. Обличчя було землисте, як у людини, знятої з шибениці.

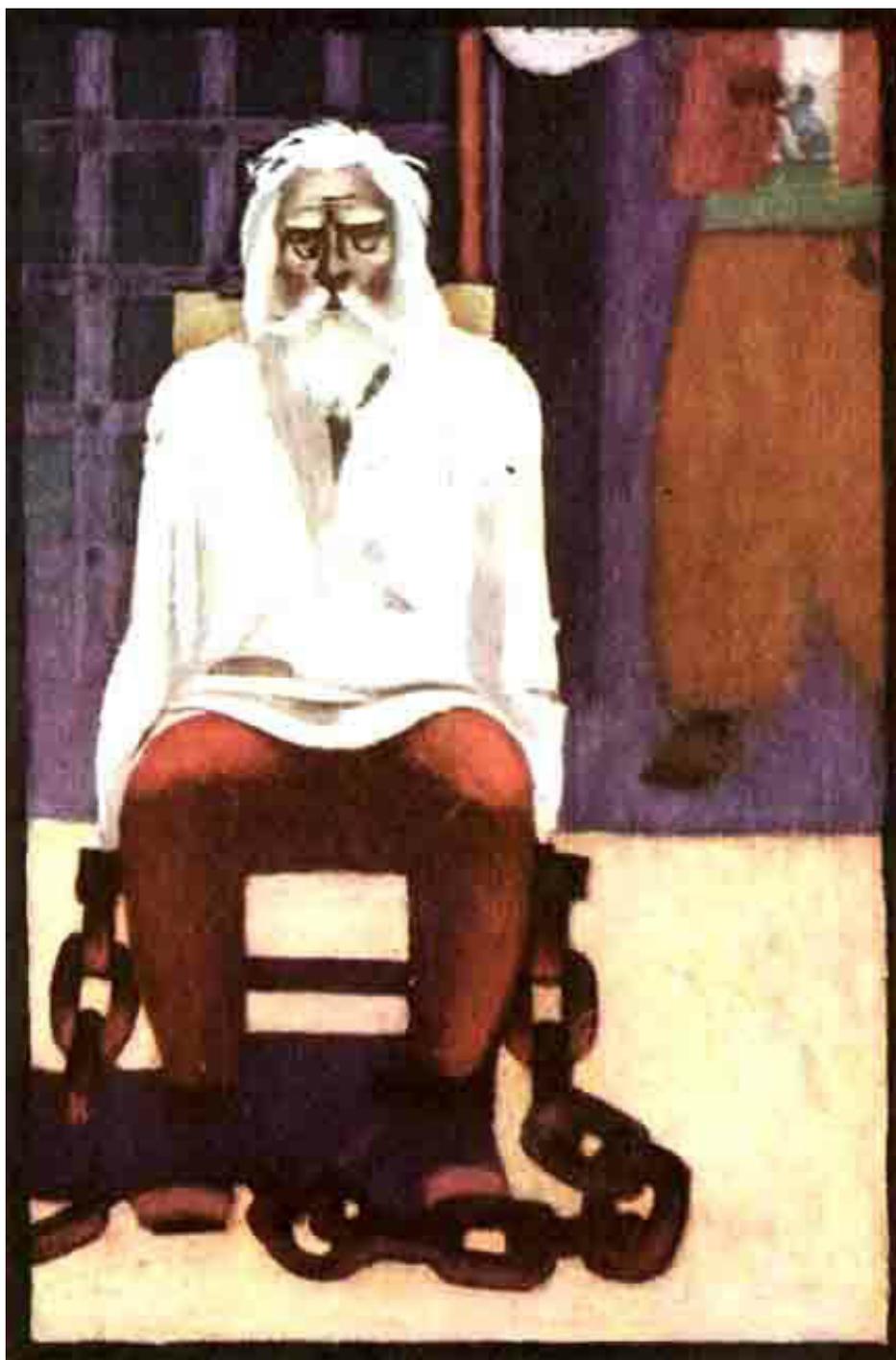
— Заходьте! – солдат махнув співакам.

Ті вийшли з воріт. Поставали в один ряд кроків за п'ять від Балінта Терека.

Шахісти припинили гру. Що це? Яка чудова розвага: італійські співаки в Семибаштовому замку! Всі стали позаду Балінта, чекаючи пісень, а найбільше – танців дівчат.

— Ота молодша, то не італійка, – висловив сумнів перський принц.

— Хай їх там сто стоїть, а циганку пізнаєш зразу, – додав Майлад.

Серія Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II

— Але решта – італійці.

Випадково всі були смугляві. Мекчеї – найширший у плечах, у Гергея – найстрункіша постава, у Йончі – найчорніші очі. Єва пофарбувала своє волосся горіховою олією... На голові у неї, як у всіх, була червона фрігійська шапочка.

Італійці зупинились як укопані.

— Ну, співайте! – підбадьорив їх солдат.

Але співаки стояли бліді й розгублені. У наймолодшого по обличчю покотилися сльози. Заплакав і другий юнак, що стояв поруч.

— Співайте, бісові блазні! – підганяв їх нетерплячий турок.

Але наймолодший із співаків заточився і впав до ніг в'язня, закутого в кайдани, обняв його за ноги:

— Тату! Тату, мій рідний!..

12

На відстані польоту стріли від Єди-кули, за вірменською лікарнею, стояла самотня зубожіла корчма. Мабуть, колись там був заміський будинок, якась гарна мармурова вілла ще з тих часів, коли Константинополь називався Візантією. Але час і землетруси розхитували мармурові плити, пообвалювали алебастрові балюстради терас і кам'яні квіти на вікнах, порозхитували сходи, а вітер понаносив у тріщини колон насіння бур'яну. Вілла перетворилась на дешевеньку корчму.

Туди заходив всякий люд, а її хазяїн, якого звали Мільціад, крім усього іншого, займався ще й скуповуванням краденого.

У цю корчму й привів циган наших молодих мандрівників. Мільціад забезпечив їм притулок, дещо з італійської одежі і продав за добру плату золоту тарілку.

Оскільки їхня вистава у Семибаштовому замку скінчилася невдачею, артисти мало не потрапили в біду. Солдат негайно доповів бесві, що італійці, очевидно, родичі в'язня, бо плачуть біля нього. Проте бей на той час не вельми турбувався справами Єди-кули. Усі його думки були зайняті угорським округом (по-турецьки – «вілаєтом»), куди його посилали. В Єди-кулі він і сам був, по суті, в'язнем: жив у кріпосних стінах і тільки раз на рік йому дозволялося виходити за межі замку, щоб помолитись у храмі Айя-Софія.

— Телепню! – grimнув він на солдата. – Італійці були рабами того пана, а тепер вони мої раби.

Бей саме пакував у скриню свого каламаря. Він дістав з нього очеретяне перо, вмокнув його в губку з чорнилом. Написав на клаптику пергаменту завбільшки в долоню кілька рядків, подавши його ошелешеному солдатові.

— На! Передай італійцям і проведи їх за ворота. Дивися, щоб їх ніхто не чіпав!

Гергей одразу ж прочитав папірець, тільки-но його сунули йому в руки. Там було написано:

«Пред'явники цього, п'ятеро італійців-співаків, належать до моєї дружини. Даний темесюк⁶¹ видано мною для того, щоб їх ніхто не чіпав, коли вони перебувають не біля мене.

Велі-бей».

Гергей з радістю заховав папірець. Потім глянув на солдата. Де він міг бачити це обличчя і ці круглі, наче в сича, очі? Де?

Нарешті згадав, що напередодні ввечері солдат пив у корчмі в грека у товаристві моряків та поденщиків. Бурякового кольору ніс свідчив про те, що на судилищі в Мохамеда він неодмінно потрапить у число грішників.

— Ти теж поїдеш з беєм? – запитав Гергей, коли вони виходили за ворота, і тицьнув у руку солдатові срібний талер.

— Ні, – відповів солдат, зразу повеселішавши. – Велі-бей забирає з собою тільки підкопувачів і делі. З завтрашнього дня моїм начальником буде Ісмаїл-бей.

— Він ще не переїхав сюди?

— Ні, поки що він живе он у тому будинку, що оповитий диким виноградом.

І солдат показав рукою на будинок, що притулився до старовинної візантійської кріпосної стіни. Очевидно, він і збудований був з її каміння.

Увечері схожий на сича солдат уже пропивав у грека свій срібний талер.

А наші молоді мандрівники вечеряли в той час у затишній мармуровій кімнатці. Вони їли плов з бараниною і радилися: чи повертатися їм на батьківщину разом з беєм, чи їхати самим?

⁶¹ Темесюк – записка (тур.).

Не було ніякого сумніву – небезпека чатувала на них на кожному кроці. Ще очевидніше було, що їм не пощастить визволити Балінта Терека.

— Нам краще повернутися разом з беєм, – сказав Гергей. – Це найрозумніше, що ми можемо зробити.

— Туркові я співати не стану, – пробурчав Мекчеї. – Хай йому співає грім небесний!

— Що ж, тоді вдавай, що ти захрип, – повчав його Гергей. – А чому б нам йому не заспівати? Є така приказка: «Хто їде – той і поганяє».

— А якщо стане відомо вдома, що ми розважали турка?

— Ну то й що? Ми їм співаємо тут, а вони нам вдома затанцюють.

Йончі не встрявав у розмову – він безмовно дивився перед себе очима, сповненими сліз.

Гергей поклав йому руку на плече.

— Не треба плакати, Йончі. Не вічно батькові носити ці важкі кайдани! Колись знімуть їх.

— Я так і не поговорив з татом. Він тільки встиг мене запитати про брата. Я сказав, що Ферке зостався вдома, бо якщо я загину в дорозі, то хай хоч один син лишиться матері.

Усі з мовчазним співчуттям дивилися на нього.

— Але який же я дурень! – не заспокоювався Йончі. – Перевдягся блазнем, щоб пройти до нього, хоча можна було навідатися і так. Тепер, після всього, що сталося, вже не підеш. Хоч би гроші я йому передав!

Циганка винесла порожній посуд. В кімнату зазирнув місяць і затьмарив світло каганця.

— Можна зробити ще одну спробу, – сказав Гергей. – Гроші в нас іще є. У тебе, Йончі, є тисяча золотих, у мене – триста. А в Мекчеї якраз стільки, щоб нам вистачило повернутися додому. В Єви теж є гроші.

Зайшла циганка.

— Підіть гляньте на турецького сича, – сказала вона. – Він уже так налигався, що навіть із стільця звалився. Турок частує, Шаркезі причащається, хоч сам іще не напився. Вони грають з Маті у кості.

Помітивши, що друзям не до сміху, циганка замовкла. Вона підсіла до товариства і, підперши руками підборіддя, втупилася в Єву.

— Новий бей, – вів далі Гергей, – напевно, теж полюбляє дорогі подарунки. Такий же хабарник, як і інші. Може, він підсобить нам чим-небудь? Гроші завжди служили ключем до всіх замків.

— Я все віддам, що маю! – пожвавішав Йончі. – Я життя своє віддав би!

— Що ж, тоді спробуємо востаннє.

— Як же ти вночі потрапиш до бея?

— Він одразу звелить тебе схопити, – сказав Мекчеї. – Вислухає тебе, забере гроші й тебе забере на додачу.

Гергей усміхнувся:

— Не такий я дурень. Я піду до нього не в такому вигляді, як зараз.

— А в якому?

— Перевдягнуся в турецького солдата.

Янчі схопив Гергея за руку.

— Ти й справді збираєшся це зробити?

— Зараз і зроблю. – Гергей підвівся і покликав до себе Мільціада.

— Хазяїне, – мовив він, – мені потрібна турецька солдатська одежа. Така, яку носять солдати в Семибаштовому замку.

Грек погладив свою чорну кучеряву бороду. Він уже звик до перевдягань своїх клієнтів, але звик і одержувати за кожну послугу по два, по три золотих. Біс із ними, грабіжники вони чи злодії, головне, аби добре платили. Він навіть запропонував їм оселитися в підземній залі.

— От такої одежі якраз у мене й немає, – усміхаючись, примружився корчмар. – Але в мене є тут один п'яний турок, з нього можна зняти і плащ, і тюрбан.

— І це вже добре. Та мені ще й борода потрібна.

— Борід у мене вистачає.

— Але мені потрібна саме така борода, як у твого п'яного солдата.

— І така знайдеться.

Корчмар вийшов, і не минуло й п'яти хвилин, як він повернувся, тримаючи в руках різноманітні фальшиві бороди, чорну вовну і клей.

— Ну що, клеїмо?

— Давай. Зроби мені таку пику, як у того турка.

Гергей сів. Мільціад взявся до роботи. Гергей тим часом розпитував його:

— Ти знаєш нового бея, що житиме у Семибаштовому замку?

— Чому б не знати? – відповів грек. – Він був топчу.

— А що тобі відомо про нього?

— Дурний, як пень. П'є тільки воду. Від того у нього й мозок розкис. Навіть писати не вміє.

— Інші офіцери теж не вміють, хіба що читають по складах.

— Але ж він такий норовистий, як султанський кінь, хоча й той, мабуть, розумніший за нього. Та коли бачить когось знатнішого від себе, то так кланяється, як очеретинка на вітрі.

— Він уже був у походах?

— Торік ходив із султаном. Під Естергомом йому добряче нам'яли боки.

— Виходить, він боягуз?

— Боягуз і телепень. Хіба можна чогось іншого чекати від людини, яка п'є тільки воду?

Гергей повертав обличчя то в один, то в другий бік, щоб не чути неприємного запаху клею.

Борода так змінила його, що Мекчеї аж за боки брався зо сміху.

Грек приніс тюрбан, кончар і плащ.

— Аллаха еманет олсун⁶², – промовив Гергей жартівливо, зігнувшись у поясі.

Усім захотілося його провести, але він узяв з собою тільки Йончі й Мекчеї. По дорозі Йончі віддав йому своє золото. Гергей замислився на хвилику, тоді відіслав Йончі назад, залишивши з собою Мекчеї.

— Ти теж іди за мною, тільки здаля, – сказав він приятелеві. – Щоб ніхто не подумав, що ми знайомі.

Не минуло й півгодини, як Гергей стояв перед будинком бея.

Вдарив у мідну тарілку, що висіла на воротах.

У вічку воріт з'явилося обличчя старого євнуха.

— Чого тобі треба?

— Негайно пошли бея у Семибаштовий замок. Там біда!

Євнух зник. Гергей відійшов від воріт. Він знав, що євнух знову вигляне і якщо нікого не застане у воротах, то й нікому буде передати запитання бея. Отож старий змушений буде повернутися до бея і заявити, що солдат уже пішов. А бей покрутиться, побурчить і тоді сам подасться у Семибаштовий замок.

Гергей попрямував до замку, вдаючи, ніби прогулюється. Біля Адріанопольських воріт – так називались північні ворота Семибаштового замку – він зупинився.

Ворота були зачинені. Вартовий куняв, примостившись на кам'яному поріжку. Над його головою блимав ліхтар, підвішений до залізної балки, що виступала з муру. Довкола панувала тиша.

⁶² Хай береже вас аллах! (тур.).

Мекчеї йшов слідом за Гергеєм, тримаючись від нього на відстані тридцяти-сорока кроків. Коли Гергей зупинявся, він теж ставав. Можливо, що Гергей зупинявся біля кожного ліхтаря, щоб пересвідчитися, чи йде за ним Мекчеї.

Хвилини пливли повільно. Гергей подумки лаяв турецький час за його лінивий плин.

— Я тут посивію, поки дочекаюся того бея! – пробурчав він.

Бідолашний наш любий герою, блискуча зірко угорської слави, не судилося тобі дожити до сивого волосся! Як змінилося б твоє обличчя, якби ти зумів глянути в дзеркало майбутнього, якби якась чародійна небесна рука відкинула завісу перед твоїми очима й ти побачив би себе закутого в кайдани саме на цьому місці, побачив би і турецького ката, який в'яже мотузок у зашморг і, готуючись повісити тебе, накидає її на іржаву перекладину, де висить біля воріт ліхтар!..

У тиші вулиці грюкнули двері.

Гергей здригнувся і хутко подався в той бік, звідки долинув грюкіт. Вулицею йшов бей. Він ішов сам, закутавшись у плащ. На голові у нього біліла висока чалма.

Гергей зразу зупинився. Наслухав, чи, бува, не йде ще хтось із беєм. Але поблизу не видно було нікого.

Тоді Гергей попрямував до бея.

— Пане бею, – сказав він, віддаючи честь по-турецькому. – Тебе викликав не Вели-бей – це я виманив тебе сюди у дуже важливій справі.

Бей відсахнувся. Схопився за шаблю.

— А ти хто такий?

Гергей теж узявся за шаблю, витягнув її з піхов і простягнув бею.

— Візьми, якщо ти боїшся мене.

Бей засунув шаблю назад у піхви. Те саме зробив і Гергей.

— Я несу тобі більше приємнішого, ніж ти думаш, – сказав Гергей. Він витягнув із внутрішньої кишені свого плаща капшук з грішми і подзвенів золотими дукатами. – На, візьми як завдаток.

Бей зважив на долоні важкеньку торбинку, але, подумавши, віддав назад.

— Спершу я мушу знати, хто ти такий і чого тобі треба?

Бей увійшов у смугу тіні, що падала від будинку. Неподалік стояла кам'яна лава. Турок сів на неї й уважно подивився в обличчя Гергея.

Юнак теж сів на лаву. Схрестивши руки на грудях і глядячи свою приклеєну бороду, він заговорив тихо і вкрадливо:

— Мене звати Сто Тисяч Золотом. Сподіваюся, ім'я досить благозвучне.

Бей усміхнувся.

— А чи не прізвисько це?

— Тобі це не важко з'ясувати. А тебе звать Бідняк, хоч ти, безумовно, і славний вояк. Усім відомо, що ти брав участь у переможному поході на Угорщину...

— Бачу, що ти знаєш мене.

— Так от, щоб довго не розводитись: наскільки мені відомо, від завтра ти будеш комендантом Єди-кули. Інакше кажучи, теж стаєш в'язнем, тільки в'язнем за платню. Лише раз на рік тобі дозволятиметься виходити у місто. І якщо Аллах пошле тобі довголіття, то за своє життя ти зможеш двадцять-тридцять разів побувати в Константинополі.

— Кажи далі.

— Від тебе залежить вибрати собі кращу долю.

— Я слухаю тебе.

— В Єди-кулі сидить один в'язень, дуже багатий угорський вельможа Балінт Терек...

— Ти хочеш визволити його?

— Я цього не сказав. Але, припустимо, хочу.

— Слухаю тебе.

— Разом з тобою у замок прибуде кілька нових солдатів або ж твоїх слуг. Що коли, скажімо, завтра ввечері ти виведеш із фортеці пана Балінта під тим приводом, ніби його викликає до себе султан?

— Після заходу сонця навіть коменданту не дозволяється виходити з фортеці.

— За наказом султана – можна. Ну, припустимо, Балінт вийде вдень разом з тобою і в супроводі двох солдатів. Вулиці тут майже безлюдні. Ти накажеш солдатам вернутися назад, а далі ви підете уже вдвох з Балінтом. Але замість того щоб податися до сераля, ти поведеш названого в'язня на корабель, який стоятиме в гавані під оранжевим прапором. Можливо, то буде фелюга для перевезення зерна, може, барка або й просто човен. Їх там не так багато. Отож я і кажу: у крайньому разі ви зміните одяг, плащі і обидва підніметесь на корабель.

— І це все?

— Не зовсім. Тільки-но корабель відчалить, тобі відлічують у руку триста золотих – турецькими грішми це три тисячі курушів чи піастрів. А тоді вже чи водою, чи сушею ми поїдемо в Текирдаг. Там

тебе чекатиме людина з добрими кіньми і півтисячею золотих. Це ще п'ять тисяч курушів. Ми поїдемо в Афіни, звідти в Італію, і, як тільки ступимо на італійський берег, тобі дадуть ще п'ятсот золотих.

— Тисяча триста.

— Поки що – так. Це, здається, твоя платня за десять років. Але подумай і про таке: невже людина, що володіє Дебреценом, Сігетваром і Вайда-Гунядом, управитель королівського маєтку і майже всієї Задунайщини, – невже вона не дасть тобі хоча б дев'яносто дев'ять тисяч золотих, навіть якщо їй довелося б пожертвувати для цього половиною свого статку!

— А якщо я не побачу й першої тисячі?

— Хочеш, я віддам тобі її зараз?

Бей замислено дивився в темряву.

Гергей знизав плечима.

— Якщо побачиш, що ми дуримо тебе – хоча, думаю, угорця-пройдисвіта ти ще ніколи не зустрічав, у тебе завжди вистачить часу звинуватити Балінта Терека у спробі втекти з фортеці і заявити, що ти сам погнався за ним і схопив його на кораблі. Приведеш його назад з корабля чи з суші – тобі все одно повірять, бо ж ти його привів.

Бей замислився.

— Ну, гаразд, – сказав він нарешті. – Нехай завтра за годину до заходу сонця в затоці стоїть корабель з оранжевим прапором на відстані польоту стріли від Семибаштового замку. Чекай мене на березі. А як я тебе впізнаю?

— Придивись до мене добре при світлі місяця. Якщо завтра не впізнаєш з обличчя, то шукай тюрбан жовтий, як сірка.

— Отже, за годину до заходу сонця.

— Рівно об одинадцятій годині, – відповів Гергей.

За турецьким часом захід сонця буває о дванадцятій годині.

Було вже за північ, коли Гергей з Мекчеї повернулися.

— Сич іще тут? – спитав Гергей, заходячи в корчму.

— Хропе, – відповів Мільціад.

— Ти можеш так зробити, щоб він не прокидався до завтра до одинадцятої години?

— Щось придумуємо, – відповів корчмар.

Він хутко узяв склянку, налив у неї води, всипав якийсь порошок. Порошок розчинився, як сіль.

Потім корчмар потряс турка за плечі.

— Гей, Байгук? Чи не пора додому?

Турок підвів голову і подивився довкола каламутними очима і позіхнув.

— На випий води і гайда додому.

Турок навіть не глянув на склянку, тільки простягнув руку. Він вихилив воду і втупився очима в стіну перед собою. Спробував підвестись, але знову звалився.

Гергей всунув корчмареві в руку п'ять золотих.

— Можеш не хвилюватись, – по-змовницькому підморгнув Мільціад. – Цей молодець не зрушить звідси хоч до завтрашньої ночі.

Найняти судно було легко. Потім вибрали в Золотому Розі чотири-весельну грецьку феллогу й зафрахтували її аж до Текирдага, який був за добу шляху від Константинополя. Вони роздобули оранжевий прапор, заплативши власникові судна два золотих завдатку. Невдовзі по обіді човен уже стояв на визначеному місці. Прапор підняли за дві години до заходу сонця. Гергей побіг у корчму. Турка розбудили і сказали, що бей звелів йому піти і стати на березі біля судна, яке підняло оранжевий прапор.

Турок усе ще не встиг протверезитися. Шаркезі змушений був провести його. Турок ішов покірно, похитуючи своїм жовтим тюрбаном у такт кроків. Він не міг збагнути, чи тепер ранок, чи вечір. Запам'ятав тільки одне: бей наказав підійти до якогось корабля на березі.

Гергей і його друзі йшли всі поодинці на великій відстані від нього.

Якщо бей прийняв пропозицію, то вони зразу слідом за ним ступлять на корабель. Якщо ж бей не наважиться чи просто не захоче піти на такий крок, нехай сам домовляється із своїм земляком у жовтому тюрбані.

Найважливішим питанням було: чи приведе Ісмаїл-бей з собою Балінта Терека. З'ясувати це доручили Черган. Йї нічого не говорили про заплановану втечу – сказали тільки, що Балінта Терека ведуть до султана, а їм хочеться ще раз його побачити. Було домовлено: як тільки дівчина побачить бея, двох солдатів і пана Балінта, хай потягнеться до гілки дикого винограду, наче збирається зірвати листочок. Тоді Мекчеї, якого поставлять приблизно за тисячу кроків від неї, махне своїм друзям, Мовляв, усе гаразд. Вони ж будуть ходити за тисячу кроків від берега. Гергей одягнеться дервішем, Єва – циганкою, Йончі – персидським купцем, Маті – курдом, продавцем бубликів, Мекчеї – торговцем рибою.

Єва сиділа навпочіпки поруч з Маті і їла бублик.

У точно визначений час Мекчеї підняв на голову дерев'яний лоток з рибою і рушив до берега.

То був сигнал.

Йончі зблід. Сльози радості навернулися йому на очі. Гергей розрум'янився від хвилювання. Ішли за сто-двісті кроків одне від одного.

Судно вже стояло, пришвартоване до берега. Оранжевий прапор весело тріпотів на вітрі. Власник фелюги – молодий грек, торговець цибулею – підраховував на кормі денну виручку.

Турок, схожий на сича, стояв на березі й тупо дивився на фелюгу. На голові в нього височів тюрбан.

Позаду турка на березі сидів Шаркезі й мив ноги у зеленій морській воді.

— Ідуть! – пробелькотів Йончі, забігаючи поперед Гергея. – Боже, допоможи нам! – У нього тремтіли ноги.

Гергей оглянувся. Він побачив, як повільно наближається бей разом із сивоволосим угорцем. За ними йдуть двоє солдатів у білих тюрбанах, обидва озброєні списами.

Бей обернувся і щось сказав солдатам. Ті повернули назад до Семибаштового замку.

Йончі поквапився до фелюги, та коли він минав Гергея, той схопив його за плащ.

— Не поспішай!

Бей разом з Балінтом Тереком спокійно спускалися вниз по берегу.

Вони поминули курда – продавця бубликів, не звернувши уваги ні на нього, ні на циганку, що сиділа поруч.

З обличчя Балінта Терека було видно, що він не може намілюватися вільним світом. Бей ішов веселий, без упину балакав.

Нарешті вони спустилися до води.

Солдат у жовтому тюрбані стояв, виструнчившись.

Раптом бей обернувся. У повітрі зблиснула його шабля. Він подав якийсь знак і шулікою налетів на солдата в жовтому тюрбані. Звалив його на землю. Тієї ж миті з кущів і довколишніх будиночків вибігло з півсотні озброєних солдатів.

Насамперед вони зв'язали солдата в жовтому тюрбані, потім, цигана. А тоді вибігли на фелюгу і збили з ніг молодого грека.

Зв'язали всіх, хто тільки був на судні.

Під час цієї облави прибігла Черган і почала благати, щоб відпустили Шаркезі. Її теж схопили і зв'язали руки.

Сонце вже ховалося за християнською частиною міста, коли Гергей зупинився біля колони Константина. Захекавшись, за ним слідом бігли його товариші. Всі запылюжені, обличчя у всіх бліді, перелякані.

Гергей витер чоло і, глянувши на Йончі, сказав:

— От бачиш, правду кажуть: тихіше їдеш – далі будеш.

І вони розчинились у людському потоці.

У середині липня Вели-бей добрався до Могача разом зі своїми сіляхтарами і п'ятдесятьма підкопувачами.

Турецьке військо, йдучи в Буду чи в Задунайщину, завжди зупинялося на Могачському полі. Турки любили це місце, вони називали його «Щасливе поле». Сам Сулейман надовго затримувався тут на відпочинок. Він розбивав своє шатро на тому пагорбі, де воно стояло в знаменний день битви.

Стомлене військо прибуло десь під вечір.

Бей насамперед скупався в Дунаї, потім наказав зарізати на вечерю каплуна і, коли сонце зайшло, сів перед своїм шатром.

Поле ще біліло численними кінськими кістками. Турки клали свої дерев'яні полумиски на кінські черепи й вечеряли. Всі були веселі.

Бея оточило п'ятнадцять офіцерів. Вони віддавали йому денний рапорт. Скінчивши доповідати, кожен ага сідав перед беєм на ряднину. Офіцерський склад завжди вечеряв разом у Могачі, і навіть недруги забули тут свої чвари.

Цього вечора до бея прибула кінна пошта. Вона везла султанові повідомлення про те, що Вишеград уже в руках турків.

Місто було захоплене без бою – просто зруйнували водогін фортеці і взяли її на змор. Гарнізон чекав допомоги від Фердинанда, але в таких справах цей угорський король-чужоземець волів поклатися на Бога. І ось Амаде здав ключі. Він поставив тільки одну умову: щоб йому дозволили вивести своє військо. Будайський паша поклявся, що турки нікого не чіпатимуть. Але ж його воїни такої клятви не давали. Отож, як тільки угорці склали зброю і рушили за ворота, турки напали на них і всіх порубали.

— Ну, тепер ми перепочинемо тут кілька днів! – задоволено мовив бей. – Сьогодні виспимося, завтра погуляємо, а післязавтра рушимо на фортецю Ноград.

Після Вишеграда збиралися захопити Ноград.

Турецькі гінці продовжили свій шлях на Константинополь.

Солдати бея завалилися спати.

Наступного дня в обідній час бей наказав офіцерам:

— Увечері я запрошую всіх до себе. У мене є гарне вино! Італійці розважатимуть нас своїм співом.

Бей мав веселу вдачу. Любив добре поїсти й випити. До речі, щоразу, вступаючи на угорську землю, турки швидко забували, що пророк Мохамед забороняє пити.

— Якийсь солдат каже, що має для тебе таємне повідомлення. Ти вислухаєш його? – спитав один ага.

— Хай приходить, – весело відповів бей.

Вперед виступив низенький силяхтар з хитрими лисячими очима. Одежа на ньому була обшарпана. Тюрбан не більший за носовичок.

— Дозволь твоєму вірному слугі доповісти про італійців, – заявив він.

— Я слухаю тебе, – відповів бей.

— Ці італійці вже давно викликають у мене, праху твоїх ніг, підозру. Перша підозра виникла в мене, коли я побачив, що один з них чистив клаптиками паперу шаблі своїх товаришів.

— Ти осел! – махнув рукою бей. – Ти ж знаєш, що вони гяури. Це ми піднімаємо кожний клаптик паперу, думаючи, що якийсь з них виявиться з ім'ям Аллаха, але ці свині не знають Аллаха, вони темні люди й дурніші від тварин.

Силяхтар стояв і не рухався з місця.

— Вдруге в мене виникла підозра біля храму Софії. Згадай, милостивий бею, як ми зустріли там підводи, навантажені бойовою здобиччю. Одна підвода, перекинувшись, лежала на узбіччі.

— Пам'ятаю.

— Клітка з курчатами розбилась, і курчата порозбігалися. Якась баба скликала їх, викрикуючи: «Полаті, полаті!» Але їй не хотіли слухати ні кури, ні курчата. Стара була грекинею. Один турок захотів їй допомогти і закричав: «Гак, гак, гак!» Кури й тут не слухають. Тоді один з італійців – знаєш, той, з дівочим обличчям, – взяв у турка кошик з пшеницею і став кликати: «Пі-пі-пі! Піте-пі-те-пітікем!» І всі кури враз збіглися до нього. А він схопив одну курку і став цілувати.

— Ну й що ж тут такого?

— А те, мій пане, що кури й курчата розуміли по-угорському. А той, хто їх скликав, теж, виходить, розуміє.

Бей гмукнув.

— А може, й по-італійському так кличуть курчат? Ти знаєш італійську мову?

— Італійську? Ні.

— Тоді нема чого патякати, верблюде!

Сияхтар відповів на це з покірним поклоном і вів далі:

— А що було, коли під Белградом один наш сияхтар Кереледже поміняв коня? Він мінявся з якимсь селянином і доплатив за коня десять асперів⁶³. Але жеребець був такий дикий, що нікого не підпускав до себе. Тоді отой широкоплечий італієць, як барс, скочив на нього і ганяв доти, доки не приборкав. Жеребець ледь з ніг не падав. А звідки в італійського співака така майстерність верхової їзди?

Бей знизав плечима.

— Мабуть, у дитинстві він був конюхом.

— Дозволь, мій пане, сказати ще слово.

— Кажи.

— Увечері до нас прийшов ага. Та який! Такого велетня я за все своє життя не бачив.

— Менде-ага?

— Так. Проходив він мимо італійців, та раптом зупинився перед струнким юнаком і сказав: «Глянь, та це ж Борнемісса!» А той здригнувся і відповів: «Я не Борнемісса». – «їй богу, це ти, – каже ага. – Гергей Борнемісса. Ти що, не впізнаєш мене? Ота гарна каблучка ще в тебе? Бачиш, порада, що ти її мені дав, допомогла: я вже став агою. Тільки тепер мене звати не Хайван, а Менда, і куля мене не бере».

— А що ж відповів італієць?

— Він сказав: «Не розумію, про що ти говориш. Але я знаю, що існує чоловік, схожий на мене. А звідки ти знаєш, як звати того угорця?» – «Я довідався в Буді, – відповів ага, – коли там схопили Балінта Терека. Гергей Борнемісса був у його почті. Шкода, що це не ти. Той хлопець дуже схожий на тебе. На цьому ти втратив десять золотих».

— От бачиш, він же не угорець, ти, слоне!

— І все-таки він угорець! – переможно заявив сияхтар. – Увечері я пересвідчився в цьому. Та й не тільки він, а всі вони угорці. Коли вони розкладали вогнище, хтось із них вхопився за кущ бузини і вирвав його з корінням, розчищаючи місце для багаття. Разом з корінням із землі вивалився череп. Усі вони стали розглядати його й гадати: чий він – турка чи угорця. А я, твій вірний слуга, лежав поруч, удаючи, ніби сплю. Я ж розумію угорську мову.

⁶³ Аспер – дрібна срібна монета (тур.).

Бей фиркнув, наче кінь.

— Вони що, по-угорськи розмовляли? Про що ж вони говорили, собаки?

— Отой молодий, стрункий сказав: «Це напевно череп угорця, бо турки всіх своїх загиблих поховали». Тоді другий узяв череп у руки і сказав: «Ким би ти не був, але ти загинув за батьківщину, а тому ти святий для мене!» І він поцілував череп. Затим вони знову закопали його в землю.

Бей ляснув по руків'ю шаблі:

— Мерзенні собаки, гяури! Чому ж ти одразу про це не доповів, бегемоте?

— Бо ти тоді спав, мій пане.

— У кайдани підступних лазутчиків! Негайно ведіть їх до мене!

Сияхтар побіг виконувати завдання, сяючи від радості. А бей похмуро чекав, дивлячись із пагорба, як метушаться поміж шатрами сияхтари.

Минуло дві години. Нарешті сияхтар вернувся. З його лоба струмував піт.

— Мій пане, італійці...

— Та де ж вони, в біса?

— Втекли, собаки, втекли!

ЧАСТИНА ЧЕТВЕРТА

ЛИХОЛІТТЯ ЕГЕРА

1

Якщо на небі є книга, до якої записують історію угорців, то наступні вісім років мають бути записані так:

1545. Турки здобули Буду, Естергом, Фейєрвар, Сегед, Ноград, Гатван, Веспрем, Пейч – трохи не всю країну.

1546. Турки поділили Угорщину на п'ятнадцять санджаків⁶⁴. Незагарбаними залишилися тільки Верхня Угорщина та один-два комітати⁶⁵ на кордоні з Австрією.

1547. Угорців грабують не тільки турки, а й австрійці.

1548. В усій країні поширюється віровчення Лютера й Кальвіна. Угорці ворогують не тільки з турками й австрійцями, а й між собою.

1549. Під виглядом данини турки забирають усе, навіть дітей.

1550. Війська румунів і турків вирушили в похід на Семиград. Чернець Дердь за кілька днів зібрав п'ятдесятитисячне ополчення. Румунів розбили. Турки відступили.

1551. Королева Ізабелла покинула Семиград, ченця Дердя підступно вбито.

Настав 1552 рік.

Уже синіли шопронські сливи й квітли соняхи, як одного сонячного вітряного пообіддя на ганок свого будинку вийшла Єва. Тут вже взялася вибирати з чоловічого одягу бодай якесь вбрання для юнака, що виїжджав на чужину.

Відтоді, як ми розлучилися з Євою, вона трохи поповніла, а вся постава її промінила небачену раніше жіночність. Обличчя, щоправда, ще вберегло білявий оксамит юності, одначе у милих котячих оченятах не було колишньої лукавої усмішки. Кожен порух засвідчував покірливість і врівноважений розум.

⁶⁴ Санджак – одиниця адміністративного поділу в старій Туреччині.

⁶⁵ Комітат – одиниця адміністративного поділу в Угорщині.

— Отут, Міклоше, аж два убори, – мовила вона школяреві, розклавши на столі приношені темно-малинові піджак і штани, а поряд – простішу, домоткану пару.

— Цей, шовковий, ще вам завеликий, та за місяць-два буде впору.

— Спасибі, спасибі вам, добродійко, – пролепетав Міклош.

Обличчя його рум'янилося від радості.

— У кількох місцях треба попідшивати, – вела жінка далі. – Але ж до вечора ви відпочинете в нас, а я й займуся цим. – Потім вона підняла сірий домотканий убір. – А цей вам якраз. Мій чоловік одягав його, як до Буди їздив, коли її зайняли турки і ми з королевою переїжджали до Ліппи.

— Дякую вам! – радісно сказав школяр. – У цьому я й поїду. Його ж ніяка пилюга не візьме!

Жінка промацала кожну кишеню – вони були порожні. І лише насподі піджака за підкладкою випиналося щось тверде.

Кишеня виявилася дірявою. Евині пальці вільно пройшли в ту дірку і з-за підбою витягли тоненький, у кілька разів згорнений клапот пергаменту.

Єва уважно оглянула його, розгорнула, розгладила. Виразно виднівся рисунок якогось п'ятикутника, а на ньому повсюдно лінії та крапки.

— Скажіть, Міклоше, що б це могло бути? Якась черепаха, чи що?

Школяр розправив пергамент на своїй долоні. Покрутив туди й сюди, роздивляючись.

— Це не черепаха, – мовив, – хоча й схоже.

З кімнати вибіг шестирічний чорноокий хлопчик. У нього на поясі у піхвах з витертого червоного оксамиту висіла чудова шабелька з позолоченим руків'ям.

— Мамо, – зашебетало дитя, – ти обіцяла купити мені ще й сурму! Золоту сурму!

— Не заважай мені зараз, Пончику, – відсторонила його мати. – Йди, любий, у сад, там Луца.

— А тоді ти мені купиш золоту сурму?

— Куплю, куплю.

Хлопчик сів верхи на шабельку і, тупочучи, гайнув через двір у сад.

— Знаєте, – мовив школяр, пильно розглядаючи клапот пергаменту, – це план фортеці, до того ж Егерської.

— Егерської фортеці?

— Авжеж. Будьте ласкаві глянути: черепаху обведено подвійною лінією. Це фортечна стіна. А голова й чотири лапи черепахи – її п'ять веж. Чотирикутники, виведені тоненькими лініями, – будинки.

— А що це за серп, отут, біля черепахи?

— Зовнішні укріплення. Дивіться, у них всередині немає жодної споруди і, як воно й буває в таких укріпленнях, тільки дві вежі й дві вишки.

— А ці два чорних гачки, що ними середина серпа прикріплена до черепахи?

— Це Темні ворота.

— Чому «Темні»?

— Бо вони під землею.

— А що це біля воріт?

— Конюшня.

— Така велика?

— Конюшню туди треба чималу, добродійко. Бо ж, напевно, там і каретний сарай, і житла для конюхів. А ще ж і ключник десь отут мешкає.

— А оці крапочки побіля воріт?

— Тут була церква. Побудував її ще король Іштван Святий. Половину церкви зруйнували не так давно: десять років тому.

— Як шкода!

— Звісно, що шкода. Але на місці зруйнованої споруди викопали новий великий рів і звели зовнішні укріплення. Все це було вкрай необхідно, адже саме тут найуразливіший бік фортеці.

— Звідки ви це знаєте, Міклоше?

— Як не знати! Два роки я вчився в єгерській школі. А там про це всі говорили. Тоді ж і Темні ворота спорудили.

— Гляньте, на західному боці, біля річки, теж, певно, ворота?

— Є ще й отут, з південного боку. Всього у фортеці троє воріт.

— А дивіться, оці різні червоні лінії?

Школяр придивився ще пильніше, розгадуючи позначки. Похитав головою:

— Це підземні ходи.

— Аж стільки підземних ходів?

— Їх багато, але чимало з них уже непрохідні.

— А ці, подібні до кімнат, чотирикутники?

— Це підземні зали. Тут водосховище. А ось цвинтар.

— Цвинтар? Між підземними ходами?

— Мабуть, що так. Бачите, під оцим підземним ходом написано: «Дорога мертвих».

Жінка здригнулася.

— Дивно, що тут ховали мертвих...

— Лише в часи холери, – відповів школяр. – Тепер я вже точно пригадую, що чув про це.

— Ой, Міклоше, чому ви не прийшли до нас раніше, бодай на два тижні!

— А для чого, добродійко?

— Тоді б я раніше віддала вам цей одяг і пергамент знайшла б раніше. Адже ж мій чоловік, сердега, поїхав саме туди, в Егер.

— Чув я, що туди турки повернули.

— Тому й подався мій чоловік до Егера. Але чому він погодився взяти з собою й мого батька? Подумайте лише: старому сімдесят років! І рука й нога у нього дерев'яні. А от зібрався й поїхав з чоловіком.

— Воювати?

— Воювати, звичайно, теж. А ще ж там у фортеці мешкає його давній побратим – панотець Балінт. Рік тому вони посварилися з-за чогось. Тоді ще й мати, бідолаха, була жива. Панотець Балінт перебрався в Егер, до Добо. Отож мій татусь туди й подався, аби помиритися з ним. Дуже вже вони один одного люблять.

Єва відкрила пофарбовану в зелене, розмальовану квітами скриню й дістала звідти книжечку – свій молитовник. Вона вклала туди пергамент і виглянула в сад, де біля служниці, що поливала квіти, гасав її синок.

— Хтось-таки мусить приїхати з Егера, – замислено мовила вона. – Тут живе старший брат Гашпара Пете. Це вірний королю чоловік. У фортецю, де служить його молодший брат, він послав цілу підводу пороху і ядер. Якщо з Егера до нього прибуде гонець, я перешлю з ним цей план моєму чоловікові.

Вона взяла голку з ниткою і поклала собі на коліна шовковий костюм. Поки вони розмовляли, на подвір'я зайшов чоловік у темно-синьому ментуку. Причинивши хвіртку, він попрощався з кимось.

— Не турбуйтеся, – сказав він, – тут я вже не заблукаю.

Єва підвелася. Голос був їй незнайомий, чоловік теж.

До ганку вели три сходинки. Дійшовши до них, незнайомиць підвів голову. Це був одноокий, опасистий чоловік. Вуса підкручені. В руці тримав палицю, подібну до тих, що з ними ходять сільські старости.

— Доброго вам дня! – привітався до жінки. – Кажуть, що тут живе пан лейтенант Гергей Борнемісса.

— Так, живе, – відповіла жінка, – тільки вдома його зараз нема.

— Виходить, що справді поїхав?

— До Егера поїхав.

— Шкода! – похитав головою незнайомиць. – А так хотілося побалакати з ним... Але, може, його дружина...

— Я його дружина. Прошу заходити.

Незнайомиць піднявся по сходах на ганок, зняв шапку і шанобливо вклонився.

— Мене звать Томаш Балог, – випалив він, – я дворянин з Ревфалу.

Уже по тому, як уклонився незнайомиць, видно було, що він не з селян.

Єва люб'язно показала йому на стілець біля столу й відрекла мендувала школяра:

— Міклош Риз. До школи на чужину збирається. Його старший брат служить у війську короля і знайомий з моїм чоловіком. Оце, їдучи на подорожній мажі, завітав до нас, аби перепочити.

— Здрастуй, брате, здрастуй, – сказав одноокий, але руки школяреві не подав. Сівши на стілець, почав розказувати. – На кінний ярмарок я приїхав, – мовив він і лягнув себе по коліну, – і були в мене різні справи до вашого чоловіка. Та оце й гроші йому привіз.

— Гроші? – здивовано перепитала Єва.

— Таж подекували, що він у грошах потребу має. Їде до Егера й продає деякі срібні та золоті речі.

— Звідкіля вони в нас?

— Я дуже люблю персні, – сказав незнайомиць і підняв ліву руку: з десяток перснів, один кращий за інший, заблищали на ній. Певно, мав їх і на правій руці, але та була обтягнута замшевою рукавичкою ясно-сірого кольору.

Незнайомиць вів далі:

— А ще люди кажуть, що є у вас чудова каблучка.

— Є, – ствердила Єва, всміхнувшись.

— З півмісяцем?

— Із зірочками.

— Півмісяць топазовий?

— А зірочки діамантові. Та звідкіля все це вам відомо?

— Можу я глянути на каблучку? – спитав гість. Голос йому затремтів.

— Ні, – відповіла жінка. – Чоловік її завжди в кишені тримає. Кажуть, вона щастя приносить. Належала колись якомусь туркові.

Малий Йончико брязкотів шабелькою у саду. Хлопчик за один мах здолав приступці й опинився на ганку. Побачивши незнайомця, мило, як то можуть лише діти, закліпав на нього своїми блакитними вічками.

— Ану, гарненько з дядечком привітайся, – підказала йому мати.

— Так оце син пана лейтенанта? – спитав незнайомиць. – Гей, та що тут питати, бачу – викапаний батько!

Він пригорнув хлопчика до себе, поцілував.

Передчуття чогось лихого ворухнулося у Єви, та за мить вона вже забула про нього.

— А коли ж ми купимо сурму? – спитала дитина.

— Хай іде зі мною на ярмарок, – попрохав школяр. – Я відведу Пончика до знайомого візника, покажу йому там лошатко.

— Гаразд, – погодилась мати. – Ось вам динар, купіть йому сурму. Але пильнуйте його, Міклоше! Ти ж, Пончику... Ти пам'ятаєш, що наказував тобі татко. – Вона повернулася до Томаша Балого і, сумовито всміхнувшись, додала: – Дуже любить сина і звелів берегти його, як зіницю ока.

Аж підстрибуючи од радості, хлопчик побіг за школярем.

Мати гукнула їм навздогін:

— Міклоше, гуляйте біля церкви! Ми зараз теж туди підійдемо.

Вона ще вчора збиралася на ярмарок, хотіла купити деякі дрібнички у приїжджих віденських крамарів.

Пан Томаш Балог неухважно бгав у руках шапку, понуро зиркаючи в сад.

— Що чути з Солнока? – з неприхованою тривогою спитала жінка. — Правда, туркам його не здобути?

— Я теж так думаю, – недбало відповів Томаш Балог.

— Та й чоловік мій, прощаючись, сказав, що тепер турки навряд чи дійдуть до Егера. Торік Солнок добре укріпили. Нині він сильніший за Егер.

— Набагато сильніший.

— А якщо впаде і Солнок, то Егер захищатиме вся Верхня Угорщина.

Пан Томаш Балог кисло посміхнувся.

— А скажіть, чи маєте ви якийсь портрет вашого чоловіка, пана лейтенанта? – трохи помовчавши, спитав він.

— Аякже, – відповіла жінка. – Оце лише минулого року змалював його один німецький маляр.

— Чи не будете ви такі люб'язні, вельмишановна, показати мені портрет. Я так багато чув про витязя Борнеміссу. Хотів би глянути на нього.

— А хіба ви незнайомі? – здивовано спитала Єва.

— Колись були знайомі, та давно вже не стрічалися.

Господарка завела гостя до кімнати. Там у напівтемряві приємно пахло лавандою. Єва прочинила віконниці. Стало видно, що ввійшли до вітальні. На підлозі – турецькі килими. Побіля стіни – вкритий ведмежою шкурою диван. Край вікна – конторка й книжкова шафа, а в ній не менше сотні книжок у шкіряних оправах. На стіні – портрети. Старого Цецеї намальовано в шоломі ще в ті часи, коли він мав чорного чуба. Зизооко дивиться з портрета дружина Цецеї, на плечах у неї золотом гаптована шаль. Далі в горіховій рамі зжовтілий лик Христа; потім – пустотливе личко дівчини, дуже схожої на господиню дому, а поряд портрет Гергея Борнемісси. Тонкі риси смаглявого, як у цигана, обличчя. Відвертий сміливий погляд розумних очей. Вуса підкручені, невеличка м'яка й кругла борідка приховує підборіддя. Волосся спадає на плечі.

Томаш Балог з цікавістю роздивлявся портрет і покинував головою.

— Красень! І, видно, відважний! А скільки йому років?

— Двадцять шість.

— І у вас уже такий великий син?

— Ми вже вісім років як одружені, – з усмішкою відказала молодичка. — Майже дітьми побралися.

Пан Томаш знову глянув на портрет.

— А правда, що пан витязь бував і в Константинополі?

— Звичайно. Я з ним теж там була.

— Маю одного знайомого турка, так він мені розповідав про нього. Такий здоровий чолов'яга, Менде-бей. Ваш чоловік колись допоміг йому.

— Менде-бей? Ніколи не чула такого імені.

— А Хайван? – пан Томаш відвів погляд від портрета. – Раніше цього турка звали Хайваном.

Єва всміхнулася.

— Хайван? А чого ж! Хайвана я й сама бачила.

Томаш Балог знову став вдивлятися в портрет, довго пронизував його поглядом, наче хотів запам'ятати так, аби вже ніколи не забути цього обличчя. Потім він низько вклонився і, задкуючи, вийшов з кімнати.

Знову в серці Єви ворухнулось недобре передчуття. Таке ж, як тоді, коли Томаш Балог доторкнувся до її дитини. Одначе вона провела гостя аж до ганку.

Він весь час ішов праворуч від неї. Звичай селянський. На прощання знову вклонився, що свідчило про шляхетні манери. За ворота вийшов задкуючи – на турецький манір.

Занепокоєння не полишало жінку, але вона покартала себе за це: «Не годиться погано думати про нещасного. Чоловік одноокий, тому й погляд має такий лихий».

Аби якось розвіяти неспокій, сіла за шитво й заспівала. Підхопила пісню, що її тужно виводила служниця в саду. Вправними пальцями спритно пришивала гудзики до темно-малинового піджака. В одному місці розійшовся шов. Взятися шукати червоні шовкові нитки.

А недавній відвідувач ніяк не йшов з думок.

«Хто цей чоловік? – питала себе, опустивши шитво на коліна. – Цікавився каблучкою, роздивлявся портрет... Згадував Хайвана... Йдучи, попрощався по-турецькому... Хто цей чоловік?..»

Збліднувши, вона нестямним поглядом втупилася в зачинені ворота, силкуючись щось згадати, за будь-яку ціну згадати. Бо ж це лице, голос оцей вона бачила, вона чула, але де? Потім усе витіснила думка про каблучку. Гергей сказав, що візьме її з собою, й засунув до кишені чумарки. А чи взяв він чумарку з собою?

Метнулася до скрині, швидко відкинула віко, поспішно стала витягати одіж. Чумарка тут! Усією п'ятірнею зіжмакала кишеню: щось є. Каблучка! Каблучка! Навіть не загорнута в папір.

І враз, наче блискавка розітнула хмару, в мозку сяйнуло ім'я. Схопилася за голову: «Юмурджак!»

Тут із саду вернулася служниця, а господиня її лежить біля скрині, серед порозкидуваної одежі. Обличчя як полотно. Під очима темні круги.

— Пані!

Та не відповідає.

Служниця оглянулася. Вбігла до вітальні. Може, там грабіжник? Схопила слоїк з оцтом, змочивши ним пальці, стала розтирати господині скроні, дала понюхати слоїк.

— Мій чоловік у небезпеці! – ледь очунявши, тут же вимовила Єва. – Де хлопчик? Ой, я ж сама його відпустила. Луцо, швидше дай мою накидку! Біжімо по Пончика!

— Та ж, пані, куди ви? Адже такі хворі...

— Не хвора я. Ходімо!

А сама бліда, як та небіжчиця. Звелася на ноги і, в чім була, рушила до воріт. Од відчуття небезпеки ціпеніли м'язи. Не йшла, а летіла до церкви.

Вулиці кишіли людом, що понаїхав на ярмарок. Поміж мажами, коровами, кульгавими кнурами та всякою іншою худобою ходили селяни, навантажені бочечками, шапликами. В ярмарковому гаморі разом з пилюгою розносився запах цибулі.

Служниця наздогнала Єву аж біля церкви й накинула їй на плечі плащ.

Раптом з юрмища виринув школяр. Він поспішав до них. Розштовхуючи людей, вигукував:

— Бусурмани захопили Солнок! Щойно оголошено перед церквою. Як я тепер поїду?..

— Мій хлопчик! – кинулась до нього Єва. – Де ви лишили мого хлопчика?

— Пан Балог повів його до церкви. Попросив, поки він помолиться, цю страшну вість вам передати. О боже, боже! Кінець країні! Якщо Солнок в руках у турків, то й Егер не встоїть!

— Дитя моє! Дитя моє! – кричала Єва, задихаючись, і помчала вгору по сходах. – Хлопчику мій! – рвалося у неї з горла: – Моя дитинко!

У церкві саме правили молебень, і селяни з довколишніх німецьких сіл своєю мовою голосно виспівували: «Почуй, Ісусе, нас! Вислухай, Ісусе, молитви наші! Господи, змилуйся над нами!»

Мати нестямно кинулась поміж лавами.

— Пончику! – розпачливо кричала вона. – Пончику, синку мій!

Та Пончик не озивався.

2

П'ятого вересня Гергей вітав ранішню зорю неподалік від Широцької фортеці. Вже сонце світило до віч йому і всій його дружині, де було двісті п'ятдесят воїнів. А втім, Гергей вітав не так світанок,

як інший військовий загін, що рухався їм навстріч. Він навіть шапку зняв і підніс її до очей, захищаючись від яскравого сонця.

Їхав Гергей верхи, трохи попереду своїх солдатів, і тому першим помітив озброєних шаблями й списами воїнів, які безладним потоком виринали з ранкової далечіні.

— Хто це такі? – пробурмотів Гергей. – Турки – не турки... А якщо угорці, то чого їдуть від Егера, а не до нього?

Раптом серце йому стислося: а що як Добо покинув Егер?

Бо ж король Фердинанд посилав підкріплення лише на словах. І тому вже цього року втрачено Ліппу й Темешвар. Та й хто знає, чи Солнок вистоїть? Такий тямущий, розважливий чоловік, як Добо, одразу збагне, що один угорець не подужає сотню турків.

Дорогою йому стрілося чимало священників, що їхали з Егера; на возах височіли скрині, лантухи, шафи, всілякі інші пожитки. Попервах Гергей вітався з попами, та згодом, коли їх аж надто побільшало, вже й дорогою не поступався.

На мить він злякався, подумавши, що Добо залишив Егерську фортецю. Але тільки на мить. Він зразу ж відігнав від себе цю думку. Не такий Добо чоловік! Кого завгодно можна зустріти на цій дорозі, тільки не Добо. Бо якщо б навіть його військо йшло тепер йому навстріч, самого Добо тут бути не може. Він один зостанеться і загине, але в літописах країни не буде записано, що Добо залишив довірену йому фортецю. Адже Егер – ворота у Верхню Угорщину.

Стрічні солдати йшли без прапора. Було їх голів двісті. Вони рухалися швидко, розбившись на дрібні групи.

Гергей подав знак Цецеї. Старий їхав верхи позаду загону, бесідуючи з якимсь літнім вояком. Цецеї завжди з кимось бесідував. Та тільки-но зять гукнув його, він тут же під'їхав.

— Я поїду розвідати, що робиться попереду, – сказав Гергей.

Він приострожив жеребця і риссю під'їхав до незнайомого загону.

Очима пошукав командира. Одначе шапки з пером ні на кому не побачив. Тоді Гергей осадив коня і, піднявши шаблю, наказав заgonу зупинитися.

— Ви хто – кашшайці?

Ніхто не відповів. Усі дивилися на нього зніяковіло. Дехто навіть почервонів.

— Звідки йдете?

І знову ніякої відповіді.

— Ну! – вигукнув роздратовано Гергей. – Солдати ви чи німі ченці?

Врешті один здоровенний чолов'яга з широким підборіддям проказав:

— Та ж кашшайці ми, пане лейтенанте, і йдемо звідтіля, куди ви їдете.

— З Егера?

— Так. І було б краще, пане лейтенанте, якби й ви не марнували зусиль. Бо не варто. Все одно доведеться назад повертатися.

— А чого? Що трапилося?

— Нічого особливого. Знаєте – не лізь, кізонько, бо зламаєш ніженьки.

— Що ти маєш на увазі?

— А хіба вам невідомо, що трапилося в Темешварі?

— Відомо.

— А знаєте ви, що Лошонція вбили, а солдатів його порубали?

— Знаю.

— А знаєте, що турків аж двісті тисяч.

— І це знаю.

— Тоді вам варто б знати, що в Добо й тисячі солдатів не набереться.

— Ну, стільки ще набереться.

— А чи відомо вам, що позавчора турки захопили Солнок?

Гергей зблід.

— Що ж, тепер уже й це знаю. Хоча відомо мені й те, що якби там були ви, то Солнок захопили б ще раніше. Тікаєте по домівках, то й тікайте. А щоб не біглося вам упорожні, так нате вам, щури боягузливі, одного на всіх гостинця!

І він вліпив такого ляпаса солдатові, що той мало не впав.

А Гергей з оголеною шаблею вже проклав би собі шлях поміж утікачів, якби ті спритно не звернули з дороги.

— Моє шануваннячко Дьєрдю Шереді! – крикнув він їм навздогін. – Бажаю йому воїнів хоробріших, аніж ви! Щури!

І Гергей плюнув їм услід.

Кашшайці, озираючись, розсипалися по полю. Але Гергей на них уже не дивився – помчав далі, і лише кінь його відчував по гостро втиснутих у боки острогах, що господар аж тремтить од люті.

По дорозі нагодився йому циганський табір. Чи то кашшайці перевернули одну з їхніх підвід, чи сама вона перекинулася – так чи

інакше, віз лежав догори колесами, і тепер цигани метушилися біля нього, намагаючись витягнути з ярка.

Гергей озирнувся, аби побачити, чи далеко відстав його загін. І, чекаючи на своїх ратників, зупинився навпроти циган. Дивлячись на них, потроху заспокоювався.

— Кого я бачу! – вигукнув він зраділо й здивовано водночас. – Шаркезі, друже!

Пелехатий циган усміхнувся на цей привітний оклик і шанобливо зняв шапку, не зводячи з Гергея свого лукавого погляду, поштиво наблизився.

— Ти що, не впізнаєш мене?

— Як же не впізнати, добродію ласкавий, цілую ваші руки-ноги. Зразу впізнав. Ото лише імені вашого ніяк не пригадаю.

— Нічого, ще пригадаєш. Що ти тут робиш? Обшарпаний ти весь, я бачу, як опудало городне.

На циганові й справді був не одяг, а саме лахміття. Він був у сорочці й шкіряних штанях, залатаних полотном, чи, точніше, полотняних штанях, залатаних шкірою. З-під штанів визирали червоні босі ноги.

— Коня собі вже роздобув?

— Де ж мені роздобути, цілую ваші руки-ноги, де його взяти! Мабуть, уже до смерті не мати мені коня!

— Поїхали зі мною, старий, до Егера. Місяць прослужиш – коня одержиш. Крім того, матимеш од мене такі червоні штани, що всі цигани од заздрості луснуть.

Циган усміхнувся, ще раз оглянув свої лахи, подивився витязю в обличчя і почухав потилицю.

— До Егера? Але ж там, паночку, буде скоро жарко.

— А ти не бійся. Працюватимеш у затінку, під вежею. Будеш моїм зброярем. Платню матимеш. – І додав по-турецьки: – Аллах ішніні раст гетірзюн! (Помагай, Аллах, тобі в ділах!)

Циган аж підстрибнув.

— Гергей Борнемісса, відважний пан лейтенант! – крикнув він. – Йой, і коневі вашому копита розцілюю! Ну, даремно цієї ночі я вивільгу вві сні бачив!

— От бачиш, упізнав мене!

— Упізнав, упізнав! Як же не впізнати, цілую ваші милі ніжки. Одразу впізнав, тільки не міг пригадати, хто ви такий.

— То як, поїдеш, зі мною?

— Поїхав би, бігме, поїхав би...

— То й поїхали!

— Якби ж не було там тих бісових турків! – І Шаркезі зашкріб голову вже обома руками.

— Але ж їх іще там нема!

— Будуть, собаки, будуть! Де солдати бігають сюди й туди, там повітря нездорове.

— Шаркезі, але ж і я там буду. А поки ти зі мною, ніколи не бійся. А якщо нас притиснуть, то з фортеці є лазівка аж до Мішкольца.

Гергей сказав це навмання – бо ж кожна фортеця має потаємні виходи. А от чи є вони в Егерській фортеці, напевне Гергей не знав. Твердо відав лише одне: капітаном там – Добо, другим капітаном – Мекчеї, а це такі люди, з якими він готовий іти хоч на край світу.

— Ну, якщо вже я платню матиму, і мундир, і чоботи з острогами, та, найголовніше, коня, хай навіть сліпого на одне око, то я згоден.

— Ну, – сказав Гергей, витягуючи руку з кишені, – ось тобі динар у завдаток. До Егера доїдем на моєму запасному коневі. А там перший кінь, який підсліпне, буде твій.

Циган весело вихопився на коня і голими п'ятами забарабанив йому в боки.

З циганського табору залунали вигуки – Шаркезі бажали щастя. Він озирнувся, щось крикнув у відповідь по-циганськи. А потім, збивши шапку набакир і випинаючи груди, гордо поїхав поряд з Гергеєм.

— Гей, та й високо ж заніс мене Девла!

3

Через кілька годин бактайська дорога, здолавши порослі лісами підгірки, відкрила перед ними величезні, вкриті зеленою черепицею вежі Егерської фортеці. На вежах – національні прапори та червоно-сині стяги міста.

Красуня-фортеця! Оточена вбраними в багрянець і золото виноградниками й лісами. Трохи віддалік синіє висока гора, разів у шість вища за гору Геллерт.

Гергей зняв шапку і обернувся до свого загону:

— Хлопці, дивіться! Сам Господь Бог з неба милується зараз цією фортецею!

І, підостроживши коня, він поскакав уперед.

На мить циган завагався: чи й далі йому їхати на чолі загону, чи помчати услід за своїм лейтенантом. Тут же зметикувавши, що солдати візьмуть його на глузи, коли колону поведе він, Шаркезі немилосердно замолотив коня долонею по крупу, а босими п'ятами в боки.

Кінь поскакав, високо підкидаючи цигана. Але ж недаремно Шаркезі поряд з ковальством гендлював кіньми – щоразу він вправно падав назад у сідло.

На дорозі густо клубочилась нагріта сонцем пилюга, яка здіймалася з-під ніг біженців. Жінки, старі й діти їхали на возах або ж чвалали поряд з навантаженими домашнім майном та живністю підводами. Подекуди на возах навіть рохкали свині.

Турок свинини не їсть, але хто знає, коли вони самі додому повернуться! Поряд з однією підводою ішла дівчина в червоних чобітках і несла клітку з синицею; якась жінка тягла за спиною горщик з буйним кущем розквітлих троянд. Сила-силенна всілякого скарбу, безліч люду. Багато з них уже ніколи сюди не повернуться! Особливо з-поміж тих, котрі спустяться в долину Строкатих воріт і там повернуть на Фелнемет. Халупники і вдови зостануться жити у Верхній Угорщині, куди турецькій кінь ще не ступав копитом. Найбільша частина біженців прямувала до Кашші.

Та Гергею вже було не до них. Не минуло й чверті години, як він проскочив крізь Бактайські ворота у західному проході міського муру. Уважно роздивляючись довкруг, прогарцював через ринок, а далі повернув угору до фортечних воріт.

Стіни тут були свіжопобілені і, здавалося, ще пахли вапном.

Міст був опущений. Гергей птахом влетів до фортеці, поглядом розшукуючи капітана.

Той стояв на ринковій площі, зодягнений в оксамитовий, лілового кольору ментик, при шаблі, на ногах у нього красувалися червоні чоботи, оксамитову шапку з орлиним пером він тримав у руці. Поруч з ним виструнчився русявий зброєносець, стискаючи в руках два прапори: національний і червоно-синій прапор Егера. З другого боку від Добо стояв старий священник Балінт – у білому стихарі, в чорній рясі, зі срібним розп'яттям у руці. Сивий, з великою білою бородою, він скидався на біблійного пророка.

У фортеці саме приводили солдатів до присяги. Добо проказав останні слова свого звернення, потім надів шапку й повернувся до прибулого вершника.

Гергей зіскочив з коня і, блискаючи очима, віддав салют шаблею.

— Пане капітане, маю честь доповісти, що я прибув.

Добо пильно подивився на нього. Погладив рукою свою круглу сивувату бороду, довгі вуса і зміряв його здивованим поглядом.

— Не впізнаєте мене, пане капітане? Вісім років ми не бачились. Я, ласкавий пане, найвірніший ваш солдат: Гергей Борнемісса.

— Гергею, синку мій! – вигукнув Добо, розкривши обійми. – Знав я, що ти мене не покинеш!

Він обняв і розцілував витязя.

— А чого це ти сам приїхав?

Тієї ж миті на площу виїхав Шаркезі. Кінь високо підкидав обшарпаного босого цигана.

Солдати засміялися.

Усміхнувся і Добо.

— Оце і все твоє військо?

— Та ні, – мовив усміхнений Гергей. – Цей циган – мій зброяр. Гадаю, я добре вчинив, що привіз його сюди?

— У нас тут кожен чоловік на вагу золота, – відповів Добо.

Циган кинувся цілувати капітанові руку – Добо відсмикнув її.

Але ж хіба Шаркезі вгамуєш! Він тут же розцілував халяви капітанових чобіт.

— Скільки ж вас приїхало? – стурбовано спитав Добо.

— Небагато, – зніяковіло відповів Гергей. – Дали мені лише двісті п'ятдесят вояків.

Очі в Добо засяяли.

— Двісті п'ятдесят? Сину мій, якби мені звідусіль послали по двісті п'ятдесят солдатів, то я зустрів би турка на Макларському полі.

— А хіба підмоги не буде?

Добо нічого не відповів, лише махнув рукою; потім, повернувшись до офіцерів, що стояли поруч, відрекомендував їм Гергея. З королівських військ сюди вже прибув Золтаї, з яким Гергей познайомився ще одинадцять років тому. Він і зараз був такий же русявий, ставний і веселий. Навіть без бороди, видно, був ще не одружений.

Стояв тут ще один офіцер королівських військ – Гашпар Пете, маленький чоловічок з колючими вусами; його називали «ваша світлість». Біля Пете стояв худорлявий, блакитноокий молодик з хвацьким чубом. Він міцно потис Гергею руку і відрекомендувався:

— Янош Фюгеді, офіцер капітулу⁶⁶.

Гергей придивився до нього.

— Щось, брате, мені твоє лице дуже знайоме!

Той стенив плечима й усміхнувся:

— А я щось не пригадую...

— Чи не ти частував мене в Ердеї смаженим волячим вухом?

— Волячим вухом?

— Авжеж. На подвір'ї королівського замку, в той вечір, коли мало бути весілля Фюреша.

— Може бути, адже й справді я там частував гостей.

— Сподіваюся віддячити тобі.

— Як це?

— А піднесу тобі вухо турецького паші. – Гергей повернувся до Гашпара Пете: – А ти чого засумував?

— Маю на те причину, – відповів Пете. – По дорозі сюди двадцять моїх ратників утекли. Стрінути б їх оце!

— За такими не жалкуй, – сказав Добо. – У нас ворота відчинені. Хто тремтить за свою шкуру – хай забирається геть. Для захисту цих мурів мені ящірки не потрібні.

Тільки зараз Гергей помітив панотця Балінта, якого не бачив уже цілий рік. Він обняв і поцілував старого.

— А чого це ви, превелебний отче, не поїхали з попами?

— Треба ж комусь і тут бути, – буркнув старий. – А що там Цецеї поробляє?

— До вас їде! – майже крикнув Гергей. – Молоді тікають, а старі за зброю беруться. В батька одна рука дерев'яна, але побачите, як він рубатиме.

Із церкви вийшов кремезний, короткошій чоловік у темно-синьому доломані. Шабля завширшки з долоню билася об халяви його чобіт. Він ішов з якимсь старим, що ледве встигав за ним, і вже здаля, сміючись, махав рукою Гергею.

Це був Мекчеї.

Відтоді як Гергей розлучився з ним, Мекчеї обріс бородою і став ще більше схожий на бика – під його важкими кроками здригалася земля.

⁶⁶ Капітул – у католицькій церкві колегія духовних осіб кафедрального собору. Капітули мали великі церковно-адміністративні й судові повноваження і свої дружини.

— То ти одружився? – запитав Гергей після того, як тричі міцно обняв його.

— Аякже! – відповів Мекчеї. – Вже й дочку Шаріку маю.

— Хто ж твоя дружина?

— Блакитноокий небесний янгол?

— А все ж?

— Естер Суньог.

— Ура! А де ж твоя чудова шабля зі зміїним руків'ям?

— Ціла. Я бережу її і в будні не ношу.

— А сім'я твоя де?

— Відправив до Будетинської фортеці. Хай поживуть там, поки турка не здолаємо. – І, кинувши погляд на Добо, вів далі: – Казав я тестю, аби не відправляти звідси наших дружин, але він так боїться за свою Шару, каже, що ми тут матимемо досить клопоту і з турками.

Їхню дружню бесіду перервав старий скарбник, який прийшов разом з Мекчеї. Виструнчившись перед Добо, він, далеко відставивши аркуш паперу від себе, почав голосно читати:

— Ми маємо: овець вісім тисяч п'ятдесят; волів, корів, телят чотириста вісімдесят шість. Пшениці, жита, борошна – всього одинадцять тисяч шістсот сімдесят одну мірку. Ячменю та вівса тисячу п'ятсот сорок мірок.

Добо похитав головою.

— Мало цього, дядьку Шукане.

— Я й сам так гадаю, пане капітан.

— Чим годуватимемо коней, якщо до зими турки не заберуться звідси?

Старий стенив плечима.

— Так виходить, милостивий пане капітане, що доведеться нам годувати коней хлібом, як солдатів.

— А скільки маємо вина?

— Дві тисячі двісті п'ятнадцять відер.

— Теж мало.

— Зате вино старе. Цьогорічний урожай пішов собаці під хвіст. Є ще кілька бочок пива.

— А свиней?

— Живих сто тридцять дев'ять і двісті п'ятнадцять свинячих туш.

Борнемісса і далі б слухав це донесення, але він згадав про свій загін. Вправно стрибнув у сідло і поскакав до воріт, щоб завести своїх солдатів.

Завів, вишикував. Добо потис руку прапороносцеві і доручив Мекчеї привести їх до присяги, розмістити й нагодувати.

— А ти, Гергею, іди до мене додому. Он у той жовтий будинок, двоповерховий. Там і поїж що-небудь.

Після того, як солдатів привели до присяги, Гергей рушив був до будинку коменданта, але його більше цікавила фортеця, і він усю об'їхав верхи.

Чудова фортеця! – радісно сказав він, коли повернувся. – Якщо мене колись призначать гарнізонним офіцером, то молитимусь, аби сюди потрапити.

— Так ти ж іще нічого не бачив, – усміхнувся Добо. – Ходімо, я сам тобі все показуватиму.

Гергей зліз із коня. Добо кинув русявому зброєносію:

— Криштофе, веди коня за нами.

Він узяв Гергея під руку і повів до південних воріт.

— Ну от, дивись, – сказав він спинившись. – Аби тобі якнайшвидше все зрозуміти, уяви собі велику черепаху, яка дивиться на південь. Тут, де ми стоїмо зараз, її голова. Чотири ноги й хвіст – це вежі. Кожна вежа має з двох боків ворота для піших... – І він крикнув, подивившись на вишку: – Гей ви там, пильнуйте?

Вартовий висунувся з вікна вежі і відкинув назад ріг, що висів у нього на ланцюжку біля пояса.

— Аж по двоє пильнуємо, пане капітане.

— Піднімемось на вежу, – сказав Добо. – Не сьогодні-завтра підійде турок, так що добре все роздивляйся.

І він рухом руки запропонував Гергею пройти першим. Але Гергей позадкував.

— Я вже прийняв присягу, пане капітане.

Це означало: «Я вже не гість».

І Добо пішов попереду нього.

На вищій вежі сиділо четверо дозорців. Вони віддали честь.

— Познайомтеся зі старшим лейтенантом Гергеєм Борнеміссою, – сказав Добо.

Дозорці ще раз віддали честь. Гергей теж підніс руку до шапки.

З вишки в південному напрямку виднілися два невеличких села і млин, зразу ж за ним поміж двома ланцюгами пагорбів розпочиналася рівнина, яка вигравала зеленими й синіми барвами.

— Там починається Альфельд⁶⁷, – пояснив Добо.

— А ці два маленьких села?

— Те, що ближче, – Алмадяр, а трохи далі – Тігомир.

— А річечка?

— Це Егер.

— А біля цих воріт, здається, нові стіни?

— Нові. Я сам їх зводив.

— Та й високі ж! Сюди турок навряд чи сунеться.

— На те й побудовані. Ліворуч, як бачиш, ворота захищені гарматою, а зверху поналаштовано бійниці.

— У кожній фортеці ворота захищені зліва, бо і в ратника, що йде на бій, щит на лівій руці.

— А тут праворуч і не можна було б. Адже ж річка, як бачиш, протікає побіля західної стіни. Та щоб ми мали воду, я звелів на млині позатикати лотоки.

Вони спустилися в західну частину фортеці, звідки добре було видно місто.

— Стіна висока – аж у голові паморочиться! – захоплювався Гергей – Сажнів з десять буде.

— Напевно, більше. З цього боку турки не зайдуть: зовні кам'яна стіна, зсередини земляний насип. А тепер сядемо на коней. Тут навряд чи варто чекати турків.

Вони сіли на коней і поїхали далі.

Місто внизу було тихе й безлюдне. Над будинками височіли собор і єпископський палац. У західному кінці на горі стояла церква святого Міклоша, яка належала монастирю августинців. Ще далі на захід місто обрамлялося пасмом крутих пагорбів; за ними вдалині синіли вершини Матри.

З цього ж боку було споруджено ще дві вежі, а поміж ними – низенькі міцні ворота. Солдати якраз вели коней до річки.

За річкою, на міському ринку, побіля стада свиней, нипало кілька чоловік.

— Тут ще люди є? – здивовано спитав Гергей.

— Є, – відповів Добо. – Я кожного дня кажу їм, аби забиралися звідси, але вони спершу хочуть продати свиней та іншу живність.

⁶⁷ Альфельд – угорська низовина.

У фортеці перед ворітьми вишикувалося п'ятдесят солдатів. Їх навчав лейтенант з вилицюватим обличчям і колючим поглядом.

Воїни були при шаблях, в іржавих шоломах з опущеними забралами і в обладунках. Двоє стояли посередині. Лейтенант покрикував:

— Ударив, відтягуй! Ударив, відтягуй! Та кажу ж тобі, осліві: вдарив шаблею і зразу відтягуй!

Було видно, що цей міцний селянський парубок уперше опановував солдатську науку. Добо призначив хлопця в загін кашшайців, бо шкодував отаку молоду силу одразу ж підірвати на важкій роботі біля гармат.

— Хто цей лейтенант? – спитав Гергей.

— Гегедюш, – відповів Добо, – лейтенант кашшайців. Надійний чоловік.

Порівнявшись із загоном, гукнув, щоб чули всі:

— Коли вам щось незрозуміло, питайте пана лейтенанта.

Молодий силач опустил шаблю і запитав Добо:

— А я не збагну, пане капітане, навіщо треба відтягувати шаблю?

— Пан лейтенант пояснить.

— А для того, халяво ти нечищена, – сердито проказав лейтенант, – що ти повинен і захищатись, і бути готовим до нового удару!

— Таж, пане лейтенант, – плюнув хлопець набік, – якщо вже я когось молосну шаблюкою, так той уже ніколи здачі не дасть.

Добо хльоснув коня і посміхнувся.

— Егерський хлопець! Добре сказав!

Вздовж стіни проїхали до північної частини фортеці. Там стояли два палаци. Менший був пишніший, вікна в ньому зашклені. А другий більше скидався на панську комору, називався він монастирем. У часи Добо він належав капітулу фортеці, однак в ньому мешкали гарнізонні офіцери. Тут вікна були запнуті волячими міхурами. Позаду палацу за зеленою огорожею розкинувся квітник з лавками і повітою виноградом альтанкою. Над айстрами кружляв рудий метелик. Погляд Гергея зупинився на айстрах, і Добо теж подивився на них.

— Дружина моя, бідолаха, так багато квітів насадила, і все марно...

— А де вона зараз?

— Відправив її додому, до моїх сестер. Жіночі сльози нам тут зараз не на користь.

Через квітник вони вийшли до рогу західної стіни фортеці.

І звідси стіна здавалася непомірно високою. Поставлена вона була на кам'янистій горі, яка круто обривалася вниз.

— Поглянь, – мовив Добо. – Це Земляна вежа. Вона зведена для того, аби вберегти цей куток від обстрілу й захистити он ту Казематну вежу. – І він показав на вежу, що височіла аж на краю фортеці, на хвості «черепахи».

Звідти відкрився ще кращий вид на місто й на витягнуту на північ вузьку долину, засаджену струнками тополями. У кінці долини виднілося велике село Фелнемет. За ним широку рівнину обрамлювали лісисті гори.

Та Гергей недовго милувався довколишнім пейзажем. Його увагу привернуло те, що було позаду фортеці. Там піднімалося високе узгір'я, від якого фортеця була відділена лише глибоким ровом.

— Ось звідти можна чекати нападу! – сказав Гергей, окинувши поглядом узгір'я.

— Так, звідси, зі сходу, – підтвердив Добо. – Хоча стіна тут міцніша, і ми поставили на неї чотири найбільші гармати.

Біля Казематної вежі він зіскочив з коня і віддав уздечку зброєносцеві Криштофу:

— Відведи до стайні.

Піднялися на Казематну вежу, де стояли націлені в бік узгір'я велика гармата, чотири мортири і зо два десятки пищалей.

Біля гармат кучерявий біловолосий гармаш-німець навчав селян:

— Коли я кажу «бор»⁶⁸, то давайте мені бор! А коли я кажу «дюс» – давайте дюс!

Селяни уважно слухали гармаша. Добо усміхнувся.

— Добридень вам, Файріху! Якщо ви кажете «бор», то пороху ви не одержите, бо в нас «бор» – вино, а не порох.

Добо проказав ці слова по-німецьки, але так само їх перекручуючи, як гармаш – угорські, тому вони відразу й зрозуміли один одного.

Гармаш почав знову:

— Коли я кажу «пор», то подавайте мені не бор, а порох, круціфікс доннер-веттер!⁶⁹

Врешті довелося пояснити селянам, що коли майстер Файріх просить вина, треба розв'язувати мішки з порохом, а коли він вимагатиме пороху, давати йому вина.

⁶⁸ Угорською мовою «пор» – порох, «бор» – вино, «тюз» – вогонь. Німець погано володіє угорською, тому й плутає слова.

⁶⁹ Німецька лайка.

У фортеці було п'ятеро німців-гармашів. Добо виписав їх з Відня.
— Глянь, яка чудова гармата! – сказав Добо, гладячи залізо рукою.
Звуть її Жабою. Та коли ця Жаба квакає, на турків дощ сиплеться.

Бронзова гармата була начищена, що аж блищала. На окутому залізом дубовому лафеті вона справді скидалася на жабу, яка сидить.

Попрямували далі, у східну частину кріпості, де височіла ще одна могутня вежа. Це була ліва задня лапа «черехахи».

— Шандоровська вежа, – пояснив Добо.

Гергей, вражений, зупинився.

Починаючи од вежі, вся східна частина фортеці зовні була обнесена високим товстим муром, зігнутим у формі зламаного у двох місцях серпа. Зовні рів завглибшки десять-дванадцять сажнів, і ще один такий же зсередини. І тільки по центру внутрішнього рову зроблено вузький насип, як видно, для того, аби по ньому переходили з фортеці солдати.

— Це зовнішні укріплення, – сказав Добо. – Бачиш, зі сходу біля них височіє пагорб, майже гора. Звуть той пагорб Королівським стільцем, бо звідтіля, сівши перед шатром, король Іштван Святий спостерігав, як споруджують церкву. Довелося цей пагорб розрізати ровом.

— Зрозуміло, – відповів Гергей. – Мудрий був той, хто це зробив!

— Ще десять років тому це зробив Перені... На протилежному боці теж стоїть вежа – вежа Бебека. А он з тої наріжної вишки можна стежити за ворогом і обстрілювати його.

Мур вивершував виплетений з лози і обмазаний глиною пліт заввишки не менше сажня. Місцями на ньому ще й глина не повисихала.

А потрібен був цей пліт лише для того, аби обложники не бачили захисників фортеці, коли ті ходять по стіні.

— Тепер ходімо до церковної вежі, – сказав Добо, знов беручи Гергея під руку.

За кілька кроків од Шандоровської вежі Гергей побачив незвичайну споруду, схожу на величезний собор. Дві її дзвіниці ще височіли. (Колись їх було чотири.) На дверях – майстерне різьблення, понад дверима – витесані з каменю велетенські квіти і статуї святих зі спотвореними обличчями. Але що то за собор, у якому ніхто не молиться і весь він засипаний землею! Що то за собор, у якому замість дзвонів стоять гармати, а замість звуків органів лунає голос смерті.

Ліворуч і праворуч від собору пагорки. На одному з них пасеться коза. Вхід до собору склепінчастий. Його каміння закіптюжене.

— Тут у вас льох для пороху? – спитав Гергей.

— Так, – відповів Добо. – Зайди і подивися, скільки ми його зібрали.

— Це, певне, була ризниця?

— Еге ж. Місце сухе, тут найкраще зберігати порох.

— Гріх було собор отак сплюндрувати...

— І мені його шкода, але, може, саме завдяки йому не звучатимуть молитви Аллахові.

Вони ввійшли. Приміщення це скоріше скидалося на винний погріб, аніж на ризницю: тут громадилися одна під одною чорні бочки.

— Ого, як багато! – вигукнув здивований Гергей.

— Багато! – усміхнувся Добо. – Більше двох сотень бочок. Тут ми тримаємо весь порох для гармат.

— В одному місці? А якщо вибухне?

— Це неможливо. Перед дверима стоїть варта. А ключ у мене. Заходити сюди дозволено тільки Мекчеї і старому Шукану. Від заходу й до сходу сонця ключа нікому не даю.

Гергей кинув погляд на вікна. Засклені невеличкими круглими скельцями, вони були захищені потрійними залізними ґратами.

Навпроти дверей, крізь які в це темне царство стрімко вривався сніп сонячного проміння, стояв великий круглий чан, доверху наповнений порохом.

Гергей зачерпнув рукою порох, потім висипав його назад.

— Цей добрий для гармат, – сказав він. – Сухий.

— Порох для рушниць тримаємо окремо, – мовив Добо.

— Це тутешній чи віденський?

— І тутешній, і віденський.

— А яка суміш тутешнього?

— Три чверті селітри, одна чверть сірки й деревне вугілля.

— Вугілля тверде чи м'яке?

— М'яке.

— М'яке найкраще. Але вугілля я кладу трохи більше, ніж інші.

Просто над чаном на закіптюженій стіні виднілася велика закіптюжена обшарпана картина. На ній можна було розрізнити лише дві голови: скорботне обличчя чоловіка і схилене на груди обличчя юнака. Обидві голови оточені жовтим ореолом. Починаючи від шиї юнака, полотно було зірване, з-під нього виступала побілена стіна.

— Напевно, тут були образи, – сказав Добо. – Може, їх намалювали ще в часи Іштвана Святого.

Біля ризниці працювали порохові млини. Їх обертали коні.

Під боковим кам'яним склепінням собору солдати виготовляли ручні гранати. За їхньою роботою пильнували два гармаші.

Гергей зупинився. Глянув на порох, на гніт і похитав головою.

— Щось не так? – спитав Добо.

— Так-то воно так, – пересмикнув плечима Гергей, – але тільки для тієї вежі, де я стоятиму, дозвольте виготовляти гранати мені самому.

— Якщо вмієш їх робити краще, розкажи нам. Чоловік ти вечний, а для нас тепер захист фортеці є найпершим ділом.

— Я знаю кращий спосіб їх виготовлення, – сказав Гергей. – Ваші гранати тріщать, підстрибують, розриваються – і на тому все. А я свої начиняю сім'ячком.

— Яким таким сім'ячком?

— Це як маленька граната. Промаслене клоччя обсипаю мідними ошурками, далі залізними ошурками і сіркою. Моя граната діє двічі: після першого вибуху з неї вистрибує невеличка бомба і за кілька секунд теж розривається...

Добо гукнув солдатам:

— Припиніть роботу! Пан старший лейтенант Борнемісса зараз сюди повернеться, і ви робитимете так, як він накаже.

Вони піднялися на дзвіницю, перетворену на вежу.

Нагорі вона була огорожена плотом і захищена корзинами з глиною. В камінних нішах стояли гармати. А посередині. – купа ядер і порохова яма.

Звідси видно було всі зовнішні укріплення, які могутнім півколом охоплювали східний бік фортеці, дві вежі, а на них дві круглі вишки.

Та звідси ж можна було бачити й узгір'я навпроти фортеці, яке сягатиме десь до половини фортечної стіни.

— Саме звідси, зі східного боку, облога буде найзапеклішою, – мовив Гергей. – Зранку тут ще й сонце битиме просто в очі. Сюди треба чоловіка не з боязких!

— От про тебе я й подумав.

— Спасибі. Не підведу!

І вони потиснули один одному руки.

Серед інших гармат стояла величезна й масивна бронзова гармата. В її широченне жерло входили ядра завбільшки як людська голова. На гарматі золотом поблискували різні написи й оздоби.

— Це Баба, – сказав Добо. – Прочитай, що тут написано.

На стволі гармати у вінку з пальмових гілок блищали слова:

БОГ – НАША СИЛА І МІЦЬ!

Дев'ятого вересня сонце навіть не показалося. Сірі хмари затягли все небо. Верхів'я Матри ледве мріли з туману. Погода скидалась на вередливу дитину, якій і плакати хочеться, і ніяк не придумає, через що їй поплакати.

У фортеці велике пожвавлення. На нижньому ринку теслярі плоско затесують кінці довгих жердин. Тут же кілька солдатів свердлять на кінцях жердин отвори і з'єднують жердини навхрест. Третя група прив'язує до цих хрестовин просмолене й промаслене клоччя. Такі хрестовини називалися «фурко». Набралася їх уже ціла купа.

Біля ризниці старий Шукан мірою ділить порох. Селяни зсипають його до невеликих шкіряних торбинок і відносять до гармашів.

Тут же сержант-гармаш Янош пильнує за тим, як начиняють порохом виготовлені з випаленої глини гранати. З кожної стирчить невеличкий гніт. Із запаленими гнотами ці гранати закидають у розташування ворога за допомогою дротяних пристроїв, схожих на англійські битки для м'ячів. Але кидали такі гранати й з руки, а коли вони з вушками, то й зі списа. Вже їх було виготовлено близько тисячі.

Біля Старих воріт, де обабіч площі нижнього ринку вишикувалися ряди казарм, працюють точильники і слюсарі. Кожному, хто до них звернеться, вони лагодять зброю.

Поряд з Темними ворітьми в просторих підземних стійлах тримають худобу. Різники налаштували бойню просто під фортечною стіною. Кров стікає рівчаком до рову. Кожного дня мешканці фортеці ріжуть чотири-п'ять корів чи волів.

Гергей стояв на Шандоровській вежі. Побіля неї спорудили з колод і дощок поміст, аби зсередини фортеці можна підніматися на стіни цілим загonom.

Були такі помости біля кожної вежі, але ці, біля Шандоровської, переробляли заново, бо через слабо загнані в землю палі поміст хитався. Добо зі своїми офіцерами піднявся на поміст, спробував похитати стовпи і сказав:

— Вони: мають бути вкопані, щоб кожен окремо міг утримати сотню чоловік. До стовпів поставте підпорки й густо побіліть їх.

На соборній дзвіниці пронизливо засурмив сурмач.

— Що там таке? – гукнув до нього Мекчеї. – Чого ти сурмиш? Ми ж тут!

— Ідуть!

І всі офіцери зрозуміли: іде передовий загін турків!

Уже багато днів аж до Маклара стояв довгий ланцюг вартових. Ця жива підзорна труба день і ніч пильнувала за пересуванням турецької раті від самого Абонського поля.

Ось що означав цей короткий вигук: «Ідуть!»

Мекчеї вибіг на мур і помчав до південних воріт. Добо – теж. Офіцери рушили за ним. Біля південної вежі вони зупинились і, приставляючи дашком долоні, дивилися на дорогу, що вела з далекої долини через село Алмадляр до фортечних воріт.

По алмадлярській дорозі щодуху мчав вершник, здіймаючи густу хмару куряви. Шапки на голові в нього не було. За спиною, тримаючись на ремені, розвівався червоний доломан.

— Це мій солдат, – сказав Гергей. – Бакочаї!

Бакочаї був чудовим вершником і тільки волею долі став пішим воїном. Він весь час благав дозволити йому сісти на коня, і нарешті його взяли в кінний роз'їзд.

Коли вершник наблизився, всі помітили, що обличчя в нього скривавлене, а збоку, прив'язане до сідла, погойдується щось кругле, схоже на диню.

— Мій солдат, – радісно повторив Гергей. – Так, це Бакочаї!

— Очевидно, з бою, – мовив Добо.

— Справжній егерчанин! – похвалив Мекчеї.

— Але ж це мій солдат, – не вгавав Гергей. – Мій учень!

Услід за гінцем, збиваючи пилюку, мчали дорогою ще три вершники. Решту, напевно, порубали.

Отже, турки близько.

Що відчував Добо, почувши цю вість? Іде турецьке військо, яке влітку здолало дві наймогутніші твердині Угорщини: Темешвар і Солнок; захопило Дрегей, Голлоке, Шалго, Буяк, Шак, Балаша-Дярмат – словом, усе, що захотіло. Наступає турецьке військо, хоче підкорити владі султана й те, що ще лишилося від Угорщини.

Турки вже недалеко. Сто п'ятдесят тисяч тигрів у людській подобі, диких звірів, які спустошують усе довкола. Більшість із них уже з дитячих літ навчено стрільбі з лука й рушниці, вони вміють вилазити на стіни, призвичаєні до незгод похідного життя. Їхні шаблі виготовлені в Дамаску, панцирі – з дербентської криці, списи – витвори вправних індостанських ковалів, гармати відлиті кращими майстрами Європи; пороху, ядер, гармат, рушниць у них сила-силенна.

Що може спинити їх?

Невеличка фортеця, у якій ледве нарахуєш дві тисячі людей, шість старих жалюгідних гармат і трохи пищалей, які теж чомусь звуть гарматами.

Що ж іще міг відчувати Добо!

Гонець Іштван Бакочаї влетів до фортеці і зіскочив з коня. Спітнілий, скривавлений, запорошений, став він перед Добо. До сідла прив'язана кучерява голова турка з виткими вусами на смаглявому лиці. А в самого Бакочаї ліва половина обличчя почорніла від крові, що запеклася.

— Пане капітане, дозвольте доповісти, – сказав він, стукнувши каблуками: – турки вже тут, дідько б їх ухопив!

— Усе військо чи лише передовий загін?

— Передовий загін, пане капітане. Всього війська бачити я не міг, воно ще за Абонським лісом, але й ці, яких ми зустріли, хлопці спритні. Двох наших схопили. За мною навздогін теж кинулися. Найдовше за мною гнався оцей чернопикий.

— А де твої товариші?

Витязь кинув поглядом у бік воріт.

— Миються в річці, дідько б їх ухопив!

— Ну, – сказав Добо, – від нинішнього дня ти молодший сержант. Іди випий кварту вина, дідько б його вхопив, – додав він, усміхаючись.

У дворі фортеці юрмилися люди, кожен хотів побачити відрубану голову. З маківки її звисало довге пасмо волосся. За нього й тримав Бакочаї голову турка, гордо показуючи її всім.

Звістка про наближення турків розтривожила фортецю, як бджолиний вулик.

Усі з'юрмилися довкіл Бакочаї, щоб послухати його. Навіть жінки вибігали з пекарень і кухонь і жадібно ловили кожне слово хороброго витязя.

Звичайно ж, відбувалося усе це вже тоді, коли Добо покинув ринкову площу і разом з офіцерами піднявся в палац, аби порадитись і дати розпорядження.

Витязь Бакочаї повісив голову турка на сучок липи, а сам сів під деревом на стілець і підставив голову голяреві.

У фортеці було тринадцять голярів – чотири майстри і дев'ять підмайстрів. Зібрали їх сюди, звичайно, не для того, щоб стригти волосся і голити голови. Вони вміли промивати рани, зупиняти кров галуном, зашивати. А що ж робили лікарі? Та було тоді лікарів у всій країні не більше, ніж зараз у якомусь маленькому містечку. І тому голярі повсюдно виконували роботу лікарів, звичайно, хто як умів.

Усі тринадцять голярів кинулись до Бакочаї, кожен першим хотів почути від нього новини. Насамперед зняли з нього доломан і сорочку.

Найстаршим поміж них був майстер Петер – саме він першим і взявся до діла. Принесли велику череп'яну миску і глечика з водою.

Поки промивали довгу рану на голові, поки засипали її галуном, Бакочаї терпів. Та тільки-но почали зашивати, він схопився, перекинув миску з водою, відштовхнув голяра і його помічника і, вилаявшись, попрямував до казарми.

— Моя голова не штани, щоб її зашивати, дідько б вас ухопив!

Він зірвав з краю вікна павутиння, приклав його до рани й сам її перев'язав. Потім сів за стіл, наївся сала, вином запив, ліг на солом'яний матрац і зразу заснув.

Майже одночасно з солдатом, теж верхи, в'їхав до фортеці селянин. Він був у сіряку й чорному із загнутими крисами капелюсі. У руці тримав довгу зелену патерицю.

Коли Добо закінчив розмову з солдатом, селянин, не злізаючи з коня, запитав якусь жінку:

— Хто тут пан капітан?

— Он той, з пером на шапці, – показала жінка.

Селянин зліз із коня, прив'язав його до дерева. Понишпорив рукою в торбині, витягнув звідти листа з великою печаткою і побіг до Добо.

— Пане капітане, я привіз листа!

— Від кого?

— Від турків.

Добо аж спохмурнів.

— І як це ти посмів його привезти?! – розлючено вигукнув він. — Чи ти турок?

— Ні, – оторопіло відповів селянин. – Я перепрошую пана, я Калба. Калба я...

— А чи знаєш ти, що справжньому угорцеві гріх возити ворожі листи? – І тут же наказав солдатам: – Взяти його під варту!

Двоє солдатів із списками стали обіч селянина.

— Милостивий витязю! – нажахано закричав селянин. – Мене змусили!

— Тебе могли змусити взяти листа до рук. Але ніхто не міг тебе змусити везти цього листа сюди. – І Добо повернувся до солдатів:

— Пильнуйте його!

Він звелів сурмити збір і, схрестивши руки на грудях, став під липою, на якій висіла голова турка. Не минуло й п'яти хвилин, як майже весь люд фортеці зібрався перед ним. Офіцери оточили Добо. Вишикувалися солдати. За ними стояли селяни й жінки.

Добо заговорив:

— Звелів я скликати весь народ фортеці, аби сказати: турок прислав нам листа. Я з ворогами не листуюсь. Якщо ж мені ворог надсилає листа – я цього листа пожбурюю назад або ж втикаю його в пельку тому, хто його привіз. І лише цього першого листа я звелю прочитати і зразу ж надішлю його королю. Хай король пересвідчиться, що турок уже тут і нам потрібна підмога. Я й так знаю, що написано в листі: вони погрожують або ж торгуються з нами. Погроз ми не боїмося, а в торги не вступаємо. Батьківщина не продається ні за які гроші! Та щоб ви на власні вуха почули, як розмовляє ворог, я велю прочитати цього листа. – І він простягнув листа Гергею, бо знав, що той найосвіченіший за всіх у фортеці і з першого погляду розбере будь-який почерк. – Читай голосно.

Гергей став на камінь. Зламав печатку, струсив із листа пісок і, глянувши на підпис, почав читати:

— «Ахмед-паша з Каали посилає листа.

Коменданта Егерської фортеці капітана Іштвана Добо вітаю!

Я, анатолійський Ахмед-паша, старший радник великого, непереможного султана, старший воєначальник його незліченної і непереможної раті, сповіщаю, що могутній падишах цієї весни два війська послав на Угорщину. Одне з них захопило Ліппу, Темешвар, Чанад і Солнок, а також усі фортеці й замки, розташовані на берегах Керешу, Марошу, Тиси й Дунаю. Друге військо розбило дві угорські раті і зайняло Веспрем, Дрегей, Сечен і берег Іпою. Нема такої сили, яка вистояла б перед нами!

І тепер два наших переможних війська з'єднуються під Егером.

Виконуючи волю могутнього і непереможного султана, я закликаю вас не чинити опору його величності, а скоритися його волі – впустити башу, якого я пришлю, і здати йому фортецю й місто Егер.»

— А дідька в печінку не хоче? – загули з усіх боків. – Не читай далі! Хай його собаки слухають!

Але Добо закликав усіх мовчати:

— Ви вже дослухайте турецьку музику. Он на які високі ноти їх виносить. Читай далі.

— «Честю запевняю вас: якщо ви скоритесь, ми не чіпатимемо ні вашого збіжжя, ні вашої худоби. Падишах буде милосердний до вас і надасть вам стільки свободи, скільки ви її мали при ваших королях».

— Не потрібна нам турецька свобода! – гаркнув Цецеї, розмахуючи дерев'яною рукою. – Досить нам нашої, угорської!

Усі заусміхались.

Гергей вів далі:

— «Я захищу вас од усіляких бід...»

— Для того й лізуть, аби нас захищати! – закричав Гашпар Пете.

Почувся сміх. Засміявся і Гергей.

І лише Добо стояв похмурий.

Гергей читав:

— «На підтвердження сього я ставлю свою достеменну печатку. Якщо ж ви не скоритесь і накличете на свої голови гнів могутнього падишаха, то ви й ваші діти вмерете страшною смертю. А тому й відповідайте негайно!»

У відповідь площа грізно загула:

— А щоб він луснув, отой падишах з усією його могутністю! Хай-но він тільки сюди поткнеться!..

Обличчя розчервонілися. Навіть у найсмирніших і то гнівом запалали очі.

Гергей повернув листа Іштванові Добо. Шум затих.

Добо не треба було ставати на камінь, аби його бачили: він і так був на голову вищий од усіх.

— Ось, – промовив він скрушно, але в голосі його відчувалася крицева незламність, – це перший і останній лист від турків, якого прочитано в нашій фортеці. Ви вже зрозуміли, для чого йде сюди турок. На шаблях і гарматах несе нам свою «свободу»! Купаючись у християнській крові, поганський падишах несе свою «свободу». А якщо ми від неї відмовимось, нам повідрубують голови! Від нас вимагають відповіді. Ось наша відповідь!

Зібгавши листа, він кинув його в обличчя селянинові.

— Як ти посмів принести отаке, мерзотнику?

І, повернувшись до солдатів, наказав:

— Закувати його в кайдани! І в темницю негідника!

4

Після читання листа, який усіх розтривожив, Добо звелів офіцерам зібратися в палаці:

— За півгодини всім бути у мене.

Невдовзі в залі стало людно. Якщо хтось і запізнювався, то лише тому, що перевдягався в парадну форму. Кожен відчував, що лист – це перший удар на сполох.

Добо нетерпляче ждав, коли під'їде висланий зранку кінний роз'їзд.

Він стояв біля вікна, схрестивши руки на грудях, і дивився на місто, що розкинулося внизу. Які красиві білі будови! А місто майже безлюдне. Тільки побіля самого палацу, коло річки, ще трохи роїться люд фортеці: солдати напувають коней, снують водоноси. А ось якась жінка у жовтій хустці виходить з воріт. За спиною – великий клунок. Поруч з нею в напрямі фортеці дрібцюють двоє малих діток.

— І ця до фортеці йде... – невдоволено пробурчав Добо.

Поруч з Добо стояв зброєносець у голубому оксамитовому доломані. Довговолосий, з ніжним обличчям, вія скидався на дівчину, яка вбралася в чоловічий одяг. Але руки юнака говорили про інше – в них відчувалася буйна сила: він щодня вправлявся в киданні списа.

Добо обернувся, лагідно провів рукою по чуприні зброєносця:

— Про що ти розмріявся, Криштофе? Може, додому хочеться?

— Ні, – з усмішкою відповів хлопець. – Мені, пане капітане, соромно було б і подумати про таке!

У фортеці залишили тільки цього зброєносця. І то лише тому, що його батько листовно прохав капітана не відсилати хлопчину додому – мачуха його недолюблює. Добо ставився до Криштофа як до рідного сина.

Решту юних зброєносців Добо повідсилав по домівках. Адже кожному з них усього чотирнадцять-шістнадцять років. Фортеця капітана Добо була для них школою витязів. Але допускати їх до справжнього бою Добо ще не хотів.

Був у нього ще один улюблений зброєносець – Балаж Балог, син лейтенанта, який служив у війську ченця Дердя і якого минулого року було вбито в бою. Молодший на рік від Криштофа, Балаж уже вправно їздив верхи. Коли в серпні його випроваджували, він плакав. Хлопчині було прикро, що Криштоф залишається у фортеці, а він ні.

«Постривай-но! – погрожував він Криштофові. – Повернуся, і ми ще з тобою поламаємо списи!»

«Невже ти думаєш, що це я тебе відсилаю?» – відповідав засмучений Криштоф.

І він благав Добо:

«Залишіть Балажа в фортеці, пане капітане!»

«І не подумаю! – відрізав Добо. – Єдиний син удови. Йому ще навіть на дерева лазити забороняється. Забирайся!»

Балажа взяв з собою Лукач Надь, маючи намір по дорозі завести хлопця до матері.

— Ох, щось довго Лукач не повертається, – похитав головою Добо, звертаючись до Мекчеї. – Боюся, як би з ним чогось не трапилося.

— Не думаю, – відповів Мекчеї. – За коротунів я не боюся. Вже давненько я помітив: навіть у бою їм щастить.

— А от і навпаки! – весело заперечив Гергей. – Коротун ніколи так упевнено не сидить на коні, як довготелесий. Коротуна кінь несе, а довготелесий сам коня несе.

Придверник доповів, що прибув кінний роз'їзд.

— Пропустити їх! – суворо наказав Добо.

До зали ввійшло семеро солдатів у жовтих чоботах з острогами. У двох чуприни були мокрі – видно, хлопці старанно вмивалися. Один із них ступив уперед.

— Пане капітане, дозвольте доповісти: ворог під Абонем.

— Знаю, – відказав Добо. – Перший турок уже тут. Його привіз Бакочаї.

Це було мовлено з докором. Солдат, який мав одяг червоно-синього кольору, глибоко зітхнувши, сказав:

— Пане капітане, то я б трьох привезти міг!

— А чого ж не привіз?

— Та я ж їм макітри навпіл порозкрявав.

У залі стало весело. Четверо з семи солдатів мали перев'язки. І Добо усміхнувся.

— Послухай, Комлоші, – сказав він. – Послухай, синку. Не в турецьких макітрах тут біда, а у ваших. Вам же ніхто не наказував ставати до бою. Ви мали привезти донесення. А привіз нам потрібні відомості солдат пана лейтенанта Борнемісси! А ви вважали своїм першим обов'язком умитися, причесатися, одягнути свіжі сорочки й підкрутити вуса. Який же ти солдат, Антале Комлоші?

Комлоші зітхнув, відчуваючи, що докір Добо справедливий. А все ж виструнчився і сказав:

— Ви ще побачите, пане капітане, який я солдат.

Донесення солдатів кінного роз'їзду остаточно упевнило всіх у тому, що турки наближаються до Егера. Добо призначив новий роз'їзд і наказав бою уникати, але через кожен годину доповідати, де перебувають турки. Відпустивши солдатів, сів за стіл.

На цей час у залі вже зібралися всі лейтенанти ополчення, всі офіцери фортеці. Прийшли і п'ятеро німців-гармашів. Тут же стояли священник і старий Цецеї.

— Друзі мої! – порушив тишу владний голос Добо. – Ви чули: нагрянуло те, чого чекали ми роками...

Голос його звучав, наче дзвін. На хвилю Добо замовк – може, тамував у собі якусь неприємну думку. Та, видно, відігнавши її, так само владно повів далі:

— Мій товариш, капітан Мекчеї, щойно передав мені повний список усіх сил фортеці. В основному вам усе відомо, але я вважаю своїм обов'язком зачитати цей список зараз. Слухайте і запам'ятовуйте. Читайте, Гергею, читай, брате мій...

Він простягнув папір Гергею, котрий легше і швидше, ніж старий Шукан, міг упоратися з таким важким ділом. Гергей охоче почав читати:

— «Стан Егерської фортеці на дев'яте вересня 1552 року...»

— Тобто на сьогодні, – додав Добо.

— «У фортеці є двісті вершників і стільки ж піших – це гарнізонні війська; стрільці з Егера і його околиць – вісімсот сімдесят п'ять. Ясновельможний пан Ференц Перені відрядив двадцять п'ять чоловік; пан Дердь Шереді – двісті чоловік».

— З цих двохсот лишилося тільки п'ятдесят, – сказав Мекчеї і подивився на лейтенанта з кістлявим обличчям і хитруватими очима.

— Моєї вини в цьому нема! – спалахнув лейтенант. – Я, як бачите, тут! – І він брязнув шаблею.

Добо примирливо зауважив:

— Друже Гегедюше, хто ж про тебе що каже! Навіть у армії Гуняді були нікчемні солдати.

Гергей читав далі:

— «Та ще з міста Кашші прибуло двісті десять ополченців...» Бачите, – він зиркнув на Гегедюша, – і в Кашші є витязі! «Монастир ченців, які німують, прислав чотирьох воїнів. Егерський капітул – дев'ятьох...»

— Дев'ятьох? – сердито перепитав Томаш Бойкі, лейтенант боршодських стрільців. – Так у них же понад сотню солдатів!

— Навіть за гроші не хотіли дати, – коротко зауважив Добо.

Фюгеді, лейтенант капітулу, встав. Але Добо рухом руки наказав йому сісти.

— Прошу тебе, не зараз. Ніякий біс нічого не має до твого капітулу. Гергею, брате мій, читай далі, але коротко й хутчіш.

І Гергей забубонів швидко, мов паламар. Реєстр витязів виявився досить довгим. Шарош, Гюмюр, Сепеш, Унг, вільні міста – всі послали по невеличкому загону. Один лише ясайський настоятель спорядив сорок чоловік. Зустріли їх з розкритими обіймами.

Нарешті Гергей твердо промовив:

— Отже, маємо всього тисячу дев'ятсот воїнів.

Добо окинув поглядом усіх, хто сидів за столом, і, дивлячись на кашшайського лейтенанта Гегедюша, сказав:

— Додаймо ще сюди людей, котрих на службу покликав я: тринадцять голярів, вісім різників, три слюсарі, чотири ковалі, п'ять теслярів, дев'ять мірошників і тридцять чотири селяни, які допомагатимуть гармашам. Під час облоги кожен може взятися за зброю. Ще ж можемо розраховувати на Лукача Надя, котрого в день усікновення голови Іоанна Хрестителя я послав разом з двадцятьма чотирма вершниками в Солнок. Вони можуть повернутися будь-якої години, – сказав він, уже поглядаючи на Мекчеї. І вів далі: – Людей маємо чимало, але головну підмогу я чекаю од його величності короля.

Старий Цецеї сердито гмукнув і махнув рукою.

— Ну-ну, батьку Цецеї! – сказав Добо. – Зараз уже не те, що було колись. Король знає, що коли впаде Егер, йому доведеться свою корону заховати подалі в яку-небудь скриню.

— І тоді Угорщини більше не буде, – похмуро додав Мекчеї, який сидів поруч з Добо.

— Але буде Австрія, – не вгавав старий Цецеї.

— Король відрядив два великих війська, – провадив далі Добо, – п'ятдесят-шістдесят, а то й усі сто тисяч добре споряджених, ситих і щедро оплачених солдатів. Одне військо веде саксонський герцог Моріц, а друге – герцог Мікша. Король напевне наказав їм не марнувати часу і поспішати. Зараз у цих військах лунає тільки одне: «Егер!»

— Не кажи «гоп»!.. – буркнув Цецеї.

— А я вірю! – обізвався його Добо. – І попрошу твою милість не перебивати мене. Мій посол Міклош Ваш знову подався до Відня, і якщо по дорозі не зустрине королівське військо, то відвезе королю донесення про нашестя турків.

Добо повернувся до Гергея:

— Одразу після зібрання напишеш супліку до його величності й додаси до неї листа турків. Так напиши, щоб навіть скелі розчулились і прийшли на захист Егера.

— Напишу, – відповів Гергей.

— Не маємо причин з безнадією чекати турків. Мури фортеці міцні. Вдосталь у нас і пороху, і їстівних припасів – можемо протриматися цілий рік. І якщо ближчим часом король пришле свої, ердейські війська, ми швидко відправимо турків з-під Егера до Мохамеда. – Він повернувся до Гергея: – А зараз читай другий реєстр.

Гергей читав:

— «Великих бомбард – одна, інших бомбард – дві: Жаба і Баба. Три гармати прислав король, Габор Перені – чотири, Бенедек Шереді – одну...»

— Порох ми не зважували, та його й не зважиш, – перебив Добо. – Маємо ще минулорічний, а ще й король прислав. Уся ризниця заставлена бочками з порохом. Крім того, у нас є селітра, млин. При потребі й самі пороху намелемо... Читайте далі.

Гергей читав:

— «Старих мідних гаубиць стінопробивних – п'ять. Чавунних стінопробивних гаубиць – п'ять. Мідних стінопробивних гармат, присланих його величністю, – чотири. Гармат-картечних стінопробивних і пищалей — двадцять п'ять. Подвійних празьких пищалей – дві. Багатоствольних гармат – п'ять...»

— Ми маємо чим відповісти туркові! Але це ще не все... Читайте далі.

— «Празьких і четнецьких мідних і чавунних пищалей – триста. Рушниць – дев'яносто три. Німецьких рушниць – сто дев'яносто чотири...»

— Вони нічого не варті! – крикнув Цецеї. – Добрий лук надійніший за таку рушницю.

Тут виникла суперечка: старші погоджувалися з Цецеї, а молодь стояла за рушницю.

Усіх угамував Добо, сказавши, що і рушниця добрі, і луки можуть бути, а найкраще – гармати.

Зброєносець Криштоф поклав на стіл позолочений, майстерно виготовлений шолом і срібне розп'яття. Тримавши в руці довгий плащ, схожий на мантію, мовчки став позаду Добо.

Гергей прочитав ще один реєстр, у якому перелічувалися всі види зброї: списи, щити, всілякі ядра, гаки, кайла, булави, гноти та інше бойове спорядження, наявне у фортеці.

Добо підвівся.

Він надів на голову позолочений шолом, накинув на плечі червону оксамитову капітанську мантію і, тримаючи ліву руку на руків'ї шаблі, проказав:

— Дорогі друзі, бойові побратими! Мури фортеці ви самі бачили, а тепер знаєте, що ми маємо і тут – за мурами. Зараз у цій фортеці вирішується доля нашої батьківщини.

У залі панувала тиша. Очі всіх прикуті до капітана Добо.

— Якщо впаде Егер, не встоять ні Мішкольц, ні Кашша. Маленькі фортеці турок зіб'є, як горіхи з дерева. Після нас він уже опору не зустрине. І тоді історія запише Угорщину до книги мертвих.

Добо обвів усіх суворим поглядом і вів далі:

— Егерська твердиня надійна, але приклад Солнока нагадує, що сила фортеці не стільки в камінних мурах, скільки у відданих душах її захисників. У Солноку були наймані солдати, і йшли вони не фортецю захищати, а гроші здобувати. В нас лише п'ятеро німців-гармашів, решта – угорці. І тому тут кожен з нас захищає батьківщину. Треба буде кров – проллють свою кров. Треба буде життя – віддадуть життя. Але нащадки наші не скажуть, що угорці, які жили тут у 1552 році, не гідні зватися угорцями...

Крізь вікно зазирнуло сонце і осяяло зброю, що висіла на стінах, лати, понавішувані вздовж стін на жердинах. Заблищав і позолочений шолом капітана Добо. Гергей стояв поряд з ним. Він глянув у вікно, а потім дашком приклав руку до очей і подивився на Добо.

— А скликав я вас для того, – промовив Добо, – аби кожен тут ще раз міг добре подумати про те, що його чекає. Для тих, хто власну шкуру вважає дорожчою від будучини угорського народу, ворота фортеці ще відчинені. Мені потрібні справжні чоловіки. І краще кілька левів, аніж багато зайців. Суне ураган. І в кого жижки трусяться – хай покине залу перше, ніж я продовжу свою мову, бо ми тепер повинні дати велику клятву, і хто порушить її, навіть після смерті не посміє стати перед очима Господа Бога.

Він почекав, чи не зрушиться хто з місця.

Залою владала тиша. Ніхто не ворухнувся.

Пообіч розп'яття стояли дві воскові свічки. Зброносець запалив їх.

Добо вів далі:

— Ми маємо поклястися один одному священним іменем Бога у тому, що... – І, взявши зі столу аркуш паперу, він зачитав: – «По-перше: яке б послання від турків не прийшло, ми його не читатимемо, а тут же спалимо».

— Хай буде так! – зазвучало в залі. – Згодні!

— «По-друге: коли турки займуть місто і підійдуть до мурів фортеці, ніхто не крикне їм ні поганого, ні доброго слова, як би вони не зіпали».

— Згодні!

— «По-третьє: з самого початку облоги ніхто не буде ні перешіптуватися, ні збиратися купками по двоє і по троє».

— Згодні!

— «По-четверте: сержанти не розпоряджатимуться загонами без відома лейтенантів, а лейтенанти – без відома обох капітанів».

— Згодні!

Поруч з Фюгеді зазвучав грубий голос:

— Я хотів би дещо додати.

Це заговорив Гегедюш, лейтенант Шереді. Обличчя його пашіло.

— Слухаємо! – почулися голоси з-за столу.

— Пропоную, щоб і капітани свої дії узгоджували з лейтенантами і навіть скликали раду, якщо в інтересах оборони цього вимагатиме якийсь із лейтенантів.

— Згоден, але не в часи штурму, – сказав Добо.

— Згодні! – загуло в залі.

Добо читав далі:

— «І останнє: той, хто зажадає здати фортецю або й навіть заговорить про це у запитальній чи якійсь іншій формі, буде покараний на смерть».

— На смерть! – разом вигукнули учасники військової ради.

— Фортеці не здамо! Ми не найманці! Ми не солнокці! – лунало в залі.

Добо зняв позолочений шолом, пригладив довге сивувате волосся, потім подав знак священникові.

Панотець Балінт підвівся. Взяв зі столу й підняв мале срібне розп'яття.

— Клянїться разом зі мною, – сказав Добо.

Усі простягли руки до розп'яття, піднявши їх для клятви.

— Клянуся єдиним живим Богом...

— Клянуся єдиним живим Богом... – чулося урочисте бубоніння.

— ...що віддам свою кров і життя своє за вітчизну, за короля і за Егерську фортецю. Ні сили, ні підступам мене не устрашити. Ні грошима, ні обіцянками не похитнути. Не скажу й не вислухаю жодного слова про здачу фортеці. Ні у фортеці, ні за її межами в руки ворогу живим не здамся. Від початку й до кінця облоги беззаперечно скорятимусь усім наказам командирів. І хай мені допоможе бог!

— І хай мені допоможе Бог! – одноставно гули голоси.

— А тепер я присягатиму сам, – голосно сказав Добо, простягаючи руку до розп'яття. – Клянуся всі мої сили, всі мої помисли, кожна краплю крові віддати захисту вітчизни й фортеці. Клянуся бути з вами разом в усіх небезпеках! Клянуся не допустити переходу фортеці в руки поганців! Допоки я живий, не здамся і фортеці не дам! І хай прийме земля тіло моє, а небо – душу мою! І Бог предковичний хай відвернеться від мене, якщо не дотримаю клятви моєї!

Усі обличчя сяяли, бо в серці кожного палахкотів вогонь. Сяйнули шаблі, усі в один голос гукнули:

— Клянемося! Клянемося!

Добо знову надів шолом і сів.

— Брати мої, – сказав він, беручи до рук аркуш паперу. – А тепер поміркуємо, як у фортеці розташувати сторожові пости. Розміщення воїнів на фортечних мурах не повинно бути однаковим. З боку міста і Нової вежі – низовина і долини. З півночі – пагорби й гори. Ворожі гармати стоятимуть, напевно, саме там, з того боку; турки намагатимуться пробити мур, щоб вдертися в місто.

— Муру їм ніколи не пробити! – сказав Цецеї.

— Ну-ну! – кинув у його бік Добо і вів далі: – Я для того й набрав до фортеці так багато теслярів і мулярів, аби вони за ніч встигали відновити те, що турок проламає. Так ось, на тому боці роботи буде найбільше. Якщо ж зараз ми й розмістимо людей, то в часи облоги багато що може змінитися.

— Наказуйте, пане капітан, ми згодні! – вигукували з усіх боків.

— Гадаю, що треба зробити так: поділимо всіх захисників на чотири загони. Один загін стоятиме біля головних воріт, другий – від головних воріт до наріжної вежі, третій – в зовнішніх укріпленнях, четвертий – на північному боці довкіл Казематної вежі. Відповідно

до цих чотирьох загонів розподілиться і резерв. А командуватиме резервом мій помічник, капітан Мекчеї. Його завданням буде заміна вартових і захист внутрішніх укріплень.

— А стіна, що прилягає до міста? – спитав Гергей.

— Туди великих сил не потрібно. Якщо біля воріт стоятиме двадцять воїнів, то й цього буде досить. Прохід там вузький, так що турки його й не намагатимуться взяти приступом.

Добо взяв інший аркуш паперу.

— Солдатів я розподілив приблизно так. Від Старих, тобто головних, воріт до Нової вежі стоятимуть сто солдатів. Біля Казематної вежі – сто сорок, а разом з офіцером – сто сорок один. Біля Шандоровської вежі, окрім воріт, – сто двадцять. Звідти у напрямі до воріт – сто п'ять...

— Усього чотириста шістдесят шість чоловік, – сказав Гергей.

— На двох вишках церкви по десять солдатів. Оце і всі захисники внутрішніх укріплень.

— Чотириста вісімдесят шість, – уголос підрахував Гергей.

Добо вів далі:

— Потім у нас підуть зовнішні укріплення. Від вежі Чабі до вежі Бебека – дев'яносто чоловік. Звідти до наріжної вежі – сто тридцять. Від Старих воріт до рогу – п'ятдесят вісім. Там ще є вузький кам'яний мур, який з'єднує зовнішні укріплення з внутрішніми. Тут очима доведеться діяти більше, аніж зброєю. Сюди достатньо й тридцяти п'яти солдатів. – Кинувши погляд на Мекчеї, він продовжував: – Поставимо туди слабосильних, а в дні приступів – навіть легкопоранених.

— Без одного – вісімсот, – сказав Гергей.

— Як ми розподілимо офіцерів? Почну з себе: я хочу бути всюди.

Палке схвалення.

— Обов'язки мого товариша Мекчеї вже відомі. З чотирьох старших лейтенантів один має бути біля Старих воріт. Там потрібні сила й незламний дух. Можна передбачити заздалегідь, що турок спробує ввірватися до фортеці саме через ці ворота. Там доведеться зблизька і постійно дивитися в очі смерті.

Гашпар Пете встав і, вдаривши себе в груди, крикнув:

— Прошу призначити туди мене!

І хоча відповідь Добо тонула в цьому гамірному пошвавленні, було видно, що він ствердно кивнув головою. Старий Цецеї подав Гашпарові Пете свою єдину руку.

— Далі йдуть зовнішні укріплення, – продовжував Добо. – Це найнебезпечніше місце. Турок намагатиметься засипати рив. Тут старші офіцери мають проявити відвагу, любов до вітчизни й зневагу до смерті.

Крім Пете, залишалося ще три старші офіцери; всі троє рвучко підвелися.

— Прошу призначити мене! – сказав Борнемісса.

— Прошу призначити мене! – сказав Фюгеді.

— Прошу призначити мене! – сказав Золтаї.

— Що ж, аби вам не пересваритися, – мовив з усмішкою Добо, – всі троє будете там.

Обов'язки між гармашами були розподілені заздалегідь. Однак Добо забажав призначити старшого гармаша. Але кого?

На цьому ділі, крім нього самого, ніхто не розумівся. І Добо взяв це на себе.

Нове громове «ура» стрясло залу. А оскільки погляди всіх були звернуті до гармашів, ті занепокоєно перепитували:

— Was ist das? Was sagt er?⁷⁰

Борнемісса повернувся до п'ятьох німців і так їм пояснив:

— Meine Herrn! Kapitän Dobo wird sein der haupt bum-bum! Ferstanden?⁷¹

Після цього Добо наказав сурмити загальний збір. На фортечному майдані він повторив солдатам п'ять пунктів присяги, прийнятої в залі. Сказав, щоб ті, хто відчуває страх, зараз же склали шаблі, щоб потім, у важкий час, не заражали своїм боягузством інших. Бо страх, сказав Добо, така ж зараза, як і чума. Або ще й гірша. Він умить переходить від одного до іншого. А наступні дні будуть важкі, і тому тут потрібні люди, сильні духом.

Добо розгорнув червоно-синій стяг фортеці і поставив його поряд з національним прапором.

— Покляніться!

Тієї ж миті ударив соборний дзвін.

Ударив тільки раз.

Усі спрямували свої погляди до міста. Удар дзвона прозвучав як короткий благальний зойк про допомогу. У фортеці, у місті і в околицях запанувала насторожена тиша.

⁷⁰ Що таке? Що він сказав? (нім.).

⁷¹ Панове! Капітан Добо буде в нас головним бум-бумом! Зрозумів? (нім.).

5

Увечері Добо запросив до себе в гості всіх, хто зранку присягав у залі.

З одного кінця столу сидів Добо, з другого – Мекчеї. Праворуч від Добо – отець Балінт, ліворуч – Цецеї. Біля священника – Гашпар. Пете, який мав право на почесне місце ще й тому, що його старший брат Янош був знатним придворним – головним виночерпієм короля. Янош Пете і влаштував Гашпара до фортеці, він же й надіслав із Відня порох та п'ятьох гармашів. Решта сиділа обіруч від Мекчеї й Добо, залежно від віку й чину: Золтаї, Борнемісса, Фюгеді. Далі Форкош Корон – лейтенант абауйських піших солдатів; Балінт Кенді та Іштван Гегедюш – лейтенанти, що привели з собою п'ятдесят солдатів Дердя Шереді; Лерінц Фекете – з ним із Регеца прийшли п'ятнадцять солдатів; Міхай Льокьош, з яким вільні міста прислали сто солдатів; Пал Надь – волячої сили, зухвалий чоловік – очолював загін у тридцять чоловік, присланий Дердем Баторі; Мартон Сенці – сепешський лейтенант – під його рукою сорок піших воїнів; чудовий стрілець Мігай Бор, якому Шарошський комітат довірив сімдесят піших воїнів; з Угочі приїхали Дердь Салачкаї та Імре Надь (з цим останнім удова Габора Гамоннаї спорядила вісімнадцять солдатів); з Еперьєша прибув Антал Блашко.

Усі названі були лейтенантами. За ними по порядку сиділи: Іов Пакші, найбільш високий офіцер королівських військ, Тамаш Бойкі – лейтенант, який командував п'ятдесятма боршодськими стрільцями. Ці два прийшли пізніше й тому сіли серед офіцерів гарнізону: старого скарбника Яноша Шукана; ключника Імре, який розпоряджався і винним погребом; дяка Мігая – офіцера-інтенданта, або, як тоді казали, головного хлібоділа; дяка Матяша Дендеша – архієпископського писаря (фортеця входила до володінь архієпископа); дяка Болдижара та інших.

На вияв поваги до всіх захисників фортеці Добо запросив не лише офіцерів, а й одного молодшого сержанта, одного рядового, одного егерського дворянина і одного егерського селянина.

Наїдки підносили чотири слуги Добо. Аби їм полегшити роботу, кілька старших офіцерів послали їм у поміч своїх слуг.

За спиною Добо стояв зброєносець Криштоф Тарьяні. Він же й прислужував своєму панові: ставив перед ним страви, доливав у кубок вино.

Була п'ятниця, тому й подали на початок щуку з хрінном, засмаженого судака, далі пішов сом і стерлядь. Закінчили трапезу локшиною з сиром і узваром з корицею. Удосталь було на столі винограду, яблук, груш і динь.

Чому ошадливий Добо справив цю вечерю? У такий спосіб хотів ушанувати день прийняття присяги? Бажав якнайшвидше перезнайти офіцерів? А може, прагнув почути їхні відверті розмови, коли вино сприятиме цьому?

Спочатку настрої був урочистий, як у церкві. Білосніжні обруси, столове срібло з гербом Добо, над столом на ланцюгах дерев'яна бочечка, оздоблена різьбленням, букети осінніх квітів на столах – усе це посилювало урочистість учти.

Серця людей не зігрілись і тоді, коли після щуки в кубки полилося з прекрасної бочечки вино гранатового кольору. Після піднесеної мови Добо всі почувалися вкрай збудженими. Так у тривалій дзвінкій тиші зачаровано дослухаємось до відлуння дзвону, що змовк.

Поїли смаженої риби. Слуги поміняли тарілки. Всі чекали, що Добо привітає гостей. Але він сидів у своєму коричневому шкіряному кріслі втомлений, мовчазний.

Раптом тишу порушила весела пісня куховарок:

Гей, любила б жити в селі в крайній хаті –

Водить туди милий коня напувати.

Коня напувати, сам похизуватись

Та й мене в обидві щічки гарно цілувати.

І хмари зникли. Небо проясніло. Та й чи можна чоловікам хмуритися, коли жінки пісню стрічають грозу, що насувається!

Мекчеї встав і підняв срібний кубок:

— Шановні друзі! – почав він. – Настають великі дні. Навіть сам Господь Бог сидить зараз біля небесного віконця, дивиться на Егер і думає: як ото дві тисячі чоловік наважуються подужати двісті тисяч? Та я не втрачаю надії. Бо нема між нами жодного боягуза. Чуєте, жінки й ті весело співають. Але якби й закрався в чиєсь серце ляк, є серед нас два витязі, поруч з котрими навіть сліпі, навіть каліки не підупадають духом. Обох я знаю ще з юнацького віку. Одного з них сам Господь сотворив для того, аби він слугував узірцем угорської доблесті. Сила його – крицева, сам він, мов шабля золота, втілює твердість і благородство. Другий, котрого я теж знаю з юності, – втілення розуму, відваги, самовладання і кмітливості. Де ці витязі появляються, там кожен відчуває приплив бадьорості, мужності й віри в угорський розум. Ніяка небезпека з ними

не страшна. Бажаю, аби ви так же близько, як і я, знали нашого капітана Іштвана Добо і старшого лейтенанта Гергея Борнеміссу.

Добо встав, почаркував з усіма і почав свою промову:

— Рідні мої! Навіть якби я був лякливим, наче олень, який здригається від одного лише собачого гавкоту, я не зміг би тікати тоді, коли йдеться про долю моєї вітчизни. Тут шлях єдиний – на бій! Приклад Юришича⁷² доводить, що найжалюгідніша фортеця може стати могутньою твердиною, якщо її захищають справжні витязі. Наша фортеця сильніша за Кесегську, і ми теж повинні бути сильнішими од її захисників. Я знаю турецькі війська. В мене ще ледь пробилися вуса, коли я стояв на Могачському полі і бачив дику рать Сулеймана. Повірте мені, двадцять вісім тисяч угорців перемогли б стотисячний набірід, якби між угорцями був бодай один чоловік, котрий умів би керувати боєм. Там же ніхто не командував, ніхто не керував боєм. Полки розгорталися без урахування стану ворога – йшли хто куди. Неборак Томорі⁷³ – вічна йому пам'ять! – був справжнім героєм, але який з нього полководець? Він гадав, що вся командирська наука полягає в словах: «За мною!» Розпочинав він з молитви, а потім, густо лайнувшись, гукав: «За мною!» – і угорці врзалися в гущу турецького війська. Турки розбігалися, як гуси. А ми, пойняті завзяттям достойних наших предків, на відчай душі мчали на баских скакунах гарматам навстріч. І, звичайно, гармати й ланцюгові ядра робили те, на що людина спроможною не була. З двадцяти восьми тисяч нас уціліло чотири тисячі. З цієї страшної біди можна було взяти два уроки, добрячі уроки. Перший – що турецький табір зовсім не військо витязів, а збіговисько різношерстої потлолчі. Турки збирають безліч усілякого люду й тварин, аби залякати глупаків незліченною своєю ордою. Другий урок – хоч би як мало угорців було, вони можуть розладнати велике турецьке військо і навіть перемогти його, коли щитом їм слугуватиме не лише одчайдушність, а й розум.

Усі, хто сидів за столом, слухали коменданта, не ворухнувшись, не змигнувши оком.

Добо вів далі:

⁷² Юришич Міклош – комендант Кесегської фортеці; 1532 року разом зі своїми солдатами (сімсот чоловік) хоробро захищав фортецю Кесег від стотисячної турецької армії.

⁷³ Томорі Пал – єпископ і полководець, який очолював угорське військо в битві при Могачі.

— У нашому становищі розум підказує: триматися непохитно до прибуття королівських військ. Турки обстрілюватимуть фортецю, йтимуть на приступи, може, навіть і проб'ють мури, які до пори до часу захищають нас. Ось тоді ми й маємо виступити самі на захист стін, які прикривали нас. Ми ніколи не дозволимо вирвати з наших рук долю угорців!

— Ніколи! Ніколи! Не дозволимо! – закричали всі, посхоплювавшись з місць.

— Спасибі, що ви прийшли в Егер, – вів далі Добо. – Спасибі, що ви принесли свої шаблі й серця для захисту вітчизни. Зміцніло в мені відчуття, що Господь простягнув свою руку над Егерською фортецею і каже бусурманській орді: «Далі ні кроку!» Хай надихне це відчуття і вас, і тоді я буду твердо впевнений, що за цим же столом весело відсвяткуємо торжество перемоги.

— Хай буде так! – закричали офіцери і почаркувалися срібними й олов'яними кубками.

Услід за Добо встав і Пете. Рухи його, як і завжди, були рвучкі. Він підвівся, з усмішкою зазирнув до свого кубка і заговорив:

— Наш капітан Мекчеї вірить у Добо і в Борнеміссу. Добо і Борнемісса вірять у нас і в надійність нашої твердині. Я ж тепер скажу, у що вірю я.

— Слухаємо, слухаємо!

— Недавно в числі інших фортець упали дві могутні твердині: Темешвар і Солнок...

— І Веспрем.

— У Веспремі не було людей. А чому впали ці дві могутні фортеці? Минуть роки, і люди, певно, скажуть: вони впали тому, що турок був сильніший. А це ж не так. Вони впали тому, що Темешвар захищали іспанські найманці, та й Солнок теж обороняли найманці – іспанці, чехи й німці. Тепер же дозвольте сказати, у що я вірю. Я вірю в те, що Егер не буде обороняти ні іспанське, ні німецьке, ні чеське військо. Не рахуючи гармашів, у нас усі угорці, до того ж більшість – егерці. Це – леви, які захищають своє лігво. Я вірю в угорців!

Обличчя в усіх пашіли, всі підняли кубки. Пете міг би вже й закінчити свій виступ, але він продовжував з пристрасстю народного трибуна:

— Бо ж угорець як кремій: чим більше його б'ють, тим більше з нього іскор викресують. То невже ж дві тисячі хлопців, народжених угорськими матерями, змужнілих на коні й на угор-

ському зерні, напоєних густою бичою кров'ю⁷⁴ з егерських підвалів, – невже вони не подужають оту бусурманську наволоч, тих поганців-голодранців, тих пройд від хвойд?

Слова його потонули у вигуках, дзенькоті шабель і в голосному сміху, але Гашпар Пете ще раз підкрутив вуса, зиркнув на когось убік і закінчив так:

— Досі Егер був просто славним містечком, містом хевешських і боршодських угорців. Дай Боже, щоб відтепер він став містом угорської слави! Бусурманською кров'ю напишемо на мурі: «Не чіпай угорця!», щоб і через століття, коли настане вічний мир і на руїнах фортеці зеленітиме мох, син прийдешніх віків, знявши шапку, гордо сказав: «Тут боролися наші батьки – хай буде благословен їхній прах!»

Усі загомоніли, кинулися цілувати промовця. І Пете вже не міг продовжувати. Та й самому не хотілось більше говорити. Він сів і подав руку лейтенантові боршодців Томашу Бойкі.

— Томаше, – сказав він, – там, де ми з тобою будемо, турки снопами лежатимуть!

— Ну й гарно ж ти сказав! – кивнув головою Томаш. – Я хоч зараз готовий стати супроти цілої сотні!

Після Пете вже ніхто не відчував себе спроможним виголосити тост. Прохали Гергея, але він, хоча й учений чоловік, не звик ораторствувати. Кожен зав'язав бесіду зі своїм сусідом, і кімната наповнилася веселим гомоном.

Добо теж пожвавішав і чаркувався то з одним, то з другим сусідом. Він кивнув кубком до Гергея, а коли священник пересів порозмовляти з Пете, поманив Гергея рукою.

— Сину мій, сідай сюди.

Коли Гергей сів поруч, Добо сказав:

— Хочу з тобою поговорити про синів Терека. Я ж їм теж писав, але, як бачиш, марно.

— Так, – сказав Гергей, відсуваючи свій кубок, – гадаю, що нам їх не дочекатись. Йончі воліє битися з турком у чистому полі. А Фері так далеко не поїде, не лишить свою Задунайщину.

— Правда, що Балінт Терек помер?

— Помер, бідолаха, кілька місяців тому. Тільки смерть вивільнила його від кайданів.

⁷⁴ Сорт угорського винограду й вина.

— Набагато він пережив свою дружину?

— На кілька років. Дружина ж його померла, коли ми повернулися з Константинополя. До Дебрецена ми прибули якраз на її похорон.

— Добра була жінка, – сказав Добо, замислено киваючи головою, і простягнув руку по кубок, наче бажаючи пом’янути небіжчицю.

— Такі трапляються не часто, – мовив Гергей, зітхнув і теж потягнувся до кубка.

Мовчки почаркувалися. Напевно, обидва думали, що добра жінка бачить з небесних висот, як вони осушують чаші в її пам’ять.

— А Зріні? – спитав Добо. – Я і йому написав, щоб їхав до Егера.

— Він приїхав би, та ось уже кілька місяців ходять чутки, наче боснійський паша готується виступити в похід проти нього, в лютому я мав розмову з дядьком Міклошем у Чакторні. Він уже й тоді знав, що на Темешвар, Солнок і Егер іде велике турецьке військо. Ще попросив, щоб я написав для нього листа королю.

— Не розумію, куди дівся Лукач, йому давно пора вернутися. – Обличчя Добо спохмурніло. – Та й Варшані час би вже прийти з донесенням.

Перед дверима зазвучали дудки і сурми:

По багнюці Мішка сміло йде – Край потоку панна Мішку жде.

Здавалось, наче всім у жили повливали нової крові. Добо подав знак, і зброносець впустив музик: трьох дударів і двох сурмачів. Поміж ними був і циган. На голові в нього красувався великий іржавий шолом з трьома когутячими пір’їнами. З пояса на шворці звисала шабля без піхов. До босих ніг були прив’язані великі остроги. Старанно надуваючи щоки, він дув у свій кларнет.

Слухали його із задоволенням. Коли пісню повторили, котрийсь із лейтенантів заспівав глибоким голосом:

Понад полем птаха розправляє крила!

Відпочив би мій коник, шабля відпочила.

Гей, почну літати, шаблею рубати –

Будуть моє ймення турки проклинати.

Лейтенант був стрункий хлопець з акуратно підстриженими вусами. Вони стирчали в нього в різні боки двома стрілами. Навіть ззаду його можна було впізнати.

— Хто цей лейтенант? – спитав Гергей, нахилиючись до Добо.

— Іов Пакші, молодший брат капітана Комаромської фортеці.

— Добре співає!

— Та й, напевно, хоробрий! Хто співати любить, той і в бою своє покаже.

— А той молодик, з палким поглядом і підкрученими вусами?

— Пішта Будагазі, офіцер. Привів із собою шістьох кіннотників.

— Видно, що природжений воїн. А той далі, з густою бородою, он якраз бере кубок в руки?

— Ференц Бай, офіцер. П'ятьох кіннотників привів. Теж хлопець хоч куди!

— А той хвацький хлопець із шовковою хустиною на шиї, сидить поряд з егерським міщанином?

— Пішта Фекете, офіцер. Шістьох кіннотників привів.

— Ага, справді, я ж і говорив з ним.

Лейтенантові Пакші хотілося доспівати і другий куплет пісні, але слова вилетіли з пам'яті. Дударі ж чекали, коли він розпочне.

Раптом хтось вигукнув:

— Хай живе найстаріший воїн фортеці!

Щецеї весело заперечив:

— Може, прадід твій і найстаріший, а я ще зовсім не старий!

— Хай живе наймолодший захисник нашої фортеці! – загорлав

Пете.

І тут уже й Криштоф Тар'яні взяв кубок у руку і, зашарівшись, почаркувався з гостями.

— Хай поки що живе той турок, – прокричав. Гергей, – якому ми першому виб'ємо зуби!

Дружний регіт прокотився залом, кожен почаркувався з сусідом.

З місця підвівся рум'яний егерський міщанин. Він відкинув з правого плеча синій плащ з великим коміром, розгладив вуса, провів рукою по чуприні й сказав:

— Слава тому, хто перший покладе голову за Егер!

Гордовитим і серйозним поглядом обвів він залу, ні з ким не почаркувався і вихилив кубок до дна.

Навряд чи він думав, що п'є за себе самого.

Стрілки великого годинника, що стояв на ніжках, показували одинадцять. Ввійшов вартовий і, зупинившись у дверях, доповів:

— Пане капітане, турки вже в Макларі.

— Тільки передові частини, синку.

— Ні, пане капітане, їх там більше. При місячному світлі сунуть як лавина, а позаду них у полі видно ще багато шатрів і вогнів.

— Що ж, завтра вони, будуть тут, – сказав Добо, кивнувши головою.

Відпускаючи вартового, він сказав, що до ранку його можна не турбувати донесеннями, і встав. Це значило, що час розходитися.

Мекчеї відвів у кінець зали Гергея, Фюгеді, Пете і Золтаї. Пошепки й коротко переговорив, тут же поспішно підійшов до Добо і, дзенькнувши острогами, сказав:

— Пане капітане, двісті чоловік готові виїхати вночі.

— Куди це до біса!

— У Маклар.

— У Маклар?

— Побажати туркам спокійної ночі.

Добо весело пригладив лівий вус, підійшов до вікна. Мекчеї не відступав від нього.

— Ну що, Пішто, я не проти. Така вилазка, якщо вона буде успішною, підбадьорить народ у фортеці.

— Я теж так подумав.

— Коли є бажання битися, то й шабля сама рубає. Але тебе я не пушу.

Мекчеї засмутився.

Добо спокійно подивився на нього.

— Ти ж наче буйвол – на перше-ліпше дерево налітаєш. І, дивись, колись зламаєш роги. Тобі ж голову берегти треба. Бо якщо моя голова впаде, то хай хоч твоя зостанеться. Це я кажу тільки тобі. Борнемісса й решта можуть їхати. Гергей обережніший за тебе – хай трохи пошарпає передові турецькі загони. Поклич його сюди.

За мить Гергей стояв біля Добо.

— Що ж, Гергею, їдь, – сказав Добо, – тільки бери з собою не двісті, а вісімдесят-дев'яносто воїнів. Досить і стількох. Вдарите несподівано, хай побігають турки. І негайно назад. І гляди мені, щоб жоден наш не загинув.

Підійшли й інші офіцери.

— Пане капітане, дозвольте й мені.

— Усім не можна. Доручаю цю справу Борнеміссі. Хай вибере трьох. Той же, котрого не виберуть, хай не забуває присяги: незаперечна покора.

— Пете, Золтаї, Фюгеді! – наче зачитуючи наказ, виголосив Гергей.

Пішта Фекете глянув на нього з таким благанням, що Гергей домігся дозволу взяти і його.

— Пішті Фекете я вже давно обіцяв.

— Пане капітане, – благально мовив юний Тар'яні, – дозвольте і мені!

Добо знову розгладив вуса.

— Добре, їдь. Але тримайся весь час біля пана лейтенанта Гергея! – І жартома додав: – Гляди ж, якщо тебе вб'ють, на очі мені не смій показуватися! Це я тобі завчасу кажу.

6

Гергей мало не бігцем кинувся до казарми кінних солдатів. Сурмити не став. У широкому коридорі вистрілив з пістолета.

Солдати повисакаували з ліжок.

— До мене мерщій! – гукнув Гергей.

Він відібрав сотню найметкіших.

— Миттю одягатись! І поки я тричі кліпну, бути верхи з шаблями біля воріт. Ти ж біжи до пана другого капітана і попроси в нього людолова. Приведеш його з собою. Дивіться, щоб в кожного при сідлі була мала рушниця.

У ті часи так називалися пістолети.

Гергей збіг по сходах і поспішив до конюшні. У червоному світлі ліхтаря, що звисав зі стелі, він побачив босого чоловіка в жовтому доломані й шоломі. Чоловік цей сидів на перекинутій діжі, тримав на колінах половину розкраяного кавуна і їв його ложкою.

Гергей крикнув до нього:

— Шаркезі!

— Слухаю вас! – відгукнувся циган.

— Їдемо зі мною! Коня собі роздобудеш, диво-коня!

Циган відклав кавуна.

— Поїду. А куди?

— На турка! – весело відповів Гергей. – Зараз вони саме сплять, а ми їх знаenzaцька й захопимо.

Циган почував потилицю, глянув на кавуна і знову сів на діжу.

— Ні, це неможливо, – статечно вимовив він.

— Чого неможливо?

— Разом з усіма я поклявся не покидати фортеці.

— Хіба ж ти для цього присягав? Ми ж клялися захищати фортецю!

— Може, інші саме для цього присягали, – відповів циган, піднімаючи плечі мало не до вух, – а я поклявся ліпше здохнути, а з фортеці не виходити. Бог свідок!

Похитавши головою, він поклав кавуна на коліна і знову взявся за ложку.

Невдовзі Гергей разом з Пете, Фюгеді і Золтаї вже мчав ма-кларською дорогою.

Ніч була зоряна. Попереду їхали двоє: лейтенант Пішта Фекете і солдат-егерчанин Петер Бодогфалві, який показував дорогу. За Мелегвізом звернули на луку. М'яка земля приглушувала кінський тупіт. Здавалось, що то, похитуючися, суне сотня тіней.

Перші сторожові вогні вони помітили в андорнакському верболозі.

Петер зупинився. Решта теж.

Місяць вплив з-за хмар лише на хвильку, але й того було досить, щоб у прозорій напівтемряві стали помітними постаті людей.

Гергей під'їхав до Бодогфалві.

— Злазь, по-зміїному підповзи до першого вартового. Якщо з ним собака, так само нечутно повзи назад. Якщо ж собаки нема – підкрадися ззаду і заколи його. Потім обдивись усе довкола. Якщо другого вартового поблизу нема, сипни з пригорщі порошу у вогонь. Але тут же ляж на землю, щоб тебе не помітили.

— А як же мій кінь?

— Коня прив'яжи до оцього дерева. Коли повертатимемось, тут його і знайдеш.

— А якщо біля вогню буде ще хтось.

— Тоді пильно все обдивися, запам'ятай, хто, де і як лежить, постарайся помітити, де турків найбільше, і миттю вертайся.

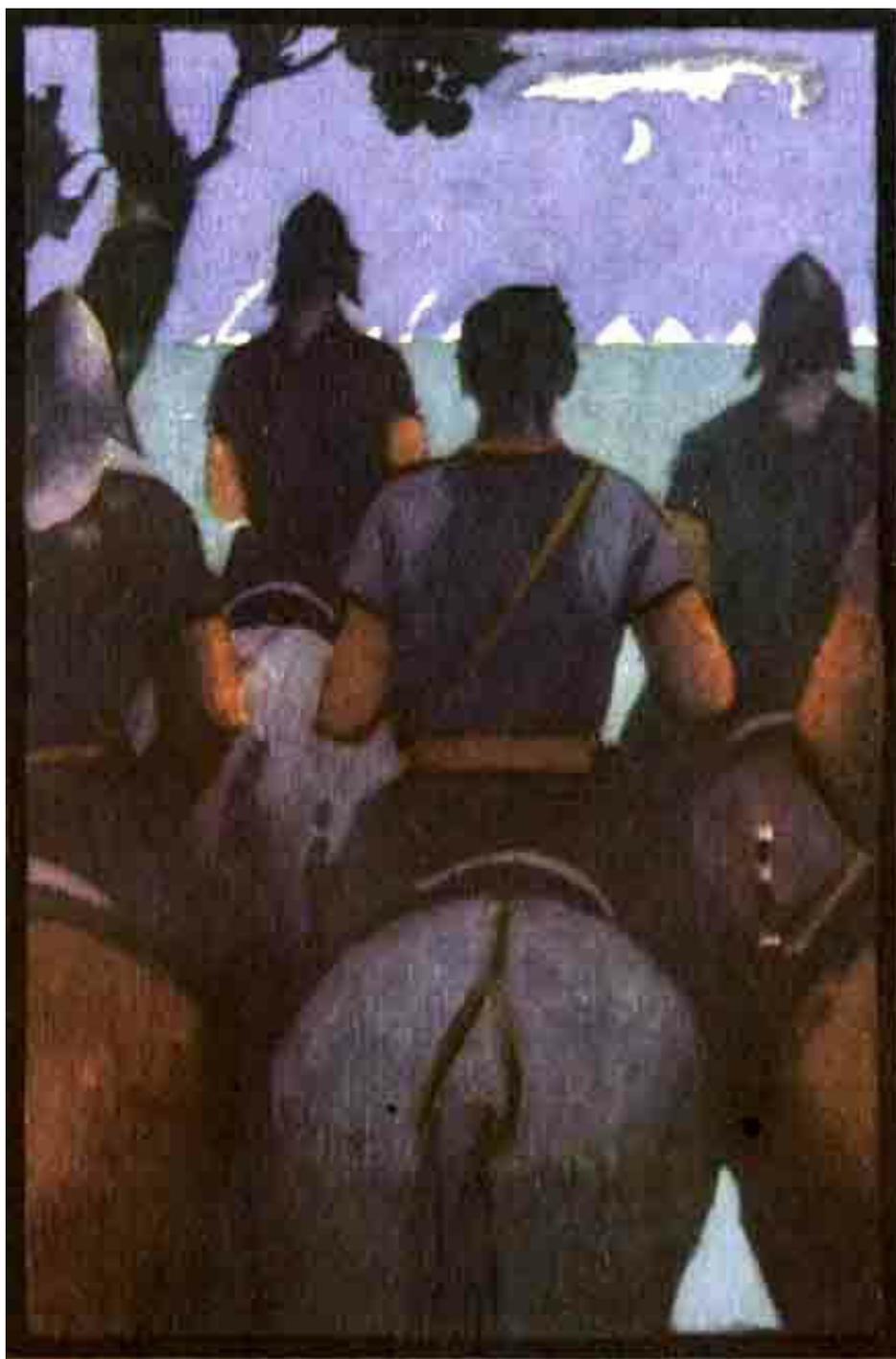
Добрих півгодини стояли у верболозі на березі річки. Гергей повчав солдатів:

— Поки турки тікатимуть – бий, рубай. Але щоб ніхто не віддалявся від товаришів більше ніж на сто кроків, бо відріжуть від своїх. Зачувши сурму, зразу ж повертайте назад і летіть до фортеці. А поки сурми не чути – гуляй, душа!

Солдати стояли колом і жадібно ловили кожне його слово.

Гергей вів далі:

— Перелякані турки навіть не подумують чинити опору. А ви врізайтесь у саму гущу і рубайте їх доти, доки не кинуться врозтіч. Запам'ятайте раз і назавжди: кінний воїн мусить рубати так спритно, щоб ворог не встигав відповідати. Удари мають сипатися як град.

Серія Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II

Гергей замовк. Прислухався. Далі знову звернувся до солдатів:

— А де людолов?

— Тут я, пане лейтенант, – відіззався з гурту високий хлопець.

— Знаряддя при тобі?

Так, – відповів той. І підняв угору щось схоже на довгі загнуті вила.

— Знаєш, як це робиться?

— Пан капітан навчив.

— Як схопиш турка за шию, підминай його, собаку, під себе.

От було б діло, хлопці, якби впіймати офіцера! Він живе звичайно у найкрасивішому наметі. Та й спить, напевно, лише в спідньому. Якщо пощастить, постараємось спіймати одного.

Гергей знову нашорошився, потім заговорив:

— Полоненого треба зв'язати, але тільки руки. Скрутіть йому руки назад. Якщо ж удасться й коня роздобути, посадимо полоненого на коня. І тоді ти, Криштофе, і ти, коротуне, поїдете один ліворуч, другий праворуч від турка; прив'яжете його коня до повідів своїх коней і відведете полоненого до фортеці. Якщо раптом почне тікати, говорити, кричати чи й сповзати з коня – бийте його.

— А якщо не захопимо коня? – спитав Криштоф.

— Тоді йому доведеться бігти поряд з вашими кіньми. Та все одно ви поспішайте до фортеці, на нас не ждiть.

Помовчали. Ніч стояла тиха. Чути було тільки жалібне дзижчання осінніх комах у виноградниках, звідки час від часу долинав кінський тупіт.

— Спалахнуло! – сказав хтось нарешті.

Усі побачили, як сяйнуло полум'я.

— Йде! – невдовзі почувлися стихнені голоси.

З темряви виринула фігура Петера. Він біг стрімголов.

— Вартового я заколов! – сказав він, важко дихаючи. – Навіть зойкнути не встиг, повалився, мов лантух. Вогонь горить між наметами. Біля одного з наметів сидить турок, напевно, слуга. В руках у нього якась жовте взуття, на колінах жовта фарба...

— Офіцерський слуга, – мовив, усміхаючись, Гергей. – Далі.

— Решта сотнями сплять покотом: одні просто на траві, інші постелили собі ковдри неподалік від вогнища.

— Сплять?

— Як ведмеді.

— Ну, – видихнув Гергей, – починаємо! Якщо можна, хлопці, їдте кроків за десять один від одного. Гей, погуляємо! Тільки-но я стрельну,

ви теж починайте в них смалити і нападайте, як вовки, кричіть, вийте, рубайте – словом, як кажуть: «Ворогів рубай – попадеш у рай!»

— Горлайте щосили, репетуйте так, ніби нас тисяча, – додав Пете.

Бодогфолві теж сів на коня. Загін, виступаючи півколом, рушив на схід.

Пете їхав скраю, його здалеку можна було впізнати по трьох орлиних перах на шоломі. Кінь біг підтюпцем, рівняючись на Гергея.

Тепер загін вів Гергей.

Деякий час він тихо трюхикав уздовж чагарника і раптом пустив коня учвал.

У пільмі пролунав перший дикий зойк і постріл турка. Пострілом відповів і Гергей. Тут затріскотіли всі пістолети, і сто вершників з криком: «Бий, рубай бусурманів!», мов пекельний вихор, налетіли на сонний турецький табір.

У турецькому стані все тріщало, гримотіло, спалахувало. Крики турків і угорців злилися в один вируючий ураган. Усі, хто спав, раптово попрокидалися, попідводилися з землі, забігали, заметушилися і, ошалівши од жаху, налітаючи один на одного, ринули в проходи між шатрами.

— Вперед! Вперед! – кричав Гергей.

— Аллах! Аллах акбар!⁷⁵ – лементували турки.

— А, чорт! – крикнув хтось пронизливо.

— Бий собаку! – ревів десь між шатрами Гашпар Пете.

Турки голосять, кричать угорці. Падають темні постаті, підплигують. Земля дрижить під кінськими копитами.

Гергей налітає на купу бусурманів, які нажахано з'юрмилися, рубає, січе їх, б'є навідліг. Шабля його не щадить нікого, і падають турки, лягають перед ним, наче пшеничне колосся червневої пори, коли мчать нивою хорти.

— Аллах! Аллах!

— На, собако бусурманська!

Усі турецькі коні пасуться в табуні. Намагаючись врятуватися, турки ятаганамі ріжуть пута і вихоплюються на коней.

— За мною, хлопці! – кричить Гергей.

І угорці налітають на вершників. Рубають, колють і людей, і коней. Дзвенять шаблі, тріщать списи.

— Аллах! Аллах!

⁷⁵ Аллах великий!

— На тобі, псюго поганський! – лунають крики й удари.

Нажахані турки вистрибують на коней. Навіть по двоє на одного. Хто встигає, рятуються верхи. А ті, кому не вдається видряпатися на коня, дають драла пішки, зникають у темряві.

Але Гергей не гониться за ними. Він зупиняється і сурмить збір. З-поміж наметів вискакують угорці, біжать до командира.

— Турки тікають! – кричить Гергей. – Беріть, хлопці, все, що можна, тільки не випускайте з рук вуздечок. Хапайте з вогнищ головошкі і кидайте їх у намети!

Угорці знову розсипаються. Гергей струшує кров з шаблі, щоб очистити її, тричі проколює лезом полотнище намету.

— Тьху! Гидотна робота! – задихаючись, каже він Золтаї, який і свою шаблю витирає так само.

А турків уже й слід прохолов.

Гергей кличе до себе Фюгеді:

— Ходімо оглянемо всі шатра підряд.

При тьмавому місячному світлі не відрізниш намету старшого офіцера. Намети всі різні – один круглий, другий – чотирикутний. Та й у тих, які розкішні й задалегідь підготовлені для старших чинів, поки що спали рядові.

Гергей зриває з одного намету прапор з кінським хвостом і, побачивши Криштофа, вигукує:

— Ну як, хлопче, порубав?

— Двох! – захекавшись, каже зброєносець.

— Лише двох?

— Решта повтікали.

Солдати роздобули кілька підвід і маж. Накидали на них те, що не вдалося навантажити на коней: килими, золочені бунчуки, оздоблені коштовним камінням кутаси (нашийна прикраса коня), зброю, скрині з одягом, шоломи, зброю, посуд – словом, усе, що траплялося під руку. Навіть кілька наметів розібрали й теж кинули на одну з підвід.

Коли повернулися до фортеці, вже світало.

Добо нетерпляче ждав їх на вежі. Якщо вилазка буде невдалою, люди у фортеці підупадуть духом. Та найбільше його непокоїло те, що Гергей узяв із собою трьох старших офіцерів. Та побачивши зброєносця, який мчав попереду загону, навантажених коней, підводи, мажі і самого Гергея, котрий ще здалеку вимахував бунчуком, Добо засяяв од радості.

Витязі влетіли у ворота. Народ вітав їх захопленими вигуками.

Людей у загоні не те що не поменшало, а навіть збільшилося: людолов привів мурка з кляпом у роті. Коротка синя чумарка, жовті шаровари, постоли – ось і весь одяг полоненого. Турбан з чисто поголеної голови десь загубився, сиві кострубаті вуса нависли над губами. Обурений турок люто водив налитими кров'ю очима. Хлопець притягнув полоненого аж до Добо і тільки там вийняв йому з рота затичку, наспіх зроблену зі шматка чалми.

— Пане капітане, насмілюсь доповісти: ми привели язика!

— Віслук! – заревів розлючений тигр просто в очі сміливцю.

Не часто вдавалося розсмішити Добо, але тут він весело зареготав, аж сльози йому виступили на очах.

— Варшані! – звернувся він до полоненого, – ти, бачу, став справжнім турком! – І, повернувшись до солдата, наказав: – Та розв'яжи ти його! Це ж наш вивідувач.

— Хотів цьому ідіотові пояснити, що я угорець, – бідкався Варшані. – Та тільки слово скажу, а він мене по макітрі, а потім навіть рота заткнув. – І Варшані грізно підняв руку, маючи намір віддячити за ляпаса.

Солдат знічено відійшов убік.

Добо покликав Гергея і Мекчеї, гукнув вивідувача.

— Ходімо!

Вони піднялись у зведений над внутрішніми воротами двоповерховий будинок з башточкою і ввійшли до кімнати воротаря.

Добо вмостився у плетеному кріслі й знаком наказав Варшані розповідати.

— Так от, пане капітане, – почав вивідувач, погладжуючи занімілу руку. – Суне рать. Попереду – Ахмет-паша. На ніч зупинилися в Абоні. Передові частини на чолі з Мондо-беєм дійшли до Маклара... Дідько б його вхопив! – додав сердито.

«Дідько б його вхопив!» стосувалося солдата, який приволік Варшані до фортеці. Мотузка залишила глибокі сліди на руках, голова гула від ударів.

— Значить, був з вами і бей? – стрепенувся Гергей. – От кого треба було впіймати!

— Та хіба його подужасш! – махнув рукою вивідувач. – Він же товстий, як монастирський кнур. Ваги в ньому фунтів триста, якщо не більше.

— Як ти його назвав?

— Мондо. Його й куля не бере. Беєм він став недавно, після тешварської битви. А втім, солдати його, як і раніше, звать Гайваном.

Усміхнувшись, Гергей труснув головою.

— Це він. Точно він, – Гергей повернувся до обох капітанів, – той, про якого я недавно ввечері розповідав. Ну, тут його куля візьме!

— Кажі далі, – кивнув Добо вивідувачу.

— Потів підійде бейлер-бей Махмед Соколович. Це славнозвісний гармаш. Усе робить сам: і гармати встановлює, і перший вистрілює. Кажуть, у нього таке око, що й крізь мури бачить. Але я в те не вірю.

— Скільки у них гармат?

— Старих стінопробивних – шістнадцять. Інших великих гармат – вісімдесят п'ять. Маленьких гармат – сто п'ятдесят. Мортир – безліч. Ядра вони везуть на ста сорока підводах. Бачив я двісті верблюдів, навантажених порохом. На запряженій чотирма волами мажі везуть мармурові ядра, кожне завбільшки з добрячий кавун.

— А як у них із харчами?

— Обмаль рису. Зараз уже рис видають тільки офіцерам. А борошно, овець, корів здобувають грабунком від наших людей.

— Хвороб у таборі нема?

— Ні. Лише Касон-бей захворів у Хатвані – обжерся огірками.

— Хто ще йде?

— Арслан-бей.

— Син колишнього будайського паші?

— Так.

— А ще?

— Мустафа-бей, Камбер-бей, правитель Нандорфегервара, сендрейський бей, Дервіш-бей, Велі-бей...

— Щоб його пранці з'їли, того Велі-бея! – заклекотів Мекчеї. – Тепер він у мене заспіває!

— Та й потанцює, – додав Гергей.

— А Дервіш-бей, – розпитував далі Добо, – це що за птах?

Варшані похитав головою.

— Якийсь дивак. Зовні такий же, як і всі, а коли йде в бій, бейський одяг знімає і зодягає волосяницю. Тому й звать його Дервіш-беєм.

І Варшані зніяковіло закліпав очима. З питання Добо він зрозумів, що якийсь інший вивідувач випередив його.

— Що він за чоловік? – далі допитувався Добо. – Яке військо він очолює?

— Бачив я його серед кіннотників. Він одноокий. Раніше був агою в яничарів, і справжнє його ім'я Юмурджак.

Гергей хапнувся за шаблю.

— Юмурджак! – повторив він. – А ви не пам'ятаєте, пане капітане? Від того Юмурджака я втік у дитинстві.

Добо замотав головою.

— Я вже зі стількома турками мав справу, що не дивно, якщо котрогось і забуду. – І раптом вигукнув, стукнувши себе по лобі: – Згадав! Це ж молодший брат Арслан-бея. Жорстокий пес! – І знову повернувся до вивідувача: – Ти ким був у них в таборі?

— Останнім часом слугою Менде-бея. Кат би його взяв, того віслюка, що полонив мене! Якби не він, я б міг доносити про всі їхні задуми.

— А як ти потрапив до бея?

— Потоваришував з його слугою і завжди отирався біля його шатра. Під Гатваном бей розгнівався на свого слугу і вигнав його. А оскільки мене він бачив не раз, то і мене до себе. Я в нього навіть чорнило варити навчився.

— Що?

— Чорнило. Він, пане капітане, п'є чорнило, як вино. І зранку, і в обід, і ввечері – знай собі, чорнило жлуктить.

— Це, певно, не чорнило.

— Чорнило, пане капітан. Справжнє чорне чорнило. Варять його з якихось бобів, і такі вони гіркі, що я одного разу покуштував – так іще і на другий день плювався. По-турецьки ці боби звать каве.

Офіцери презирнулися. Жоден з них не чув про каву.

— Це добре, що ти потрапив до нього, – замислено вимовив Добо. – А що в їхніх військах говорять про Егер? Вважають фортецю сильною чи думають взяти її з ходу?

Вивідувач стенив плечима.

— Після того як упав Солнок, пане капітане, вони вважають, що їм належить увесь світ. Кажуть, Алі-паша написав Ахмедові, що Егер – це ветхий хлів.

— Виходить, що турецькі війська ще не об'єдналися?

— Ще ні.

Добо глянув на Мекчеї.

Той з усмішкою мовив:

— Нічого, вони ще побачать, які смиренні овечки ждуть на них у кожному ветхому хліві!

Вивідувач вів далі:

— У них у таборі чимало всілякого наброду. Війська супроводжують різні грецькі та вірменські купці, канатоходці, танцюристи, гендлярі, цигани. Є там і кілька сотень невільниць. Більшість із них – жінки з Темешвара. Їх поділили між офіцерами...

— Падлюки! – обурено вигукнув Мекчеї.

Вивідувач говорив далі:

— З невільників чоловічої статі бачив я там тільки хлопчиків та ще фурманів, які везуть ядра. Арслан-бей по десять разів на день повторює, що тільки-но егерчани побачать незліченну турецьку рать, то зразу ж повтікають, як і солнокці...

— Які в турків головні сили?

— Безліч яничарів. А ще більше кінних мюсселлемів. Йдуть і підкопувачі, яких звуть лагумджі. Ще йдуть хумбараджі – вони зі списів і пращ закидають до фортеці гранати з випаленої глини.

Добо встав:

— А тепер іди, відпочинь. Покажися нашим людям, особливо ж вартовим на вежах, аби тебе знали, якщо ще не знають. А вночі повертайся в турецький табір. Захочеш про що-небудь донести нам, підійди до муру з боку міста і заграй на дуді. Вартові-воротарі твою дуду вже знають.

7

На ринку тут же розпочався спродаж з торгів нічної здобичі: продавали вісьмох низькорослих турецьких коней і всіляке добро, яке привезли на п'ятьох підводах.

Витягнули з постелі дяка – роздавача хліба, поставили перед ним стіл, дали йому бубнаря. Оповісником призначили Бодогфалві.

— Почнемо з коней, – сказав Пете.

— Продається прекрасний арабський кінь! – оповістив Бодогфалві.

— Продавай одразу обох, – запропонував Мекчеї, бо знав, що серед нічної здобичі було аж два однакових гнідих коня.

Добо доручив Мекчеї купити для зброєносців двох коней. Мекчеї вичікував, чи не набавить хто ціну. Але ніхто не торгувався, бо всі берегли гроші на зброю й одяг. За чотири форинти Мекчеї купив усіх вісьмох коней й тут же відвів їх до конюшні.

Дійшла черга до підвід. З них оберемками вибирали чудову зброю. За динар чи за два можна було купити шаблю, оздоблену коштовними каменями, або ж рушницю з прикладом із слонової кістки. Жінки навперобій торгували одяг. Фюгеді купив двадцятифунтову булаву, Іов Пакші придбав оксамитовий чепрак, Золтаї – срібний шолом. Гроші так і пливли до дядька Міхая, і він ретельно записував, хто що купив і скільки заплатив.

Коли з першою підводою закінчили, Бодогфалві весело вигукнув:
— А зараз підуть скарби славетного царя Дарія!

З допомогою солдата-силача він витягнув на підводі красиву скриню, обтягнуту телячою шкірою.

Скриня була замкнута, однак ні замка, ні запору видно не було. Довелося зламати її сокирою.

Тиснучи один на одного, всі посунули до підводи, бо ж якщо в скрині й нема скарбів царя Дарія, то все ж якісь цінні речі мусять там бути.

Ближче підійшли й два корчмарі – Лоці Надь і Дюрі Дебреї. Обидва були у фартухах з високими нагрудниками.

— Купити б два срібних кубки! – сказав Дебреї. – Якщо витязі зайдуть до мене в корчму, хай би пили із задоволенням.

І він кинув погляд на молодого смаглявого солдата. Хлопець тут же засунув руку до кишені.

З підводи скинули цілу купу жіночого одягу і кілька горщиків з квітами – напевно, деякі турецькі офіцери везли з собою і дружин.

— Я б хотіла пару чув'яків, – сказала літня жінка. – Кажуть, що турки шиють чудові чув'яки.

Відкрили скриню, і, на превеликий подив людей, з неї висунув голову шести-семилітній хлопчик – переляканий малюк з білим личком і очима сарни. Чубчик малого турка був коротко підстрижений. Він був у самій сорочечці, з шиї звисала на шнурочку золота монетка.

Бодогфалві плюнув:

— Тьху, щоб їм ні дна ні покришки! Щоб вони в землю провалилися ті твої родичі, усі твої діди й прадіди, жаби гололобі! – І він смішно скривив обличчя, бажаючи показати і свою відразу до турків.

Усі засміялися.

— Прибий ти цього пуголовка! – гарикнув солдат із сусідньої підводи.

— Все їхнє чортове насіння треба винищити! – сумовито підтакнув йому ще один.

— Та вилазь же ти, бодай тебе! – загорлав Бодогфалві.

Ухопивши хлопчика за плече, він витягнув його зі скрині. Кинув на траву так, що малюк перекинувся і заверещав.

Усі дивилися на нього брідливо, мов на жабу.

— Якась потороча, – сказала одна жінка.

— Та годі тобі, яка там потороча! – заперечила їй друга.

А хлопчик стояв. Губи розтулені, здригаються, перелякані очі повні сліз. Він витирив їх рученятами, нажахано зиркаючи то на одну, то на другу жінку, але голосно плакати не смів і тільки схлипував.

— Та прибийте його! – крикнув якийсь чоловіч'яга, замахуючись кулаком.

Злякавшись крику, малюк притиснувся до якоїсь із жінок і заховав голову у складках її широкої спідниці. Випадково це була якраз та, котра назвала його поторочкою. Працювала вона в пекарні. Рукави в неї й зараз були підкасані, а синя хустка зав'язана кінцями на потилиці.

— Ти диви! – мовила вона, кладучи руку на голову дитини. – А може, він і не турок? Правда, сину, ти не турок!

Хлопчик глянув на неї, але не відповів.

— А хто ж він тоді? – висловив сумнів Бодогфалві. – Он у скрині й одяг його. Червона шапка і червоний доломан. Ну, та й де ще ви бачили отакі штани? Внизу шворка всилена – і затягуй, мов кашшук.

Він кинув хлопчиків одяг.

— Аннем!⁷⁶ – вимовив малюк. – Нереди?⁷⁷

— Бачиш, він угорець! – вигукнула радісно жінка. – Він же сказав: «Оням дере іде!»⁷⁸

І вона повернулася до хлопчика.

— Та який же він угорець, тітонько Ваш! – усміхнувся Пете. – Він каже не «дере іде», а «нереди». Питає, де його мати.

— Йок бурда анин!⁷⁹

Хлопчик знову заплакав:

— Медед, медед!⁸⁰

⁷⁶ Мамо! (тур.).

⁷⁷ Де? (тур.).

⁷⁸ Мамо, іди сюди! (угорськ.).

⁷⁹ Немає тут твоєї мами! (тур.).

⁸⁰ Допоможіть, допоможіть! (тур.).

Тітка Ваш опустила на коліна і мовчки стала одягати ма-люка. Наділа на нього червоні шаровари, червону шапочку, червоні черевички і фіолетовий оксамитовий доломан. Правда, на доломані вже виднілися латки, та й червоні черевички вицвіли. Вона витерла фартухом хлопчикові обличчя.

— Треба його віддати туркам, – сказала вона.

Пете й сам не знав, що йому робити.

— Гей! – ревнув Бодогфалві, вихоплюючи шаблю. – Та хіба ж ці пси не вбивають наших дітей? Вони ж навіть немовлят не щадять!

Тітка Ваш руками захистила хлопчика від шаблі.

— Рубай його! – гарикнув здоровань.

— Не смій!

І три жінки миттю обступили хлопчика.

Поки солдат вкладав шаблю у піхви, малюк зник між фартухами і спідницями. Спіймай його тепер!

Після нічного бою Гергей поїхав до Мелегвізу. Викупався й зразу вернувся.

Перед палацом він зустрів дебелого хлопця в синій чумарці.

Хлопець ніс на плечі залізний шворінь, яким забивали заряд у гармату. На кінці шворня чорніло закіптюжене клоччя. Він привітався до Гергея.

І коли повернувся до нього обличчям, Гергей остовпів...

Білявий хлопець у синій безрукавці... дитячий маленький ніс... сміливі очі...

Трапляються обличчя, які залишаються в нашій пам'яті так, як зберігаються на стіні картини. Гергей добре запам'ятав і це обличчя, і цю постать. Він бачив їх ще дитиною, коли попав у неволю і сидів на підводі на колінах у селянської дівчини. Хлопець був у кайданах і лаяв турків.

Гергей крикнув:

— Гашпаре!

— Слухаю, пане лейтенанте! – здивовано відізався хлопець. – Але звідки ви мене знаєте? – І він зняв шапку.

Очі Гергея були повні невимовного здивування.

«Казна-що! – дивувався він. – Бути цього не може! Двадцять років тому я його бачив».

— Як звати твого батька?

— Так, як і мене: Гашпар Кочиш.

— А матір звать Маргіт, еге ж?

— Так.

— Вони в Барані одружилися?

— У Барані.

— Були у турецькій неволі?

— Їх тільки гнали в Туреччину.

— Але вони визволилися?

— Так.

— Їх звільнив Добо.

— Так, Добо й один хлопчик.

Обличчя Гергея пашіло.

— А мама твоя тут?

— Сюди перебралася, бо й тато мій тут. Ми, пане лейтенанте, з ним разом при одній гарматі.

— Де ж вона?

— А он вона йде.

Від воріт йшла кругловида, гладка жінка.

В руках у неї два глеки з молоком, за спиною – цебер, у підітканому фартусі – морква.

Гергей кинувся їй назустріч.

— Дорога моя тітонько Маргіт! Дайте-но я вас розцілюю!

Жінка не встигла й отямитись, як він розцілував її в обидві щоки.

— Рідна ви моя! – сказав Гергей. – Я той самий хлопчик, котрий сидів у вас на колінах, коли нас везли пейчським шляхом.

— Та невже? – здивувалася жінка. – Невже це ви, ласкавий пане витязь?

Голос у неї був густий і низький, наче звук труби.

— Я, рідна ви моя! – радісно відповідав Гергей. – Скільки разів пригадував я ваше добре обличчя! Згадував, як ви голубили нас там, на тій нелегкій дорозі.

Очі тітки Маргіт зволожились від радості.

— Ану, потримай глек, – мовила вона синові, – а то, їй-богу, випущу з рук. А те дівчатко-крихіточка, чи живе воно?

— Живе. Вона моя дружина. Зараз вона дома, в Шопроні. Ми вже й сина маємо. Пончиком назвали. Я напишу додому, що бачив тітоньку Маргіт. Неодмінно напишу.

Гей, витязю Гергей, де твій синочок зараз? Де зараз красуня-дружина?

8

Давно вже Божий день, а Гергей спить на ведмежій шкурі. Прокинувся він від неймовірного гуркоту і тріскоту. Здавалося, ніби зразу ломляться в тисячу воріт.

Гергей потягнувся і встав, розчинив віконниці. Все місто у вогні. Величезний прекрасний собор, архієпископський палац, церква Міклоша, критий черепицею будинок каноніка, Строкатий млин, обидві вежі Строкатих воріт і багато інших споруд поійняті полум'ям і димом. З фортеці пекельна гуркотнеча – і над головою, і скрізь.

Прочинивши вікно, Гергей побачив, що дранки так і летять перед його носом. Він зрозумів, що зривають дах монастиря і ще зовсім новий прекрасний дах церкви. Звідусіль падає зелена черепиця, дранка, шалівки, бантини.

Гергей рвонув навстіж третє вікно – та ж картина: зривають дахи з будинків. У дворі і в проходах між будинками нема нікого, але мури фортеці всіяні людьми.

Глянув на сонце. Вже за полудень. Гергей гукнув слугу. Той не відізвався. Взявши глек з водою, Гергей швидко вмився, почепив шаблю і надів шолом з орлиним пером. Стрімголов збіг сходами, вхопив щит і, захищаючись від летючого дерев'яного шмаття, побіг до вежі.

Наче строкатий бурхливий потік, готовий затопити весь світ, ллється з долини турецька рать – б'ють барабани, сурмлять сурми – шум, гам... Хвилями наближаються бойові ряди, миготять пурпурові, білі й сині кольори одягу.

Гарненькі села біля Мелегвізу – Алмадляр, Тигомер – палають. Горять усі будинки.

На макларській дорозі кінця-краю не видно турецькій валці. Воли й буйволи тягнуть гармати.

На схилі гори – латники (джебеджі) у блискучих обладунках, вниз, біля заказника – незліченне військо кінних акинджі в червоних шапках. Цікаво, хто це ще там за ними?

— Де пан комендант?

— На церковній вищі.

Гергей дивиться. На плескатій покрівлі вишки стоїть Добо в буденній суконній шапці блакитнувато-сірого кольору. Поруч з ним товстоший Мекчеї, білявий Золтаї, Пете, священник Балінт, Цецеї і старий Шукан.

Гергей поспішає до них, біжить, перестрибуючи одразу по три приступки. Несподівано наштовхується на Фюгеді.

— Чому горить місто? – питає він, важко відсапуєчись.

— Пан капітан наказав підпалити.

— А для чого ці руйнування?

— Дахи зриваємо, щоб туркам нічого було підпалювати і щоб вони не слугували їм прикриттям.

— Ти куди йдеш?

— Пильную за тим, як водуносять до водосховища. А ти йди нагору. Добо вже питав про тебе.

З вежі турецьку рать було видно ще краще.

Військо рябіло аж до Абоня, наче рухомий ліс.

— А, Гергей! – привітав Борнеміссу на вищій Мекчеї. – Я тут питаю Криштофа: «Отак ви знищили вночі турецьку рать?»

— Воскресли, собаки! – відповів жартом і Гергей. – Он іде і той, голову якого привіз Бакочаї.

Добо похитав головою.

— Пропав Лукач Надь, – мовив він до Цецеї. – А як шкода! Двадцять чотири вершники з ним були, кращі мої кіннотники.

Гергей привітався з Добо, піднісши руку до шапки.

— А чи не привітати нам турків влучним пострілом? – спитав він.

Добо заперечливо хитнув головою.

— Ні. – І, помітивши запитальний погляд Гергея, кивнув у бік турків: – Перший вітається той, хто приходить.

Перед рубленим міським муром турецька рать розділилась, і одна колона повернула до заказника – так обтікає річка скелю, яка трапляється їй на шляху.

9

Тієї ночі з фортеці зникло кілька чоловік. Усі вони були родом з Верхньої Угорщини. Замість них прийшли інші. Тридцять селян прибуло з Фелнемета. Принесли з собою випрямлені коси. Один узяв навіть важкий цій. Бияк був уतिकаний гострими цвяхами. Привів селян широкоплечий чоловік у шкіряному фартусі, з молотом на плечі.

Зупинившись перед Добо, він опустил молот на землю і зняв з голови шапку.

Добо подав йому руку.

— Ми з Фелнемета. Прийшли до вас. Мене звати Гергеєм, я коваль. Треба бити молотом залізо – битиму, треба турків бити – теж молот згодиться.

Того ж дня прийшли і алмадярці, і тихомерці, і абоньці. Більшість з дружинами. Жінки несли клунки, чоловіки – мішки. Дехто прибув на возах, привів коней.

В'їхала до фортеці і запряжена волами мажа. На мажі стояв дзвін, такий великий, що краями терся об колеса.

Перед мажею поволі брів підстаркуватий пан, поруч з ним – два паничі в синіх сукняних доломанах і червоних чоботах. Одному з них, з підкрученими вусами, було років двадцять, другому – не більше шістнадцяти, ще майже хлопчик.

Усі троє кругловіди, смагляві, схожі один на одного. І шиї в них однаково короткі. Тільки лоб старого поорали зморшками турботи. На поясі в нього висіла шабля в чорних оксамитових піхвах, а в юнаків – вузькі шаблі в червоних оксамитових піхвах. Усі троє розчервонілися від спеки.

Старий був весь у чорному.

Його одяг ще здалеку впав у вічі Добо, але тепер він був зайнятий фелнеметцями і звернув увагу на новоприбулого, тільки коли він підійшов упритул.

Це був його егерський староста.

— Ти ба, дядько Андраш! – вигукнув Добо, подаючи йому руку.

— Я і є, – відповів егерський староста. – Везу великий дзвін.

Решту наказав закопати.

— А ці два парубки?

— Мої сини.

Добо і їм подав руку, потім, повернувшись до погонича волів, сказав:

— Дзвін треба залишити біля Церковної вежі. – І, покликавши кивком зброєносця, додав: – Криштофе, скажи панові Мекчеї, хай накаже закопати дзвін, та якнайглибше: щоб ядра його не пошкодили.

Погляд його затримався на чорних чоботах старости.

— По кому жалоба, отче? – спитав Добо.

Староста відповів, не підводячи очей:

— По рідному місту.

І коли він підвів голову, в очах його блищали сльози.

Потім підійшов чоловік у сукняному одязі попелясто-сірого кольору і дві жінки. Кожна вела з собою дитину.

Добо привітно подивився на новоприбулого.

— Ви, напевно, мірошник?

— Вгадали. Макларський мірошник, – відповів прибулець, і від привітливих слів капітана в очах його сяйнула радість. – Звуть мене Яношем Воді. Я до ваших послуг, пане капітане. Я ночував тут на Строкатому млині.

— Хто ці жінки?

— Одна – моя дружина, друга – дочка. А хлопчики – мої сини. Не хотіли розлучатися зі мною. Я й подумав: хай і тісно, зате всі свої.

— Місце ми знайдемо, про це й говорити годі. Ото лише жінок в фортеці забагато.

Добо повернувся до Шукана:

— Скільки всього жінок у фортеці?

— Поки що сорок п'ять, – відповів Шукан.

Добо похитав головою.

Згодом прибули ще троє і з ними піп – худий чоловік із запалими щоками. Шаблі при ньому не було, тільки патериця і через плече висіла торба, зшита з лисячої шкіри.

Добо зрадів йому. Попи у фортеці потрібні, аби захисники постійно відчували близькість Бога. Мусить же хтось і проповіді читати, причащати вмираючих, ну, і, звісно, ховати.

— Ласкаво просимо! – подав йому руку Добо. – Я не питаю навіть вашого імені – ви прийшли з Божої волі, вас Бог послав.

— Священники у фортеці є? – запитав церковний служитель. – Скільки?

— Один, – відповів Добо засмучено.

З недорікуватості попа він зрозумів, що й цей не читатиме витязям проповідей.

Коли турки ринули з півдня і підковою оточили місто, всі його мешканці сховались у фортеці. Здебільшого це були селяни й ремісники з дружинами й дітьми.

У будь-якому місті, яке чекає облоги, трапляються люди, котрі не вірять у можливість біди й кажуть: «Неправда все це, ніякі турки не прийдуть! Тільки народ залякують щороку. От постривай, побачиш, що й постаріти встигнемо, й повмираємо, а клопоту від турків матимемо менше, ніж від хрущів».

Отаких найбільше тоне при повенях, таких найбільше знищує війна. Це нащадки ніколи не вмираючого племені «либонь».

Добо не заперечував, щоб люди приходили. Чим народу більше, тим краще. Правда, жінки й діти не дуже бажані гості у фортеці під час облоги, але тепер їх уже не виженеш. До того ж, солдатів багато, і жіночі руки необхідні вкрай. Нехай приходять!

Жінок посилали на роботу в кухні та в пекарні. Дядько Шукан показав кожній сім'ї, де притулитися. Траплялося, що в одній кімнаті доводилося розмістити по десять, а то й по двадцять душ. Але ж усе це тільки нічний прихисток і місце, де люди можуть скласти свої пожитки.

Чоловіків Мекчеї зібрав біля Воротної вежі і не дозволяв їм ввійти до фортеці, перш ніж вони складуть таку ж присягу, як і солдати.

— Гей, — сказав один егерський виноградар, склавши присягу, — та ми ж для того і прийшли сюди, щоб захищати фортецю!

А інший додав:

— Не віддамо ж ми туркові наше рідне місто!

Мекчеї тут же роздав їм зброю. Під склепінням вежі купою лежали шаблі, списи, щити й шоломи. Не були це, звісно, витончені вироби дамаських, індостанських чи дербентських майстрів, а звичайна, місцями й іржава зброя, яка зі століття в століття нагромаджується у фортецях. Кожен міг вибрати собі до душі.

Вусатий швець з такими густими бровами, що вони скидалися на вуса, гордовито мовив:

— Дуже добре, пане капітане, що у вас так багато зброї, але я на всяк випадок узяв і мого ножика. — І він витягнув з-за нагрудника фартуха шевський ніж. — Хай-но турок полізе, я йому кендюхи випущу!

Дехто примірював шоломи, а оскільки ці залізні шапки були важкуваті і більше скидалися на каструлі, аніж на прекрасні лицарські убори, то їх клали назад.

Та й навіщо шолом!

Постривайте, ще дізнаєтеся для чого!

Під вечір вартові, які стояли на вежі, повідомили, що з боку Фелнемета, здіймаючи стовпи куряви, мчить по дорозі карета, запряжена четвіркою.

Вгадували, хто б це міг бути. У кареті четвірнею їздить хіба що архієпископ. Інші пани користуються каретою, лише коли вони хворі. Але ж хворий чоловік сюди не поїде.

Капітани самі піднялись на вежу й дивилися звідти на коней, які летіли, мов дракони.

— Гляньте-но, панове, та це ж архієпископ їде! — радісно вигукував лейтенант капітулу Фюгеді.

Та оскільки йому ніхто не повірив, він почав наводити приклади з історії:

— Хіба ж єпископи не бували присутніми при битвах? Були ж вони всі в Могачі. Бо ж архієпископ не лише церковний сановник, а й воєначальник. Кожен архієпископ має власне військо. Кожен архієпископ одночасно й капітан.

— Було б краще, якби кожен капітан одночасно був і архієпископом! – відповів Добо.

Очевидно, він думав про те, що в такому випадку він міг би виставити проти турків більше війська.

— А може бути, що це королівський скороходець, який захворів у дорозі й зараз їде в кареті? – висловив здогад Мекчеї.

Обличчя Добо проясніло.

— Король не може нас покинути!

Він квапливо спустився сходами вниз, перетнув ринкову площу і подався до Старих воріт, де був в'їзд для екіпажів.

Під'їжджала пофарбована в жовтий колір карета зі шкіряним верхом. Вона повернула до воріт і в'їхала на ринкову площу.

З карети вийшла висока жінка у чорному одязі.

— Де пан комендант? – були її перші слова.

Побачивши Добо, вона зняла вуаль. Було жінці років сорок. Судячи з одягу, вона – вдова.

— Пані Балог!..

Добо зачудовано дивився на неї. Знявши шапку, він мовчки вклонився.

Це була мати зброєносця, якого Добо доручив Лукачу Надю відвезти додому.

— Мій син... – проказала жінка тремтячими губами. – Де Балаж?..

— Я відіслав його додому, – відповів Добо. – Уже понад місяць, як відіслав.

— Знаю. Але він повернувся до вас.

— Балаж не повертався.

— Він лишив мені листа, що їде сюди.

— Він не приїхав.

— Балаж утік з дому. Поїхав навздогін за Лукачем Надем.

Вдова притисла руку до чола.

— Мій син, єдине моє дитятко... він теж загинув?!

— А може, й не загинув.

— Я поклялася біля смертного одра чоловіка, що не пущу сина ні на яку небезпеку, поки він не одружиться. Він же останній паросток нашого роду.

Добо стеновав плечима.

— Я це знаю, милостива пані. Тому й відправив його додому. А зараз покваптеся їхати назад, поки не зімкнулося кільце турецької раті.

Він викликав сотню кінних солдатів для супроводу вдови.

Жінка, стиснувши кулаки, благально дивилася на Добо.

— Якби він повернувся...

— Сюди він уже не повернеться. До ночі місто буде оточене. Пробитися до нас зможе лише королівське військо.

— А якщо Балаж повернеться разом з ними...

— Тоді я замкну хлопчика у себе в будинку!

Жінка сіла в карету, попереду й позаду карети їхало по п'ятдесят вершників. Четвірка коней, наче пушинку, помчала карету до Строкатих воріт. З чотирьох воріт фортеці лише ці лишалися незачиненими. Тільки тут ще можна було проїхати в бік Сарвашке або ж Тарканя.

За чверть години з вежі повідомили, що ближча частина півкола турецької раті сягнула Строкатих воріт.

З варті, яка супроводжувала пані Балог, учвал примчав вершник:

— Пан лейтенант Фекете питає, як йому бути: прориватися крізь турецьке військо, щоб провезти даму?

Добо вибіг на вежу і побачив силу-силенну турецьких латників довкіл воріт і вишикуваних позаду них асабів.

— Ні!

Він лишився на вежі і, приклавши руку дашком, дивився на північ.

— Хлопці, – звернувся він до солдатів, які стояли на вежі, – ану, в кого з вас зіркі очі? Подивіться-но туди, вбік Фелнемета.

— Іде кілька вершників, – відповів один із солдатів.

— Двадцять, – сказав другий.

— Двадцять п'ять! – заперечив перший.

— Іде Лукач Надь! – вигукнув Мекчеї з Церковної вежі.

То й справді був Лукач Надь, лейтенант, який виїхав на розвідку до турків. Якого дідька, де ж він пропадав так довго? Та й як йому зараз в'їхати у фортецю?

Вершники мчали, наче на крилах вітру.

Пізно, Лукачу! Турки стоять біля воріт!

Та Лукач Надь ще не знав про це. Він з'їхав з пагорка і поскакав просто до Строкатих воріт. Тільки тут помітив він турецьку кінноту, різко смикнув поводи, і його маленький загін повернув до Бактайських воріт.

Там турків ще більше.

— Що, брате Лукач, бачать очі, та зуб не йме? – глузливо сказав Золтаї.

— Оце прикрість: біля воріт же не піші, а кінні турки стоять! – сказав Добо, тупнувши ногою. – Лукачеві не прорватись.

А Лукач дивився на фортецю, чухаючи за вухом.

Витязі з мурів махали йому шапками.

— Гайда, Лукачу, якщо не боїшся!

Віддалік раптом різнокольоровими плямами замиготіли коні – ціла сотня акинджі помчала навздогін за Лукачем Надем.

Але ж і Лукач не спить, він поскакав уперед зі своїми двадцятьма чотирма вершниками. Попервах ще було видно їхніх коней, але швидко й вони зникли з очей. Тільки дві хмари куряви, піднімаючись над тополями, летіли до Фелнемета.

10

Наступного дня була неділя, але егерські дзвони мовчали.

Фортецю і місто облягли турки.

На горах і пагорбах рябіли тисячі наметів – червоні, білі, траплялися також зелені, сині чи жовті. Намети рядових були схожі на зігнуті навпіл гральні карти. А для офіцерів поставили восьмикутні високі й красиві шатра. На золотих кулях бунчуків вигравали промені сонця, вітер розвівав стяги з півмісяцем. На Фелнеметському лузі, на Кіштайському полі й повсюди, де росла трава, випасалися тисячі коней. У річці купалися буйволи і люди. Вирувало, гуло людське море. То тут, то там вирине з нього голова верблюда чи біла чалма верхового офіцера.

Над цим багатобарвним розхвильованим океаном скелястим островом височіла Егерська фортеця. Біля її підніжжя – містечко Егер, оточене частоколом, а зі сходу здіймався Королівський пагорб, напроти якого і спорудили найвищий мур.

Добо разом зі своїми офіцерами знову піднявся на плескату покрівлю вишки. Добре, що король Іштван вибудував дві вартові вишки: з них тепер гарно видно, як турки установлюють свої гармати.

Поза фортецею розкинулася велика, заросла травою кругла поляна завбільшки з половину будайського Вермезе («Кривавого поля»). Далі червоніло листя виноградників, які густо вкривали мальовничий пагорб. Ось на цей пагорб і витягли турки три стінопробивні гармати.

Вони навіть тури не встановили для прикриття гармат і не відвели подальше тридцять буйволів, які притягли гармати, а відпустили їх пастися під пагорбом. Тепер біля гармат видно було тільки верблюдів, нав'ючених чорними мішками.

— Мішки шкіряні, – пояснив Добо. – У них турки порох тримають.

Просто на очах фортечного гарнізону снували приземкуваті топчу в червоних тюрбанах. Гармати поки що мовчки роззявляли на фортецю свої чорні пащеки. Іноді топчу-баша присідав навпочіпки, оглядав гармати, потім наводив їх ліворуч, праворуч, вниз.

Одна гармата була націлена на вишку вежі, друга на середню – північну вежу, яка прикривала палаци.

— Бачите, як вони прицілюються? – спитав Добо. – Не дулом, а задньою частиною гармати.

Якийсь солдат-гармаш просунув голову в двері вишки.

— Пане капітане!

— Ходи сюди! – сказав йому Добо.

Хлопець піднявся нагору. З обавою зиркнув на турецькі гармати, потім виструнчився.

— Пане капітане, – сказав він, – сержант Балаж питає, чи можна нам пальнути у відповідь?

— Скажи, хай нічого не робить, поки я не дам команди. Йди на своє місце.

Топчу продовжували заряджати три зарбзени (облогові гармати): залізними шворнями заштовхували в пащеки гармат порох.

— Так і хочеться пальнути! – гарячкував Мекчеї. – Не встигли б вони приготуватися, як уже б розлетілися вдрузки.

— Хай пограються, – спокійно відповів Добо.

— Стукнути б їх як слід! – запально сказав Іов Пакші, брат капітана Комаромської кріпості.

— Мені теж руки сверблять, – пробурмотів Борнемісса.

Добо посміхнувся.

— Подивимось, як вони стріляють.

Турки вже затикали пиж у горлянку зарбзена. Шворинь вони тримали вчотирьох і по команді заштовхували у гармату.

— От бісові бусурмани! – забубонів Цецеї. – Голубе капітане, а на якого дідька нам оця наша гармата?

— Давній мій друже, невже й ви проти мене? Завтра дізнаєтесь, чому я не стріляю.

Топчу витягли з мішка клапті шкіри – двоє тримали, третій змашував воловим салом. Потім вони перевернули шкіру боком усередину і обгорнули нею ядро.

— Може, вони яйцями збираються стріляти? – в'їдливо мовив Золтаї.

Повернувся гармаш.

— Стань отут переді мною, – сказав йому Добо. – Недавно я помітив, що ти боїшся. Так от дивись: вони цілять у мене, а ти станеш переді мною.

Хлопець, почервонівши, став на вказане місце.

Добо, подивившись униз, побачив Пете і сказав йому:

— Сину мій Гашпаре! В тебе горлянка здорова – гукни-но, що турки зараз стрілятимуть. Хай ніхто не лякається. А жінки, якщо їм лячно, хай ходять по південному боці.

Топчу зарядили всі три гармати ядрами. Три гармаші тримали в руках запалені гноти. Топчу, який стояв позаду них, плюнув собі на долоню, провів нею по голові від потилиці до маківки й подивився вгору на фортецю.

Спалахнув запал, з гармати вирвався дим, полум'я, і один за одним пролунали дев'ять пострілів, які труснули землю.

Фортеця здригнулася від гуркоту. Потім настала тиша.

— Пусте! – Добо з усмішкою махнув рукою і прогнав гармаша вниз.

Дим від пострілів ліниво піднімався вгору.

Але як же це? Три гармати, а гримнуло дев'ять разів!

Відгадка тут ось у чім: егерські гори повторили звук кожного пострілу ще по двічі.

Ось де розпочнеться музика, коли загупають одразу всі триста-чотириста турецьких гармат!

За чверть години на вишку вибіг Пете. За ним приплентався і підручний різника. Він ніс у своїх сильних руках смердюче ядро, з якого ще курів дим.

— Доповідаю, пане капітане: ось воно – ядро, – сказав Пете. – Впало у річку. Водоноси принесли його в шапку.

— Скажи їм, щоб не припиняли носити воду. Не будемо поки що там зачиняти й фортечних воріт.

— А хіба ми не вистрелимо? – спитав і Пете.

— Нині ж неділя, – з усмішкою відповів Добо, – хіба можна стріляти?

Він дивився, як турки охолоджують гармати і як знову їх заряджають.

11

Наступного ранку турецькі гармати присунулися вдвічі ближче до фортеці – тепер вони стояли посеред галявини, та й було вже їх не три, а шість стінопробивних гармат.

Учорашня стрільба минулася даремно. Обложені залишили її без відповіді, і турки, посмілішавши, поставили гармати на відстані пострілу з лука.

Добо знав, що так і буде. Тому вчора він і не захотів відлякувати турків і намарне хвилювати фортечний люд безцільною тріскотнявою.

Ледь розвиднилось, як він уже був на ногах і сам готував гармати для стрільби у відповідь. Ядра він не загортав у шкіру, а просто їх змащував. Порох теж сам дбайливо відміряв спеціальним совком.

— А тепер давай пиж. Заштовхай його гарненько забивачем. Тепер засунемо ядро...

Він довго й старанно наводив гармату, зачекав, поки турки наготуються за своїми прикриттями, і, як тільки гримнув перший постріл турецької гармати, дав команду:

— В ім'я Бога – вогонь!

До дванадцяти угорських гармат було одночасно піднесено гноти, і разом грянули дванадцять пострілів.

Турецькі тури і лафети падали, розривалися, дві їхні гармати перекинулись, одна з них розлетілася на шматки. Скажені зойки й біганина топчу, які ховалися за турами, викликали у фортеці регіт.

— Ну, батьку, – весело сказав Добо старому Цецеї, – тепер ви зрозуміли, чому ми вчора не стріляли?

Добо стояв на мурі, широко розставивши ноги, і обіруч підкручував довгі вуса.

Добо марно хвилювався. Народ у фортеці не так уже і налякався, як він припускав. Відтоді як винайшли порох, Егер більше за всі міста

світу вподобав стрільбу. Та й нині не можна собі уявити, щоб якийсь пікнік, бал пожежників, вибори, гуляння чи любительські вистави минали без салютів. Гармати в місті замінюють афіші. Іноді трапляється, що розклеюють і афіші, але стріляти одначе не забувають. На траві у фортеці завжди валяється кілька мортир, і стріляє з них кожен, кому заманеться.

У фортеці тільки один чоловік упав зі стільця при першому ж пострілі й залементував од страху.

Неважко вгадати, про кого мовиться, якщо навіть і не назву його.

Солдати з боягузом не панькалися: витягли з куточка, куди він заховався, і вивели на вежу в тому вигляді, в якому він був – босого, в жовтому доломані і в червоних штанах.

Двоє тримали його за руки, двоє за ноги, один підпирав ззаду, і всі хором загукали до турків:

— Стріляйте в нього!

Поки заряджали гармати, циган ще сяк-так кріпився, та коли гармата гримнула, він вирвався з рук солдатів і неймовірно довгими стрибками вмить злетів з помосту. Опинившись на землі, він насамперед обмацав себе – чи все на місці, і, наче хорт, помчав до Старих воріт.

— Ой-ой-ой! – кричав він, схопившись за голову. – І чого це тільки я сюди приїхав! Краще б мені ноги корчі скрутили! Ой-ой-ой! Краще б отой поганий кінь осліп, аніж привіз мене сюди!

Того дня Добо розбив усі турецькі гармати, які стояли на Королівському пагорбі.

Завиваючи од люті, топчу порозбігалися. Двох їхніх офіцерів було вбито. Третього понесли на полотнищі намету. На полі лишилися тільки перекинуті й продірявлені тури, три вбитих верблюди, понівечені гармати, порозкидані колеса лафетів.

Та й це ще не все – опівночі Гергей налетів на турків і захопив двадцять коней і одного мула.

Але турки мали так багато коней, людей і гармат, що вже на світанку сплетені з пруття і понабивані землею тури знову стояли на місці. Правда, гармати відкотили тепер подалі й зробили перед ними земляні насипи. Між турами вишикували дванадцять нових гармат, а довкола них клопотались нові топчу й аги.

Тільки глянув перший промінь сонця, як фортеця задвигтіла від страшного гуркоту. Удари були глухі – ядра влучали в мур.

Добо випалив з усіх гармат – і знову поперевертав тури й гармати. Але за зруйнованими турами піднялися нові, і поміж них зно-

ву зяяли своїми жерлами нові гармати. А топчу не розбігалися. За їхніми спинами засів загін джебеджі в блискучих панцирах, тримаючи в руках наготові канчуки з шипами.

— Так, тепер топчу тільки стріляти або загинути.

— Хай стріляють, – стени плечима Добо. – Ми мусимо берегти порох.

І лише іноді давав команду вистрілити з пищалей, щоб перешкодити роботі топчу.

Того дня турки ще не зайняли міста. Піші угорці охороняли ворота фортеці, а кінні – міські ворота.

Турки поки що не ставали з ними до бою. Захоплювати місто вони не поспішали. В порожніх будинках нічим пожитися. А час був літній, і кожному охочіше спалося вночі в наметі чи просто неба.

Старші турецькі офіцери вже два дні об'їжджали верхи гори й пагорки, намагаючись заглянути до середини фортеці. Але туди хіба що птах загляне! На вишки веж та на мури дивися, а що всередині – не побачиш: усе загороджено плотом, сплетеним з пруття й обмазаним глиною, і пліт цей простягнувся поверх мурів між вежами й на площадках веж.

Куди тут стріляти? Отож турки й стріляли навмання по мурах та по плоту.

А всередині фортеці ховалося кілька споруд. Навіть уціліла половина велетенського храму була шедевром будівельного мистецтва. Поряд з ним стояв вимуруваний з різьбленого каменю старий монастир (з тих пір не доводилося угорським солдатам жити в такій красивій казармі). Комендантський палац, споруджений італійським будівничим, оздобив сам Добо, коли одружувався. У вікна вставив справжнє скло, тоді як унизу, в місті, навіть у архієпископському палаці вікна були позатягнуті бичачими міхурами. Подалі стояв палац архієпископа, вибудований ще в ті часи, коли фортечний храм був і собором. Неподалік стояв будинок другого капітана – Мекчеї. У ті часи цю споруду теж називали палацом. Ряди будинків решти офіцерів гарнізону – королівського ревізора, скарбника, архієпископського законника – вишикувалися вздовж північного муру.

А турки все стріляли й стріляли. Їхні гармати випльовували полум'я від ночі до ночі, пробивали мури, рвали, ламали плоти. Коли ж сонце зайшло за Бактайську гору, вони разом вистрілили з усіх гармат, і повсюдно залунав побожний спів табірних муєдзинів: «Аллах акбар!»

Весь турецький табір молився, припавши до землі. Молились і топчу. Муляри у фортеці повитягували свої соколи і ще завидна взялися до роботи, закладаючи камінням проломи в стіні.

12

Обидва паші похитували головами. Обидва вони постаріли у битвах і, де б не пройшли, всюди залишали за собою руїни, а володіння султанові простягалися все далі й далі.

Ось постривайте, казали вони, ввійдемо до міста – почнемо і звідти пробивати мури.

На четвертий день турки вдерлись у місто. Виявилось це для них пустим ділом: тисячі драбин і тисячі молодих воїнів проти частоколу, обмазаного глиною.

Угорцям, які чатували біля міських воріт, наказано було негайно відступити, тільки-но турки з'являться на мурі. Вони й залишили місто. Відступили в цілковитому порядку, з барабанным боєм і повернули до фортеці.

Тоді Арслан-бей наказав підкотити під храм Богородиці чотири великі стінопробивні гармати і навів їх на вежі, де, німуючи, стояли угорські гармати.

Гармаші Арслана стріляли набагато краще, ніж топчу.

Ядра пробивали мури й пліт з боку міста. Найбільше перепало Землянній вежі. Кілька ядер залетіло навіть до фортеці, викликавши переполох. Але народ дуже швидко догадався, під якими мурами потрібно ходити, щоб ядра не зачепили.

Того ж дня турки зняли хрести з обох міських церков і на їх місце прикріпили півмісяці. Віттарі повикидали, ікони спалили. І вже опівдні з дзвіниці пронизливо пролунала тягуча пісня муедзинів: «Аллах акбар! Ашхаду анна ла іллахі ілл Аллах! Ашхану анна Мохамед arrasулу Аллах! Хейя аллашалах! Хейя алал-фалах! Аллах акбар! Ла ілла-хі ілл Аллах!»⁸¹

Опівдні, коли всі офіцери обідали разом, Добо був мовчазний і серйозний.

⁸¹ Аллах великий! Нема бога, крім Аллаха, а Мохамед пророк його! Прийдіть на службу божу! Прийдіть славити Аллаха! Аллах великий! Нема бога, крім Аллаха! (тур.).

Вістей від короля все ще не було. Вночі повернувся вивідувач від егерського архієпископа. Архієпископ просив передати, що в нього нема ні грошей, ні солдатів, але він буде молитися за відважних захисників фортеці.

Жоден м'яз не здригнувся на обличчі Добо, коли він вислухав відповідь, тільки брови його зсунулися ближче.

Журився він і за Лукачем Надем. Хоробрий був офіцер. Завжди любив підстерегти турка: налетить зненацька на великий турецький загін, зітнеться – і шукай вітра в полі! Як же йому тепер повернутись у фортецю, коли кільце облоги замкнулось і турецькі намети рябють аж до Фелнемета! А може, турки вже наздогнали його?

Під час обіду доповіли, що Антала Надя вбило ядром.

Борнемісса схопився на ноги.

— Пане капітане, дозвольте вдарити по туркові! Душа мені болить, що ми залишили міські ворота, ні разу навіть не махнувши шаблею.

Заговорив і Будагазі, офіцер з підкрученими вусами:

— Пане капітане, хай турки побачать, що ми не лише вночі, а й вдень не боїмося нападати на них!

Пете теж випнув груди:

— Хай нас мало, але у нас один кинеться на сотню турків.

Очі Добо повеселішали.

— Я не заперечую. Але чи варто через це припиняти обід.

Більше про турків мови не заводили – Добо заговорив про вилазку тільки після обіду:

— Нападять на піших біля храму. Налетіть, пробийтеся крізь них й одразу скачіть назад. Негайно! Рубайте на всьому скаку – хто скільки встигне. Під час вилазки ніхто не командує, ніхто не чекає команди старшого офіцера – інакше вам не вберегти голів. Рубай, коли наліво-направо і мчи назад! Дозволяю для вилазки взяти сто чоловік.

Офіцери наділи кольчуги, схопили зброю і скочили на коней. Усі солдати поривалися їхати з ними, але Гергей сказав:

— Поїдуть лише ті, кого я сам виберу.

Асаби, лагумджі, піади⁸² обідали на лужку перед церквою. Того дня на обід у них була одна щерба. Всі вже з'їли її і засунули ложки за пояс. Взятися за хліб з цибулею. Дехто заїдав динями, огірками та іншою зеленню. Всю цю картину з фортеці було добре видно. Від

⁸² Піад – піхотинець (тур.).

фортечного муру турків відділяли тільки рівчаки та ринкова площа. Побіля будинків, що оточували площу, зібралось юрмище яничарів, які весело реготались. Один спритник підкидав у повітрі кинджал, а за ним диню. Спочатку ловив кинджал, а на його лезо підхоплював диню.

Другий яничар приніс йому кавуна. Вони про щось перемовилися – мабуть, побилися об заклад, і перший яничар підкинув угору кавуна, а другий шаблю.

Третій яничар штовхнув спритника ззаду. Кавун упав на землю і, на велику радість солдатів, розлетівся на шматки. Всі реготали, шкірилися, наминали дині й кавуни.

Фортечні ворота були ще відчинені. Селяни невтомно носили воду до фортеці. Вони ще вчора ганяли на водопій і корів, і овець, а нині лише коней. Відчинені ворота не спокушали турків навести міст через річку і напасти на ворота. Дістали б кілька куль у бік, та й по всьому. Турки знали, що хоча ворота й відчинені, та це роззявлена паща з гострими іклами. Припустимо, почали б вони стріляти в селян. Ну й що? У беззбройних стріляти не заведено. А якби турки й зважились на це, з фортеці теж почали б стріляти в турецьких солдатів, коли ті напуватимуть у річці коней та верблюдів.

Загавившись, яничари не помітили, що угорці перестали раптом напувати коней і носити воду з річки.

Та і як їм було помітити! Бо й тривало це якісь дві-три хвилини. Вони навіть уваги не звернули, що на мурах з'явилося більше, ніж звичайно, люду, особливо лучників і стрільців. Та коли зчинився гуркіт, яничари стрепенулися. Не встигли вони й оглянутись, як із фортеці бабахнули гаубиці й заплювали їм очі цвяхами, кулями і всіляким заліз'яччям. Довгим ланцюгом з фортеці вихопилися вершники. Борнемісса був легко вбраний – в самій лише шкіряній чумарці. Золтаї стрясав кулаками. Пете підстрожував коня. У Будагазі шапка була збита набакир. Фюгеді мчав разом з найвідчайдушнішими солдатами. Його молодецька чуприна маяла на вітрі.

Вихором перемайнули вони через річку і, не чекаючи команди, взялися колошматити турків.

— Аллах! Аллах!

Перескакуючи через турків, угорці миттю опинились на великому, зарослому портулаком майдані, куди пополудні падає тінь від архієпископського собору.

Турецькі солдати, які там сиділи, нажахано озираючись, кинулись тікати, деякі спинилися й повихоплювали шаблі.

Вершники налетіли на них. Гарячі коні неслись, наче вогненні дракони. Тисячі турків тікали, немов стадо, налякане вовками. Угорці летіли, насадаючи їм на п'яти.

— Бий клятих дияволів!

Але з провулка з гомоном вискочила підмога: кінні акинджі, генюллю⁸³ і яничари з рушницями і списами.

Якийсь яничар у білому ковпаку наставив списа у груди Гергею, ось-ось скине його з коня.

Та двічі блиснула шабля Гергея. Перший удар – списа зламано, другий удар – турок упав горілиць.

— Ісусе! Ісусе! – кричали з веж. – Ісусе, поможи!

— Аллах! Аллах! – лементували турки.

Угорці, розлетівшись по площі, вертілися на конях, виблискували в повітрі шаблями. І все ж один яничар поранив у груди коня Міхая Горвата. Кінь упав. Горват зіскочив і зарубав яничара, потім другого. Але тут його шабля переломилася. Третьому він тільки зацідив кулаком по носі й кинувся бігти через опустілу площу просто до фортеці.

Решта ж летіла вперед, трошачи все на своєму шляху. Будагазі підняв шаблю, готуючись завдати страшний удар, аж тут яничари, притиснуті до будинку, дали залп з рушниць. Шабля випала з рук Будагазі, і четверо яничарів гуртом накинулися на нього з шаблями і списами. На підмогу поспішив угорський витязь у синьому ментіку. Яничари закололи його.

— Хто це? – питали один у одного люди, які стояли на фортечній стіні.

— Габор Оросі, – з жалем сказав Мекчеї.

Але Будагазі, знайшовши рятівну лазівку, повернув коня і, пригнувшись до його шиї, помчав назад.

Повернула й решта.

Головною вулицею на підмогу туркам лавою неслася тисяча акинджі.

— Аллах! Аллах! Язык сана!⁸⁴

Гергей об'їхав їх своєчасно. Він дав чималого гаку і помчав на вулицю Капітулу. Там теж кишіли турки. Та серед них виявилося біль-

⁸³ Генюллю – доброволець (тур.).

⁸⁴ Горе тобі! (тур.).

ше піших, аніж кінних. Коли піші стрімголов кинулись тікати, вони лише стали на заваді вершникам – не могли ж ті давити своїх. Однак назустріч угорцям уже неслися чвалом перси-гуреби. Вони й налетіли на несамовиту сотню, яка шалено мчала з Гергеєм на чолі. Та марно!

Угорці прорубали собі кривавий шлях; гуреби падали, валились, як вихором розкидані снопи.

Тільки тепер стало помітно, наскільки слабкий маленький турецький коник у порівнянні з великим і сильним угорським конем. Десять угорських вершників могли розтрощити сотню турецьких. А коли вже угорець збивав котрогось турка, тому вже не хазяйнувати в Егерській фортеці!

Кінні солдати Гергея помчали назад.

Геть від воріт!

Радісні крики пролунали з фортечної стіни і змішалися з шумом і тупотінням загону, що повертався.

Занепокоєно дивився Добо, як з міських провулків усе ще вискакували акинджі і джебеджі, поспішаючи на підмогу своїм.

— Вогонь! – вигукнув Добо.

Гримнули рушниці, заспівали стріли. Передові частини турків повернули назад, і почалася товчія.

Раптом на фортечній стіні пролунав дикий вереск, схожий на жахливий крик осла. Всі подивилися туди. Виявилося, що то репетує циган. Люто підстрибуючи, він погрожував туркам шаблею:

— Горе вам, турецькі пси!

Наші вершники, скориставшись сум'яттям турків, весело мчали вгору і на змилених, закривавлених, спітнілих конях проскочили у фортечні ворота. Мешканці фортеці зустріли витязів захопленими вигуками.

Сутичка тривала не більше п'ятнадцяти хвилин, але на церковній площі, на ринку й на вулиці Капітулу було повно вбитих і поранених турків. Перелякані турки, не тямлячись від люті, тікали, час від часу зупиняючись і потрясаючи кулаками.

І на другий день Добо не звелів зачиняти ворота, які виводили до річки. Нехай люди з ранку до вечора виходять із фортеці. Нехай турки бачать, що Егер спокійно зустрічає облогу.

Ворота були розчинені навстіж, навіть озброєних вартових не видно. Правда, під склепінням воріт стояло сто двадцять солдатів, а біля віконця сидів воротар, при першому ж помаху якого мала тут же впасти органка, тобто схоже на органні труби залізне пакілля,

яке перекивало вхід до вежі. Трохи далі у воротах стояла й мортіра. А міст можна було підняти й тоді, коли на ньому повно людей.

Кінні солдати й водоноси раз у раз входили й виходили. Солдати напували коней, водоноси носили воду в камінне водосховище фортеці. Був у фортеці й колодязь, та одного колодязя мало, щоб забезпечити водою дві тисячі чоловік, безліч коней, волів, овець. Отож води довелося наносити якомога більше.

На протилежному березі річки напували коней турецькі вершники. Піші турки теж підходили до річки напитися.

Добо загатив річку, вода в ній піднялась і на середині доходила пояса. Турки не чіпали греблю – їм води потрібно було ще більше, ніж угорцям. Вода була їм необхідна щоденно, і не тільки худобині, а й людям. У місті колодязя не було, лише на схилах гір били джерела.

Егерські селяни-водоноси звикли до турків, а сьогодні опівдні вони побачили, як угорські солдати гнали й трошили їх; тому, набираючи і наливаючи воду в бочки, водоноси не могли утриматися, щоб не гукнув котромусь із турків:

— Ходи сюди, куме, якщо не боїшся!

Турок не розумів, що йому кажуть. Він бачив лише рух голови. І сам теж кивав: мовляв, іди ти сюди!

Посміхався й інший турок, теж починаючи підкликати угорців. І ось уже п'ять-шість турків і стільки ж угорців підкликають один одного.

На протилежному березі велетень курд у брудній чалмі, підкотивши холоші, мив поранену ногу. Він встав і спустився у річку, присунувши своє широке обличчя з рудими вусами до угорця, і крикнув:

— Ну ось, я тут! Чого вам?

Але селяни не відскочили. Вони теж стояли у воді у попідкочуваних штанах. Один з них несподівано схопив курда за руку й перетягнув до своїх.

Поки ошелешені турки отямались, четверо селян, підштовхуючи курда, тягнули його між водовозними бочками, а решта наставили списи на бусурманів, які через річку поспішали курдові на підмогу.

Курд кричав, виривався. Але його тримали міцні руки. Доломан полоненого тріщав по всіх швах, гудзики й шнури повідлітали. Чалма впала з голови, з носа пішла кров.

— Досить! – зарепетував він і кинувся на землю.

Проте на підмогу ніхто не приходив. Курда потягли за ноги, і з такою швидкістю, що він не міг встати, аж поки його не втягли у фортецю.

Там його поставили перед Добо.

Пиху як вітром здуло. Полонений струсив із себе порох і, приклавши руки до грудей, низько вклонився. Ноги в нього підкошувалися.

Добо завів полоненого до комендантської зали. Сам сів біля панцирника, якій висів на жердині, і навіть не наказав закувати полоненого в кайдани. Покликав Борнеміссу – тлумачем.

— Як тебе звати?

— Джекідж, – відповів турок, задихаючись і кліпаючи налитими кров'ю очима.

— З чиїх ти військ?

— Ахмеда-паші.

— Хто ти?

— Піад.

— Тобто піший?

— Так, пане.

— Ти брав участь у штурмі Темешвара?

Курд показав свою ногу – на гомілці в нього червонів свіжий, досить довгий рубець.

— Так, пане.

— Чому впала наша фортеця?

— Таке було веління Аллаха.

— Дивись, упіймаю на брехні – тут тобі й кінець! – сказав Добо, піднявши пістолет.

Курд уклонився. По очах було видно, що він зрозумів.

Добо не мав ніяких точних відомостей про облогу Темешвара. Знав лише те, що Темешвар був укріплений краще, аніж Егер, що ворожих військ під його мурами зібралось вдвічі менше, ніж тут, і фортеця все-таки впала.

Під час допиту у залі було кілька офіцерів, які змінилися з караулу: Пете, Золтаї, Гегедюш, Томаш Бойкі, зброєносець Криштоф і егерський староста Андраш.

Вони сиділи довкіл Добо. Лише Криштоф стояв позаду нього, обіпершись ліктями об спинку крісла, та босий, з поголеною головою полонений зупинився за чотири кроки від Добо.

Полоненого стерегли два стражі зі списами.

— Коли ви прибули під Темешвар?

— На п'ятий день місяця реджеба (двадцять сьомого червня).

— Скільки ви мали стінопробивних гармат?

— Великий паша взяв з собою двадцять зарбзенів.

Бойкі гарикнув:

— Бреше!

— Не бреше! – відповів Добо. – Решта була у Верхній Угорщині в Алі-паші.

І він продовжував допит:

— Скільки зарбзенів привіз із собою Алі-паша?

— Чотири, – відповів курд.

— Отже, у них всього шістнадцять стінопробивних гармат. Так казав і мій вивідувач.

Добо знову повернувся до курда.

— Розкажи, як проходила облога тієї фортеці. Не приховую, я питаю це в інтересах нашої оборони. Осмілишся збрехати бодай в одному слові – більше ти на цьому світі не живеш! А скажеш правду – з Богом тебе відпущу після облоги.

У словах Добо прозвучала залізна твердість.

— Ваша милість, – вдячно відповів зраділий курд, – блаженство душі моєї буде й на вустах моїх! – І говорив далі до ладу й сміливо: – Великий паша так же, як і тут, видивився найслабший мур, найущербнішу для нападів частину фортеці й стріляв по ній, руйнував її доти, доки не вдалося взяти її приступом...

— Яка частина фортеці виявилася там найслабшою?

— Потаємна вежа. Ми взяли її з великими боями. Люди падали, наче колосся під серпом. Там і мені встромилася в ногу стріла. Після падіння Потаємної вежі німці й іспанці зрадили захисників – вони передали, що здадуться, якщо їм дозволять мирно піти. Паша дав слово не чинити їм зла...

Поки курд говорив, зовні весь час гуркотіли гармати, а після цих його слів почувся страшний удар і тріскотнява. Ядро завбільшки з чоловічу голову пробило дах палацу і, впавши разом із хмарою пилу, піску і вапна поміж Добо й курдом, закрутилося на підлозі.

Курд відсахнувся. А Добо, лише на мить глянувши на ядро, яке все ще куріло й пахло порохом, спокійно сказав, наче нічого не сталося:

— Кажі далі!

— Народ у фортеці... – забурмотів полонений, – народ у фортеці... – Дихав він так глибоко й уривчасто, що не міг говорити.

Зброєносець Криштоф вийняв із кишені гаптовану хустину й змахнув з обличчя коменданта, з його шапки й одягу білу вапняну пилку. За цей час курд встиг отямитися.

— Далі, – повторив Добо.

— Люди хотіли забрати з собою все. У цьому й була їхня біда. Лошонці випросив день на лаштування. І коли наступного ранку гяури виходили з фортеці, солдати наші, побачивши, що переможені залишають їх без здобичі, дуже розсердилися. «Невже для того ми тут билися двадцять п'ять днів, – казали вони, – щоб захисники фортеці забрали з собою все добро!» І почали хапати з підвід усе, що трапляло під руку. Християни не чинили опору. Тоді наші люди осатаніли від зажерливості. Їхньою здобиччю ставали насамперед діти й молоді жінки. Мушу сказати вам, пане витязю, що навіть на невольницькому ринку в Стамбулі не знайти таких красунь, які були там.

— Виходить, паша не виставив варти?

— Виставив, але марно. Коли пішли шеренги християнських військ, схопили красивого юнака, зброєносця Лошонці. Зброєносець закричав. Лошонці оскаженів. Розгнівалася і решта угорців, повихоплювали шаблі й накинулися на нас. Щастя наше, що там стояли джебеджі в обладунках, а то б угорці пробилися...

Добо знизав плечима.

— Джебеджі? Ти, певно, гадаєш, що коли хтось прикрився шматком заліза, то він уже непереможний. справа не в обладунках, а в тому, що угорців було мало.

До зали залетіло друге ядро; воно пронеслось поміж старовинними знаменами, які прикрашали стіни, і пробило підлогу.

Офіцери встали. Гегедюш вийшов. Решта, побачивши, що Добо не встає з місця, залишилися.

— А де ж напнув свій намет Ахмед-паша? – спитав Добо.

— У заказнику біля Мелегвіза.

— Так я й гадав, – зауважив Добо, кинувши погляд на своїх офіцерів, і знову звернувся до курда: – Скажи, в чому головна сила ваших військ? – І він пильно подивився йому в очі.

— В яничарах, у гармашах і в тому, що нас тьма-тьмуца. Ласкавий Алі-паша – удатний полководець. В одній руці він тримає велику винагороду, в другій – канчук із шипами. Хто з його наказу не йде вперед, того ясаули періщать ззаду канчуками.

— А в чому слабкість вашого війська?

Курд замислено повів плечима.

Очі Добо увіткнулися в нього, наче два кинджали.

— Що ж, пане, – заговорив нарешті курд, – якби я розкрив усю свою душу біля ніг твоїх, наче розпечатаного листа, і то зміг би сказати одне: військо наше славилося силою й тоді, коли воно було розділене на дві частини. Бо ж примусило здатися близько тридцяти твердинь, і ніхто його не подолав. Що ж тут казати про слабкість війська!

Добо подав знак солдатам, які стояли за спиною полоненого.

— Зв'яжіть його і вкиньте до темниці, – сказав він і піднявся з місця.

Третє гарматне ядро впало якраз на те місце, де тільки-но сидів Добо, рознесло на тріски різьблене крісло чудової роботи і закутилося трохи далі біля колони.

Добо навіть не озирнувся. Взяв у Криштофа свій буденний сталевий шолом і надів на голову. Потім він піднявся на вишку Казематної вежі і став придивлятися, яка з гармат б'є по палацу. Навів на неї три свої гармати й з усіх трьох вистрілив одночасно.

Плетені тури перекинулися. Розгублені топчу заметушилися. Гармата замовкла. Добо не марнував пороху!

— Добрий постріл! – зраділо вигукнув Гергей.

Коли вони спускалися з вежі, Гергей зупинив Добо і, усміхаючись, сказав:

— Курда, славний пане капітане, ви змусили присягтись, а от з тлумача взяти присягу забули.

— А ти що – спотворив його слова?

— Авжеж. Коли ви, пане капітане, спитали, в чому головна сила турецького війська, я про дещо змовчав. Бо ж курд відповів, що Алі своїми чотирма гарматами може зруйнувати більше, ніж Ахмед двадцятьма. Отож ясно, що Алі стрілятиме доти, доки не впадуть усі фортечні мури.

Добо знизав плечима.

— Просимо, хай буде такий люб'язний.

— Тільки про це я і змовчав, – закінчив Борнемісса. – Якщо ви вважаєте потрібним, пане капітане, можете сказати це й іншим офіцерам.

Добо подав йому руку.

— Добре ти вчинив. Не варто надміру непокоїти людей у фортеці. А тепер скажу тобі те, чого й курд не знав: у чому слабкість турецького війська. – Схрестивши руки, Добо притулився до муру. – Можливо, завтра заговорять одночасно всі тринадцять зарбзєнів. Та ще й почнуть смалити з сотні чи й з двох сотень гармат. Виламуватимуть ворота, валитимуть вишки. Але на все це потрібен час – очевидно,

кілька тижнів. А тим часом це величезне військо треба годувати. Як ти гадаєш, могли турки привезти з собою стільки харчових припасів, скільки потребує отаке військо? Як ти гадаєш, чи вдасться їм постійно добувати провіант? А хіба змерзлі, голодні солдати, які виростили в теплих краях, полізуть на ці мури, коли в жовтні випаде іній?

Поряд гепнулося ядро, виривши в землі глибоченьку яму.

Добо подивився вгору на гармашів і вів далі:

— Люди відважні, поки бачать, що й ми відважні. Найголовніше – не здавати фортеці, поки у турків є припаси, поки не вдарять морози, а там і королівське військо підійде.

— А якщо вони все-таки роздобудуть харчові припаси, у жовтні іній не випаде та й королівські війська не підійдуть?

Коли б Гергей вимовив ці ж слова так багатозначно, що за ними вчувалося б і четверте запитання, Добо, напевно, тут же наказав би закувати його в кайдани. Але сказав усе це Гергей, дивлячись йому в очі й усміхаючись. Та й питав він, можна гадати, не для того, аби Добо відповів, а просто й довірливо з ним розмовляючи, хотів дізнатися, чи має Добо підстави ще на когось розраховувати.

Добо знизав плечима.

— А хіба егерський архієпископ не просив переказати, що він за нас молитиметься?

Того ж дня надвечір жінка, закутана в чорну чадру, квапливо перетнула ринкову площу. З нею йшов лише хлопчик-сарацин років п'ятнадцяти і величезний табірний пес.

Коли підійшли до річки, пес тут же кинувся у воду, а жінка, заламуючи руки, ходила берегом туди й сюди і раз у раз позирала на фортечні ворота. Щовечора міст через рів піднімали і, зачинивши їх зсередини, заграбовували залізними брусами завтовшки з руку. Жінка, певно, чекала, щоб підняли міст. Тоді вона перейшла річку вбхід, навіть не піднімаючи сукні.

— Сину моя! – пронизливо закричала вона у ворота. – Моя сина! – крикнула вона знову по-угорськи.

Добо доповіли, що біля воріт стоїть мати маленького турецького хлопчика.

— Якщо хоче ввійти, впустіть, – сказав Добо.

У полотнищі підйомного мосту, який був одночасно і ворітьми, відчинялися маленькі залізні дверцята.

Але жінка злякано позадувала.

Пес загавкав.

— Моя сина! – знову гукнула жінка.

Вона підняла вгору якийсь вузлик, мабуть, із золотом. Потім почала пересипати золоті монети з однієї долоні в другу. Дверцята знову зачинилися.

Туркенья ходила туди й сюди біля воріт. Підняла чадру і, витираючи білою хустиною слюзи, що котилися по обличчі, безперервно голосила:

— Селім, сина моя!

Нарешті вона навіть постукала у залізні дверцята.

Дверцята знову прочинились, але жінка й тепер відсахнулася.

Тоді на воротній вежі з'явився Гергей, ведучи за руку хлопчика.

— Селіме!.. – заверещала туркенья. Здавалося, що з оцим криком з її грудей вирвалася і її душа. Вона простягнула руки до дитини: – Селіме! Селіме!..

— Анам! – заплакав і хлопчик.

Пес заскавчав, потім застрибав і загавкав.

Гергею з фортеці не дозволялося кричати, але хлопчикові це не було заборонено, і він гукнув матері:

— Мамо, після облоги ти зможеш виміняти мене на раба-християнина!

Жінка впала на коліна і, наче бажаючи обняти своє дитя, простягла до нього руки. Коли ж хлопчик зник, вона рукою довго посилала йому вслід поцілунки.

Пітьма тієї ночі огорнула й фортецю, і місто, і гори, і небо – увесь світ.

Добо ліг пізно, але опівночі знову обійшов усі вежі. На ньому був довгий плащ із товстого сукна, на голові – чорна оксамитова шапка, в руці – список вартових.

Старшим караульним офіцером тоді був Золтаї. Побачивши Добо на Шандоровській вежі, він мовчки віддав салют шаблею.

— Ти хочеш мені щось сказати? – запитав Добо.

— Я щойно перевірів усе довкіл, – зауважив Золтаї. – Люди на своїх місцях.

— А муляри?

— Працюють.

— Ходімо зі мною. Я довіряю тобі, але вартові повинні бачити, що і я напоготові. Візьми цей список.

Вони почали обходити вежі. Золтаї уголос по списку зачитував імена. Гармаші на вежах були оповиті пільмою, вартові біля гармат скидалися на чорні тіні. Перед нішами стін і вежами горіли багаття. Біля них грілися, чекаючи зміни, вартові.

У фортеці панувала тиша. Чулося тільки обережне стукотіння і клацання – це муляри штукатурили мури.

Добо підійшов до виступу вежі. З бійниці кожні п'ять хвилин з'являвся підвішений до списа ліхтар – він викидав за мур і за рів двадцятисажневе вогняне крило.

Потім, коли списа забирали, таке ж вогняне крило розтинали пільму біля іншої вежі.

Добо зупинився біля західних воріт. Вартовий віддав честь. Добо взяв від нього списа й послав його по воротаря.

Вартовий побіг сходами нагору. Чути було, як він будив воротаря:

— Дядьку Мігаю!

— Ну?

— Біжіть донизу, та мерщій!

— А чого б це?

— Пан капітан прийшов.

Стукіт (воротар зіскочив з ліжка). Шурхіт (натягнув чоботи). Брязкіт (схопив шаблю). Тупотіння (збіг дерев'яними сходами).

І довговусий чоловік у сіксайському сір'яку зупинився перед Добо. Один його вус стирчав догори, а другий – униз.

— По-перше, – сказав Добо, повертаючи списа вартовому, – якщо ти солдат, не кажи молодшому сержанту «дядьку Мігаю». Не кажи також: «Біжіть донизу, та мерщій!» Говорити треба так: «Пане молодший сержант, вас викликає пан капітан». Такий порядок. Ну, нехай це ще в час облоги. Гірше те, що звернувся ти до нього правильно. Хто спить роздягнутий, той не пан молодший сержант, а всього лише дядько Мігай. А бодай би такого молодшого сержанта сімдесятифунтовим ядром придавало! Та хіба ж можна в обложеної фортеці спати у спідньому!

Від цього грізного запитання у Мігай похилився вус, який стирчав угору.

Добо не вгавав:

— Від сьогодні зробіть ласку кожну ніч спати отут на землі, під воротами! Зрозуміли?

— Зрозумів, пане капітане.

— По-друге, запам'ятайте: надалі міст не опускатимемо, а органку спустимо, за винятком одного бруса. Як тільки почнетесь приступ, ви опустите і його, не чекаючи окремого наказу. Зрозуміли?

— Зрозумів.

Не минуло й п'яти хвилин, як один за одним упали товсті гострі кілки і перегородили зсередини склепінчастий прохід. Утворений отвір був достатнім для того, щоб у нього могла пролізти людина.

Добо піднявся на церковну вежу, оглянув гармати, а також гармашів, з яких одні спали, а інші пильнували. Потім, схрестивши руки на грудях, уп'явся поглядом у нічну далину.

Небо було чорним, але земля, куди не глянь, ряхтіла тисячами червоних зірок. То світилися вогнища турецького стану.

Добо стояв непорушно, вдивляючись у далечінь.

Раптом у нічній темряві з північного боку пролунав пронизливий чоловічий голос. Він зринув десь неподалік із безпросвітної п'тьми:

— Гергею Борнемісса! Королівський лейтенанте! Чуєш?

Тиша, тривала тиша.

І знову розлігся той же голос:

— Ти маєш турецьку каблучку, а в мене угорський хлопчик. Каблучка моя, а хлопчик – твій син.

Тиша.

Знову крик:

— Якщо хочеш одержати дитину, вийди до ринкових воріт. Віддаси каблучку – поверну тобі сина. Відповідай, Гергею Борнемісса!

Добо бачив, як вартові обернулися в той бік, звідки долинав крик, але в п'тьмі нічого не можна було розрізнити.

— Мовчіть! – буркнув Добо, дзенькнувши шаблею.

Ніхто не відповів.

Знову пролунав крик:

— Не віриш!.. Так повіриш, коли я кину тобі голову твого сина!

Добо озирнувся праворуч, ліворуч. Знову дзенькнула шабля.

— Не здумайте сказати це панові Борнеміссі! Хто мовить хоч єдине слово йому чи комусь іншому, бігме, звелю всипати двадцять п'ять палиць.

— Спасибі, пане капітане, – хрипко сказав хтось за спиною Добо.

Це був Борнемісса.

Він прив'язував до стріли чорне клоччя і, намащуючи його смолою, говорив:

— Щоночі кричать отаку нісенітницю. Минулої ночі кричали Мекчеї, що дружина передає йому вітання з шатра Арслан-бея.

Він умочив стрілу в глек з олією і вів далі:

— Моя дружина і син у Шопроні. Ні влітку, ні взимку вони не виїжджають звідти.

Знову крик:

— Чуєш, Борнемісса! Твій син у мене. Через годину підійди до воріт, побачиш його!

Гергей уклав стрілу в лук, підніс до вогню й миттю випустив у той бік, звідки долинав крик.

Вогненною кометою розітнула стріла темряву, на хвилю осяяла пагорб на сході, звідки щоранку сходило сонце.

На пагорку стояли два турки в каптанах. Один тримав у руці рупор. У другого око було перев'язане білою хустиною.

Дитини з ними не було.

Трапилася вночі й інша пригода.

Варшані попросив пустити його. Вартові знали, що вони зобов'язані будити Добо при з'яві будь-якого вивідувача.

Але будити Добо не довелося – він усе ще стояв на Церковній вежі і грів руки коло вогню.

— Ну, що нового?

— Насмілюсь доповісти, всі зарбзени налаштовано. Три стоять в палаці у Хецеї. Стрілятимуть також з гармат і гаубиць. Зарбзени проби-ватимуть мур з боку міста у двох місцях, а з боку пагорбів – у трьох. З п'ятдесяти позицій стрілятимуть інші гармати. А в час денної молитви вибіжать хумбараджі й зі списів та з пращ почнуть тисячами кидати гранати. Ой, ой, ой! – мало не плачучи, похитав головою вивідувач.

— Отже, – спокійно сказав Добо, – обстрілюватимуть Казематну вежу, зовнішні укріплення, Старі ворота. Що ще скажеш?

— Усе, пане капітане!

— Бажаєш іще щось розповісти?

— Нема чого більше доповідати, ваша милість... Тільки ось... дуже вже мало нас, а небезпека велика... Може, краще б...

Договорити Варшані не вдалося – Золтаї вліпив йому такого ляпаса, що у Варшані кров з носа бризнула аж на мур.

Добо підняв руку.

— Не чіпай.

І коли Варшані, витираючи кров, понуро подивився на Золтаї, Добо примирливо сказав:

— Хіба ти не знаєш, що кожен, хто насмілиться бодай натякнути на здачу кріпості, має бути страчений?

— Я – вивідувач, – пробуркотів Варшані, – мені платять за те, щоб я все говорив.

— Годі, – сказав Добо. – Цієї ж ночі присягнеш. А потім я подбаю, щоб ти золотом втер свого носа. Ходімо!

Вони пройшли повз колодязь, біля якого Гергей разом з циганом І чотирма селянами начиняв гранати порохом.

Удень і вночі п'ять чоловік виготовляли снаряди. Навчав їх Гергей.

Доводилося працювати й ночами, щоб на випадок несподіваного приступу не почалася метушня через брак гранат.

Добо покликав до себе Гергея. Всі троє увійшли до палацу.

Там Добо висунув шухляду письмового столу і, повернувшись до Гергея, мовив:

— Напиши листа Салкаї і дай йому знати, що ні від короля, ні від архієпископа підмоги нема. Хай поквাপить комітати й міста.

Поки Гергей писав листа, Добо в сусідній кімнаті приводив до присяги Варшані. Присягнувши, Варшані сказав:

— Добродію, я знаю, кому служу. Якщо фортеця вистоїть, я думаю, мені більше не доведеться одягати це блазенське вбрання.

— Правильно кажеш, – відповів Добо. – На тебе чекає винагорода. Але і без будь-якої винагороди мусиш служити батьківщині.

На столі стояв глек з вином. Добо поставив його перед вивідувачем:

— Пий, Імре!

Варшані мучила спрага. За один дух він вихилив глек до дна, витер вуса, і по його очах було видно, що йому хочеться сказати слова вдячності. Але Добо випередив його:

— До турків ти тепер не повернешся. Негайно вирушай з цим листом до Сарвашке. Почекаєш там, поки повернеться Міклош Ваш від короля і архієпископа. Якщо вдасться, приведеш сюди й Міклоша. А не вдасться, повертай сюди сам. Скажи, в турецькому стані пароль є?

— Де там, добродію! Коли хто одягнений у турецький одяг, а до того ж ще знає кілька слів по-їхньому, може спокійно ходити по табору, як свій. І все-таки чого ви затопили мені по пиці?

У сусідній кімнаті дзенькнули остроги Гергея. Добо встав, щоб послухати листа.

Наступного дня, шістнадцятого вересня, сонце встало з-за гір під ревіння й гуркіт гармат.

Земля двигтіла. Гарматний дим темними клубами здіймався до хмар і першої ж години застелив сонце і блакитну баню неба.

Вежі й мури гули й тріщали. До внутрішнього двору фортеці кулі сипались упереміш зі снарядами. Падали вогняні стріли й вогняні кулі. Всюди гупали й крутилися гарматні ядра. Ні люди, ні тварини вже не почувалися в безпеці.

Але народ у фортеці був готовий до найгірших випробувань. Ще вночі Добо сурмами розбудив солдатів.

Частина їх доточувала тин у тих місцях, звідки можна було чекати наступного дня обстрілу. Найвище підняли тин проти будинку протоієрея Хецеї. Другому загону Добо наказав принести коров'ячі шкури, зібрані ще до облоги, і шкури недавно вбитих волів. Їх поклали в кадовби з водою.

Третій загін носив до зовнішніх укріплень, до Казематної вежі й воріт колоди, бочки, мішки з землею, щоб на випадок пролomu все було під руками.

Скільки знайшлось у фортеці порожніх відер, усі понаповнювали водою. З підвалів та приміщень, які були на першому поверсі, повиносили все зайве і поставили туди ліжка. Ріпа, гарбузи, капуста, сіль – усе, що не могли поспувати ядра, опинилося нагорі. А їх місця позаймали люди, які працювали та відпочивали.

Корів та коней позаводили до глибоких і великих підземних приміщень.

Північні й східні стіни будинків позавалювали землею. На ринковій площі всюди, куди вже падали ядра, викопали рови і насипали перед ними земляні бруствери – нехай ядра ударяються в них.

У фортеці не лишалося нічого, що могло б спалахнути, крім даху хліва, копиці сіна, яка стояла біля хліва, невеликої скирти пшениці й ожереду соломи, призначеної для підстилки худобі.

Добо наказав зірвати з хліва дах – хлівом ця будівля бувала лише в мирний час, – а копицю сіна звелів накрити мокрими коров'ячими шкурами. Шкур вистачило й на те, щоб накрити й солому.

За наказом Добо мокрі шкури порозкладали всюди, де могла виникнути пожежа: на горищах будинків і на обложних помостах.

Біля помостів поклали запас намочених шкур, щоб не бігати по них далеко, якщо доведеться гасити вогонь.

Усе населення фортеці було зайняте цією роботою, коли вдарили гармати. Перше п'ятдесятифунтове ядро влучило у куховарню і розстрожило купу посуду. Жінки саме розпалювали кухонну піч, виймали борошно й сало, готуючись варити їжу солдатам. Штовхаючи одна одну, вони кинулися з куховарні геть хто не міг пробитися до дверей, вискакував у вікно.

А ядро крутилося, вертілося серед потовченого посуду, дерев'яних мисок, розбитих горщиків.

Мекчеї, помітивши з конюшні, що до куховарні влетіло ядро, мерщій побіг туди.

— Що там таке? – гукнув він до жінок, розкидаючи руки, щоб затримати їх.

— Ядро впало!

— Повертайте, повертайте назад! За мною!

І він поспіхом увійшов до куховарні. Вхопив за вушка дерев'яний шаплик з водою і вилив її на ядро.

— Ну, – сказав він, відкинувши ногою ядро в куток, – можете варити! Ядро прилетіло зліва, отож тримайтеся лівого боку куховарні. Весь посуд з правого боку зберіть і не ходіть туди. А тут, на лівому боці, безпечно.

— Ой, пане капітане, – заскиглила баба зі зморщеним лобом, – вночі у мене курка когутячим голосом кричала! Кінець світу!

— То був півень! – відмахнувся Мекчеї.

— Ой ні, пане капітане, то була курка.

— А якщо й курка, то зваріть її мені на обід. І кукурікати перестане.

Жінки ще кілька хвилин хрестилися, потім, коли крізь дах влетіло ядро, залили його водою самі і, підкотивши до першого, сказали:

— Тьху, який сморід!

І знову взялися до роботи.

Та від цього граду ядер у фортеці зчинилася метушня. Спочатку гармати гуркотіли в одному місці, і якщо ядра й залітали іноді до фортеці, то люди знали, що треба остерігатися тих мурів, які сонце освітлює тільки зранку, а то й зовсім не освітлює. Та коли зусібіч залускали, загримотіли, завили й заклацали ядра завбільшки то з кавун, то з волоський горіх, люди розгубилися, не знаючи, куди від них заховатися.

Отоді й пішли в хід іржаві шоломи та обладунки. Досі лише циган носив шолом і нагрудник, хоча й ходив босоніж, Але зараз, коли звідусіль засвистіло й забухало, а голярам у першу ж годину довелося зашивати й засипати галуном рани десяткові людей, усі метнулися до куп спорядження, і кожен намагався натягнути на себе обладунки якомога міцніші.

Обидва капітани і шість старших лейтенантів обійшли всі куточки фортеці.

— Не бійтеся! – гримів голос Добо.

І наче його відлуння, всюди чулися голоси лейтенантів:

— Не бійтеся! Ядра падають завжди на одне й те саме місце. Де вже ядро впало, там не ступайте!

Але самі вони ходили скрізь.

І справді, не минуло й години, як ядра показали, які будови й мури найнебезпечніші. Ядра збивали шпукатурку, і де кладка була з піщаника, там позастрягало стільки дрібних ядер, що мур аж почорнів від них.

Хоча чимало стін все ще лишалися білими, недіткнутими. Якщо в них ядро і влучало, то лише рикошетом від протилежної стіни.

Кожна така стіна слугувала надійним захистом – біля неї працювали майстри і відпочивали солдати.

У час цієї гримотливої, вбивчої зливи Добо з'являвся то на одній, то на іншій вежі.

На голові у нього був блискучий сталевий шолом, на грудях – панцер, на ногах – поножі, на руках – поручі і залізні рукавиці.

В одному місці він установлював тури для захисту гармат, в іншому – самі гармати.

— Стріляти тільки певно! – кричав Добо. – Люди, бережіть порох!

Це було єдине, чого люди не розуміли.

— А чого його берегти? – буркотіли селяни. – Порох для того і роблять, щоб стріляти!

Не було у фортеці жодного чоловіка, в якого б не свербіли руки, – кожному хотілося вистрілити. Все було ясно: турок під носом і треба перестріляти всіх цих негідників чи бодай віднадити їх від фортеці!

Та Іштвана Добо не сміли не послухати. Чим відчайдушнішим ставав штурм, тим більше капітан прибирав усе до своїх рук.

Турки зайняли і Королівський стілець – Кірайсейке. Довкіл фортеці повсюдно виднілися бунчуки, шатра і різні загони, що снували між ними.

Гриміла турецька військова музика, і звуки дудок, сурм і мідних чинч вторували незмовкнутому гарматному грому.

Де гармати не пробивали мурів, туди хумбарджі закидали гранати, а лучники-яничари – вогняні стріли.

Ядра сипалися градом, вогняні стріли – дощем. Вибухи гранат і стріли доводили людей до нестями більше, аніж ядра.

Але досвідчені лейтенанти і тут прийшли на допомогу.

Коли у фортецю впали перші гранати і, шиплячи, застрибали, забрязкотіли іскрами, вивергаючи полум'я, Добо вихопив мокру шкуру і кинувся з нею на гранату.

Приголомшені люди побачили, що капітан лишився неушкодженим, а граната побрикалася трохи та й згасла під мокрою шкурою.

Далі гранати знешкоджували самі солдати. Корпуси цих гранат були виготовлені з глини й скла.

— Дарма! Ми почаствуємо турків гранатами кращими! – вигукнув Гергей.

І звелів принести свої гранати, з якими морочився вже тиждень.

Поклавши руку Гергеєві на плече, Добо сказав:

— Трохи почекай!

З ранку до ночі бухали гармати, смертоносний дощ не припинявся.

П'ятдесятифунтові ядра зарбзенив пробивали у мурах пробоїни завбільшки з ворота. Важкі маленькі ядра пищалей і гаубиць понівечили чудове різьблення на фасаді церкви і проломили задню стіну комендантського палацу. З півночі палаци були захищені довгим прямим муром. Ось по ньому й били гармати найбільше.

— Носить туди землю, – розпорядився Добо. – Ззовні і зсередини завалить землею задні кімнати палаців.

Але Мекчеї вже підводив туди обхідним шляхом землю на мажах і візках. З турів і бочок, натоптаних землею, встановлювали захисні загородження на небезпечних проходах і поворотах.

— Давай сюди велику бочку! – гукнув лейтенант Балаж Надь.

І наче хтось відсмикнув його із земляного насипу. Балажа Надя збило гарматним ядром.

Лейтенанти наказали і в інших частинах фортеці копати землю, натоптувати нею бочки, тури і виставляти з них захисти від ядер. Найбільше турів довелося поставити біля великої вежі Старих воріт.

Коли на світанку вартові розмістилися за тином біля Шандоровської вежі, на них градом посипалися ядра з турецьких пищалей.

— Лягай! – вигукнув Гергей.

І сто п'ятдесят солдатів кинулися ницьма додолу.

Гергей притиснувся до муру.

Ядра свистіли над їхніми головами і вдарилися об стіни.

Тин був увесь продірявлений.

Настала хвилина затишшя. Турки перезаряджали гармати.

— Встати! – крикнув Гергей.

П'ятеро не підвелися з землі.

— Віднесіть їх до церкви, – наказав Гергей. – Поранені є?

З рядів мовчки вийшли п'ятнадцять чоловік. Усі вони були поранені.

— Ідіть до голярів! – Гергей стиснув кулак і вилаявся. – Хлопці, – сказав він, – не можемо ж ми зранку й до ночі повзати отут на череві! Несіть сюди лопати, викопаємо рови.

Чоловік десять побігли по лопати і невдовзі вже копали землю. Не минуло й години, як солдати вирили рів, у якому вони могли стояти, захищені по пояс.

Гергей перечекав, поки турки знову вистріляють усі свої заряди, потім вискочив із рову і спішно пішов у внутрішній двір фортеці. Він хотів доповісти Добо, що почали копати рови.

Біля монастиря Гергей помітив маленького турка, який грався під ринвою. Хлопчик ложкою виколупував із стіни ще димуюче гарматне ядро. Очевидно, він утік із кухні і став гратися в такому місці, куди безперервно падали ядра.

— Геть звідсіля! – прикрикнув на нього Гергей.

Наляканий хлопчик повернувся і, збліднувши, притиснувся до стіни. Не зводячи з Гергея повних сліз і страху оченят, знищпорив рукою по стіні, наче хотів ухопитися за мамину спідницю.

Гепалися ядра, збиваючи штукатурку. Чорне чавунне ядро завбільшки з кулак влучило в стіну якраз над плечиком хлопчика, лишивши брудний круглий слід.

Гергей підбіг, вхопив хлопчика на руки й поніс до палацу.

Того вечора сонце опускалося до Бакти, ховаючись за пухнастими хмарами. На мить кинуло воно у височінь небесної бані сяючий сніп променів, а потім заховалося за криваво-червоними хмарами, і, здавалося, воно пішло у щасливі краї, де люди цього вечора спокійно схиляли голови на подушки під мирне дзижчання осінніх жуків.

А в Егерській фортеці саме після заходу сонця почалася найгарячіша робота.

Не встиг прогрімити останній постріл топчу, як муляри взялися за свої інструменти, а селяни почали підносити каміння, землю, колоди, воду, пісок і замурувати проломи. Всюди видзвонювали кайла: за наказом Добо збивали краї кам'яних карнизів веж, оскільки каміння, що виступало, осколками ранило й тих, хто був у прихистку.

Отож робота тривала і вночі. На мурах біля стрільниць залягли стрільці, а в проломах працювали майстри.

Іноді то з одного, то з другого боку вежі стріляли з мортири освітлювальними ядрами. Ядро злітало вгору, займалось, і на мить осявало широкий простір перед фортецею.

Ця пересторога допомагала відвернути заміри турків.

— Працюйте, працюйте! – то там, то тут квапили офіцери.

Один муляр спустився на мотузці за фортечну стіну, щоб зовні прикріпити залізними скріпами брус, засунутий у пробоїну.

Знизу залунали рушничні постріли. Сипонув град куль. Затріщало безліч рушниць, викидаючи червоні спалахи.

Вогні цих пострілів освітили дві сотні яничарів, які залягли на землі.

З мурів їм відповіли залпом.

Але муляр упав з муру в провалля.

— Працюйте тільки всередині фортеці! – почувся наказ Пете.

Майстри продовжували працювати, не звертаючи уваги на безперервні постріли.

Опівночі пролунав голос воротаря.

Добо, який сидів на скрині з порохом, підвів голову.

— Прийшло послання від короля! – схопився на ноги Пете.

І справді, не минуло і п'яти хвилин, як перед Добо вже стояли два закривавлених, засапаних чоловіків. Обидва були в турецькій одежі. Обаgrenі кров'ю клинки шабель, які в обох висіли на зап'ясті, свідчили про те, що в Егерську фортецю добутися нелегко.

— Ну, – сказав Добо, – чого ви мовчите?

Одним із прибулих виявився Варшані, який вибрався з фортеці минулої ночі. Другим був Міклош Ваш, який відвозив королю листа Ахмеда-паші.

Варшані насилу віддихався.

— Мало не вбили!

Міклош Ваш вклав забризкану кров'ю шаблю в піхви і сів на землю, вкриту камінною пилюкою. На ногах у нього були жовті

чоботи. Стягнувши один чобіт, Міклош вийняв складений ніж, надрізав підметку, витягнув з-під неї листа і простягнув його Добо. І лише тоді спромігся на слово:

— Я бачився з архієпископом. Він звелів передати вам уклін, пане капітане. Листа вашого пан архієпископ сам вручив королю. Ось відповідь.

— А третього вбили, – сказав Варшані.

— Якого ще третього? – grimнув Пете.

— Іштвана Сюрсабо. Він теж опинився за фортечними мурами і пішов з нами. Його закололи списом біля самих воріт. – І, важко зітхнувши, Варшані вів далі: – Ми не думали, що наткнемося на турків. Тільки ми підійшли, я подув у дудку – і раптом біля самих воріт десять турків накинулися на нас, і почалася різанина. Ще, слава Богу, що темно було та й ворота відразу відчинили. Іштвана закололи перед моїми очима, та й ми ледве проскочили.

Добо зламав печатку, яка й без того зовсім покришилася під підошвою, і, схилившись до ліхтаря, став читати листа.

Обличчя його ставало все похмурішим і похмурішим, брови суворо зійшлися біля перенісся. Дочитавши до кінця, він рвучко підвів голову і засунув листа до кишені.

Пете кортіло спитати, що там пише король, але Добо похмуро оглянувся доквіл і звернувся до Варшані:

— Ти передав листа панові Салкаї?

— Передав, пане капітан. Він шле вам уклін. Увесь ранок безперервно писав і писав і тут же розіслав гінців у всі краї.

— Ще що скажете?

— Мені більше нічого сказати, – відповів Міклош Ваш. – Пан архієпископ прийняв мене дуже люб'язно. Але в мене рана на голові, треба піти до голяра.

— Пете, сину мій, – схвильовано промовив старий Добо, – не забудь сказати завтра Шукану, щоб він записав імена наших двох гінців у список людей, для яких ми після облоги попросимо в короля нагороди.

— Добродію, – сказав Варшані, шкребучи потилицю, – я маю ще щось повідомити.

Добо пильно подивився на нього.

— Лукач Надь, – вів далі Варшані, – просить вашої ласки виставити до головних воріт кілька смолоскипів. Він хоче повернутися вночі...

Біля них квапливо пройшов майстер, несучи в цебрі вапняний розчин.

Добо відійшов убік і гукнув нагору мулярам:

— Колоду кладіть упоперек, а не впововж! – І знову повернувся до Варшані: – Цей Лукач, певно, гадає... Ну, стривай, хай-но він мені з'явиться на очі!..

І Добо важко задихав, як знавіснілий бик, готовий підхопити на роги чоловіка, що його розлютив.

Варшані, пошкрібуючи підборіддя, благально глянув на Добо.

— Він дуже побивається, ласкавий пане, що не міг раніше повернутися до фортеці. І так йому сумно, що не знає, куди дітися...

Добо ходив туди й сюди під ліхтарем.

— Нісенітниця! І про що він тільки думає? А втім, що б він там не думав і що б не просив передати, все одно йому кари не уникнути. А ви ще цієї ночі підете назад. Знову понесете листа до архієпископа і короля... Міклоше, ти дійдеш?

Міклош притискав хустину до голови. По лівій щоці його юного обличчя текла кров, і хустина стала червоною.

— Дійду, – з готовністю відповів Міклош. – А голову мені зашиють у Сарвашке.

14

З кожним днем усе далі й далі руйнувався мур. Мулярськими роботами було зайнято дуже багато людей. Більше виставляли тепер і вартових ножами. Знову й знову турецькі гармати випльовували ядра, вапно відлітало зі стіни на десять сажнів угору, а ядра застрягали в кам'яній кладці.

— Стріляйте, стріляйте! – горлав старий Цецеї. – Зміцнюйте залізом наші стіни!

Але на десятий день турки, прокинувшись, побачили незамуровані пробоїни: за ніч угорці не встигли все закласти.

У кінці другого тижня турецькі гармати раптом замовкли. Люди здивовано озиралися. Що трапилось? Нічого.

— Якийсь селянин іде, – сказали біля ринкових воріт. – Ото чудасія!

І справді, підійшов старий селянин у сіряку і попросив його впустити. Сіряк на ньому був не хевешський – це означало, що з'явився він сюди з якихось інших країв. І все ж його впустили.

Добо прийняв старого на ринковій площі. Він знав, що це турки знову прислали листа.

— Звідкіля ви? – grimнув Добо.

— Я, пане, з Чабрага.

— А що ви в Егері шукаєте?

— Та ось... борошно туркам привіз...

— Скільки?

— Шістнадцять возів.

— А хто вас прислав?

— Управитель міським маєтком.

— Не управитель він, а підлий зрадник!

— Що ж, добродію, довелося скоритись. А то б і в нас вийшло те саме, що в сусідів.

— А хто ваші сусіди?

— Дрегейська фортеця, пане.

— Так ви що, листа мені привезли?

— Ага... схоже на листа...

— Від турків?

— Від турків...

— А совість вам не підказала, що гріх носити листи від ворога?

— Та звідки мені знати, що в тому листі написано?

— Хіба ж турки можуть написати щось добре?

Селянин мовчав.

— Читати вмієте?

— Ні.

Добо повернувся до жінок.

— Принесіть-но жару з грубки.

Принесли в горщику розжарене вугілля і висипали на землю.

Добо кинув на вугілля листа.

— Візьміть цього старого зрадника батьківщини і тицьніть його пикою в дим. Нюхай, паскудо, турецького листа, якщо читати не вмієш!

Потім він велів закувати старого в колодки і вивести його на ринок: хай всі у фортеці бачать, як поводяться з тими, хто приймає листи від турків.

Тут же були присутні лейтенанти, юрмився люд.

Усі, сміючись, дивилися, як старий проливає сльози від диму і з розпачу.

— Бачиш, бібасе, як тобі тепер, – сказав йому циган. – Чого погодився стати турецьким листоношею!

Папір на розжареному вугіллі тлів, на ньому проступили багрові, а потім чорні смуги. На багрових смугах дивними візерунками чорніли написані рядки; коли ж папір обвуглився, букви на мить затремтіли на ньому розпеченою червоною в'яззю.

Гергей теж стояв біля палаючого вугілля.

Коли селянин увійшов у ворота, всі гармати замовкли. Турки чекали відповіді.

— Пане капітане, – звернувся Гергей до Добо, – тільки-но вони вибралися з натовпу, – я мимоволі прочитав рядок того листа.

Добо незадоволено сказав:

— А для чого читав? Я не читав, а все одно знаю, що в ньому написано.

— Може, й не варто б казати, – вів далі Гергей, – але вже надто бусурманський отой рядок, і треба б його передати вашій милості.

Добо мовчав, не бажаючи сказати ані «так», ані «ні».

Гергей вів далі:

— Там було написано: «Іштване Добо, чи приготував ти собі труну?»

— Гм... Приготував. Якщо турки хочуть спитати, чи готовий я до смерті, то я їм відповім.

Через півгодини на фортечному мурі появилася чорна труна. Вона висіла на двох чорних ланцюгах, натягнутих на залізні списи. Ратища списів витязі повтикали у щілини муру.

Турецькі гармати знову загуркотіли.

15

Під вечір на святого Михайла в мурі зяяло десятка півтора величезних проломів.

Найбільше їх було в зовнішніх укріпленнях. Чималий вилом виднівся в мурі північно-східної наріжної вежі, дуже пошкодженим був і південний мур. Там повністю зруйнували ворота. Високу вартову вежу продірявили ядрами і проламали посередині. Якимось дивом вона ще стояла. Не можна було збагнути, як вона тримається, чому не завалиться.

У фортеці вже не встигали замурувати пробоїни. Можна було наперед сказати, що навіть коли б усі зайнялися цим, то й тоді не позакладали б і половини всіх проломів.

— Що ж, друзі, будемо трудитися!

Опівночі Добо скликав офіцерів до Церковної вежі і наказав вистрілити вгору зі східного боку освітлювальними ядрами.

— Дивіться, – сказав він, – оті насипи, що простяглися аж сюди, схожі на кротове купиння, коли кріт риє під землею. А он ті рови кишать турками.

Тієї ночі турки справді спустилися з гір і підійшли до мурів. Коли спалахували освітлювальні ядра, обложені бачили неподалік безліч шатрів, жовто-червоні стяги яничарів, обложні драбини, що лежали у проходах між шатрами, і яничарські намети з мішковини, в яких ночувало по десять, по двадцять чоловік. Перша лінія кільця облоги тугіше затяглася докіль фортеці.

— Діти мої, – сказав Добо, – завтра турок піде на приступ. Хай усі ночують надворі.

Біля пробоїн він поставив гаубиці і стрільців. Гармати теж навів на проломи. Всюди до мурів були приставлені списи, кирки, ядра, хрестовини – словом, усе спорядження фортеці.

Комендант потис руку кожному офіцерові.

— Діти мої, кожен з вас знає свої обов'язки. Поспіть скільки вдасться. Ми мусимо відбити приступ!..

І, не договоривши, повернувся в бік міста. Знизу долинав якийсь дивний шум, гучне тупотіння.

Усі дивилися туди.

Біля воріт, що виходили до річки, пронизливо засурмив Варшані.

— Відчиняйте ворота! – гукнув Добо.

Шум унизу, в місті, дедалі наростав. Було чути кінський тупіт, тріщали гвинтівки, бряжчали шаблі. На мурах залунали нетерплячі крики:

— Відчиняйте ворота, Лукач їде!

Лейтенант Янош Вайда, який караулив біля воріт, звелів запалити смолоскип і виставити його. І що ж! До фортеці довгим ланцюгом мчали вершники Лукача Надя, перестрибуючи через джебеджі, які ночували на ринковій площі.

— Опустити смолоскип! – крикнув Вайда. – Опустити під ворота!

Він зметукував, що вершникам краще скакати в темряві.

Міст тут же опустили, органку підняли.

— Стрільцям стати до бійниць над воротами! Списникам – до воріт!

Наші витязі проскочили один за одним. Стрибаючи і штовхаючись, кинулися за ними й турки.

— Аллах! Язык сана! Вай сана! Аллах! Аллах!

Під воротами почалася кривава сутичка.

Якийсь босий піад, мов кицька, видряпався по ланцюгу до мосту. В зубах він тримав кончар. Вартовий з факелом помітив його. Якусь мить вони дивилися один на одного очі в очі, потім вартовий пожбурих смолоскип палаючим кінцем у голову турка. Той упав навznak у темряву.

Решта турків, без угаву волаючи: «Аллах акбар!» і «Язык сана!», давлячи один одного, пропихались у ворота.

— Піднімай міст! – вигукнув Добо.

Голос його заглушила рушнична стрілянина.

— Не піднімається! – крикнув знизу воротар.

Та й справді: весь міст був обліплений турками.

Тут наспів Гергей. Він вихопив з рук вартового смолоскип і помчав з ним до муртири. Тієї ж миті муртири гримнула, вивергаючи полум'я, і снопами поклала турків, що кишіли на мосту.

Із скрипом і брязкотом міст піднімався вгору на блоці завбільшки з колесо від воза, тягнучи за собою і турків.

Всередині проходу впало пакілля органки, а зовні з вищанням піднімався міст. Нарешті в ньому щось глухо клацнуло – ворота зачинились.

Півсотні турецьких солдатів застрягло під склепінням воріт. Вони розлючено кидалися, билися, але постріли й списи швидко покінчили з ними.

За кілька хвилин під темними воротами залишалася тільки купа тіл, що хрипіли й здригалися в агонії.

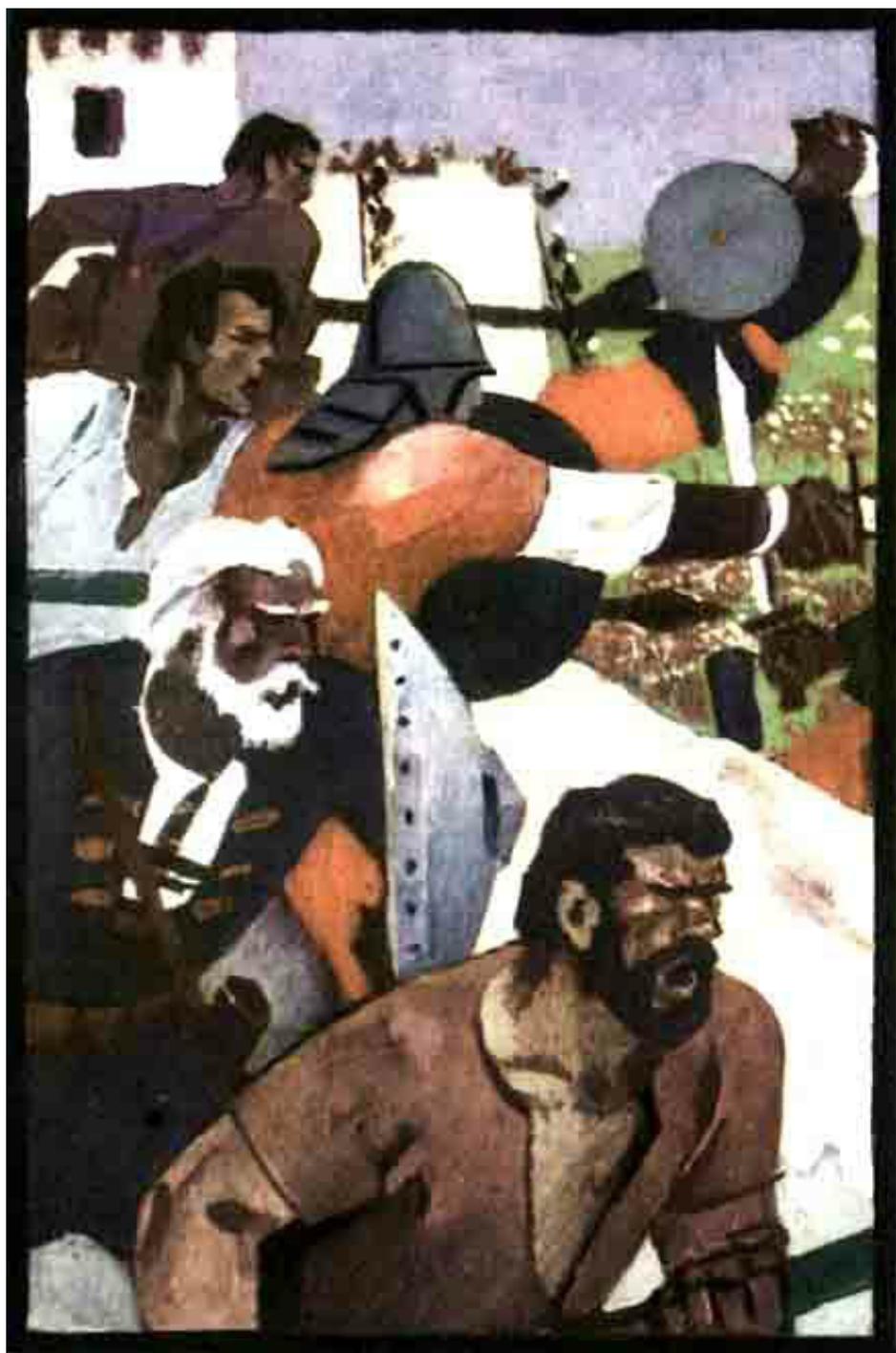
Добо стояв уже на ринковій площі.

При світлі факелів двадцять два вершники зіскочили з коней і, тримаючи їх за повіддя, вишикувалися в ряд перед комендантом. Коні були в білій і червоній піні. Вершники без шапок. Усі важко дихали. В багатьох обличчя були закривавлені. На плечі в одного з-під розіраного доломана біліла сорочка.

Наперед виступив невисокий плечистий чоловік і зупинився перед Добо.

— Маю честь доповісти, – сказав він, важко віддилюючись, – я прибув.

— Сину мій, Лукачу, – відповів розчулений Добо, – плутяго і мандрюхо! Кайдани тобі на ноги, а на шию – золотий ланцюг! Мій слашний, мій добрий витязю!

НАША СПАДЩИНА. КНИГА 1

І, обнявши свого воїна, спитав:

— Як це ви пробилися?

— Нам, пане капітане, довелося перечекати, поки не переб'ємо стільки турків, аби кожен з нас роздобув тюрбан і плащ. Ми весь час робили вилазки із Сарвашке.. Нині під вечір нам не вистачало тільки двох тюрбанів. Варшані віддав нам свою дудку. І якби на ринковій площі стояли кінні, ми, пане капітане, чудово б проїхали. Але піші, помітивши, що їдуть чужі, напали на нас.

— Кого нема?

Солдати презирнулись. Їхні обличчя освітлювалися смолоскипами тільки з одного боку. Майже всі вони були в крові. І на одягу, і на конях червоніла кров.

— Габора, – тихо почулося у відповідь.

— Бікчеї, – прозвучало ще тихіше.

— Балкані...

— Дюрі Шоша...

Погляд Добо затримався на хлопчині з довгим волоссям. Він стояв у строю крайнім, уткнувшись обличчям у шию коня.

— Балаже! – вигукнув приголомшений Добо. – Це ти?

Хлопчик вийшов зі строю, опустився на одне коліно, поклав до ніг Добо закривавлену шаблю і мовчки схилив голову.

Це був Балаж Балог, наймолодший зброєносець Добо.

16

Тієї ночі, крім вісімдесяти стрільців, усі солдати могли спати. Спали біля мурів і в ровах, закутавшись у плащі. Біля кожного, хто спав, лежали списи, до поясів були прив'язані шаблі. Вгорі, біля плоту, поруч із стрільцями, що спали, лежали набиті гвинтівки. Зброю позагортали в ганчір'я і в клоччя, щоб порох не відволог від роси.

Серед зморених сном солдатів через кожних десять-двадцять кроків стояли вартові. Стояли вони і коло гармат, і на вишках веж. Найменше вартових було з боку міста.

Цієї ночі спали солдати, а всі інші пильнували й працювали на мурах і на вежах.

На допомогу мулярам Добо дав селян, що сховались у фортеці, різників, мірошників, слюсарів, теслярів, чотирьох ковалів і навіть цигана.

Проломи Добо наказав замурувати найдовшими колодами. З гарячковою квапливістю люди тягли до пробоїн землю, дошки, вапно, каміння. Проламані ворота теж заклали землею, камінням, піском і бочками з землею. Перед ворітьми і над ними поставили мортири, по боках – гаубиці і скільки було пищалей.

Тюфенкчі позасідали під мурами в глибоких ровах і стріляли вгору щоразу, тільки-но люди показувалися в проломі. Нічого не вдієш! Хоч як намагалися вони захиститися плетеними турами, все ж іноді їх було видно.

На вищій наріжної вежі закладанням величезного, у три сажні, вилому розпоряджався Томаш Бойкі. Боршодський лейтенант велів зв'язувати колоди канатами і ланцюгами. Робота важка. Іноді доводилося вилізати за мур, потрапляючи при цьому під обстріл яничарів.

Даремно стріляли з мурів у відповідь на пальбу яничарів, нармарне засипали їх гранатами – турки так заховаляся за насипами і плотом, що виднілися тільки дула їхніх рушниць. А ліхтарі мулярів, які постійно пересувалися, лише освітлювали їм мішені.

— Піднімай колоди! – кричав Томаш Бойкі.

Селяни стояли розгублені. Тієї ночі трьох із них поранило.

— Піднімай колоди! – повторив Томаш Бойкі.

Селяни завагалися.

Лейтенант підскочив до вилому і знову гукнув:

— Та ворухіться ж, хай вам біс! Сюди, сюди подавай!

Унизу тріскотіли турецькі рушниці, нагорі стукали молотки і гримотіли, бряжчали ланцюги, якими обхоплювали колоди, закріплюючи їх довгими вершковими цвяхами.

— Не бійтеся! – підбадьорював лейтенант.

Боятися ніхто не смів!

Куля вдарила в шолом лейтенанта і зірвала з нього срібний гребінь.

— Давай, давай!

Лейтенант сам підкотив колоду і взявся скріплювати її з бантиною.

— Томаше, – крикнув знизу Мекчеї, – спускайся!

Кулі ще частіше зацокотіли по вищій; внизу не змовкали турецькі рушниці.

— Зараз! – відповів Томаш Бойкі і нахилився, щоб допомогти підняти другу колоду. – Канат давай! – скомандував він і застиг, нагнувшись, мов скам'янів.

— Томаше! – крикнув приголомшений Мекчеї.

Томаш стояв, опутившись на одне коліно. Шолом скотився йому з голови, довге сиве волосся впало на обличчя.

Мекчеї кинувся вгору до відкритого вилому і відніс Томаша на руках. Поклав біля підніжжя вежі.

— Дайте ліхтар!

Обличчя в Томаша Бойкі стало ніби восковим. По сивій бороді текла кров, капаючи на землю в білий вапняний порошок.

— Томаше, ти чуєш мене? – у розпачі допитувався Мекчеї. – Скажи хоч слово!

— Скажу... – прошепотів Томаш. – Захищайте батьківщину...

У фортеці скрізь горіли ліхтарі й смолоскипи, прикріплені до мурів. Добо верхи об'їжджав виломи.

Найбільше він спохмурнів, побачивши вишки Старих воріт. Турецькі гармати пробили ворота і пошкодили вишку над ними. З південного боку вишки у проломі чорніли кручені сходи, та й там чотири східці були відбиті.

Ворота ще можна було сяк-так позакладати, але лагодити вишку вже немає часу. Що станеться, якщо й завтра влучать у неї? Це ж бо дозорна вишка, з неї обстрілюється увесь південний бік. Якщо вона завалиться, захисники Егера втратять важливе укріплення.

Добо викликав сорок найкращих стрільців і наказав їм ночувати на вишці з набитими рушницями, у повній бойовій готовності.

— Спійть! – крикнув він їм нагору. – Досить буде, якщо двоє з вас чатуватимуть біля бійниць.

Він повернув коня, поскакав до наріжної вежі.

— Що тут таке? Чому ви не працюєте?

— Добродію, – відповів тремтячим голосом один із мулярів, – убили нашого лейтенанта, пана Бойкі.

Саме в цю хвилину померлого виносили на грубих ношах для каміння. Ноги його звисали. Руки без рукавиць були складені на нагруднику.

Мекчеї йшов позаду, ніс його шолом.

Велетенські чорні тіні носіїв пересувалися по муру.

Добо був приголомшений.

— Вмер?..

— Вмер! – гірко відповів Мекчеї.

— Роботу не припиняти! – крикнув Добо тим, хто залишався на вежі.

Він зіскочив з коня, зняв з голови шапку, підійшов до мертвого і скорботно дивився на нього.

— Мій добрий Томашу Бойкі... Стань перед Господом Богом, покажи йому свої криваві рани й укажи на нашу фортецю...

З непокритою головою, скрушно дивився він услід ношам, поки ліхтар не зник за рогом конюшні. Потім Добо знову сів на коня і заквапився до другого пролому, який був позаду палацу.

Там Золтаї порався біля великого кільця каната – хотів скріпити ним бруси, щоб замурувати пролом. Він допомагав тягнути канат і квапив людей:

— Не бійся, тягни як слід – канат не ковбаса, не розірветься! Та тримайте міцніше, хай вам чорт! Тягніть веселіше! Так, начеб турецького султана на шибеницю тягнули!

Бруси, потріскуючи, притискувалися один до одного. Теслярі, ковалі вбивали залізні скріпи, насипали землю, клали каміння, скріплюючи його вапняним розчином – квапилися залатати пролом, пробитий турецькими гарматами.

Добо гукнув нагору Золтаї:

— Спускайся!

Золтаї відпустив канат, але ще кілька разів гукнув працюючим:

— Забивайте скріпи, і якомога більше!

Добо поклав йому руку на плече.

— Йди спати, сину мій! Треба зберегти сили і для завтрашнього дня.

— Зараз, зараз, ще лишень кілька бочок покладемо!

— Кажу ж тобі, йди спати! – гарикнув Добо. – Раз, два!

Золтаї підніс руку до шапки і мовчки пішов.

Добо не терпів заперечень.

Далі він прогнав Фюгеді й Пете і, під'їхавши до палацу, сам зіскочив з сідла. Коня доручив вартовому й попрямував до себе в кімнату.

Маленька кімната на першому поверсі, до якої він переселився, освітлювалася зеленим глиняним світильником, який звисав зі стелі. На столі стояла холодна печеня, хліб, вино. Не сідаючи, Добо взяв хліб, відломив кусень.

Відчинилися двері сусідньої кімнати, і на порозі з'явилася сива жінка в жалобі. В руці вона тримала свічку.

Це була вдова Балог, мати зброєносця Балажа.

Достойна жінка, яка мимоволі залишилася в фортеці, одразу ж пристосувалася до обставин. Вона взяла на себе обов'язки ключниці, сама готувала їсти для Добо і дбала про все.

— Як ваш син? – спитав Добо.

— Заснув, – відповіла вдова. – У нього шість ран – на грудях, на голові, на руках... А що ж це ви, пане капітане? Ваша милість удень не їсть, вночі не спить. Так не можна! Якщо ви й завтра не прийдете обідати, я сама носитиму за вами обід, доки ви не поїсте.

— Усе ніколи було, – відповів Добо, вихиливши склянку. – Постіль мені послано?

— Уже три доби удень і вночі чекає на вас.

— Тоді я ляжу спати. – І він сів. – А хлопчик серйозно поранений?

— Найбільша рана на голові. Інші, слава богу, легші!.. Шкіряний доломан захистив. Балаж вільно рухає ногами й руками.

— А як Будахазі?

— Голяр за п'ятим разом витягнув йому плечову кістку.

— Житиме?

— Голяр каже, що житиме.

— Тепер лягайте і ви. І я ляжу. Треба відпочити. На добраніч!

І, неуважно подивившись довкіл, він квапливо вийшов з кімнати.

У передпокої висів його довгий плащ. Добо накинув його, застебнув на ходу і швидко попрямував до Шандоровської вежі. Там застав Гергея, який саме посилав якогось хлопця витягнути нагору шкіряний мішок.

— А це що таке? – сердито запитав Добо. – Ти чого не спиш? Я ж наказав тобі спати!

— Я вже виконав наказ, пане капітане, – відповів Гергей, – виспався. Але згадав, що роса може підмочити порох, і звелів підтягнути сухого пороху.

Добо крикнув униз гармашам, які стояли біля мортири:

— Вогонь!

Мортира зашуміла, пролунав постріл. Ядро розірвалося на льоту і, спалахнувши полум'ям на стосаженовій висоті, освітило все довкіл фортеці.

Турецький табір був нерухомиий. Тільки попереду тих, що спали, сиділи караульні, високо попіднімавши коміри.

Добо рушив слідом за Борнеміссою на Церковну вежу і дивився, як Гергей видмухує відвологлий порох із запальних отворів, дбайливо насипає сухий, перевіряє, чи на місці гноти, жердини із забивачами, шуфли, ядра. Закутавшись у шуби, гармаші спали біля гармат.

— Йди спати! – знову сказав Добо.

А сам лишився на вищці і, схрестивши руки, стояв біля гармати Баби. Довкіл панувала мертва тиша. Добо глянув на небо.

Без місяця, захмарене, холодне небо. І лише на невеликій прогаліні мерехтіло кілька зірок.

Добо зняв шолом і, опустившись на коліна, звернув погляд до неба.

— Боже! – шепотів він, молитовно склавши руки. – Ти бачиш цю незліченну рать розбійників і вбивць. Ти бачиш, гине наша маленька фортеця і гине в ній жменька відважних людей... У твоєму безмежному всесвіті земля наша – маленька порошок, не більше. Але для нас і ця порошок – всесвіт! Якщо потрібні наші життя, візьми їх! Нехай усі ми поляжемо, як трава від помаху коси, але хай живе наша батьківщина, наша люба Угорщина!.. – Обличчя його було бліде. На очах виступили сльози, заструмували по щоках, а він вів далі: – Маріє, мати Ісусова, заступнице Угорщини! Твій образ носимо ми на наших прапорах. Мільйони людей згадують ім'я твоє по-угорськи. Заступнице наша, молися за нас! – І ще казав Добо: – Королю Іштване Святий! Подивися на нас з неба! Подивися на твою спустошену країну, на твій народ, що гине! Подивися на Егер, де ще стоять мури твого храму і де народ, відданий твоїй вірі, мовою твоєю восхваляє Всевишнього. Королю Іштване Святий! Згадай же нас у своєму небесному чертозі, впади до ніг Господніх!..

Маленька прогалина між хмарами осяялась яскравіше, на небі спалахувало все більше й більше зірок.

Добо витер очі й сів на лафет гармати. Стурбований, нерухомий, втупився він у п'яту, що стелилася довкіл фортеці.

Турецький табір спав, і звідти долинали лише розмірене гудіння – це повітря тремтіло від дихання сотень тисяч людей.

Добо обіперся об ствол гармати. Голова його похилилася. Він опустил її на руку і заснув.

Спочатку пролунав біля конюшень тонкий пронизливий спів молодого півня, за ним – басовитий крик старого когута. На сході в чорному небі блідо-сірою стрічкою позначились обриси пагорбів.

Світало.

Здавалося, начебто внизу заворушилися брили землі. Здаля почувся глухий брязкіт зброї. Чорними хвилями вкрилася земля – гомін ставав дедалі голоснішим. До дзенькання шабель додався передзвін дзвоників, їм вторував спів дудок. Сіра стрічка на обрії чимраз ширилася, нічна імла ставала прозорою, наче вуаль.

Видно було, як заколивалися внизу стяги, як зібралися купками білі тюрбани, як піднялися увись вузькі, високі драбини і, похитуючись, рушили на фортецю.

Небо швидко світліло. Сірі тони змінилися рожевими, і в блідому холодному присмерку проступили шпилі фортечних веж і поруйновані мури.

— Пане капітане! – гукнув Борнемісса заснулого Добо, поклавши йому руку на плече.

Добо прокинувся.

— Ти, Гергею? – спитав він і кинув погляд униз, на розхвильований турецький стан. – Вели сурмити побудку.

Завучала сурма на вежі. Відразу ж їй відповіли вісім сурм. Звідусіль почулося брязкотіння зброї, тупіт і людські голоси. Ожили й зовнішні укріплення. На вежах і мурах вишикувалися солдати.

Добо спустився вниз, сів на коня і при світлі сяючої зорі став роздивлятися розташування турецьких військ.

Найбільше їх сунуло з боку палаців.

— Тільки-но вони полізуть на мури, зразу ж кидайте снаряди, – розпоряджався Добо.

На ринковій площі він зустрів зброєносця Криштофа.

Криштоф, одягнений у теплий темно-синій ментик, сидів на сивому турецькому коні.

— Доброго ранку, пане капітане! Привезти панцир?

— Не треба, я зараз сам заїду додому.

Але додому він не заїхав, а помчав від однієї вежі до іншої, перевіряючи, як готується народ відбивати приступ.

— Стріляйте тільки в гущавину турків, – казав він гармашам. – Головне зараз – запалювальні снаряди. – Потім крикнув: – На мури не вилазити, поки турок не вистрелить з гармат!

Біля пробоїв великими пірамідами лежали гранати. За останні кілька тижнів їх заготували чимало. Гергей Борнемісса змусив повкладати в них і запалювальні заряди. Таким чином гранати набули

подвійної сили. Уперше вони розривалися, коли їх скидали. Вдруге – коли вискакував заряд. Тоді з них летіли навсібіч великі білі іскри – очевидно, у снарядах була товчена порцеляна; і той, кому вона влучала в обличчя або ж потрапляла на одяг, підстрибував мов ужалений.

Турки не вміли робити таких снарядів.

Зброносець Криштоф чекав якийсь час свого пана біля дверей палацу, потім, побачивши, що Добо все швидше мчить від однієї вежі до іншої, зайшов у дім і виніс звідти нагрудник, поножі й залізні рукавиці. Все це він навантажив на коня, взяв під пахву шолом і біля наріжної вежі став перед капітаном.

Добо надів обладунки, не злізаючи з коня. Криштоф, теж сидячи у сідлі, надягав на нього нагрудник, поручі й залізні рукавиці, після зіскочив з коня і ременями прикріпив капітанові до ніг поножі, нарешті простягнув капітанові золочений шолом.

— Принеси інший, – сказав Добо. – Сталевий принеси.

Розвиднилося так, що внизу вже можна було ясно бачити турецькі війська. З півночі і зі сходу під мурами і в ровах біліли тисячі тюрбанів і колихалися сріблясті шоломи. Але турки ще не рухалися – чекали сигналу, щоб піти на приступ.

Чекати довелося недовго. Коли добре стало видно всі проломи, каміння, що стирчало з муру, ряди колод, з усіх кінців турецького табору почувся спів муедзинів. У величезному таборі всі турки кинулися ницьма, потім поставали на коліна.

Неначе гомін бурі, що наближається, долинала молитва з неозорого турецького стану:

— Аллах! Пророк Магомет! Пошли хоробрості серцям! О непереможний, простягни над нами руки свої! Позатикай пельки їхнім гарматам, що вивергають вогонь. Перетвори нечестивих безумців у псів, щоб вони позагризали один одного! Пошли смерч на їхні землі, щоб очі їм піском позасипало, а самих попритискало до землі! Потовчи кістки ніг їхніх, щоб вороги наші не вистояли перед нами! Покрий їх ганьбою поразки, наш славний пророче, щоб ми звеличилися сяянням слави і щоб країна твоя квітнула во віки вічні!

Підхопившись з гучним шумом, вони закричали:

— Біссміллах!⁸⁵

⁸⁵ В ім'я Аллаха!

Турки разом випалили з усіх гармат і рушниць. Мури фортеці здригнулися, порепалися вали від ударів незліченних гарматних ядер. На плоти веж градом посипалися кулі й стріли. Повітря наповнилося смородом пороху. В це гримотіння, що стрясало небо й землю, увірвалися звуки рогів, сурм, барабанів, вихором знялися тисячоголосі вигуки: «Аллах!»

З ровів, мов хмари сарани, вискочили в клубках диму асаби, яничари, джебеджі та інші піші воїни. Цілий ліс облогових драбин посунув до пошкоджених мурів і веж. З-за драбин високо злітали на мури стріли.

І всюди гриміла турецька військова музика.

Але й згори не забарилась відповідь. Наведені з веж гармати вивергали вогонь, залізо, скалки скла, цілячись туди, де найгустіше роїлися турки. Сотні закривавлених людей, хитаючись, падали на землю. По їхніх тілах ішли на приступ сотні й сотні нових обложників.

Сморідні хмари сірки клубочились і всередині фортеці..

Залізні гаки облогових драбин уп'ялися в каміння, в скріпи, у колоди, і безліч турків мало не бігцем видерлись на мури. Голови вони захищали щитами. В одній руці тримали хвостатого списа, в зубах – кинджал.

У повітрі коливалися, майоріли двадцять сім турецьких прапорів. Їх несли на чолі війська, з ними піднімалися вгору драбинами до проломів, які зяяли позаду палаців.

— Аллах акбар! Ла іллахі ілл Аллах! Я керім! Я рахім! Я феттах!⁸⁶
– долинав незмовкний лемент.

— На мури! На мури! – пролунав клич у фортеці.

І мури тут же заповнилися народом.

Ось коли гранати пішли в хід! Їх скидали просто руками. Вони сичали, займались і, гуркочучи вибухами, падали, мов тисячі блискавиць. Сморід, крики, дим, гуркотнява, запах сірки... Пекло! По гаках драбин стукотіли кирки, сокири, алебарди. Драбини падали, і разом з ними летіли вниз десятки турків.

— Аллах! Я керім!

Збиваючи один одного, турки падали, як у прірву, і на мить унизу розступався вируючий людський потік.

⁸⁶ Аллах великий! Нема бога, крім Аллаха! О щедрий! О милосердний! О всепереможний!

— Я рахім! Аллах!

На наріжній вежі, яку від учорашнього дня назвали вежею Бойкі, командували Гергей і Золтаї. Гергей спостерігав за всім, Золтаї стежив за стіною.

Вихор штурму вирував тут ще несамовитіше, ніж біля інших трьох проломів, тому що отвір тут був ширший і турків видиралося до нього більше.

— Аллах акбар! – лементував металевий голос, який, здавалося, був здатен заглушити все; цей голос ніби вилітав з якогось велетенського казана.

Обложники дерлися вгору сотнями; їх збивали гранатами, в них стріляли з рушниць. Та що важили для турків ці втрати, коли їх була тьма-тьменна! Хай би з десяток воїнів прорвалося – слідом за ними рине вся незліченна турецька рать!

Так, тут потрібні славні витязі!

Уже з годину відбивали гранатами напад, а ворог невпинно ліз і ліз на мури. Турки не звикли до гранат, які вибухають двічі. Внизу доквіл гранати, яка вибухнула, вони підстрибували й лементували цілим юрмищем, але за хвилину-другу їхні поріділі лави ставали ще густішими, аніж раніше, – на передніх напірали задні. Приставляли нові драбини, і нові воїни рвалися на мури. Хоч як косив їх вогонь, а все ж деякі драбини втримались, а по них вилізли турки. І коли велику драбину вдавалося зачепити гаками за камінь, менші драбини передавалися вгору з рук у руки, їх чіпляли за проломи, за верхній карниз.

— Хапайте драбини, тягніть нагору! – крикнув Гергей.

На превеликий подив турків, угорці перестали віддирати й відштовхувати від мурів драбини, а навпаки, тільки-но турки піднімали їх угору, одним ривком перекидали драбини до себе за мур.

П'ять драбин перетягли в такий спосіб. І раптом турецький офіцер у жовтих мідних обладунках зачепив свою драбину й тут же всією вагою навалився на неї.

— Тягніть! – закричав Гергей і, засунувши списа між східцями драбини, наліг на ратище. – Допомагайте, хлопці! – крикнув він знову.

Драбина вигнулася над прямовисним муром. На її кінці теліпався мідно-жовтий турок з довгим хвостатим списом у руці. Та, опинившись у повітрі, він випустив і списа, і щит, обіруч ухопився за нижній щабель і повис у повітрі.

Внизу все турецьке воїнство залементувало:

— Аллах! Аллах!

Гергею хотілося втягти турка разом з драбиною, та часу не було – іншою драбиною вже видирався асаб у хутряній шапці, треба і з ним упоратися.

— Переверніть драбину! – обливаючись потом, крикнув Гергей чотирьом солдатам, які тягли драбину.

Один із солдатів, Дюрі Дюлаї, впав біля ніг Гергея. Гергей перестрибнув через нього і встромив спис у плече асаба. Асаб похитнувся, червона кров залила йому руку, і він полетів сторч головою, збиваючи на льоту ще з десятків турків, які рвалися вгору.

Тепер і солдати зрозуміли Гергея: ривком перевернули драбину, і туркові в мідних обладунках довелося вибирати – або вивихнути собі руку, або пролетіти двадцять сажнів у повітрі.

Він вибрав останнє.

Турецький барабанщик, який гамселив унизу у великий барабан, упав під вагою мідного панцерника, що врзався в нього, і обидва лягли бездиханними серед інших мертвяків.

Але що важили ці два життя, коли турків тисячі!

Драбиною швидко-швидко піднімався щит з крокодилячої шкіри – так швидко, наче він був крилатий. Під щитом нікого не було видно. Кінець угорського списа зісковзнув з його гладенької поверхні. Хитрий турок, певно, прикріпив щит до вершка свого шолома. І звідки не били по цьому щиту, він тільки похитувався в повітрі, а спис знову зісковзував у порожнечу.

Але Гергей був тут як тут.

— Ось як треба! – сказав він, повертаючи списа товстим кінцем ратища вгору і б'ючи з усієї сили по щиту. Турок полетів униз головою.

А довкіл лунав незмовкний лемент:

— Аллах акбар! Я керім! Я феттах!

Іноді кричали й по-угорськи:

— Здавайте фортецю!

— На, маєш! – горлав Золтаї і страшними ударами кирки пробивав щити, шоломи й голови.

Він стояв біля пролому і бився тільки киркою. До пояса його захищав мур. Орудувати списом він дав змогу своїм солдатам, а сам зайняв місце на викладеній з колод стіні, де легко було зачепити

драбину і де драбини стояли щільно одна біля одної, і ними безперервно піднімалися юрмища озброєних людей.

Золтаї наказав ламати драбини, потім крикнув:

— Хлопці, бий їх по макітрах!

У сталевому панцирі, з довгою киркою в руці, Золтаї став попереду всіх, щоб першим зустріти непроханих гостей. Обличчя його заливав піт, але витязь був сповнений веселої бадьорості. Час від часу він поплювував собі на долоні і горлав:

— Лізь, лізь, чорнопикий, дай я полюбуюся на твою губату мармизу! – підбадьорював він темнолицого сарацина, який крізь клуби диму рвався по драбині вгору і тримав над собою легкий плетений щит, з-під якого лише іноді поблискували білки його очей.

Піднявшись уже високо, сарацин увесь зіщулився, зігнувся і поліз далі, збираючись на верхньому щаблі нагально випростатись, простромити списом Золтаї і вискочити на вишку.

Першому, хто підніме на вищі прапор перемоги, було обіцяно егерський пашалик. Знали про це й захисники фортеці.

І ось чорний барс рвався нагору. Слідом за ним ліз довгобородий джебеджі й оскаженіло, бризкаючи піною з рота, кричав: «Аллах акбар!» Ззаду за поясом у нього стирчав бунчук на короткому держаку, а в зубах він тримав широкий оголений ятаган.

— Аллах акбар! Я керім! Я рахім!

Золтаї ривком опустив забороло. І дуже вчасно: сарацин випростався, змахнув списом, але тут же зламав його об сталевий підборідник шолома.

Тієї ж миті Золтаї вдарив його киркою, і сарацин полетів з драбини сторч головою.

Сопучи, мов ковальський міх, бородань виліз нагору. В руках у нього не спис, а обушок.

Золтаї ухилився від обушка і так молоснув бороданя киркою, що зламав йому руку.

Зависнувши на одній руці, турок ревів: «Аллах!» Та після другого удару він замовк, і велетенське мертве тіло, змітаючи живих, покотилося драбиною вниз.

— Передай уклін своєму пророкові! – гукнув йому навздогін Золтаї і подивився в той бік, де чорною хмарою розпливався пороховий дим. – Бий, синку, бий, Яноше! – загорлав він до одного з витязів. – Бий їх, січи! Пали! Оцьому теж не бути егерським пашею!

— А ти чого гаєшся? – гукнув він до другого. – Чекаєш, коли тебе турок поцілує? Пали, спалив би його біс!

Коли ж до нього самого підскочив гуріб у тюрбані й кольчугі, Золтаї закричав до солдатів, що стояли неподалік:

— Ось як треба з ними розправлятися! – і вгатив гуреба киркою по шиї.

Кров бризнула на мур, і гуріб, перевертаючись, полетів униз.

— Котися до дідька в зуби! – весело реготав Золтаї.

І тут з подивом побачив свої ноги: штани роздерті, біля колін зяють такі дві великі дірки, що крізь них видно червону шкіру... Але дивуватись не мав часу – знову лізе бусурман.

— Ходи, ходи, кумасю...

Уже визирнуло сонце. Його помітно було навіть крізь дим гармат і гранат. Вітер іноді розганяв хмари диму, й тоді було видно, як хвилями накочується турецьке воїнство, сліпучо виблискуючи в сонячному промінні безліччю сталевих щитів, як сяють стяги із золотими наконечниками дзвоника. Грім, гуркіт, тріскотнява, крики «Ісусе!», «О Аллах!», пекельний шум не замовкали ні на хвилину.

Добо скакав верхи від одного пролому до іншого – турки атакували повсюдно. Тут він наводив гармати, там спостерігав за перенесенням поранених, а ще десь просто стежив за тим, як заряджають гармати. То він квапив гармашів, то змушував їх підносити списи туди, де зброї вже було обмаль. Він підбадьорював, хвалив, дорікав, сварився, раз по раз ганяв своїх зброєносців до резервних військ, якими командував у внутрішніх укріпленнях Мекчеї.

— Сто чоловік до палаців! П'ятдесят на вежу Бойкі! П'ятдесят до Старих воріт!

Після півгодинного бою загопи замінювались. Спітнілі, брудні, пропахлі порохом, але сповнені запалу, вони йшли відпочивати до двох корчем і, хвалячись, розповідали про свої подвиги товаришам, які ще не були в бою.

А в тих земля горіла під ногами – так рвалися до битви. Мекчеї і сам потай злостився, що не бере участі в сутичці, а стовбичить у дворі фортеці й виконує накази Добо – відправляє загопи туди-сюди і напучує їх коротким словом:

— Сміливіше, діти мої! Йдіть! Доля батьківщини у ваших руках!

І воїни мчали з розпашілими обличчями у вихор бойовища.

Щаблі облогових драбин вже стали слизькими від крові, навколо драбин стіна забарвилась у пурпуровий колір. Унизу росли крижаві купи поранений і мертвих. А поверх цих куп, завиваючи, наступали нові й нові тисячі. Ревіли труби, гуркотіли барабани, гримотів табірний оркестр. Незмовний лемент «Аллах!» змішувався нагорі з бойовими покличками, а внизу з криками ясаулів, гарматним ревищем, рушничною стріляниною, з вибухами гранат, іржанням коней, хрипотінням умираючих, з потріскуванням і скрипінням облогових драбин.

— Ходи сюди, башо, ходи! Раз!..

— Передай своєму Аллахові, що це Золтаї рубонув тебе! – чулося крізь пелену диму з вершини вежі...

Дике виття і гуркіт мортир заглушували вигуки витязів. Але по тому, як снували люди, як швидко вимахували зброєю, видно було, що воїни й тут часу не марнували.

Хмари диму затьмарили сонце. Дим клубочився і докруз фортеці. Лише іноді вимальовувалися загони турецьких воїнів у шоломах чи з'являлися низки верблюдів, що підвозили порох, та майоріли стяги й бунчуки.

Найбільше ратників змінилося на вежі біля Старих воріт, де командував Гашпар Пете. Щоразу, коли біля цієї вежі рідшав ліс облогових драбин, турки били туди з гармат, пробиваючи мур і пліт величезними камінними ядрами.

Закладені ворота виламували кирками і лопатами, вже виламали і три кілки органки.

— П'ятсот! – гукнув Добо Криштофові.

Криштоф повернув коня і помчав передати наказ: приведіть п'ятсот чоловік.

Це був майже весь резерв.

Мекчеї якнайщільніше натягнув шолом і з десятком ратників побіг до Старих воріт. Якщо турки увірвуться, тоді і йому знайдеться робота – обороняти ядро фортеці.

Під воротами і коло воротної вежі турки падали, як мухи. Їх валили стрільці, що старанно палили з вишки. Раз по раз лунали громові вигуки Гашпара Пете:

— Хлопці, за мною! Тримайтеся міцно! Трощи клятих обома руками!

Сам він уже до пояса був забризканий кров'ю і бив з усього розмаху то киркою, то списом.

— Господи, допоможи!

— Аллах! Аллах!

Коли турків на драбині рідшало, звідусіль лунали крики: «Води! Води!»

Жінки носили воду до підніжжя веж у глеках і в дерев'яних дзбанах.

Пете схопив дзбан, підняв забороло і пив жадібно, припавши до посудини; вода з двох боків цівками стікала з губ на панцир, з панцира лилася по ліктях, по колінах, по ступнях і витікала, наче з джерела. Але що до того Гашпарові Пете, коли він розлючений та ще й знемагає від спраги.

Не встиг він відірвати від дзбана запечені губи, як помітив турка, що стрибав на мурі. В одній руці турок тримав бунчук, другою несамовито рубався. За його спиною показалася друга бусурманська голова, потім третя...

— Гей! Та щоб ти луснув!.. – крикнув Пете і, потягнувши за ногу турка з бунчуком, покотився разом з ним по щаблях драбини. Коли вони застрягли, Пете молотив турка по обличчю кулаком у залізній рукавиці.

— На, собако!

Потім Пете підхопився, захекавшись, і, залишивши напівзадушеного турка на розправу селянам, які снували вниз, вибіг на вежу. Бив, рубав, спритно повертаючись на всі боки.

— Аллах акбар!

Турки роєм роїлися на мурі. Падали закривавлені тіла угорців. Один акинджі кішкою плігнув на вишку вежі. Зірвався на ноги, підняв прапор. Турецьке військо бурхливо вітало його знизу переможними вигуками.

— Боже, поможи!

Не минуло й двох хвилин, як ворожого прапора на вежі не стало. Сюди збіглися витязі й колошматили турків, які лізли й лізли на вежу. Угорський ратник в іржавому шоломі блискавично вискочив на вишку вежі і, тільки-но став там ногою, щосили вдарив шаблею акинджі. Рука турка разом із прапором полетіла з вежі вниз.

— Хто ти такий? – радісно загорлав до нього з підніжжя муру Пете.

Витязь обернувся і гордо відповів:

— Антал Комлоші!

З боку палаців примчав юний зброєносець Балаж. Голова в нього була обмотана білою пов'язкою. Одначе він летів, наче й нічого не трапилося.

— Біля палацу пробили замуrowаний пролом! – вигукнув він.

— Сотню! – скомандував Добо.

Поки хлопчик скавав по підкріплення до Мекчеї, Добо, пригнувшись до шиї коня, летів до палацу.

Турки знову пробили в мурі пробоїну. З вилому стирчали бруси, бантини, мов кістки із підсмаженої риби. Наче руді мурахи, сновигали на мурі турки. Добо вибіг на гребінь муру. Одному турку розітнув голову навпіл, другого скинув униз, копнувши його ногою, і вигукнув:

— Штовхайте бруси і бантини назовні!

Досі бруси й балки втягувалися всередину кирками. А тепер, за командою Добо, ривком повалили їх униз, і, падаючи, колоди збивали бусурманів разом з драбинами.

— А щоб ви в землю позападали разом з вашим Аллахом! – заволав старий Цецеї, перекиваючи шум.

Та коли бусурманів змели, стало видно, що в мурі зяє величезна діра. Тільки одна. Турки дертимуться до неї, і доведеться битися з ворогом біля величезного вилому.

Кулею збило з муру угорський прапор. Він упав до турків. Ось коли стала в пригоді велика пробоїна. Крізь неї вискочив якийсь угорський солдат, кулаком ударив турка межи очі і, перш ніж бусурмани встигли отямитися, приніс прапор назад.

— Я все бачив, Ласло Тереку! – радісно крикнув Добо. – Молодець, синку!

Ядро врізалось в мур і засипало очі солдатам камінною пилюкою. Дебелий сивоволосий чоловік притулився до муру, потім повалився, витягнувшись на весь зріст. Шолом упав йому з голови і покотився до ніг Добо.

Добо протер руками очі й тоді впізнав убитого. Був то егерський староста Андраш. Він лежав заклопотаний, насупивши брови, і все ще міцно стискаючи шаблю; з шиї довгою стрічкою, схожою на розв'язану краватку, збігала кров.

Та ось від Старих воріт прибігли обидва зброєносці. Добо кинув погляд на вишку Старої вежі: там маяв бунчук. Один, два... п'ять... десять – усе більше й більше ставало цих хвостатих прапорів.

Крізь виломи у вищі на воїнів сипалися кулі, а зовні на мур дерлися яничари. Один із них ніс у зубах червоний прапор з півмісяцем, щоб поставити його на вежі.

Гомін шалу прокотився серед обложених. Повітря стрясає переможні вигуки сотень тисяч турків, які взяли в облогу фортецю:
— Аллах! Я керім!

В угорців зблідли обличчя, шаблі опустилися, наче в усіх егерців одняло руки.

Добо скочив на коня і помчав до Церковної вежі. Він навів гармати на вишку і, коли вже триста радісних яничарів заснували по ній, вистрелив одразу з трьох гармат.

Вишка хитнулася, наче п'яний велетень, і з гуркотом осіла на землю. Вапняна пилюка піднялася з руїн; з-поміж каміння сочилася турецька кров, мов червоний сік винограду з чавильні, коли роблять вино.

Від цього стовпотворіння і землетрусу турки, які пробились у ворота і проломи, нажахано побігли назад. Не минуло й п'яти хвилин, як облогові драбини спорожніли.

Старі ворота і фортечний мур довкіл них з обох боків були пообліплювані закривавленими тілами мертвих і вмираючих.

До полудня бій майже повсюдно затих. Дим розвіявся. Сяйнуло сонце. Біля підніжжя мурів тисячами валялися чорні від кіптяви, закривавлені поранені й мертві турки. Здавалося, навіть повітря захмеліло від зойків умираючих; крики «Ей ва і медед!» лунали, наче мекання овечок.

Ясаулам уже не вдалося змусити своїх солдатів ще раз того дня піти на приступ.

У фортеці ринкова площа теж була забита пораненими. Вони стояли, сиділи, лежали на землі.

Навколо поранених витязів поралися голярі й жінки. В руках у них були тази з водою, шматки полотна, бинти, галуни, арніка. Одні з поранених стогнали, інші посмикувалися, скреготали зубами.

З руїн вишки все ще приносили поранених. Одних привозили на візку, інших приносили на простирадлах.

Усі поверталися, дивилися, кого несуть? Імена передавалися з вуст в уста.

— Петер Гергеї... Йончі Пожгаї... Якоб Зірко... Дюрі Урбан...

— Живий?

— Як бачиш. Тільки ось плече прострелили.

Голярі брали в роботу насамперед тих, хто мав прострілені руки чи ноги. Перев'язували, як уміли. Решта поки що задовольнялася тим, що жінки промивали їм рани. Більшість страждали мовчки і чекали, поки дійде їхня черга. Деякі гірко стогнали, скаржачись на свою біду.

— Господи! Господи! – плакав молодий егерський стрілець Мігай Арань, притискуючи до закривавленого обличчя обгорілий рукав сорочки. – Око мені вибили...

Пете сидів поміж інших на плетеному стільці, застеленому сір'ячиною. На гомілці в нього зяяла велика рана; з неї під стілець натекла калюжа крові. Поранило Гашпара Пете не кулею, а гострим уламком каменя.

— Не галасуй, Мігаю! – кинув Пете солдатові. – Краще бути одноокому і жити в Егерській фортеці, аніж з обома очима потрапити до турків на шибеницю.

І, зціпивши зуби, терпів, коли голяр промивав йому страшну рану на нозі.

Легкопоранені навіть не зверталися до голярів, самі промивали свої рани. Намоклі від поту сорочки здавалися їм неприємнішими, аніж самі рани, і багато хто просто тут, на ринку, надівав чисті, весело перемовляючись:

— А ось мені...

Убитих зносили до церкви, і мертві тіла вже рядами лежали перед дверима, закривавлені, у розідраному одязі, пообпалювані, непорушні. Був серед них і труп без голови. Тут же лежала самотня рука, всунута в рукав доломана, – мабуть, її одірвало від тулуба.

Якась жінка, стогнучи й плачучи, йшла з ринкової площі до церкви.

Добо зліз із коня, зняв шолом і, похмурий, підійшов до мертвих.

Тут же лежав і егерський староста. Його сиве волосся було закривавлене. На запорошених чорних чоботях теж позапикалася кров. Видно, і в ногу йому влучила куля. Біля небіжчика вклякли обидва його сини.

Добо сказав зброєносцеві Балажу:

— Принеси прапор міста.

І, зірвавши з держака червоно-синій прапор, комендант наклав на нього наче саваном, егерського старосту.

ЧАСТИНА П'ЯТА

ЗАТЕМНЕННЯ ПІВМІСЯЦЯ

1

Капітан фортеці Сарвашке з ранку до ночі стояв на вищі й слухав, як гуркочуть гармати в Егері.

У Сарвашке лагідно світило осіннє сонце. Ліс уже починав жовтіти, але майже щоденно випадали дощі й ночами небо прояснювалось, тож трава під деревами й узбережні луки знову зазеленіли. Здавалося, не осінь настала, а весна.

Сарвашке стоїть на такій відстані від Егера, як Ішасег від Гйоделе, або ж Фюред від Шіофока, якщо їхати не кружним шляхом, а просто через озеро. Правда, Сарвашке стоїть у горах. Склеясті уступи тягнуться від самого Фелнемета, і чим далі, тим більше йдуть угору, наче якась велетенська рука нагромадила їх один на одного. Заввишки вони сягають як гора Геллерт у Буді. До Сарвашке веде лише звивистий, вузький шлях через ущелину.

Коли зранку лунав гарматний гуркіт, небо темніло, збиралися хмари, й не минало години, як уже лив дощ, іноді навіть каламутний. Вітер приносив сюди хмари порохового диму й кіптяви, вони змішувалися з дощем, наче небесні сажотруси, вмиваючись, лили на землю воду, забруднювали каламутними струменями дощу фортечні стіни в Сарвашке, двір, скелі й айстри у квітнику коменданта фортеці.

Сарвашке така ж фортеця-малятко, якою була Дрегей. Вибудували її на високій сланцевій скелі, і тому, хто бачив Сарвашке вперше, здавалося, ніби цю фортецю вирізьбили з верхівки скелі, поставленої на іншій скелі. Зовсім крихітною була фортеця – в ній уміщувалися лише три будови, а внутрішній дворик був такий, що в ньому й дві підводи не розминулися б. Сарвашке годилося б, мабуть, назвати мисливським замком, а укріпленням ця фортеця могла вважатися хіба що в ті давні часи, коли про гармати й згадки не було. У ті роки, про які ми розповідаємо, цією фортецею користувалися лише для привалу загонів, які вирушали до Егера; та ще вона могла слугувати поштовою станцією в тому випадку, коли б Егер захопив ворог.

Якщо Егер упаде, комендант Сарвашке, Балаж Салкаї, сяде разом зі своїми сорока дев'ятьма солдатами на коней і поїде до родичів у північні комітати, коли, звичайно, не захоче вчинити, як несамовитий Сонді або ж комендант Солнока Лерінц Нярі, котрий четвертого числа цього місяця сам зустрів у воротах своєї фортеці стотисячне військо турків і крикнув:

— Підходьте, підходьте! Я тут, я не втік!

Отак собі й вистоював цілими днями добрий Балаж Салкаї на вищій своєї вежі, одягнутий у довгий, до п'ят, осінній плащ з коміром такого кольору, як білий гриб, і у високій лисячій шапці. З неспокоєм позирав він на високу гору, яка закривала від нього Егер. Не видно Егера – так хоч на гору подивитися. Куди не глянь, довкіл одні гори й гори, та ще й стоять так близько, що з доброї рушниці можна застрелити косулю, яка пасеться на схилі гори.

До підніжжя фортеці тулилося кілька будиночків, там же протікала річка Егер. Уздовж річки тяглася брукована дорога.

Стояв пан Салкаї на вищій, дивився і нічого не бачив.

Навкруги панувала глибока тиша. Тож і не дивно, що він мало не впав долілиць, коли за його спиною раптом засурмив вартовий.

— Їдуть! – сказав вартовий на своє виправдання, помітивши, що пан комендант здригнувся від несподіваної тривоги і вже замахнувся, маючи намір вліпити йому ляпаса.

— Буйволе! – гримнув пан Балаж. – Чого ти у вухо мені сурмиш? Я ж біля тебе стою! Га-а-ай, ти, телячий розуме!

Він кинув поглядом на стежину, що петляла по скелях, і помітив на ній двох вершників. З виду це були пани; один із них, нижчий на зріст, напевно, зброносець. Їхали вони, як видно, здалеку – ззаду до сідел були прив'язані в'юки. За плечима у кожного висіла рушниця з коротким стволом. На обох вершниках були довгі плащі горіхового кольору.

— Не з Егера їдуть, – вголос думав Салкаї.

— Можливо, це Міклош Ваш? – висловив здогад вартовий.

Він ладен був у всьому притакувати комендантові, аби тільки загладити свою провину. Та сьогодні йому не щастило: пан капітан знову був роздратований.

— Та звідки тут узятися Міклошеві Вашу! Гей, ти, голово бараняча, буйволе ти недогадливий! Гадаєш, до Відня шапкою докинути, як до Апатфалви? Га-а-ай, ти, цибуху турецький, муле нечестивий!

Відтоді як турки розпочали облогу Егера, добряк Салкаї вічно був роздратований. А зараз, коли йому соромно стало перед підлеглими, що налякався звуку сурми, він геть визвірився на свого вартового.

Вартовий знітився, почервонів, навіть потом його вкрило. Більше він не сказав ні слова. А пан Салкаї, притримуючи рукою шаблю, спустився сходами подивитися, кого там принесла лиха година. Бо ж ось третій день, як усі виїжджають лише звідси, а сюди приїхати ніхто не сміє.

Посередині фортечного двору стояв молодий блідий юнак зі сміливим поглядом. Ні вусів, ні бороди він не мав. Позаду хлопчик, схожий на зброєносця, тримав коней. Побачивши господаря фортеці, юнак пішов йому назустріч, рвучко зняв шапку і вклонився.

— Я молодший брат лейтенанта Егерської фортеці Гергея Борнемісси. Звати мене Яношем. А цей хлопчик – Міклош Риз. Його старший брат теж в Егері.

Салкаї подав руку Яношеві Борнемісси, а супутникові його руки не простягнув, спостерігши досвідченим оком, що хлопчик не панського роду.

— Ласкаво просимо, – байдуже сказав він Борнемісси. – Брата твого я не знаю, та як стріну, розцілюю. Проходь, дорогим гостем будеш.

Він кинув здивований погляд на руки приїжджого: «Чому він у рукавичках? Ах, пестун, мов жінка!» Потім приязно запросив увійти в дім.

— Спасибі, – вклонився юнак. – Я не в гості приїхав. Хочу лише про дещо запитати, дізнатися, що чути з Егера.

Салкаї, стенивши плечима, кивнув у бік Егера.

— Сам чуєш.

— Чую, що стріляють з гармат.

— Ось уже дев'ятнадцятий день.

— А фортеця сильна?

Салкаї знову знизав плечима.

— Турки теж сильні.

— Солдатів у фортеці достатньо?

— Десятого серпня було тисяча дев'ятсот тридцять п'ять чоловік. З того часу стріляють по фортеці безперервно.

— Король не прислав підкріплення?

— Поки що ні.

— А архієпископ?

— Теж не прислав.

— А вони чекають на підмогу?

— Чекати чекають, але не варто, брате, про це говорити, слова марно витратити. Зайди, відпочинь з дороги. По коневі бачу, що виїхав ти ранесенько.

Панові Балажу було не до душі просто тут, посеред двору, відповідати на зливу запитань приїжджого. Йому давно вже хотілося сісти за стіл, але гул облоги утримував його на вежі. Наближався полудень, а він ще й не снідав.

— Добродію, – прохально сказав у дверях приїжджий, – той юнак, що зі мною приїхав, – школяр-богослов.

— Школяр? Ну, гаразд, хлопче! – недбало гукнув комендант.

У розпорядження гостей він віддав кімнату і духмяну воду для миття (Варшані привіз із турецького табору трохи трояндової олії – Салкаї забажалося похвалитися нею).

Коли гості увійшли до їдальні, стіл уже було накрито і на ньому смачно парувала заяча печеня.

— Знову заячина? – напустився пан Балаж на куховарку.

А юнакам, виправдуючись, сказав:

— Ми тепер весь час заячиною вдовольняємось. Егерські зайці від гуркоту сюди позбігалися.

Борнемісса скинув з себе плащ, увійшов до їдальні в шовковому костюмі вишневого кольору, який щільно облягав його тіло. Школяр був у простому полотняному одязі. Обидва підперезані однаковими ремнями, і в обох на ремнях висіли криві угорські шаблі.

Ложки – єдиний столовий прибор. У ті часи кожен різав м'ясо і хліб своїм ножем, а виделками користувалися лише на кухні.

Гості познімали складані ножі, що висіли у них на поясах. У юнака ніж був позолочений з перламутровою колодочкою, а в школяра – звичайний фейєрварський складаний ніж з дерев'яним руків'ям.

— Я люблю заячину, – з усмішкою сказав. Янош Борнемісса. – А ця печеня просто чудова. У нас, правда, заячину підсмажують інакше... Пане капітане, вам не випадало чути що-небудь про мого брата?

— Інакше підсмажують? – з цікавістю спитав Салкаї. – Як це інакше?

— Ну, інакше, – відповів Янош Борнемісса. – У нас зайця спершу вимочують у вині, потім у жаровню наливають трохи води і кладуть на вогонь. Зайця начиняють хлібом і тушкують. Тільки треба стежити за тим, аби підлива не википала. Коли вона закипає,

печеню знімають з вогню, м'ясо виймають, а підливу проціджують. Потім кладуть у неї гвоздику, перець, шафран, імбир... Але скажіть, чи вдасться вам нині дізнатися, що діється у фортеці. Чи не загинув мій бідний брат? – очі юнака затуманилися сльозами.

— А оцту в підливу не додаєте? – здивовано спитав Салкаї і ще раз зиркнув на руки Яноша.

— Аякже, доливаємо й оцту, – охоче відповів Янош Борнемісса. – Й тільки-но присмачимо підливу прянощами, знову кладемо в неї заїця... Нам ще нині треба потрапити в Егер.

Салкаї старанно обгризав заячу ніжку, потім почаркувався з гостями. Але ті вино тільки пригубили.

— Гм... – звів брови Салкаї.

Помовчав трохи, потім, опершись ліктями на стіл, запитав:

— В Егерську фортецю?

— Так, так! – схвильовано відповів Янош Борнемісса і зблід. – Ще сьогодні увечері.

— Гм... А цікаво б знати, яким шляхом? Може, полетите, наче птахи? Чи як примари, крізь замкову шпарочку.

— Ні, як кроти, дядечку.

— Як кроти?

— Бо ж у фортецю ведуть підземні ходи.

— Підземні ходи? – Салкаї похитав головою.

Янош Борнемісса сягнув рукою за пазуху і, витягти звідти аркуш пергаменту, поклав його перед Салкаї.

— Бачите ці червоні лінії?

— Знаю я це, – сказав Салкаї, кинувши погляд на креслення. – На рисунку вони є, а під землею їх нема. Ще в часи Перені всі ходи позавалювали. Стріляли по них з гармат.

— Завалили?

— Еге ж. Коли Перені розібрав половину церкви короля Іштвана Святого, виявили ці підземні ходи й почали стріляти по них з гармат. Ці ходи прокладали не угорці. Угорець, будуючи фортецю, не стане думати про втечу.

— І це правда?

— Така ж правда, як і те, що ми ось з вами сидимо за оцим столом.

— А звідки у вас така певність, що це саме так?

— До мене ж ходять гінці від Добо. Вони пробираються сюди і назад у фортецю через турецький стан. Звичайно, в турецькому

одязі. Недавно одного з них закололи. Якби зберігся бодай один по-таємний хід, невже б вони не скористалися ним?

Юний Борнемісса задумався, помовчав, потім швидко підвів голову.

— А коли приходять і йдуть гінці?

— Та ось і зараз двоє послано з фортеці. Один – Міклош Ваш, другий – Імре Сабо. Добо відрядив їх у Відень, до короля.

— Коли ж вони повернуться? Коли вирушать назад до фортеці?

— Міклош Ваш прибуде сюди через тиждень. А Сабо, напевно, десь через тижнів два. Звідси щотижня йдуть гінці.

Очі юнака згасли. Блідий, зі сльозами на очах, вступився він в одну цятку.

Салкаї вихилив келих. Знову сказав: «Гм...» – потім, відкинувшись на спинку крісла, скося глянув на гостя і сказав упівголоса:

— Слухай-но, Яноше Борнемісса! Ти такий же Янош, як я Авраам. І ти такий же брат Борнемісси, як я племінник егерського архієпископа. Ти ж сестричка, не братик. Хоч який доломан на себе напни, а мене не ошукаєш.

Гостя встала.

— Простіть мені, пане Салкаї! Я не тому приховувалася перед вашою милістю, що хотіла ошукати вас. Я вірю вам, як батькові рідному. Але я боялась, як би ви не завадили мені продовжити шлях. Я дружина Гергея Борнемісси.

Салкаї встав і вклонився.

— До ваших послуг, добродійко!

— Спасибі вам! Тепер я розповім, що привело мене сюди. У мого дорогого чоловіка є турецький талісман. Той, кому цей талісман належав, украв нашого сина і привіз сюди, в Егер. Він гадав, що талісман у мого чоловіка. Дивіться, ось він.

Єва Борнемісса сягнула рукою за комір і витягнула чудову турецьку каблучку, яка висіла на шнурку.

Салкаї вступився в неї.

Гостя вела далі:

— Наші шопронські солдати розшукували цього турка, але не знайшли. Тоді я вирішила поїхати сама. Турок же забобонний, талісман для нього – все. Якщо випаде найменша можливість – власник талісмана вб'є мого чоловіка. А не випаде – вб'є нашого сина. Якби каблучка в мого чоловіка була – вони б ще умовилися. Гергей віддав би йому каблучку – турок повернув би сина...

Салкаї мотнув головою.

— Добродійко, егерчани поклялися не вступати ні в які переговори з турками, не приймати від них ніяких послань. Хто мовить бодай слово туркові або ж принесе від нього звістку – чи то офіцер, чи простий солдат – буде скараний на смерть. – І він провадив далі, почухавши потилицю: – Гей, добродійко, от якби ви вчора приїхали! Хоча хто знає, чи пройшли вони?

Капітан мав на увазі загін Лукача Надя.

— Я мушу потрапити до фортеці ще сьогодні, – відповіла Єва. – Я ж не присягала не розмовляти з турками.

— Але як ви хочете потрапити до фортеці? Не можете ж удвох пробратися крізь турецькі заслони!

— Ми підемо в турецькому одязі.

— Тоді вас застрелять з фортеці.

— А ми гукнемо до них.

— Тоді попадете біля фортеці в руки туркам.

— Як же туди проходить гонець Іштвана Добо?

— Ризикуючи життям. Гонець напевно знає, біля яких воріт його чекатимуть. У нього є дудка, він знає пароль. Ще й розмовляє по-турецьки. Якщо ви доконечне хочете ризикнути, то хоча б його зачекайте.

— А якщо я піду з білою хустиною і скажу, що шукаю офіцера на ім'я Юмурджак?

— Ви, ласкава пані, молода й вродлива. Якщо б вас навіть за юнака вважали, й від того не легше. Перший стрічний солдат поведе вас до себе в намет.

— А якщо я пошлюся на відомого в них у військах офіцера?

— Там двісті тисяч чоловік. Офіцерів на ймення знають не всі. У таборі навіть розмовляють не однією мовою. Там сила різного народу: перси, араби, єгиптяни, курди, татари, серби, албанці, хорвати, греки, вірмени. Кожен знає лише свого офіцера. Та й то не на ймення, а на прізвисько. Ну, приміром, офіцер має довгий ніс – то хай звать цього офіцера Ахметом чи Хасаном, солдати поміж собою зватимуть його Носатим або Хоботом. Коли ж він рудий – прозвуть Лисом або ж Міднопиким. А худого й довготелесого – Бузьком? І все в такому ж дусі. Кожен має прізвисько, щоб його легше було пізнати. Одного з їхніх офіцерів звать Ригачем, бо він завжди в розмові час від часу зригує.

Єва похнюпилась.

— То порадьте мені щось, дядечку Салкаї.

— Раджу зачекати гінця. Чи то буде Міклош Ваш, чи хтось інший, ви, ласкаві пані, віддайте йому каблучку, і він віднесе вашому чоловікові. А вже пан Борнемісса зметикує, як йому домовитися з турком.

Це була справді мудра порада. Та, леле, неспокійне материнське серце не знає слова «зачекай». Воно бачить лише клинок, занесений над рідними, і прагне якомога швидше відвести удар щитом.

Єва поклала на стіл креслення і довго роздивлялась його.

— Якщо фортеця вибудувана ще до приходу угорців, – заговорила вона врешті, піднявши голову, – то сьогоднішні мешканці навіть не знають, що під нею викопано. Ось церква. Звідси йдуть три підземних ходи. Їх, звичайно, могли зруйнувати ядрами. Та ось четвертий хід. Він веде до теперішнього палацу й прокладений осторонь від решти. Його не могли виявити в ті часи, коли будували Шандоровську вежу. Може, знали про нього, а може, й ні... Де тут хід, Міклоше? – Вона відсунула креслення до Міклоша.

— Вхід побіля печей, в яких випалюють цеглу, – відповів юнак, розглядаючи креслення.

— Там є такі печі? – повернулася Єва до капітана.

— Є, – відповів Салкаї. – На північний схід від фортеці.

Юнак розбирав буквочки.

— «На північному сході – печі для випалювання цегли. Плаский круглий камінь за десять кроків від горіхового дерева на південь. Там вхід».

— А є там горіхове дерево? – знову запитала гостя.

— Йй-богу, не пам'ятаю, – відповів Салкаї. – Я їздив туди лише раз у житті, ще в часи Перені.

— А піч для випалювання цегли далеко від фортеці?

— Недалеко, хвилин п'ятнадцять ходу, а може, й того не буде.

— Значить, і там стоять турки?

— Там, певне, стоїть турецький обоз, пастухи і всілякий інший люд.

— А ви, ваша милість, можете дати нам якийсь турецький одяг?

— Можу.

— Чи нема у вас плаща, який носять делі?

— Є, та лише один. І той розірваний зверху донизу.

— Я зашию, – відповіла Єва. – Одного разу я вже подорожувала в одязі делі. От не думала, не гадала, що мені це колись ще придасться! – Вона замислилася, схиливши голову на руку. – Та й хто знає, чи буде тут вивідувач через тиждень! А якщо він запізниться? Та і вбити його десь можуть...

— Так, на вивідувачів постійно чигає смерть.

Єва рвучко підвелася.

— Ні, ні! Я не маю часу навіть плащ зашивати! Мені не можна чекати ні хвилини! Так буде краще. Я вдячна вам за гостинність! – І вона простягнула руку капітанові.

— Та як же ви...

— Ми вирушаємо негайно.

Капітан встав і загородив двері.

— Я цього не можу допустити! Отак, наосліп, тільки мошки на вогонь летять... Я б собі цього ніколи не простив!

Єва, тяжко зітхнувши, знову опустила в крісло.

— Ваша правда. Ми мусимо вчинити якимось інакше, придумати щось таке, аби нас не впіймали.

Пан Балаж сів.

— У тім-то й річ, – ствердив він. – Якщо випаде хоч найменша нагода, я відпущу вас, добродійко.

2

На північному сході від Егерської фортеці височить гора Егед. Належало б називати її горою святої Егіди або святої Едеди, проте назви ці угорцям не припали до душі, так і понині звать її горою Егед. Стоїть вона на такій же відстані від Егера, як і гора Геллерт від Кебаньї, тільки Егед і вища, й величніша.

Коли б якийсь силач з Егерської фортеці випустив у бік гори Егед стрілу, опірену гусячим пером, перелетіла б та стріла через пагорб, де рикають турецькі гармати, і впала б у долину, де роїться строкатий табірний набрід. Там розташувалися купці, гондлярі, голярі, дров'яні, знахарі, гострильники, продавці шербету й халви, канатоходці, торговці невільниками, лахмітники, цигани та інший люд. Удень вони приходять у табір торгувати, міняти, підбирати всілякий непотрібний мотлох, потішати народ, ворожити, обдурювати – одним словом, шукати поживу.

Другого жовтня, через три доби після приступу, який стався на день святого Михайла, з боку Тарканьського лісу прибув верхи молодий делі. Він був у атілі, вузьких штанях, жовтих черевиках і в плащі з верблюжої вовни. Замість чалми, як це заведено в делі, голову йому вкривав каптур плаща. За пояс заткнуто безліч кончарів,

через плече висів лук і колчани. Делі гнав поперед себе закованого в кайдани угорського юнака. А юнак підганяв вола. Було видно, що і юнак, і віл – здобич делі.

У цих краях повсюдно були розкидані виноградники, але тієї осені угорці не збирали винограду. Зате скрізь порядкували турки. Куди не глянь, всюди у виноградниках маячать тюрбани і хутряні ковпаки.

Декотрі гукали молодому делі:

— Гарна в тебе здобич! Де ти розжився?

Та делі було не до них – підганяв свого невільника, а той розлючено підганяв вола, й обидва не відповідали на питання.

Делі не хто інший, як Єва. Невільник – Міклош.

Вартових ніде не видно. А якщо десь вони і є, то всі пасуться у виноградниках. Та й для чого зараз вартові! Ворог замкнутий у фортеці.

Без будь-яких перешкод Єва Борнемісса в'їхала в долину, де колись випалювали цеглу, а тепер стояло юрмище строкатих і брудних наметів. Тут же її оточили галасливі, крикливі циганчата і гавкотливі пси. Невдовзі крізь натовп пробилися купці.

— Продай хлопчика. Скільки продавиш?

— Даю десять пістрів.

— Даю шістдесят курушів.

— Сімдесят.

— За вола дам двадцять пістрів.

— Дам тридцять.

— Сорок...

Та делі й бровою не повів. Списом захищав то вола, то юнака. В руці у юнака була довга гілка. З пагорка, засадженого виноградниками, вони спустилися в долину, до печей. Тут іще мальовничіша картина. Цигани нашвидкуруч виклали собі житло з цегли, дахи зладнали з парусини і гілок. Деякі з циганських сімей навіть притулилися у печах для випалювання цегли. Смажать, варять, гріються в промінні осіннього сонця.

Старе горіхове дерево ціле й неушкоджене. Під ним влаштувався якийсь гендляр. Єва відміряла десять кроків на південь від дерева і подивилася туди. Саме там поставили загороду для коней. Побіля загороди стояв чотирикутний намет гендляра, на якому турецькими літерами було виписано вислів з корану: «Факрі – фахрі», що означало: «Моя бідність – гордість моя». Турецькі купці ніколи не вказують свого імені на дверях крамнички, лавки чи ятки – вони виписують кілька слів з корану.

Нарешті Єва запримітила камінь. Колись це було млинове жорно. Давно він, видно, тут лежить – так глибоко вріс у землю, що тільки його половина висувається назовні. З отвору посередині жорна тягнеться вгору висока трава, а довкіл камінь увесь заріс мохом.

Єва привела свого невільника й вола до кінської загороди, списа застромила в отвір жорна.

До неї, кланяючись, підійшов купець.

— Скільки правиш за невільника? – запитав він, погладжуючи бороду.

Єва вдала з себе німу: показала на губи й зробила рукою заперечний жест.

Німий солдат не дивина й не рідкість. Побачивши безвусого й безбородого німого ратника, турок одразу розуміє, що перед ним людина, яка у не воєнний час живе з милостині.

Грек заговорив:

— Тридцять піастрів.

Єва покивом голови дала зрозуміти, що продається тільки віл.

Грек обдивився вола з усіх боків, помацав груди, поплескав по крупу і запропонував іншу ціну:

— Двадцять піастрів.

Єва похитала головою.

Купець запропонував тридцять, потім тридцять п'ять піастрів.

Єва сіла на камінь і скрушно обмацувала свою ногу. До ноги був прив'язаний шматок сирого м'яса, і його сік темною плямою проступав крізь сине сукно пов'язки.

Коли грек пообіцяв за вола тридцять п'ять піастрів, Єва, показуючи руками й списом, дала зрозуміти, що їй потрібен намет, до того ж розбити його вона просить саме на цьому місці.

Грек бачив, що делі поранений, блідий і смертельно втомлений. Він зрозумів, що делі хоче перепочити, поки в нього не загоїться рана. Для цього, ймовірно, йому і потрібен намет. Купець звелів своєму слугі принести полотнища трьох-чотирьох порваних шатрів.

— Зроби ласку, вибирай!

Єва вибрала найбільший, хоча й він був весь у латках, і тут же показала на вола: твоя, купче, покупка, забирай її. Купець був невдоволений ціною. Єва віддала йому й коня, але з умовою, що купець спершу над каменем розіб'є намет. Грек погодився. Разом з двома слугами-сарацинами він поставив шатро на вказаному місці.

Що ж, поки що все йшло вдало.

— Господь береже нас! – прошепотіла Єва, коли вона лишилася в наметі з Міклошем удвох.

Тепер усе залежало від того, чи зуміють вони підняти жорно. І коли.

Треба було десь дістати жердину, щоб засунути її в дірку й підняти жорно.

Знайти жердину не так уже й важко – взяти й витягнути її з загороди. Вночі вони це зроблять.

За пагорбом безперервно гуркотіла гармата, а в проміжках між пострілами чулися часті ляскання пищалей. Іноді до Єви й Міклоша долинав сморідний запах порохового диму. Крізь гілки дерев виднілася навіть одна з веж фортеці. Вона була схожа на білу свічку, погризену мишами. Але наші подорожні дивилися на неї із захватом. Вежа ця – надійний орієнтир, який показує, куди вони повинні втрапити цієї ночі.

Довкіл снує строкатий люд. Іноді з'являються й солдати. Найчастіше вони купують коней або розшукують якого-небудь знахаря, цілителя. Великий попит і на циганські талісмани. В них, правда, не дуже вірять, та все ж купують. На волохатих грудях одного асаба цілим вінком нанизані на шнурок маленькі талісмани.

Єва лягла на плащ.

— Міклоше, чи не піти мені пошукати сина? Якщо я сюди дійшла, то можу й далі пробратися.

— Ваша милість, ви знову про те ж думаете?

— У цьому одязі мене ніхто не затримає. Я можу знайти його серед війська. Розшукаю Юмурджака, стану перед ним і скажу: «Ось тобі каблучка, віддай мені сина!»

— Каблучку візьме, а хлопчика не віддасть.

— О жорстокий, дикий звір!

— Якби ж то він був інший... Уявімо навіть, що він чесний чоловік. А що коли хтось із офіцерів віддасть вашій милості який-небудь військовий наказ? А до того ж можуть бути й такі загани, куди делі не пускають. Близько до гармат, само собою, сторонніх не підпускають. Десь та й упізнають, що ви, добродійко, чужа і з якоюсь метою затесались до них у табір.

— І схоплять...

— Хай навіть і не схоплять. Але Юмурджак все одно вас не випустить зі своїх рук.

Єва зітхнула. Вона розв'язала торбу, вийняла хліб і холодну курку, виклала все на жорно.

— Поїмо, Міклоше.

Нарешті смерклось. Замок гарматний гуркіт. У темряві поволі всі повлягалися спати.

Єва витягла з торби в'язочку свічок, викресала вогонь, запалила свічку тліючим трупом.

Опівночі Міклош, скрадаючись, виліз із шатра й за кілька хвилин повернувся з жердиною завтовшки з руку.

Жердину просунули в дірку жорна і зрушили його з місця.

Під каменем не було нічого, крім вологої темної глини та кількох чорних жуків.

Єва з усієї сили тупнула ногою в тому місці, де лежало жорно.

Вона ніби запитувала землю: «А може, тут порожнеча?»

Земля глухо відізналась: порожнеча.

Єва вийняла з сумки лопату без держака, прикріпила її до ратища списа і почала копати. Міклош розривав землю руками.

На глибині двох п'ядей лопата стукнулася об щось тверде. Це була дубова дошка, дуже товста, але вже зогнила. Її викопали й викинули. Під дошкою зяяла темна яма, в яку вільно міг пролізти чоловік.

Спочатку довелося спуститися на десять східців, а там яма йшла вшир. Вона виявилася викладеною каменем, наче погріб. Йти можна було не згинаючись.

Повітря було затхле. Темрява. Подекуди на стінах білів наліт селітри. Віяло вогкістю й холодом.

Попереду зі свічкою йшов Міклош. Траплялося, що ступали по кісточки у воді, іноді зашпортувались об каміння, що впало зверху. Тоді Міклош обертався і застерігав:

— Обережніше, тут камінь!

Подекуди їхні кроки лунко відбивалися під склепінням. А це означало, що тут напевно є ще й другий потаємний хід. Що за люди їх прокладали? Коли зводився замок Егер, історію ще не написали. Хто знає, які племена жили у цих краях!

— Обережно, пригніться!

Прохід деякий час спускався під ухил, а далі пішов уверх, а склепіння нависало все нижче й нижче. Міклош уже пробирався навкарачки. Єва зупинилась.

— Міклоше, пройдіть далі, – сказала вона. – Якщо цей прохід закладено, нам треба повернутися по лопату.

Міклош зі свічкою поповз далі. Промінь світла слабшав і слабшав, нарешті зовсім зник. Єва залишилася сама у темряві.

Вона опустилася на коліна й почала молитися:

— Господи, змилуйся наді мною, нещасливою блукачкою!.. Чи бачиш ти мене, Боже, у цій пітьмі безпросвітній?.. Від мого Гергея мене відділяє всього кілька кроків... Невже ти з'єднав нас для того, аби страждали ми зараз у гіркій розлуці? Почуй мене, Отче Милосердний, тобі відкриваю я своє зболене серце... Господи, тут, під п'ятою ворога, у чорній глибині земній, благаю тебе: дай мені обняти мого Гергея!

Удалині сяйнув вогник, потім з'явився Міклош. Він повз на череві, згодом звівся, згорбившись, все чіткіше виступаючи з темряви.

— Звідси кроків за двадцять прохід усе звужується, потім десь метрів за десять стає просторим і розгалужується на два рукави. Але обидва ці ходи засипані.

— Міклоше, йдіть назад по лопату. Копатимемо до ранку. Але ви, Міклоше, через кожну годину мусите з'являтися перед, наметом, щоб не викликати якоїсь підозри.

Юнак мовчки скорився.

— Якщо я, Міклоше, побачу свого чоловіка, – сказала Єва, – ми віддячимо вам за вашу доброту. Добо любити його як рідного сина. І Гергей влаштує вас писарем у Добо.

— Ні, я не погоджуся, – відповів Міклош. – Дитина пропала з моєї вини, і я мушу вам допомогти. Коли ж її знайдемо, я візьму в руки мандрівницьку патерицю і піду до школи.

Бідний, добрий Міклоше! Ніколи вже не доведеться тобі ходити до школи.

3

На день святого Михайла штурм вирував до самого полудня. Після обіду обидві сторони чекали, поки прохолонуть гармати. З фортеці линув тужливий псалом. Унизу, під стінами фортеці, табірні дерев'яні й священнослужителі складали на підводи мертвих і важкопоранених, які самі не могли зіп'ятися на ноги.

Мури фортеці були залиті кров'ю і зовні і зсередини. На вежах і в тих чотирьох місцях, де ворог кидався на приступ, жінки засипали попелом і камінним пилом чорні калюжі крові. З вишки наріжної вежі фортечний кат скидав до підніжжя фортеці тіла яничарів, що звалилися досередини. Захоплені турецькі прапори

занесли до рицарської зали. Зброю віддали солдатам. Кожному дозволялося брати те, що йому припадало до душі.

Витязі розхапали все, але найбільше їм сподобалися кирки.

Сотні ратників юрмилися біля кузні.

— Мені теж кирку!.. Кирку давай!..

Мекчеї тут же наказав, щоб фортечні ковалі кували кирки. Ковалі рубали залізні бруси на шматочки й кидали ці шматочки у вогонь. Розжарені шматки клали на ковадло, один кінець виковували гострим, другий – плескатим, а посередині пробивали дірку. Солдатові, який підкріплював своє прохання одним чи двома динарами, навіть обробляли кирку – випилювали біля вістря жолобок (тоді їх називали кровостічними жолобками). А руків'я витесував сам солдат.

— Ну, гололобі, тепер просимо завітати!

Солдатів, яким довелося битися менше, ніж іншим, Добо одразу ж після обіду відрядив закладати проломи. Найперше туди перетягнули каміння із зруйнованої вишки. До самого вечора витягували з-під руїн трупи порозчавлюваних турків. На жаль, були там і угорці.

Працювати! Працювати! Навіть діти без діла не сиділи.

— Хлопчики, збирайте гарматні ядра! Вони валяються всююдно. Великі підтягуйте до великих гармат, малі до менших і складайте біля підніжжя веж.

Тієї ночі лейтенант Гегедюш разом з Гергеєм ночував на Шандоровській вежі.

Ніч була холодною. У зоряному небі сяяв широкий серп місяця. Натомлені захисники фортеці спали врозкид на ринковій площі. Вартові тинялися напівсонні. Досить було сердезі зупинитись, як він тут же стоячи засинав.

Гергей звелів принести під одну арку склепіння солом'яні матраци собі й двом іншим лейтенантам. Перед аркою палало вогнище. І коли вони лежали там, зігріті гарячим диханням вогню, Гегедюш сказав:

— Ти, Гергею, вчений чоловік. Я теж учився, готувався стати священником, тільки вигнали мене. Сьогодні цією ось рукою я поклав сорок турків. Траплялися поміж ними й хоробрі. Значить, боягузом мене не назвеш...

Гергей був стомлений, йому хотілося спати, але тут він мимоволі прислухався – голос Гегедюша тремтів від хвилювання.

Гергей глянув на товариша.

Лейтенант сидів на солом'яному матраці. Полум'я освітлювало його обличчя і довгий синій плащ, в який він кутався.

Гегедюш вів далі:

— І все-таки я часто думаю, що людина – все одно людина, поголена в нього довбешка чи ні... А ми ось... убиваємо.

— Так, ну й що з того? – сонно обізався Гергей.

— І вони нас убивають.

— Убивають. От коли б вони дряпалися на мури не зі зброєю в руках, а з повними баклагами вина, то й ми їх теж баклагами зустрічали. І замість крові лилося б вина. Отак-о, а тепер давай спати.

Гегедюш скося глянув на вогонь, і обличчя в нього було розгублене – напевно, хотів щось сказати, але не відважувався. Нарешті заговорив:

— Що таке відвага?

— Сам же допіру мовив, що послав на той світ сорок турків, а ще питаєш, що таке відвага! Лягай, спи! Ти теж натомився.

Гегедюш, стеновши плечима, вів далі:

— Якби поміж нами був чоловік, у котрого в голові було б розуму стільки, скільки в нас усіх, разом узятих, або й ще більше – скільки в усіх людей у світі, я гадаю, що він не був би відважним.

Гегедюш кинув погляд на Гергея. Полум'я било Гергеєві просто в обличчя й тільки окреслювало різко випнуті вилиці Гегедюша.

Гергей заплющив очі і втомлено відповів:

— Навпаки, він був би найвідважнішим.

— Так він же, Гергею, ліпше від усіх знав би ціну життю! Ну ось живемо ми на землі, це ясно. А якщо турок зітне тобі голову з пліч, то вже точно не житимеш. Отож навряд чи отакий розумний чоловік кинув би легковажно те, що має, задля того, аби хтось йому сказав: «Хоробрий був хлопець!»

Гергей позіхнув.

— Я теж замислювався над цим, – мовив він, – і вирішив, що нерозсудливий чоловік відважний тому, бо смерть незрозуміла для нього, а розумний – тому, що зрозуміла.

— Смерть?

Гергей перевернувся на бік і з заплющеними очима говорив:

— Так. Нерозумний чоловік живе тваринним життям. Тварина ж нічого не знає про смерть. От хоча б квочка: як вона захищає курчат! А як тільки курчатко здохло, без будь-якого жалю покидає його. Якби смерть їй була зрозуміла бодай настільки, наскільки вона зрозуміла

звичайному чоловікові, то як би вона побивалася, плакала! Бо усвідомила б, що дитинча її назавжди втратило життя. Ну й візьми людину з ясною головою. Вона відважна тому, що знає: її тіло – це ще не все. Де ми були перед тим, як жили? Куди підемо, коли перестанемо жити? Цього ми в нашій земній оболонці знати не можемо. Та й що б могло з нами бути, якби знали? Бо ж тоді б ми думали не про земне наше життя, а все б гадали, що чинить там на тому світі якийсь наш товариш чи знайомий і як у них там справи, до яких ми аніскілечки не причетні.

— Гаразд, гаразд! – відповів Гегедюш. – Отакі промови я частенько чув від попів. Але це земне життя має свою ціну, і не для того нам дано тіло, наша земна оболонка, аби будь-якому пройди-світові бусурману було кого зарубати!

Потріскували дрова, вогонь золотив панцирі й шаблі, що лежали біля матраца. Замість подушки Гергей підклав під голову шкуратяний щит. Він поправив його й сонно відповів:

— Дурниці ти верзеш, любий Гегедюше! Чоловік-тварина іноді сліпо зробить добре діло, а чоловік розумний завжди творить добро усвідомлено. Чи знаєш ти, що захищати вітчизну – велике й святе діло, таке ж, як синові захищати рідну матір? – І, натягнувши плащ собі на вухо, додав: – Де, в яких законах сказано, що людина мусить захищати свою матір, та ще й, може трапитися, ціною власного життя? Звірина ж не захищає. А чоловік, хай навіть найрозумніший чи найдурніший, кидається на того, хто напав на його матір. І хай навіть йому смерть загрожує, все одно він вважає, що інакше вчинити не міг. – І, вже дрімаючи, Гергей закінчив: – Волею людини іноді керує закон Божий. Любов і є закон Божий. Любов до матері і любов до батьківщини – одне і те ж. Турок не може вбити мою душу... Та ну тебе, Гегедюше, хай тобі грець, не заважай мені спати! Теж вибрав час для отаких розмов! Зараз ось лупону тебе оцим драним щитом!..

Гегедюш замовк. Він теж розтягнувся на матраці.

У фортеці було чути тільки розмірені кроки вартових, далекий стукіт – хтось, напевно, залізом бив об залізо, – тихе гудіння порохового млина і кінський тупіт.

Наступного ранку гармати мовчали. Та за земляним валом шумів турецький стан.

— Турок знову листа строчить, – сказав Добо.

У руці він тримав аркуш білого паперу. Добо звелів сурмити збір. Через дві хвилини солдати вже стояли в бойовому порядку. В багатьох були поперецьязувані голови, око або рука. Але всі дивилися весело.

— Витязі! Я зібрав вас для того, щоб похвалити. Перший приступ ворога ви відбили так, як і має відбивати ворожу навалу угорський солдат. Я не бачив поміж вас жодного боягуза. Ви – герої. Ви заслужили називатися справжніми героями! Після того, як турок забереться, я сам піду до його величності короля і попрошу для вас нагороди. Але й доти ми відзначимо тих чотирьох витязів, які, не шкодуючи життя, особливо проявили себе в бою. Хай вийдуть наперед Іштван Бакочаї, Ласло Терек, Антал Комлоші, Санісло Шонці.

Чотири витязі виступили з рядів і стали перед Добо. У всіх чотирьох голови були перев'язані.

Добо вів далі:

— Ворог видерся на мур зовнішніх укріплень і підняв свій перший прапор. Солдат Іштван Бакочаї один кинувся на загін яничарів, вирвав прапор з рук турка й пожбував його вниз. Перше ніж удасться доповісти його величності королю про цей подвиг, я даю Бакочаї чин сержанта, нагороджую п'ятдесятьма срібними динарами і новим одягом.

Під захоплені вигуки захисників фортеці скарбник Шукан відрахував п'ятдесят срібних монет у підставлену долоню витязя.

Добо говорив далі:

— Прапор фортеці разом зі шматками муру був збитий гарматним ядром. Він упав до турків. Ласло Терек один вискочив крізь пролом назустріч тисячі смертей і приніс прапор назад. Перше ніж він одержить королівську нагороду, йому видасться з казни фортеці один форінт, а також суконний костюм.

Витязь орлиним поглядом окинув товаришів, які вітали його. Шукан відрахував йому нагороду.

І знову пролунав голос Добо:

— Турок підняв прапор біля Старих воріт. Антал Комлоші вирвався на мур і відрубав праву руку турка разом із прапором. Перше ніж мені вдасться представити Антала Комлоші до нагороди, він одержить два форінти і новий одяг.

Залишався ще й четвертий витязь.

— Санісло Шонці! – сказав Добо. – Коли полагоджений мур знову пробили і турки вже були готові вдертися до фортеці, ти підскочив до пролomu, один проти сотні ворогів, і бив, крушив, трощив, аж поки не підійшла підмога. Окрім королівської нагороди, ти одержиш сьогодні два лікті сукна й один форінт.

І далі Добо сказав таке:

— Нагороди не співмірні героїству вашому, але диктується оця неспівмірність мізерністю фортечної казни. Та і є ще немало витязів, заслуги яких не менші од ваших. От хоча б Лукач Надь і ратники його загону. Ви знаєте, що вони зробили! Я сам бачив немало наших воїнів, які поклали до п'ятдесяти турків. Але зрозумійте: нині я хотів похвалити тих, хто особливо відзначився, хто заради батьківщини життям своїм важив і йшов за неї на видиму смерть.

Біля воріт пролунав звук сурми, і тут же до фортеці впустили якогось незнайомого селянина. Загодя знявши шапку, він поплівся через ринкову площу й попрямував до Добо, тримаючи в руках листа.

— Ідіть – вас чекають ваші справи, – сказав Добо солдатам.

Він перекинувся ще двома-трьома словами з Мекчеї і, коли селянин підійшов, подивився на нього зневажливо, сів на коня і поскакав.

Селянина прийняли офіцери.

Одначе йому не пощастило. Листа, навіть не розпечатавши, тут же розірвали навпіл. Половину кинули у вогонь, другу заткнули посланцеві в рот.

— Сам приніс – сам і їж, собако!

Потім він попав до темниці і там на дозвіллі міг подумати про те, що ніяка служба ворогу до добра не приводить.

Селянина звали Андрашем Шарі. Турки привезли його з Фейєрвара.

Цілу годину чекали бусурмани, поки їх посланець вийде з воріт. Коли ж вони зрозуміли, що егерчани листуванням не займаються, то з того боку знову загуркотіли гармати. Рови під фортецею поповнилися турецькими солдатами. Якщо доти з турецького стану лунали тільки вигуки «Аллах!» і глузливі окрики, то тепер з усіх боків лементували по-угорськи:

— Здавайтеся! Погано вам буде, якщо не здастесь! – вигукував один.

А другий підхоплював:

— Гадаєте, що вам щоразу вдасться відбити приступ? То ж була тільки спроба! Тепер ми і немовлят ваших не пощадимо!

Третій горлав:

— Тікайте від Добо геть! Добо – божевільний! Якщо йому хочеться вмирати, хай помирас сам! Нікого не зачепимо, хто вийде з фортечних воріт! Дозволимо винести з собою і гроші, і зброю!

— Хто захоче вийти, хай прив'яже білу хустку до списа! – висунувшись із рову, кричав сипахі у гостроверхому шоломі.

— А хто впустить нас – тисячу золотих одержить! – гаркнув яничарський ага зі страусовим пером на ковпаку.

Зі стіни зразу троє вистрелили в нього, але він устиг сховатися в рову.

— Добо з глузду з'їхав! – знову пролунав крик у другому кінці. – Не будьте ж і ви божевільними! Перший, хто покине фортецю, одержить у нагороду сто золотих, наступні двадцяттеро – по десять золотих, і всі підуть з миром!

— А решту на кілок посадимо! – пронизливим голосом додав хтось.

Так кричали з турецького стану турки, які розмовляли по-угорськи. Ті ж погрози й обіцянки вигукували по-словацьки, по-німецьки, по-іспанськи й по-італійськи.

Захисники фортеці не відповідали їм ніякою мовою – ні по-угорськи, ні по-словацьки, ні по-німецьки, ні по-іспанськи, ні по-італійськи.

Крики затихали й знову лунали. Обіцянки ставали все спокусливішими, погрози все страшнішими. Нарешті Гергей виставив на своїй ділянці муру барабанщиків і сурмачів, і як тільки котрийсь із турків починав кричати, тут же починали бити барабани, глушливо лементував ріг, голосно ревіла сурма.

Обложенці піднеслися духом. На інших мурах теж повиставляли барабанщиків і сурмачів. Знайшлася робота і для трьох дударів. А ті витязі, які мали залізні щити, стукотіли в щити. Пекельний шум заглушив крики турків.

Лейтенант загону кінноти Іон Пакші попросив у Добо дозволу на вилазку, вирішивши поколошкати горланів.

Славний, голосистий лейтенант був молодшим братом коменданта Комаромської фортеці. Був він красивим, високим хлопцем геркулесової сили. Коли зранку розправляв вуса, вони сягали йому вух. Під час приступу Пакші бився палашем. Одним ударом розрубав голову турка в шоломі, так що і голова, і міцний шолом розколювалися на дві половини.

Він просив тільки сто чоловік.

— Не мудруй, братку! – сказав Добо, похитуючи головою. – Не доведи Господи, станеться з тобою біда...

Та Іов Пакші вовтузився, вертівся, наче з'їв на сніданок миску розпеченого вугілля. Він потроху поступався, знижував ціну.

— Ну, хоч п'ятдесят... Ну, хоч двадцять...

Нарешті став просити тільки десять вершників, аби зробити хоча б одне коло.

Добо, мабуть, не погодився б і на це, але довкіл Пакші зібралось багато солдатів, котрих свербіли руки.

Розпашілі, розчервонілі, вони благали:

— Ласкавий пане капітане, дозвольте!..

Добо побоювався, що подальший опір припишуть не його розсудливості й обережності, а вирішать, що він вважає фортечний гарнізон слабким. І Добо махнув рукою.

— Що ж, коли вам так кортить загинути, їдьте!

— А скільки дасте людей? – радісно спитав Пакші.

— Двісті, – відповів Добо.

Ворота, що виводили до річки, ще були цілі. Пакші відібрав двісті солдатів і пішов на вилазку.

Трапилося це опівдні.

Побіля річки снували турки, напували коней і верблюдів. Праворуч від воріт коней поїли акинджі.

Двісті вершників лавиною ринули на них. Акинджі падали, як снопи. Пакші мчав попереду, прорубуючи доріжку між чалмами. Його панцир і кінь з правого боку були забризкані кров'ю. Решта робила те саме, і акинджі, завиваючи від жаху, збиваючи один одного з ніг, кинулись навікача. Але тут з двох боків вискочило тисячу яничарів.

Добо наказав сурмити відбій.

Та витязі не почувли. Розлючені й захоплені боєм, вони кололи й рубали яничарів.

Пакші знову розмахнувся, але тієї ж миті, коли він завдав ворогові страшного удару, коли його шабля задзвеніла об кольчугу сипахі, його кінь, налякавшись верблюда, сахнувся вбік. Шабля встромилася в груди коневі – скакун повалився. Пакші опинився на землі.

Воїни Пакші оточили свого лейтенанта і відчайдушно рубалися, щоб дати йому змогу піднятися.

Але Пакші не вставав. Можливо, він вивихнув або зламав собі ногу. Та й так, сидячи на землі, він крутив шаблею – колов, рубав яничарів. Шолом його злетів, і яничар розрубав витязю голову.

На мурах фортеці сурмили в сурми: назад, назад! Солдати повернули назад і пробилися крізь юрмище турків. Тільки десяток хлопців залишився біля Пакші. Їх тут же оточив цілий ліс списів.

— Здавайтеся! – залементували турки.

Хлопці один за одним опустили шаблі.

— Боягузи! – розгнівано кричали з мурів фортеці.

Мекчеї хотів вискочити за ворота. Його ледве втримали.

Через годину на Кірайсекському пагорбі спорудили високий круглий поміст і встановили на ньому знаряддя тортур – залізне колесо. І на очах захисників фортеці турецький кат колесував поранених егерських солдатів – усіх, крім Пакші.

4

Доти егерчани тільки ненавиділи турків – тепер же вони ще й зневажали їх. Жінки плакали. Воїни готові були без дозволу вчинити виласку. Але Добо наказав замкнути ворота.

Після цієї ганебної і жорстокої страти Алі-паша звелів гукнути захисникам фортеці:

— Знайте, що ми розбили прислані вам на підмогу королівські війська! Тепер пощади не чекайте! Якщо не здастесь – буде з вами те саме!

Люди, бліднучи, слухали ці слова. Від лиходійства турків ціпеніли навіть барабанщики, забувши свої обов'язки заглушувати погрози ворога.

— Брешуть, негідники! – презирливо кинув Гергей солдатам, що з'юрмилися довкіл нього. – Так само брешуть вони кожної ночі, що полонили наших дружин, наречених і дітей. Королівське військо в дорозі. Ми ждемо його з години на годину.

— А що коли не брешуть? – відізався у нього за спиною грубий голос.

Гергей і без того був блідий, а тут зблід як полотно, і від того вуса його здалися ще чорнішими.

Слова ці вимовив лейтенант Гегедюш. Гергей зміряв його пронизливим поглядом і, стиснувши ефес шаблі, відповів:

— Гей, пане лейтенанте! Не завадило б вам знати військовий звичай: ворог завжди захоплює прапори розбитих полків. Якби королівське військо справді було розбите, невже б турки не показали нам трофейних прапорів?

І він зміряв Гегедюша поглядом з голови до ніг.

Відбувалося все це на Церковній вежі. Трохи поодаль від Гергея стояв Добо; поруч з ним, спершись на ціпок, – Цецеї, далі – Золтаї, Фюгеді, отець Мартон. Священник був у білій сорочці і в епітрахилі (він щойно поховав солдата, який помер від важкого поранення).

Слова Гергея привернули увагу Добо, і він здивовано глянув на Гегедюша.

Обернувся й Цецеї.

— Дурні балачки! – гримнув старий. – Ти що, Гегедюше, людей хочеш налякати?

Гегедюш розлючено подивився на Гергея.

— Ти, молокососе, я старший за тебе! Як ти смієш повчати мене?

І раптом вихопив шаблю з піхов.

Гергей теж оголив шаблю.

Добо став поміж ними.

— Цим займатиметесь після облоги. І доки замок обложений, ви не маєте права оголювати шаблі один проти одного.

Обурені супротивники повкладали шаблі у піхви. Добо холодно розпорядився, аби Гегедюш ніс службу біля Старих воріт у військах Мекчеї, а Гергей не смів без поважної на те причини покидати зовнішні укріплення.

— Після облоги! – сказав ще раз Гегедюш, погрозово зиркнувши на Гергея.

— Не бійся, не сховаюся! – відповів зневажливо Гергей.

Ця сварка засмутила Добо.

Коли Гергей і Гегедюш розійшлися в різні боки, віл обернувся до Цецеї.

— Що буде з нами, – сказав він, – коли навіть офіцери вороже дивляться один на одного? Як же вони разом воюватимуть? Їх слід помирити.

— Грім би їх побив цих кашшайців! – сердито відповів Цецеї. – Мій зять усе правильно сказав.

Проводжаючи Добо, старий пішов з ним через усю ринкову площу. З корчми чулися співи, і коли вони підійшли туди, з дверей, похитуючись, вийшло троє солдатів. Обхопивши один одного за шиї і виспівуючи, вони попрямували до казарми.

Посередині крокував Бакочаї. Закінчивши пісню, він задиристо крикнув:

— Ніколи не ввремо!

Побачивши Добо, гультяї відпустили один одного і, зупинившись, поставали, наче три пізанські вежі. Всі троє кліпали очима й мовчали.

Добо пройшов повз них і спинився перед дверима корчми.

У корчмі теж співали. Терек вимахував хустиною, на якій була підв'язана його поранена рука. Комлоші ударяв по столу залізним кубком. Санісло Шонці, весело покрикуючи, підкликав дударів. Тут же троє рядових допомагали їм пропивати нагороду за хоробрість.

Добо обернувся до зброєносця:

— Поклич сюди обох корчмарів.

Через хвилину перед ними стояли Дюрі Дебреї із закасаними рукавами сорочки і Лаці Надь у синьому фартусі з високим нагрудником. Обидва збентежено зиркали в розлючені очі Добо.

— Корчмарі! – гаркнув Добо. – Якщо я ще раз побачу в фортеці п'яного солдата, то звелю повісити корчмаря, в якого він напився!

І, повернувшись, комендант пішов далі.

Уночі знову замурували, лагодили зруйновані за день мури. Добо спав тільки годину чи дві на добу. Вдень і вночі його бачили то тут, то там; всюди чувся його спокійний, твердий голос – Добо впевнено й розважливо давав розпорядження.

На третю ніч після приступу з північного пагорба знову донісся гучний крик:

— Іштване Добо, ти чуєш? Тебе вітає твій давній противник Арслан-бей. Честь моя чиста, як моя шабля. Поговоріть не торкнувся імені мого...

І після короткої паузи знову почувся голос:

— Смерть доброго Іштвана Лошонці не повинна вас лякати. Він сам собі винен. Коли ж ви не вірите нам, я пропоную в заложники себе. Викиньте білий прапор, і я не побоюся увійти до вашої фортеці. Тримайте мене в полоні, аж поки самі не покинете фортеці. Убийте мене на місці, якщо в когось із вас під час відступу хоч волосина впаде з голови. Це кажу я, Арслан-бей, син славетного Яхья-паші Оглу Мохамеда.

Настала тиша – турок чекав відповіді.

Але Добо після перших же слів сів на коня і поскакав до другої вежі. Цим він хотів показати, що не хоче навіть слухати слова турка.

Продовження промови чули тільки солдати:

— Знаю, що я для тебе – достатня порука. Але якщо твої люди не задовольняться цим, ми готові відвести наші війська на три милі. І жоден турок носа не висуне, поки ви не відійдете на три милі у

протилежному від нас напрямі. Відповідайте ж мені, хоробрий Іштване Добо!

Фортеця мовчала.

5

Опівночі Добо помітив біля дверей порохового погребу хлопця, який ніс на голові купу великих тазів, штук десять.

— Це що таке?

— Пан старший лейтенант Гергей наказав принести з кухні тази.

— А де пан старший лейтенант?

— На вежі Бойкі.

Добо поскакав туди. Зіскочив з коня і при тьмавому світлі ліхтаря поквапом увійшов до вежі. Гергея він побачив біля муру. Блідий, похмурий, він стояв непорушно, схилившись над великим тазом з водою, тримаючи в руках ліхтар.

— Гергею!

Гергей випростався.

— Я не знав, пане капітане, що ви ще не спите. А втім, я доповів Мекчеї, що встановив спостереження за тазами.

— Ведуть підкоп?

— Гадаю, що ведуть. Раз ми відбили такий шалений штурм, то вони, певно, захочуть перемогти нас підступом, хитрістю.

— Добре, – відповів Добо. – Хай і барабанщики поставлять на землю барабани і насиплють на них горох.

— І дрібний шріт.

Добо гукнув з вежі зброєносцеві Криштофу:

— Обійди вартових і передай їм, щоб при кожному повороті пильнували барабани і тази! Як тільки вода в тазу затремтить і шріт на барабанах застрибає, хай негайно доповідають.

Він узяв Гергея під руку і повів його у глиб фортеці.

— Любий сину мій Гергей, – сказав він батьківським тоном, яким здебільшого розмовляв зі своїми зброєносцями, – я вже тиждень придивляюся до тебе... Що трапилось? Ти не такий, як завжди.

— Добродію, – відповів Гергей тремтячим голосом, – я не хотів обтяжувати вашу милість своїми турботами, але коли вже ви питаєте – скажу. З тих пір як почалася облога фортеці, турки щоночі кричать, що син мій у них.

— Побрехеньки!

— Я теж так гадав. Спершу навіть уваги не звертав, але тиждень тому кинули сюди маленьку шаблю. А вона справді синова.

Гергей вийняв з-під доломана шабельку в оксамитових піхвах.

— Ось вона, пане капітане. Ви про неї, напевно, не пам'ятаєте, хоча самі подарували мені в час нашої першої зустрічі. Прощаючись із сином, я подарував йому цю шаблю. Як же вона опинилася, в руках турків?

Добо пильно роздивлявся шаблю.

Гергей вів далі:

— Я залишив дружину й сина в Шопроні. Там ніяких турків нема. А прийшли б, так їм би там дали чосу! Дружина моя й не рушить із Шопроня, та їй і нема до кого їхати.

Добо замотав головою.

— Незрозуміло. Можливо, шаблю викрали і вона потрапила до лахмітника, а вже від нього до якогось солдата?

— Ну, а звідки вони могли дізнатися, що шабля належить моєму синові?

І ось що ще гадюкою лежить мені на серці. У цього Юмурджака, ще його звать Дервіш-беєм, був талісман. Мій наставник, отець Габор, царство йому небесне, забрав від турка талісман і залишив його мені. З тих пір цей навіжений турок все шукає свій талісман. Звідкіля Юмурджакові стало відомо, що каблучка в мене, і не здогадуюсь. Але ж нема сумніву, що дізнався, бо просить мене повернути талісман.

— І ти вважаєш, що твій син справді у Юмурджака? Тоді біс із ним, з отим талісманом, віддай його!

— Та в тім-то й притичина, що каблучки в мене немає, – відповів Гергей, знімаючи шолом. – Вдома лишилася.

— Гм... Нічого не збагну... Бо ж якщо й уявити, що турки вештаються в Шопроні... гм... так бей викрав би каблучку, а не хлопчика.

— Тому я й місця собі не знаходжу, – відповів Гергей.

— І ти гадаєш, що син твій десь таки тут?

— Якщо сюди потрапила якимсь чином його шабля, то можна подумати, що й він десь тут.

Вони дійшли до палацу. Добо сів під ліхтарем на мармурову лавицю.

— Сідай і ти, – запросив він Гергея.

Впершись ліктями в коліна, Добо втупився в одну точку. Обидва мовчали. Врешті Добо стукнув себе по коліну і сказав:

— Ще цієї ночі ми знатимемо, правду каже турок чи бреше.

Він гукнув вартового, який походжав біля палацу.

— Мігаю! Піди до в'язниці, виведи курда, якого впіймали коло річки.

У вікно визирнула пані Балог.

— Пане Добо, накиньте свій довгий плащ.

Добо мав на плечах тільки сірий замшевий доломан, а нічний холод пробирав до кісток.

— Спасибі, не треба, – відповів Добо. – Я й так зараз лягатиму. Як відчуває себе Пете?

— Марить і стогне.

— А хто сидить біля нього?

— Я попросила дружину Гашпара Кочиша. Але поки він не заспокоїться, я теж не ляжу.

— Ви спокійно лягайте, – сказав Добо. – Я бачив його рану. Загоїться. А ви, добродійко, відпочиньте.

Вартовий привів курда.

— Зніми з нього кайдани, – звелів Добо.

Схрестивши руки на грудях і низько вклонившись, курд чекав.

— Послухай, бусурмане, – заговорив Добо (Гергей тут же перекладав), – ти знайомий з Дервіш-беєм?

— Знайомий.

— Який він із себе?

— Одноокий. Носить одяг дервіша, але під цим одягом у нього панцир.

— Так, це він. А ти з яких країв?

— З Бітліса, пане.

— Мати твоя жива?

— Жива, пане.

— Сім'я є?

— Двоє дітей у мене.

На очі курдові навернулися сльози.

Добо вів далі:

— Я випущу тебе з фортеці, але ти мусиш точно виконати одне доручення.

— Пане, я твій раб до смерті.

— Ти підеш до Дервіш-бея. У нього є маленький хлопчик-невільник. Скажи бею, нехай завтра зранку приведе хлопчика до тих воріт, які виходять на річку, – туди, де тебе взяли в полон, – і

там він одержить за хлопчика те, що вимагає. Приходьте з білою хустиною. Зрозумів?

— Зрозумів, пане.

— Один з наших вийде за ворота. Він захопить з собою талісман Дервіш-бея. А ти візьмеш хлопчика в бея і передаси його нашій людині. Але дивіться, щоб ніхто не чіпав нашого посланця.

— Життям своїм за нього відповідаю.

— Цього мало. Поклянися серцем своєї матері, щастям своїх дітей, що чесно дотримаєш усіх умов.

— Клянуса, пане! – відповів курд.

Криштоф стояв тут же. Добо повернувся до нього.

— Иди, Криштофе, до рицарської зали. В кутку там валяється купа турецького скарбу. Знайди маленьку турецьку книжечку. Принеси її.

То був коран. Грамотні турецькі воїни всюди носили коран при собі. Книга була в шкіряній оправі зі сталним кілечком на ріжку. В кільце просмикувався шнурочок, і на ньому коран носили на грудях. Курд поклав палець на коран і поклявся. Потім упав до ніг Добо, поцілував землю і, щасливий, швидко пішов.

— Але, добродію, – тремтячим голосом промовив Гергей, – а якщо турок побачить, що ми обдурюємо його?

Добо спокійно відповів:

— Якби хлопчик був у нього, він уже показав би його. Всі турки – брехуни. І я тільки тебе хочу заспокоїти.

Гергей квапливо попрямував до вежі, аби ще до світання трохи відпочити. Серце його калатало.

Коли він проходив біля порохового млина, хтось у тіні шепнув:

— Тс-с!

Гергей подивився туди і побачив цигана. Підводячись із солом'яної підстилки, Шаркезі таємниче махнув рукою, прикликаючи його.

— Ну, чого тобі? – знехотя спитав Гергей.

Циган зіп'явся на ноги й прошепотів:

— Ласкавий пане Гергею, до нас шолудива вівця затесалася!

— Ну!

— Увечері був я коло Старих воріт, лагодив підборідник шолома одному солдатові із Кашші й чув, як пан лейтенант казав своїм людям, що на час облоги солдатам належить виплачувати удвоє більше. Солдати ремствують, нарікають на пана Добо. Ось, кажуть, турки обіцяють нам усілякі блага, а він нічого доброго не обіцяє.

Гергею аж дух забило.

— І все це вони при тобі говорили?

— Та при всіх! Інакше б я вам не передавав, бо що мені їхній лейтенант! Я ж не його боюся, а турків.

— Ходи зі мною, – сказав Гергей.

Він розшукав Мекчеї. Той саме пояснював, як треба робити насипи.

— Пішто, – сказав Гергей, – послухай, що каже Шаркезі.

І він залишив їх удвох.

6

Уранці, коли Добо вийшов з палацу, Гегедюш чекав його в дверях.

— Добродію, – сказав він, прикладаючи руку до шапки й віддаючи честь, – мені треба вам дещо доповісти.

— Важливе?

— Не дуже.

— Ходімо зі мною. Розповіси там, нагорі, біля воріт.

Над воротами вже стояли Гергей, Мекчеї і Фюгеді. Від турків, що снували біля річки, їх захищав плетений тин.

Добо виглянув через тин униз і, повернувшись до Гергея, спитав:

— Ще нема нікого?

— Нікого, – відповів Гергей, кинувши погляд на Гегедюша.

Гегедюш підніс палець до шапки. Гергей теж. Але глянули вони один на одного холодно.

Добо мовчки дивився на Гегедюша, чекав його донесення.

— Добродію, – заговорив Гегедюш, – я мушу вам доповісти, що поміж солдатами спостерігається деяке невдоволення.

Очі Добо широко розкрилися.

— Це так! – Гегедюш стенив плечима і, кліпаючи, відвів погляд. – Серед них є старі вояки, котрим відомо, що в періоди облоги гарнізонів фортеці завжди і всюди дають додаткову платню... Вчора всі чекали, що одержать ці гроші. Під вечір деякі вже бурмосились. Я собі подумав, що коли полаєш їх, то ще більше розізляться, і тому дозволив їм висловитися, навіть пообіцяв доповісти вам, пане капітане, про їхні вимоги.

Обличчя Добо стало суворим.

— Насамперед, пане лейтенанте, – сказав він, – вам не слід забувати, що фортеця – не місце для перешіптувань. А що стосується

грошей, які виплачуються під час облоги, хай той, хто б'ється ради грошей, а не за батьківщину, прийде сюди, і він одержить гроші.

Добо відійшов від лейтенанта і перехилився через тин.

— Ідуть! – вигукнув Гергей. Здавалося, від хвилювання в нього серце вискочить з грудей.

Від гурту турків відділився курд. Він уже був при зброї і вів двох угорських хлоп'ят – двох босоногих селянських дітей в чумарочках і в штаненятах. Курд ступав широко, і хлопчикам доводилося бігти поряд з ним.

Позаду, кроків за сто від них, було видно одноокого дєрвіша. Він їхав за курдом верхи, але зупинився на відстані пострілу і, піднявшись у стременах, подивився в бік фортеці.

— Обидва не мої! – зрадів Гергей.

І справді, хлопчики виявилися старшими від його Йончика. Одному з них було, певне, років десять, другому – дванадцять.

Курд став перед воротами і вигукнув:

— Бей посилає замість одного хлопчика двох! Поверніть каблучку, тоді він віддасть і третього.

Добо сказав вартовому:

— Виглянь з бійниці. Махни рукою курдові, хай собі йде геть.

Того ж дня турки трошили, руйнували мури, як і раніше. Широкогорлі зарбзени діяли повільно, але з жахливою силою. Ядра з гуркотом ударялися в мури, і щоразу чувся тріск, а іноді й гул обвалу.

І все-таки того дня сталася переміна, про яку вартові доповіли ще зранку.

Кіннотники відступили від фортеці. Кудись зникли й акинджі в червоних ковпаках, сипахи в блискучих панцирах, делі в плащах з каптурами, генюллю на приземкуватих конях, гуреби, мюсселлеми і силахтари. Десь поділися й дев'ятсот табірних верблюдів.

Що могло трапитися?

У фортеці обличчя людей проясніли. Навіть циган підійшов до селян-гострильників і звелів до блиску нагострити його довгу заіржавілу шаблю. Коло пекарні заспівали жінки. На зарослому травою пагорбку неподалік від пекарні пустували діти. Хлопці гралися в солдатів, дівчатка водили танок:

У Котіки Уйварі сріблом шита суконька.

Там пасуться коники, ми танцюєм тутеньки.

Випасайтесь, коники, мирно на лужочку –

Скоро йтиме Котіка в золотім віночку!

Служниця пані Балог підвела до дітей і малого турецького хлопчика. Той з подивом спостерігав їхні ігри.

— Прийміть і його, – попросила служниця.

— Не приймемо, – відповіли хлопчики.

А дівчатка прийняли.

Турчєня не розуміло, що вони співають, але ходило в танку з ними так шанобливо, начеб творило разом з іншими яєсь священнодійство.

Але звідкіля ця радієть і втіха?

Турецькі кіннотники пощєзали. Яєсно, що на підмогу обложеноцям поспішає вїєсьєко. Королівсьєє вїєсьєко! Яєсно, що турецьєка кіннота виступила проти цього вїєсьєка.

І барабанщїєки барабанили щє задьористїше, намагаючись заглушити голоєи турків, які все щє щось вигукували захисникам фортеці. З особливою запєклієстю вистукував солдат, яєкому довірили великий барабан. Барабанячи, він раз по раз висєкакував на фортечний мур.

А в фортецю сипалиєя записки. Турки закидали їх стрїлами. Записок цих нїхто не читав – вони одразу ж летїли у вогонь. А стрїли відносили до Цецеї. Від ночї до ночї старий сидїв на Казєматній вежі; тїьєки-но дєсь поблизу висовувався турок, як Цецеї посилав у нього стрїлу.

Добо не змїнився – був такий же серйозний.

Він піднімався то на одну, то на другу виєшку і спостерїгав за ворогом. Іноді довго дивився в бїєк гори Егєд. Зрїдка похитував головою.

Раптом він покликав до себе в палац Мєкчєї.

— Слухай, Пієшто, – сказав Добо, спустившись на стїлець, – щось менї не подобаєтьєя оцєй Гєгєдюш. Ану, прослїдкуй за ним.

— Ужє слїдкуємо.

— Я маю знати щєгодинно, з ким він говорив, куди дивився, куди пішов.

— Уєє знатимемо.

— Але дивїтьєя, щоб Гєгєдюш нїчого не пронюхав, а то щє піднесе нам який-небудь подаруночок.

— Не пронюхає.

— Якщо у фортеці вибухне заколот – нам кїєнець. Я мїєг би засадити його за ґрати, але ж треба з'яєсувати, чи багато людеєи і хто саме йде за ним. Гнилятину треба вирїзати, щоб і слїду її не лишилось. А хто за ним слїдкує?

— Циган.

— Сам він чоловік надійний?

— З того часу, як ми відбили приступ, циган вважає безпечнішим для своєї шкури лишатися разом з нами, незважаючи на всі обіцянки турків. Учора він працював серед солдатів із Кашші. Нині теж там же постарається знайти для себе роботу. Я сказав йому: «Зроби добре діло – одержиш хорошого коня з повною зброєю». Циган прикинеться, наче б він заодно з невдоволеними.

— А іншого надійного чоловіка ти маєш?

— Звичайно, що знайдеться, але хіба кашшайці йому повірять? Цигана вони мають за ніщо, тому його й не остерігаються.

— Хай дізнається лише одне: хто призвідці?

— Так я йому і сказав.

— Тоді добре. Ходімо.

— Пане капітане! – сказав раптом Мекчеї; голос його змінився, став якимось теплішим. – З усього видно, що до нас ідуть королівські війська.

Добо стенов плечима.

— Може, і йдуть, – сумно відповів він, – але ті ж ознаки, які вам говорять про їхнє наближення, мені говорять про зовсім інше.

Мекчеї зупинився як укопаний.

Добо розвів руками.

— Ясаули на місцях. Обох воєначальників я бачив на конях в Алмадярі. Не зняли з позицій жодної гармати. Оркестри тут..

— Ну, а те все що б могло означати? – спитав присоромлений Мекчеї, кліпаючй очима.

Добо знову знизав плечима.

— Напевно, братику, до лісу пішли.

— До лісу?

— Так. І на виноградники. Понатягають хмизу і землі, засиплють наші рови і зведуть насипи біля виломів. Але, брате мій Пішто, про це я кажу тільки тобі. Нехай у фортеці радіють і думають, що на підмогу нам ідуть королівські війська.

Добо простягнув руку своєму товаришеві і з довір'ям подивився йому в очі. Потім заглянув до кімнати, де лежали поранені – Пете і Будагазі.

Як тільки стемніло, турецькі кіннотники повернулися.

З фортеці випустили освітлювальні ядра, і всі побачили, що турки ведуть коней, навантажених хмизом і оберемками виноградної лози.

А довгі вервечки верблюдів везли туго понабивані мішки. Один за одним спускалися верблюди з гори Баюс.

Добо повернув донизу жерла пищалей і мортир і наказав відкрити вогонь.

Густішали сутінки, а кінних солдатів ніяк не меншало. Стрілянину з гармат Добо припинив і тільки стрільцям дозволив коли-не-коли стрельнути.

А внизу, біля мурів фортеці, метушилися, працювали турки. Потріскував хмиз і оберемки виноградної лози, які скидали на купу. Доносилися гучні окрики ясаулів.

Добо розпорядився поставити у виломи і пробоїни мурів ліхтарі, приладнавши їх так, щоб вони освітлювали все назовні, але були недосяжними для турецьких стріл.

У фортеці панувала темінь. Лиш де-не-де поблимували ліхтарі. Біля Старих воріт пільму розганяло тільки полум'я печей, у яких випікався хліб. Жінки працювали й співали.

— Нехай собі співають, – сказав Добо. – Хто співає, того щастя не покидає.

Опівночі Мекчеї спостерігав з вежі Бойкі, чи не ворухаться десь турки, чи не розпочнуть раптовий штурм.

Більшість офіцерів теж пильнували в різних місцях.

Мекчеї пильно вдивлявся в темінь і слухав, приклавши долоню до вуха.

Ззаду хтось смикнув його за полу доломана. Це був циган, взятий у яничарські черевики. На голові в нього стирчав шолом, утиканий когутячими перами. На поясі з одного боку висіла шабля, з другого – турецький ятаган з білим костяним руків'ям.

— Тс-с! – зашипів Шаркезі тасмниче. – Тс-с!

— Ну, чого тобі?

— Ваша милість, ласкавий мій пане капітан, я вже відчув у руці вездечку доброго коня.

— Ти щось вивідав?

— Ой-ой-ой!

— І докази маєш?

— Є, але їх треба ще впіймати.

— Так упіймай, дідько б тебе вхопив!

— Я? Упіймати?! Ласкаво прошу пана капітана піти зі мною й самі все побачите. Тільки швидше, швидше ходімо!

— Куди?

— До водосховища. Туди спустився Гегедюш. Ой-ой-ой!

— Сам?

— Біля входу до водосховища залишив пильнувати трьох солдатів. Мекчеї квапливо, раз у раз зашпортовуючись об східці драбини, спустився вниз.

Біля підніжжя вишки він покликав до себе шістьох солдатів.

— Підете зараз зі мною. Але без зброї! І покидайте чоботи, а з собою беріть ремені чи мотузки.

Солдати мовчки скорилися.

Коли вони спустилися з вежі, Мекчеї знову зупинив їх.

— Ми йдемо до водосховища. Біля входу сидять, лежать чи стоять три солдати.. Нападiть на них ззаду і зв'яжіть. Відведiть до в'язниці, віддайте їх тюремнику – хай запроторить їх у надiйне місце, під надiйний замок. Але, ради бога, тихіше і ні крику, ні звуку!

Навколо водосховища було темно. Самотній ліхтар освітлював лише верхів'я зламаної палі. Від цього місця й далі солдати вже повзли навкарачки. Циган часто хрестився.

А за кілька хвилин біля водосховища почувся шум, брязкіт, звук падіння і лайка.

Мекчеї вже був тут як тут.

Всіх трьох солдатів підім'яли.

Двері люка водосховища були відчинені. Мекчеї нагнувся.

Внизу було тихо й темно.

Мекчеї обернувся назад.

— Тут? – тихо спитав він цигана.

— Своїми очима бачив, як він спускався сюди.

— Лейтенант Гегедюш? Ти не помилився?

— Він, а хто ж іще!

— Біжи до пана коменданта. Знайдеш його на Новій вежі. Скажи, що я прошу прийти. По дорозі передай панові старшому лейтенанту Гергею, щоб негайно прислав сюди п'ятьох солдатів.

Циган тут же побіг.

Оголивши шаблю, Мекчеї присів на східці драбини, яка вела у водосховище.

Знизу долинули голоси.

Мекчеї встав і відкинув стулку люка, яка затуляла драбину.

Уже й підмога наближалася – п'ятеро солдатів. Майже одночасно з ними підійшли Добо і зброєносець Криштоф.

Криштоф ніс ліхтаря, освітлюючи дорогу Добо.

Мекчеї дав знак, аби йшли швидше. Голоси з водосховища долинали все ближче.

— Сюди, сюди! – пролунав у глибині глухий голос.

Добо наказав солдатам приготувати рушниці і тримати їх на краю басейну дулами вниз.

— Криштофе, – сказав він, – приведи від лейтенанта Гергея ще двадцять чоловік.

Він узяв від юнака ліхтар і поставив так, аби світло не проникало у водосховище.

А там у глибині вже чітко чувся тупіт, долинав брязкіт зброї.

— Сюди, сюди! – пролунало ще голосніше.

Лункий плюскіт... Потім ще сплеск... Крики: «Ой ва! Медед!...»

І знову плюскіт...

Дзенькнула стулка дверей, що затуляли драбину. Хтось виліз із люка. Добо схопив ліхтар і підняв його.

Ліхтар освітив свинцево-сіре обличчя Гегедюша.

Мекчеї вхопив Гегедюша за комір.

— Тримайте його! – крикнув Добо.

Сильні руки вчепилися в лейтенанта, витягли його нагору.

— Заберіть зброю!

А внизу вже зовсім близько чулися сплески і збентежені вигуки:

— Годі! Досить!

Добо посвітив ліхтарем. Унизу, у великому чорному водосховищі, вовтузилося безліч озброєних турків у чалмах. А з бокової розколини, напіраючи один на одного, лізли й лізли турки.

— Вогонь! – скомандував Добо.

П'ять стрільців вистрелили в люк.

Склепіння водосховища підсилило звук – було враження, наче вистрілили із зарбзена. У відповідь залунали нестямні крики.

— Залишайся, Мекчеї, тут, – сказав Добо. – Тут підземний хід. Я не знав про нього. Накажи його обстежити. Сам теж усе обдивися. Пройди його до кінця. Якщо він виводить за межі фортеці, ми зава-лимо його і навіть замуруємо. А один вартовий хай завжди пильнує тут унизу, біля муру.

Він обернувся до солдатів і, показавши на Гегедюша та його спільників, наказав:

— Закувати! Кожного вкинути в окремий каземат.

І Добо повернувся на вежу.

Із глибини водосховища хтось кричав по-угорськи:

— Люди! Допоможіть!

Мекчеї опустил у отвір люка ліхтар. Серед потонулих борсався турок у шкіряній шапці й лементував.

— Киньте йому віршовку! – наказав Мекчеї. – Може, він теж з фортеці.

Неподалік валялася віршовка, якою звичайно витягували відра з водою. Її спустили разом з відром. Турок вчепився за відро. Трос солдатів витягнули його з люка.

Зіп'явшись на ноги, турок широко відкривав рота, неначе сом, якого викинули на берег.

Мекчеї підніс ліхтаря до його обличчя. Був то довговусий акинджі. І з вусів, і з одягу стікала вода.

— Ти угорець? – спитав Мекчеї.

Акинджі, повалившись на коліна, сказав благально:

— Пощади, пане!

Він звернувся до Мекчеї на «ти» – вже з цього одного легко можна було зрозуміти, що він турок.

Мекчеї мало не зіштовхнув його в люк, але передумав. Вирішив, що він ще згодиться як свідок.

— Заберіть у нього зброю! – наказав він солдатам. – Посадіть його разом із селянами, які приносили листи.

7

Наступного дня, четвертого жовтня, перші промені сонця освітили земляний вал фортечного муру. Вал цей звели за ніч.

Глибокий рів, який оточував кріпость з півночі, в багатьох місцях був засипаний.

Навпроти проломів тепер попідводилися цілі узгірки. Знизу понавалювали хмиз, гілля, позв'язувані оберемки виноградної лози, а зверху – землю. Певно, що турки продовжать роботу і в деяких місцях насиплють такий високий пагорб, що з нього і стріляти можна буде через мур, і залізти до фортеці без драбин.

Добо дивився на їхню роботу. Обличчя його було спокійне. Він повернувся до Гутаї, який прийшов доповісти.

Добо доручив йому допитати Гегедюша і спільників, оскільки сам не мав часу цим займатися.

— Ми закінчили, пане капітане, – доповів Гутаї. – Хлопці зізналися, що хотіли впустити турків. А Гегедюша довелося трохи й поскубити. Але і тоді він кричав: «Зізнаюся, зізнаюся, але самому Добо скажу, що ви тортурами змусили мене зізнатися».

Добо послав по офіцерів. Запросив до рицарської зали чотирьох старших лейтенантів, одного лейтенанта, одного старшого сержанта, одного молодшого сержанта і рядового. Звелів покликати й роздавача хліба – дядька Мігая.

Стіл був накритий зеленим сукном. На столі стояло розп'яття, поряд горіли дві свічки. В кутку зали чекав кат у суконному червоному вбранні. Біля нього на сковороді тліло розпечене вугілля. У руці кат тримав міхи. Поруч зі сковородою лежали шматки свинцю і кліщі.

Добо мав на собі чорний суконний одяг, на голові – шолом з капітанським султаном із орлиних пер. На столі перед ним лежав аркуш чистого паперу.

— Друзі! – похмуро сказав він. – Ми зібралися тут для того, щоб розслідувати справу лейтенанта Гегедюша і його спільників. Вчинки цих людей свідчать про те, що вони зрадники.

Добо подав знак, щоб завели ув'язнених.

Гергей встав.

— Панове, – сказав він, – я не можу бути суддею у цій справі: я недруг підсудного. Прошу зняти з мене обов'язки судді.

За ним піднявся Мекчеї.

— Я можу бути лише свідком, – сказав він. – Ніхто не може бути одночасно і суддею, і свідком.

— Будьте свідком, – сказали йому з-за стола.

Гергей пішов.

Мекчеї вийшов до передпокою.

Стражники ввели Гегедюша, трьох його спільників і турка.

Гегедюш був блідий і не наважувався підвести очей, під якими темніли широкі круги.

Добо залишив у залі тільки його, звелівши решту підсудних вивести.

— Слухаємо вас, – сказав він. – Розкажіть, як ви привели у фортецю турків.

Гегедюш таки знайшов у собі сміливість і почав, хоча й недовладно, виправдуватись:

— Я хотів заманити турків до водосховища. Здавати фортеці я й не думав. Водосховище велике. Ми там у стіні виявили вузький прохід.

Я хотів відзначитись, я сам хотів знищити тисячу турків.

Добо спокійно вислухав його. Офіцери теж не ставили йому ніяких запитань. Коли Гегедюш замовк, Добо наказав відвести його вбік і по черзі став викликати солдатів.

— Ми мусили скоритися наказові пана лейтенанта, – сказав перший солдат, чоловік років сорока, з безбарвним обличчям. Весь його одяг був забруднений. – Ми солдати, а нам наказували!

— Що вам наказували?

— Стояти біля водосховища, поки пан лейтенант не приведе кілька турків.

— А він сказав, навіщо приведе турків?

— Ми мали обговорити з ними питання про здачу фортеці.

Добо глянув на лейтенанта. Гегедюш затряс головою.

— Неправда! Він бреше!

— Я? – ображено вигукнув солдат. – Хіба ви, пане лейтенанте, не казали, що турок обіцяє всілякі блага, а від пана Добо нічого хорошого не варто чекати? Казали, що Добо не хоче навіть виплатити додаткових грошей, які належить виплачувати в час облоги.

— Він бреше! – повторив Гегедюш.

Завели другого солдата. Він теж здавався наляканим. Його довге чорне волосся було заліплене багнюкою. Солдат зупинився, розгублено витріщивши очі.

— Що ви робили біля водосховища?

— Чекав турка, – відповів солдат. – Пан лейтенант Гегедюш сказав, що не сьогодні-завтра турки самі візьмуть фортецю, і тоді ми всі загинемо, то краще, коли ми самі її здамо.

Ввели й третього солдата. Зовсім молодий, жовтороте пташеня, у розірваних на колінах, виблідлих червоних штанах.

— Я нічого не знаю, – пробелькотів він. – Мені сказали стати до водосховища, а для чого – я не знаю.

— Пан Гегедюш не казав, що було б добре знайти спільну мову з турками?

— Казав.

— Коли він сказав про це вперше?

— Увечері після великого приступу.

— А що саме він казав?

— Ну, сказав, що... він сказав, що... нас мало, а їх багато і що жодна фортеця не вистояла, хоча і йшли тоді турецькі війська нарізно, у двох напрямках.

— Говорив пан лейтенант Гегедюш що-небудь про додаткові гроші, які слід виплачувати в час облоги?

— Говорив. Він казав, що такий час в інших фортецях видають подвійну платню.

— А що він сказав про здачу фортеці?

— Сказав... сказав, що турки все одно візьмуть фортецю, то ж краще ми матимемо від них нагороду, аніж смерть.

— А що відповіли солдати?

— Нічого. Ми просто розмовляли біля вогнища, коли турки до нас кричали.

— Ви їм відповідали?

— Ні. Тільки пан лейтенант перемовлявся з ними уночі.

— А як він говорив з ними?

— Через вилом біля Старих воріт. Підходив туди і тричі розмовляв.

— З турком?

— З турком.

— І що він сказав, коли повернувся?

— Сказав, що турок всіх відпустить, нікого не чіпатиме, нікого не заріже. А тим, хто з Кашші, ще на додаток видасть по десять золотих. А обидва паші надішлють листа з печаткою, що не порушать слова.

— Скільки солдатів чули це?

— Чоловік десять.

— А чому ви мені не доповіли? Ви ж присягали не вести розмов про здачу фортеці?!

Хлопець мовчав.

Добо вів далі:

— Хіба не було вашим священним обов'язком негайно доповісти комендантові фортеці про розмови пана лейтенанта.

— Ми не осмілювалися.

— Тобто, ви домовилися здати фортецю. Хто ще пішов на це?

Хлопець пригадав тільки два прізвища. Потім почав виправдовуватись:

— Ми, ласкавий пане коменданте, не домовлялися. Ми тільки підкорялися. Завжди говорив сам пан лейтенант, він наказував нам.

У стіну влучило гарматне ядро – стіна задрижала. Панцири, підвішені на жердини, задзвеніли. На підлогу посипалася штукатурка.

Добо глянув на суддів.

— Ще хтось питатиме?

Судді, що сиділи за столом, завмерли в мовчанці. Нарешті суддя-рядовий запитав:

— А ті десять солдатів, що чули лейтенанта, погоджувалися здати фортецю туркам?

Хлопець, блідий як стіна, стеноу плечима.

— Якщо офіцер каже, як можуть солдати йти проти?

Більше запитань не було.

— Ще маємо допитати турка, – сказав Добо. – Введіть його.

Перш ніж підійти до столу, турок тричі низько вклонився і зупинився, зігнутий зі схрещеними руками на грудях.

— Ти розумієш по-угорськи?

— Розумію, пане.

— Як тебе звати? – спитав Добо.

— Юсуф.

— Юсуф, тобто по-угорськи Йожеф. Та стань же ти прямо!

Турок випростався. Був це акинджі років під тридцять. Кремезний, міцної статури чоловік. Перебитий ніс і багровий шрам на голеній голові свідчили, що він не новачок у боях. Видно було по очах, що він не сплав усю ніч.

Відповідаючи на запитання, турок розповів, що вже десять років бере участь у походах на Угорщину і що саме він був біля вилому в стіні, коли Гегедюш уперше крикнув: «Гей, турки! Хто з вас тямить по-угорськи!»

— Бреше! – захрипів Гегедюш, побілівши увесь як полотно. – Золтаї теж завжди перемовляється з турками.

— Я? – обурився Золтаї.

— Так, ти перемовляєшся. Коли турки йдуть на приступ, ти їм завжди щось викрикуєш.

Збліднувши од люті, Золтаї зірвався на ноги.

— Я вимагаю розпочати проти мене слідство, – сказав він. – Після цього я не маю права сидіти у суддівському кріслі. В час бою я, може, справді кричу і лаюсь. Та це не гріх! Бо ж хіба це розмови з ворогом?

Добо заспокоїв його:

— Усі ми знаємо твій звичай. Інші теж лаються у захваті бою. Але ти настільки розлютився на підсудного, що ми змушені звільнити тебе від обов'язків судді.

Золтаї вклонився і вийшов.

Добо знову спрямував погляд на турка.

Той, калічачи угорські слова, розповідав, що Гегедюш мав розмову біля Старих воріт з одним агою, а після і з самим Арслан-беєм. Від бея він зажадав слова честі й сто золотих на додачу. Сказав, що запустить турецьке військо до фортеці, хай лише бей веде підкоп біля самих воріт – там, де звично б'ють у великий мідний барабан. Він (турок показав на Гегедюша) сказав, що якось уночі лазив до водосховища і нашттовхнувся на підземний хід, який, правда, біля самих воріт завалено. Стоячи коло завалу, він чув, як нагорі б'ють у мідний барабан і ходять солдати. Отже, багато копати не доведеться. Він сам готовий чекати в проході рівно опівночі, але має бути впевнений, що не чіпатимуть кашшайських солдатів, які стоять біля Старих воріт. Домовились. Опівночі Гегедюш повів їх з ліхтарем. Прийшли яничари, асаби й піади. Три тисячі чоловік рушили в підземний хід. І ще Бог знає скільки тисяч чекало за муром того часу, коли перед ними відчиняться двоє воріт. Але сталося так, що на розі водосховища ліхтар Гегедюша вдарився об камінь і погас. Далі вже лейтенант вів передовий загін у темряві. Він добре знав дорогу, але кам'яні закраїни великого водосховища надто вузькі. І хоча Гегедюш навіть у темряві не розгубився, солдати головного загону так юрмилися і напірали один на одного, що чимало їх попадало у воду.

— А чи ти чув, – запитав Добо, – що Дервіш-бей вкрав сина одного з наших лейтенантів?

— Чув, – відповів турок. – Ось уже два тижні, як хлопчика шукають по всіх наметах. Бей наказав шукати його. Чи хлопчика знову викрали, чи він сам на третій день після прибуття кудись утік – не знати.

Добо подивився на Гегедюша.

— Негіднику! – сказав він.

Гегедюш упав на коліна.

— Змилюйтеся! Пожалійте мене! – белькотів він, плачучи. – Я помилився, втратив голову...

— Зізнаєшся, що хотів здати фортецю ворогу?

— Зізнаюся. Тільки помилуйте. В мене діти, і ви розумієте...

Голос його обірвався.

Суд тривав не більше години.

Через годину лейтенант Гегедюш теліпався на шибениці, нашвидкуруч збитий посеред ринкового майдану.

А Фюгеді проголошував обложенцям:

— Так закінчить кожен клятвопорушник – офіцер він чи рядовий воїн – кожен, хто надумає здати фортецю ворогові.

Трьом провинним солдатам тут же під шибеницею відрізали праве вухо. Решту сімох закували в ланцюги й послали на роботу в середині фортеці.

А турка скинули з високого західного муру фортеці, і він упав, зламавши шию, до своїх.

Народ у фортеці побачив, що Добо не жартує.

8

Материнська любов, ти сильніша за все на світі! Ти – втілене сонячне сяйво, священний вогонь, який іде з серця господнього, могутня ніжність, яка самої смерті не страшилась! Ти полишила надійний притулок, м'яке ложе, всі свої скарби, щоб крізь тисячу смертей дійти до своїх улюблених, рідних. Ти спустилася в глиб землі й кволою рукою пориваєшся пробити стіну, на яку марне кидається з несамовитим ревом сотня тисяч озброєних диких звірів. Для тебе не існує неможливого: коли йдеться про тих, кого ти любиш, ти готова витерпіти будь-які страждання, торттури і вмерти разом з тим, кого любиш. Ти незбагненна й дивна, і я дивуюся з тебе, жінко! Як у живій воді, купаюся в променях сонця материнського!

Дві ночі й два дні йшли вони під ветхим склепінням в холоді й мокречі, пробиваючись крізь завали підземелля. Іноді завал тягнувся лише кілька кроків, і вони долали його за годину. Та подекуди їм доводилося розбирати каміння, а це було ділом незвичним для слабкої жіночої руки і для тендітного п'ятнадцятирічного юнака.

Увечері третього жовтня, коли табір заснув, вони рушили в дорогу, взявши з собою всі свої припаси.

За їхніми підрахунками вони були від фортеці за якихось сто кроків і сподівалися, що повертатись назад уже не доведеться.

Працювали, копали безперестану всю ніч.

Там, під землею, вони не могли знати, коли світало, коли сходило сонце. Чули тупіт коней, що возили землю і хмиз, чули гуркіт фортечних гармат. І в глибині земній гадали собі: «Йде нічний при-

ступ!» – і працювали з ще більшим завзяттям, щоб якнайскоріше проникнути у фортецю.

А нагорі зазоріло, почало благословлятися на світ, і врешті з-за боршодських гір зійшло сонце. Слуги гендляря, побачивши, що намет опустів, зазирали досередини. Відсунуте жорно, зяюча яма дуже здивували їх. І оскільки кінні солдати збирали неподалік сушняк, то гендляр поквапливо підбіг до одного делі-аги і, тремтячи від радості, доповів:

— Пане, я передам фортецю в руки турецьких воїнів! Вночі я виявив підземний хід.

Усе стовписько акинджі, генюллю і гурєбів полишили сушняк і коней напризволяще. Сурми й дудки заграли збір. Солдати різних загонів, змішавшись разом, побрязкуючи зброєю, гомінливим юрмищем тіснилися біля входу до підземелля.

Їх повів гендляр із смолоскипом у руці.

А двоє наших подорожан, змокли, втомлені, розгрібаючи каміння, поповзом просувалися вперед. В одному місці дорога знову пішла вниз. Каміння там було сухе. Звідти підземелля стало розширюватися, і вони потрапили до великої вологої трикутної підземної зали.

— Ми, напевно, під аркою фортечного муру, – висловив здогад Міклош.

— Ні, ми вже за муром, всередині фортеці. Тут колись могло бути зерносховище або конюшня, – зауважила Єва.

По двох кутках зали каміння осипалося. У якому ж напрямі пробиратися далі? Один осип нагадував сідло. Тут же в стіні виявили дірку, в яку проходив лише кулак.

Збоку від другого осипу чорніла вузька щілина.

— Як видно, дорога звідси теж на два боки розходиться, – сказав Міклош. – Знати б, котрий хід розбирати!

Він піднявся на купу обваленого каміння і приставив свічку до зяючої щілини.

Полум'я заколивалось.

Те ж саме Міклош проробив і біля лівої щілини. Але там вогник лишився нерухомим.

Міклош прикріпив свічку до своєї шапки і вчепився за верхній камінь. Єва допомагала. Камінь, гуркочучи, перекотився через решту.

— Ну, тепер іще разочок! – вигукнув Міклош.

Вони знову піднатужилися, але камінь не піддавався.

— Давайте спершу виберемо з боків маленькі камінчики.

Міклош узяв лопату і поштрикав нею довкіл каменя. Потім знову в нього вчепився. Камінь захитався. Міклош, глибоко зітхнувши, витер обличчя.

— Втомився!

— Відпочинемо, – теж відсапуючись, відповіла Єва.

Вони сіли на камінь.

Міклош притулився до стіни і тієї ж миті заснув.

Єва теж була сонна, смертельно втомлена. Плаття її забруднилося, до колін вимокло, на руках червоніли криваві садна. Волосся розпатлане, бо їй увесь час доводилося нахилятися. Вона позатикала волосся за комір доломана, та все одно кілька буйних пасем розсипалося по плечах.

Єва взяла свічку і зазирнула в обидві щілини.

Тепер уже можна було пройти крізь будь-яку, треба лише пролізти.

— Відпочинемо трохи, – сказала вона й приліпила свічку до каменя. – Спати я не буду, просто відпочину.

І тільки вона притулилася до стіни, як з того боку, звідки вони прийшли, долинув глухий тупіт.

Вся напружившись, Єва дослухалася: де тупочуть? Нагорі чи тут, у підземеллі.

У глибині підземного ходу протяглася червонувата ниточка світла.

— Міклоше! – пронизливо закричала Єва, термосьячи юнака за плече. – Йдуть!

Юнак підняв обважнілі повіки.

— Ідуть! – розпачливо повторила Єва і вхопилася за шаблю.

Та вціліли тільки піхви. Шабля залишилася біля якогось осипу, де вони відкидали каміння. Ятагани й ножі, що їх вони взяли з собою, поламалися під час роботи. Більше в них нічого не було.

Світло наближалося, стаючи все яскравішим.

Зібравши останні сили, Єва вчепилася в камінь. Міклош теж. Камінь ворухнувся, але не піддався.

Завмираючи від жаху, побачили вони, як з темряви виступив гендляр із смолоскипом у руці, а слідом за ним вусатий опасистий ага з блискучими кончарами за поясом.

І вмить до наших подорожан простяглися десятки рук і схопили їх.

Ага розуміючим поглядом оцінив розпочату роботу і тут же прийняв рішення.

— Ану, ти, бери смолоскип! – наказав він Міклошу. – Ти знаєш тут дорогу.

Міклош не зрозумів його слів і бачив лише, що йому в руки втискують смолоскип.

Солдати миттю повідкидали важке каміння.

Прохід виявився вільним. Тут уже могли йти навіть по двоє в ряд.

У підземеллі кишіли озброєні люди.

— Ти поведеш, – сказав ага Міклошеві, – а жінка лишиться тут. І тільки посміє повести нас хибним шляхом, я кину жінку солдатам!

Єва заплющила очі.

Якийсь яничар перекладав слова аги. Ага озирнувся і наказав:

— Хай хтось із делі стереже її!

І він підштовхнув Міклоша, щоб той ішов попереду.

Біля Єви став делі. Решта рушила за агою. І оскільки точно не сказав, хто має стерегти полонянку, то делі передав її іншому.

— Стережи ти!

Другий делі постояв трохи, потім йому, напевно, спало на думку, що воїни, які першими проникнуть у фортецю, до самої смерті будуть великими панами, і він запропонував стерегти Єву мюсселлему.

— Не буду я її стерегти! – відмахнувся той і пішов далі.

— Добре, йди, я пильнуватиму, – запропонував старий асаб у тхорячій шапці і, оголивши кончар, став коло полонянки.

Єва, напівмертва, притулилася до стіни. Повз неї проходили пропахлі порохом і потом, перемазані грязюкою солдати. Кожен мав у руках оголену шаблю, у всіх очі світилися солодкою надією увірватися до фортеці у числі перших.

Іноді проходили смолоскипники, освітлюючи дорогу цілому загонові. Інші чвалали в темряві навпомацки. Бряжчала, подзвонювала зброя. Проїшов солдат, несучи на плечі згорнутий криваво-червоний прапор.

І раптом пролунав глухий гуркіт, наче грім прогримів у глибині землі. Позаду завалився увесь прохід, яким пробиралися турки. Гул тривав кілька хвилин. Каміння обвалювалось і з глухим гуркотом падало на землю. З того боку, де стався обвал, уже ніхто не міг прийти.

Звідти тільки долинали стогони і хрипіння. У другому кінці проходу звуки кроків і бряжчання зброї потиху віддалялися.

Асаб, який стеріг Єву, заговорив по-угорськи:

— Не бійтеся! – Він узяв її за руку. – Хто ви?

Єва не мала сил ворухнути губами – мовчала.

— Угорка?

Вона кивнула головою.

— Ходімо, – сказав асаб. – Дорога тут розгалужується. Якщо мені вдасться розібрати вхід до другої щілини, ми вільні. Та коли й тут обвалиться...

Єва відчула, що до неї знову повертаються сили.

— Хто ви, добродію? – спитала, отямившись.

— Мене звать Варшані, і я бажаю вам тільки добра.

Він вийняв з-за пояса кремінь, кресало і викресав вогонь.

Трут зайнявся. У задушливому повітрі підземелля запахло димком. Варшані притулив тліючий трут до гнота воскової свічки і дмухнув. Гніт спалахнув.

— Сестрице, потримайте-но свічку.

Він підійшов до лівого осипу і двома ривками розворушив каміння.

Варшані був чоловік невисокого зросту, але дуже сильний. Великі камені кубічної форми один за одним падали обабіч щілини. Невдовзі утворився отвір, в який міг пролізти чоловік.

Варшані взяв від Єви свічку і поліз перший, затуляючи доло-нею полум'я. Він так поспішав, що Єва ледве встигала за ним.

Прохід тут був чистіший, але все ще вів кудись донизу.

Раптом Варшані обернувся.

— Ви, мабуть, вивідувачка? Може, король прислав якусь вість?

— Так, – погодилась Єва, наче уві сні.

— Прийдуть королівські війська?

— Не знаю.

— Ну, нічого! Мені б тільки знати, де ми. Хоча все одно треба поспішати, щоб випередити турків.

Тепер прохід вів угору. По боках у стінах чорніли ніші. На потемнілому камінні блискучою рососою осіла волога.

— Швидше! швидше! – квапив Варшані. – Гадаю, що ми вийдемо до водосховища.

Дорогу їм перепинила купа білого вапна. Почувся різкий запах. Варшані почухав потилицю.

— Тьху, чорти б узяли цей світ!

— Що там таке?

— Нічого. Я полізу вперед. Тримайте свічку.

Він поповз на череві. Переліз через вапняний горбик. Єва подала йому свічку. Варшані, стоячи по той бік горбика, тримав свічку і щось бурмотів. Простягнув руку Єві, допоміг їй перелізти через купу вапна і стати на ноги.

Вони опинилися в просторій ямі, яка біліла навіть у п'їтьмі. Зверху долинав похоронний псалом, який співали латиною. Звідти ж проникало денне світло.

Яма була заповнена безладно накиданими трунами. Вони стояли у вапняному розчині; по краях їх торочками звисало засохле вапно. Збоку, поряд із трунами з вапняного болітця, криво стирчав вусатий мертвяк з кістлявим обличчям. Він був у самій сорочці. Світло, що падало згори, освітлювало його лице і затугнуту на шії мотузку.

Варшані втупився в мертвяка, потім озирнувся.

Єва, непритомна, лежала позаду нього на землі.

Тим часом Міклош вів турецьке військо.

Спершу він аж похолов од страху, а потім вирішив: тільки б вибратися з цього проходу до фортеці, і тоді він гукне, що...

Ця думка додала йому бадьорості, і тепер він, не вагаючись, ніс смолоскип то попереду аги, то поруч із ним. Невдовзі прохід повів угору. Вони йшли, піднімаючись усе вище й вище. Нарешті наштотувалися на потиньковану стіну, викладену, як і всі стіни в Егері, з піщаника. Численні тріщини свідчили про те, що будували її давненько.

— Ламайте! – наказав ага.

Під ударами списів і ятаганів штукатурка швидко обсипалася. Важко було витягнути лише перші два-три камені, решта вже легше піддавалися натискові крицевих м'язів.

І все-таки на розбирання стіни пішло понад годину.

Коли щілина стала такою, що в неї міг пролізти чоловік, ага першим змусив пройти Міклоша.

Вони опинилися в просторому приміщенні. Як видно, раніше тут був винний льох. Всюди було понаставлювано бочки й бочечки. Дивувало тільки те, що саме приміщення більше скидалося на залу, аніж на льох.

На стіні висіла велика обірвана картина, а під нею стояв круглий чан.

На картині тьмаво вимальовувалися два обличчя: одне скорботне, обрамлене бородою, друге – сумовите обличчя юнака, що припав до грудей бородатого. Над головами в обох були німби. Під обривком картини біліла стіна.

Нагорі відлунювали кроки мешканців фортеці.

Ага обернувся і сказав напівголосно:

— Приготувати зброю! Підходьте обережно! І тихо! Тихо! Коли зірвемо двері, не смійте кричати. Якщо не побачимо нікого, зачекаємо, поки підійдуть наші. Прапороносці, негайно вилізайте на мури.

Два прапороносці виступили вперед.

Ага вів далі:

— Решта за мною, до воріт! Нікого не щадити! Найперше – обеззброїти вартових і швидко відчинити ворота. Зрозуміло?

— Зрозуміло, – глухо долинула відповідь.

Ага ступив крок уперед і завмер біля залізних дверей: він побачив великий чан, наповнений порохом.

Значить, вони в пороховому льоху, і у всіх цих бочках не вино, а порох.

Але Міклош теж зрозумів, куди вони потрапили.

Стоячи біля великого чана, він обернувся. Обвів поглядом озброєне стовписько, що дедалі збільшувалося. Лице його стало блідим і натхненним. Він підняв палаючий смолоскип і шпурнув його в порох.

9

Коли труну опустили, Варшані гукнув нагору:

— Гей, люди!

У відповідь на поклик в люкові могильної ями з'явилися голови приголомшених людей. Один був без шапки, другий в іржавому шоломі, прикріпленому ременями до підборіддя.

Варшані знову крикнув:

— Це я, Варшані! Витягніть мене!

Він узяв Єву на руки і, ступаючи по трунах, підійшов до віршовки, зв'язав дві петлі разом і сів на них.

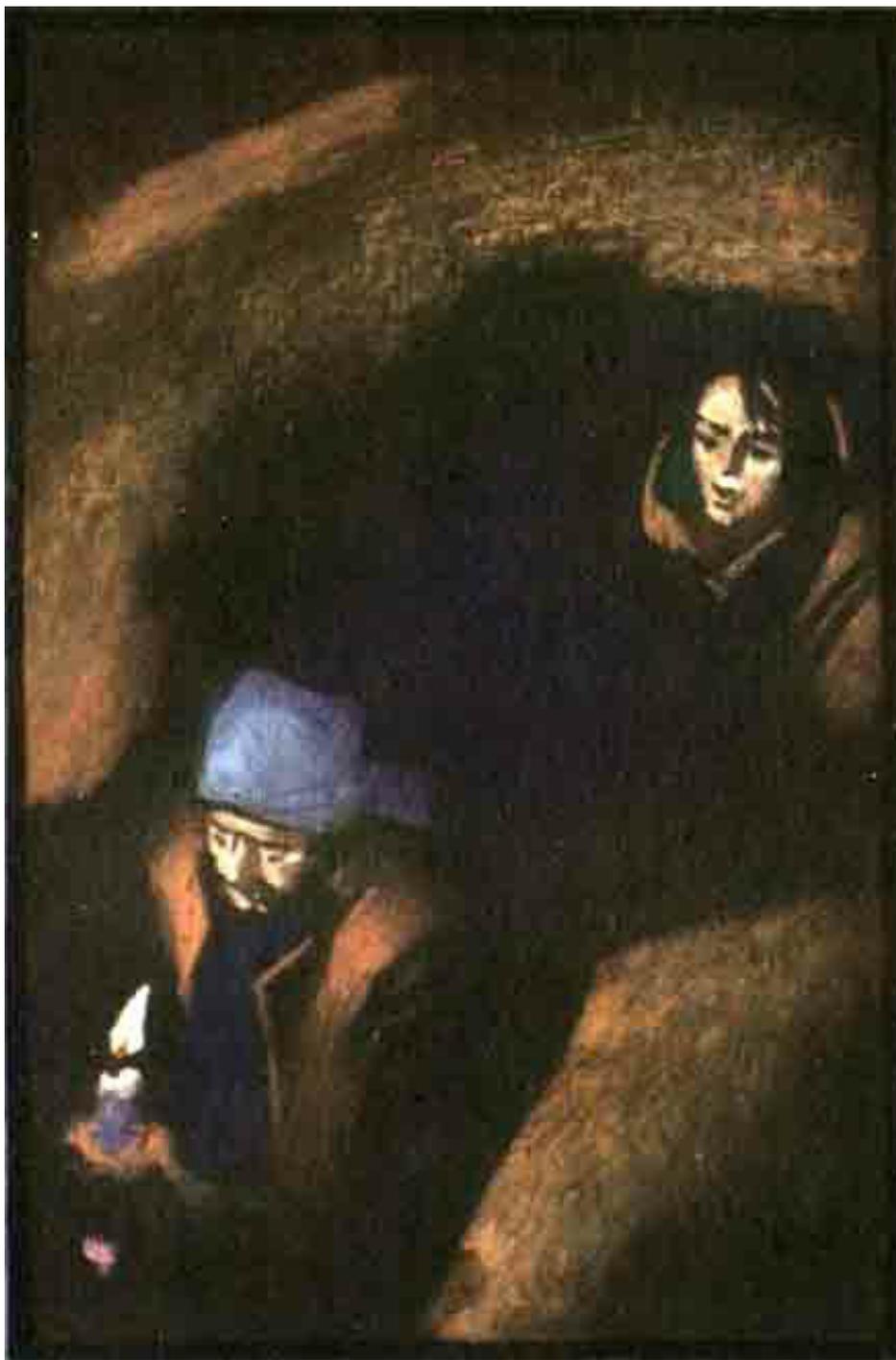
Його підняли нагору.

— Принесіть води! – сказав селянам Варшані.

Але тієї ж миті всіх оглушив пекельний гуркіт і осліпило полум'я: з Церковної вежі вихопився вогненний смерч, велетенським грибом метнувся до небес, вихором закружляв у повітрі почорнілі дошки, колоди, каміння, шматки дерева й людських тіл.

Вибух струсонув фортецю з такою силою, що всі захитались і попадали, наче їх причавила незрима велетенська рука. На землю дощем падало каміння, краплі крові, зброя, бондарні клепки і тріски.

Після вибуху кілька хвилин стояла мертва тиша.

СЕРІЯ ЗАКАРПАТСЬКОГО УГОРСЬКОГО ІНСТИТУТУ ІМ. ФЕРЕНЦА РАКОЦІ ІІ

Мертва тиша панувала і в фортеці, і за її мурами, в турецькому стані.

Усі розгублено озиралися, сторопілі, оглушені.

Чи небо повалилося на землю, чи земля розверзнулася і перетворилася в пекло, яке вивергає полум'я, готове втопити весь світ у вогненній зливі, – ніхто не знав.

«Турки вготували нам погибель!» – такою була перша і єдина думка всіх мешканців фортеці.

«Фортеця загинула!» – одне-єдине почуття охопило всі серця, перетворило їх у камінь.

Біля підніжжя Шандоровської вежі Гергей зв'язував кварта, наповнені «пекельним зіллям». Хвилиною вибуху його відкинуло до щитів, що висіли на стіні.

Він підвів голову. В небі червонів вогняний смерч, а в його виврі кружляло чорне млинарське колесо. Над колосом сторч головою кружляв чоловік, поруч з ним – відірвана нога.

У Гергея ще вистачило самовладання стрибнути під склепіння вежі. І там він завмер, приголомшений усім, що сталося.

Та за хвилину всі заворушилися. Люди забігали, заметушилися, покидавши зброю, бігли солдати, кричали жінки, гасали, позривавшись з прив'язей, коні.

У турецькому стані вже лунали переможні вигуки, зводилися облогові драбини, і до фортеці хвилями ринули тисячі озброєних людей.

— Усе! Кінець! – чути було повсюди у фортеці серед стогонів і криків.

Розгублені жінки, схопивши дітей в обійми чи тягнучи їх за руки, бігли по зчорнілому від диму камінні і по обгорілих брусах. Усі шукали порятунку, але ніхто не знав, де його шукати.

Здавалося, саме небо втрутилося в цей гармидер: пішов чорний сніг. Чорний сніг! Він сипав і сипав так густо, що за десять кроків нічого не було видно, хоч в око стрель!

Це був попіл. Він засипав усю фортецю, наче хотів убрати її в чорне покривало.

На камінні й колодах валялися понівечені трупи, скривавлені, відірвані руки й ноги.

Добо з непокритою головою скакав на коні і, посмикуючи огира за поводи, гнав його туди, де стався вибух. По дорозі він підбадьорював солдатів, наказуючи їм зайняти свої місця.

— Нічого не сталося! – кричав він наліво й направо. – В ризниці було тільки двадцять чотири лагунки пороху.

Офіцери теж повискакували на коней і, за прикладом Добо, заспокоювали народ:

— Усі на свої місця! Вибухнули тільки двадцять чотири лагунки пороху...

Розгніваний Мекчеї ратищем зламаного списа лупцював оглушених і неслухняних солдатів.

— До зброї, собачий сину! На мур!

Зіскочивши з коня, він і сам схопив довжелезного списа і помчав на вишку.

— Хлопці, за мною! Сміливці, за мною!

Турків, які вилазили на мур, зустріли дружними пострілами.

Із внутрішнього майдану фортеці, не чекаючи нічиєї команди, солдати ринули на мури, і тут уже все пішло у діло: списи, шаблі, кирки.

Турки безладним юрмищем то лізли вперед, до фортечних мурів, то відкочувалися назад. Біля підніжжя фортеці панувало таке ж сум'яття, як і в середині неї.

Більшість обложенців кинулися до місця вибуху.

Гергей бачив із своєї вежі, як крізь поріділі пластівці попелу посунула до Церковної вежі строката турецькі рать.

— Зоставайся тут! – гукнув він Золтаї, а сам, оголивши шаблю, побіг до Церковної вежі. – Корчолаш! – гукнув молодшому сержантові. – Біжи за мною!

Сержант був усього за п'ять кроків від нього, але навіть не озирнувся.

— Мате Корчолаш! А бодай тебе!

Корчолаш, дивлячись собі під ноги, спокійно плентався далі.

Гергей підскочив до нього і схопив його за плече.

— Ти що, не чуєш?

Корчолаш подивився на Борнеміссу, наче щойно прокинувся зі сну. І лише тоді Гергей помітив, що в сержанта з обох вух тече кров. Оглух, бідолаха!

Залишивши його, Гергей побіг далі.

По дорозі він помітив казани, в яких варилася юшка для вартових, що змінювалися з караулу. У восьми величезних казанах клекотіла паруюча гаряча рідина, в якій плавали дрібно порізані шматочки м'яса.

Гергей зупинився, взяв жердину для перенесення казанів, просунув її у вушка казана і гукнув селянинові, роздавачеві юшки:

— Гей, друже, ану, бери з того кінця! Решту казанів теж тягніть нагору!

І коли вони забралися з казанами на вишку, Гергей вилив вируючий окріп на голови турків, які лізли драбинами.

Коли Варшані прийшов до пам'яті, він побачив коло себе жінку, що лежала на землі. Обидва священники, навіть не познімавши епитрахилей, вибігли драбинами на мур і схопилися за шаблі, а обидва гробарі кинулися в різні боки – можна гадати, що до гармат.

Варшані підняв Єву, взяв її на плече, мов мішок, і поніс до палацу. Він вирішив, що коли вона вивідувачка короля, то саме там їй місце – вона, ймовірно, принесла листа.

І Варшані передав Єву під піклування пані Балог, сподіваючись, що та приведе її до тям.

І тільки після того, як відбили приступ, захисники фортеці побачили, яку шкоду завдано укріпленням.

Уся права половина Церковної вежі разом з ризницею злетіла в повітря, там з'яв величезний провал. У цьому місці фортечний мур, де лише напередодні замурували пролом, завалився. Від двох порохових млинів лишилися самі цурпалки. У боковій добудові до ризниці було прив'язано тридцять волів, призначених на забій. Тепер вони плавали у власній крові.

Вісьмох солдатів, які стояли в караулі біля Церковної вежі, порозривало на шмаття. Загинув і лейтенант Пал Надь, якого разом із тридцятьма солдатами прислав до Егерської фортеці Дердь Баторі.

Багатьох солдатів, які були поблизу, поранило. Солдатові Гергею Горвату під час вибуху каменем відірвало руку аж до плеча. Він помер того ж дня, і його опустили в могилу.

Обложенці отямлися остаточно тільки тоді, коли побачили, що туркам не вдалося вдертися до фортеці.

— Бог захищає Егер! – вигукнув Добо, пригладивши волосся і спрямувавши погляд у небо. – Витязі, покладайте надії на Бога!

Насправді ж штурм відбили киплячою юшкою. Турки вже звикли, що їх зустрічають вогнем, шаблями, списами, але не посмакувала їм кипляча юшка, яку великими порціями виливали просто на голови; вони звикли їсти юшку ложками. І коли гаряча наперчена рідина вилилася на першу драбину, турків звідти як вітром здуло.

Солдати, що юрмилися внизу біля драбини, теж кинулися врозтіч. Хто корчачись від болю, схопився за руку, хто за шию, хто за лице. Прикриваючи голови щитами, турки з лайкою тікали з-під мурів.

Обложенці зітхнули вільніше.

Добо викликав мірошників і теслярів.

— Зберіть якомога швидше частини порохового млина. З двох млинів зробіть один. Коли чогось бракує, хай тут же виготовляють теслярі. А де скарбник?

З ніші монастирської стіни вилізла чорна, закіптюжена постать. Здуваючи кіптяву з вусів, витрушуючи її з бороди, чоловік той став перед Добо.

Це був старий Шукан.

— Дядьку Шукане, – сказав Добо, – видайте селітру з льоху, а також сірку й вугілля. Як тільки млин стане до ладу, почнемо молоти порох.

І лише тільки після цього Добо спало на думку, що треба б помитися. Він теж скидався на сажотруса.

У дверях палацу сидів почорнілий від кіптяви чоловік, зодягнений по-турецьки. На колінах він тримав великого печеного гарбуза і їв, вигрібаючи м'якуш ложкою.

Побачивши Добо, він підвівся.

— Це ти, Варшані?

— Я, пане.

— Які новини?

— Посланця короля приніс до фортеці. Жінку.

Добо квапливо, широко ступаючи, попрямував до пані Балог.

— Де гонець?

Вдова сиділа біля ліжка Пете і пришивала червону шовкову підкладку до шолома свого сина.

— Гонець? – перепитала вона з подивом. І, дивлячись в очі Добо, сказала: – Сюди принесли тільки жінку.

— А де ця жінка?

Пані Балог прочинила двері до сусідньої кімнати, потім знову їх зачинила.

— Спить, – сказала вона. – Не будемо її турбувати, бідолаха й так змучена.

Добо увійшов.

Єва лежала на чистому, білим застеленому діжку. Виднілася лише її голова, що глибоко потонула в подушці, і розсипане темне волосся.

Здивований Добо пильно вдивлявся в це мертвотно бліде і страдницьке обличчя – здавалось, ця жінка страждає навіть уві сні.

Повернувшись до пані Балог, він запитав:

— Вона не привезла з собою якогось листа?

— Ні.

— Прошу вас дати мені одяг цієї жінки. Хто вона така?

Пані Балог стенула плечима, потім прохально подивилася на Добо.

— Вона сказала, щоб ми не допитувались її імені. Боїться, що ви, добродію, будете незадоволені її з'явою у нас.

— Дайте-но мені її одяг.

Пані Балог принесла з передпокою брудний, вимазаний вапном костюм турецького солдата й маленькі жовті чобітки з острогами. В поясі було п'ятдесят з лишком угорських золотих монет. Зброї не виявилось, з пояса звисали тільки піхви шаблі.

— Обмацайте кишені.

В одній з кишень зашурхотів папір.

— Ось він! – Добо вихопив папір і чорними від кіптяви руками розгорнув складений лист пергаменту.

Це було креслення фортеці.

Крім креслень, у кишенях виявили тільки носовичок і пару зіжмаканих рукавичок. Обмацали всі шви одягу, навіть порозпорювали їх. Розпороли й чоботи.

Нічого.

— Чи нема чогось, бува, в ліжку?

— Ні, – відповіла пані Балог. – Я ж навіть сорочку свою дала бідоласі. Яка вона змордована... Мабуть, давно не спала. Вона прийшла підземним ходом, дорогою мертвих.

Добо покликав Варшані.

— Ти сказав: посланець.

— Так я її зрозумів.

— А сама вона точно не сказала?

— Та ми, пане, й не розмовляли. Мало не бігцем бігли підземним ходом.

— Яким підземним ходом?

— Та через поховальну яму.

— Так це що, там теж є підземний хід?

— Тепер уже нема, добродію.

— Скажи, а в турків достатньо припасів?

— Іноді приженуть по десять-двадцять підвід борошна та по отарі овець. Бог їх знає, де добувають. А рису не мають уже давно.

— Значить, вони ще не голодують?

— Поки що ні.

— Що ти ще про них знаєш?

— Тільки те, що вони ведуть підкоп з боку Кірайсейке.

— До фортеці?

— Напевно ж. Лагумджі працюють.

— А чому ти раніше не приходив? Ти мусив би доповісти про підвезення хмизу.

— Не міг пройти. Перед воротами поставили найсильніших яничарів. А в мене не було яничарського одягу. Якби я тільки спробував пройти, одразу б схопили.

— Що ж, тепер уже лишайся у фортеці. Йди до пана Гергея Борнемісси, доповіси йому, з якого боку ведуть підкоп. Потім повертайся сюди. Чекай мене коло дверей.

Добо все ще тримав у руці креслення. Він покликав Мекчеї.

— Візьми це креслення, – сказав йому. – На ньому позначені підземні ходи. А я й підозри не мав, що є на світі таке креслення. негайно поклич мулярів і накажи замурувати всі проходи, які ще позалишалися незакладеними. Насамперед накажи закидати підземний хід біля поховальної ями.

Він дав іще кілька доручень обом зброєносцям, потім попросив налити в кадіб два відра води, помився і, переодягнувшись, начепив навіть поножі. І так ліг на лавицю, вкриту ведмежою шкурою.

Він володів здатністю забуватися сном у будь-який час дня чи ночі там, де його настигне втома. Солдати у фортеці стверджували, що капітан не спить ніколи.

10

Тільки під вечір вдалося Добо поговорити з Євою.

До цього часу жінка вже встала й одягла легке домашнє плаття. Знайшла вона його, певно, серед того одягу, що його, як першу здобич, приніс її чоловік ще під час першої вилазки з фортеці.

З торгів ці плаття продати не вдалося, їх повісили на цвях в одній з порожніх кімнат палацу – згодяться біднякам після облоги.

Добо викликав Єву в час вечері.

— Хто ви, добродійко? – були його перші слова, звернуті до неї.

Він одразу помітив, що перед ним не проста жінка.

За спиною Добо стояв зброєносець Балаж. Пані Балог вже поралась у кімнаті, подала на стіл червоне вино до печені з баранини і на додачу до двох воскових свічок запалила ще й третю.

— А може, було б краще, коли б ми поговорили віч-на-віч? – втомлено відповіла Єва. – Не через пані Балог. Але я думаю, пане Добо, що навіть ви самі не захочете, аби всім стало відоме моє ім'я.

Добо подав знак, і зброєносець вийшов. Пішла до сусідньої кімнати і пані Балог.

— Я дружина Гергея Борнемісси, – сказала Єва, і по її обличчю потекли сльози.

Добо випустив ніж з рук.

Євині очі були сповнені тривоги, але вона вела далі:

— Я знаю, що в такому місці і в такі дні присутність дружини небажана. Але повірте, пане Добо, я нікому не завдам клопоту. Я прийшла не для того, аби своїми жалями відвернути чоловіка від ратних справ...

— Сідайте, будь ласка, – сказав Добо. – Вибачте, що я приймаю вас за трапезою. Чи не бажаєте повечеряти зі мною?

— Спасибі вам, я не хочу їсти, – тихо відповіла Єва й сіла на стілець.

Настала довга мовчанка. Нарешті Добо запитав?

— Гергей знає, що ви тут?

— Ні. І добре, що не знає.

— Що ж, добродійко, – сказав Добо, вже привітніше дивлячись на неї, – ви, ваша милість, добре вчинили, що втаїли своє ім'я. Гергей не повинен знати, що ви тут. У цьому питанні я невблаганний. Облога довго не триватиме, нам на допомогу прибуде королівське військо. А чого прийшли ви, добродійко?

Євині очі наповнилися сльозами.

— Мою дитину...

— Отже, вашого хлопчика справді викрали?

— Так.

— А каблучка?

— Каблучка тут – відповіла Єва і витягла шнурочок, що висів у неї на шиї.

— А де запурука, ваша милість, що ви не побачитесь з Гергеєм?

— Пане коменданте, я скоряюся вашим розпорядженням. Я знаю, що...

— А ви розумієте, ваша милість, чому не можна вам бачитися з Гергеєм?

— Догадуюсь.

— Гергей – розум фортеці. Думки його ні на одну мить не можна відвертати від оборони... З ким ви іде тут знайомі, ваша милість?

— З Мекчеї, з Фюгеді, Золтаї. Таж і батько мій тут, і наш парафіяльний священник – отець Балінт.

— Ви, ваша милість, ніде не повинні показуватись, вам доведеться переховуватися в кімнаті пані Балог. Обіцяйте мені це.

— Честю своєю обіцяю!

— Покляніться.

— Клянуся!

— А я обіцяю зробити все, щоб повернути вам сина. Дайте, будь ласка, талісман мені.

Єва простягнула каблучку.

Добо зав'язав ремінці шолома і, перш ніж натягнути рукавицю, подав руку Єві.

— Прошу вибачити мою різкість, але інакше не можна. Влаштуйтеся, як дома, в кімнатах моєї дружини і вважайте своїми всі речі, які залишилися тут.

— Ще одно слово, пане капітан. Що я маю сказати пані Балог, хто я така?

— Кажіть усе, що хочете. Аби тільки Гергей не дізнався.

— Не дізнається.

Добо попрощався і, вийшовши з дверей, гукнув, щоб підвели коня.

Під вечір здійнявся вітер, поздував усю сажу й попіл. Ніде правди діти, з початку облоги, окрім вітру, ніхто у фортеці й не підмітав. Скрізь було сміття і запах мертвечини. А що творилося за стінами фортеці!

Добо скликав мулярів і селян до руїн, що залишилися після вибуху.

— Бачите, скільки каміння порозкидувано? Зберіть це каміння і латайте мур. Тільки пильнуйте, щоб, працюючи, ви були надійно захищені. Іди, Балаже, принеси сургуч і свічку.

А сам піднявся до гармати Баби, сів на неї і свинцевим олівцем написав на аркушику паперу:

«Дервіш-бею! Як тільки знайдеш хлопчика Борнемісси, негайно сповісти нас. Почепи червоно-синій прапор на ту тополю, що стоїть біля річки на північ від фортеці. Каблучка твоя в мене – я скористався нею як печаткою. Хлопчика може привести будь-який твій

посланець з білим прапором. Натомість одержиш не лише каблучку, а й турецького хлопчика, який зараз у нас перебуває».

Добо позвав Мекчеї і, прикривши написані рядки долонею, сказав:

— Пішто, підпишися.

Мекчеї мовчки підписався.

Балаж уже тримав напоготові сургуч і свічку.

Добо накапав сургуч поряд з підписом Мекчеї, а Мекчеї до сургучевої печатки притиснув свій перстень і, навіть не спитавши нічого, квапливо пішов далі.

Добо згорнув листа і запечатав його зовні каблучкою турка. Півмісяць і зорі відбилися дуже чітко.

Потім Добо покликав Варшані.

— Друзе мій Варшані, – сказав Добо, усміхаючись, – тепер я розумію, чому ти так подовгу не повертаєшся до фортеці. Ми ж бо тобі й відпочити не даємо: тільки прийдеш – знову кудись посилаємо. Ти знаєш Дервіш-бея?

— Як халяви своїх чобіт! – весело відповів Варшані.

— Так ось тобі лист. Підкинь його в намет Дервіш-бея, засунь в одяг чи в склянку якусь – словом, як доведеться.

— Зрозумів.

— Потім проберися до Сарвашке і зачекай там Міклоша Ваша. Він ось-ось має під'їхати.

— А як нам цього разу повернутися до фортеці?

— Скажи вартовим біля воріт, щоб вони щоночі спускали шнурок. Ти його знайди і смикни. Вгорі до шнурка буде прив'язано дзвіночок.

Варшані загорнув листа в хустину і заховав у себе на грудях.

...В мури Шандоровської вежі з гуркотом ударяли ядра.

Добо бачив, що на вежі сум'яття і солдати з тривогою вистрибують звідти.

Турки якимось чином вивідали, що зовнішні укріплення мають зв'язок з внутрішніми маленькими ворітцями (прохід скидався на шпелю на пряхці). Як про це турки пронюхали – невідомо. Але вони склали разом дві високі драбини, позв'язували їх вгорі й посередині, і ось на Кірайсейському пагорбі вже височіла велетенська сходня, схожа на перевернуту римську цифру V. Вилізши на сходню, якийсь турок побачив, що крізь маленькі ворітця проходять солдати. Тоді на Кірайсейке витягли гармату і заходилися заповзято обстрілювати ворота.

Не минуло й години, як біля ворітець набралось багато пораних. П'ятьох поранило так тяжко, що вони навіть попадали.

— Витягайте нагору дошки! – гукнув Добо. – Вище підніміть тин.

Та марно доточували тин: турецькі гармати були наведені так, що ядра перелітали й через тин, і через дошки і все одно сипалися на ворітця.

— Це мені коштуватиме сто фунтів пороху, – пробуркотів Добо. – І так несвоєчасно!

З наріжної вежі прибіг Гергей.

— Пане капітане! – мовив відхекуючись. – Так ворітця залишати не можна! Перестріляють же кращих моїх солдатів!

— Зараз що-небудь зробимо, – відповів Добо. І тихо додав: – Треба зачекати. Поки не почнемо молоти порох, нам стріляти не можна.

Ядра градом сипалися на ворітця.

— Дозвольте, пане капітане, в іншому місці пробити прохід або ж прорити його під землею.

— Гергею, ти можеш і не питати дозволу для кожної своєї задумки, роби так, як вважаєш за потрібне!

Гергей звелів пробити вузький пролом у мурі, і солдати почали проходити крізь пролом.

А турки й далі заповзято лупили в опустілі ворітця. Мешканці фортеці згрібали ці ядра до купи.

...Вночі турки знову носили землю й хмиз при тьмавому місячному світлі. З фортеці іноді пострілювали.

— Не стріляйте! – наказав Добо.

Коли обложенці вмовкли, в турецькому таборі посилювався шум, гомін, тупіт.

Під мурами турків ставало все більше й більше.

Добо виставив стрільців до чотирьох пробоїн у три ряди.

У першому ряду стріляли лежачи, в другому – з коліна, в третьому – стоячи.

Ліхтарі згасли.

Турків зібралось безліч, працювали вони без будь-якого прикриття, підсвічуючи собі ручними ліхтариками.

Загін турецьких солдатів піднімався все вище й вище і вже опинився перед самим проломом, але тут Добо дав команду:

— Вогонь!

Залп викликав сум'яття. Турки поскочувалися з насипу вниз, лементуючи, кинулися врозтіч – було видно, що угорські кулі били

влучно. Кілька тюфенкчі вистрелили у відповідь, але схибили. Тепер турки могли працювати тільки біля підніжжя муру, та й то обережно, весь час ховаючись.

11

Млин гуркотів вдень і вночі. Дванадцять дробарок ретельно кришили і перетирали селітру й вугілля. У дерев'яну довбанку сипався свіжий чорний порох. До обложенців знову повернулася впевненість.

Турки готували нові шанці і, тільки-но розвиднилось, торохнули три зарбзени, налаштовані в місті біля великого протоієрейського будинку. Новою мішенню виявилася вишка північно-західної вежі. З того боку, правда, важкувато відтягнути сюди сили від інших мурів фортеці.

Вишку обстрілювали великими чавунними ядрами.

У цій частині фортеці стояли ряди будинків, де мешкали піші солдати. Тут же пролягав мур, повернутий до міста. На нього падали ядра наприкінці льоту.

Почала руйнуватись і західна стіна комендантського палацу.

Нажахана пані Балог увійшла до кімнати, де стояло ліжко Добо.

Капітан сидів біля ліжка в кріслі, не скинувши обладунків, у тому ж вигляді, в якому ходив по фортеці. Тільки шолома в нього на голові не було.

Обіпершись об бильце крісла, він солодко спав. Перед ним на столику горіла свічка. Над головою висіла потьмяніла від часу картина, на якій король Іштван Святий простягав корону діві Марії. З церкви, перетвореної на вежу, картину сюди приніс якийсь побожний католик. Фарба на ній так потьмяніла, що очі намальованих там людей здавалися тільки коричневими плямами.

Добо спав звичайно у цій кімнаті.

Він повернувся додому тільки перед світанком і, напевно, чекаючи нагального штурму на зорі, вирішив не роздягатися.

Обстрілювали якраз ту частину палацу, в якій він спав. Ядра так стрясали будову, що тріщали сволюки. В одній стіні кімнати утворилася шпарина в чотири пальці. Крізь неї виднівся тин.

— Пане капітане! – вигукнула пані Балог.

У будинок влучило ще одно ядро, на голову пані Балог посипався тиньк.

Вона підбігла до капітана й почала його термосити.

— Що таке? – сонно спитав Добо, розплющивши очі.

— Палац обстрілюють! Вставайте, Христа ради!

Добо озирнувся. Побачив шпарину, встав.

— Що ж, доведеться перенести моє ліжко у якусь із нижніх кімнат, ближче до вхідних дверей, – сказав він. – Зараз повернуся.

— Зачекайте, я хоч закип'ячу для вас кварту вина.

— Це було б добре. Спасибі! – відповів Добо, струшуючи з голови тиньк, що насипався у чуприну. – Одразу все нутро зігріється, добре буде. І, будь ласка, додайте в глінтвейн трохи гвоздики.

— А куди прислати?

— Я сам по нього прискачу.

— Та не прискачете ви, пане капітане. Я з сином пошлю.

Перед дверима палацу завжди стояв осідланий кінь, і коло нього чергував то один, то другий зброєносець – кожен зі своїм конем. Добо сів у сідло і рушив оглядати фортецю.

З низеньких казармених приміщень, юрмлячись, виходили солдати. Зброю і одяг несли хто на плечі, хто під пахвою, деякі на спинах. Всі лаялися.

— Йдіть до монастиря, – сказав Добо. – Монастир не обстрілюють.

Перетягніть туди матраци. В коридорах місце знайдеться.

Мекчеї з групою солдатів квапливо переходив ринковий майдан. Солдати несли лопати, мотики й кирки. Мекчеї тримав у руці велику крем'яну рушницю. Побачивши Добо, він підняв рушницю і подав знак капітанові. Добо під'їхав до нього.

— З боку Кірайсейке ведуть підкоп, – доповів Мекчеї. – А ми йдемо їм назустріч.

— Правильно, – погодився Добо. – Що ж, веди своїх хлопців на роботу. Хай копають. Потім негайно знайди мене.

Він поспішав на вежу Бойкі. Біля її підніжжя, перед конюшнями, сиділи п'ять чоловік у шоломах. Обличчя їхні освітлювали червоні відблиски вогнища. На вогні в казані кипіла смола.

Біля підніжжя вежі він побачив Гергея, який над чимось низько нагнувся. Той уважно розглядав горошини, насипані на барабан. Побачивши Добо, Гергей підвівся і доповів:

— Турки почали вести підкоп. Сьогодні в одному місці ми виявили їхню роботу. Сам Мекчеї пішов їм назустріч.

— Знаю, – відповів Добо.

— Усі наші барабани нікуди не годяться, розм'якли. Але дрижання води виказало турків.

Добо піднявся до плоту й подивився в щілину.

Вал, який турки зводили біля проломів, виріс на сажень.

Саме цієї миті дервіші несли на двох списках мертвого акинджі, який лежав на купі хмизу. Він загинув ще в час нічного обстрілу.

Навпроти мурів повсюдно виднілися рови й частоколи. Турки теж вирішили сховатись.

— Знову щось надумали, – похитавши головою, сказав Добо. – Ясаулів і яничарів ніде не видно.

Піднявся на вежу і Мекчеї.

— Ведуть підкоп, – коротко повідомив він.

З його обличчя було видно, що він провів безсонну ніч. Очі були червоні й каламутні, волосся скуйовджене, доломан забруднений грязюкою і вапном. Видно, що Мекчеї допомагав мулярам піднімати колоди.

— Капітане, – суворо наказав йому Добо, – негайно йдіть спати!

Саме в ту хвилину по драбині вгору піднімався зброєносець Балаж. У руках він ніс срібну тацю, а на таці – срібний кубок. В ранковій прохолоді з кубка йшла біла пара.

Мекчеї попрощався і попрямував до драбини.

Уже м'якше Добо покликав його:

— Пішто!

Мекчеї обернувся.

— Візьми, братку, у Балажа кубок і випий.

12

І тільки наступної ночі дізналися обложенці, чим займалися яничари того дня.

Вони спорудили пристосування, схожі на балдахіни, під якими на хресні ходи носять святі дари. Зроблені ці балдахіни були з міцних дощок, і замість чотирьох різьблених жердин їх підтримували чотири списи.

Тепер сушняк і землю турки стали носити під отакими пересувними дашками, або, як їх називали, накриттями.

Удень старші офіцери добре виспалися. Здебільшого вони спали в пообідній час, оскільки для штурмів турки вибирали ранкові години й наміри їхні завжди прояснювалися лише під обід. Під вечір

офіцери знову були на ногах, а відпочивати йшла половина рядових. Добо і Мекчеї домовилися не встановлювати для себе певного часу для сну: вирішили, що як тільки один з них трохи відпочине, зразу ж піде відпочивати другий.

Отак вони обидва й не спали. Тільки коли-не-коли подрімають у куточку вежі чи десь на насипу, та й то сидючи. В пообідній час, правда, вдавалося іноді години дві поспати. І від безсоння очі Добо були обведені червоними колами.

Гей, та й брала ж лють стрільців, що турки здогадалися спорудити прикриття! Для цих пристосувань вони позбирали всі дошки, що вціліли на стелях міських будинків, повикидали їх з парканів, повиламували із свинарень – турки зрозуміли, що треба прикриватися, бо інакше ладу не буде.

Біля Шандоровської вежі земляний насип підняли так високо, що він уже доходив до нижньої закраїни вилому в фортечному мурі.

Турецькі солдати були захищені накриттям, а ті, хто списами підтримував накриття, захищали голови в'язанками хмизу. А в фортеці біля вилому обложників весь час пильнували двадцять стрільців і заряджена мортира. Зі стрільниць на мурі теж не випускали їх з прицілу причасні рушниці. Та всі застережні заходи були марні, навіть щільний морок прикривав турків у години нічної роботи.

Гергей пильнував біля великого пролому і раптом побачив, як, прикрившись в'язками виноградної лози, по насипу скрадаються чоловік двадцять турків. У густій нічній пітьмі вони здавалися тіннями.

Гергей гукнув з муру:

— Гашпарич!

— Слухаю! – відповів чоловічий голос.

— Руки у вас не сверблять?

— Ще й як сверблять, хай йому біс! Пане лейтенанте, дозволяйте шаблею попрацювати!

— Давай! Сто чортів їм у печінку, цим бусурманським виплодкам! Але дивіться: порубали – і негайно назад!

— Зрозумів, пане лейтенанте!

Пролом закладали муляри, але яма була ще така велика, що в неї вільно могла в'їхати підвода.

З дозволу Гергея Гашпарич вискочив, простромив списом переднього турка, озброєного дюжиною ятаганів, і тут же гайнув назад до фортеці.

Турок упав. Решта продовжували підтягувати хмиз.

За прикладом сміливця Гашпарича в пролом вискочило ще троє. Списами проштрикнули ще трьох турків і знову пірнули в пролом.

Почулася лайка. Передні турки, налякавшись, поспинялися, але знизу, підштовхуючи їх, лізли інші.

І тут уже вихоплюється десять угорців – хто з шаблею, хто зі списом рубають підношувачів хмизу, потім повертаються і один за одним стрибають назад у пролом.

Турки покидали хмиз, і чоловік тридцять накинулися на трьох угорців, які не встигли повернутися до фортеці.

Гергей наказав стріляти з мурів. Турки перевертом попадали один через одного, але все ж молодший сержант Кальман повернувся з кривавою раною в грудях. Груді йому прокололи списом.

— Стріляйте й ви! – гукнув униз Гергей.

З нижньої пробоїни на турків градом посипалися кулі.

Під час спалахів було видно, що перед проломом лежить близько сорока закривавлених турків. Решта, озброївшись списками і шаблями, цілим загonom кинулася до пролomu.

— Вогонь! – крикнув Гергей солдатам, що стояли на мурі.

Саме в цей час підійшов Добо.

Перед проломом у калюжі крові лежав Кальман. Якийсь яничар з усієї сили вдарив списом в яму пролomu – не зачепив нікого – і тут же, гигаючи, заскочив до фортеці.

Добо, він стояв саме біля пробоїни, зацідив йому в ніс кулаком, і так вдало, що кров бризнула навсібіч, і тут же Гашпарич докінчив турка списом.

Решта бусурманів, не наважившись піти слідом за своїм товаришем, повернули назад і кинулися по насипу навіткача.

— Викиньте пса! – наказав Добо мулярам і піднявся на мур.

— Турки припинили рити підкоп, – повідомив Добо Гергея.

— Так я й думав, – сказав Гергей.

— Ти щось хочеш мені сказати?

— Подивися наші кварта.

Біля високого ліхтаря під нижнім склепінням вежі працювало п'ять солдатів, поміж ними й циган.

Перед ними вже лежала ціла гора – кілька сотень череп'яних кварт і обрізки рушничних стволів. Їх наповнювали порохом.

Один солдат насипав у кварту пригорщу пороху, другий напив туди ганчір'я, третій знову досипав пригорщу пороху. Четвертий сидів біля обрізків іржавих стволів і затикав з обох боків дерев'яни-

ми затичками. П'ятий обв'язував їх дротом. Циган обмазував готові гранати глиною.

— Триста кварт уже готові, – доповів Гергей.

— Додавайте й сірки, – сказав Добо, – причому кладіть великими шматками.

— Що ж, так буде ще краще, – погодився Гергей.

Зброносець Балаж побіг по сірку.

Деякий час Добо задоволено спостерігав за роботою працюючих, потім озирнувся.

— Гашпарич тут?

— Тут, – відповів хтось унизу.

— Іди сюди.

Хлопець вибіг і, зупинившись перед Добо, клацнув підборами.

— Ти перший вискочив з пролому?

— Так, пане капітан.

— Від сьогодні ти – молодший сержант!

І тільки вранці обложенці побачили, яким надійним захистом виявилися для турків накриття першої ночі. Від будинку протоієрея Хецеї до південно-західного муру фортеці, тобто до того місця, де й нині ще стоять ворота, тягнувся широкий вал.

Невдовзі з ровів почали підкочувати до стін бочки. Тисячі й тисячі рук витягували і складали порожні бочки.

Турки порозбивали міські льохи, вино з бочок повипускали, а бочки й чани, в яких винороби чавили виноград, теж взялися підтягувати до мурів фортеці.

Було видно, як просто на очах росте стіна з бочок. Бочки передавали з рук у руки і ставили їх, як воно й має бути, на днище.

Того ж дня виклали гору з бочок; опертям їм слугував сам фортечний мур. А із зовнішнього боку гори турки спорудили сходи з мішків з піском.

З фортеці стріляли з ранку й до ночі, але бочки були добрим захистом, і турецькі солдати робили своє діло.

Навіть уночі було чути, як гуркочуть і брязкочуть чани й бочки.

Більшу частину стрільців угорці поставили на цей бік фортечного муру. Тут же встановили й мортири, а з боків навели на бочкову гору кілька пищалей.

— Турки – дурні! – сказав Фюгеді.

Однак виявилось, що вони не такі вже й дурні. Біля підніжжя бочкової гори ще завидна зарухалося кілька широких накриттів.

Кожне накриття підтримували вісім списів і вміщувалося під цими покрівлями по двадцять-тридцять турків.

— Вогню й окропу! – дав розпорядження Добо. – Підносьте солому, якорі, гаки і кирки, та побільше!

Добо помітив не тільки рух накриттів, а й те, що внизу, в рові, турки позапалювали смолоскипи.

Напередодні вони обстрілювали вежу Бебека. Там теж мішки з землею слугували їм сходами.

Добо поїхав до цієї вежі.

Гергей уже підготував якорі, що висіли на ланцюгах, і кирки. На вежі палав вогонь, і на ньому в казанах розтоплювали волове сало, а поруч купками лежали чорні, просмолені вінки з соломи. Турки й тут рвалися до фортеці, прикрившись широкими накриттями.

Біля Старих воріт закладанням пробоїн керував Мекчеї. Знали, що ворог і в цьому місці піде на приступ.

І все-таки найбільша небезпека загрожувала південно-західному рогові фортеці, де була складена гора з бочок. Там захистом керував Фюгеді.

Добо щільніше насунув сталевий шолом і в супроводі зброєносця поскакав туди.

На мурі високим полум'ям палав тин. Ворогові вдалося підпалити його.

Тепер турки не лементували. Надійно поховавшись під накриттями, вони обстрілювали захисників фортеці.

А зверху обстрілювати турків було вже неможливо. Щоб влучити під накриття, пробивали дірки між камінням і стріляли крізь них.

— Кидай солому! – вигукнув Добо.

На палаючий тин полилася вода, а на турецькі накриття полетіли вогняні солом'яні вінки, просякнуті олією і вововим салом.

Накриття, які досягали муру, перевертали або відштовхували кирками, а ті, які займалися, турки самі кидали. Палаючі накриття летіли вниз, і турки, лементуючи, рятувалися втечею від полум'яної зливи. Бочки під ними хиталися. На спині в одного турка загорівся червоний доломан, і він кинувся тікати, несучи на собі палаюче вогнище. Обложенці сміялися.

— Солому, тільки солому! – командував Добо.

Проолієні солом'яні вінки, палаючи, летіли на дерев'яні накриття. Покидавши списи, на яких трималися накриття, турки прожогом тікали від розбурханого вогню.

— Щасливої дороги! – гукали їм навздогін обложенці.

Але це була лише коротка передишка. Бо ледве встигли відбити першу хвилю атаки, як турецькі гармати знову взялися бити по тинах.

Щоб уберегтися від ядер, Добо наказав усім залягти. Турецьким гарматам удалося збити два стовпи, які підпирали тин. Тин похитнувся і на протязі сорока сажнів з тріском і скреготом вигнувся назовні.

Ще один удар у стовпи, і весь тин полетить униз.

— Беріть кирки! – вигукнув Фюгеді. – Хапайте ланцюги, линви!

П'ятдесят чоловік зачепили кирками вигнутий тин, пустили в хід ланцюг, вірьовки, нові стовпи й кілки. Невдовзі тин випрямився і став на своє місце.

А в цей час Добо вже був на вежі Бойкі, де обложників зустрічав Гергей. Там стояв сморідний запах смоли, підгорілого волового сала і порохового диму.

Турки покладали великі надії на пошкоджену посередині вишку наріжної вежі. Оволодіти Темешваром їм допомогла пошкоджена вишка, і вони вважали запорукою успіху захоплення фортечних вишок: бо ж під час першого приступу їм не вдалося в них закріпитися.

До стіни вишки турки наносили землі, а земляний насип не підпалиш.

— Йдуть! Ідуть! – почулися схвильовані голоси обложенців.

Турки, накочуючись рядами, видиралися вгору під широкими накриттями.

Скільки не скидали на них просмолені й проолісні вінки, вони все ж вилізли на вишку вежі.

— Аллах акбар!

— Бий! Рубай!

З кірайсейкеського боку на мур видиралися тисячі озброєних турків.

На верхівці вежі з бійниць і щілин висовувалися кирки і списи: угорці відштовхували, рубали і підчіплювали накриття.

Але й турки не дрімали. З-під накриттів примудрилися стріляти. Знизу кидали в обложенців списи, гранати, стріли.

Закуті в панцир сипахи, нехтуючи смертю, вискакували на мур і, хапаючи руками в залізних рукавицях списи і кирки, ламали й викидали їх.

Поки угорці вибивали кирками й обушками сипахів у панцирах, на мур повідряпувалися і яничари.

— Аллах! Аферін!

А вже за хвилину накриття, обтягнуте коров'ячою шкурою, було підняте на майданчик вежі, і тридцять-сорок яничарів лежачи і з коліна розстрілювали з-під нього угорців, які билися на вежі.

— Аллах! Аллах! – лементували на все горло знавіснілі турки.

— Перемога близько! – ревіли ясаули.

З голови Добо впав шолом, і він з непокритою головою помчав до гармат.

Угорці, які стояли на вежі, нічого не могли зробити з яничарами, котрі вже юрмилися над ними – вишка відокремлювалася від вежі дощаним настилом, а дошки зіштовхнути не вдалося б, оскільки на них тупцяли яничари.

— Виходьте! – гукнув Гергей своїм солдатам, побачивши, що Добо повертає гармати.

Не звертаючи уваги на яничарські рушниці, він і сам теж вхопився за кирку. Зачепив нею один спис, що ним підтримували накриття, і потягнув на себе.

Оторопілі захисники вежі побачили, що вишка зайнята турками, і сипонули вогненным градом на голови яничарів, які ще видиралися на вишку.

Добо помітив, що зв'язок між яничарами увірвався.

— Повертай гармату донизу! Вогонь!

Гармату повернули на яничарів, що піднімалися по насипу. Вирвалося полум'я, всіх оглушив страшний гуркіт.

Яничари не дуже побоювалися гармат. Не так уже й багато шкоди завдадуть два-три ядра! Та й до гуркоту вони звикли. Але гармати в Добо були не прості, а заряджені картеччю і зразу збивали по десять-двадцять турків.

Нажахані яничари почали відступати.

— Вогонь! Вогонь! – лунав зверху голос Гергея.

На яничарів, що застрягали на покрівлі вишки, полетіли просмолені солом'яні вінки. Турки заметушилися, забігали, але зброю вже мали розряджену, а знову заряджати її не було часу.

Вогонь і полум'я вирували. З лементом і ревом вистрибували яничари з вишки. Добре ще тим, хто падав на турецький бік, – ті одразу розбивались. Одначе й ті, хто вскочив до середини фортеці, теж не довго пожили на світі: з ними живо розправились на місці, та ще й так, що жодна кісточка не лишилася цілою.

Увечері і вночі турки штурмували Земляну вежу.

Земляна вежа була споруджена на кам'яній вежі, яка стояла в північно-західній частині міста.

Турки перерили довкіл цієї вежі всю землю, намагаючись прорити під нею хід. Та де там! Фортечний мур тут виростав з кам'яної основи, яка йшла на двадцять сажнів углиб. Можна було подумати, що в якісь далекі, предковичні часи фортецю починали будувати не на пагорбі, а в долині, а пізніше якийсь інший народ затоптав стару фортецю землею і звів над нею свою. І тільки потім прийшов народ, у якого королем був Іштван Святий, і спорудив над цією подвійною фортецею сьогоднішню твердиню.

Добо дуже скоро зметикував, що шуміли вночі турки тільки для того, аби відвернути увагу від дерев'яної споруди, яку вони зводили.

Він викликав на Земляну вежу лейтенанта з двома сотнями солдатів, а решті наказав звично пильнувати.

Турецькі кіннотники не з'являлися ні коло бочкової гори, ні побіля вишки в час штурму. Отож можна було передбачити, що вночі вони знову підвозитимуть колоди.

Тепер турки вирішили замість сушняку підвозити товсті колоди. Скільки було в таборі верблюдів, коней, волів, буйволів і мулів – усі вони під вечір повернулися до мурів фортеці. Всі несли чи волоком тягли колоди й товсті жердини. Гарби й мажі, поскрипуючи, нескінченною вервечкою везли ліс із боку Алмаджара й Егеда.

Поховавшись за земляними шанцями, спорудженими навпроти фортечних мурів, турки спершу навмання перекочували колоди. Коли ж купа колод виросла настільки, що вже їх закривала, вони почали вивершувати її.

Тисячі рук підкочували й складали одні на одні колоди й жердини.

Тишу попередніх ночей у турецькому стані на цей раз витіснили звуки, що виникали при падінні колод, а також стукіт, який лунав звідусіль.

Турки скріплювали колоди металевими смужками-скобами та ланцюгами. Ця велетенська, викладена з колод споруда височіла перед вежею, де командував Гергей, і її вершина стирчала за три сажні від неї.

Працювали турки вправно і обачно: вкладаючи колоди, вони весь час були надійно захищені, а товсті колоди перекидали в порожній простір з-за накриття заввишки в сажень.

Поруч з кам'яним фортечним муром прямо на очах виростала дерев'яна гора, все ближче й ближче присуваючись до муру. Було ясно, що коли гору піднімуть вище, вона від власної ваги привалиться до муру.

Гергей спостерігав за роботою турків, визираючи то з однієї, то з іншої бійниці. Врешті він піднявся до тину.

Там він застав Добо і дяка Балажа. На капітанові був звичний ментик до колін, на голові – легкий сталевий шолом. Він неухважно вислухував якусь скаргу дяка.

— Добродію, – сказав Гергей, – прошу віддати мені дранку, що її ми позривали з дахів і поскладали в купи.

— Можеш забрати.

— Крім того, прошу дати мені ще волового жиру, смоли й олії.

— Замов, скільки тобі треба. Балаже, скільки ми ще маємо волового жиру?

— Тисячу фунтів.

— Прошу віддати мені все, – сказав Гергей. – Шкода, що нема більше. Але, може, ми сала додамо. Накажіть видати мені сала, та якомога більше.

— Сала?

— Так, скільки можеш.

Добо повернувся до Криштофа.

— Йди розбуди Шукана. Хай він видасть із провіантного складу воловий жир і двадцять свинячих туш. І негайно несить їх сюди!

Тільки тепер він запитав Гергея, навіщо йому все це потрібне.

А Гергей, виявилось, придумав ось що. Поки турки стягають до купи жердини й сушняк, він кидатиме поміж них шматочки сала, волового жиру й дранку. Турки на це уваги не звернуть. Адже з фортеці завжди щось у них кидають: каміння, кістки, потовчені глечики, здохлих кицьок. А шматочків сала у два-три пальці завтовшки вони навіть і не помітять. Але якщо навіть хтось і помітить, то або не зрозуміє, що то таке, або ж відвернеться з відразою.

Гергей звелів нарізати сало шматочками й кидати поміж колоди. Кидали також дранку, пофарбовану масляною фарбою, воловий жир і солону. Час від часу Гергей звелів скидати й загорнуті в солону глиняні кварта.

Кварти ці були обмазані глиною і обплетені дротом.

У середині них – порох, начинені порохом обрізки труб і шматочки сірки.

Добо глянув униз.

— До ранку вони свою гору вивершать! – сказав він. – Криштофе, ану, подивися, чи не прокинувся Мекчеї. Якщо він встав, то передай йому, що я піду ляжу. А якщо він ще не прокинувся, хай спить!

Потім обійди всіх вартових і скажи їм: тільки-но помітять якийсь рух у турецькому стані або побачать, що турки готуються до штурму, хай одразу ж прийдуть доповісти у наріжну вежу. А ти, Гергею, не ляжеш?

Гергей заперечливо хитнув головою.

— Я зачекаю до ранку.

— А Золтаї?

— Я послав його спати, щоб зранку на вежі він був уповні сили.

— Як тільки турки довершать свою дерев'яну гору, збуди мене!

Добо піднявся на вишку наріжної вежі і ліг на солдатську койку.

Зброєносець Криштоф став перед дверима з шаблею наголо.

Це входило в його обов'язки.

Зброєносець оберігав сон лева.

13

До світанку турецька дерев'яна гора майже сягнула рівня фортечного муру – лишалося півтора сажня.

Гергей звелів начинити порохом два обрізки гарматних стволів і міцно позатикав їх шматками дерева.

— Так, ця гармата-бабуся і не гадала, що ще колись стрілятиме! – сказав циган.

— З однієї старої вийшли дві нові, – відізався один солдат.

— Ну, якщо вони нові, то треба їм дати якісь імена, – запропонував циган. – Одна з них називатиметься Шибайголова, а друга – Голубка!

У ті часи кожній гарматі давали яке-небудь ім'я.

Гергей витягнув із кишені свинцеву кульку і написав на тому обрізкові ствола, який був меншим:

«ЙОНЧИ».

А на більшому написав:

«ЄВА».

Один обрізок узяв під ліву руку, другий – під праву й піднявся на вежу.

Світанок щедро розливав своє сяйво. Турецький табір заворушився. З усіх боків ближче й ближче чувся брязкіт зброї.

До Гергея підбіг солдат.

— Пане лейтенанте, йдуть!

— Бачу, друже. Біжи до наріжної вежі й скажи зброєносцеві, щоб розбудив капітана.

Солдати Гергея стояли вже на мурі, озброївшись кирками й списами. На камінному гребені вежі, що побілів од інею, стали коло бійниць стрільці із зарядженими рушницями. Три гармати стояли тут же, націлені вниз, а дві гармати біля Темних воріт навели на фортечні мур.

— Підпалюйте просмолені вінки й хрестовини, – наказав Гергей, – і жбурляйте вниз!

Люди тут же взялися за діло.

До того часу, коли на вежу піднявся Добо, турки, наче мурахи, обліпили пагорки, що оточували фортецю. Вони все ще вкладали й скріплювали колоди. Звідусюди лунав стукіт. Споруда досягла висоти фортечної вежі. Іноді турки виштовхували колоди, щоб заповнити проміжки поміж своєю дерев'яною горою і муrom фортеці. А дерева привезли силу – цілий ліс. І дерев'яний поміст зробили надійний. На ньому погойдувалися накриття, турботливо укриті мокрими коров'ячими шкурами. А добре вимоченим коров'ячим шкурам палаючі вінки не зашкодять. Ну, а ті вінки, які впадуть мимо накриття, турок просто-напросто відштовхне ногою.

Пролунало пронизливе верещання дудки, і одразу з тисячі горлянок вирвався крик: «Біссміллах!» Повітря затремтіло. Гримнула турецька музика. Велетенська дерев'яна споруда затріщала під ногами безлічі людей, які лавою ринули на неї.

— Аллах! Аллах!

— Ісусе! Маріє!

Турки швидко повитягали з-під накриттів короткі штурмові драбини і спробували перекинути їх зі своєю дерев'яною вежі на камінну.

Але ж дарма захисники фортеці стояли на мурах. Одночасно в турків полетіли сотні палаючих вінків, на облогові драбини посипалися вогненні снопи соломи, вогненна сірка і вогненна просмолена дранка.

Перший загін турків, що намагався пробитися крізь завісу вогню, був зустрінутий криками і вістрями списів. Решту зустріли шаблями, кирками, палаючими хрестовинами і обушками.

За три сажени від Гергея на дерев'яній вежі з'явився товстопикий турок у зеленому тюрбані із величезним бунчуком у руці. Все його лице наче перетворилося в зяючу пащу, так він верещав: «А-л-л-а-х!» Гергей захопив обрізок гарматного ствола, який був трохи меншим, і пожбури ним у голову турка, а великий обрізок кинув у палаючий внизу вогонь.

— Аллах! Аллах! Біссміллах! Вперед!

На велетенській дерев'яній споруді турки закишили, наче потри-вожені мурахи. Вони, напевно, пробилися б крізь вируючий вогонь, якби раптом не сталося щось дивне: знизу теж заgrimіли рушничні й гарматні постріли.

Це почали вибухати глиняні кварта, розкидаючи навсібіч палаючу сірку. Під ногами в турків наче розверзнувся кратер вулкана.

— Я керім! Я рахім! Медед! Ей ва! Етішир! – лементували турки, кидаючись у різні боки.

Але ясаули не пускали їх.

— Ми переможемо! Настав час торжества! – кричали вони і наказували тим, хто лишився внизу: – Води! Води! Відрами!

Воду, зброю, одяг – усе пустили в хід турки, аби загасити пожежу і врятувати велетенську дерев'яну споруду, над зведенням якої вони трудилися стільки днів і ночей.

Але до цього часу порозтоплювалося сало і воловий жир. Частіше почали вибухати кварта, розкидаючи сірку і підпалюючи великі колоди.

— Я керім! Я рахім! Крізь вогонь – у фортецю!

Туркам не вірилося, що такі величезні колоди можуть загорітися з усіх боків зразу.

Вони заповзято носили воду в шкуратяних мішках, діжках і шапликах. Вони кидалися всюди, де лише вибивалися язики полум'я, схожі на розмаяні кінські хвости. Стрибаючи від жаху й люті, вояки гасили вогонь.

— Бре-ре! Гей, ти! Я-ху! Давай! Давай! – лунали весь час вигуки, звернуті до водоносів.

Але поміст уже перетворився на велетенське кострище. І тоді почали вибухати начинені порохом обрізки рушничних стволів. Вируючий жир сичав і спалахував синіми язиками, бризкаючи туркам в очі. З оглушливим гуркотом вибухнули два обрізки гарматного ствола, порозкидавши і колоди, і людей. Жах, лютя, зойки! Пекло!

Дорогу до відступу перепинив гуркотливий, ревучий вогонь. Яничарам лишалося тільки одне: пробиватися до фортеці. І турки лізли по щаблях облогових драбин, поміж острівцями полум'я, крізь запону диму. Відчайдушним стрибком деякі вискакували на кам'яну стіну – і тієї ж миті летіли донизу з пробитими головами. Інші оскаженіло танцювали на вершині кострища і зброєю гатили по вогненних кінцях колод. Марні зусилля!

Під мурами фортеці вирував вогняний вихор, вибухи гуркотили, мов удари грому. Турки металися, наче пекельні тіні. Одяг на них був охоплений вогнем, борода палали, горіли тюрбани. Видно, що в Магометів рай їм судилося потрапити шляхом пекельних тортур, стогонів і зойків.

Та й на фортечних мурах спекота була нестерпна, довелося навіть відкочувати гармати, поливати помости водою, щоб пожежа не перекинулася й до фортеці.

У вогненному пеклі завивали поранені турки, втративши надію на порятунок. За стіною полум'я чулися розлючені окрики ясаулів, злітали до неба хмари пари – турки вдавалися до крайніх і марних спроб погасити пожежу.

Обложники і обложенці були розділені морем диму і полум'я, що здіймалося до небес.

14

Не вийшло з дерев'яним помостом – вийде із земляним насипом, вирішили турки й почали обстрілювати зовнішні укріплення, які становили загрозу для тих, хто підносив землю. Удень бухали гармати, тріскотіли рушниці; вночі люди підвозили землю, хмиз і поливали їх водою.

Стривожено спостерігав Гергей, як з дня на день зростає нова дорога до фортеці. А вже цю дорогу не підпалиш! І підуть нею сотні, тисячі, все військо.

Роздумуючи, бродив він туди й сюди по фортеці.

Зазирає у конюшні, льохи, роздивлявся руїни, купи каміння, хитав головою, чухав потилицю.

Побував Гергей і в руїнах ризниці. Врешті зупинився в тому куточку, де працювали слюсарі. Там поміж накиданої в одну величезну купу угорської і турецької зброї чорніло велике дерев'яне колесо. Гергей упізнав його: то було колесо з одного із поруйнованих порохових млинів.

На колесі сидів циган і смачно обідав, вибираючи ложкою шматочки вареного м'яса з великої череп'яної миски. Шаркезі взутий був у червоні яничарські черевики й озброєний до зубів: за поясом виблискували ятагани, на голові – дірявий мідний шолом, який, напевно, теж колись належав туркові.

Циган, вважаючи себе солдатом, встав і, засунувши миску під ліву руку, правою віддав честь. Потім сів і знову всю увагу зосередив на мисці й ложці.

— Ану, кумчику, підведися! – сказав Гергей. – Дай-но я гляну на це колесо.

Циган підвівся, відійшов.

У кількох місцях колесо було пошкоджене. Гергей встав на нього, потупцяв на кожній спиці – затріщала і випала тільки одна.

— Гм... – буркнув він, притиснувши палець до підборіддя.

Циган запитав:

— Може, турків молотимемо, ласкавий пане старший лейтенанте?

— От-от! – відповів Гергей. – Ану, хлопці, позбивайте молотками там, де ослабло!

Слюсарі відставили свої миски і взялися за молотки.

Гергей запитав, чи не бачили вони Добо.

— Та він уже разів десять був тут, – відповів один із слюсарів, – дець півгодини як пішов.

Гергей подався розшукувати Добо, розглядаючи по дорозі всілякий мотлох.

Попрямував до Земляної вежі. Замислившись, він раптом помітив в одному з прочинених вікон палацу жіночі очі. Вони дивилися на нього з напівтемряви кімнати.

Гергей оторопів.

Зупинився.

Закліпав очима, щоб краще роздивитися неждану з'яву.

Але жіночі очі зникли.

Гергей стояв, мов скам'янівши, втупивши погляд у вікно. Якесь незвичайне тепло розлилося у всім його естві. Дець хвилину він не міг поворухнутися.

— Ет, дурниці! – трусонув він головою. – І що ото мені в голову залізло!

Але все-таки він ще раз глянув угору і тоді помітив у вікні турецького хлопчика.

Від Земляної вежі йшов Добо. Гергей заквапився йому назустріч і, приклавши руку до шолома, сказав:

— Пане капітане, прошу віддати мені млинарське колесо.

— Бери, – коротко відповів Добо й пішов до палацу.

Гергей квапливо рушив до кухні, біля якої довгими рядами сиділи на землі солдати. Довкіл пахло оцтом. Солдати їли сочевичну

кашу. М'яса теж було вдосталь. Але вино, за наказом Добо, давали навпіл з водою.

Гергей відкликав десять солдатів і наказав підкотити колесо до своєї вежі.

Іржавих і зламаних рушничних стволів у фортеці було безліч. Гергей звелів зарядити їх порохом, поскріплювати дротом, позасувати в колесо так, аби кінці стволів стриміли назовні. Проміжки поміж стволами позабивали трісками, шматками сірки, волового сала, все це пообливали смолою і з обох боків колесо позабивали планками. І, нарешті, Гергей звелів прилаштувати й прикріпити по всій окружності обода широкі дошки, щоб колесо не падало.

З усієї фортеці приходили дивитися на цю пекельну машину.

Сам Добо обдивився її кілька разів і навіть дав мортиру, щоб засунули її всередину.

— Ти, Гергею, встанови її так, щоб вона стріляла на-останок.

— Так і буде, пане капітане.

— Що ще тобі, синку, потрібно?

— Якщо можна, віддайте нам порожні бочки.

— З льоху?

— Так.

— Там їх до ката, бери!

Турки все вище піднімали земляний вал. А у фортеці підтягували до мурів бочки, наповнені трісками, сіркою, вовлим жиром і смолою. Бочки зарядили так само хитро, як і млинарське колесо. Знизу, згори і з боків наклали каміння, бочки міцно позабивали і, проробивши в них отвори, позапускали туди гноти.

Пищалей у Добо було багато – штук триста. Заряджали ці пищалі ядрами завбільшки з волоський горіх. В Угорщині їх називали «бородатими гарматами» – у кожній пищалі з дула звисала донизу залізна палиця. Залізна «борода» була потрібна для того, щоб утримувати пищаль при віддачі в час пострілу.

Добо дав багато цих старих, іржавих пищалей. Їх теж повтикали у великі бочки. Бочок налаштували не менше п'ятдесяти, добре поскріплювали їх дерев'яними обручами, пообв'язували дротом, а оскільки в ті часи залізні обручі були ще невідомі, довелося застосовувати дріт і цвяхи. Раділи цим пристроям, як мати своїм дітям.

А турки ночами завзято будували, споруджуючи насип – надійну дорогу до мурів фортеці.

15

Якось у пізній ранковий час, коли Гергей спав серед своїх солдатів, хтось доповів Золтаї, що на розі нижньої конюшні в тазях дрижить вода, а на барабанах воруються горошини.

Отже, підступний ворог не лише насипає земляний вал, але й веде підкоп.

Золтаї не дозволив будити Гергея. Послав по Мекчеї.

Мекчеї негайно прибув.

Вони доти переставляли з місця на місце таз із водою, поки врешті Мекчеї не визначив, де потрібно вести зустрічний підкоп.

Десять солдатів узялися за лопати. Час від часу вони припиняли роботу, встановлювали тази з водою і спостерігали.

Опівдні Гергей прокинувся і зразу ж заквапився туди, де копали.

В конюшні стояв густий запах гною. Солдати працювали вже на глибині трьох сажнів. Глухий стукіт сповіщав про те, що лагумджі наближаються.

— Еге, пане капітане, – сказав Гергей, – це моя вежа, і ти тут не командуй!

— Хіба ж я неправильно розпорядився?

— Далі ми не копатимемо.

— Хочеш, щоб вони висадили в повітря мур?

— Ні, я не хочу, щоб вони чули, як ми працюємо.

Мекчеї зрозумів його задум.

— Добре, господарю сам! – сказав Мекчеї.

Гергей наказав принести велику пицаль. Він сам вставив у неї креміль, сам насипав порох. Викликав десятьох стрільців, велів погасити ліхтарі.

Чекали в темряві.

Гул наростав. Іноді навіть чувся голос турецького офіцера, який віддавав команду.

Гергей притискав долоню до стінки, щоб відчутти, де найбільше тремтить земля.

— Тс-с! – тихо сказав він солдатам. – Зараз вони проб'ються... – Очі його сяйнули.

Тієї ж миті пробилася одна кирка, і грудочки землі, осипаючись, упали Гергееві до ніг.

Утворився отвір, в який міг уже пролізти чоловік.

Лагумджі зупинився, сторожко заглянув у отвір.

В темряві він не побачив нічого. Обернувся. За його спиною засвітилися два ліхтарі; поміж ліхтарями стояв череватий ага в багатому одязі, оздобленому золотим позументом, і в білій чалмі.

Лагумджі крикнув, що він пробив шпарину.

Ага ступив уперед.

Гергей прицілився. Спалахнув порох, гримнула пищаль.

Ага схопився за черево і впав.

Гергей відскочив:

— Вогонь!

Усі десятеро солдатів наставили свої рушниці, в отвір. Пролунали гучні постріли, і лагумджі, давлячи один одного, кинулися тікати.

Солдати вийшли з підземелля, витягнувши звідти тридцять кирок і труп аги. Тільки один лишився, тримаючи рушницю наготові і просунувши вперед ліхтар, який освітлював підкоп.

Агу поклали на фортечному майдані. Повелися з ним не дуже поштиво – голова його стукнулася об камінь, і чалма злетіла з неї.

Та йому тепер це вже було байдуже.

Це був сивобородий чоловік з подвійним підборіддям. Три довгих шрами на голеній голові свідчили, що звання аги він одержав заслужено. Куля Гергея влучила йому в живіт. У груди теж влучила невелика куля, певно, коли стріляли солдати.

Скарбник Шукан велів розмотати чалму, обдивився пояс і кишені вбитого аги, записав, скільки при ньому виявилось грошей, перснів і зброї. Усе це віддали солдатам, які вели підкоп.

А потім усім, хто хотів, дали можливість подивитися на вбитого агу. Звичайно, що першими його оточили жінки.

— І це вони в таких червоних чув'яках ходять?

— Дивися, вони шворкою внизу перев'язують шаровари!

— Видно, багатий був турок.

— Мабуть, лейтенант або капітан їхній.

— От цікаво, чи він мав дружину?

— І не одну, а з десяток.

— Якщо правду казати, статечний був чоловік, – зауважила жаліслива дружина макларського мірошника Воді. – Шкода тільки, що турок.

І Золтаї прийшов глянути на агу.

— А все-таки хоч один, а до фортеці пробрався! – сказав.

Несподівано поміж жіночими спідницями продерся маленький турецький хлопчик і, радісно закричавши, схилився над мертвим:

— Баба! Бабаджим! Баба, татлі бабаджим! Тату! Татусю! Тату, любий таточку!

Хлопчик упав мертвому на груди, обнімав, цілуючи його, щічкою притулювся йому до обличчя, термосив за плечі, сміявся.

— Баба, бабаджим!

Очі жінок наповнилися сльозами. Пані Балог узяла хлопчика за руку:

— Ходімо, Селіме! Баба спить!

16

Коли на світанні незліченні турецькі полчища знову рушили з долини на приступ, солдати дивилися на їхнє просування з почуттям гніву і зловтіхи, знаючи, що у фортеці добре підготувалися до відсічі. Від хвилювання і жадоби помсти в угорських воїнів напружились м'язи.

Їм уже не кортіло кинутись у бій. Кремезний хлопчина вискочив через вилом на земляний насип і погрозив шаблею турецькому воїнству, яке з шаленими вигуками ринуло до фортеці.

Солдати, які стояли на мурі, зареготали.

— Хто це? – запитав, сміючись, Золтаї.

— Малий Варга, – відповіли йому. – Янош Варга.

Хлопчина заскочив назад, але, почувши голосний сміх, вискочив ще раз і знову пригрозив усій величезній турецькій раті.

Турки почали стріляти в нього, і він метнувся до вилому спритніше, ніж уперше. Солдати зареготали ще веселіше.

Витівку його помітив і Добо і, всміхнувшись, задоволено кивнув головою.

Помітивши цей знак схвалення, Янош Варга миттю вискочив і втретє. Не звертаючи уваги на кулі, він розгнівано погрожував туркам, що дерлися вгору:

— Ану, лізьте, лізьте! Тут, собаки, і поздыхасте!

Кулі, ядра, стріли так і сипалися на нього, але все мимо. Під'юджуючи турків, Варга застрибав на насипу і висунув їм язика. Більше того, він моторно повернувся і вельми непристойно, хоча й не дуже виразно, ляснув себе нижче спини. Потім знову заскочив до фортеці. І все це просто перед носом у турків, перед стотисячною турецькою ордою!

— Молодець, Варга! – вигукнув Добо. – Ти достойний нагороди!

Переконавшись, що з цього боку фортеці все гаразд, Добо поспішив до свого коня і поскакав до Старих воріт, оскільки турки оточували фортецю зі східного й південного боків. На ці мури й була спрямована вся сила штурму.

Гергей у панцирі стояв на вежі. За його спиною лежали наготові бочки й величезне колесо. Всі ці пристрої і сам він були надійно захищені тином.

Гергей був спокійний, наче скеля над морем.

Турки пішли на приступ. З усіх гармат вистрілили одночасно. Зчинився пекельний шум.

— Бісміллах! Бісміллах!

Войовничі вигуки на кілька хвилин приглушили навіть гуркіт чинч табірному оркестру. А потім музиканти зупинилися на Кірай-сейкеському рову і вже безперервно гримотіли на всю силу.

— Ну, тепер ви в мене потанцюєте! – вигукнув Золтаї.

Турецький стан кишив, ворухився. Майоріли прапори з півмісяцем і кінськими хвостами. Попереду тріпотів жовто-червоний стяг яничарів, а трохи далі – зелене полотнище з білими смугами: прапор улuffedжі. Позатулявшись до колін щитами і подзвонюючи сталевими обладунками, вперед вийшли сипахи.

— Аллах! Аллах!

У руках у них були списи. На ремінцях, які обхоплювали зап'ястя, теліпалися оголені шаблі. Біля пояса – теж шабля. Бігцем усім стовписьком побігли вони із ровів до вежі.

— Аллах акбар! Ла іллахі ілл Аллах! Я фетах!

У відповідь з муру їм назустріч полетіла чорна бочка. Випльовуючи полум'я і підстрибуючи, вона котилася все швидше й швидше. Котрийсь із сипахи, прагнучи перегородити їй дорогу, застромив у землю списа. Так же зробили ще двоє сипахи.

— Аллах! Аллах!

Четвертий схопив бочку, щоб скинути її в рів. І тої ж миті бочка вибухнула: передовий загін турків розкидало на всі боки.

— Аллах акбар!

Не встигли турки отямитися – прилетіла друга бочка. Вона випльовувала іскри, стріляла вогнем направо й наліво, угору і вниз, а потім вибухнула в юрмище закутих у броню сипахі, порозкидавши їх у різні кінці.

— Аллах! Аллах!

Але назад дороги не було. Знизу на них напірали тисячі й тисячі інших солдатів, які дерлися нагору. Видно було тільки, як передні, відскочивши, притиснулися до муру, як ті, що йшли позаду, відсахнулися і вогняні струмені полетіли навсібіч, пропалюючи все сажнів на десять зокіл. Налякані силою вогню, турки, захищені щитами, впали навколішки.

— Правовірні, вперед! Уперед, крізь вогонь!

І сипахі тісними рядами посунули вгору по насипу.

Але й вогняні бочки покотились одна за одною.

— Ілері! Ілері! Аллах! Аллах!

Лавина турків летіла назустріч пекельній невідомості.

Та ось на вежі відкрився тин, і нагорі з'явилося величезне, чорне від кіптяви колесо. З середини його струменіла цівка диму, чути було сичання. Колесо хитнулося, подалося назад, а потім раптово зіскочило на насип і помчало назустріч турецьким полчищам, що вийшли тісними рядами.

— Ілері! Ілері! – долинали звідусюди вигуки ясаулів.

Але сміливців, які виступали попереду, приголомшила поява колеса.

Не встигло колесо підкотитися до них, як із нього вирвалася перша блискавиця, вилетів вогняний струмінь на п'ятдесят сажнів. Кожна краплина цього струменя, потрапляючи на живого чи мертвого, довго ще горіла синім полум'ям.

— Гезюню! Обережно! Сакин! Стережись!

Передові турецькі загони з жахом попадали ницьма на землю, сподіваючись, що диявольське колесо перекотиться через них. Але воно вже стало вогненным колесом, яке іскрило навсібіч: стріляло полум'ям, випльовувало розпечену олію, осипало голені голови й кунтуші палаючими фіолетовими вогняними тюльпанами. З сичанням, тріском і громом колесо перескочило через голови турків, розсипаючи зміїсте проміння, викидаючи червоні, сині й жовті зірки.

— Медед, Аллах!

Навіть найсміливіші загони зі страхом відступили. Давлячи один одного, воїни тікали, рятуючись від небаченого сатанинського породження.

А колесо, мов наділене розумом і волею, мчало за втікачами, збивало їх з ніг, обсипало вогнем, дощем розплавленого жиру, палаючою сіркою, розряджало рушниці, так що турки стріляли один в одного, забризкувало киплячою олією очі, рот, вуха, шию. І пекло так жахливо, що навіть вмираючі переверталися від болю. А вогняне

колесо котилося все далі. З нього вилітали довгі палаючі блискавиці, збиваючи ясаулів разом з їхніми кіньми. Довгі язики полум'я пропікали тіло до кісток. Дим душив. Гуркіт оглушав. Полум'ям поймалися загони, побіля яких проносилося колесо. Залишалися тільки сотні скарлючених від жару, обвуглених трупів, на яких посмикувались і підстрибували, як божевільні, страшно попечені турки.

Колесо, оповите димом, котилося далі, викидаючи сотні блискавиць.

— Етішир! Етішир! Аллах! Медед!.. Вай!..

Марно лютували ясаули, марно шмагали солдатів по лицях канчуками з шипами. Воїнів, які б погодилися йти на штурм зовнішніх укріплень Егера, вже не знайшлося. А тут ще й угорці повисакаували у вилом, наче розлючені леви, і, нікого не щадячи, рубали, били, кололи всіх, кого до оціпеніння нажахало вогняне колесо.

«Назад, назад!» – заспівала в фортеці сурма.

Гергею насилу вдалося повернути своїх солдатів.

— Гей, бочку! Давайте ще бочку!

Бочку підкотили. Останні загони турецького війська з гулом розсіялися, брязкочучи зброєю. Залишилися тільки гармати, налякані верблюди і приголомшені топчу.

Добре, що Мекчеї вийшов з підземелля, де вели підкоп, і повернувся до Старих воріт, де він командував, інакше турки під землею увірвалися б до фортеці зразу у трьох місцях.

Поки на земляному насипу ворогів жажало вогняне колесо, турки просовували списи в розколини поміж камінням. Те саме робили й угорці. Біля Старих воріт Мекчеї повів зустрічний підкоп, і турки повтікали.

Наостанок турки підпалили ворота, маючи намір прорватися тут, але за ворітьми наткнулися на товстий міцний мур. Своєчасно Мекчеї наказав замурувати ворота!

Гергей, побачивши, що біля його вежі солдати раз по раз влаштовують вилазки, а турки, мов навіжені тікають, від вогняного колеса, накрив гармати і ящики з порохом мокрими шкурами, чоловік десять залишив на варті, а решту повів до Старих воріт на допомогу Мекчеї.

Та Мекчеї вже не потребував допомоги. Жах передався й тій частині турецького війська, яка штурмувала Старі ворота. З виставлених сюди загонів іще трималися тільки тюфенкчі. Вони нищпорили довкіл воріт, стріляли, знову заряджали рушниці й палили безперестанку.

На мурах, примостившись за тином, стояли вартові, а біля підніжжя мурів і в їх нішах солдати з середини фортеці відбивались від турків, шохвилинно нагинаючись і просовуючи в розколини списи.

Гергей вибіг на мур і, захистившись щитом, подивився вниз. Біля підніжжя муру копошився ворожий загін, недосяжний пострілам ні згори, ні збоку. Угорці намагалися діставати їх списками крізь щілини, але турки відскакували й притискалися до муру або ж сідали навпочіпки якраз у тих місцях, де не було щілин. Одні тримали в руках мішки, інші – каміння. Мішками й камінням вони намагалися позатуляти бійниці, щоб угорці не могли стріляти в них.

Обложенці виштовхували каміння і мішки й кололи турків списками.

Та тільки-но угорський спис висовувався назовні, турки хапали його по двоє і по троє і, захопивши, намагалися вирвати. Здалеку могло здатися, що вони пиляють дрова: тягнуть списа до себе, штовхають назад; і врешті турки вихоплювали його.

Угорці лаялися.

— Гей, та що ж ви! – гукнув Гергей униз солдатам. – Он вогонь горить. Засовуйте в нього списи!

І справді, коло самого муру палало вогнище. Чоловік двадцять підскочили до нього і, позасовувавши в жар списи, порозпікали їх до червоного.

А турки вже приготувались і, посміюючись, чекали нової здобичі.

Раптом із щілин висунулося зразу двадцять списів.

— Є!

Турки схопилися, та тільки долоні собі пообпікали. Їхню злу лайку угорці зустріли дружним реготом.

17

Дванадцять жовтня. Серeda.

Турки подірявили всю фортецю. Тридцять два дні обстрілюють її то з півночі, то з півдня, то з одного, то з іншого боку.

Турецьких ядер у фортеці стільки, що обложенці кроку не ступлять, щоб не спіткнутись об котресь. Щоб не натикатися на них під час штурму, селяни березовими віниками відмітають дрібні ядра вбік, а великі підтягують до гармат і на мури.

Поміж Новою і Земляною вежами в мурі зяє пролом, схожий на римську цифру V. Частина Казематної вежі повалилася. Земляна вежа вся в дірочках, мов осине гніздо. Від вежі Бойкі вціліли тільки дві стіни. Наріжна вежа зверху донизу нагадує струхлявіле дерево. Тину більше нема, лиш де-не-де збереглися окремі шматки. На місці внутрішніх будівель стоять похилі стіни без дахів. У палаці жилими лишилися тільки три кімнати, та й до них уже попадає дощ. Ринкова площа теж змінилася. Вона перерізана впоперек довгими й глибокими ровами. Коли турки ведуть обстріл, обложенці ходять цими ровами; а як стрільянина вщухає, перекидають через рови містки й дошки.

А за мурами фортеці виють злі вовки.

Мури тепер лагодять не лише ночами, а й удень. Пробоїни, виломи, наскільки вдається, затуляють колодами й дошками. Камінням лише підпирають.

Біля Старих воріт Мекчеї сам носить каміння, підбадьорює втомлених, каже, що Бог допоможе захисникам фортеці. Вже й зараз видно, що штурм буде шалений. То Добо, то Гергей, то Мекчеї обдивляються мур. Усім трьом ясно, що Наріжна вежа не захист для воріт. Потрібні ручні гранати. Їх укладають на дерев'яні помости, до проломів ставлять досвідчених стрільців.

Гергей зайнятий виготовленням просмолених вінків, вогняних гранат і хрестовин. Він поспішно розсилає їх у всі кінці фортеці.

Золтаї замурує виломи на Шандоровській вежі.

Фюгеді стежить за тим, як заплітають ланцюгами пробоїни в Новій вежі.

Добо встигає бути всюди – він носить верхи. Для його коня залишено місце під помостами і вздовж фортечних мурів. І все ж йому частенько доводиться скакати під кулями. Капітан фортеці пильнує, аби всюди робота йшла рівномірно. За ним слідом поспішає зброєносець Балаж – він розвозить накази капітана. Балаж скаче на останньому вцілілому турецькому коні. Решта сім коней зброєносців уже підстрелено.

Того дня і Пете сів на коня. Нога в нього забинтована до коліна. Він блідий, але вуса стирчать так само хвацько. Замість Пете біля Старих воріт командує Мекчеї, а Пете замість Мекчеї очолює резервні війська.

Дзвінким голосом підбадьорює він солдатів:

— Турки гризуть наші мури вже тридцять два дні, та хоч би всі вони сюди позбігалися, ми й так їх усіх до одного пошлемо в

пекло! Королівські війська запізнюються, але вони прийдуть! А про хоробрість нашу вже говорить весь світ. Мине сто років, але й тоді ще замість слова «хоробрий» будуть казати «егерчанин».

Побачивши, що довкіл промовця зібрався цілий натовп, Добо затримався на хвилину послухати, про що Пете говорить.

При його останніх словах Добо усміхнувся і сказав старому Цецеї, який стояв поруч:

— Через сто років? Тільки й діла в людей буде, що згадувати, які в егерчан були вуса!

Правда, сказав він це радше собі, аніж Цецеї. Та, наче зніяковівши, що заговорив уголос, пробурмотів:

— Не вуса головне, а душа, і не нагороди, а обов'язок перед вітчизною.

І поскакав далі, до Шандоровської вежі.

Палкі слова Пете надихнули витязів. Звичайно, егерчани й так не підвели б, але душевне слово наче добре вино.

Зсунувши шолом набакир, Пете вів далі:

— Приїде сюди й сам король. Він вишикує егерських витязів і кожному потисне руку. Ви цього заслужили. Чув я навіть, що надалі король вибиратиме собі офіцерів тільки з солдатів, що відзначилися в Егері. Кожен рядовий після облоги стане лейтенантом – таке я чув. А далі, може, й капітаном. Бо ж, зрештою, королю теж; найбільше потрібні солдати, які довели свою, вірність батьківщині і відвагу.

Пете помітив цигана, який козликом відскочив від кулі, що вдарилася біля нього в стіну.

— Гей, цигане, ти скільки турків убив?

— А щоб їх ворон заклював, ваша милість, пане лейтенанте! – відповів циган. – Жоден турок не сміє підійти туди, де я стою.

У вечірніх сутінках до одного з проломів наблизився турок з білою хустиною в руці.

У ньому зразу впізнали Міклоша Ваша.

Його повели до Добо. По дорозі сотні людей засипали його запитаннями:

— Які вісті?

— Йдуть війська! – кричав усім Міклош.

Добра вість рознеслася по всій фортеці:

— Ідуть королівські війська!

А це ж сам Добо наказав Міклошеві Вашу усім казати такі слова, коли він повернеться до фортеці.

Он воно як! Йдуть війська! Тож правду сказав пан старший лейтенант Пете!

Міклош Ваш скинув тюрбан, розмотав його і, витягнувши зі складок полотна листа, простягнув його Добо.

Добо глянув на печатку – пише архієпископ. Обережно надірвав аркуш біля самої печатки і спокійно розгорнув його.

Комендант сидів на коні. Довкіл нього з'юрмилися люди. Поки він читав, усі намагалися вгадати з виразу його обличчя зміст листа!

Та обличчя в коменданта ніби з каменю. Яким воно було на початку читання, таким зосталося й після того, як він уже згортав листа.

Добо засунув аркуш до кишені, потім оглянувся, наче дивуючись, чому так багато люду зібралось.

Із старших лейтенантів при цьому був присутній тільки Пете. І Добо сказав йому так, щоб почули інші:

— Всіх офіцерів я зберу увечері. Маю сповістити їм радісну звістку.

Але тільки-но Добо зачинився в себе в кімнаті, його незворушне обличчя стало скорботним. Він впав у крісло і сумовито, безнадійним поглядом втупився в одну точку.

Того дня Добо одержав ще одного листа. Це послання привіз селянин. З листа, що білів у його руці, було видно, що його послано турками.

Це прийшов четвертий посланець Алі-паші.

Обложенці знали, що Добо суворо розправляєється з турецькими листоношами. Вони вивели селянина на ринкову площу – мовляв, хай він там зустрине Добо.

Надвечір о цій порі вже ставало холодно, і солдати відпочивали, запалювали на площі вогнища. Іноді підсмажували сало і запивали його склянкою вина, розбавленого водою.

— Було б краще спалити цього листа ще зараз, поки пан капітан не бачить, – порадив один добросердний ратник. – А то, їй-богу, лихо буде!

— Як це спалити? – відповів селянин. – Лист же не мій.

— Але ж ви принесли його від ворога.

— Я приніс від того, хто послав.

— Повісять вас.

— Мене?

— Звичайно. Пан капітан наказав повісити навіть одного нашого лейтенанта. А той же був паном, дворянином – не те, що ви.

Шибеницю з площі ще не забрали. Солдат показав на неї.
— Бачили? Шибениця й досі стоїть.
Селянин отетерів, від страху його навіть у піт кинуло. Він почухав потилицю, сунув руку в торбу.
Саме цієї миті прискакав Добо.
— Що таке? – спитав. – Що за людина? Чого прийшов?
Селянин заховав торбу під сіряк.
— Я Іштван Ковач, цілую ваші руки, – відповів той зніяковіло, мнучи в руках шапку.
— А чого ви хотіли?
— Я? Нічого.
— Чого ж ви тоді прийшли?
— Ну... подивитися прийшов. Дай-но, думаю, зайду до них та подивлюся, що вони там поробляють у такій біді.
— Листа принесли?
— Хто? Я? Листа? Ні! Не приносив...
Добо дивився на нього пронизливим поглядом, і селянин, витираючи лоба, забурмотів:
— Бігме, не приносив!
— Обшукайте його!
Збліднувши, селянин дозволив себе обшукати. З його торби витягнули листа з великою печаткою.
— У вогонь! – ревнув Добо.
Солдат жбурнув листа в огонь.
Селянин затремтів.
— Не збагну, як воно потрапило до мене! – виправдовувався він, чухаючи за вухом. – Хтось підсунув, либонь.
— У кайдани! – наказав Добо. – Вкиньте цього негідника до інших.

18

Увесь час із гармат палили безперестанку, того дня (дванадцятого жовтня) знову пішов дощ. Хмари розвіялися лише надвечір, коли промчав над землею колючий осінній вітер.

Обложенці побачили, що турки збираються в шанцях. Добо дозволив відпочивати тільки трьомстам солдатам. Решта чатували біля проломів.

Десь об одинадцятій годині ночі вітер здув з неба останню хмарину. Повний місяць осяяв Егер, і стало видно як удень.

— Гей, люди, до зброї! – пролунало одразу в усіх куточках фортеці. – Всі до зброї! До зброї, солдати, і всі, хто є у фортеці!

Барабани забили тривогу, сурмили сурми.

— Уночі почнеться штурм. Піднімайтеся всі, хто живий!

З руїн, залитих місячним сяйвом, вилізли постаті в шоломах і зі списками в руках.

Озброївся й панотець Балінт. Він почвалав до резервного загону, який стояв на ринковій площі, тримаючи в руці такого великого списа, що зійшов би за дишель. До резерву приєдналися й обидва корчмарі. Озброїлися теслярі, мірошники, різники, селяни, які працювали у фортеці. Всі чекали наказу.

Обложенці відчували, що настає час останнього випробування.

По той бік мурів фортеці звучав дріб турецьких барабанів. Турецькі війська потекли до ровів, як вода після зливи. Над людською повинню майоріли хвостаті прапори. Позаду шанців засяяли на кінській зброї коштовне каміння й срібні персні. В багатьох турків чалми були понакручувані на блискучі шоломи.

Повсюдно носилися ясаули у високих тюрбанах, розставляючи атакуючі зағони.

Опівночі довкіл фортеці спалахнули вогні гарматних пострілів, і протягом п'яти хвилин з гуркотом сипалися ядра. Потім пролунали тисячоголосі вигуки: «Біссміллах!», «Аллах!» – і до мурів полетіли хвостаті прапори.

Перед Старими ворітьми й на мурі фортеці в тридцятьох місцях палали вогнища. З сичанням займалися гноти гранат, просмолені вінки і, розсипаючи іскри, сотнями летіли на турків.

Але турки йшли на приступ як скажені, видиралися нагору, за всяку ціну намагаючись вилізти на мури. Швидко чіпляли штурмові драбини. По них, наче білки, стрибали вгору яничари, асаби і спішені кіннотники.

Зверху кирками збивали гаки драбин, кидали каміння.

— Аллах акбар! Я керім! Я феттах!

Раз по раз падали вниз бунчуки, але їх підхоплювали все нові й нові люди. Замість потрощених, скинутих драбин приставляли до мурів інші. По тілах тих, що попадали, до драбин рвалися нові зағони.

Обложники обліпили стіни так густо, що їх майже не було видно. Просунувши списи в розколини, угорці зіштовхували з драбин

турків. Але тут же на їхньому місці виростили нові. І вони навіть не намагалися перескочити через небезпечний шабель, а просто покладалися на долю: встромиться спис у дерево чи ж болюче просковзне попід пахрою – тепер уже було все одно.

Воріт фортеця більше не мала. Стоячи на драбинах, турки швидкими ударами пробивали закладені колодами проломи у стінах. Іноді ті, що падали згори, збивали нижніх у море крові й вогню, де гинули розчавлені ногами солдатів, що напирали на мури.

— Аллах акбар! Я керім! Я рахім!

— Ісусе, допоможи!

Сипались вогняні вінки, подзенькували кирки, вибухали гранати, тріщали драбини, вирував несамовитий кривавий ураган.

Ось близько п'ятдесяти турків уже видерлися до самого тину. Тин тріщав і вигинався назовні. Мекчеї вихопив у одного солдата сокиру і розрубав канат, який утримував тин. Разом з турецькими латниками тин полетів донизу, змітаючи зі стін сотні обложників.

— На мури! На мури! – крикнув Мекчеї.

Тримаючи в руці довгого списа, він вибіг на мур.

На турків, що кишіли внизу, полетіло велике квадратне каміння, стофунтові чавунні ядра, ті, якими турки обстрілювали фортецю із зарбзенів.

Але у відповідь знизу в обложенців летіли стріли й каміння. По заборолу Мекчеї заструмувала червона кров.

— Пане капітане! – залунали застережливі голоси.

— Вогонь! Вогонь! – закричав Мекчеї.

І ногою в залізному чоботі зіштовхнув розжарене вугілля вогнища на турків, що борсалися внизу.

На жаль, угорці теж падали з мурів. Одні в середину фортеці, інші – назовні. Та зараз ніколи було роздивлятися, хто вбитий, а хто поранений. Місце загиблого займав на мурі новий ратник, скидаючи донизу каміння і ядра. Облогові драбини знову й знову заповнювалися турками, і розлючені захисники фортеці кирками й списами зустрічали ворогів, які дерлися й дерлися вгору.

Біля Земляної вежі тривав такий же запеклий бій. Там обороною керував Добо. Коли турецьке військо пробилось крізь вогняний дощ гранат, які щомиті вибухали, крізь пекло палаючих смоляних вінків, Добо звелів тягнути нагору колоди. Їх витягували й тут же скидали вниз, змітаючи турків.

Настало коротке затишшя. Скориставшись ним, Добо сів на коня і помчав до Старих воріт – подивитися, як б'ються там. Проїжджаючи біля Казематної вежі, він побачив, що й тут настала перерва в штурмі. Тоді він відкликав солдатів від Казематної вежі і послав до Земляної.

Захисники Казематної вежі і без того вже поривалися туди: їм не терпілося прийти на допомогу соратникам. Повилізвавши на тин, поставивши на гармати, вони дивилися, як б'ються на сусідній вежі. І тільки Добо віддав команду, як вони бігцем кинулися до Земляної вежі.

Але турки знову приставили драбини до Казематної вежі. Спершу тільки дві, три, потім десять, п'ятнадцять.

Старий Шукан, який стояв на мурі, повернувся й побачив раптом голову заспаного турка в шоломі.

— Тьху, гемонське поріддя! – голосно вилаявся старий і, розмахнувшись, вдарив турка ратищем списа.

— Сюди! Сюди! Гей, люди! – загорлав старий, збиваючи турків з другої драбини.

Першим прискочив Янош Прибек і жбурнув табуретку гармаша просто в ніс першому ж туркові, який видерся на мур.

Солдат, який стояв внизу на караулі, побіг по підмогу. Не минуло й двох хвилин, як приспів Пете із загоном солдатів. Вони щедро осипали турків палаючими смоляними вінками, хрестовинами, камінням, гранатами.

І знову вся увага Добо була спрямована до Казематної вежі. Він помітив, що древко угорського прапора перебило ядро, і наказав винести прапор з резервних військ. Передав його Іштванові Надю.

У небі вже світало, і в перших червоних променях ще незримого сонця Іштван Надь побіг нагору з прапором. Не мав на собі ні панцира, ні шолома і все ж вискочив на виступ вежі й почав шукати залізну трубу, щоб у ній закріпити прапор.

— Не треба! – вигукнув Добо. – Можуть зірвати його!

Тієї ж миті Іштван Надь вхопився за груди, повернувся і тихо впав на землю поряд з гарматою.

Добо підхопив прапор, що злетів до нього птахом і передав його Бочкаї.

— Тримай, синку!

Коли розвиднилося ще більше, штурм розпочався і біля вежі Бойкі.

На неї наступали з вісьмома прапорами. У променях сонця золоті оздоби бунчуків яскрили, мов рубінові кулі.

З цією вежею туркам уже стільки разів не щастило, що знову піти на приступ відважилися лише яничари – найбільш випробувані й люті тигри турецьких військ. На голові у них шоломи, обличчя й шиї закриті дротяними сітками, груди й руки захищені обладунками, на ногах – легкі сап'янові чоботи.

Вежу Бойкі обороняли Гергей і Золтаї. Їм довелося всю ніч пильнувати в бездіяльності, прислухаючись до штурму, який вирував на трьох інших вежах.

Добре, що вже розвиднилось.

Перед вежею вишикувалось двісті асабів з бурдюками, наповненими водою. Нічого, хай ідуть, а вилізуть трохи вище – скупаються під вогняним дощиком!

Але тут турки почали не з облогових драбин. Тільки-но захисники фортеці поставали на мурі, як знизу полетів град стріл і каміння.

Влучив камінь і в голову Золтаї. Та, на щастя, Золтаї мав на голові шолом із заборолом і камінь тільки зламав підборідник.

Золтаї лайнувся.

— Стривайте, пси! – вигукнув він, геть відламуючи підборідник.
– За це я вам сьогодні продірявлю сто ваших довбешок!

Не минуло й п'ятнадцяти хвилин, як знову пролунав його голос:

— Ось тобі, бусурмане, за мій шолом!

А невдовзі знову його вигук:

— Маєш егерський гостинець!

У турецькому стані піднеслося на диво величезне накриття, обтягнуте коров'ячими шкурами. Під ним уміщалося двісті яничарів. Несли те накриття п'ятдесят асабів.

Гергей гукнув, щоб подали вогняну бочку, запалив намотане на залізний прут проолієне клоччя.

Величезний дах черепахою підповзав до муру. Якщо навіть удасться кирками зірвати з нього шкури, то поки підпалять накриття, турки встигнуть повилазити на мур.

Але ще питання, чи вдасться підпалити. Водою намочили не тільки шкури, а й дошки – он ще й зараз із них вода струменить цівками. Турки вже набралися розуму.

Сонце визирнуло з-за пагорбів і світило просто в очі захисникам Шандоровської вежі. Воно теж допомагало туркам.

Як тільки штурмове накриття підповзло до муру вежі, Гергей гукнув:

— Лягайте ницьма!

Солдати здивувалися: чого б це? Але гучний рушничний постріл усе пояснив.

Турки приладнали до країв накриття рушничні стволи, які, мов органні труби, націлились на захисників фортеці. Оце й помітив Гергей.

— Встати! – скомандував Гергей після пострілу. – Бочку!

І сам підштовхнув вогненну бочку.

Турки вже не падали на землю перед такою бочкою, а відскакували в різні боки або ж перестрибували і йшли далі.

— Дві бочки! – гукнув Гергей.

Третю він поставив сам і підніс вогонь, щоб запалити гніт. Дві вогненні бочки знову прорубали дорогу крізь густе юрмище турків. Правда, третю впіймав якийсь тілистий яничар, заштовхав її до ями й засипав землею.

Та тільки яничар узявся затоптувати землю, як бочка вибухнула, і яничар злетів у повітря із землею. Ще чоловік двадцять розкидало навсібіч.

Загони, що йшли на приступ, відсахнулися. Але ззаду лунали крики ясаулів: «Лері!», «Саваул!», шипіння води, що вилівалася з бурдюків, гасячи джерела вогню й перетворюючи полум'я в білі клуби пари.

— Тепер кидайте тільки каміння! – крикнув Гергей.

Він хотів зачекати, поки турки знову густо обліплять насип і мур.

Мов ревіння сотень тисяч тигрів, полилися вигуки «Аллах!», вдарили барабани, завили сурми. Крізь цей ураган звуків війська знову ринули вперед.

До мурів знову наближався цілий ліс облогових драбин.

Один яничар закинув на стіну вежі вірьовку з гаком на кінці і, затиснувши в зубах ятаган, з мавпячою спритністю поліз нагору.

На голову йому впав камінь і збив шолом. Спотворена довгим шрамом голена голова яничара була схожа на диню.

Яничар дерся все вище й вище.

Гергей схопив списа, щоб заколоти його.

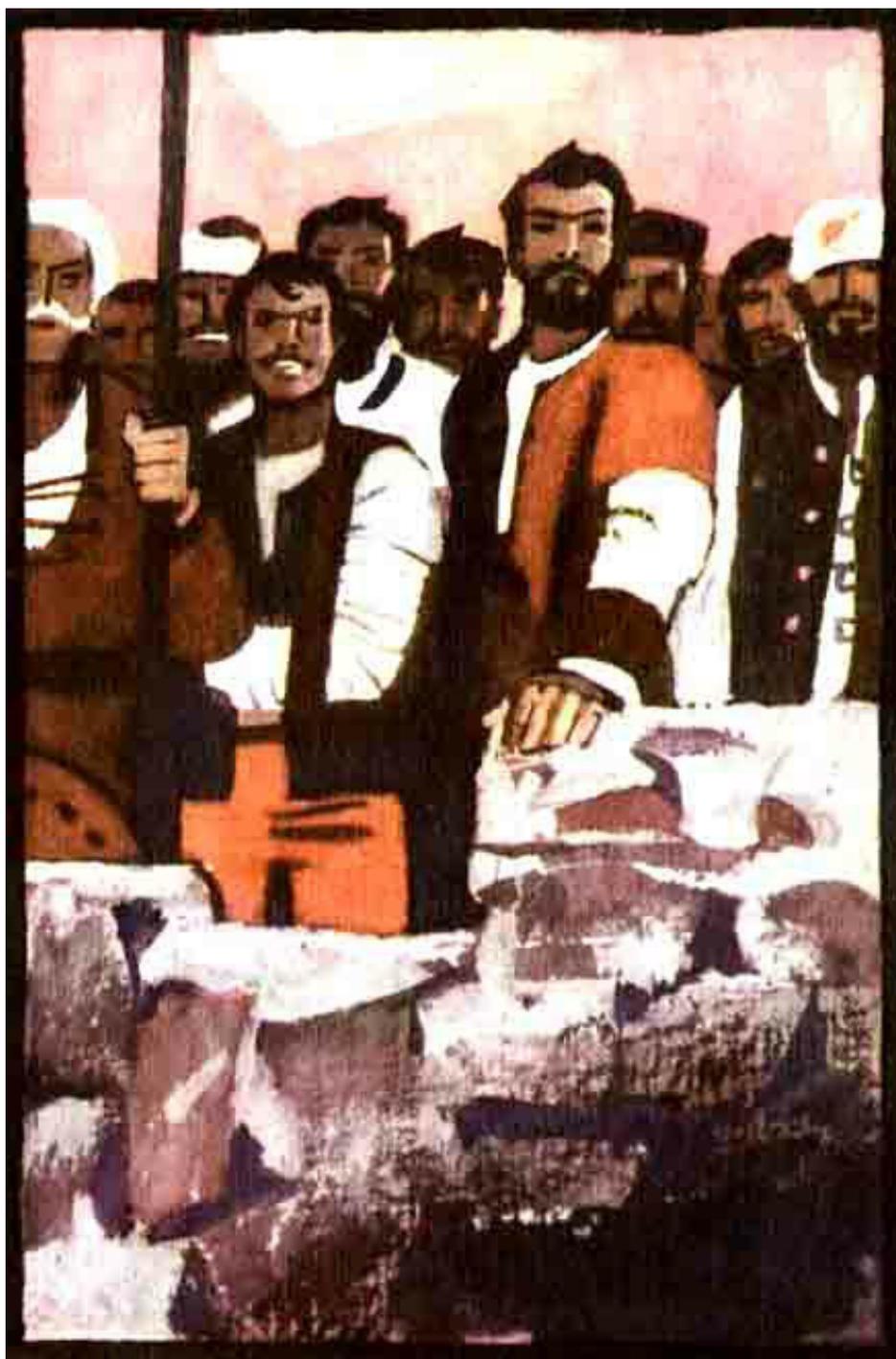
Підлізши ближче до Гергея, турок підвів голову. Лице його блищало від поту, дихав він тяжко й часто.

Гергей здригнувся, наче його хто вдарив у груди.

Чиє це обличчя? Та це ж його старий наставник, отець Габор! Ті ж сірі запалі очі, ті ж тонкі вуса, той же крутий лоб!

— Ти брат отця Габора? – крикнув він туркові.

Той нестямно вибалушив очі.

СЕРІЯ ЗАКАРПАТСЬКОГО УГОРСЬКОГО ІНСТИТУТУ ІМ. ФЕРЕНЦА РАКОЦІ ІІ

— Вбийте його! – закричав Гергей, відвертаючись. – Він уже й по-нашому не тямить.

Шалений штурм вирував, не стихаючи до вечірніх сутінків. Під вечір турки знеможено відступили.

Довкіл фортечних стін мурів тисячами лежали поранені і вбиті. Звідусюди доносилися стогони й крики покалічених людей, які корчилися від болю.

Та і в фортеці жертв було багато. Фортечні мури й помости почервоніли від крові. Люди стікали кров'ю, сходили потом. Усі були брудні, обідрані. Очі бійців поналивалися кров'ю. Втомлені жінки зносили на площі поранених і мертвих.

Офіцери пішли помитися. Добо теж увесь був у кіптюзі. Борода й вуса його обгоріли, і якби не капітанський сталевий шолом, його ніхто й не впізнав би.

Весь чорний від кіптяви, він приймав донесення біля гармати Баби.

— У мене шістдесят п'ять убитих і сімдесят вісім тяжкопоранених. Витратили п'ятсот фунтів пороху, – доповів Мекчеї.

— Тридцяттеро вбитих і сто дев'ять поранених. Пороху витратили вісімсот фунтів, – доповів Гергей Борнемісса. – Цієї ночі ми мусимо замурувати проломи.

— Триста фунтів пороху, двадцять п'ять убитих, близько п'ятдесяти поранених, – притискаючи руку до щоки, доповів Фюгеді.

— Ти теж поранений? – запитав Добо.

— Ні, – відповів Фюгеді. – зубний біль замучив. Болить так, наче в роті мені розпеченого списа повертають.

Поміж тими, хто доповідав, Добо помітив і Варшані.

Вивідувач був у одязі дервіша. Здавалося, що фартух на ньому червоний – так він був забризканий кров'ю від грудей до ніг.

— Варшані, – звернувся до нього Добо, – іди сюди! Ти що, поранений?

— Та ні, – відповів Варшані. – Мені все не вдавалося пройти до фортеці й довелося збирати турецькі трупи.

— Які новини ти приніс?

— Пан Салкаї вдруге розіслав листи комітатам і містам.

— Ну і як? Уже хтось прибув?

— Декотрі вже приїхали, – проказав спроквола Варшані. – Але чекають, поки всі зберуться. Тоді й вирушать на турка.

Добо зрозумів, що Салкаї нізвідки відповіді не одержував.

— А про турків що можеш сказати?

— Чотири дні вештаюся серед них і знаю, що вони в повному відчаї.

— Голосніше говори! – сяйнувши очима, сказав Добо.

Далі вивідувач говорив так голосно, щоб його могли почути й офіцери, які з'юрмилися докруг:

— Турки, пане капітане, розгублені як ніколи. Їм же в нас тепер холодно, припаси закінчились. Я на власні очі бачив, як один ноградець привіз п'ять підвід муки і її тут же розхапали, насипали в миски та ковпаки і не стали навіть ждати, поки тісто зроблять. Але хіба це багато – п'ять підвід для такого юрмиська, для таких ненажер!

— Криштофе! – гукнув Добо зброносця. – Іди до різників, скажи, щоб зарізали кращик корів і всім солдатам наготували м'яса.

І знову повернувся до вивідувала.

— Учора яничари вже вголос висловлювали незадоволення, – сказав Варшані.

— Голосніше кажи.

— Яничари висловлювали незадоволення, – голосно повторив Варшані. – Вони казали, що, напевно, сам Бог на боці угорців, і ще казали, що турки звикли до всякої зброї, але пекельного вогню вони не можуть стерпіти. Таких вогняних чудасій, що їх придумали угорці, їм ще не доводилося бачити.

Добо на мить замислився.

— Через годину, – сказав він Варшані, – будь перед палацом. Знову проведеш Міклоша Ваша до Сарвашке.

Потім він обернувся до Шукана.

У старого і голова, і ніс були перев'язані. Видно було тільки окуляри і вуса. Та навіть поранений, старий скарбник доповів спокійним голосом:

— Сьогодні витрачено дві тисячі фунтів пороху.

Коли ранкове сонце розвіяло імлістий серпанок, воно побачило зруйновану, закривавлену й почорнілу від кіптяви фортецю. Подекуди ще диміли тліючі колоди й потрошені бочки з-під олії і сірки. Всюди, куди не кинь оком, руїни, бруд, всюди трупний сморід, запах крові й поту.

Захисники фортеці раз по раз визирали з бійниць і проломів. Але бачили лише дервішів, які перетягували трупи. Вбитих було так багато, що дервіші не встигали їх виносити.

Гармати мовчали. Цього вже майже морозяного ранку навіть сонце вставало, тремтячи від холоду.

І місто, й долину затягло туманом, і лише дзвіниця церкви височіла над його білими хвилями.

І тільки десь під восьму годину туман розвіявся. Сонце, ніби чаклунством своїм прагнучи повернути на землю весну, розливало з ясного блакитного неба лагідне сяйво.

У фортеці теж підбирали мертвих. Селяни й жінки клали вбитих на носі, перетягували їх до Старих воріт, а звідти вже везли на підводах. Отець Балінт хоронив покійників. Отець Мартон відпускав гріхи умираючим.

У ворожому таборі знову заворушилися: турки підтягували до фортеці рештки свого війська, навіть з найвіддаленіших пагорбів спускалися цілими загонами.

Захисники фортеці розуміли: турки стягують свої війська і, як тільки вони з'єднаються, з усіх боків нападуть на зруйновану фортецю.

Після довгих виснажливих боїв витязі спали цілу ніч багатирським сном. Добо дозволив їм спати, але звелів розташовуватися на ніч поблизу веж. На вежах лишили тільки по одному вартовому. Офіцери теж поринули в мертвий сон. Борнемісса ще о восьмій годині міцно спав під стволом широкогорлої Жаби, і ні звуки сурм, ні тупотіння солдатів, що проходили мимо, не збудили його. Він спав, закутаний у товсту вовняну ковдру; виднілося лише його довге темне волосся, за ніч побіліле від інею, та ще чорніло вкрите кіптявою обличчя.

Мекчеї накинув йому на голову хустину і вкрив його своїм плащем.

Добо наказав зарядити широкоствольні гармати й мортири залізними цвяхами, в деякі проломи велів поставити навантажені вози, інші позакладати бочками, колодами, коров'ячими шкурами та ще всякою всячиною. В деяких місцях муляри стесали карнизи мурів, щоб за них не можна було зачепити гаки облогових драбин. На верхівки стін натягали каміння. З кухонь принесли всі казани й чани, поналивали в них воду. На верх вежі повиносили всю смолу, яка тільки була у фортеці. Свинцеві ринви палацу порозламували на шматочки і розподілили поміж гармашами. Різникам було велено до обіду запекти на розні вола. Випечений хліб склали на ринковому

майдані, де звично витязі збиралися на відпочинок. Навалили цілу гору короваїв. Роздавач хліба Мігай тепер уже не звертав на розподіл ніякої уваги – бери скільки хочеш. На ринок до пекарень Мігай прийшов одягнений у красивий коричневий доломан. Він лише записав собі на аркушику: «14 жовтня. Сімсот короваїв».

Турки стікалися з усіх боків. З гір і пагорбів плинув строкатий людський потік.

О десятій годині сурмач сурмив збір. Обложенці зібралися на ринковій площі. Майже у всіх були перев'язані голови, руки. Чи не в усіх на правій руці бодай один палець та був перев'язаний. Але кожен, хто ще міг стояти на ногах, мусив піднятися на фортечний мур.

Посеред площі коливалися шовкові корогви. На одній з них була зображена діва Марія, на другій – король Іштван Святий, на третій – святий Янош. Були то обшарпані, обтріпані, вицвілі корогви. Винесли їх із церкви. Священники, одягнуті у фіолетові ризи, стояли біля столу, нашвидку перетвореного на вівтар. На столі лежала дароносиця.

Захисники фортеці знали, що правитимуть месу. Налезало б її правити і перед іншими приступами, але Добо не дозволяв поминати мертвих.

— Це ще все не те! – казав замислено. – Ось коли розпочнеться справжній штурм, підійдуть королівські війська...

Але тепер уже було ясно, що настав кінець.

Усі вмилися, почистилися, вбралися в найкращий одяг. Убрання на офіцерах вигравало всіма кольорами веселки, на ногах вони мали червоні чоботи з острогами, вуса підкручені, на шоломах коливалися султани. Стан Мекчеї облягала нова блискуча кольчуга, з пояса звисали дві шаблі – одна зі зміїним руків'ям. Цю шаблю Мекчеї надівав тільки на свята.

Гергей Борнемісса появився в гостроверхому сталевому шоломі, з-під козирка якого здіймалися три білих журавлиних пера, затиснуті у срібну пташину лапку. На грудях блищав панцир, з-під якого виднілися рукави червоного шкіряного доломана. Руки були в шовкових рукавичках, прикритих сталеву сіткою. Шию прикрашав гаптований золотом відкладний комір.

Золтаї не втримався, щоб не зауважити:

— З таким коміром тільки женитись!

— Дружина гаптувала, – без усмішки відповів Гергей. – Не на честь турків одягнув я його!

Він, видно, хотів сказати: «Не для смертної години», але промовчав.

Золтаї був у світло-коричневому шкіряному доломані. При боці в нього подзвонювали дві шаблі. Шию захищала дротяна сітка. Шолом без заборола, тільки з носовою стрілкою, яка доходила до кінчика носа. Колись цей шолом належав, певно, якомусь офіцерові-сипахі. Золтаї купив його з торгів після першої вилазки.

Фюгеді був з ніг до голови в обладунках. Очі в нього ще більше скаламутніли від зубного болю, він раз по раз скаржився:

— Слово честі, соромно мені, але вже терпіти не могу ці пекельні муки.

— Не біда, зліше турка битимеш! – втішав його Золтаї. – У такий час витязь мусить бути дуже злим.

— Я й без того лютий! – буркнув Фюгеді.

Пете був у шоломі й замшевому доломані. Він сидів на коні, бо ходити все ще не міг. Здалеку шаблею привітав старших офіцерів.

Всі повбиралися у найкраще своє вбрання, одначе зробили це вони не для меси: багато хто й не знав, що вона буде, але всі відчували – настав останній день. А смерть, хоч би якою потворною її малювали, все-таки статечна гостя, і стрічати її слід шанобливо. А хто не мав нічого, крім одягу на щодень, той хоч навощив і підкрутив вуса. Тільки очі у всіх були червоні від безсонних ночей і диму, а на блідих обличчях і на руках червоніли свіжі рани й рубці.

Зібралися всі – не було тільки Добо.

Він прийшов у блискучих обладунках і в золоченому шоломі з довгим орлиним пером. З пояса в нього звисала широка шабля, оздоблена коштовним камінням. На руках були рукавиці, зроблені зі срібних кілець і пластинок. У руці він тримав списа з позолоченим наконечником і з ратищем, обтягнутим червоним оксамитом.

Позаду нього йшли два зброєносці, так же, як і він, з ніг до голови закуті в броню. Біля пояса в них висіли короткі шаблі. Довге волосся, яке вибилося з-під шолому, розсипалося по плечах.

Добо зупинився перед вівтарем і зняв шолом.

Обидва священники вже не мали сил навіть слово мовити, тому до народу звернувся Мекчеї.

— Брати! – сказав він. – Ми бачимо, що після вчорашнього штурму турки підтягують усі свої війська. Ворог вирішив сьогодні дати нам вирішальний бій. Та є на світі Бог, і марно бусурмани йдуть проти його волі. Ми знаємо, що в цих святих дарах, які лежать

перед нами, жива плоть Христова. Він з нами. Впадимо ж перед ним на коліна і помолімося.

Задзвеніла зброя: захисники фортеці разом упали на коліна.

Мекчеї почав читати молитву замість попа:

— Отче наш...

Люди тихо бурмотіли речення за реченням.

І коли було вимовлено «амінь», запанувала довга, врочиста тиша.

Священник Мартон нагнувся до Мекчеї і підказав йому, що ще треба сказати.

Мекчеї підвівся з колін і заговорив:

— Ці два вірних служителі церкви піднімуть зараз чашу зі святими дарами для того, аби всім дати прощення гріхів. Часу в нас обмаль, сповідати кожного окремо ніколи. У такі часи церква прощає гріхи і без сповіді. Тільки хай кожен покається щиро сам перед собою і перед Богом.

І знову опустився на коліна.

Паламар задзвонив у дзвіночок. Панотець Балінт підняв чашу зі святими дарами. Люди, похнюпившись, дослухали слова відпущення.

Коли воїни підвели голови, дароносиця стояла на місці, і священник, простираючи руки для благословення, очима, повними сліз, дивився у вись ясного неба.

По закінченні обряду Добо знову надів шолом, став на камінь і врочисто промовив:

— Після Бога я звертаюся до вас. Тридцять чотири дні тому ми поклялися не здавати фортеці. Клятви ми не порушили. Твердина відбила штурм, наче скеля відбиває ураган, який потрясає небо й землю. Тепер надходить останнє випробування. Ми волаєм о поміч до Бога. З безгріховною душею, готові, до смерті, ми битимемося за фортецю Егер і за нашу вітчизну. З небаченою відвагою відстоювали ви фортецю досі. Невдачі, що їх тут зазнали турки, безприкладні. Я вірю в нашу зброю! Вірю в силу наших душ! Вірю в діву Марію, заступницю Угорщини, вірю в короля Іштвана Святого, душа котрого завжди живе в серцях угорців і живить їх вірою в себе, та найбільше надій покладаю на Бога єдиного. Ходімо ж, браття, зберім усю нашу силу, будьмо по-угорськи хоробрі до останнього нашого подиху!

Вдарили барабани, зазвучали сурми.

Витязі рішуче схопили списи і, розбившись на загони, розійшлися в різні боки. Добо сів у сідло. Обидва зброєносці, теж верхи, їхали за ним слідом.

Піднявшись на вежу, Добо обдивився і побачив, що на лугах і дальніх пагорбах турецькі коні пасуться великими табунами, а солдатів побіля них нема. Довкіл Егера колишеться ліс списів. Турки, наче хвилі морські, оточили фортецю.

На Кірайсейкеському пагорбі стоять обидва паші. Жовтий, з якимось старечим зморщеним обличчям Алі-паша у величезному тюрбані, схожому на гарбуза. Другий паша – здоровенний сивобородий велетень. Обидва в синіх шовкових каптанах, тільки Алі у світлішому. При кожному їхньому порусі яскрили іскрами алмази, якими були оздоблені руків'я заткнутих за пояс ятаганів.

На чолі військ виступали беї, які сиділи на розкішних конях. Верхи їхали також аги і ясаули. Решта спішилися. Поміж турецьких військових знамен майорів величезний чорний прапор. Обложенці побачили його вперше. Тільки офіцери розуміли, що воно означало: «Пощади нема! У фортеці всі будуть скарані на смерть!»

Близько полудня загуркотіли турецькі гармати і загриміли обидва турецьких оркестри.

Хмари диму оповили кріпость, мури здригнулися від вигуків «Аллах акбар!».

У фортеці всюди запалали вогнища.

Добо скликав до мурів і казанів селян, жінок і увесь інший люд, що переховувався у фортеці. Прибрели навіть хворі. Кожен, хто мав сили стояти на ногах, покинув своє ложе, щоб хоч чим-небудь допомогти бійцям, ну, хоча б передачею наказів. Траплялися й такі, що обидві руки мали на перев'язі, а все ж поприходили. Поставали побіля вогнищ, сподіваючись бодай головошку підсунути ногою під казан.

У внутрішньому дворі в будинку не лишилося нікого, крім дітей і двох жінок у палаці.

Пані Балог... Бідна пані Балог!.. Вона віддала сина до школи витязів, а тепер боялася попросити Добо звільнити юнака від участі в бою. Хлопчик ще слабкий, як він зможе встояти проти зброї здичавілих бусурманів! Але тільки надмірна блідість її обличчя виказувала страх за сина. Залізна воля Добо притамовувала навіть безмірну материнську тривогу. Дивлячись на Добо, вона й дихати не сміла. Так само, як і солдати, з першого його слова й безмовно виконувала вона всі його розпорядження. Воля Добо керувала всіма. Іноді навіть слів не треба було – досить одного його кивка, і люди робили все, що він вважав за потрібне.

Що сталося б з фортецею, якби капітан Добо хоча б на одну хвилину впав у відчай, піддався страху! Добо закликав людей до обережності, змусив усіх надіти панцири, лати, шоломи, але коли смерть зазірала за фортечний мур, Добо виводив проти неї усіх. Бо ж нема на світі нічого дорожчого за вітчизну!

Дні штурму були нестерпно болісними для бідної матері. Щоранку тремтіла вона, коли син ішов разом з Добо. З тривогою чекала вона щогодинно, щохвилино – не настигне Балажа куля. Як раділа вона, коли зброносець Криштоф підміняв її сина і Балаж, стомлений, закіптюжений, пропахлий порохом димом, переступав поріг палацу!

Мати зустрічала його поцілунками і стискала в обіймах, наче він повернувся додому з далекої, небезпечної подорожі. Мила його, купала, розчісувала йому довге шовкове волосся, ставила перед своїм хлопчиком усе найсмачніше, що тільки могла знайти в кухні.

«Хто загинув, кого з офіцерів поранено?» – з цими двома запитаннями найперше зверталися до нього пані Балог і Єва.

Балаж не знав, хто така Єва. Думав, що вона вельможна егерська дама, яку мати покликкала до палацу для допомоги. Тому хлопчик розповідав про всі новини. Оповідь його щоразу розпочиналася з перелічування полеглих і закінчувалась похвалами дядькові Гергею. Чого тільки цей дядько Гергей не вимудрує! Душа Балажа була сповнена захопленням. Він розповідав, як бився дядько Гергей, зі скількома турками бився, з якою відвагою перемагав кожного окремо.

Єва слухала хлопчика, широко розкривши очі, бліда й горда. Але усмішка з'являлася в неї на вустах лише тоді, коли Балаж, закінчуючи свою оповідь, вигукував, що туркові так і не вдалося подолати цього чудесного дядька Гергея.

Коли турки йшли на приступ, обидві жінки стояли біля вікна, тремтячи й плачучи. Через невеличке віконце вони бачили людей, що снували туди й сюди, багряне полум'я і голярів, які вихлюпували брудну воду з тазів і наливали чисту. Жінки бачили, що спершу поранених приносили по одному, потім їх почали приносити все більше й частіше і сильніше закривавлених.

Умліваючи від страху, обидві жінки дивилися на поранених: «Ой, знову когось несуть!.. А може, сюди їх не приносять лише тому, що відразу потягли до могильної ями?.. А якщо їх затоптали на місці бою?!»

Адже навіть Євин батько, понівечений старий, теж був у фортеці. Вона не раз бачила, як він шкандибав повз палац, несучи на

плечі лук завбільшки з нього самого. Сагайдак бував то порожній, то набитий стрілами. Єва ледь стримувалась, щоб не гукнути: «Тату! Рідний мій! Бережи себе!»

Коли того дня гримнули гармати, вони, обидві в сльозах, кинулися одна одній в обійми.

— Помолімося, донечко!

— Помолімося, тітонько!

Вони поставали на коліна й молилися, припадаючи обличчям до землі.

Одночасно з ними в усіх куточках Верхньої Угорщини щодня і щоночі молилися тисячі дружин і матерів. У далеких селах молитовно стулялися рученята малят: невинні крихітки молилися за своїх батьків, які боронили Егер, не шкодуючи життя.

«Боже, порятуй і вбережи мого татуса! Поверни нам батька рідного!»

Розлягалися перекази пекельного гуркоту і грому, невмовкна гарматна стрілянина, завивання сурм і крики: «Ісусе!», «Аллах!» Фортецю оповили важкі хмари диму.

Знову понесли поранених. Першого несли на ношах, почорнілих від крові. Це був молодий солдат з восковим лицем. Йому відірвало ногу аж по коліно. Голярі перев'язали його сяк-так, нашвидкуруч. Та й чого з ним морочитись?! Аби підтримати в нім на дві-три години надію?.. Все одно стече кров'ю.

Пронесли другого, третього, четвертого. Лице одного солдата перетворилося на шмат кривавого м'яса. Очей нема, стирчать лише зуби. Ще в одного на шиї стирчить стріла. Її треба витягти. Третій притискає руку до правого боку. Рука вся в крові, наче на ній червона рукавичка. Поміж пальцями цебенить кров. Солдат сідає на землю і мовчки чекає, коли смерть затуманить йому очі.

Біля палацу промайнув на коні Добо. За ним навздогін, але далеко відставши, біг Криштоф.

«А де другий зброносець? – питає страдницький погляд матері. – Он він біжить до Шандоровської вежі. Певно, з якимсь дорученням. Слава Богу! Ой!..»

Поранених уже стільки, що всі тринадцять голярів крутяться як очманілі. Разом із закривавленими пораненими приносять і три турецьких прапори. Лемент, зойки турків стають пронизливішими. Густою пеленою огортає порохований дим східну й північну вежі, до-

ходить аж до палацу. Як це трапляється взимку в густому тумані, за три кроки хоч в око стрель.

— Господи милосердний! – благально вимовляє пані Балог. – Що ж це буде з нами, коли турки сюди увірвуться?

— Я вмру! – відповідає Єва. Вона вже бліда мов полотно.

Єва йде до зброярської зали, виносить звідти буденну шаблю Добо, роздумуючи, кладе її на стіл.

У відчинене вікно залітають стогони й хрипіння поранених.

— Ой, очі мої! – бідкається один. – Більше не бачити мені світу Божого!

— Тепер мені пряма дорога в жебраки! – стогне ще один. – Обидві руки мені відрізано.

Довкіл голярів уже стільки поранених, що їх не встигають перев'язувати. А допомагають же й жінки! Зблідлі, вони клопочуться разом з голярами, промивають, прикладають галуни і перев'язують рани.

— Господи, допоможи нам! – молитовно благає молодий хлопчина. Він сидить у закривавленій сорочці, притиснувши обидві руки до живота. Йому списом розпороли живіт.

Пані Балог уся тремтить.

— Ми повинні вийти, – каже вона. Обличчя її спотворене стражданням. – Треба допомогти голярам.

— Мені теж виходити? Я піду! Ні власне слово честі, ні наказ Добо не можуть зупинити мене в такий час. Я мушу доглядати поранених.

Вітер розвіює дим. Пані Балог прочиняє двері і дивиться в бік Казематної вежі. Поміж клубами диму вона бачить, як Добо з усієї сили б'є по голові турка, що видряпався на мур, і зіштовхує мертвяка вниз.

За спиною Добо стоїть зброєносець Балаж у сталевому шоломі з опущеним заборолом. Він під пахвою тримає списа, булаву і другу шаблю свого пана.

Сонце раз по раз прозирає крізь хмари й дим. І хоча настала холодна осіння пора і холоднеча проймає до кісток, але тим, хто зараз б'ється, парко, наче влітку. Добо зриває з голови шолом і кидає його Балажу. Потім вихоплює з-за пояса хустину й витирає мокре від поту обличчя.

Тепер він б'ється з непокритою головою.

Зброєносець, не знаючи, куди подіти позолочений шолом, надіває його собі на голову.

І знову все ховають густі клуби диму.

Розвійся, диме, розлетися!

І, мовби почувши крик материнського серця, клуби рідшають. Видно, як Балаж стоїть на мурі й напружено стежить за тим, як б'ється Добо.

— Відійди трохи далі! Опустися нижче! – кричить мати, наче може почути її в цьому пекельному гуркоті син.

І коли вона піднімає руку, щоб подати знак синові, хлопчик раптом випускає зброю Добо. Слабким порухом руки торкається до шиї. Похитнувшись, повертається. Позолочений шолом злітає йому з голови і котиться по камінню. Хлопчик падає, мов підтятий.

З криком, що потряс небо, мати розчає двері. Мчить на мур, піднімає сина. Стогне. Міцно притискає його до грудей.

— Балаже!.. Балаже!..

Добо дивиться на них, підхоплює свій шолом. Одному з солдатів киває на Балажа.

Солдат піднімає зброєносія й на руках відносить до палацу, в кімнату матері.

Юнак лежить із закривавленою шиєю, неживий, наче голуб, підбитий стрілою.

— О, немає в мене сина! – кричить і стогне сивоволоса вдова.

— А може, він тільки знепритомнів? – утішає її солдат. – Вибачайте, але я мушу йти.

— Бідний Балаж! – плаче Єва.

Вона знімає із зброєносія шолом із заборолом, нагрудник і всі його обладунки. На шиї хлопчика зяє величезна рана. Кулею пробито шию.

Обличчя матері спотворене болем. Вона хапає зі стола шаблю, яку допіру принесла Єва, і мчить з нею в дим, в людський ураган, нагору, на Казематну вежу.

Там уже б'ється з ворогом чимало жінок.

— Принесіть холодної води! Пити хочеться! – вигукують ратники у перервах між сутичками. – Води! Води!

— Жінки, до льохів! – наказує Добо. – Повідкривайте усі бочки й підносьте солдатам вино!

Почувши його слова, жінки прожогом кидаються до льохів. Спідниці на них розвіваються.

Біля дверей льоху туди й сюди походжає озброєний дяк Імре. Побачивши жінок, що прибігли, він встромляє ключ у замкову шпарину.

— Офіцерам? – запитує тітоньку Кочіш.

— Всім, пане дяче, всім. Капітан звелів.

Дяк Імре розчиняє навстіж двері.

— Найкраще вино позаду! – кричить він і, опустивши забороло, біжить з оголеною шаблею до мурів Казематної вежі.

Усе більше й більше турків наступає на вежу. Вони вже видерлися на неї і кидаються в смертельний рукопашний бій. Добо хапає за горлянку велетня, важкого, наче відлитого з чавуну. Добо намагається зіштовхнути його зі стіни, але турок упирається. Якусь мить обидва, засапавшись, дивляться в обличчя один одному. І раптом Добо, напружившись, ривком затягує турка у двір фортеці.

Шолом падає з голови турка, сам він гепається об каміння, потім важко підводиться і, озираючись, дивиться, чи не йдуть його товариші.

Тієї ж хвилини до нього підбігає пані Балог. З криком змахує вона шаблею і завдає туркові страшного удару. Голова турка злітає з пліч.

Решта жінок снують і клопочуться на вежі. Солдати в розпалі бою не встигають брати у них казани з киплячою смолою, каміння і розплавлений свинець. Жінки самі витягують їх на мури, в огні, у клубках диму вивергають смерть на голови турків, які дряпаються вгору.

Мертві падають, але живих стає все більше. Скинутий камінь, пролитий киплячий свинець, розпечена смола розчищають доріжки на мурах, обліплених турками. Але гори трупів лише полегшують діло загонам, що відпочили. Живі вихоплюють з рук тих, хто падає, бунчуки. Кінські хвости знову танцюють на драбинах.

— Аллах! Аллах! Перемагаємо! Перемога за нами!

— Ісусе, допоможи!

Добо вражено дивиться на пані Балог, яка б'ється поруч з ним, але йому ніколи покликати її – він відбиває натиск ворогів. З його блискучих лат від самих плечей біжить кров.

Жінка завдає удар за ударом, але нарешті, пронизана списом, падає з вежі на поміст.

Навіть нікому відтягти її вбік. Бій точиться вже на гребені муру. Живі топчуть ногами мертвих і вмираючих. Добо вискочив на виступ і дивиться вниз.

Уже й аги стоять біля підніжжя стіни. Велі-бей, сидячи верхи на коні, тримає червоний оксамитовий прапор. Побачивши його, турецькі солдати радісно вигукують:

— Аллах з нами! Час перемоги настав!

Цей червоний оксамитовий прапор – стяг Алі-паші. Влітку він сповістив на вежах тридцяти фортець і замків перемогу турецької зброї. Завжди і всюди його осявало проміння слави.

Велі-бей пробирається з прапором до Земляної вежі. Здається, що оборона там уже ослабла, якщо на вежі в бій вступили й жінки.

Добо дивиться на широкий переможний прапор, розмірежаний блискучими золотими літерами. Він посилає по Пете, а сам поспішає на Землянчу вежу.

Тут уже б'ються врукопаш. Раз по раз на мурі з'являється якийсь турок з прапором і тут же падає донизу.

Солдати б'ються, огорнуті клубами пилюки й диму. Вогняні вінки, наче комети, розкидаючи іскри, прорізають димову пелену.

— Ісусе, допоможи! – кричить якась жінка.

Добо підбігає якраз у ту мить, коли камінь, що залетів крізь вилом, влучає у голову Матяшу Сьєру, другому макларському мірошникові. Мірошник похитнувся, але ще не встиг упасти, як широкоплечий турок, що вибіг нагору, встромив йому в груди свій кривий ніж. На турка з вереском кинулася жінка, дружина мірошника.

Вона хапає шаблю чоловіка і кричить:

— Вперед! Вперед! Підмога прийшла!

Звуки цього голосу наче б додали угорським солдатам сили. З несамовитою лайкою трощать вони турків, що видерлись на мур. Та й хто б їм докоряв за лайку!

Ось на розі відбиваються два турки. Добо впізнає одного з них – цей латник убив макларського мірошника. Добо йде на нього, але бачить, що турок з голови до ніг закутий у дербентську сталь, яку й шабля не бере. Комендант притьмом кидається на турка і штовхає його на вбитого мірошника.

Але турок – дужий, широкоплечий чоловік. Він звивається в руках Добо, неначе величезний сом. В безсилій люті він кусає його поручі і раптом перекидається ницьма. Але тут йому і настає кінець. Добо дістається рукою до його голої шиї і нещадно душить турка.

Не встигає він ще підвестись, як йому встромляється в ногу турецький спис, розсікає ремені поножів і застрягає в гомілці.

Добо, рикаючи, мов лев, падає на коліно і стискає ногу руками. На очі йому набігають сльози – біль нестерпний.

— Капітане! – з жахом вигукує Криштоф. – Ви поранені?

Добо не відповідає. Висмикнувши списа з рани, відкидає його вбік. Хвилину він стоїть непорушно і, стиснувши кулаки, крізь зуби з сичанням втягує повітря. Потім, смикнувши ногою, пробує, чи не зламана вона. Ні, нога не зламана, але кров іде. Як тільки біль вщуну-

хає, Добо знову вихоплює шаблю і тигром кидається на турків. Горе тому, хто зараз потрапить йому під руку!

У той час, коли тут і турки, й угорці мало не рвуть один одного зубами, біля сусіднього вилому, за десять сажнів від першого, скупчуються все більше й більше турків.

Колоди, що ними був закладений вилом, не витримують натиску сотень людей, і турки з переможними вигуками вриваються до фортеці, радіючи, що їм навіть і не довелося лізти на мур.

Вони штовхаються, напірають один на одного. Передні, тримаючи в правій руці зброю, в лівій – бунчуки, лізуть на вежу. Задні нападають на поранених і жінок, які поховалися під помостом. Довгі язики полум'я починають лизати дерев'яні стовпи.

З пораненими солдатами турки дають ради легко. Але не так легко впоратися з жінками. Розлючено лементуючи, ті вихоплюють з вогню казани й чани і наступають на турків.

Товста дружина Гашпара Кочіша хлюпнула окропом у лице довгобородому азі. Ага хапається руками за ошпарене обличчя, пещена його борода залишається у нього в руках.

Друга жінка висмикнула з вогнища головешку і так ударила нею турка по голові, що іскри розсипалися зірками. Решта жінок ідуть на бусурманів зі зброєю в руках.

— Бийте! Бийте їх! – горлає фелнеметський коваль і з молотом в руках біжить на підмогу жінкам.

Там, стоячи пліч-о-пліч, відбиваються три бусурмани. Коваль опускає молот одному з них на голову, і в турка з вух і носа бризкає мозок.

Другий турок від удару молота падає на коліна. Але в руці його зблискує ятаган, і він по саме руків'я вганяє його ковалеві в живіт.

— На той світ підемо разом! – реве коваль і ще раз розмахує важеним молотом. Удар перетворює шолом турка в млинець, і лише тоді коваль, притискаючи руки до живота, опускається на землю. Останнє, що він бачить, – трупи двох ворогів.

Жінки підхоплюють зброю, яка валяється повсюдно, і з нестямними криками кидаються на турків. Хустки падають у них з голів. Волосся розтріпане, спідниці розвіваються, мов од сильного вітру, – бій, бій, бій!.. Забувши про те, що вони всього лише слабкі жінки, несамовито б'ються з турками. Відбивати удари шаблями вони не вміють, але в боргу жінки не лишаються.

— Слава нашим жінкам! – розлягається позаду них громовий вигук Пете.

Бачачи, що полум'я лиже підпору помосту, він хапає відро води і виливає на вогонь.

Пете привів підмогу. Сам він теж оголює шаблю, кидається на акинджі, який, наче кішка, вискочив на мур, – і кладе турка на місці.

Під ударами солдатів ряди турків розсипаються, мов плотва, а угорці, розхрабрившись, вискакують навіть за пролом.

Знеможений Добо опускається на коліна. Груді його високо здіймаються. Непорушним поглядом дивиться він униз. З бороди і з шаблі в нього капає кров.

А розлючені егерчани все частіше вискакують у пролом, і, перестрибуючи через мертвих, б'ють турків біля підніжжя вежі.

— Назад! – щосили горлає Добо. – Назад!

Та в урагані бою навіть ті, хто б'ється поруч, не чують один одного.

Солдат Ласло Товт помітив бея з червоним оксамитовим прапором у руках. Він налітає на нього, впритул стріляє йому в груди, потім хапає прапор і, вгативши розрядженою рушницею другого турка межі очі, біжить із захопленим прапором до фортеці. Але п'ятьох його товаришів, які вискочили разом з ним, турки порубали ятаганам.

І тут Добо помічає, що Вели-бей падає з коня, а переможний прапор паші захоплено угорцем. Солдатам, які відпочили, він знаком показує, де їм ставати до бою, і, тутіше затягнувши закривавлені пов'язки на лівій руці й нозі, мчить униз, до пролому. Туди вже приспів Пете. Він зіскочив з коня і підніс палаючу головешку до мортири, націленої просто в пролом.

Яничари, які кинулися рятувати прапор, зметені пострілом гармати.

— Заряджай! – кричить Добо гармашеві Файріху. – Четверо залишайтеся тут. Несіть каміння й колоди.

І вогненний вихор з новою силою вирує на вежах.

20

Єва лишилась з мертвим сама.

Спершу вона замислено дивилась на нього, потім підвелася з місця, наділа шолом, нагрудник і поручі.

Юнак був майже однакового зросту з нею. Вона одягла його вбрання. Шабля Балажа здалася їй закороткою. Вона увійшла до кім-

нати Добо і зняла зі стіни довгу, пряму італійську шпагу. Прив'язану до ефеса ремінну петлю наділа на зап'ястя, піхви залишила в кімнаті.

З оголеною шпагою вибігла Єва з дверей, сама не знаючи куди. Вона пам'ятала лише одне: її чоловік разом із Золтаї захищає зовнішні укріплення. А в який бік треба йти від палацу, жінка не знала.

Сонце вже заходило і крізь клуби диму здавалося розпеченим гарматним ядром, що зависло в повітрі.

З креслення фортеці Єва запам'ятала, що зовнішні укріплення серпом охоплюють «черепаху» зі сходу.

Сонце заходило з правого боку – отже, їй слід було йти ліворуч.

Назустріч їй, подзвонюючи зброєю, бігли десять брудних, вкритих кіптявою солдатів, тримаючи списи на плечах. Попереду біг молодший сержант. Вони поспішали до Казематної вежі. Трохи позаду, заточуючись, пройшов ще один солдат. По обличчю текла кров. Напевно, він хотів добрести до голярів, але, ступивши ще кілька кроків, упав і витягнувся на землі.

Єва підійшла, маючи намір підняти пораненого. Але тут же поруч лежав другий солдат, трохи далі – третій... І не можна було зрозуміти, мертві вони чи просто знепритомніли. Один з них був старшим сином егерського старости. Єва не раз бачила його з вікна. В грудях юнака стирчала турецька стріла.

З боку льохів, засапавшись, бігли жінки, несучи на головах дерев'яні глеки, а в руках – дійниці чи шапки. Вони теж поспішали у східний бік. Єва подалася за ними. Пробігши повз конюшні, жінки зникали в невеликому підземеллі, яке вело кудись донизу – там горіли два ліхтарі.

Це були Темні ворота. Вони зв'язували зовнішні укріплення з внутрішнім фортечним муром.

Єва кинулася навздогін за жінками.

Пиллога й сморідний дим густішали. Все несамовитіше лементували і билися турки й угорці. На валу, на драбинах і помостах — всюди лежали трупи, і більшість долілиць. В одному з убитих Єва впізнала отця Балінта. Він упав навznak. Шолома на голові в нього не було. Довга біла борода почервоніла від крові. Але рука все ще стискала шаблю.

Єва перечепилася через булаву з довгим руків'ям, схопила її і кинулася східцями нагору. Бій уже переходив у рукопашний. Солдати, стоячи на мурах, зіштовхували турків униз. Котрась із жінок зіштовхнула із стіни колоду, яка з одного кінця горіла. Друга, розмахнувшись, кинула в турка палаючу хрестовину.

Дві гармати одночасно вистрелили з вежі.

Єва подивилася в той бік і побачила свого чоловіка. Гергей тримав у руці тліючий гніт і дивився вниз, намагаючись побачити, куди влучило ядро.

На гребені стіни лишилося п'ять чи шість турків. Їх збили звідти. На мить настало затишшя. Солдати обернулись і щосили закричали:

— Води! Води!

Поруч з Євою голосно вимагав води старий воїн у шоломі, він притулився до напівзруйнованого муру. По його обличчю стікав кривавий піт, кров сліпила йому очі.

Єва впізнала батька.

Вона вихопила глек у котроїсь із жінок, простягнула йому, допомогла притримати. Старий жадібно припав до глека: в нім було старе егерське вино, а не вода.

Він пив, не відриваючись, і вино текло у нього по вусах. Нарешті відірвався від глека і глибоко зітхнув.

Єва побачила, що рука його тліє і димить. Та й не дивно – адже кисть руки аж до зап'ястя була в нього дерев'яна. Очевидно, зайнялась вона від палаючої просмоленої соломи, а старий цього й не помітив.

Єва жбурнула на землю глек, булаву і вхопила батька за руку. Вона знала, де прикріплювалась дерев'янка. Вправними рухами розстебнула пряжку й кинула дерев'янку на голови туркам.

А старий вхопив шаблю лівою рукою і, висунувшись з вежі, вдарив по очеретяному щиту, оздобленому мідним півмісяцем.

Перестрибуючи через мертві тіла, Єва побігла далі, до чоловіка. То палаючий сніп соломи пролітав перед її очима, то позаду неї виспівували кулі. А солдати все пили й пили. Вони просили тільки води. Навіть вода була для них нектаром. А що вже казати про вино! З кожним ковтком в їхні тіла ніби вливалася чудодійна сила.

Серед лементу й вереску турків, що копошилися внизу, розлігся гучний голос Золтаї:

— Ідіть же, пси! Йдіть! В раю Магомету привіт передайте!

А вже наступної миті він крикнув:

— На добраніч!

Але турок, до якого були звернуті ці слова, напевно забував відповіді.

— Ілері! Ілері! – надривались ясаули. – Ми перемогли! Ми перемогли!

Нові юрмища, нові драбини, нові вервечки живих видиралися вгору по купах мертвяків.

— Аллах! Аллах!

Нарешті Єва знайшла Гергея. Він підпалив гніт бочечки, наповненої порохом, і скинув її донизу. Потім зірвав з голови шолом, підскочив до якоїсь жінки, вихопив у неї глек і почав пити так жадібно й поспішно, що червоне вино текло по куточках його губів.

Єва простягнула свій глек якомусь солдатові і обернулася, щоб підняти шолом Гергея. Та тільки-но вона схилилась, як раптом в очах їй запекло від диму палаючої смоли. Вона випросталась, протерла очі, але Гергея вже не побачила.

Озирнулась праворуч, подивилася ліворуч – усі солдати раптово поприсідали навпочіпки.

Внизу, неподалік від муру, пролунав залп. Куля вдарила в шолом Еви, і шолом тріснув.

Єва похитнулась і не зразу отямилася.

Внизу гриміла пекельна музика, долинали бухкання сотень барабанів, завивали сурми.

Під муром якийсь довготелесий ясаул пронизливо кричав:

— Я аюха! Я аюха! Сюди! Сюди!

Унизу стояли змішані війська. Замість яничарів пригнали асабів у шкіряних шапках і акинджі в червоних ковпаках.

Оточений десятма дебелими яничарами, з вигуками «Ілері! Ілері!» на мур кинувся дервіш з прапором у руці. Він був у білій волосяниці. Голову замість ковпака з верблюжої вовни прикривав шолом.

Угорці ніколи не стріляли в дервішів, та оскільки цей дервіш був у шоломі і з шаблею в руці, в нього вистрелили. Єва теж звернула на нього увагу.

Вітер на мить розвіяв дим, і в руці дервіша заколивався бунчук з трьома хвостами. Коли дервіш обернувся обличчям до фортеці, Єва побачила, що одне око в нього перев'язане.

— Юмурджак! – вигукнула вона з люттю тигриці і жовтою блискавицею метнула з висоти булаву.

Булава перелетіла через голову дервіша і влучила в груди якогось яничара. Почувши крик, дервіш подивився вгору. Але тієї ж миті з вежі вистрілили з гармати, і хмара диму й полум'я заховала від очей Єви дервіша і його супутників. А коли дим розвіявся, дервіша там уже не було й близько, але на стіни дерлись інші солдати.

Вони піднімались тепер не лише по драбинах. Якийсь яничар у білому ковпаку поліз без драбини – просто по зруйнованій стіні фортеці. Руками він знаходив за що вчепитися, та й ногами намацував щілину, куди ставив ступню. А по колодах взагалі легко було видиратись.

За першим яничаром поліз другий, третій... І нарешті мур обліпили десять... двадцять... сотня заповзятливих людей – отак сонячний бік будови обліплюють навесні жуки-сонечка. Відсапуючись, турки видиралися, лізли по мурах зовнішніх укріплень. Очі їхні виблискували. Деякі тягли за собою мотузяну драбину, чіпляючи її за каміння, і турки, які стояли внизу, негайно починали лізти по ній угору.

Гергей швидко спустився з вежі й кинувся до пролому. Шолома на голові в нього не було, обличчя чорне від пороху, в руках він тримав списа.

— Шукане! – гукнув він старому, який бився закривавленим списом. – Смола ще є в льоху?

Гергей захрипнув і тому кричав на вухо старому.

— Нема! – відповів Шукан. – Там є бочка деревної смоли.

— Накажи негайно прикотити її до гармати Перені.

Поруч зі старим бився дяк Імре. Він поклав списа і побіг виконувати наказ.

— Витязі! – вигукнув Гергей. – Зберемося з силами!

З другого боку, наче відлуння, зазвучав голос Золтаї:

— Якщо ми їх відіб'ємо зараз, вони вже більше не підуть на приступ.

— Вогонь! Вогонь! – долинало з другого кінця.

Просунувши жердини у вухка казанів, жінки виносили на мури розплавлений свинець і просто окріп.

Тітонька Ваш вибігла на мур з великою лопатою розжареного вугілля і висипала його на голови турків. Але лопата тут же випала їй з рук: відколотий ядром камінь влучив їй просто в скроню. Вона обіперлася спиною об стовп і впала.

Над нею схилилася друга, опасиста і вся перемазана кров'ю жінка. Вона одразу зрозуміла, що тітонька Ваш мертва, і примітила камінь, який лежав біля тіла вбитої. Схопила його й кинулася до стіни. І тут їй у груди влучила куля. Жінка впала.

— Мамо! – пронизливо крикнула дівчина в червоній спідниці.

Але не припала до материнських грудей, а спершу підняла камінь, що його випустила мати, і жбурнула вниз, туди, куди його хотіла кинути вбита.

Камінь повалив двох турків. Побачивши це, дівчина підбігла до матері, обняла її і, плачучи, потягла східцями помосту вниз.

Внизу в клубах диму до муру наближався загін з черепаховими щитами. Турків не було видно з-за щитів. Акинджі йшли, тісно притиснувшись один до одного.

— Витязі, бережіться! – застерезливо вигукнув Гергей.

— Води! Вогню! – заволав Золтаї. – Туди, туди! Вони вже без драбин вилазять на мури!

Із шансів піднялося покрите залізом накриття. Четверо піадів побігли за ним до стіни. Турки, що стояли на драбинах, підхопили накриття й сховалися під ним. За першим піднесли до муру й інші накриття. Всі вони були оббиті залізом, яке обложенці не могли поздирати кирками.

— Окропу давайте! – вигукнув Гергей. – І багато!

Єва підскочила й наділа йому на голову шолом.

— Спасибі, Балаже! – сказав Гергей. – Тебе Добо прислав?

Єва не відповіла. Побігла вниз по острі.

— Окропу! Жінки! Давайте окропу! – на все горло кричав Гергей.

Окуті залізом накриття вишикувалися в ряд. Під них пірнули стінолази. Деякі були без шоломів і напівголі; піт градом котився з них. Вони повикидали зброю, і лише криві гострі шаблі, прикріплені ремінними петлями до зап'ясть, звисали в кожного з руки.

Вишикувані в ряд накриття утворили широкий залізний дах. Деякі аги поховалися під ним. Перестрибнув через рів і Дервіш-бей, несучи бунчук з півмісяцем.

Коли Єва повернулася, щоб встати поруч із Гергеєм, вона нічого не бачила через пелену диму, окрім зміїстих язиків багряного полум'я і блискучих табель.

— Аллах! Аллах!

«Бум! Бум! Бум!» – гуркотіли фортечні гармати.

Дим густішав, але раптово, наче збрижена запона, піднявся вгору. І тоді стало ясно видно, як, виблискуючи, піднімаються вгору турецькі шаблі й повертаються донизу вістря угорських списів.

— Води! Води! – кричав Гергей.

Знизу піднімався залізний дах. З мурів падали величезні камені. Залізний дах розступався, проковтував каміння і з'єднувався знову.

— Окропу! – загорлав Золтаї, підбігши до краю стіни.

Побачивши Золтаї, Гергей кинувся вниз, до гармати.

Деревна смола була вже там у відкритій бочці.

Гергей звернувся до гармашів:

— Закладайте смолу поверх пороху! І скільки влізе! Смолу втоптуйте, аби й великі шматки дрібно покритились! А клейтух засовуйте легко!

Тієї ж миті зі стіни полився окріп.

Куди не влучало каміння, попала вода. Накриття раптом гойднулись і роз'єдналися. Турки, лементуючи «Ейва! Медед!», повискакували з-під накриттів.

Та на мурах їх лишалося все ще багато. Гергей навів на них мортину і вистрілив. Але турків не меншало. І тоді він пішов на них з жердиною.

— Гергею! – пролунав вигук Пете.

— Я тут! – хрипко відізався Гергей.

— Ще п'ятдесят чоловік тобі привів! Досить?

— Спасибі! Накажи внизу розпалювати вогнища, і нехай несуть нагору окріп!

Дим від нового залпу турецьких рушниць змішався з димом мортини.

Гергей помчав назад до гармати.

— Заряджена? – спитав він.

— Заряджена! – відповів старий Гашпар Кочиш.

— Вогонь!

Гармата викинула сніп вогню.

Деревна смола вивергнулася з гармати двадцятисажневим вогняним струменем. З мурів зіскочили навіть ті турки, яких лише сягнула вибухова хвиля.

Пролунали розлючені вигуки офіцерів і ясаулів.

З вежі було добре видно, як турки тікають від стін. Асаби, піади, мюсселлеми, делі, сипахи, гуреби, акинджі – всі упереміш нажахано тікали до шанців. Хто трусив рукою, хто ногою. Обагрені кров'ю, вони вже не були схожі на людей. Ясаулам і агам удалося їх затримати лише громовими криками. І втікачів гнали назад уже не нагайками, а шаблями.

— Герої, за мною! – ревнув Дервіш-бей.

Поранених, оглушених турків знову охопило піднесення. Закривавлені, з піною на губах, похапали вони штурмові драбини й помчали просто до того муру, на якому стояли угорські гармати.

Попереду мчав Дервіш-бей. Його біла хламида почервоніла від крові. Затиснувши в зубах дорогоцінний бунчук, він дряпався на мур без щита.

Поруч драбиною попереду всіх піднімався ага – здоровенний чолов'яга, справжній велетень. Чалма на ньому була завбільшки з гніздо лелеки, а шабля – завширшки як сокира ката.

Гергей озирнувся і знову побачив біля себе зброєносця. Напружуючи всі сили, той саме піднімав величезний камінь. Підняв його і жбурнув донизу.

— Балаже! – тупнув ногою Гергей. – Йди геть звідси!

Останні слова його прозвучали вже не хрипко, а дзвінко.

Балаж не відповів. У руці в нього була довга італійська шпага, яку він прихопив у кімнаті Добо. Юнак кинувся до драбини, якою піднімався Дервіш-бей.

Гергей подивився вниз.

— Гайване! – закричав до велетня, коли той, важко відсапуючись, виліз на мур. – Ти, тварюко! Буйволе! – І додав по-турецьки: – Думаєш, нема на тебе зброї?

Турок здивовано втупився в Гергея; його широке, вилицювате обличчя скам'яніло.

Скориставшись цим миттєвим оціпенінням, Гергей встромив йому списа в груди.

Велетень вхопився однією рукою за списа, другою замахнувся, готуючись завдати Гергею смертельного удару. Але рука його розітнула лише повітря, і велетенське тіло повалилося на одне із залізних накриттів.

На цей час на мур уже виліз і Дервіш-бей.

Єва відсмикнула голову й тільки так уникнула удару його списа. Та наступної миті сама завдала йому удару шпагою і влучила в ліву руку, якою він тримався за мур. Вовняна тканина рукава розірвалася, але з-під неї саянула блискуча кольчуга.

Одним стрибком Дервіш-бей опинився на мурі. Вхопивши шаблю, що звисала в нього на ремені, він, розлючено сопучи, пішов на Єву.

Єва відскочила, викинула шпагу вперед і, широко розплющивши очі, чекала нападу.

Але турок не був новачком у школі смерті. Він побачив, що перед ним не шабля, а шпага, і знав, що на викинуту вперед шпагу натикатися небезпечно. Він одразу зупинився і зробив випад, роз-

раховуючи відвести шпагу вбік, а вже наступним ударом послати молоденького зброєносця на той світ.

Та Єві теж був знайомий цей прийом. Вона черкнула шпагою знизу вгору і, миттю описавши коло, ухилилася від шаблі. Коли ж Дервій-бей захотів завдати їй другого удару, Євина шпага ковзнула йому під пахву.

Турка врятувала кольчуга: дзенькнула сталь. Дервійш високо підняв шаблю і опустив її Єві на голову.

Єві здалося, що голова її розкололася. В очах потемніло, земля хитнулася під ногами. Вона затулила очі і впала біля лафета гармати.

21

Коли Єва отямилася, довкола стояла мертва тиша. Де вона? Не пам'ятає. Розплющивши очі, Єва огледілася. Поступово приходила до тями... Зруйнована дерев'яна споруда... Крізь колоди видно ясне, щедро залите місячним сяйвом небо, вгорі мерехтять зорі... Під крижками щось гостре, тверде... Голова лежить у чомусь холодному, мокрому...

Вона просунула під спину заанімілу руку, намацала щєбінь і холодне чавунне ядро завбільшки з яблуко.

І тоді в голові в неї проясніло.

Тиша. Значить, бій скінчився. В чийх же руках фортеця? Турків чи угорців? На помості відлунюють рівномірні кроки вартового. Один, два, три, чотири...

Єва спробувала підвестись, але голова була наче свинцева. Поруч неї ницьма лежить якась жінка, а ще трохи далі – солдат у синьому ментику й без голови.

Боже! А що як турки перемогли?

У шпарини поміж колодами пробивалося червонувате світло ліхтаря. Все ближче чулися чийсь кроки. Пролунав хрипкий чоловічий голос:

— Зброєносця візьмемо спершу чи жінку?

Слава богу! Угорська мова!

— Обох, – відповів другий.

— Обох зразу не подужаємо. Все-таки зброєносець...

— Ну, нехай! Беремо першим зброєносця. Пан капітан ще не спить. І вони спинилися перед Євою.

— До палацу понесемо чи туди, куди і всіх?

— До всіх. Такий же мертвяк, як і інші.

Один узяв Єву за ноги, другий – під пахви і поклали на ноші.

Єва заговорила:

— Люди!..

— Ти диви, панич живий! Ну й молодець же ви, пане Балаже!

Тоді вас несемо до палацу!

— Люди! – пролепетала Єва. – Мій пан живий?

— Чи живий? Аякже, живий! Зараз панові капітанові голярі ногу перев'язують.

— Та я ж питаю про лейтенанта Гергея.

— Про Гергея?

Носії перезирнулися:

— Марить.

Селяни поплювали собі на долоні, взяли ноші з двох боків і підняли їх.

— Люди! – майже крикнула Єва. – Скажіть же мені, чи живий пан лейтенант Гергей Борнемісса?

Питання прозвучало так владно, що обидва селянина відповіли одночасно:

— Ясна річ, живий!

— А поранений?

— В руку і в ногу.

— Несіть мене до нього.

Селяни зупинились.

— До нього? – перепитав один і гукнув нагору вартовому. – Агов, герою! Де пан Гергей?

— Що треба? – долинув згори голос Гергея.

— Ваша милість, тут зброносець Балаж. Він хоче вам щось сказати.

Нагорі почулися кроки. Гергей, накульгуючи, спускався східцями. В руці у нього був ліхтар. У ліхтарі горіла свічка.

Він спинився і сказав, звертаючись до когось:

— Що робиться! Мертвих стільки, що й за два дні їх не прибрати!

— Де там за два, і за чотири не встигнемо! – хрипким голосом відповів хтось.

Ліхтар наблизився.

— Зніміть з мене шолом, – сказала Єва.

Селянин підніс руку до її підборіддя і взявся за пряжку ремінця.

Цієї ж хвилини підійшов Гергей.

— Бідний Балажко! – сказав він. – Який я радий, що ти живий!

Селянин спробував відстібнути і зняти шолом, але Еву обпик нестерпний біль.

— Ой! – скрикнула вона не своїм голосом.

Підкладка шолома прилипла до закривавленого волосся, а селянин не знав, що у зброєносця і на голові рана.

Гергей поставив ліхтар, нахилився.

Єва побачила, що обличчя Гергея чорне від кіптяви, вуса і вії обсмалені, на правій руці товста перев'язь.

Але і її обличчя було невпізнанне – на нім запеклася кров, налипла кіптюга. На цьому закривавленому обличчі світлими плямами вирізнялися лише білки очей.

Усе єство Гергея пронизав якийсь благодатний теплий струмись. Таке ж відчуття огорнуло його й тоді, коли, розшукуючи млинарське колесо, він побачив у вікні палацу ці ж очі.

— Гергею! – тихо промовила жінка.

— Єво! Єво!.. Як ти потрапила сюди?

У голові блискавично промайнуло все, що він чув про свого сина, згадалося й те, що він помітив нині в поведінці жінки, яку сприйняв за зброєносця. І лише тієї миті до серця Гергея дійшло найскорботніше. І по закіптюженій від пороху щоці його покотилися великі й гарячі сльози.

22

Три дні виносили турки мертвих після того страшного приступу. Тягали їх і дєрвіші, і неозброєні асаби.

Біля підніжжя мурів мертвяки лежали купами. В ровах стояли калюжі крові, подекуди навіть довелося прокласти містки – інакше не пройти. Побіля трупів валялися поламани щити, понівечені бунчуки, шаблі, списи, стріли, рушниці. Над землею висів жахливий трупний сморід.

Вдень і вночі тягали турки своїх мертвяків. Лише з-під зовнішніх укріплень довелося винести вісім тисяч трупів. Останнє тіло винесли на третій день, коли вже пострілами доводилося відлякувати зграї ворон.

Але й угорців полягло багато. Першого ж ранку після приступу священник Мартон проспівав похоронні католицькі молитви одразу над трьомастами небіжчиками.

Триста полеглих лежали довгими рядами довкіл братської могили. Посередині витягнувся священник Балінт у білій сорочці і епітрахилі. Поруч з ним лежав обезголовлений старий Цецеї, вісім лейтенантів, зброєносець Балаж з матір'ю, макларський мірошник Мате Сьєр, фелнеметський коваль Гергей Гашпарич, дружина Ференца Ваша, жінки і багато, багато інших закривавлених мертвяків. Лежали тут і трупи, яких не можна було впізнати. Ось лише одна голова, а поруч – тільки рука чи закривавлене лахміття, а в ньому взута в чобіт нога.

На похорон прийшли всі офіцери, що лишилися в живих. Сам Добо стояв з непокритою головою, тримаючи в руках прапор фортеці.

Коли священник покропив небіжчиків святою водою, заговорив Добо. Скорботною була його промова.

— Знявши шолома, стою я перед вами, дорогі мої соратники. Ваші подвиги героїчні, бо ви у крові і у вогні життя свої поклали за святе діло! Душі ваші вже там, за зорями, у одвічній вітчизні. Хай буде благословенним ваш прах і нині, і в майбутньому! Я схиляю перед вами, славні герої, бойовий прапор фортеці. Ви полягли за вітчизну. Вам уготована нагорода на небесах. Прощайте! Ми зустрінемось у сяєві вічного життя, перед лицем короля Іштвана.

І мертвих одного за одним опускали в могилу під салют фортечних гармат.

З неба сипав лапятий сніг.

Неділя, шістнадцяте жовтня. Пополудні Добо здрімнув годинку, та як тільки зігнав сон з очей, сів на коня і поскакав до Шандоровської вежі.

Захисники фортеці вже не закладали мурів, а просто сиділи чи стояли біля виломів.

Був похмурий осінній день.

Турецькі гармати гуркотіли безперервно.

— Криштофе, сину мій, іди подивися, що там діється на вежі Бойкі, – сказав Добо зброєносцеві. – А я поїду до Старих воріт.

Криштоф – одне око його було перев'язане білою хустиною – поїхав верхи.

Біля Темних воріт він прив'язав до стовпа коня, східцями вибіг на мур і щодуху помчав до Борнемісси.

Біля одного вилому в нього влучила куля. Хлопчик упав на поміст, засипаний уламками каміння.

Вартовий гукнув Золтаї:

— Пане старший лейтенанте! Маленького зброєносця вбило!

Приголомшений Золтаї вибіг на мур. На грудях хлопчика розпливалася червона пляма. Поруч з Криштофом стояв якийсь солдат. Голова хлопчика звисала, солдат зняв з нього шолом.

— Біжи хутчіш до пана коменданта, – наказав Золтаї солдатові, притискаючи до себе Криштофа, – скажи йому...

Хлопчик ще був живий. Обличчя його побіліло, мов полотно. Втомлено подивившись на Золтаї, він прошепотів:

— Скажіть йому, що я вмер.

Він зітхнув і вмер.

Наступного ранку обложенці не чули гарматного гуркоту. На пагорках і схилах гір білили намети, але турків ніде не було видно.

— Усім бути напоготові! – стривожено сказав Добо. – Як би вони не влаштували нам якоїсь нової каверзи!

І він повиставляв вартових до підземних ходів і виломів.

Стояти на мурі вже було важко – під ногами осипалося каміння. Фортеця нагадувала погризений мишами мигдалевий торт.

Усі придивлялися до турецьких наметів, дослухалися до незвичної тиші, як раптом хтось вимовив:

— Та ж їх нема – пішли!..

Слова ці війнували, як вогонь по сухому, опалому листі. Усі повторювали:

— Пішли! Пішли!

Але офіцери нікого не випускали з фортеці.

Через чверть години після сходу сонця вартові доповіли, що якась жінка проситься до фортеці. З чорної шовкової паранджі, яка закривала їй обличчя, одразу признали туркеню.

Вона приїхала на мулі з боку Маклара. Перед нею на сидлі з високою лукою сидів маленький угорський хлопчик. Мула вів за вуздечку підліток-сарацин років п'ятнадцяти.

Воріт відчиняти не стали. Та й як їх мали відчиняти, коли й самих воріт уже не було!

Жінка в'їхала у пролом поряд з тим місцем, де раніше були ворота. По-угорськи вона не говорила і тільки вигукувала:

— Добо! Добо!

Добо стояв на високій купі каміння, яка здіймалася на місці воріт, і позирав у бік Фюзеш-Абоня. Побачивши туркеню, він одразу зрозумів, що це мати маленького Селіма, а вчувши, що вона вигукує його ім'я, накульгуючи, спустився з румовища.

Туркеня повалилася йому до ніг, потім підвела голову і, стоячи навколішках, підштовхнула до нього угорського хлопчика.

— Селім! Селім! – благально простягала вона руки.

Угорському хлопчикові було років шість. Смагляве личко, розумні оченята, а в руці – дерев'яний коник.

Добо поклав руку хлопчикові на голову.

— Як тебе звати, синку?

— Йончико.

— А прізвище твоє як?

— Борнемісса.

Здригнувшись від радості, Добо повернувся до Шандоровської вежі.

— Гергею! Гергею! – закричав він. – Біжіть мерщій за паном лейтенантом Борнеміссою!

Але Гергей уже сам мчав з вежі.

— Йончико! Йончико мій! – все повторював він, ковтаючи сльози, що нестримно котилися з очей.

Він мало не задушив хлопчика в обіймах.

— Ходімо до мами!

Туркеня вчепилася в хлопчика обома руками. Вчепилася, мов орлиця в ягнятко.

— Селім! – верещала вона, водячи очима. – Селім!

І видно було, що вона готова розірвати цього хлопчика, якщо не повернуть їй сина.

А за хвилину з палацу вибігла Єва у довгій і широкій нижній спідниці. Її лоб був запнутий білою хустиною, та обличчя променилося радістю. Вона бігцем тягла за собою маленького турецького хлопчика. Малюк Селім мав на собі своє звичне турецьке вбрання і тримав у руці великий кусень білої булки.

Обидві матері кинулися з розпростертими обіймами назустріч своїм дітям.

Одна кричала:

— Селім!

Друга:

— Йончико!

Жінки впали на коліна перед дітьми, кожна обнімала свого сина, цілувала, не могла на нього надивитися.

І, стоячи на колінах, вони обмінялися поглядами і простягнули одна одній руки.

Турки й справді повтікали.

Варшані, який прийшов услід за матір'ю Селіма, розповів, що паші хотіли ще раз піти на приступ, та коли сказали про це яничарам, ті покидали зброю перед наметами пашів і розлючено закричали:

— Не будемо більше битися! Хоч усіх перевішайте, а не будемо! Аллах на боці угорців! Проти Аллаха не виступимо! Не підемо!

Ахмед-паша плакав і рвав свою бороду перед очима всього війська.

— Підступний негіднику! – з кулаками кинувся він на Алі-пашу. – Ти назвав Егерську фортецю ветхим хлівом, а її захисників – овечками. Тепер сам іди й розкажи султанові про нашу ганьбу!

Якби не втручання беїв, паші почубилися б перед усією раттю.

Турецьких офіцерів полягло безліч. Велі-бея винесли з поля бою на ношах. Дервіш-бея знайшли біля мурів фортеці напівмертвого.

У турецькому стані панував такий відчай і стільки там було поранених, що паші не встигли ще дати наказу відступати, як військо вже відійшло. Загони, що стояли під Фелнеметом, підпалили село і вночі вирушили в дорогу, осяяні загравою пожежі. Решта теж не дочекала ранку: покидали намети, пожитки і – тільки б геть звідси!

Невимовна радість охопила захисників фортеці після розповіді Варшані. Люди танцювали, підкидали вгору шапки. Турецькі прапори повиставляли як трофеї. Дали залп з усіх гармат. Священник Мартон, піднімаючи хрест у небо, радісно й голосно заспівав молитву.

Потім упав на коліна, цілував хрест, плакав.

Із землі викопали дзвін. Поперечку, на якій він висів, укріпили на двох стовпах і задзвонили.

«Бім-бом, бім-бом...» – весело калатав дзвін.

А посередині фортечного майдану, піднявши хрест, співав отець Мартон. Довкіл нього на колінах стояли люди. Добо теж опустився на коліна.

Навіть поранені повиповзали із своїх закутнів і підземних притулків, брели до майдану і теж поставали, уклякли позаду всіх.

І раптом Лукач Надь голосно вигукнув:

— За ними! Пси б їх погризли, отих Магометових виплодків!
Усі подивилися на Добо, блискаючи очима. І Добо кивнув на знак згоди.

Швидко повискакували на коней, які тільки лишилися у фортеці, і помчали туркам навздогін у Маклар.

А піші кинулися до наметів. Зібрали силу пороху, куль, зброї. Наметів було так багато, що цілий день їх розбирали й переносили.

Під вечір вершники повернулися, навантажені здобиччю.

У братській могилі спали вічним сном триста захисників фортеці. На оберемках сіна й соломи лежали двісті тяжкопоранених, за життя яких не можна було поручитися.

Були поранені і всі старші офіцери. Добо й Борнемісса – в руку і в ногу. Золтаї лежав крижнем. Мекчеї мав цілу колекцію ран і рубців. Волосся, вуса, брови, борода в нього були поприсмалювані, так само як у Борнемісси, Добо та інших воїнів. Голова Фюгеді була обмотана пов'язками – виднілися лише очі й вуха. Бракувало йому й трьох зубів – у розпалі бою якийсь турок вибив їх булавою. Та Фюгеді весело стерпів цю втрату, бо разом з двома здоровими йому вибили й хворого зуба.

Поранено було всіх мешканців фортеці – жінок, чоловіків – без винятку. Хоча знайшовся один, хто не одержав жодної рани – циган Шаркезі.

Останнє донесення скарбника Шукана звучало так:

— Пане капітане, маю честь доповісти, що всі великі гарматні ядра, які залетіли до фортеці, ми позбирали і полічили.

— Скільки ж їх є?

— Не рахуючи кількох сотень, що позастрягали в стінах, – дванадцять тисяч без п'яти.

ЗАКІНЧЕННЯ

Про те, що трапилося після облоги, можна прочитати в історичних працях. Сам я теж удався до них і коротко записав таке.

Коли Добо ще до початку облоги звернувся по допомогу до дворянського зібрання в Сіксо, то йому, точніше, Мекчеї, який представляв там Добо, відповіли так:

— Якщо вас мало, то чому капітани не склали з себе повноважень. А коли взявся за гуж, не кажи, що не дуж.

Пам'ятаючи це, обидва капітани після облоги відмовилися від своїх посад.

Звістка про перемогу швидко облетіла Захід. Європа плескала і тріумфувала. В Римі папа відправив месу. Король одержував з усіх усюд листи з численними похвалами на його адресу. Мешканці Відня ходили подивитися на захоплені й переслані до Відня турецькі прапори (оксамитовий стяг Алі-паші й досі ще, напевно, знаходиться поміж військовими трофеями Габсбургів).

Король відрядив до Егера старшого капітана Матяша Сфорція, аби він умовив Добо і Мекчеї лишитися комендантами фортеці. Але ті були невблаганними.

— Ми виконали свій обов'язок, – відповів Добо. – І як би було добре, якби й інші його виконали! Передайте наше шанування його величності.

Після цього король призначив на місце Добо комендантом Егерської фортеці Гергея Борнеміссу.

ЗМІСТ

Передмова (редакційна колегія серії).....	5
Гейза Гардоні і його роман (Іван Мегела)	7
Гейза Гардоні: Зірки Егера.....	13
Частина перша.....	15
<i>Де угорські витязі родяться?</i>	15
Частина друга	73
<i>Важко Буді, пропала Буда</i>	73
Частина третя	161
<i>Лев-в'язень</i>	161
Частина четверта.....	259
<i>Лихоліття Егера</i>	259
Частина п'ята.....	381
<i>Затемнення півмісяця</i>	381
<i>Закінчення</i>	505

Гейза Гардоні

Зірки Егера: Історично-пригодницький роман / Автор: Гейза Гардоні. Переклад: Іван Мегела та Іван Петровці. Берегове–Ужгород: ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ – ТОВ «РІК-У», 2021. – 512 с. (українською мовою) – Наша спадщина. Книга 1. Серія Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці ІІ / Редакційна колегія серії: Ільдико Орос, Степан Черничко (головні редактори), Дюло Фодор (заступник головного редактора) та Олександр Добош (відповідальний редактор) [та ін.].

ISBN 978-617-7868-70-4 (Серія)

ISBN 978-617-7868-71-1

Серію «Наша спадщина» було започатковано Закарпатським угорським інститутом ім. Ференца Ракоці ІІ у 2020 році з метою підтримки культури закарпатських угорців та її популяризації серед українців. До серії ввійдуть як такі пов'язані з історією, науковим та культурним життям Закарпаття книги, які вже раніше видавалися, так і ті, що раніше не публікувалися й існували лише в рукописах. Книги видаватимуться угорською й українською мовами. Історично-пригодницький роман угорського письменника Гейзи Гардоні «Зірки Егера», що став першим у заснованій серії, є перевиданням книги, що побачила світ 1987 року в Києві в українському перекладі професора Івана Мегели та Івана Петровці. Дія роману відбувається в XVI столітті. Гейза Гардоні розповідає про героїчну оборону Егерської фортеці, яку захищала жменька хоробрих лицарів від 120-тисячного турецького війська.

УДК 821.511.141–311.6(=161.2)(477.87)

Літературно-художнє видання
Серія «НАША СПАДЩИНА»
КНИГА 1

(Серія Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II)

Гейза Гардоні
ЗІРКИ ЕГЕРА

Історично-пригодницький роман

2021 р.

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Закарпатського угорського інституту ім. Ф. Ракоці II (протокол №9 від 22.12.2020 р.)

Підготовлено Видавничим відділом Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II

Редакційна колегія серії:

Головні редактори: *Льдіко Орос, кандидат педагогічних наук, доцент* (президент ЗУІ ім. Ф.Ракоці II) та *Степан Черничко, доктор філологічних наук, професор* (ректор ЗУІ ім. Ф.Ракоці II)

Заступник головного редактора: *Дюло Фодор, кандидат географічних наук, доцент* (про-ректор з наукової роботи та міжнародних зв'язків ЗУІ ім. Ф.Ракоці II)

Відповідальний редактор: *Олександр Добош* (начальник Видавничого відділу, ЗУІ ім. Ф.Ракоці II)

Члени редакційної колегії: *Борнобаш Кейс, доктор філософії в галузі етнографічних та культурно-антропологічних наук* (кафедра історії та суспільних дисциплін), *Єва Гуттерер* (кафедра педагогіки та психології), *Чаба Кудлотяк* (кафедра математики та інформатики), *Ержебет Когут, доктор філософії в галузі біології* (кафедра біології та хімії), *Шандор Генці, доктор філософії в галузі природничих наук* (кафедра географії та туризму), *Єва Кіш, доктор історичних наук, старший науковий співробітник* (кафедра обліку і аудиту), *Василь Чордаш* (кафедра філології), *Степан Коложвари, доктор філософії в галузі природничих наук* (Науково-дослідний центр ім. Іштвана Фодора), *Рейка Матей* (Науково-дослідний центр ім. Антала Годинки) та *Єлизавета Молнар Д, доктор філософії в галузі гуманітарних наук* (Науково-дослідний центр ім. Тіводора Легоцькі)

Переклад: *Іван Мегела, доктор філологічних наук, професор* (Кафедра зарубіжної літератури, Інститут філології, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка) та *Іван Петровіч, письменник, перекладач*

Технічне редагування та верстка: *Мелінда Орбан*

Коректура: *Олександр Кордонець*

Дизайн обкладинки: *Ласло Веждел*. На обкладинці зображено картину Бейли Візкелети «Штурм Егерського замку в 1552 році»

УДК: *Бібліотечно-інформаційний центр "Опацої Черє Янош" при ЗУІ ім. Ф. Ракоці II*

Відповідальні за випуск: *Льдіко Орос, Степан Черничко та Олександр Добош*

Книга видана не з комерційною метою чи для отримання або збільшення вигоди, а винятково для збереження, розвитку та популяризації угорської культури.

Підготовку і публікацію першої книги серії «Наша спадщина» здійснено за підтримки Держсекретаріату з питань культури Міністерства людських ресурсів Угорщини.

Видавництво: Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II (адреса: пл. Кошута 6, м. Берегове, 90202. Електронна пошта: foiskola@kmf.uz.ua) *Статут «Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II» (Затверджено протоколом загальних зборів Благодійного фонду За ЗУІ, протокол №1 від 09.12.2019р., прийнято Загальними зборами ЗУІ ім. Ф.Ракоці II, протокол №2 від 11.11.2019р., зареєстровано Центром надання адміністративних послуг Березівської міської ради, 12.12.2019р.) та ТОВ «РІК-У»* (адреса: вул. Гагаріна 36, м. Ужгород, 88000. Електронна пошта: print@rik.com.ua) *Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції Серія ДК 5040 від 21 січня 2016 року*

Поліграфічні послуги: ТОВ «РІК-У»

Підписано до друку 01.03.2021. Шрифт «Times New Roman». Папір офсетний, щільністю 80 г/м². Ум. друк. арк. 41,6. Формат 70x100/16. Замовл. №735/1. Тираж 1275.